

Hajdú András

Radikális jobboldal és új nacionalizmus

**A radikális jobboldal mint válasz
a nemzetállami szuverenitást érő kihívásokra
egyes nyugat-európai országokban**

Politikatudományi Intézet

Témavezető: Prof. Dr. Lánczi András

Társtémavezető: Dr. Dúró József

© Hajdú András

Budapesti Corvinus Egyetem
Politikatudományi Doktori Iskola

Radikális jobboldal és új nacionalizmus

A radikális jobboldal mint válasz
a nemzetállami szuverenitást érő kihívásokra
egyed- nyugat-európai országokban

Ph.D értekezés

Hajdú András

2020. szeptember

Tartalomjegyzék

Bevezetés	8
1. A radikális jobboldal mint pártcsalád.....	12
1.1. A radikális-szélsőséges terminológiai vita	13
1.2. Miért beszélhetünk jobboldali pártokról?	16
1.2.1. Szavazatmaximalizáló stratégia	18
1.2.2. Eklektikus program.....	20
1.3. A pártcsaládba tartozók meghatározása	22
1.3.1. Prototípus, tipikus eset, határeset.....	24
1.3.2. Nyugat- és kelet-európaiak, régi és új tagállamok.....	25
1.3.3. Múlt és gyökerek.....	25
1.3.4. Nemzetközi szövetségek.....	26
1.4. A radikális jobboldal együttműködésének nehézségei	26
1.4.1. Ideológiai ellentétek.....	27
1.4.2. Történelmi ellentétek	29
1.4.3. Stratégiai ellentétek.....	30
1.4.4. Személyek rivalizálása.....	31
1.5. Nemzetek és Szabadság Európája képviselőcsoport (2015-2019)	33
2. Kutatási kérdés és módszertan bemutatása.....	39
2.1. A kutatási kérdés megfogalmazása.....	42
2.2. Hipotézisek	46
2.3. Módszertan	47
2.4. Az esetek kiválasztása	48
2.4.1. Az alapsokaság és a kiválasztott esetek	48
2.4.2. Az adatok forrása, gyűjtése és feldolgozása	50
2.4.3. Terepkutatás, résztvevői megfigyelés időpontja és helyszínei	52
2.5. A kiválasztott esetek bemutatása	52
2.5.1. Nemzeti Front/Nemzeti Tömörülés	52
2.5.2. Szabadságpárt	55
2.5.3. Osztrák Szabadságpárt	57
2.5.4. Alternatíva Németországért	61
3. Európai integráció és a nemzetállami szuverenitás konfliktusa	66
3.1. Az EU szupranacionális jellegéből eredő konfliktusok.....	68

3.2. Az euró és a közös valuta által létrehozott konfliktusok	72
3.3. A radikális jobboldal fordulata az európai integráció kérdésében	75
3.4. Franciaország.....	80
3.4.1. Franciaország és az európai integráció	80
3.4.2. A francia elit álláspontja és az FN/RN stratégiája	84
3.4.3. Az FN/RN álláspontja.....	88
3.4.4. Az FN/RN elitje	90
3.5. Hollandia	96
3.5.1. Hollandia és az európai integráció	96
3.5.2. A holland elit álláspontja és a PVV stratégiája.....	97
3.5.3. A PVV álláspontja	101
3.5.4. A PVV elitje.....	102
3.6. Ausztria.....	105
3.6.1. Ausztria és az európai integráció	105
3.6.2. Az osztrák elit álláspontja és az FPÖ stratégiája	107
3.6.3. Az FPÖ álláspontja	111
3.6.4. Az FPÖ elitje.....	113
3.7. Németország	116
3.7.1. Németország és az európai integráció.....	116
3.7.2. A német elit álláspontja és az AfD stratégiája	121
3.7.3. Az AfD álláspontja	124
3.7.4. Az AfD elitje.....	125
4. Migráció és a migráció kérdésének radikalizálódása	129
4.1. Európa és az iszlám kapcsolata	131
4.2. A migráció kérdésének kiterjedése és radikalizálódása	135
4.3. Az integrációs kudarcok, problémák interpretációja és új utak keresése	139
4.4. Franciaország.....	146
4.4.1. Migráció és iszlám Franciaországban	146
4.4.2. A politikai elit reakciója és az RN stratégiája.....	149
4.4.3. Az RN programja a migrációval és az iszlámmal kapcsolatban.....	154
4.4.4. Az RN politikai elitje	157
4.5. Hollandia	162
4.5.1. Migráció és iszlám Hollandiában.....	162

4.5.2. A politikai elit reakciója és a PVV stratégiája	163
4.5.3. A PVV programja a migrációval és az iszlámmal kapcsolatban	169
4.5.4. A PVV politikai elitje	171
4.6. Ausztria.....	174
4.6.1. Migráció és iszlám Ausztriában.....	174
4.6.2. A politikai elit reakciója és az FPÖ stratégiája	176
4.6.3. Az FPÖ programja a migrációval és az iszlámmal kapcsolatban	180
4.6.4. Az FPÖ politikai elitje	182
4.7. Németország	186
4.7.1. Migráció és iszlám Németországban	186
4.7.2. A politikai elit reakciója.....	188
4.7.3. Az AfD álláspontja	192
4.7.4. Az AfD politikai elitje	193
5. Gazdasági átalakulás – Új munkáspártok születése?	199
5.1. Az osztályszavazás felbomlása.....	201
5.2. A politikai elit és gondolkodás homogenizációja.....	203
5.3. Miért támogatják a munkások a radikális jobboldalt?	207
5.4. Franciaország.....	211
5.4.1. Franciaország gazdasági és foglalkoztatási szerkezetének átalakulása	211
5.4.2. A munkás szavazók a francia pártrendszerben és az FN/RN stratégiája	214
5.4.3. Az FN/RN programja.....	218
5.4.4. Az FN/RN elitje	219
5.5. Hollandia	223
5.5.1. Hollandia gazdaságának és foglalkoztatási szerkezetének átalakulása	223
5.5.2. A munkás szavazók a holland pártrendszerben és a PVV stratégiája.....	225
5.5.3. A PVV álláspontja	228
5.5.4. A PVV elitje.....	229
5.6. Ausztria.....	234
5.6.1. Ausztria gazdaságának és foglalkoztatási szerkezetének átalakulása.....	234
5.6.2. A munkás szavazók az osztrák pártrendszerben és az FPÖ stratégiája	236
5.6.3. Az FPÖ álláspontja	242
5.6.4. Az FPÖ elitje.....	243
5.7. Németország	248

5.7.1. Németország gazdaságának és foglalkoztatási szerkezetének átalakulása	248
5.7.2. A munkás szavazók a német pártrendszerben és az AfD stratégiája	250
5.7.3. Az AfD álláspontja	256
5.7.4. Az AfD elitje.....	257
6. Reurbanizáció – A városok és a településszerkezet átalakulása	261
6.1. A reurbanizáció jellegzetességei és következményei	264
6.2. A város-vidék törésvonal újjászületése?.....	269
6.3. A város-vidék ellentét és a modern populizmus születése	275
6.4. A radikális jobboldal és a város-vidék törésvonal.....	278
6.5. Periféria populista lázadói vagy elitcsoportok konfliktusa?	282
7. Új nacionalizmus Európában.....	286
7.1. A nemzetállami szuverenitás kihívásai a 2000-es évek elején	286
7.2. Válaszok a nemzetállam jövőjére	289
7.3. Kik jelenítik meg az új a politikai pólust?	291
7.4. Európai együttműködés kiterjesztése és intézményesülése	296
7.5. Az új nacionalizmus elterjedésének és politikai testetöltésének évtizede?	299
Zárszó: 2017 és 2019 választásai – az új nacionalizmus áttörése vagy üvegplafonba ütközése?	306
Irodalomjegyzék.....	312
Internetes források	341
Pártprogramok	347
Közvélemény-kutatások, exit poll adatok	349
Választási eredmények	352
Képviselők életrajzai, adatai.....	353
Függelék	354

Bevezetés

A 2014-es európai parlamenti választás során három tagállamban is olyan párt végzett az első helyen, amely elutasítja a multikulturális társadalom eszméjét és a bevándorlást, kritikus az európai integrációval szemben, ellenzi a közös valutát, továbbá kívül áll a hagyományos, nagy mainstream európai pártcsaládokon. Az Egyesült Királyságban az Egyesült Királyság Függetlenségi Pártja (*UK Independence Party*, UKIP), Dániában a Dán Néppárt (*Dansk Folkeparti*, DF), Franciaországban a Nemzeti Front (*Front National*, FN) nyert. A kortárs európai elittel és politikai konszenzussal szemben fellépő szereplők sikere nem tekinthető sem előzmény nélkülinek, sem tovatűnő, pillanatnyi jelenségnek. Az európai integráció projektje évek óta számos belső (pl. gazdasági problémák, tagállamok közötti különbségek és ebből fakadó feszültségek, demográfiai hanyatlás, demokrácia deficit) és külső (pl. Európa súlyának csökkenése a világ gazdaságban, konfliktus Oroszországgal, vallási fundamentalizmus terjedése és népességrobbanás Afrika és a Közel-Kelet országaiban) kihívással küzd, ami felerősítette a kritikusok hangját és új érveket is szolgáltatott számukra.

Ennek ellenére az aktuális politikai *status quo* ellen sikeresen fellépő szereplők jelentős része nem tekinthető újnak. Döntő többségük az 1980-as években jelent meg, amikor radikális jobboldali pártok választási sikereinek hulláma söpört végig Nyugat-Európán (Betz, 1993:414-415). Az Európai Parlamentben például az 1984-1989-es és az 1989-1994-es ciklusban is létezett radikális jobboldali frakció a Nemzeti Front vezetésével. Azóta ezek a pártok sokat változtak, vezetőik köre, szavazótáboruk, stratégiájuk és viselkedésük, továbbá programjuk is jelentősen módosult a bő három évtized során. Egyúttal mások is alkalmazkodtak tartós jelenlétükhöz a nemzeti pártrendszerekben (Mudde, 2014b; Akkerman et al., 2016a).

A 2008-ban kezdődő gazdasági-pénzügyi válság rendkívül érzékenyen érintette az Európai Unió tagállamait, kiélezte a gazdagabb és szegényebb államok ellentétjeit, valamint a belpolitikai napirend központi témájává emelte a nemzeti szuverenitás, a közös valuta és a pénzügyi szektor szabályozásának kérdését (Germain – Schwartz, 2014; Hansen – Gordon, 2014). Ezzel párhuzamosan a 2010-es években új sikereket értek el az elit- és bevándorlásellenes pártok, ami egyes országokban a kormányra kerülést (pl. Ausztria, Finnország, Olaszország), a jobboldalon belüli első hely megszerzését (pl. Dánia) vagy helyi politikai szinten hatalmi pozíciók megszerzését egyaránt lehetővé tette (pl. Ausztria, Olaszország). Az európai politikai helyzetet további konfliktusokkal terhelte a 2015-ben

eszkálálódó migrációs hullám, ami a bevándorlás, integráció, identitás, nemzeti szuverenitás és biztonság kérdéseit helyezte a középpontba. Úgy tűnt, minden adott ahhoz, hogy a radikális jobboldali pártok minden korábbinál komolyabb választási sikereket érjenek el. De kiket is sorolhatunk a radikális jobboldali pártok körébe és mi az, amit a 2010-es években képviselnek?

A politikatudomány képviselői sincsenek egységes állásponton a kérdés első felével kapcsolatban, a politikusok és a média képviselői pedig sok esetben önkényesen, érdekeik szerint használják a politikai kifejezéseket, ami nem könnyíti meg az érintett pártok körének meghatározását. Segítséget jelent, hogy 2015 júniusában új képviselőcsoport alakult az Európai Parlamentben, amely olyan pártok együttműködése révén jött létre, amiket a politikatudomány, a média és a politikusok (az érintett pártok politikusainak jelentős része is) egyaránt a kortárs európai pártrendszerek jobbszélére helyeznek. A Nemzetek és Szabadság Európája (*Europe of Nations and Freedom*, ENF) frakció megkönnyíti annak lehatárolását, hogy mely szereplőket érdemes vizsgálni, ha napjaink radikális jobboldali pártjainak sikereit értelmezzük. Dolgozatom egy komparatív kutatás keretében arra a kérdésre keresi a választ, hogy a 2010-es évtizedben mi az, ami közös eszmei és politikai cselekvési keretet alkot a radikális jobboldal, különös tekintettel az ENF (2019-től ID) frakció keretében együttműködő pártok számára. Mi az, amit a teljesen eltérő politikai környezetből, eltérő történeti múlttal érkező pártok közösen képviselnek? Hogyan ágyazódnak be saját politikai rendszerük konfliktusaiba és ennek szempontjából milyen közös jegyeket mutatnak?

A 2017-es év európai választásait az előző év eseményeinek tükrében (pl. brit népszavazás az uniós tagság megszüntetéséről, Donald Trump győzelme az amerikai elnökválasztáson) kiemelt érdeklődés kísérte. 2017 során új parlamentet választott az EU akkori három legerősebb tagállama, Németország, Franciaország és az Egyesült Királyság, továbbá Hollandia, Bulgária, Málta, Ausztria, Csehország, amely mellett közvetlen elnökválasztást tartottak Franciaországban és Szlovéniában.

Az ENF-frakció pártjai közül három (Franciaország – FN, Hollandia – PVV, Ausztria – FPÖ), valamint a velük több szálon kooperáló német AfD mérettetett meg 2017 parlamenti választásain. A négy párt teljesen eltérő politikai környezetben tevékenykedik, nagyon különböző múlttal és történelmi gyökerekkel rendelkezik. Ennek ellenére partnerként, szövetségesként tekintenek egymásra, amit a közös EP-frakció mellett számos nyilvános fellépés keretében is megerősítettek. 2017-ben pedig – a nemzeti kontextus függvényében is – komoly választási sikereket értek el. A 2019-es EP-választás után újra szövetséget kötöttek,

átalakult és kibővült frakció (*Identity and Democracy*) keretei között folytatták együttműködésüket.

Ennek tükrében felmerül a kérdés, mi az a politikai alternatíva, ami azonosítható esetükben. Mi az, amit képviselnek? Mik a közös pontok, amelyek egyaránt megjelennek a vizsgált pártoknál? Hogyan kerültek egy platformra azok a pártok, amelyek múltjuk, érdekeik és – egyes kérdésekben – programjuk alapján is távol állnak egymástól? Majd ezekhez szorosan kapcsolódik a politika iránt érdeklődők szélesebb rétegét foglalkoztató kérdés: miért sikeresek? Miért sikeres az a program, amit ezek a pártok kínálnak a választóknak?

A kérdések vonatkozásában sok részlet már ismert. Számos kutatás vizsgálta az érintett pártok szavazóinak szocio-demográfiai karakterét és pszichológiai jellegzetességeit, továbbá a más pártok és egyéb politikai szereplők – különös tekintettel a média – részéről érkező reakciókat is. Ami viszont az utóbbi évtizedek kutatásaiban háttérbe szorult, annak az értelmezése, hogyan ágyazódnak a radikális jobboldali pártok a klasszikus és új politikai konfliktusok rendszerébe. A törésvonal-elméletek segítségével leírhatóak azok a strukturális változások, amelyek elemzési keretet alkotnak az új környezet jellemzésére, valamint a politikai szereplők alkalmazkodásának bemutatására is.

A törésvonal-elméletek logikáját követve a strukturális jellemzők átalakulása megváltoztatja a politikai szereplőket is. A politikai folyamatokat azonban nem kizárólag strukturális adottságok határozzák meg, az egyéni döntések, politikai stratégiák is befolyásolhatják, hogy mi válik törésvonallá egy politikai rendszerben. A törésvonal-elmélet további előnye, hogy lehetővé teszi a politikai folyamatokat befolyásoló két szempont szintetizálását. Bartolini és Mair (2008) definíciója alapján azokat a konfliktusokat tekintem a dolgozatban törésvonallnak, amelyek empirikus, normatív és szervezeti szinten egyaránt azonosíthatóak. Az empirikus szint a szavazók szocio-demográfiai karakterére, a normatív szint az adott politikai konfliktus által érintett társadalmi csoportok ideológiai és értékrendbeli elköteleződésére vonatkozik. Ezek azok a területek, amelyekre vonatkozóan nagyon sok politikatudományi kutatás készült az utóbbi három évtizedben. A harmadik elem, a szervezeti szint azonban azt feltételezi, hogy a pártok elitjének szocio-kulturális jellege megfelel a pártok konfliktusban elfoglalt helyzetének. Utóbbi szempont a politikai elit, ebben az esetben a radikális jobboldali pártok elitjének szerepét emeli ki, ugyanis az elit vizsgálata egyszerre teszi láthatóvá a politikai konfliktusok változó karakterét, valamint az elit folyamatokra gyakorolt hatását.

A dolgozat a törésvonal-elméletek relevanciája mellett Bartolini és Mair (2008) definícióját is elfogadja, ezért a kutatás során a kiválasztott pártok és politikai környezetük elemzését a

radikális jobboldali pártok elitjének vizsgálatával kapcsolja össze. A fejezetek során a strukturális adottságok átalakulásának bemutatását követi a politikai szereplők reakciójának, különös hangsúllyal a radikális jobboldali pártok által adott válaszok elemzése, amit a radikális jobboldali elit vizsgálata egészít ki. A dolgozat keretében négy strukturális elemeket befolyásoló, átalakítú folyamatot elemeztem: az európai integráció, a migráció, a gazdasági átalakulás és a reurbanizáció politikai következményeit, a radikális jobboldali pártok részéről érkező reakciókat vizsgáltam meg és összegeztem.

Disszertációm a radikális jobboldali pártcsalád, a pártcsaláddal kapcsolatos politikatudományi viták és álláspontok áttekintésével, összegzésével kezdődik. A pártcsalád meghatározását követi a radikális jobboldallal foglalkozó kutatási irányok, a választott módszertan, az alapsokaság és a disszertáció kutatását megalapozó mintavétel bemutatása. Ezután azt a politikai környezetet, helyzetet részletezem, amely az ezredforduló után meghatározza az európai országok politikai versenyét, aminek keretében megjelenik az a program és alternatíva, amit a radikális jobboldali pártok képviselnek. A környezet, a keresleti oldal bemutatását egészíti ki a kínálati oldal, ebben az esetben maguknak a radikális jobboldali pártoknak és politikusaiknak elemzése, amely egyúttal a kutatás kérdéseire adott válaszokat is tartalmazni fogja. A dolgozat összegzése pedig választ ad arra, hogy mi az, amit a vizsgált radikális jobboldali pártok képviselnek, mi az, ami összeköti őket, és az miért tűnik sikeres politikai programnak.

1. A radikális jobboldal mint pártcsalád

A politikatudomány, különösen az összehasonlító politikatudomány esetében a pártok és pártrendszerek témaköre a legnépszerűbb kutatási területek közé tartozik. A pártok csoportosításának egyik leguniverzálisabb formája a pártcsaládok meghatározása, amely mentén különböző országok pártjait sorolják be, elsősorban ideológiai profiljuk szerint. Ez a klasszifikáció olyan klasszikus politikatudományi munkákra épül mint például Maurice Duverger pártokról írt könyve (Duverger, 1954) vagy Martin Lipset és Stein Rokkan törésvonal elmélete (Lipset – Rokkan, 1967). Bár a pártcsaládot mint elméleti keretet nem igazolták „kemény” módszertani eszközökkel és cáfolhatatlan kutatási eredményekkel, mégis a „*common sense*” részévé vált a politikatudományban, köszönhetően egyszerűségének, széleskörű elterjedésének, praktikus alkalmazási lehetőségeinek (Mair – Mudde, 1998; Mudde, 2000:1-5).

Az egyes pártcsaládok elnevezését illetően viszonylag széles körű konszenzus alakult ki a politikatudományban, amely alól szinte egyedüli kivételt a jobbközép pártoktól – elsősorban a szociokulturális kérdésekben – jobbra helyet foglaló tömörülések képeznek. E pártokat az új jobboldaltól a szélsőjobboldalin át az újfasisztaig rengeteg jelzővel illették már a szakirodalomban és különösen a médiában (Bíró Nagy et al., 2011:7). A radikális jobboldali pártokra azért is irányul évtizedek óta fokozott figyelem, mert sokan a II. világháború utáni Európa legsikeresebb új politikai szereplőit látják e pártokban. Továbbá az ezredfordulót követő első és második évtizedben kizárólag ez az egyetlen olyan új pártcsalád, amely Nyugat- és Kelet-Európában egyaránt releváns erőt képvisel. A radikális jobboldal megerősödése az akadémiai közösségekben és a politika iránt érdeklődők szélesebb körében egyaránt komoly érdeklődést idézett elő (Mudde, 2014b:217-218). Az ezredfordulót követő évtizedre a radikális jobboldal vált az európai politikatudomány által leginkább kutatott és feltárt pártcsaláddá, azonban a kiemelt figyelem ellenére az akadémiai közösség nem tudott egyértelmű, mindenki által elfogadott megnevezést kialakítani, így az 1990-es és 2000-es évek során a terminológiai kérdések alkották a témával foglalkozó irodalom jelentős részét (Kitschelt, 2007:1178-1181).

A politikatudományban folyamatos vitát szolgáltat, hogy miként nevezzük ezeket a pártokat. Más pártcsaládok esetében azért is könnyebb a kérdés eldöntése, mert az érintett szervezetek többsége saját nevében is feltünteteti ideológiai irányultságát (pl.: zöld vagy kereszténydemokrata pártok). Ez viszont nem igaz a radikális jobboldali pártok esetében,

amelyek nem csupán a szélsőséges vagy a radikális jelzöt kerülnek nevükben, hanem sok esetben a jobboldalra utaló megnevezést is (pl.: holland Centrumpartok, skandináv Haladáspartok). Emellett a pártcsalád tagjainak azonosítását segítik a nemzetközi együttműködések, európartok és európai parlamenti képviselőcsoportok, amik a radikális jobboldali pártok esetében hosszú időn keresztül nem számítottak egyértelmű iránymutatásnak (Mudde, 2000:5-18). A politikatudományban így e pártcsalád elnevezése és a tagok köre továbbra is vitatott.

1.1. A radikális-szélsőséges terminológiai vita

Az 1980-as évtizedben, valamint az 1990-es évek első felében Martin Lipset szélsőséges középosztályra vonatkozó tézise (Lipset, 1995:148-203) és a két világháború közötti szélsőjobboldali pártok – mindennek előtt a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeitspartei*, NSDAP) (Husbands, 1981; Childers, 1983; Falter, 1991) – képezték a radikális jobboldal elemzésének elméleti kiindulópontját. Az 1990-es évektől azonban más hipotézisek is megjelentek az irodalomban, és több kutató kitágította vagy megkérdőjelezte az 1920-as és 1930-as évek szélsőséges mozgalmait alapján kialakított elméleti kereteket. Az új elméletek szerint a radikális jobboldali pártok megjelenése és felemelkedése nem a két világháború közötti korszak fasizmusának visszatérését jelenti, hanem a posztindusztriális demokráciák különböző társadalmi és gazdasági folyamataival szemben megfogalmazódó ellenérzések politikai intézményesüléseként értelmezhető.

Hans-Georg Betz (1994), Herbert Kitschelt és Anthony McGann (1995), később Cas Mudde (2000, 2007) és Pippa Norris (2005) munkái permanens vitákat indítottak el az akadémiai közegben és egyúttal új kutatások számára jelentettek inspirációt. Az „új iskola” lebontotta a korábbi elméleti kereteket, új szempontból fogalmazott meg kérdéseket és hipotéziseket, aminek hatására az irodalom túllépett a történeti fasizmus témakörén.

A terminológiai kérdésekről Norris (2005:45-47), Mudde (2007:11-62) és Kitschelt (2007:1178-1181) egyaránt alapos összefoglalást készített. Munkáikban közös pontot jelent, hogy a szélsőjobboldali jelzöt olyan szervezetek számára tartják fenn, amelyek nem riadnak vissza erőszakos, akár terrorcselekedetektől sem annak érdekében, hogy politikai riválisaikkal vagy akár az egész demokratikus intézményrendszerrel leszámoljanak.

Pippa Norris (2005:45-47) felsorolja azokat a jelzőket, melyekkel a tárgyalt szervezeteket leggyakrabban illetik: radikális jobboldali, szélsőjobboldali, új jobboldali, bevándorlásellenes, neonáci, újfasiszta (neofasiszta), elitellenes, nemzeti populista, protest, etnikai, tekintélyelvű,

kormányellenes, pártellenes és ultranacionalista.¹ Ezek közül van néhány jelző, amelyet egyből ki lehet zárni, ilyen például a bevándorlásellenes, ugyanis más pártcsaládok esetében is találhatunk olyan szervezeteket, amelyek retorikai eszközökkel vagy akár kormányzati intézkedések formájában is kifejezik a bevándorlással szembeni ellenérzéseiket (pl.: holland VVD, brit konzervatívok). Sőt, magát a bevándorlást mint politikai problémát baloldali szereplők emelték napirendre az 1970-es évek során Franciaországban (kommunisták), Hollandiában (újbaloldali kispártok) és Svédországban (szakszervezetek) (Kitschelt – McGann, 1995:97-98; Green-Pedersen – Odman, 2008:370; Vuijsje, 2008:46-49). Szintén elvethető a protest jelző használata, ez ugyanis más pártcsaládok pártjaira is jellemző lehet (pl. olyan radikális baloldali pártok esetében, mint a német *Linke* vagy a holland Szocialista Párt). Az etnikai jelző sem különösebben illik a pártcsalád valamennyi tagjára, mivel az Északi Liga esetében komoly problémát jelentene elválasztani a padán és az olasz etnikumot egymástól. Hasonlóan nehéz lenne a tekintélyelvű és a libertárius, illetve neoliberális jelzők kizárólagosságát e pártok esetében használni, hiszen míg előbbi igaz pl. a keményvonalas kommunista pártokra, addig utóbbi alkalmazása indokolt a legtöbb liberális pártra is. A kormány-, illetve pártellenes címke – az előzőekhez hasonlóan – nem sugall kizárólagos ismérvet, így az alábbi jelzőkre érdemes szűkíteni a vizsgálatot: radikális jobboldali, szélsőjobboldali, új jobboldali, neonáci, újfasiszta, nemzeti populista és ultranacionalista (Bíró Nagy et al., 2011:9).

Kitschelt és McGann még szinonimaként használja a szélsőjobboldali és radikális jobboldali kifejezéseket, ugyan leszögezik, hogy a fasiszta és neofasiszta jelzők a pártcsalád tagjaira nem állnak meg (Kitschelt – McGann, 1995:30), hiszen e pártok döntően nemcsak nem korporatisták, de még csak nem is antikapitalisták. Ezek a pártok tudatosan – határozottság és eredményesség szempontjából hol jobban, hol kevésbé – elhatárolódnak a két világháború közötti totalitárius eszméktől és azok örökségétől, így nem indokolt az újfasiszta, illetve a neonáci kifejezés használata sem (Bíró Nagy et al., 2011:9).

Részben más megközelítést használ Piero Ignazi (2006). Az olasz szerző kiemeli, hogy a szélsőjobboldaliság egészen az 1980-as évekig egyet jelentett az újfasiszta jelzővel². Ezt az azóta lényegesen mérséklődött, majd megszűnt Olasz Szociális Mozgalom példájával

¹ Carter (2005) antidemokratikusnak titulálja a pártcsaládot, Fennema (1997) pedig rendszerellenesnek. Az egyik legelső, Nemzeti Fronttal foglalkozó esettanulmány (Mitra, 1988) felvette, hogy a radikális jobboldali pártok bevándorlásellenes *single issue* pártok, ami később több tanulmányban is visszatért (van der Brug et al., 2000; Gibson, 2002). A legtöbb szerző azonban elveti ezt az értelmezést, bár a bevándorlás központi szerepét elismerik, nem tekintik a radikális jobboldal felemelkedése szempontjából kizárólagos oknak (lásd Mudde, 1999:193; Kitschelt 2007; Hainsworth, 2008).

² Az irodalomban előfordul a neofasiszta jelző használata is (pl. Eatwell, 1994).

illusztrálja, amely egészen az 1990-es évek első feléig nyíltan vállalta fasiszta gyökereit. Az 1980-as években azonban új pártok tűntek fel, melyek nem csupán elutasították a totalitárius eszmékkel való rokonságot, de lényegi kérdésekben mást is mondtak (pl. gazdaságpolitika). Ignazi azzal érvel a szélsőjobbboldali jelző mellett, hogy ezek a pártok ugyan nem újfasiszták, azonban vitatják a modern liberális demokrácia alapvető értékeit. Elutasítják a különböző egyének és közösségek egyenjogúságát, az egyént a közösség mögé rangsorolják és megkérdőjelezik a képviseleti intézményrendszer legitimációját. Ennek tükrében a tárgyalt pártok a politikai verseny jobbszéléről kérdőjelezik meg a nyugati világ politikai rendszereinek alapjait, és ezáltal csupán annyi mondható el róluk, hogy a szélsőjobbboldal egy másik típusába tartoznak (Ignazi, 2006:3; Bíró Nagy et al., 2011:9-10).

Teljesen más álláspontra helyezkedik Norris, aki a radikális jobbboldali jelzőt tartja a legjobbnak a pártcsalád tagjaira. Az új jobbboldali elnevezést azért veti el, mert az más pártcsalád tagjaira is igaz, hiszen a neokonzervatív fordulatot követően ugyanezt a jelzőt használták a piacbarát politikát és az állam visszaszorítását hirdető *mainstream* jobbboldali pártokra is. Kitschelt érvelését követve veti el az újfasiszta címkét. Elutasítja a szélsőjobbboldali jelző használatát is, arra a logikára építve, hogy a szélsőjobbboldali pártok és szervezetek túllépik a demokratikus politizálás határait, nem riadva vissza az erőszakos tettektől sem. Norris ezen meghatározása azért is fontos, mert így önmagukban a bevándorlás- és kisebbségellenes megnyilatkozások – amíg azt erőszakos cselekedet nem követik – nem tartoznak a szélsőjobbboldal kategóriájába. Norris végül azzal érvel a radikális jobbboldali jelző mellett, hogy ez széles körben elterjedt, viszonylag régóta van használatban (Bell, 1963)³ és magában foglalja azokat a más, programra vagy politizálási stílusra utaló jelzőket, mint a bevándorlásellenes, a nacionalista vagy a populista (Norris, 2005: 45-47). A radikális jelzőt egyúttal az is indokolja, hogy az érintett pártok programjai központi ügyekben (pl.: bevándorlás, európai integráció, kulturális kérdések) nem centrista pozíciót foglalnak el (Betz 1994; Akkerman et al., 2016a). Mudde korai munkáiban (Mudde, 1999; Mudde 2000) a szélsőjobbboldal kifejezést használta, 2007-es monográfiája azonban már a populista radikális jobbboldal címet viselte (Mudde, 2007) és ezt követő publikációiban is ezt a terminológiát alkalmazta.

³ Bell definíciója kapcsán azonban meg kell jegyezni, hogy az amerikai kontextusból következően teljesen más politikai jelenségekre (elsősorban antikommunista szereplőkre és politikai kezdeményezésekre, pl. mccarthyizmus, John Birch Society) használta mint ami az európai politikában elterjedt (Dúró – Hajdú, 2020 kézirat).

1.2. Miért beszélhetünk jobboldali pártokról?

A szélsőséges-radikális terminológiai vitát követően azt szükséges tisztázni, hogy szükségképpen jobboldali pártokról beszélhetünk-e a radikális jobboldal esetében, hiszen gazdasági és szociális kérdésekben elfoglalt álláspontjuk ezt sok esetben nem teszi indokolttá. Ráadásul szövetségekötési stratégiájuk sem korlátozódik feltétlenül jobboldali szereplőkre. A Nagy-Románia Párt és a Szlovák Nemzeti Párt több alkalommal is megállapodást kötött baloldali pártokkal, ami bizonyos esetekben egy-egy elnökválasztás vagy parlamenti szavazás alkalmánál is hosszabb távú együttműködésnek bizonyult (pl.: az SNS részvétele Robert Fico kormányaiban, Vladimír Mečiar negyedik kormányában az SNS és a HZDS harmadik partnere egy baloldali párt volt). Az FPÖ Haider idején nyitott volt a szociáldemokratákkal történő koalíciókötésre is (Luther, 2011:456), végül azonban a baloldali kulturális elittel szembeni konfrontáció miatt az ÖVP-vel egyezett meg (Murphy, 2004). Strache elnöksége alatt a párt ismét nyitott az SPÖ felé, amelynek látványos lépése volt a 2015-ös burgenlandi tartományi koalíció létrehozása. 2018-ban a Liga a baloldali populista Öt Csillag Mozgalommal (*Movimento 5 Stelle*, M5S), 2019-ben az Észti Konzervatív Néppárt (*Eesti Konservatiivne Rahvaerakond*, EKRE) liberális és konzervatív partnerrel kötött koalíciós megállapodást. 2020-ban Boris Kollár pártja (*Sme Rodina*) tagja lett annak a heterogén szlovák koalíciónak, ami Ficót és a Smert ellenzékbe kényszerítette. A felsorolt néhány eset azonban inkább kivételnek tekinthető, a baloldali és liberális szereplők döntő többsége határozottan elzárkózik az informális együttműködés lehetőségétől is.

A tárgyalt pártokban közös, hogy az egyén és a különböző politikai közösségek – legyen szó akár etnikai, akár jogi értelemben vett közösségről – egyenlőségét határozottan elutasítják. Ez kizárja, hogy az egalitárius elveket valló baloldalhoz soroljuk az érintett pártokat (Betz, 1994:4; Akkerman et al., 2016a:5), sőt a kereszténydemokrata családtól is elhatárolja őket (Mudde, 2007:27). Mudde a tekintélyelvűség, az etnikai közösség védelmére vonatkozó igény következtében szintén jobboldalra sorolja ezeket a radikális pártokat, viszont a vallás, az egyházak, az európai integráció és gazdasági kérdésében elfoglalt álláspontjuk miatt elválasztja őket a konzervatívoktól és az etnikai-regionális pártoktól⁴ is (Mudde, 2007:26-29). Lényeges kérdés az is, hogy ezek a pártok mit mondanak önmagukról, illetve milyennek képzelik el a jó társadalmat. A szakirodalom és a média egyaránt azt emeli ki esetükben, hogy ezek a politikai szereplők a tiltakozásra, az ellenérzésekre építik fel stratégiájukat (Mudde,

⁴ Speciális esetnek számít az Északi Liga és a Flamand Érdek, amelyek a radikális jobboldal és az etnikai-regionális pártcsalád határán helyezkednek el. Mudde szerint a két párt esetében a nacionalizmus, a bevándorlás- és elitellenesség a hangsúlyos. Ezzel szemben a regionalizmus elfogadja a multikulturális állam és társadalom létét, ami nem mondható el sem az LN-ről, sem a VB-ről (Mudde, 2007:28-29).

2007; Hainsworth, 2008). Elmondják, hogy mit nem akarnak, viszont arra a kérdésre, hogy mi legyen helyette, ők mit gondolnak jó társadalomnak, sokkal homályosabb válasz jelenik meg. A pártok programjaival foglalkozó komparatív kutatások szerint a radikális jobboldal *mainstream*-hez történő közeledésének egyik jele, hogy a klasszikus témák (bevándorlás- és elitellenesség, szociokulturális kérdések) mellett egyre részletesebb kifejtést, kibontást kapnak más közpolitikai területek is (Akkerman et al., 2016a; Akkerman et al., 2016b). Ennek ellenére nehéz egyértelműen meghatározni, hogy melyek azok az identitáselemek, amelyek változatlanul, hosszú távon, stabilan jelen vannak a radikális jobboldalon. Az utóbbi két évtized azt mutatta, hogy a szavazatmaximalizáló stratégia keretében újrafogalmazták szinte minden alapvetésüket, legyen szó gazdaságpolitikáról, európai integrációról, saját nemzetképről vagy a valláshoz és egyházakhoz fűződő viszonyról. A protest magatartásra épülő szavazatmaximalizáló stratégia egyfajta sajátos pragmatizmusként (vagy más megközelítésben oportunizmusként) tette lehetővé, hogy a radikális jobboldali pártok Nyugat- és Kelet-Európa számos országában meghatározó, napirendformáló és bizonyos esetekben kormányzati szereplővé váljanak. Ez a pragmatikus viselkedés egyúttal annak lehetőségét is megteremtette, hogy az első pillantásra áthidalhatatlannak tűnő, ideológiai alapú ellentéteiket ezek a pártok félretegyék, amennyiben az aktuális politikai helyzetben ezt látták érdemesnek.

A változások azonban csak minimálisan érintették az etnocentrista álláspontot, ami a radikális jobboldali pártok legfontosabb jellemzője, megkülönböztető ismérve maradt. Ennek keretében ezek a pártok egyszerre viselik magukon a hagyományos nacionalizmus és a bevándorlás hatására kialakult idegenellenesség jegyeit. A saját etnikai közösség (*in-group*) védelmét hirdetik a bevándorló közösségekkel (*out-group*), valamint az utóbbiakat támogatókkal szemben. A klasszikus európai nemzetállam megvédése, továbbépítése az alapja olyan ideológiai elemeknek is, amelyek látszólag nem kapcsolódnak közvetlenül a nacionalizmushoz. A közbiztonság, a munkaerőpiac problémái, a szociális juttatások elosztását érintő konfliktusok, a vallási ellentétek, az Európai Unió intézményei és a tagállamok közötti viták mind az *in-group* és az *out-group* küzdelmeként kerülnek értelmezésre a radikális jobboldal részéről. Természetesen találhatóak programjukban, ideológiájukban olyan elemek is, amelyek nem kapcsolódnak a nemzet fogalmához, identitásuk legfőbb kötőereje mégis az új nacionalizmus, ami mindazokat a célokat magába foglalja, amelyek az etnikai közösség és a nemzetállam védelmét fejezik ki (Bíró Nagy et al., 2011:8).

Mindezek értelmében a radikális jobboldali pártok olyan jobboldali pártokként definiálhatóak, amelyek a nemzeti identitás építését és védelmét helyezik középpontba, ugyanakkor a fennálló keretek kritikája miatt a pártverseny szélén helyezkednek el. A baloldali pártok kulturális ellentétek miatt, míg a jobboldali pártok döntő többsége a kulturális és programbeli különbségeken túl a szavazókért zajló verseny miatt is elutasító velük szemben. Ezt a helyzetet a legtöbb radikális jobboldali párt erő birtokában látja megváltoztathatónak, ami azt jelenti, hogy szavazatmaximalizáló stratégia révén, a lehető legjobb választási eredmények elérésével tudja legyőzni vagy alkura kényszeríteni a többi politikai szereplőt.

1.2.1. Szavazatmaximalizáló stratégia

A radikális jobboldali pártok többsége a szavazatmaximalizálás stratégiáját választotta annak érdekében, hogy más politikai szereplőket alkupozícióba kényszeríthessen, a többi párt kénytelen legyen számolni politikai súlyukkal. Az Osztrák Szabadságpárt, a norvég Haladás párt, az Igaz Finnek pártja ezt a stratégiát követve tudott lokális és nemzeti szinten is kormányzati pozíciót kiharcolni magának. A Svájci Néppárt pedig ugyanezt az utat követve érte el, hogy az ország 7 minisztere közül a korábbi évtizedekhez és a 2007-2015 közötti időszakkal ellentétben nem egy, hanem két főt adhat (Bíró Nagy et al., 2011; Akkerman et al., 2016a).

A pártok stratégiájának, pártrendszeren belüli mozgásának megértésére irányuló kutatások alapján született a *mainstreaming* fogalma, amely sok tekintetben megfeleltethető annak az átalakulási folyamatnak, amit a politikai publicisztika világa „ördögtelenítés”-nek – Magyarországon pedig „néppártosodás”-nak – nevezett el. A fogalom egy olyan konvergencia folyamatra utal, aminek keretében a *mainstream*⁵ és a radikális jobboldali pártok program, stílus és politikai viselkedés szempontjából is közelebb kerülnek egymáshoz. Ilyen jellegű változás zajlott le az 1980-as évek és az 1990-es évek során, amikor az újbalsoldali pártok (elsősorban a zöld pártok) mérsékeltek követeléseiket, amelyek jelentős részét ezzel párhuzamosan a *mainstream* baloldal szereplői is beépítettek saját programjukba, és elfogadták egymást politikai szövetségesként (Akkerman et al., 2016a:6-9).

A radikális politikai szereplők mérséklődése, a fennálló politikai rendszer irányítóihoz történő közeledése több ok miatt is bekövetkezhet. A szavazatmaximalizáló stratégia és kormányzati

⁵ A kortárs politikatudomány azokat a bal- és jobbközép pártokat tekinti a *mainstream* részének, amelyek az 1945 utáni jóléti konszenzus korszakának hagyományait követve programjukban társadalmi és gazdasági kérdésekre koncentrálnak, ideológiai-kulturális kérdésekben centrista pozíciót foglalnak el (Akkerman et al. 2016a:3-5). További jellegzetességük, hogy ragaszkodnak a fennálló politikai rendszer kereteihez (Sartori, 1976).

pozíció megszerzésének igénye egyaránt ebbe az irányba orientálhat olyan politikai szereplőket, amelyek a pártrendszer szélén helyezkednek el. Ha elfogadjuk Anthony Downs medián szavazó elméletét (Downs, 1957), akkor az elméleti modellből az következik, hogy egy idő után a radikális szavazatmaximalizáló stratégia korlátokba ütközik, ugyanis a szavazók döntő többsége a politikai centrumban helyezkedik el, akiket szélsőséges programmal és stílussal nem lehet elérni. Így egy bizonyos szavazótábor felépítését követően a szavazatmaximalizáló stratégia változtatásokat igényel (Akkerman et al., 2016a:3). Ugyancsak a mérséklődés irányába hat a kormányzati részvétel célkitűzése. Nyugat-Európa országainak döntő többségére a koalíciós kormányzás a jellemző. Emiatt aki kormányzati szerepre törekszik, annak szövetségeseket kell találnia. Ennek értelmében a radikális jobboldali pártok akkor is változásra kényszerülnek, ha formálisan vagy informálisan részt akarnak venni a kormányzati munkában, és akkor is, ha választási sikerek révén akarják nyomás alatt tartani a politikai elitet (Akkerman et al., 2016a). A radikális jobboldali pártok ilyen jellegű változását programok (Akkerman et al., 2016b) és a szavazók (Rooduijn, 2016) kutatásán keresztül is illusztrálták.

A *mainstream* politikai szereplőkhöz történő igazodást több szempont és cél is befolyásolhatja (pl.: közpolitikai döntések befolyásolása, hivatalyszerzés igénye, szavazatmaximalizáló stratégia, politikai környezet megváltozása). Az utóbbi évtizedek tapasztalata azt mutatja, hogy a nyugat-európai radikális jobboldali pártok döntő többsége ezt az utat választotta, amikor támogatottságát növelni kívánta vagy kormányzati szerepvállalásra törekedett (Akkerman et al., 2016a:20-21). Még a konszenzusos belga politikai rendszer hagyományaitól drasztikusan különböző, ellenfeleivel szemben kifejezetten agresszív stílust alkalmazó Flamand Érdek és legradikálisabb vezetője, Filip Dewinter is ezt az irányt választotta, amikor a 2006-os helyhatósági választás alkalmával Antwerpen polgármesteri székének megszerzését tűzte ki célul (Lucardie et al., 2016:216). Jean-Marie Le Pen a 2002-es választásokat követően ismerte el, hogy pártja aktuális formájában elérte lehetőségei határait, és amennyiben az elszigeteltségből ki akar lépni, akkor változásokat kell végrehajtania (Ellinas, 2010:196-198; Ivaldi, 2016:237).

A szavazatmaximalizáló stratégia jegyében a radikális jobboldali pártok eklektikus, flexibilis programot kínálnak a választóknak, amit könnyedén tudnak igazítani a politikai környezet változása, valamint a szavazók igényei és vágyai szerint. Ez nem csupán azt teszi lehetővé, hogy egymástól jelentősen eltérő társadalmi csoportokból és közegekből gyűjtsenek szavazatokat, hanem azt is, hogy viszonylag gyorsan alkalmazkodhatnak a megváltozott körülményekhez.

1.2.2. Eklektikus program

Betz (1993, 1994), valamint Kitschelt és McGann (1995, 2005) már az 1990-es évek elején a radikális jobboldali pártok eklektikus, első pillanatban inkoheregensnek tűnő programját azonosította a pártcsalád egyik sajátosságaként. Kitschelt és McGann ezt a politikai stratégiát nevezte el „nyerő formulának” (*winning formula*), amit a gazdasági liberalizmus, a szociokulturális kérdésekben képviselt konzervatív álláspont és a bevándorlás, illetve a multikulturalizmus elutasításának kombinációjaként definiálták. Ez a politikai kombináció tette lehetővé, hogy a radikális jobboldali pártok egyaránt megszólíthassanak kisvállalkozókat, gazdákat, kékgalléros munkásokat, a politikai elit iránt bizalmatlan választókat és a munkaerőpiac inaktív, társadalmi perifériára sodródott csoportjaiba tartozókat (pl.: munkanélküliek, nagyvárosi rozsdaovezetek lakói). A stratégia sikere miatt ezek a pártok inkább választóközönségükre épülnek, mint ideológiai alapvetésekre vagy konkrét társadalmi csoport érdekeire, ugyanis határozott ideológiai karakterrel, részletesen kidolgozott programmal nem lehetne megszólítani és egyben tartani ezt a heterogén szavazótábort (Kitschelt – McGann, 1995; McGann – Kitschelt, 2005).

Betz a radikális jobboldali pártok 1980-as évek végén, 1990-es évek elején elért első „sikerhulláma” mögött a Kitschelt-McGann szerzőpárhoz hasonlóan új, sajátos választói koalíció kialakulását látja, amely a munkásosztály bevándorlásellenes, valamint az új középosztály elitellenes szavazóiból jött létre a posztindusztriális társadalmakban (Betz, 1993:422). Betz azonban a gazdasági liberalizmust inkább kampányokban alkalmazott elitellenes politikai eszközként azonosította, mint valódi gazdasági programként. A radikális jobboldal elsődleges sikertényezőjének az idegen- és elitellenességet tartotta (Betz, 1993; 1994).

A szavazatmaximalizáló stratégia szolgálatába állított program egyúttal azt is lehetővé tette a radikális jobboldali pártok számára, hogy hatékonyan alkalmazkodhassanak a megváltozó politikai környezethez, amire számos példát találhatunk Európában. A francia Nemzeti Front a 2002-es választási eredményeket követően fokozatosan mérsékelte programját, aminek keretében nemzetképét is megváltoztatta. Ennek jegyében már Jean-Marie Le Pen is arról beszélt 2006-ban, hogy a francia szekuláris állam rendkívüli érték, ami biztosította, hogy Franciaország azokat is befogadja, akik nem született, vér szerinti franciák (Ivaldi, 2016:237), Marine Le Pen elnöksége idején pedig a korábbiakban megkérdőjelezhetetlennek tartott klasszikus családmódel, nemi szerepek kérdésében változott a legnagyobb mértékben a párt programja (Ivaldi, 2016:226-229). Az Osztrák Szabadságpárt a nagynémet nacionalizmus eszméjét az osztrák patriotizmusra cserélte az 1990-es években (Kurtán, 2007:32-33). A

korábban hírhedt magyarellenes pártnak tartott Szlovák Nemzeti Párt 2016-ban a magyar polgári politikusok által vezetett Híd-Most párttal is hajlandó volt kiegyezni annak érdekében, hogy kormányra kerülhessen. Hasonló éles fordulat történt az 1990-es években a legtöbb radikális jobboldali párt esetében az európai integráció és a gazdaságpolitika területén is. Maastricht után az integrációt toleráló álláspontot euroszepticismus (Fieschi et al., 1996; Hainsworth, 2008), a jobboldali, piacpárti gazdaságpolitikát pedig államközpontú, baloldali követelések váltották fel (Mudde, 2007; Bíró Nagy et al., 2011:18-19). A vallás kérdésében sem változatlan a radikális jobboldal története. Az FPÖ az 1990-es években korábbi egyházellenes, ateista irányultságú magatartását feladva kísérletet tett a kiegyezésre a keresztény egyházakkal (Kurtán, 2007:33; Hajdú, 2011:79), Geert Wilders pedig a zsidó-keresztény kultúra védelmét hirdeti, miközben önmagát agnosztikusként definiálja (Vossen, 2011). Ebben a kérdésben újabb fordulat előjelének tekinthető az európai szekuláris állam és a muszlim világ szembeállítása, ami az individualizálódott és szekularizálódott nyugati társadalmakhoz történő újabb alkalmazkodási lépésnek is értékelhető (Akkerman et al., 2016a:10-20; Akkerman et al., 2016b:32-39).

A nyugati világ értékei szempontjából sokan máig elmaradottnak tekintik a muzulmán államok döntő többségét. A nyugati interpretáció szerint az évszázados múltra visszatekintő kapcsolatok, valamint a Nyugat civilizációs projektjei ellenére a muszlim államok nem váltak a nyugati világ részévé, mert a szekularizáció és a demokratizálódás terén minimális eredményeket értek el. A XX. század második felében lezajlott migrációs folyamatok következtében viszont az iszlám világ már nem valahol a Föld távoli részén található, hanem a nyugat-európai hétköznapiok részévé vált (Pasha, 2009). Az ezredfordulóra a radikális jobboldali pártok retorikájának egyre hangsúlyosabb részévé vált a „nyugati kultúra iszlamizálódása elleni harc, védekezés”. Ez magába foglalta az állam-egyház szétválasztásának elismerését és hangoztatását, a nemek közötti egyenlőség és a nőket megillető jogok hirdetését (Akkerman – Hagelund, 2007).

A 2010-es évekre az iszlám funkciója gyakorlatilag egyenrangúvá vált a bevándorlással a radikális jobboldal politikájában. Korábban a bevándorlás olyan ügy (*omnibus issue*) szerepét töltötte be, amely egyfajta „tölcsérként” alkalmas volt arra, hogy bármilyen közpolitikai kérdésnek (pl.: oktatás, közbiztonság, szociális segélyezés, munkanélküliség) értelmezési keretet adjon (Marcus, 1995:100; Hainsworth, 2008:70). A bevándorlás mellett az iszlám vált olyan absztrakt ellenségképpé, amely más kérdések (pl. biztonságpolitika, közbiztonság, kulturális konfliktusok) értelmezését, keretezését megkönnyíti a radikális jobboldal számára. Mindezek egyúttal azt is biztosítják, hogy a flexibilis programalkotás mellett a radikális

jobboldal központi üzenete, a nemzeti identitás, valamint a nemzetállam építése és védelme maradjon, amelynek értelmezési szintjei és formái viszont könnyedén változtathatóak.

Az érintett pártok közül nincs kettő, amely ugyanolyan lenne, de a pártcsalád valamennyi tagja esetében azonosítható olyan elem, ami megegyezik a többi taggal (Mudde, 2007:13). Ennek ellenére a radikális jobboldali pártcsalád tagjainak meghatározása több kérdést is felvet a kutatók számára.

1.3. A pártcsaládba tartozók meghatározása

A pártcsalád nevének és ideológiai tartalmának meghatározásához hasonlóan azon pártok körének kijelölése is vitatott, amelyek ide tartoznak. A komparatív munkák jelentős része (Betz, 1994; Kitschelt – McGann, 1995; Mudde, 2000; Ignazi, 2006; Givens, 2005; Akkerman et al., 2016a) hosszú időn keresztül csak nyugat-európai országokkal és pártjaikkal foglalkozott, a kelet-európai és Európán kívüli eseteket pedig legfeljebb az említés szintjén kezelték. Ez a helyzet az utóbbi évtizedben változott (Pirro, 2015; Pytlas, 2016; Minkenberg, 2017), amit egyaránt inspirált, hogy az 1990-es évek meghatározó pártjait (pl. PRM, SNS, SPR–RSČ) újak (pl. Ataka, L'SNS, SPD) váltották fel, továbbá a régió több országában markáns jobboldali fordulat zajlott a 2010-es években.

A szakirodalomban viszonylagos konszenzus mutatkozik arra vonatkozóan, hogy a nyugati társadalmak alapjait érintő, 1970-es évek óta zajló gazdasági és kulturális változásokkal párhuzamosan megjelentek és megerősödtek olyan szereplők, amelyek a fennálló, 1945 után kialakított *status quo* alapvetéseit kérdőjelezzik meg. A jobboldali kritikusok 1960-as és 1970-es évek sporadikusan jelentkező eredményei az 1980-as évektől kezdődően új hullámként jelentkezték a nyugati világban (Betz, 1993; 1994), amely hullám mérete és ereje időnként változott, ennek ellenére úgy is tartós változást idézett elő a nyugati pártrendszerekben, hogy radikális jobboldali pártok ezen évtizedek alatt csak ritkán és elszigetelten kerültek kormányra (Mudde, 2014b).

A skandináv pártokat eltérő gyökereik miatt a komparatív munkák rendszeresen úgy kezelik, mint amik más nyugati esetektől eltérő jellegzetességeket hordoznak (Betz, 1994; Kitschelt – McGann, 1995; Hainsworth, 2008), ugyanakkor legfontosabb karakterjegyeik miatt a pártcsalád részének tekintik őket. A két csoport közötti hasonlóságok (pl. a bevándorlás ellenzése, nacionalizmus, tekintélyelvűség) annyira összekötik a két típust, hogy nincs értelme külön pártcsaládról beszélni (Bíró Nagy et al., 2011:7). 2019-től pedig az EP-ben sem válnak már egymástól élesen (kivételek Svéd Demokraták).

Jelentősebb kérdés, hogy a posztoszocialista térség nacionalista, radikális pártjai a pártcsalád részének tekinthetőek-e vagy sem. Esetükben a bevándorlás kérdésköre – 2015 nyaráig – marginálisnak számított, ezért sokkal inkább a kisebbségekkel összefüggő, gyakran szociális feszültségek mentén politizálnak ezek a pártok. Az érvkészlet ugyanakkor nagyjából hasonló, mint a nyugati esetekben a bevándorlással kapcsolatban, ráadásul a tekintélyelvűség a legtöbb pártnál itt is komoly szerepet kap. További érv amellet, hogy nem beszélhetünk külön pártcsaládról a térségben, hogy az Európai Parlamentben a radikális jobboldali pártok frakciók szerinti elkülönülése nem a régi-új tagállam elve mentén történik (Bíró Nagy et al., 2011:7-8). Bár megfigyelhetőek konfliktusok a nyugat- és kelet-európai pártok között, a 2007-ben rövid ideig létező Identitás Hagyomány Szuverenitás, és a 2015-ben alapított Nemzetek és Szabadság Európája frakciónak egyaránt voltak képviselői a régi, és az új tagállamokból. Heinisch szerint az identitáspolitikai jelenti a fő kapcsolatot a két európai térség pártjai között, ami Nyugaton és Keleten egyaránt a tradíciók, az életmód és a személyes biztonság fenntartásának ígéretére, valamint a szülőföld mítoszokra épül (Heinisch, 2008b:53). Az egyik legkorábbi komparatív kutatás szerzője, Betz már jelezte munkájában, hogy a radikális jobboldali pártok megerősödése Nyugat-Európán túlterjeszkedő jelenség (Betz, 1994:23), a posztkommunista térségből azonban csak Vlagyimir Zsirinovszkij Orosz Liberális Demokrata Pártját említi példaként. Norris (2005) és Mudde (2007) ezzel szemben a posztkommunista országok számos pártját sorolta a családhoz, és elemezte őket nyugati társaikkal egyenrangúan.

Európán kívüli pártokat csak elvétve sorolnak a pártcsaládhoz, ráadásul az érintettek többsége az angolszász világ országiban tevékenykedik⁶. Ez a gondolatmenet újra népszerűvé vált Donald Trump 2016-os elnökválasztási sikerét követően, amelyet a média és a politikatudomány berkein belül egyaránt a nyugati világ átalakulását kísérő újabb radikális jobboldali hullám részének tekintenek. Trump hatását jól illusztrálja, hogy az Amerikai Politikatudományi Társaság (*American Political Science Association*, APSA) 2016 augusztusában rendezett éves kongresszusán Ronald Inglehart és Pippa Norris közösen készített tanulmányban elemezte Trump előválasztáson aratott győzelmét és a 2016-os brit népszavazás eredményét más európai radikális jobboldali választási sikerek tükrében, amit a

⁶ Betz az Amerikai Egyesült Államok politikusai közül Pat Buchanan és Ross Perot személyét, a kanadai Preston Manning Reform Pártját (*Reform Party of Canada*) és az iszlám-ellenes, hindu nacionalistának tekintett Indiai Néppártot (*Bharatiya Janata Party*) említi azon politikai szereplők körében, amelyek sikerei összefüggésbe hozhatóak a radikális jobboldal első, 1980-as és '90-es években tapasztalt hullámaival (Betz, 1994:23). Közel egy évtizeddel később Norris az angolszász kultúrkörből az ausztrál Pauline Hanson Egy Nemzet Pártját (*Pauline Hanson's One Nation Party*), Winston Peters *New Zealand First* nevű pártját, továbbá a kanadai Konzervatív Párt és az amerikai Republikánus Párt egyes politikusait, frakcióit említi (Norris, 2005:67-73). Ezen kívül Chile és Izrael esetében lát radikális jobboldaliként azonosítható releváns pártokat (Norris, 2005:76-78).

nyugati világhoz tartozó országok politikai erőviszonyainak átalakulásaként értelmezték (Inglehart – Norris, 2016).

A szakirodalomban többféle csoportosítási szempont is előfordul, amelyek általában nincsenek alaposan kidolgozva, és a kutatók egyéni preferenciáit tükrözik (Mudde, 2007:58-59). A pártcsaládok azonosítását segítő elemek, mint a történeti és szociológiai gyökerek, a nemzetközi szervezetek, az ideológiai profil és a pártok neve (Mair – Mudde, 1998) alapján egy rendkívül heterogén, más pártcsaládoknál, különösen a baloldaliaknál jóval lazább politikai közösséget lehet behatárolni (Ennser, 2012).⁷ További kérdéseket vet fel, hogy vannak olyan pártok, amelyek határozottan tagadják a közösséget azokkal, amelyekre nagyon hasonlítanak. A norvég Haladás Párt például a dán, brit és német liberálisokat, valamint az amerikai republikánusokat tekinti ideológiai rokonának, amitől az érintettek viszont határozottan elzárkóznak (Polgár, 2011b:186).

Számos szerző (Fennema, 1997; Lubbers et al., 2002; Norris, 2005; van Spanje – van der Broug, 2007; Akkerman et al., 2016a) azonban egyetért abban, hogy azonosítható egy olyan csoportja pártoknak, amelyek a bevándorlás elutasítására építik fel politikai stratégiájukat és profiljukat. A klasszifikációk között akad olyan is, ami kísérletet tett a pártcsalád további alcsoportok szerinti bontására. Ennek a törekvésnek elsődlegesen az a célja, hogy a pártcsalád sokszínűségét és az annak határán elhelyezkedő szervezeteket is kezelni tudja. A következő négy pontban bemutatok négy besorolási, csoportosítási szempontot.

1.3.1. Prototípus, tipikus eset, határeset

Ignazi az 1990-es évek elején (1992) még az Olasz Szociális Mozgalmat tekintette a pártrendszerek jobbszélén található szereplők prototípusának, későbbi munkáiban azonban megváltoztatta véleményét, és a Nemzeti Frontnak tulajdonította a vezető, más országok pártjainak ideológiájára is komoly hatással bíró meghatározó szerepet (Ignazi, 1997; 2006). Szintén az FN-t tekinti a radikális jobboldal prototípusának Kitschelt és McGann⁸, Rydgren (2005) és Hainsworth (2008). Mudde ugyan kétségbe vonja a „prototípus-elmélet” hasznosságát a radikális jobboldal kutatását illetően, azt elismeri, hogy az FN sikerei komoly hatást gyakoroltak más nyugat- és kelet-európai pártokra (Mudde, 2007:13-15;41-46).

⁷ Ennser arra hívja fel a figyelmet, hogy a jobboldal más pártcsaládjai is jóval különbözőbb, sokszínűbb képet mutatnak a baloldalhoz képest, így ez a helyzet a radikális jobboldal esetében inkább tekinthető természetes állapotnak, mint módszertani problémának. A liberális pártcsalád pedig még inkább heterogénnek tekinthető, mint a radikális jobboldal (Ennser, 2012:167-168).

⁸ Lásd: Kitschelt-McGann, 1995:91 – France: The National Front As Prototype of the New Radical Right; Ignazi, 2006:83 – France: Prototype of the New Extreme Right

A tipikus esetek közé olyan pártokat sorolnak, amelyek radikális jobboldali karaktere sem a politikatudomány, sem a média, és sok esetben még az érintett pártok részéről sem vitatott (pl.: FPÖ, DF, VB) (Ignazi, 2006; Mudde, 2014b; Akkerman et al., 2016a). Vitatottabb az úgynevezett „határeset” pártok elhelyezése. Ebbe a kategóriába azok tartoznak, amelyek programja, ideológiája és története nem indokolja egyértelműen a radikális jobboldali jelzõt. Ilyen például Pim Fortuyn Listája, a UKIP vagy a norvég Haladás Párt (Akkerman et al., 2016a), de Ignazi például az Északi Ligát is határesetként kezelte (Ignazi, 2006:61).

1.3.2. Nyugat- és kelet-európaiak, régi és új tagállamok

Közhelynek számít az európai uniós szakirodalomban, hogy az új évezredben csatlakozott 13 ország és az EU-15-ök között törésvonal húzódik, mely elsősorban abból adódik, hogy a régi tagállamok lényegesen fejlettebbek. Ugyanakkor nem született olyan átfogó munka, amely az új tagállamok pártjainak azon kritikáival foglalkozik, amelyek abból erednek, hogy ezen országok később csatlakoztak az Európai Unióhoz, és nem tudtak versenyezni a nyugati munkaerőpiaccal, vállalatokkal (Dúró, 2010:59-60). A két térség közötti különbségtételt jelzi a fentebb már bemutatott – utóbbi évtizedben viszont enyhülő – nyugatcentrikussága a radikális jobboldallal foglalkozó irodalomnak. Az elkülönítés egyik indoka, hogy a keleti pártrendszerek jóval instabilabbak (Enyedi-Bértoa, 2010:7), ráadásul a pártok irányvonala sem konzisztens hosszútávon (Norris, 2005:74-76).

1.3.3. Múlt és gyökerek

A pártok múltja, gyökerei és története alapján meghatározhatunk olyan pártokat, amelyek eleve radikálisként alakultak (pl. FN, VB, REP) és átalakult szervezeteket, amelyek a bevándorlás ügyének „felfedezésével” változtattak profiljukon és mozdultak el a politikai centrumból a pártrendszer jobbszéle felé. Ebbe a kategóriába elsősorban egykori agrár- (pl. PS, SVP) és regionális pártok tartoznak (pl. Liga) (Akkerman, 2016a:5-6). A német nyelvterület radikális jobboldali pártjai (elsősorban gazdasági kérdésekben) liberális csoportokkal, gyökerekkel is rendelkeztek (pl.: FPÖ, AfD). Egy speciális alcsoportot alkothatnak a radikálisként alakulók esetében azok a pártok, amelyeket tagságukkal szembe került pártvezetők (pl. BZÖ, CD, SIN) vagy a pártvezetővel szemben vereséget szenvedők (pl. MNR) alapítottak.

1.3.4. Nemzetközi szövetségek

Mair és Mudde szerint a nemzetközi pártszövetségek hasznosak a pártcsaládok vizsgálata során, mert tagjaik önkéntesen csatlakoznak ezekhez, nyíltan felvállalva az adott közösség értékrendjét, programját és további tagjait (Mair – Mudde, 1998:216). Különösen igaz ez európai kontextusban, ahol az Európai Parlament frakciói és az európártok egyre hangsúlyosabb szerephez jutnak (Bardi, 2004; Ladrech, 2012). A radikális jobboldal azonban hosszú időn át sikertelenül próbált széles, jelentős erőt képviselő európai szövetségi rendszert felépíteni. Az 1980-as és 1990-es évek ezen a téren mutatkozó kezdeti sikerei (EP-frakciók, és pártszövetség – *Euronat* – alapítása a Nemzeti Front és Jean-Marie Le Pen vezetésével) után azonban úgy tűnt, hogy a radikális jobboldali pártokat elválasztó konfliktusok meggátolják a hatékony nemzetközi együttműködést (Mudde, 2007; Almedia, 2010). Ez a helyzet 2015-re jelentősen megváltozott, amikor radikális jobboldali pártok minden korábbinál szélesebb és szervezettebb együttműködési keretet alakítottak ki. Ennek a változásnak a megértéséhez azon szempontok elemzése szükséges, amik korábban akadályozták a radikális jobboldal ilyen formában történő intézményesülését.

1.4. A radikális jobboldal együttműködésének nehézségei

A szakirodalomban korábban uralkodó álláspont szerint a radikális jobboldali pártok ideológiájának alapját képező nacionalizmus és etnocentrizmus jelenti a fő akadályát egy nagy és jól működő páneurópai radikális pártszövetség létrehozásának (Mudde, 2007:172-181; Almeida, 2010). Ennek az álláspontnak a hívei gyakran a rövid életű Identitás Hagyomány Szuverenitás nevű EP-frakciót hozták fel igazolásként (Almeida, 2010; Startin, 2010). A radikális jobboldalt megosztó konfliktusok – más pártcsaládokhoz hasonlóan – azonban jóval összetettebbek, messze túlmutatnak az ideológiai vagy a történelmi múltból fakadó ellentéteken.

Lipset és Rokkan négy klasszikus törésvonala (Lipset – Rokkan, 1967), Inglehart posztmateriális törésvonala (Inglehart, 1977), az ezredforduló utáni Európában megfigyelhető zöld, alternatív és libertarináus (*Green, Alternative, Libertarian* – GAL), illetve a tradicionalista, tekintélyelvű és nacionalista (*Traditional, Authoritarian, Nationalist* – TAN) értékrend konfliktusa (Hooghe et al., 2002; Kriesi et al., 2008) nem csupán az egyes államok pártrendszerén belül bír strukturáló erővel, hanem a politikai blokkokon belül is elválasztja a szereplőket (Wagner, 2011). Mindezekkel együtt az eltérő szociokulturális és gazdaságpolitikai elképzelések, nemzeti hagyományok, egyedi politikai célok azt

eredményezhetik, hogy az egymáshoz rendkívül hasonló profilú pártok nemzetközi szintén képtelennek bizonyulnak az együttműködésre.

A radikális jobboldal esetében négy jelentős konfliktusforrást lehet azonosítani, amelyek meghatározzák a pártok együttműködési készségét: a már említett ideológiai és történeti ellentéteken túl a stratégiai különbségek kérdése és a pártvezetők személyes rivalizálása is részletesebb elemzést igényel.

1.4.1. Ideológiai ellentétek

A radikális jobboldali pártok európai színre lépése és megerősödése óta a pártok központi kérdésének számító állam-koncepció jelenti az egyik elsődleges konfliktusforrást. A nemzetállam szuverenitásának, integritásának védelmét hirdető pártok (pl.: FN, PRM, REP) elképzelései jelentősen eltérnek azokétól, amelyek etnikai-regionális közösségüket nem csupán bevándorlókkal, hanem a jelenlegi állami keretekkel szemben határozzák meg (pl.: VB, LN). A Lombard Liga 1989-ben állam-koncepciója miatt zárta ki az együttműködést a ciklus radikális jobboldali pártjaival. Az észak-olasz szeparatizmus képviselői nem működhetek együtt olyanokkal, akik önmagukat a homogén nemzetállam védelmezőiként határozták meg. A párt vezetője, Umberto Bossi ekkor még szövetségest látott az Európai Unióban, amelyre támaszkodhat „főellenségeivel”, így a korrupt olasz állammal, a Róma-központú közigazgatással és a dél-olasz területekkel szemben. Úgy gondolta, hogy a regionalitás, a szubszidiaritás brüsszeli támogatása erősítheti Észak-Itália helyzetét és segítheti szeparatista törekvéseit (Fieschi et al., 1996:235-236; 241-243). A másik olasz pártnak, az Olasz Szociális Mozgalomnak szintén ideológiai ellentétei voltak ebben az időszakban más radikális jobboldali pártokkal. Az MSI határozottan elutasította a kisebbségek autonómiájának bármiféle biztosítását, bővítését, ami lehetetlenné tette az együttműködést a flamand és a német politikusokkal. A Flamand Blokk (*Vlaams Blok*, VB) a belga állam ellen harcolt a flamand közösség autonómiájának szélesítéséért (amely reményeik szerint végül egy új, önálló államban csúcsosodik ki), a német Republikánusok pedig a dél-tiroli német közösségnek követeltek szélesebb körű önrendelkezési lehetőségeket.

A radikális jobboldali pártok körében csak korlátozott érvényességgel azonosíthatóak általánosnak tekinthető külpolitikai orientációk, amelyek ennek ellenére mégis együttműködést akadályozó tényezővé válhatnak. A skandináv radikálisok, továbbá Wilders Szabadságpártja nyíltan USA- és Izrael-barát irányvonalat hirdet, amivel összeegyeztethetetlen bármilyen antiszemita megnyilvánulás. Bár az antiszemitizmus az európai radikális pártok ideológiájában háttérbe szorult, nem tűnt el teljesen: időszakosan a

2000-es években is előfordultak több párt esetében zsidóellenes megnyilvánulások (Bíró Nagy et al., 2011:19-21). Emiatt az előbbi csoportba tartozó pártok igyekeztek éles távolságot tartani a mainstream médiában továbbra is antiszemitának minősített pártoktól (pl. FN, FPÖ, VB) (Vossen, 2011:186). Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy a 2010-es években az egyre dominánsabbá váló iszlám-ellenes nézetek – és az arab tavasz, valamint az amerikai beavatkozások következtében elbukó szekuláris diktátorok (pl. Szaddam Husszein és Moummar Kadhafi) – miatt megszakadtak a nyugati radikálisok arab területen kiépített kapcsolatai (Szabó, 2011:57; Hajdú, 2011:88-89). Az arab-izraeli ellentétnél kevésbé hangsúlyos az USA-Oroszország konfliktusban elfoglalt álláspont, annak ellenére, hogy ebben a kérdésben jelentősebb különbségek vannak. A már említett USA-barát pártokkal szemben a kelet-európaiak (pl. SRS, SNS, korábban PRM) nyíltan, a nyugatiak egy része (pl.: FN, FPÖ)⁹ pedig változó intenzitással és határozottsággal hirdet oroszbarát nézeteket (Bíró Nagy et al., 2011:21-22).

A tapasztalat azt mutatja, hogy a külpolitikai kérdések mellett a nemzeti konfliktusok és az eltérő nemzetképzések sem jelentenek áthidalhatatlan ellentétet a radikális jobboldal pártjai között. Erre a Flamand Érdek és a Nemzeti Front kapcsolata jelenti a legszemléletesebb példát (Mudde, 2007:167-168). Az FN évtizedek óta kiemelten fontos partnerként tekint a flamand szeparatista pártra, holott a vallón területeken működő belga Nemzeti Front¹⁰ ideológiai és etnikai szempontok szerint is jóval közelebb állt a francia politikai erőhöz. Viszont az FNb története során mindig súlytalan szereplőnek számított, míg a VB az ezredforduló körüli időszakban komoly támogatottságot tudott felmutatni és hosszú ideje rendelkezik EP-

⁹ Az FN már Jean-Marie Le Pen idején felvette a kapcsolatot Vlagyimir Zsirinovszkij orosz politikussal (Mudde, 2007:173-174), amely kapcsolat lánya elnöksége idején tovább élt. Marine Le Pen elnöksége alatt az orosz vonal tovább erősödött, az FN vezetői több alkalommal is Moszkvában tárgyaltak a Vlagyimir Putyin mögött álló Egységes Oroszország (*Yedinaya Rossiya*) néhány vezető politikusával, kongresszusokon láttak vendégül orosz delegációt, majd orosz banktól kaptak hitelt. Az FPÖ 2016. december 19-én, a Liga 2017. március 7-én írt alá együttműködési megállapodást Moszkvában az Egységes Oroszországgal.

¹⁰ A belgiumi Nemzeti Front 1985-ben alakult, vezetője, Daniel Féret gyakorlatilag a francia Nemzeti Front belgiumi „klónját” hozta létre, lemásolva az FN programját, szlogenjét, arculati elemeit. Az FNb a bevándorlókat és a flamand szeparatizmust jelölte ki főellenségként, így ideológiailag közelebb állt a francia radikálisokhoz, mint a flamand nemzetállam megteremtéséért küzdő VB. Bár Jean-Marie Le Pen üdvözölte a párt létrejöttét, soha nem fordított rá kiemelt figyelmet, és nem tekintette támogatásra érdemes partnernek (Ignazi, 2006:128-131). Az FNb története során mindvégig marginális szereplő maradt, támogatottsága sosem közelítette meg a VB vagy más sikeres nyugat-európai radikális jobboldali pártok szintjét. A párt 2012-ben oszlott fel.

A belga állam kapcsán kialakult törésvonal miatt Karel Dillen, a VB vezetője és EP-képviselője hosszú ideig bizalmatlanul tekintett a homogén nemzetállam iránt elkötelezett Le Penre, és 1989-ben Dillen előbb a német Republikánusokkal állapodott meg az együttműködés részleteiről, az FN esetében pedig többször kijelentette, az együttműködésnek elsősorban technikai okai vannak, nem pedig ideológiai egyetértésből fakad (Mudde, 2000:14). Ennek ellenére később szoros szövetség alakult ki nem csupán a két párt, hanem a két politikus között is, amit jelzett az is, hogy 2007-ben Jean-Marie Le Pen személyesen vett részt Dillen temetésén.

képviselőkkel is. A bevándorlásról (különösen a muszlimokról) és az európai integrációról kialakított nagyon hasonló vélemény pedig elég erősnek bizonyult ahhoz, hogy ellensúlyt képezzen az államkonceptióra vonatkozó különbségekkel szemben.

1.4.2. Történelmi ellentétek

Közkeletű vélekedés, hogy a múltbeli nagy történelmi traumák olyan hatással bírnak, amelyek még sok évtizeddel később is megakadályozzák szoros együttműködés kialakulását a nacionalista leszámazottak körében. Ha Közép-Európa magyar-szlovák vagy magyar-román konfliktusaira gondolunk, akkor ezt a megállapítást valóban érvényesnek tekinthetjük¹¹. A kelet-közép-európai pártok nemzetállami és -építési törekvéseik keretében – legalábbis program és retorikai szinten – a „nemzeti nagyság” visszaállítását hirdetik, ami akár a szomszédos államokkal szembeni területi igények megfogalmazását is magába foglalja (Bíró Nagy et al., 2011:19-21). A politikusok nacionalista érzülete mellett az érintett pártok szavazóinak attitűdjei is sok esetben akadályozzák a történelmi ellentétek felülírását.

A politikai élet realitása azonban ellenpéldákat is szolgáltat. 1989-94 között francia és német képviselők közös frakciót alkottak az EP-ben. Az ITS képviselőcsoportban egyaránt helyet foglaltak a román és a bolgár képviselők, pedig a két nemzet között komoly történelmi ellentétek feszülnek, aminek egyik oka, hogy Románia az I. és a II. világháború után is bolgár területekhez jutott. Az ITS-nek továbbá egyaránt tagjai voltak olasz és osztrák képviselők, míg az 1990-es években a német és olasz radikálisok számára elképzelhetetlennek számított az együttműködés Dél-Tirol miatt.

Történelmi gyökerekkel rendelkezik a kelet-nyugati szembenállás is, ami potenciális ellentétet képezhet a „régi/nyugati” és „új/keleti” tagállamok pártjai között. A rövid életű ITS-frakció volt az első látványos, intézményesült formát öltő kísérlet a nyugati és keleti radikális jobboldali pártok együttműködésére az EP-ben. Későbbi interjúk és háttérbeszélgetések során több korábbi ITS-tag panaszkodott arra, hogy milyen nehéz volt együttműködni a kelet-európai képviselőkkel, és ennek alátámasztására rendre a románok körüli problémákat említették (Startin, 2010:440-442). A két makrotérség szereplőinek kapcsolatát bizonyára megterheli az eltérő politikai szocializációs közeg, amely mellett arról is említést kell tenni, hogy a kelet-közép-európai radikális pártok (pl.: Jobbik, PRM, SNS) programjából hosszú

¹¹ 2011-ben a Jobbik 2009-es és 2014-es listavezetője, Morvai Krisztina csatlakozott Európai Szövetség a Szabadságért (*European Alliance for Freedom*, EAF) nevet viselő pártszövetséghez. Pártja azonban kilépett a szervezetből, miután az FPÖ együttműködési megállapodást kötött a Szlovák Nemzeti Párttal (Die Presse, 2011; barikad.hu, 2011).

időn keresztül hiányoztak a Nyugat-barát elemek. A liberális gazdaságpolitikát, a külföldi tőkét és a multinacionális cégeket egyaránt elutasítják, és felelősnek tartják a helyi szociális, gazdasági problémák kialakulásában, fennmaradásában (Bíró Nagy et al., 2011:18-22).

Mindezek ellenére a nyugat- és a kelet-európai pártok közötti együttműködés sosem lehetetlenült el véglegesen. Jean-Marie Le Pen érdeklődése a Szovjetunió összeomlását követően fordult a kelet-európai országok felé, mert úgy vélte, a kommunizmus után a nacionalizmus meghatározó ideológia lesz az új demokráciákban¹². A Nemzeti Front már az 1990-es évek elejétől széles kelet-európai kapcsolati hálót épített ki annak reményével, hogy az EU bővítése révén új szövetségesei az EP falai között is megjelennek majd, amivel ismét lehetővé válik egy FN vezette radikális jobboldali képviselőcsoport alapítása. Az ENF-frakció alapításában pedig lengyel képviselők is részt vettek, később román képviselő is csatlakozott a formációhoz.

1.4.3. Stratégiai ellentétek

A radikális jobboldal szorosabb együttműködésének további akadályozó tényezőjét jelentik a stratégiai ellentétek, a klasszikus hivatal- és programorientált viselkedés konfliktusa. Egyes pártok célja olyan pozíció elfoglalása a hazai pártversenyben, amely lehetővé teszi számukra, hogy a többi párt lehetséges koalíciós társaként tekintsen rájuk, vagy megteremtse annak lehetőségét, hogy kívülről támogasson kisebbségi kormányokat, ezáltal érvényesítve követeléseit. Azok a politikai erők, amelyek ezt az utat követik, igyekeznek távol tartani magukat azoktól, akiket európai és belpolitikai szinten egyaránt páriaként kezelnek (Almeida, 2010). Különösen a Nemzeti Fronttól igyekeztek távol maradni a koalíciós kormányzati szerepre törekvők (pl.: Pia Kjaersgaard a dán Haladás párt, majd a Dán Néppárt, illetve Jörg Haider az Osztrák Szabadság párt élén). Az FN új szövetségi politikájának sikereként értékelhető, hogy Marine Le Pen elnöksége idején számos olyan párt esetében oldotta fel a korábbi távolságtartást, amelyek egy időszakban koalíciós – vagy kisebbségi kormányt kívülről támogató „kvázi koalíciós” – keretek között kormányzati pozícióval rendelkeztek (pl. FPÖ, LN, PVV).

¹² Le Pen „új barátainak” körébe tartozott a Magyar Igazság és Élet Pártja, a Szlovák Nemzeti Párt (*Slovenská Národná Strana*, SNS), a Szerb Radikális Párt (*Srpska Radikalna Stranka*, SRS), két lengyel szervezet, a Nemzeti Jobboldal (*Prawica Narodowa*, PN) és az Alternatív Munkáspárt (*Alternatywa Partia Pracy*, APP), továbbá Vladimir Zhirinovskij Orosz Liberális Demokrata Pártja (*Liberal'no-Demokraticheskaya Partiya Rossii*, LDPR) (Mudde, 2007:174-177).

Már a keleti bővítés időszakában megfigyelhető volt, hogy olyan pártok (pl. HZDS, PRM, SNS), amelyeknek alapértékeik szerint EU-ellenesnek kellett volna lenniük (pl. tőkeáramlás megítélése, nemzetközi intézmények és nemzetállami kompetenciák kapcsolatának kérdésében képviselt álláspont miatt), támogatták hazájuk uniós tagságát. A korszak általános EU-párti hangulata, valamint a kormányra kerülés szándéka azt eredményezte, hogy a legerősebb nacionalista és populista pártok egy része az európai *mainstream*hez igyekezett társulni (Enyedi, 2006:170-173). Miután ezek a törekvések sikertelennek bizonyultak (a HZDS és a PRM felvételi kérelmét is elutasította az EPP), az érintettek valamely euroszeptikus (pl. SNS 2009-2014 között EFD) vagy radikális frakcióhoz csatlakoztak (pl. PRM 2007 ITS), esetleg a függetlenek soraiban maradtak (pl. Jobbik).

1.4.4. Személyek rivalizálása

A radikális jobboldalon a legtöbb esetben egyszerű szervezeti struktúrával rendelkező, határozott hierarchia által tagolt, centralizált működésű és a vezető dominanciája által jellemzett pártokat találunk (Gunther – Diamond, 2003; Mudde, 2007:260-273). Ezért esetükben fontos azt is elemezni, hogy vezetők hogyan jelennek meg, hogyan képviselik szervezeteiket nemzeti politikai rendszerük keretein kívül, és mi történik, ha több ilyen háttérű pártvezető találkozik egy politikai térben.

A radikális jobboldali pártok nemzetközi együttműködése hosszú ideig vezetők személyes kapcsolataira korlátozódott. Ilyen kooperáció működött például Haider és Bossi között (Szabó, 2006:149), amely annak ellenére is eredményes volt, hogy az FPÖ és az LN 2014 előtt nem volt tagja ugyanazon európai pártszövetségnek. Az FN szövetségi hálójá is hosszú időn keresztül Jean-Marie Le Pen személyes kapcsolatai alapján szerveződött. A szereplők között viszont több alkalommal is konfliktust gerjesztett annak kérdése, hogy ki számít az elsődleges igazodási pontnak a szövetségi rendszeren belül.

Az 1990-es években Jean-Marie Le Pen és Jörg Haider egyaránt az európai radikális jobboldal elsőszámú vezetőjeként tekintett önmagára, és egyikük sem akart csupán második számú személy lenni egy nemzetközi összefogásban. Ez a szempont is szerepet játszott abban, hogy a két politikus sosem kereste a másik társaságát (Mudde, 2007:175; Hajdú – Kurtán, 2020 kézirat). A 2014-es választás után Marine Le Pen a német *Der Spiegel* hetilapnak adott interjújában nyilatkozta, nem gond a nagy euroszeptikus frakcióra vonatkozó korábbi elképzelés megghiúsulása, az Egyesült Királyság Függetlenségi Pártjával úgy sem tudtak volna hosszú távon együttműködni, mert nem tudták volna eldönteni, hogy ki az első számú politikusa a képviselőcsoportnak, ő, esetleg Nigel Farage (von Rohr, 2014).

A bemutatott konfliktusok évtizedek óta megosztják a radikális jobboldali pártokat. Már az 1989-es EP-alakuláskor meggátolták, hogy az akkor képvisellel rendelkező öt párt közül valamennyi ugyanannak a szövetségi rendszernek a részévé váljon. Ez alapján nem meglepő, hogy a sikeres radikális jobboldali pártok körének három évtizede zajló folyamatos bővülése kitágította, fokozta a konfliktusokat is. Ez a politikai jelenség magyar viszonylatban 2009-ben, a Jobbik első sikeres választási szereplését követően vált relevánssá. A Jobbik egy már létező, évtizedek során formálódó, rendszeresen átalakuló konfliktusmezőbe lépett. A párt arab- és törökbarát programja (Jobbik, 2014:81-83), politikusainak Izrael-ellenes megszólalásai miatt elfogadhatatlan partner az USA- és Izrael-párti külpolitikai irányvonalat követőknek. Ha emellett figyelembe vesszük a pártról kialakult negatív nemzetközi véleményt, 2019-ig tartó belpolitikai elszigeteltségét, 2018 utáni szétesését, a kormányzati tapasztalat hiányát, akkor választ kaphatunk arra a kérdésre, hogy a 2014-es, majd a 2019-es választás utáni ciklusban a legjelentősebb nyugati pártok miért tartottak távolságot a Jobbiktól.

A radikális jobboldali pártcsalád érvelésének kiindulópontja, identitásának alapja az új nacionalizmus, amely mindazokat a célokat magába foglalja, amelyek az etnikai közösség védelmét fejezik ki (Bíró Nagy et al., 2011:8). Az ebből fakadó ellentéteket azonban a radikális jobboldali politikusok az utóbbi évek tapasztalatai alapján képesek háttérbe szorítani, az ideológiai és történelmi viták az utóbbi évek folyamatai alapján másodlagosnak tűnnek a stratégiai különbségekhez képest. A liberális gyökerekkel rendelkező PVV a Nemzeti Front szoros szövetségesévé vált, az Északi Liga politikusai pedig ma már együtt tudnak működni flamand, osztrák és német politikusokkal is. A történelmi vitáknál fontosabbá vált az antiszemitizmus bélyegének eltávolítása, a kormányzóképeség reprezentálása, az euroszkepticizmus és a partnereket is ennek mentén igyekeznek „kiválogatni”¹³.

¹³ A kormányzóképeség demonstrálása által befolyásolt, EP-n belüli viselkedésre jó példát jelent a Dán Néppárt és az Igaz Finnek 2014-es döntése. A lezáruló ciklusban mindkét párt a UKIP által vezetett frakció tagja volt, amikor viszont lehetőségük nyílt rá, hogy átlépjenek a brit konzervatívok képviselőcsoportjába, az ECR-ba, akkor azonnal megtették. A konzervatívok pedig befogadták őket annak érdekében, hogy az ECR a Parlament harmadik frakciójává válhasson, illetve ezáltal próbálták megnehezíteni a UKIP újbóli frakcióalakítását az EP-ben.

Marine Le Pen egyik stratégiai célkitűzése volt, hogy pártját megszabadítsa az antiszemitizmus vádjától, aminek mentén már 2004-ben nyíltan konfrontálódott Bruno Gollnisch-sal és később ürügyként használta apja kizárásához is (Ivaldi, 2016:232-233). 2013-ban lényegében e célkitűzés megvalósítását legitímálta a nyíltan Izrael-barát Wilders szövetsége.

Az említett konfliktusok megjelennek az Európai Parlament intézményi keretei között is, ami a kérdést látványosabbá, egyúttal könnyebben megfigyelhetővé és leírhatóvá teszi (Maurer et al., 2008). A frakciók közötti választás nem csupán a radikális pártok számára jelent dilemmát, viszont elemzése könnyebb abból a szempontból, hogy hiányzik egy olyan stabil szerveződés, mint az Európai Néppárt, amely képes önálló politikai szereplőként viselkedni (Wagner, 2011:58-62).

1.5. Nemzetek és Szabadság Európája képviselőcsoport (2015-2019)

A fentebb leírt a helyzet a 2010-es években jelentősen megváltozott. A Nemzeti Front élén 2011-ben lezajló vezető- és generációváltás a radikális jobboldal európai szintű együttműködésében is változásokat hozott. A korábban elsősorban kényszerből, egyéni ambíciókból fakadó együttműködést tudatos stratégia váltotta fel, amelynek első mérföldkövét Marine Le Pen és Geert Wilders 2013 őszi hágai találkozója jelentette. Közös sajtótájékoztató keretében ismertették, hogy pártjaik a jövőben összehangolják tevékenységüket és egy olyan szövetség létrehozását tervezik, amely gátat képez az európai integrációnak és megállítja a kontinenst érintő bevándorlási hullámot (Traynor, 2013, Webb – Vinocur, 2013). A politikai tér jobbszélén létrejött francia Nemzeti Front, valamint a liberális politikus által alapított holland Szabadságpárt szövetsége komoly visszhangot váltott ki a nyugat-európai médiában, a pártcsaláddal foglalkozó politikatudósok pedig egy új időszak kezdetének lehetőségét is felvetették az események kapcsán¹⁴. A két radikális politikus szövetségi köre a következő évek során fokozatosan bővült. A kezdeményezés több lépcsőn át végül 2015 júniusában ért célba, amikor 38 képviselő részvételével megalakult a Nemzetek és Szabadság Európája-frakció.

Az Európai Parlament működése más törvényhozó testületekhez hasonlóan a képviselőcsoportokon alapszik (Hix et al., 2007). Mivel az EP az egyetlen olyan intézménye az Európai Uniónak, amelyet közvetlenül választanak, gyakorlatilag ez az egyedüli szintér a radikális jobboldali pártok számára, ahol az általuk felkarolt ügyeket európai szinten bemutathatják. Emellett a frakció léte láthatóságot is jelent, a médiafigyelem sokkal jelentősebb, továbbá komoly pénzügyi forrásokhoz biztosít hozzáférést (Archick – Mix, 2011,

¹⁴ A Policy Network honlapján megjelent vélemény szerint a két párt szövetsége jóval nagyobb hatással bírhat az európai politikára mint egy-egy párt választási sikere (de Lange et al., 2014).

Mudde a Washington Post oldalán 2014 februárjában publikált írásában úgy vélte, a pártszövetség nem jelent áttörést a radikális jobboldal számára európai szinten, ugyanakkor fontos fejleménynek tartotta, hogy a PVV feladta korábbi izolációs álláspontját a Nemzeti Fronttal kapcsolatban. Mudde viszont úgy látta, ez annak következtében alakulhatott ki, hogy a PVV elszigetelődött a holland politikai életben (Mudde, 2014a).

Wagner, 2011:52-53). Lehetővé teszi jóval nagyobb apparátus (pl.: sajtóosztály, frakció mellett dolgozó szakértők) fenntartását. Ezzel szemben a független státusz az intézmény működésében súlytalan, izolált szerepet jelent, jóval kevesebb patronázslehetőséggel (Maurer et al., 2008). A tárgyaló pártok döntő többsége eddig nem tudott kormányzati pozícióba kerülni, számukra az EP olyan politikai teret jelent, ahol az európai integrációval szembeni ellenérzéseiket verbálisan és a parlamenti eszközökkel egyaránt kifejezhetik. Az EP-választás másodlagos jellege miatt (Hix et al., 2007) paradox módon éppen az EU kritikusaiknak ad lehetőséget arra, hogy mandátumhoz, parlamenti jelenléthez és ezáltal még szélesebb nyilvánossághoz jussanak. Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy vannak olyan EP-képviselők, akik saját szerepüket úgy értelmezik, választóik azzal a mandátummal ruházták fel őket, hogy akadályt gördítsenek az integráció mélyítése elé (Brack, 2013:156-160). Ezentúl vannak olyan politikusok is, akik felismerték, hogy a depolitizált, konszenzusorientált intézményi mechanizmusokra épülő politikai kultúrával szembeni álláspont hazai szinten is komoly politikai tőkévé konvertálható (Whitaker – Lynch, 2014).

Marine Le Pen és Wilders egyik legfontosabb célja ezért az európai parlamenti képviselőcsoport létrehozása lett, amely a korábban ismertetett előnyökön túl azért kapott hangsúlyos szerepet, mert ezzel kívánták demonstrálni, hogy az Uniót irányító politikai elitnek kontinentális szinten is számolnia kell egy új euroszeptikus, nacionalista alternatívával. Kezdetben olyan széleskörű szövetséget terveztek létrehozni, amely valamennyi jelentős euroszeptikus és bevándorlás-ellenes pártot összefogja, az általuk is szélsőségesnek minősítettek kivételével. Utóbbiak táborába sorolták többek között a görög Arany Hajnalt, valamint a Jobbikot is¹⁵.

Az együttműködés az ENF pártjai esetében azért is vált tudatos stratégiává, mert együttműködésük legitimációs erővel is bír. Marine Le Pen „ördögtelenítésnek” (*dédiabolisation*) nevezett irányvonalát erősítette, hogy európai szinten már nem csak saját országukban izolált szereplők (VB) mutatkoznak szívesen társaságában, hanem Izrael-barát (PVV), választási sikereket arató (FPÖ, AfD) és korábban kormányzati szerepet vállaló (Liga) pártok és politikusok is. Így az ENF nem csupán együttműködési készség, hanem erő felmutatását is jelentette, amely szempont érvényes a többi résztvevőre is. Emiatt vált ez a frakció a radikális jobboldal történetének eddigi legszervezettebb, legjelentősebb együttműködési formájává, amely mögött európárt (*Movement for a Europe of Nations and*

¹⁵ Az Arany Hajnalt az utcai erőszak elfogadása és nemzetiszocialista eszmék hirdetése (Ellinas, 2013), a Jobbikot pedig a disszertációban már korábban részletezett okok miatt utasították el.

Freedom, MENF)¹⁶, pártalapítvány (*Foundation for a Europe of Nations and Freedom*) és páneurópai ifjúsági szervezet (*Young European Alliance for the Hope*, YEAH) is létrejött.¹⁷

Az Európai Parlamentben már korábbi ciklusok során (1984-1989, 1989-1994, 2007) is léteztek a Nemzeti Front kezdeményezésére és vezetésével alakult radikális jobboldali frakciók (lásd 1. táblázat), amelyek mérete, szervezettsége, politikai ereje és hatása messze elmaradt az ENF-frakció és társult intézményeinek jelentőségétől. Az EP frakcióit, különösen a jobboldalon, a permanens változás jellemzi. A frakciók mérete, tagsága, sok esetben pedig elnevezése is ciklusról ciklusra változik (Lord, 1997; Wagner, 2011). A jobboldal egyetlen stabil pontját a közvetlen választás 1979-es bevezetése óta az Európai Néppárt jelenti. A kisebb frakciók instabilak, továbbá az ideológiai és közpolitikai heterogenitásból eredő belső konfliktusokkal is rendre meg kell küzdeniük (Wagner, 2011:53-58). Az EP működési mechanizmusából, dinamikájából adódóan a képviselőcsoportok ciklusonként újra alakulnak, változó méretük és tagságuk miatt a politikatudomány számára újra és újra vizsgálándó politikai jelenségnek számítanak.

1. Táblázat. A radikális jobboldali képviselőcsoportokat alkotó pártok a frakciók alakulásakor 1984 és 2019 között.

Ország	Párt	ER 1984-1989	DR 1989-1994	ITS 2007	ENF 2015-2019
Ausztria	FPÖ	-	-	1	4
Belgium	VB	-	1	3	1
Bulgária	Ataka	-	-	1	-
Franciaország	FN/RN	10	10	7	21
Görögország	EPEN	1	-	-	-
Hollandia	PVV	-	-	-	4
Németország	REP	-	6	-	-
Lengyelország	KNP	-	-	-	2
Olaszország	MSI	5	NI	-	-
	AS	-	-	1	-
	FT	-	-	1	-
	LN/Lega	-	Rainbow	UEN	5

¹⁶ A francia delegáció domináns szerepe miatt az európárt francia elnevezésével is gyakran lehetett találkozni (*Mouvement pour l'Europe des nations et des libertés*, MENL). 2019-től *Identity and Democracy Party*.

¹⁷ A szervezetek jelentőségét az adta, hogy rajtuk keresztül az ENF vezetői olyan szervezetekkel is formális kapcsolatot tarthattak fenn, amelyek aktuálisan nem rendelkeztek EP-képviselővel (pl.: cseh és bolgár politikusok pártjai), vagy más frakcióhoz tartoztak (pl.: Svéd Demokraták ifjúsági szervezete továbbra is az FN körül szerveződő szövetségi rendszert favorizálta, amely más konfliktusokkal együtt hozzájárult ahhoz, hogy a párt elnöksége végül új ifjúsági szervezet létrehozása mellett döntött). Az európárt és a pártalapítvány arra is alkalmas, hogy az együttműködésben részt vevők közös rendezvényeinek egységes arculatot és anyagi fedezetet adjon. A források szabályos felhasználásával kapcsolatban az érintett pártok több alkalommal is elszámolási vitába keveredtek az EP-vel, aminek a vége források zárolása, visszafizetési kötelezettség megállapítása lett.

Ország	Párt	ER 1984-1989	DR 1989-1994	ITS 2007	ENF 2015-2019
Románia	PRM	-	-	5	-
Független képviselők		0	0	1	1
Összlétszám az alakuláskor		16	17	20	38

Forrás: Európai Parlament (*European Parliament*); Hajdú, 2017a:75-76

Az ENF-frakció 2015 júniusán alakult meg, amikor az együttműködést 2014 májusában deklaráló 5 párt (FN, PVV, FPÖ, LN, VB) képviselőihez csatlakozott a UKIP-ből kizárt független képviselő Janice Atkinson és a lengyel Új Jobboldal Kongresszusa, amelyet addig elhagyott a PVV által vállalhatatlannak tartott korábbi elnöke, Janusz Korwin-Mikke¹⁸. A frakció létszáma a következő évek során folyamatosan változott. Az érkezők közé tartozott 2015 nyarán egy román képviselő (Laurențiu Rebege), 2016 májusában a német AfD egyik képviselője (Marcus Pretzell), 2017 januárjában az olasz Öt Csillag Mozgalomból kilépett képviselő (Marco Zanni). Közülük Marcus Pretzell vált a legfontosabb szereplővé, ugyanis az AfD akkori társelnökének (Frauke Petry) élettársa volt, ami miatt abban a pillanatban úgy tűnt, az AfD elkötelezte magát az ENF mellett (az AfD képviselőinek mozgása a 2014-2019-es ciklusban a 3.7.4. alfejezetben kerül bővebb kifejtésre). A ciklus végén, 2019 januárjában – a párt belső harcaival összefüggésben – a UKIP 3 képviselője (John Stuart Agnew, Gerard Batten, Jane Collins) csatlakozott, akik közül viszont csak ketten maradtak a frakcióban a ciklus végéig.

A távozók oldalán elsősorban a Nemzeti Front politikusai szerepeltek. A 2014-ben mandátumot szerző 24 politikus közül Joëlle Bergeron már 2014 júniusában a UKIP által vezetett frakcióhoz (EFDD) csatlakozott, míg Jean-Marie Le Pen és Bruno Gollnisch nem kapott tagságot az ENF-frakcióban. Aymeric Chauprade 2015 novemberében lépett ki. A 2017-es franciaországi választások után Florian Phillipot pártalapítása (*Les Patriotes*) következtében csökkent a francia delegáció létszáma, majd távozott a ciklus közben csatlakozó román képviselő is.

¹⁸ Korwin-Mikke a lengyel politika sajátos, elitellenes, libertárius profilt képviselő szereplője, aki a rendszerváltást követően több pártot is alapított (Szczerbiak, 2014). A KNP élén a 2014-es EP-választáson ért el sikert, amit viszont már 2015 első hónapjaiban elhagyott és hamarosan új szervezetet hozott létre. A 2014-ben mandátumot szerző 4 képviselőből 2015 júniusára csak 2 fő maradt a KNP tagja, akik csatlakoztak az ENF frakcióhoz. Korwin-Mikke a korábbi években számos csoportot (pl. fogyatékkal élők, romák, zsidók) sértett meg kijelentéseivel, ami miatt Wilders nem kívánt vele együttműködni.

2. Táblázat. A Nemzetek és Szabadság Európája képviselőcsoport tagjai az Európai Parlamentben a 2014-2019-es ciklus során

Ország	Párt	2015.07.01.	2016.07.01.	2017.07.01.	2018.07.01.	2019.05.01.
Ausztria	FPÖ	4	4	4	4	4
Belgium	VB	1	1	1	1	1
Egyesült Királyság	Független	1	1	1	1	1
	UKIP	0	0	0	0	2
Franciaország	FN/RN	21	20	20	17	15
Hollandia	PVV	4	4	4	4	4
Lengyelország	KNP	2	2	2	2	2
Németország	AfD	0	1	1	0	0
	BP	-	-	-	1	1
Olaszország	LN	5	5	5	5	6
	Független	-	-	1	1	-
Románia	Független	-	1	1	-	-
Összesen		38	39	40	36	36

Forrás: Európai Parlament (*European Parliament*)

A létszám ingadozása ellenére 2017-re kialakult egy stabil, EP képviselőcsoport és európárt formájában intézményesült szövetségi háló. A résztvevők köre ugyanis érdemben nem változott, az ENF-frakció létszámának ingadozását nem valamely tagszervezet távozása, hanem a Nemzeti Fronton belül jelentkező viták és hatalmi harcok okozták, amelyeket azonban végül Marine Le Pen sikeresen megvívott.

A tudatos építkezés, és a politikai verseny „elfogadott szereplője” státuszra törekvést jelezte, hogy az Európai Parlament 2017-es tisztújítása során első alkalommal indult az elnöki székért radikális jobboldali jelölt. Az ENF román képviselője, Laurentiu Rebega ráadásul mindhárom fordulóban, amelyben részt vehetett, több szavazatot kapott mint frakciójának akkori létszáma (40 fő)¹⁹.

Ebben az időszakban a tagok közötti kooperáció az EP falain kívül is látványosabbá vált, 2016 során több nagyszabású találkozót rendeztek (2016 január: Milánó, április: Sinaia, június: Bécs), amelyeket 2017. január 21-én a németországi Koblenz városában közös „2017-es európai kampánynyitó nagygyűlés” követett annak jegyében, hogy 2017 során a szövetség több tagja is választáson mérettette meg magát.²⁰ 2017 és 2018 választási eredményei az ENF-frakción belüli erőviszonyokat is módosították. Míg az FN és a PVV eredményei elmaradtak a korábbi várakozásoktól, az FPÖ 2017-ben, a Liga pedig 2018-ban kormányra

¹⁹ Ebben szerepet játszhatott az is, hogy az EFDD-frakció nem állított jelöltet, illetve a független képviselők közül is néhányan az ENF jelöltjét támogathatták.

²⁰ 2017 során parlamenti választást rendeztek Hollandiában (március 15.), Németországban (szeptember 24.), Csehországban (október 20-21.), Franciaországban pedig elnök- (április 23. és május 7.) és nemzetgyűlési (június 11. és 18.) választásra is sor került. Az év első hónapjaiban ráadásul reálisnak tűnt, hogy előrehozzák Ausztria és Olaszország 2018-ban esedékes parlamenti választását is, amire Ausztria esetében végül 2017. október 15-én került sor.

került. Utóbbi támogatottsága ráadásul 2018 végére meghaladta a 30 százalékot is a közvélemény-kutatásokban, amivel a legerősebb olasz párttá vált. Bár a két kormányzó párthoz több felszólítás is érkezett arra vonatkozóan, hogy hagyják el a radikális jobboldali frakciót, mindkét párt vezetői kitartottak az ENF mellett a ciklus végéig.

A dolgozat elsősorban a 2017-es év választásaira fókuszálva azt vizsgálja, hogy mik jelentenek közös pontot a kiválasztott, ENF-frakcióhoz tartozó radikális jobboldali pártok között. Mi az az ideológiai tartalom, ami összeköti őket és ezek a konfliktusok hogyan jelennek meg az ideológia, program és választók szintjén túl a politikai elit vonatkozásában is.

2. Kutatási kérdés és módszertan bemutatása

A radikális jobboldali pártok első választási sikereinek hatására megszülettek a pártcsaláddal foglalkozó első komplex, több országra kiterjedő, számos kérdést és szempontot figyelembe vevő komparatív munkák (Betz, 1994; Kitschelt-McGann, 1995). Az 1990-es évektől kezdődően a témának szerteágazó irodalma alakult ki, a 2000-es évekre az egyik központi tárgyává vált a pártokkal, választói magatartással foglalkozó kutatásoknak (Kitschelt, 2007:1176-1177). A 2010-es években az irodalom már exponenciálisan bővült, amihez hozzájárult, hogy összekapcsolódott a populizmus és az európai demokráciamodellek értelmezési, újraértelmezési kísérleteivel²¹, ami egyúttal azt is eredményezte, hogy a korábban sem egyértelmű és instabil határok még inkább képlékennyé váltak azzal kapcsolatban, hogy mely pártokat sorolhatjuk a radikális jobboldali pártok körébe.

Ennek tükrében jogosan merül fel a kérdés, hogy miért érdemes még a radikális jobboldallal foglalkozni, hiszen szinte minden jelentősebb politikatudományi irányzat és iskola szempontjából rendkívüli mennyiségű esettanulmány és elméletalkotási ambíciót megfogalmazó komparatív publikáció készült a témában. Sok adatot ismerünk, amelyeket egymással vitatkozó elméletek magyaráznak, viszonylag gyorsan feldolgozva a legújabb eseményeket is. Ennek következtében a strukturális elemekről sok részlet ismert: megváltozott a politikai környezet és a média, átalakult a gazdasági élet, a II. világháború és a Szovjetunió összeomlása után kialakult nemzetközi keretek megkérdőjeleződtek. A választók gazdasági státuszának, valamint szocio-kulturális változásával, vagyis a keresleti oldal átalakulásával foglalkozó kutatások ok-okozati kapcsolatrendszer formájában annak a magyarázatára törekedtek, hogy kik és miért szavaznak a radikális jobboldalra.

A keresleti oldalra fókuszáló kutatások elméleti tradíciójában fontos szerepet töltött be Adorno autoriter személyiségre vonatkozó elmélete (Adorno et al., 1950), valamint Lipset alacsonyabb anyagi státuszú és lecsúszás által fenyegetett társadalmi csoportok radikalizálódásáról szóló elmélete (Lipset, 1995:104-203). A történelmi hagyományok vizsgálata (von Beyme, 1988), a populista kihívás megfogalmazása (Mény – Surel, 2002) és a választóközönség részletes elemzése (Betz, 1993; Kitschelt – McGann, 1995; van der Brug et

²¹ A radikális jobboldali pártok támogatottságának 2010 után tapasztalható újabb emelkedése egyúttal azt is eredményezte, hogy már nem csupán az akadémiai szféra, hanem a rivális politikai szereplők is kiemelt érdeklődést mutattak az érintett pártok iránt. A kutatások exponenciális bővülésében így nem csupán a kutatói érdeklődés, hanem a politikai szereplők szándékai is meghatározó szerepet játszottak. Ez azonban azt is eredményezte, hogy a pártcsalád kapcsán használt jelzők (lásd az előző fejezetben) még inkább politikai eszközzé váltak.

Példaként lásd a Guardian lap „Nagy populizmus dossziéját” 2018-ban.

al., 2000; Lubbers et al., 2002) jelentősen bővítette az irodalmat, amely bemutatta a radikális jobboldali szavazók szociális, gazdasági, pszichológiai jellegzetességeit. Az eredmények alapján két elméleti magyarázata alakult ki a radikális jobboldalra adott szavazatnak: a modernizáció vesztesei hipotézis (Betz, 1998:7) és az etnikai szempontok alapján kialakuló attitűdök mozgósító ereje (Mudde, 2007:210). E két irányzat szintézisének igényével lépett fel az az elmélet, amely szerint a gazdasági bizonytalanság, az elitellenes, populista érzet és a nacionalista/nativista²² érzület áll a radikális jobboldal támogatottsága mögött. A vita csupán egy technikai részletről szól: a kérdés, hogy ez a három elem önmagában már kiváltó oka lehet-e a radikális jobboldalra adott szavazatnak, vagy egy köztes fázisként teremti meg a bevándorlásellenes érzetet (lásd a bevándorlásellenesség *omnibus issue* szerepére vonatkozó elméletet – 1.2.2. alfejezet és 4. fejezet), aminek következménye a radikális jobboldali pártra adott szavazat (Daigle et al., 2019:22-29). A gazdasági bizonytalanság és a munkaerőpiaci verseny felborulása nem minden esetben bizonyult magyarázó erejűnek (Coffé et al., 2007), ezért sokan inkább a második iránynak, a kulturális szempontnak tulajdonítottak hangsúlyosabb szerepet a klasszikus nemzetállamok – talán végleges – megkérdőjeleződésének idején (Inglehart – Norris, 2016).

A szavazók iránti kiemelt érdeklődés nem elválaszthatatlan a kortárs politikatudomány általános jellegzetességeitől. A demokrácia politikai tudásának célja a szavazatmaximalizálás, aminek feltétele annak ismerete, miként reagálnak a szavazók a különböző politikai eseményekre. A kortárs politikatudományt uraló módszertan célja, hogy a politikai folyamatokat modellekké egyszerűsítse, ezáltal a választók viselkedését megismerhetővé és kiszámíthatóvá, végső soron irányíthatóvá tegye (Lánczi, 2004:13-16). A radikális jobboldali szavazók iránti kiemelkedő érdeklődés végső célja ennek mentén, hogy a radikális jobboldali pártokra adott szavazatok okát feltárják és ezek mentén képesek legyenek előre jelezni – illetve a rivális politikai szereplők szempontjából megakadályozni – a tárgyalt pártok választási sikereit (Daigle et al., 2019:93-102).

²² Mudde a nacionalizmust az etnikai/kulturális és az állampolgári/területi nacionalizmus kombinációjaként határozza meg. Ehhez képest a nativizmus lényege, hogy az országot csak a bennszülött népességnek lenne szabad laknia, a nem bennszülött elemek pedig fenyegetést jelentenek a homogén nemzetállamra (Mudde, 2007: 19). A bevándorlásellenességnél ez több, a már ott élő, akár őshonos kisebbségek ellen is irányulhat a nativista párt politikája. Ennek elsősorban – de nem kizárólag – a volt szocialista országokban van jelentősége. A nativizmus fogalma azért is szerencsés, mert önmagában ma már nem jelent a pártrendszerhez való tartozást a bevándorlásellenesség, hiszen számos jobbközép (pl. Fidesz, ÖVP, FI), sőt akár nem is jobboldali párt (pl. ANO, Smer, VVD) is kritikus a migrációval szemben. Azt ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy a volt szocialista országokban is eltolódott a radikális jobboldali pártok fókusza az ott élő kisebbség felől a bevándorlásra, amelyet számos esetben iszlámellenességgel (pl. cseh SPD, észt EKRE) kombinálnak (Dúró – Hajdú, 2020 kézirat).

Annak a kérdése, hogy a radikális jobboldali pártok miként épülnek politikai konfliktusok struktúrájára, hogyan válnak mélyebb társadalmi ellentétek kifejezőivé és hordozóivá, eddig az irodalomban másodlagos szerepet kapott a választói magatartás kutatása mögött. Bár a törésvonal-elméletek legújabb generációjában központi szerepet kap a bevándorlás kérdésének megítélése (Kriesi et al., 2006; Kriesi et al., 2008), azonban az erre épülő kutatások is elsősorban a választók attitűdjeire (Givens, 2005), a politikai napirend alakulására (Ellinas, 2010) és más politikai szereplők – elsősorban pártok és kormányok – reakciójaként érkező közpolitikai intézkedésekre (Biard, 2019; Paxton, 2017) helyezik a hangsúlyt.

További, az előző jellegzetességgel összefüggő hiányossága az irodalomnak, hogy sok esetben még mindig „újként” kerülnek tárgyalásra olyan, a nemzeti pártrendszerüket több évtizede markánsan befolyásoló radikális jobboldali pártok mint az FPÖ (1956) és az FN (1972). Ez a kategorizálás annak ellenére megjelenik a politikatudományban és a médiában is, hogy a felsorolt pártok számos, ma már *mainstream*-nek, klasszikus szereplőnek tekintett párt (pl. spanyol Néppárt – 1989) előtt jöttek létre.

A pártrendszerben hosszabb időn keresztül jelenlét, tartós beágyazódás azonban felveti annak a kérdését, hogy valóban „csak” a bevándorlásra érkező reakcióként értelmezhetőek a radikális jobboldali pártok, vagy a XXI. századra sokkal összetettebb jelenséggé mélyebb társadalmi és politikai konfliktusok megjelenítőivé váltak. A modern társadalomtudomány kialakulása óta szoros kapcsolatot feltételez a gazdaság és a társadalom, ezen keresztül pedig a gazdaság és politika működése között (lásd pl. Marx és Weber). A történeti távlatokban is létező, politikai strukturáló erővel bíró konfliktusok leírásának egyik legismertebb és legelterjedtebb kísérletét Lipset és Rokkan klasszikus törésvonal-elmélete (Lipset – Rokkan, 1967) jelenti. A törésvonal-elmélet továbbbővítő népszerűségét többek között az adja, hogy – a kritikák ellenére – olyan elméleti keretekkel került megfogalmazásra, amelyek lehetőséget nyújtanak a társadalmi, gazdasági környezetben zajló változásokra reagáló revíziójára. Amennyiben elfogadjuk a törésvonal-elmélet alapjait, akkor a környezet változása a politikát strukturáló konfliktusok tartalmát, egy idő után pedig a szereplők körét is jelentősen módosíthatja. A strukturális változások leírása pedig megteremti az elemzési kereteket az új környezethez alkalmazkodó politikai szereplők, elsősorban a pártok elemzéséhez.

A klasszikus törésvonal-elmélet elsősorban a tágabb értelemben vett Nyugat pártrendszerének struktúráját írta le és adott magyarázatot jellegzetességeire, amely elválaszthatatlan a kapitalizmus kialakulásának és politikai jelentőségének kérdésétől. A klasszikus politikai gazdaságtan szerzői (pl. David Ricardo, Adam Smith) számára a modern

kapitalizmus már röviddel kialakulását követően olyan komplex jelenségnek tűnt, amely a korábbi időszakok gazdasági rendszereitől eltérően a gazdaság szféráján túl a politikát, az élet más területeit szabályozó intézményeket és a morális elveket is meghatározza. Ez a gondolat meghatározta később például Marx (tulajdon és politikai hatalom összefüggése) és Weber (tulajdon és normák összefüggése) munkásságát, majd az 1920-as éveket domináló intézményi közgazdaságtant is (pl. John Commons), amely szerint a kapitalizmus egy szélesebb értelemben vett társadalmi – politikai – gazdasági rendszer (Hancké, 2010:123-125). A gondolat, miszerint a nagy gazdasági folyamatok határozzák meg a politikát és a nagy gazdasági változások szükségszerűen drasztikus politikai változáshoz vezetnek, nem tűnt el a politikatudományból. A globálissá vált gazdaság átalakulása, a robotizáció és az informatika széleskörű elterjedése az idézet logika szerint nem csupán a kapitalista gazdaság, hanem a politikai erőviszonyok megváltozását is eredményezi. A szolgáltató szektor bővülése és differenciálódása új társadalmi szerkezetet (posztindusztriális társadalom), ennek révén pedig új politikai környezetet teremtett a 2000-es évekre (Oesch, 2006; Ares, 2020).

Hogyan viszonyulnak a radikális jobboldali pártok a klasszikus és az újabb elméletek által meghatározott törésvonalakhoz? Retorikai szinten képviselik ezeket a konfliktusokat, esetleg jóval szorosabb, szervezeti és szocio-kulturális kapcsolat fűzi őket társadalmi ellentétekhez? Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásához a kínálati oldal, vagyis maguknak a radikális jobboldali pártoknak és pártrendszerüknek vizsgálata nyújthat segítséget.

2.1. A kutatási kérdés megfogalmazása

A dolgozat az előző pontban bemutatott gondolatmenetet kibontva, a radikális jobboldali pártokkal foglalkozó irodalom kezdeteihez fordulva, egy komparatív kutatás keretében arra a kérdésre keresi a választ, hogy a 2010-es évtizedben mi az, ami közös eszmei és politikai cselekvési keretet alkot a radikális jobboldal számára. Mi az, amit az eltérő politikai környezetből, eltérő történeti múlttal érkező pártok közösen képviselnek?

A disszertáció elméleti alapját a törésvonalakra épülő politikai struktúra, pártrendszer, valamint a pártcsalád fogalma képezi. A radikális jobboldallal mint pártcsaláddal kapcsolatos kérdések az 1. fejezetben már bemutatásra kerültek, ezért ebben a pontban csak a törésvonalak és a radikális jobboldal kapcsolatának kérdését foglalom össze.

Lipset és Rokkan klasszikussá vált elmélete (Lipset – Rokkan, 1967) négy törésvonalat határozott meg, amelyek a XIX. század nemzeti és ipari forradalmai során alakultak ki, olyan tartós politikai konfliktusokat eredményezve, amelyek egy évszázadon át meghatározták Nyugat-Európa pártrendszerét. Az 1970-es évektől számos kritikát, revíziót tartalmazó

elmélet került megfogalmazásra, amelyek a szekularizáció, a technológia és a gazdasági termelés átalakulása, a középosztályosodás és a felsőoktatás expansziója miatt kétségbe vonták a törésvonalak létjogosultságát (Franklin et al., 1992) vagy újakat határoztak meg. Az újak közül Inglehart posztmateriális törésvonala (Inglehart, 1977) vált a legismertebbé, amelyhez hasonlóan az új baloldal – új jobboldal (Flanagan, 1987), valamint a baloldali libertárius – jobboldali tekintélyelvű (Kitschelt, 1994) tábor konfliktusa egyaránt azt hivatott kifejezni, hogy az új generáció új konfliktusai új politikai szereplők számára nyitottak teret.

Az új törésvonal-elméletek megegyeznek abban, hogy a legutóbbi és legjelentősebb strukturális társadalmi változást a globalizáció jelenti, amely megváltoztatta a gazdaság működését, a kulturális mintázatokat, az életmódot és ezen keresztül a politikai konfliktusok természetét is. Ezekre a változásokra a pártok is reagáltak, ami a Hanspeter Kriesi köré szerveződő zürichi kutatócsoport szerint azt eredményezte, hogy a korábbi bal-jobb megosztottság integrálta az új politikai konfliktusokat és blokkokba rendezte a korábbi és új politikai szereplőket. Ennek révén kialakult egy zöld, alternatív, libertárius (*Green, Alternative, Libertarian* – GAL) és egy hagyomány-, tekintélyelvű és nacionalista (*Traditionalist, Authoritarian, Nationalist* – TAN) álláspontokat aggregáló politikai pólus (Kriesti et al., 2006; Kriesi et al., 2008), amellyel a szerzők a globalizáció és az európai integráció európai pártrendszerre gyakorolt – polarizáló – hatását igyekeztek integrálni a törésvonal-elmélet kereteibe. Az elmélet gyökerei az 1980-as és 1990-es évek közgazdasági irodalmához nyúlnak vissza, amikor az irodalom kiemelt érdeklődést mutatott aziránt, hogy a globalizáció gazdasági aspektusa hogyan írja felül a korábbi viselkedési mintákat nemzetállami keretek között is (Teperoglou – Tsatsanis, 2011:1207-1210).

A törésvonal-elméletek legfiatalabb „generációja” elsősorban a radikális jobboldali pártokat próbálja a nyugat-európai pártrendszerekbe standard módon beilleszteni, ezért olyan ellentétpárok megfogalmazására törekszik, amelyek Lipset és Rokkan négy klasszikus törésvonalához hasonlóan több országban is jelen vannak, továbbá egyaránt alkalmasak történelmi konfliktusok és napi politikai ellentétek lefedésére. Ezek a definíciók többnyire Kriesi szerzőtársainak GAL-TAN ellentétét írják le más kifejezésekkel. A kozmopolita vs. közösségelvű (Teney et al., 2014), liberális-univerzalista vs. tradicionalista-közösségelvű (Bornschieer, 2010), univerzalista vs. partikularista (Beramendi et al., 2015) dichotómiát felvázolók mind ugyanarra a következtetésre jutnak: a nyugati világban új, nemzetállamokon túlmutató törésvonal alakult ki a libertárius, univerzalista értékeket preferálók és a nacionalizmus, helyi érdekek és értékek védelmét hangoztatók között (Bornschieer – Kriesi, 2013; Höglinger, 2016; Minkenberg, 2017:13-16).

Ha elfogadjuk ezt a transznacionális, bipoláris politikai versengésre épülő elméleti kiindulópontot, akkor egy olyan új politikai konfliktust ismerünk el, amelynek egyik fele a nemzetállami szint létjogosultságát kérdőjelezi meg. A kulturális konfliktusokat egy poszt nacionalista – nacionalista tengely (Teperoglou – Tsatsanis, 2011:1209-1210) transzformálja politikai pólusokká, amelyek megjelennek a pártok tevékenységében is.

A nemzetállami keretek kétségbe vonása, tagadása nem új jelenség a nyugati világban. A nacionalizmus-elméletek modernista, konstruktivista irányzata (pl. Ernest Gellner, Benedict Anderson) szerint maga a nemzet az ipari forradalom idején született, a politikai elit törekvéseinek következtében. Amennyiben a nemzet és a nemzetállam a modernitás konstrukciója, akkor a posztmodern korban – amikor a korábbi kapitalista gazdaság alapjai egyébként is megváltoztak – új alapokat lehet teremteni a politikai közösségek számára. A poszt nacionalista álláspont hívei szerint a klasszikus nemzetállamot érő kihívások (pl. gazdasági globalizáció, migráció, klímaváltozás) arra világítanak rá, hogy a nemzetállam azért alkalmatlan keret az aktuális kihívások kezelésére, mert az ideje lejárt, az új helyzetben új közösségi formák fognak megoldást jelenteni az emberek problémáira. A másik álláspont ezzel szemben a nemzetállami kompetenciák megerősítését tekinti a globalizáció folyamataira adható hatékony válasznak.

A disszertációban a klasszikus nemzetállami szuverenitást érő három kihívást vizsgálom részletesen. A nyugat-európai államok és társadalmak struktúrájára jelentős hatással bíró európai integráció mellett a migrációt és a gazdasági szerkezet átalakulását mutatom be. Negyedik elemként a reurbanizáció folyamatát vizsgálom, amely térbeli szempontból is érzékelhetővé teszi a három, nemzetállami szuverenitást megkérdőjelező folyamatot.

- Európai integráció

Az európai integráció következtében új, sajátos nemzetközi együttműködési forma alakult ki, ami korlátozza a tagállamok szuverenitását, miközben továbbra is jelentős teret enged az egyéni érdekérvényesítésnek. Az integráció által teremtett konfliktusok megjelentek a tagállamok pártrendszerében is, az európai együttműködés megítélése a pártrendszerek új strukturáló elemévé vált. Az integráció által teremtett intézmények további politikai hatásként új politikai karrier utakat is teremtettek, továbbá a tagállamok pártjai között kialakuló együttműködés következtében az europaizáció immár a pártok szervezetét, programját és elitjét is megváltoztatta. Első elemként az európai integráció hatását vizsgálom, ami új kereteket hozott létre a radikális jobboldali pártok központi kérdése, a nemzetállami szuverenitás szempontjából.

A fejezet kérdése, hogy a radikális jobboldali pártok miért vesznek részt a közös európai intézmények, elsősorban az Európai Parlament munkájában, ha magát az integrációt nem támogatják? Milyen karrierút áll az EP-képviselők mögött, mennyire stabil a radikális jobboldali pártok európai politikusainak személyi állománya?

- Migráció

A migráció elsősorban a népesség mértéke, összetétele és a kibocsátó országok tekintetében számít új jelenségnek Nyugat-Európában. Természetesen a korábbi évszázadokban is volt népességmozgás Európában, azonban a XX. század második felét megelőző évszázadokban Európát elsősorban a kiáramlás, valamint a kontinensen belüli vándorlás jellemezte. Különösen markáns változást jelent a muszlim lakosság létszámának folyamatos emelkedése, ami Európa nagy részében szintén újdonságot jelent. Második elemként a migráció kérdését vizsgálom, ugyanis az integrációs szándékok ellenére a nyugat-európai társadalmak etnikai és vallási összetétele megváltozott, aminek politikai hatását eddig csupán a bevándorlásellenesség szempontjából kutatták.

A fejezet kérdése, hogy a migrációs háttérű lakosság növekedése megváltoztatja-e a politikai elit etnikai karakterét is. Milyen arányban vannak jelen a radikális jobboldali és más pártok elitjében (pártvezetők, nemzeti parlamenti és EP-képviselők) az új kisebbségek képviselői?

- Gazdasági átalakulás

A fejezet bevezető részében részletesebben foglalkoztam azokkal az elméletekkel, amelyek a gazdasági szerkezetnek, valamint gazdasági változásoknak kiemelt jelentőséget tulajdonítanak a politikai folyamatok szempontjából. Ezt a szempontot azért is tartottam kiemelten fontosnak, mert a gazdasági átalakulás az állam gazdasági szerepvállalása szempontjából is új kérdéseket vet fel (Ares, 2020), ami még szorosabb kapcsolatot teremt a két szféra között. Így a kapitalizmus módosulása az élet más területein is mélyreható változásokat eredményez, amit a dolgozat kiválasztott esettanulmányai is bizonyítottak. Harmadik elemként a gazdasági átalakulás kérdését vizsgálom, arra a jelenségre fókuszálva, hogy az 1980-as évek végétől kezdődően a klasszikus, kékgalléros ipari munkás réteg egyre nagyobb arányban támogatja a radikális jobboldali pártokat (Oaesch, 2008).

A fejezet kérdése, hogy a radikális jobboldal és a munkásosztály kapcsolata szocio-kulturális értelemben is kimutatható-e? Milyen arányban vannak jelen a radikális jobboldali pártok elitjében (pártvezetők, nemzeti parlamenti- és EP-képviselők) a munkásosztály képviselői?

- Reurbanizáció

A városfejlődés negyedik hullámát nem elsősorban az újránövekedés, hanem a térszerkezeti átalakulás, a belső népesség átrendeződése jellemzi. Az 1960-as évektől kialakuló etnikai és

vallási heterogenitás, a *slum*-osodás és szuburbanizáció, majd a városmagok 1990-es évektől tapasztalható újjászületése, a barnamezős területek rehabilitációja átalakította a városok működését és funkcióit. Felbomlottak a korábbi kompakt városok és a települések hierarchiája is megváltozott, amit az utóbbi évtizedekben fokozott az informatika térhódítása is (Enyedi, 2012:52-78). Negyedik elemként azt vizsgálom, hogy a reurbanizáció következtében térben fokozatosan elválnak egymástól az előző három folyamat érintettjei, ami a választási eredményekben is érzékelhetővé vált.

A fejezet kérdése, hogy a reurbanizáció következtében kiszorulnak-e a radikális jobboldali pártok a nagyvárosokból? A radikális jobboldali politikusok a vidék képviselőivé válnak-e?

3. Táblázat. A négy folyamat és a törésvonalak kapcsolata

Folyamat	Klasszikus törésvonal	Új törésvonal
Európai integráció	centrum-periféria	univerzalista-partikularista
Migráció	többség-kisebbség/centrum-periféria vallásos-szekuláris	GAL-TAN
Gazdasági átalakulás	munkás-tőkés	posztmateriális
Reurbanizáció	város-vidék	posztmateriális

2.2. Hipotézisek

A dolgozat kutatási kérdése, valamint hipotézisei a 2015-ben létrehozott ENF, 2019-től pedig ID nevet viselő EP-frakció keretei között együttműködő radikális jobboldali pártokra vonatkoznak. A frakció és tagjai vonatkozásában a politikatudomány és a gyakorlati politika világában sem kérdőjelezte meg senki, hogy a *mainstream* állásponttól markánsan jobbra helyezkednek el. Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy rendkívül eltérő nemzeti politikai rendszerekben tevékenykednek, valamint a pártok egyedi karaktere, működése is számos ponton különbözik (lásd 2.4 alfejezet). A hipotézisek a vizsgált pártok elitjére vonatkoznak, segítségükkel azt vizsgálom, hogy a kiválasztott pártok elitje mennyire tükrözi azokat a konfliktusokat, amelyek meghatározzák a radikális jobboldali pártok programját, karakterét.

- Kutatási kérdés (RQ): Mi az, amit az eltérő politikai környezetből, eltérő történeti múlttal érkező, az ENF/ID frakció keretében együttműködő radikális jobboldali pártok közösen képviselnek?
- Hipotézis 1 (H1): A radikális jobboldali pártok számára az Európai Parlament és a közös európai intézmények másodlagos politikai arénának számítanak, ezért politikusaik köre heterogén, felxibilis, gyorsan változó.

- Hipotézis 2 (H2): A radikális jobboldali pártok a nativista felfogás miatt etnikailag homogén, a nemzetállam területén született politikai elittel rendelkeznek.
- Hipotézis 3 (H3): A gazdasági átalakulás és a munkás szavazók viselkedésének megváltozása következtében megváltozik a radikális jobboldali pártok elitje, és munkás háttérű képviselők jelennek meg választott tisztségviselőik körében.
- Hipotézis 4 (H4): A reurbanizáció következtében új város-vidék törésvonal alakul ki, amely esetében a radikális jobboldali pártok a vidéki pólust képviselik.

2.3. Módszertan

A disszertáció módszertani alapját egy makrokvalitatív technika, a legkülönbözőbb esetek elve (*most different cases*) képezi, amely a komparatív politikatudomány elterjedt kvalitatív módszertana. A komparatív elemzések többnyire arra a következtetésre jutnak, hogy a hasonló kimenetek hasonló okokra vezethetők vissza. A kimenetek azonban a leggyakrabban okok kombinációiból születnek, a társadalmi élet, különösen makropolitikai szinten, azonban olyan komplex ok-okozati kapcsolati hálót képez, ami csak korlátozottan ragadható meg az adatelemzés konvencionális eszközeivel. A kvalitatív komparatív módszerek, így a legkülönbözőbb esetek elve is, holisztikus és alkalmazkodó jellegűek, ezért jól illeszkednek a sokváltozós, kevés esetre fókuszáló kutatásokhoz (Jackson, 2003:717-719). Ez a módszertani irányzat rendkívül különböző esetek összehasonlítását tűzi ki célul, amely során azon közös elemeket keresi, amelyek általános folyamatokra mutathatnak rá, függetlenül a nemzeti sajátosságoktól és adottságoktól²³. Ez a módszertan lehetővé teszi a politikai rendszernél kisebb elemek, egyéni szereplők összehasonlítását is (Przeworski – Teune, 1970; della Porta, 2008:215-216).

Írásom pártokról szól, megfigyelési egységeimet pártok jelentik, amelyekről adatokat fogok gyűjteni és rájuk vonatkozó konkrét megállapításokat fogok tenni. A meghatározott populációból nem valószínűségi, szakértői mintavételi eljárást alkalmaztam az elemzés tárgyát képező esetek, valamint a kontroll eset kiválasztása során.

Az esettanulmányok feldolgozása során kiemelt figyelmet fordítottam a nemzeti politikai környezet megismerésére, amiben a vizsgált pártok megjelentek és történetük összefonódott környezetük változásaival. Az esettanulmányokat tartalmazó fejezetek az adott folyamattal, továbbá politikai következményeinek bemutatásával kezdődnek, ezáltal megismerjük azokat a

²³ Przeworski és Teune olyan különböző esetek kiválasztását javasolta, amelyek lehetővé teszik „a független változók meghatározását, olyan szempontrendszer keretében, amely nem sérti a teljes populáció feltételezett homogenitását” (Przeworski – Teune, 1970:35).

strukturális kereteket, nemzeti kapitalizmus-modelleket, valamint azok változását, amelyekben a kiválasztott pártok tevékenykednek. Ezt követi a radikális jobboldali párt álláspontjának bemutatása, majd annak vizsgálata, hogy az ennek következtében kialakult konfliktus hogyan illeszkedik a politikai rendszerbe, törésvonalnak tekinthető-e. Szerkezet tekintetében a reurbanizáció fejezete (7. fejezet) különbözik a megelőző három témakörötől, nem tartalmazza a vizsgált országok olyan részletes bemutatását mint az európai integráció, migráció és gazdasági átalakulás folyamatával foglalkozó fejezetek. Ezt a megoldást a terjedelmi korlátok mellett az indokolta, hogy a modern városfejlődés negyedik szakasza (lásd 6.1. alfejezet) olyan, a globális gazdasághoz kapcsolódó folyamat, amely eddigi ismereteink szerint jóval általánosíthatóbb jegyeket mutat a nyugati országokban a másik három folyamatokhoz képest, amelyeket a nemzeti sajátosságok sokkal inkább befolyásolnak.

2.4. Az esetek kiválasztása

2.4.1. Az alapsokaság és a kiválasztott esetek

Az alapsokaságot a 2015-ben alakult Nemzetek és Szabadság Európája európai parlamenti képviselőcsoportba tartozó pártok tagjai jelentették. A frakció meghatározó tagjai nyugati pártok voltak, azon belül is elsősorban a mag-Európa államait képviselték (lásd 1.5. alfejezet). Ez a jellegzetesség 2019-ben, az ID frakció alakulásakor sem változott meg.

Az ENF frakcióban a posztkommunista országok pártjai közül egyedül a lengyel Új Jobboldal Kongresszusa (*Kongres Nowej Prawicy*, KNP) két EP-képviselője volt jelen, amely rövid története és egyetlen választási sikere (2014 EP) miatt nem tűnt alkalmasnak a többi párttal történő mélyebb összehasonlításra. A független brit képviselő szintén nem tekinthető olyan politikai szereplőnek, aki érdemi hatással bírt volna akár nemzeti politikai rendszerére, akár a frakció működésére. A brit UKIP csak néhány képviselővel, a párt belső hatalmi harcainak eszkalálódását követően, a 2014-2019-es ciklus utolsó szakaszában csatlakozott a képviselőcsoporthoz és soha nem tudott kilépni korábbi vezetője, Nigel Farage árnyékából, amit a 2019-es választási eredmények is igazoltak.

A Ligát azért nem került a részletes elemzésre kerülő esetek körébe, mert a párt múltja, kulturális gyökerei szempontjából nagyon sok hasonlóságot mutat a regionális pártcsalád tagjaival, emiatt besorolása a 2010-es éveket megelőzően (Bossi elnöksége során) vitatott volt (lásd 1.3.1 alfejezet), többek között Ignazi is határesetnek tekintette (Ignazi, 2006:61). Bár Salvini vezetésével a párt korábbi észak-olaszországi karakterén enyhített, a regionalista karakterelemek nem tűntek el teljesen. A Flamand Érdek szintén sok hasonlóságot mutat a

regionalista mozgalmakkal, ugyanakkor a párt elsősorban etnikai alapon hirdeti a flamand szeparatista nacionalizmust. Bár az 1990-es években a bevándorlásellenes retorika került előtérbe, a VB végső célja továbbra is egy önálló flamand állam létrehozása. Ezek az ideológiai viták az 1990-es években még konfliktusokat generáltak a radikális jobboldalon belül (lásd 1.4.1 alfejezet), amelyeket azonban fokozatosan háttérbe szorítottak a közös ellenségképek: az európai integrációt szorgalmazó elit és az Európán kívüli bevándorlók.

Az alapsokaságból végül három párt került kiválasztásra: FN/RN, PVV, FPÖ. A kontroll esetet az AfD jelenti, amely teljes mértékben, valamennyi EP-képviselőjével 2019-ben csatlakozott a radikális jobboldali szövetséghez, az Identitás és Demokrácia névvel folytatódó együttműködéshez. A 2014-2019-es európai parlamenti ciklus során mind a négy párt ugyanabban az évben, 2017-ben indult nemzeti parlamenti választáson.

Bár a négy kiválasztott ország egyaránt a mag-Európa részének számít, mégis számos olyan egyedi jellegzetességgel rendelkeznek, ami miatt önálló kapitalizmus variációnak, önálló nemzeti rendszernek tekinthetők. Franciaország az unitárius állam tankönyvi példajaként szokott szerepelni, amely mellett további jellegzetessége, hogy a piaci keretek megtartása mellett kiterjedt állami szerepvállalás jellemzi gazdasági életét. Félélnöki kormányformája szintén egyedi, a II. világháború utáni körülmények következtében alakult ki. Hollandia szintén unitárius állam, államformája azonban monarchia, kormányformája pedig parlamentáris. A francia politikai élet markáns versengő jellegével szemben a konszenzusos demokrácia (Lijphart, 1984) ideáltípusának tekintik. Ausztria az előző két állammal szemben föderális köztársaság, amelynek 1945 utáni életét a politikai elit és az érdekszervezetek szoros összefonódása, az erőforrások politikai alapon történő elosztása határozta meg. Bár a korporatív struktúrákat komoly kritikák és kihívások érték, erejük a 2000-es években is markáns maradt. Németország föderális szerkezetével, kancellári kormányformájával, a szociális piacgazdaság 1945 utáni kiépítésével a kontinens speciális politikai rendszere, amely 1990 után az Európai Unió vezető hatalmává vált. Ez ugyanakkor azt is eredményezte, hogy az országot érő kihívások, az ország pozíciójával és sikerességével kapcsolatos kérdések az EU-ra, valamint a többi tagállamra is komoly hatást gyakorolnak.

A nemzeti modellt meghatározó sajátosságok a politikai versenyre, továbbá annak szereplőire is komoly befolyást gyakorolnak. Ezért a kiválasztott pártok karaktere, története és hazai pártrendszeren belüli pozíciója is jelentősen különbözik. Az FN/RN a pártcsaláddal foglalkozó kutatók döntő többsége szerint a radikális jobboldal prototípusának tekinthető. Erős, hierarchikus szervezettel rendelkezik, azonban annak ellenére is politikai elszigeteltséggel küzd, hogy Marine Le Pen elnöksége alatt a jobboldal legerősebb pártjává

vált. A PVV a pártelnök, Wilders személyes politikai projektje, amely Wilders előélete alapján átalakult pártnak tekinthető. Liberális gyökerekkel rendelkezett, majd fokozatosan egyre markánsabb iszlám- és elitellenes álláspontot fogalmazott meg. Egy rövid ideig (2010-2012 között) kisebbségi kormány támogatójaként komoly befolyással bírt a kormányzati tevékenységre, 2012 után azonban elszigetelődött a holland pártrendszerben. Az FPÖ Ausztria egyik legmélyebb gyökerekkel rendelkező pártja, gyakorlatilag közvetlen szálon kapcsolódik az 1848-as forradalmakhoz és a nagynémet egység gondolatához. Bár gyakran konfrontálódik az osztrák pártrendszer más szereplőivel, az előző két párttal ellentétben nemzeti pártrendszerében elfogadott szereplő, amely több – helyi, tartományi, szövetségi – szinten, bal- és jobboldali irányba egyaránt koalícióképes.

A kontroll eset az AfD, amely új politikai szereplőnek tekinthető (2013-ban alakult), szervezeti felépítése, belső működése egyaránt jelentősen eltér a korábbi pártoktól. A német pártrendszerben izolált szereplőnek számít, ennek ellenére a politikai napirendre gyakorolt hatása jelentős, megjelenése pedig a pártrendszer működését, koalíciókötési lehetőségeket is alapvetően változtatta meg (lásd CDU tanácstalanságát a 2019-es tübingiai választást követően²⁴).

A kiválasztott esetek a 2.5 alfejezetben kerülnek részletes bemutatásra.

2.4.2. Az adatok forrása, gyűjtése és feldolgozása

Munkám elsősorban elméleti kérdésekre fókuszál, ezért analitikus és politikaelméleti megközelítésre épül. Ezek kiegészítéseként, alátámasztásaként fogok alkalmazni tartalomelemzést, meglévő statisztikák elemzését és a kiválasztott pártok politikai elitjének szocio-demográfiai karakterének elemzését. A tartalomelemzést pártdokumentumok, pártvezetők személyes írásainak (memoárok, program-könyvek) esetében fogom alkalmazni. A meglévő statisztikai adatok elemzése korábbi, már publikálásra került adatok és eredmények rendszerezését, értelmezését fogja segíteni. A kutatás tárgyát képező négy párt politikai elitjének elemzését, a rájuk vonatkozó adatok és következtetések összevetését a szakirodalomban elfogadott álláspontokkal azért tartom fontosnak, mert segítséget nyújtanak annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy mennyire mélyek azok a politikai konfliktusok,

²⁴ 2014-ben hárompárti baloldali koalíció jött létre a tartományban a posztkommunista *Linke* vezetésével. 2019-ben a jobboldali pártok szereztek többséget, ami nagyon súlyos kérdés elé állította a CDU-t: hivatalban tartja a baloldali tartományi miniszterelnököt, vagy hatalomváltást hajt végre az AfD-vel együttműködve. A párt helyi vezetői kísérletet tettek az utóbbira. Az AfD támogatásával miniszterelnökké választották a liberális párt tartományi vezetőjét, ami viszont olyan heves reakciókat váltott ki, hogy néhány nap múlva az új miniszterelnök mellett a CDU és az FDP vezetői is távozásra kényszerültek, a *Linke* politikusa pedig visszatérhetett hivatalába, immár a CDU frakció egy részének jóváhagyásával.

amelyeket a radikális jobboldali pártok megjelenítenek, mennyire fejezik ki a klasszikus és az új törésvonalakat.

Bartolini és Mair (1990), valamint Róna (2008) definíciója alapján az olyan politikai konfliktusokat tekintem törésvonalnak, amelyek empirikus (tartós szocio-demográfiai különbségek a pártok szavazótáborai között), normatív (a társadalmi csoportok adott konfliktussal kapcsolatos értékei is markánsan különböznek) és szervezeti (a pártok elitjének szocio-kulturális jellege megfelel a pártok konfliktusban elfoglalt helyzetének) szinten egyaránt azonosíthatók. A törésvonal jelenléte szükséges ahhoz, hogy egy-egy párt kapcsán kijelenthessük, valamely társadalmi csoport képviselője. A szocio-demográfiai adatok forrását a nemzeti és EP-parlamenti honlapokon, illetve a pártok saját internetes felületein elérhető adatok jelentették. Ezek mellé kiegészítésként más kutatások eredményeit, valamint másodlagos forrásokat (pl. interjú, riport) használtam. A szervezeti szint vizsgálatát azért tartottam kiemelten fontosnak, mert a szavazótáborok szocio-demográfiai és ideológiai jellegzetességeiről már viszonylag sok részlet ismert, ugyanakkor a radikális jobboldali pártok elitjére, különösen a pártvezetők alatti szintre jóval korlátozottabb figyelem irányult eddig. Ezért a törésvonalak és a radikális jobboldali pártok kapcsolatának kutatása szempontjából ez a terület kínálta a legtöbb új, feltárandó részletet.

A programok tartalomelemzését, a statisztikai és szocio-demográfiai adatok elemzését kutatásom során három terepkutatással egészítettem ki annak érdekében, hogy jobban megértsem azokat a politikai rendszereket, nemzeti politikai kultúrákat, ahol a kutatás tárgyát képező pártok működnek. 2015 októberében az Osztrák Néppárt vendéglátásának keretében a bécsi tartományi és önkormányzati választás utolsó napjaira Bécsbe utaztam, ahol az ÖVP és a párt ifjúsági szervezetének (*Junge Volkspartei*, JVP) számos politikai eseményen vehettem részt, lehetőségem nyílt személyes találkozóra politikusokkal, pártalkalmazottakkal, aktivistákkal és választókkal. 2017 áprilisában Párizsba utaztam, ahol a Schumann Alapítvány programjának keretében lehetőségem volt betekinteni a Francois Fillon elnökjelölt mögötti kampánystáb munkájába, emellett konzultáltam a magyar követség munkatársaival (Fejérdy Gergely és Varga Krisztina) és találkoztam a Sciences Po egyik politikai kommunikációt kutató oktatójával (Nicolas Baygert). 2017 októberében ismét Bécsbe utaztam, bekapcsolódva az ÖVP köztéri kampányának utolsó napjaiba. Egy több bécsi kerületre kiterjedően, köztéri kampányeseményekért felelős koordinátor mellett töltöttem több napot, aminek köszönhetően személyes találkoztam politikusokkal, aktivistákkal és választókkal, továbbá a CDU-tól érkezett megfigyelőkkel. A két bécsi út résztvevői megfigyelés volt, személyesen is részt

vettem standoláson, az ÖVP aktivistáival közösen jártam a várost, továbbá részt vehettem a párt hivatalos eredményváró rendezvényén.

2.4.3. Terepkutatás, résztvevői megfigyelés időpontja és helyszínei

- 2015. október 9-12., Bécs, tartományi és önkormányzati választás
Események: köztéri standolás az ÖVP és a JVP aktivistáival két kerületben; részvétel Johanna Mik-Leitner belügyminiszter, Manfred Juraczka ÖVP listavezető és Karl Mahrer rendőrtiszt fórumán; listavezetők nyilvános bemutatkozásának megtekintése a Lugner City bevásárlóközpontban; részvétel az ÖVP eredményváróján
- 2017. április 19-24., Párizs, elnökválasztás első fordulója
Események: látogatás két alkalommal Francois Fillon elnökjelölt kampányközpontjában (közösségi média kampány bemutatása); látogatás a Republikánusok (*Les Républicains*, LR) székházában (párt külügyi igazgatójának előadása); látogatás a Schumann Alapítvány párizsi irodájában
- 2017. október 11-16., Bécs, szövetségi parlamenti választás
Események: köztéri kampány tevékenység az ÖVP és a JVP aktivistáival három kerületben; köztéri kampány tevékenység Rudolf Taschner és Karl Mahrer képviselő-jelöltekkel; a listavezetők TV-vitájának megtekintése az ÖVP Pártakadémiáján; részvétel Sebastian Kurz listavezető utolsó bécsi nyilvános kampányeseményén; részvétel az ÖVP eredményváróján

2.5. A kiválasztott esetek bemutatása

2.5.1. Nemzeti Front/Nemzeti Tömörülés

Az 1972-ben alapított Nemzeti Front kezdetekben a francia politikai élet jobbszélén található periférikus szereplőket (pl. francia Algéria hívei, monarchisták, ortodox katolikusok) gyűjtötte össze. A párt első „fénykora” az 1980-as évek végére, az 1990-es évek első felére tehető. Ebben az időszakban a párt stabilizálta a „marginalitás évtizede” után rendkívül gyorsan megszerzett 10 százalék körüli támogatottsági szintjét, Jean-Marie Le Pen pedig két cikluson keresztül személyesen vezetett radikális jobboldali képviselőcsoportot az Európai Parlamentben (Betz, 1994:13-17; Szabó, 2011:39-41). Az FN történetében az 1999-es pártszakadás okozott jelentős törést, amikor a párt második számú politikusa, Bruno Mégret Nemzeti Republikánus Mozgalom (*Mouvement National Republicain*, MNR) névvel új pártot alapított. A szakadás visszavetette a Front népszerűségét, az MNR azonban nem tudott sem saját arculatot, sem erős szervezeti hálót és anyagi hátszínét építeni, így az FN egyeduralma

végül megkérdőjelezhetetlen maradt a radikális jobboldalon. Jean-Marie Le Pen 2002-es sikere az elnökválasztáson azonban mindezek ellenére inkább tekinthető a párt korábbi sikereinek betetőzéseként, mint új győzelmek előfutárának (Szabó, 2011:42-43).

A 2007-es elnökválasztás során Nicolas Sarkozy sikeresen hódította el az FN választóinak jelentős részét, ami a júniusi nemzetgyűlési, majd a 2009-es EP-választások eredményeivel vált még inkább látványossá. A párt a XXI. század első évtizedében így nem csupán a pozíciószerezés, hanem a francia politika tematizálása terén is elbukni látszott. Támogatottsága csökkenő pályára került, polgármesteri székeit elveszítette, elszigeteltsége miatt továbbra sem reménykedhetett nemzetgyűlési mandátumok szerzésében, Sarkozy és a jobboldal új stratégiája következtében pedig különlegességét, napirendformáló erejét is elveszítette (Ellinas, 2010:196-198; Szabó, 2011:44).

4. Táblázat. A Nemzeti Front legfontosabb választási eredményei 1972-2019 között

Év	Elnökválasztás		Nemzetgyűlési választás ²⁵		EP-választás	
	Szavazat-arány	Helyezés	Szavazat-arány	Mandátum	Szavazat-arány	Mandátum
1973	-	-	0,5%	0/488	-	-
1974	0,8%	7/12	-	-	-	-
1978	-	-	0,3%	0/488	-	-
1981	-	-	0,2%	0/491	-	-
1984	-	-	-	-	11,0%	10/81
1986	-	-	9,8%	35/573	-	-
1988	14,4%	4/9	9,8%	1/575	-	-
1989	-	-	-	-	11,7%	10/81
1993	-	-	12,7%	0/577	-	-
1994	-	-	-	-	10,5%	11/87
1995	15,0%	4/9	-	-	-	-
1997	-	-	14,9%	1/577	-	-
1999	-	-	-	-	5,7%	5/87
2002	16,9%	2/16	11,1%	0/577	-	-
	17,8%	2/2				
2004	-	-	-	-	9,8%	7/78
2007	10,4%	4/12	4,2%	0/577	-	-
2009	-	-	-	-	6,3%	3/74
2012	17,9%	3/10	13,6%	2/577	-	-
2014	-	-	-	-	24,9%	24/74
2017	21,3%	2/11	13,2%	8/577	-	-
	33,9%	2/2				

²⁵ A Nemzetgyűlés esetében a több alkalommal változó választási rendszer miatt a kétfordulós, abszolút többségi elv szerint rendezett választások esetében a párt jelöltjeire első fordulóban adott szavazatok aránya szerepel, a mandátumok esetében pedig a megválasztott képviselők száma került feltüntetésre.

1989-ben időközi választáson a párt jelöltje (Marie-France Stirbois) megnyerte a Dreux városát is magába foglaló körzetet (Betz, 1994:16-17).

Év	Elnökválasztás		Nemzetgyűlési választás ²⁵		EP-választás	
	Szavazat-arány	Helyezés	Szavazat-arány	Mandátum	Szavazat-arány	Mandátum
2019	-	-	-	-	23,3%	22/74 (23/79)

Forrás: *France-politique* adatai alapján saját szerkesztés

A fokozódó problémák hatására Jean-Marie Le Pen közel négy évtized után a párt éléről történő távozás mellett döntött. A 2011-es kongresszuson legfiatalabb lánya, Marine Le Pen győzött az elnökválasztáson apja aktuális „politikai jobbkeze”, Bruno Gollnisch ellenében. Marine elnökként a 2000-es évtized második felében, kampányfőnökként elindított, „ördögtelenítésnek” (*dédiabolisation*) nevezett folyamat keretében számos kérdésben mérsékelte vagy megváltoztatta az FN retorikáját (pl. arab-izraeli konfliktus, szekuláris állam, vichyi Franciaország és Pétain marsall megítélése) (Almeida, 2014:229-230). Rövid idő alatt új, Marine személyéhez lojális pártelit vette át az FN irányítását, amely új program, arculat és stratégia mentén vezeti a szervezetet (Stockemer, 2017:50-51). Az új irányvonalat a 2012-es elnök-, a 2014-es EP- és a 2015-ös regionális választás kiemelkedő eredményei gyorsan legitimálták, nem csupán a párt belső világa, hanem a szélesebb közvélemény előtt is (Ivaldi, 2016).

A 2017-es elnökválasztás alkalmával Marine Le Pen bejutott a második fordulóba. A két forduló között pedig első alkalommal sikerült elérnie, hogy egy másik jelölt, a 4,7 százalékot elérő jobboldali politikus, Nicolas Dupont-Aignan (*Debout la France*, DLF) nyilvánosan a Nemzeti Front mellé állt. Ennek ellenére Marine Le Pen a második fordulóban „csak” 33,9 százalékos eredményt ért el, ami viszont a Nemzeti Front történetének legjobb eredményét és legmagasabb szavazatszámát, több mint 10,6 millió szavazó támogatását jelentette. A párt számára ennél is nagyobb csalódást jelentett a nemzetgyűlési választás, amelyen a 121 második fordulóba jutó jelölt végül csak 8 körzetet tudott megnyerni (Durovic, 2019:1492-1499).

Bár a 2017-es második fordulóban viszonylag tisztán kirajzolódott a globális-lokális törésvonal-logika (város-vidék, képzett-képzetlen, magasabb-alacsonyabb jövedelem, globálisan nyitott-protekcionista konfliktus), kérdéses, hogy a Macron – Le Pen páros képes lesz-e hosszabb időn keresztül ilyen logika és konfliktusrendszer szerint strukturálni a francia politikai életet. A nemzetgyűlési választás utáni belső viták során a „modernizációs nyitás” és „ördögtelenítés” arcának számító Florian Phillipot vált a várakozásoktól elmaradó 2017-es eredmények első számú felelőssévé, ami Marine Le Pen számára is az események

legkényelmesebb értékelését jelentette. Ezt követően Phillipot Patrióták (*Les Patriots*) néven saját pártot alapított, amely azonban érdemi támogatottságot nem tudott felmutatni. A Nemzeti Front pedig nevét Nemzeti Tömörülésre (*Rassemblement National*, RN) változtatta annak reményében, hogy végérvényesen elfoglalhatja a mély válságba süllyedő Republikánusoktól a francia jobboldalt (Soós – Várnagy, 2020 kézirat).

A 2019-es EP-választásra az RN új listavezetőt állított a mindössze 23 éves Jordan Bardella személyében. A párt 2014 után újra megnyerte az EP-választást és a jobboldal legjelentősebb szereplőjévé vált, miután a Republikánusok súlyos vereséget szenvedtek (8,48 százalékos érték el), a kisebb jobboldali pártok (pl. DLF, Patrióták) pedig nem szereztek mandátumot.

2.5.2. Szabadságpárt²⁶

A Szabadságpártot 2006-ban alapította Geert Wilders liberális parlamenti képviselő, aki 2004-ben Törökország EU-tagságának elfogadása, valamint az iszlám vallású bevándorlókkal szembeni álláspontja miatt szakított korábbi pártjával és távozott a legnagyobb – jobboldali – liberális párt, a Néppárt a Szabadságért és Demokráciáért (*Volkspartij voor Vrijheid en Democratie*, VVD) soraiból (Vossen, 2011:182-184). A PVV rövid, alig egy évtizednél hosszabb története négy szakaszra osztható. A kezdeti gyors felívelést megtörte a 2012-es előrehozott választás, amely után a párt támogatottsága a 10 és 15 százalék közötti sávban stabilizálódott, majd a 2019-es EP-választásra jelentősen csökkent.

2006 és 2010 között Wilders és a PVV kemény ellenzéki álláspontot képviselt, programjában keveredtek a bal- és jobboldali gazdaság- és társadalompolitikai elemek. Programjának középpontjában viszont már ekkor is a harsány bevándorlás-, pontosabban iszlám- és elitellenesség állt. A 2010-es parlamenti választás alkalmával a PVV a harmadik helyen végzett és egy megállapodás keretében (*Gedooakkoord*) a kisebbségi liberális-kereszténydemokrata koalíció támogatójává vált, amely együttműködés 2012 áprilisáig tartott. Ebben az időszakban a PVV stílusa jelentősen mérséklődött, Wilders azonban továbbra is radikális kijelentéseket tett az iszlámmal és külpolitikai kérdésekkel kapcsolatban. Az együttműködés végét a gazdasági problémák, valamint a görög válság miatt előterjesztett megszorító csomag elutasítása okozta, amivel kapcsolatban Wilders szándékosan a másik két szereplő számára elfogadhatatlan feltételeket támasztott. Az előrehozott választáson a PVV

²⁶ A szervezet pontos szó szerinti magyar fordítása „Párt a Szabadságért” lenne, a magyar médiában azonban a Szabadságpárt elnevezés terjedt el, ezért a disszertációban a közérthetőség kedvéért ezt a fordítást használom.

elveszítette szavazóinak harmadát, ami után a szavazatmaximalizálás stratégiáját választva a legerősebb párttá válást tűzte ki célul (Akkerman, 2016:157-159).

5. Táblázat. A Szabadságpárt legfontosabb választási eredményei 2006-2019 között

Év	Holland parlament alsóházi választása		EP-választás	
	Szavazat-arány	Mandátum	Szavazat-arány	Mandátum ²⁷
2006	5,9%	9/150	-	-
2009	-	-	17,0%	4/25 (5/26)
2010	15,5%	24/150	-	-
2012	10,1%	15/150	-	-
2014	-	-	13,4%	4/26
2017	13,1%	20/150	-	-
2019	-	-	3,5%	0/26 (1/29)

Forrás: Holland Választási Iroda (*Kiesraad*) adatai alapján saját szerkesztés

2012 után fokozódott a pártot korábban is jellemző radikalizmus és elitellenesség. Wilders a bevándorlás és az iszlám kérdésében tovább fokozta radikalizmusát, amely mellett kemény euroszeptikus álláspontot fogalmazott meg (az eurózána- és európai unió tagságot is elutasítva) és markáns baloldali gazdaságpolitikai fordulatot vett (Akkerman, 2016:151-153). A 2015-ös migrációs hullám ismét Wilders iszlám-ellenes kijelentéseit helyezte a politikai diskurzus középpontjába. A párizsi, brüsszeli merényletek és a holland rendvédelmi szervek terror-ellenes fellépései, a 2015 júniusára eszkalálódó görög válság és a 2016-os brit népszavazás alapjaiban változtatta meg a holland közélet hangulatát. Wilders több mint egy évtizede épített iszlám- és EU-ellenes profilja kiválóan tudott érvényesülni a megváltozó viszonyok között. Ez a változás a körvélemény-kutatásokban is érzékelhetővé vált, bár a PVV rövid időre már korábban is át tudta venni a vezetést a mérésekben, 2015-16 előtt nem tudta tartósítani ezt az állapotot. Ennek ellenére a kampány végére a PVV lendülete „kifulladt”, amiben szerepet játszott a liberális kormányfő, Mark Rutte iszlám kritikus kampánya is. A 2017-es választáson a PVV alig 13 százalékot meghaladó eredményt tudott elérni, igaz a pártrendszer fragmentáltsága miatt ez is elegendőnek bizonyult a második hely eléréséhez. A politikai elszigeteltség, az új rivális (Thierry Baudet pártja) színre lépése, az újdonság és egyediség eltűnése, valamint a városokból történő kiszorulás együtt azt eredményezte, hogy a párt támogatottsága 2017 után tartósan csökkenő tendenciát mutatott és a 2019-es választásokon (regionális és EP-választás) a PVV kudarcához vezetett (Hajdú, 2020a kézirat).

²⁷ A 2009-2014-es ciklus során a Lisszaboni szerződés, a 2019-2024-es ciklus során pedig az Egyesült Királyság Európai Unióból történő kilépése miatt osztották újra az Európai Parlament képviselői helyeit, amely mindkét esetben a PVV mandátumainak növekedéssel járt.

2.5.3. Osztrák Szabadságpárt

A XIX. századi gyökerekkel rendelkező Osztrák Szabadságpárt 1956-ban alakult, hogy új „politikai otthont” nyújtson az egykori pángermán nacionalista tábor – a nagynémet egység támogatói – megmaradt híveinek, valamint azoknak a liberálisoknak, akik 1945 után sem kaptak helyet a két nagy pártban (a Szociáldemokrata Pártban és az Osztrák Néppártban). Az FPÖ három évtizeden át stabil, a két nagy néppárt mellett az egyedüli parlamenti szereplő volt. Belső életét – elődszervezetihez hasonlóan – a nacionalisták és a liberálisok folyamatos harca határozta meg. A liberális szárny hatalma alatt az FPÖ jó kapcsolatot alakított ki Bruno Kreisky szociáldemokrata kancellárral, aminek eredményeként 1983-ban kormányra került az SPÖ koalíciós társaként. A kormányzati pozícióban azonban a párt támogatottsága csökkent, amely feszültséget kihasználva a nacionalista szárny Jörg Haider vezetésével átvette a hatalmat. Erre válaszul a szociáldemokraták felmondták a koalíciót és előrehozott választást kezdeményeztek, illetve Franz Vranitzky kancellár meghirdette az úgynevezett „Vranitzky-doktrínát”, ami bármilyen szinten és formában elutasította a megváltozott FPÖ-vel történő együttműködést (Luther, 2006:364-365; Kurtán, 2007:27-28).

Haider az osztrák politikai életben újdonságnak számító permanens és perszonalizált kampányokkal, az elit- és bevándorlásellenes üzenetek középpontba emelésével Ausztria meghatározó, napirendet diktáló politikusává vált (Heinisch, 2008a). A párt népszerűsége Haider 1986-os hatalomra kerülésétől kezdve folyamatosan emelkedett, amely 1999-ben tetőzött, amikor az FPÖ első alkalommal nyert tartományi választást (Karintiában), majd második helyen végzett a szövetségi parlamenti választáson, aminek következtében 2000-ben megalakulhatott Ausztria történetének első ÖVP-FPÖ koalíciós kormánya. Az FPÖ népszerűsége kormányon csökkenni kezdett, amit fokozott a 2002-es knittelfeldi puccsot követő káosz²⁸. A 2002 őszén tartott előrehozott választáson mindez a párt katasztrofális szerepléséhez vezetett, az FPÖ elveszítette korábbi szavazóinak közel kétharmadát (Luther,

²⁸ Az új kormánnyal szemben az Európai Unió másik 14 tagállama diplomáciai bojkottot hirdetett, amit a Schüssel-kormány szívós küzdelemmel fel tudott függesztetni. A heves nemzetközi vélemények és feszült belpolitikai hangulat mellett hivatalba lépő új kormányban Haider nem kapott szerepet. Az alkancellári tisztséget, majd rövidesen a pártelnöki széket is Susanne Riess-Passer kapta meg. A kormánytagok és az új pártvezetés, illetve Haider között 2002 elejére romlott meg a kapcsolat. Az FPÖ több tartományi választáson is szavazatokat veszített, ami a tagság nagy részét idegessé tette. Haider mindeközben egyre nehezebben viselte, hogy a kormánytagok közül többen is önállósították magukat (Hajdú, 2011:68-69).

2002 augusztusában árvíz sújtotta Ausztriát. A védekezés és a károk enyhítése rengeteg pénzt emésztett fel, ezért elmaradt az FPÖ által korábban követelt és megígért adóreform. A párt jobbszárnya ezt használta fel, hogy puccsot szervezzon Riess-Passer ellen, amely folyamat végén Riess-Passer, Kar-Heinz Grasser pénzügyminiszter és Peter Westenthaler frakcióvezető lemondott a pártban és a kormányban viselt pozíciójáról. Néhány nappal később Schüssel kancellár kezdeményezésére előrehozott választást írtak ki (Luther, 2003).

2003). Ennek ellenére a párt kormányon maradt (Duncan, 2007), népszerűsége pedig tovább csökkent (Luther, 2008a:1004-1006). A következő évek során Karintia kivételével (ahol Haider személyesen vezette a tartományt és a helyi pártszervezetet) újabb súlyos vereségeket szenvedett (Luther, 2011:464-467).

6. Táblázat. Az Osztrák Szabadságpárt legfontosabb választási eredményei 1956-2019 között

Év	Parlamenti választás		EP-választás		Elnökválasztás	
	Szavazat-arány	Mandátum	Szavazat-arány	Mandátum	Szavazat-arány	Helyezés
1956	6,5%	6/165	-	-	-	-
1959	7,7%	8/165	-	-	-	-
1962	7,0%	8/165	-	-	-	-
1966	5,4%	6/165	-	-	-	-
1970	5,5%	6/165	-	-	-	-
1971	5,5%	10/183	-	-	-	-
1975	5,4%	10/183	-	-	-	-
1979	6,1%	11/183	-	-	-	-
1980	-	-	-	-	16,9%	2/3
1983	5,0%	12/183	-	-	-	-
1986	9,7%	18/183	-	-	1,2%	4/4
1990	16,6%	33/183	-	-	-	-
1992	-	-	-	-	16,4%	3/4
1994	22,5%	42/183	-	-	-	-
1995	21,9%	41/183	-	-	-	-
1996	-	-	27,5%	6/21	-	-
1999	26,9%	52/183	23,4%	5/21	-	-
2002	10,0%	20/183	-	-	-	-
2004	-	-	6,3%	1/18	-	-
2006	11,0%	21/183	-	-	-	-
2008	17,5%	34/183	-	-	-	-
2009	-	-	12,7%	2/17	-	-
2010	-	-	-	-	15,2%	2/3
2013	20,5%	40/183	-	-	-	-
2014	-	-	19,7%	4/18	-	-
2016	-	-	-	-	35,1%	1/6
					49,7%	2/2
					46,2%	2/2
2017	26,0%	51/183	-	-	-	-
2019	16,2%	31/183	17,2%	3/18	-	-

Forrás: Osztrák Belügyminisztérium (*Innenministerium*) adatai alapján saját szerkesztés

A Szabadságpárt 2005 tavaszán története legmélyebb válságát élte át. A negatív eredmények sorozata megrendítette Haider tekintélyét, az elégedetlenkedők 2005-ben már az ellenzékbe vonulást és a személyi konzekvenciák levonását követelték. Az események további eszkalálódását megelőzendő 2005 áprilisában Haider új pártot alapított Szövetség Ausztria

Jövőjéért (*Bündnis Zukunft Österreich*, BZÖ) névvel. A Szabadságpárt helyzete ekkor kilátástalannak tűnt. Korábbi szavazóinak jelentős részét elveszítette, a kudarccal végződő választások sora meggyengítette szervezeti hálóját és anyagi háttérét, ami után legbefolyásosabb tartományi szervezte, parlamenti képviselői és kormánytagjai szinte teljes egészében Haider új pártjához csatlakoztak (Heinisch, 2008a:80-83; Hajdú, 2011:70). Néhány héttel a BZÖ alapítását követően egy fiatal bécsi tartományi parlamenti képviselő, Heinz-Christian Strache – 35 évesen – lett az FPÖ új elnöke (Horacek-Reiterer, 2009:99-115; Hajdú 2011:70).

Strache vezetésével az FPÖ visszatért a pártot az 1990-es években jellemző harsány bevándorlásellenes retorikához, a proteszt ellenzéki magatartáshoz, amely mellett gazdaságpolitikai kérdésekben markáns baloldali álláspontot foglalt el. Az új pártvezetés fokozatosan újjáépítette szervezeti hálóját, konszolidálta a pénzügyeket és megszilárdította hatalmát a belső ellenzékkel szemben (Hajdú, 2011:70-71). A 2013-as választást követően a rivális proteszt pártok is összeomlottak²⁹, ami hozzájárult ahhoz, hogy az egyre több problémával küzdő SPÖ-ÖVP koalíció első számú alternatívájává az 1990-es évekhez hasonlóan ismét az FPÖ vált. 2015 tartományi választásain (Stájerország, Burgenland, Felső-Ausztria, Bécs) a párt minden alkalommal története addigi legjobb eredményét érte el, amely mellett további sikert jelentett, hogy Burgenlandban az SPÖ, Felső-Ausztriában az ÖVP koalíciós partnere lett, Bécsben pedig története során első alkalommal tudott kerületi polgármesteri széket (11. kerület, Simmering) szerezni (Hajdú, 2015). A választási sikerek sorozata a 2016-os elnökválasztás alkalmával is folytatódott. A párt jelöltje, Norbert Hofer 35 százaléka feletti eredménnyel nyerte az első fordulót, majd minimális különbséggel elveszítette a másodikat (49,65%). A választás és a szavazatszámolás során tapasztalt szabálytalanságok miatt az osztrák Alkotmánybíróság azonban megsemmisítette a második forduló eredményét és annak megismétlését rendelte el. A megismételt második fordulóban valamivel nagyobb mértékű (46,21%) vereséget szenvedett, ami azonban így is az FPÖ történetének legjobb választási eredményét jelentette.

2002 és 2008 után 2017-ben ismét előrehozott választásra került sor (erre, a koalíción belüli feszültség-megoldási módra a Második Köztársaságban számos korábbi példa is volt). A párt

²⁹ Jörg Haider 2008-as halála, valamint a karintiai szervezet FPÖ-höz történő 2009-es visszatérését követően a BZÖ már nem számított az FPÖ komoly riválisának, a 2013-as választáson nem lépte át a parlamenti küszöböt. A Kanadában élő üzletember, Frank Stronach pártja (*Team Stronach für Österreich*) pedig a csalódást keltő 2013-as eredményt követően néhány hónap alatt összeomlott, támogatottsága 1 százaléka alá csökkent. A 2014-es EP-választáson már nem indult a 2004-ben és 2009-ben komoly sikereket elérő, egykori szociáldemokratából euroszeptikus populistává váló Hans-Peter Martin. Első megmérettetésén, a 2014-es EP-választáson kudarcot vallott Ewald Stadler, az FPÖ és a BZÖ sorait is megjárt politikus önálló pártja (*Die Reformkonservativen*, 1,18%) is.

győzelme ennek ellenére ekkor sem következett be, ugyanis a Néppárt élére 2017 májusában a rendkívül ambiciózus fiatal Sebastian Kurz került, aki jelentős irányváltást hajtott végre, a migráció és belbiztonság kérdésében számos elemet átvett a Szabadságpárttól. A két szereplő a korábbi konfliktusok ellenére a választást követően viszonylag gyorsan megegyezésre jutott és 2017 decemberében Kurz vezetésével újra ÖVP-FPÖ kormány alakult Ausztriában (Hajdú – Kurtán, 2020 kézirat).

A korábbi kormányzati ciklusokhoz képest a párt támogatottsága viszonylag stabil maradt, 2019 tavaszán azonban egyre több alkalommal jelentkezett a nyilvánosság előtt is vita a két párt miniszterei, különösen Herbert Kickl belügyminiszter és az ÖVP politikusai között. 2019 májusában az EP-választás előtt egy héttel német médiumok nyilvánosságra hoztak egy még 2017-ben készült felvételt, amely Strache és Johannes Gudenus frakcióvezető, valamint egy magát orosz közvetítőnek kiadó nő találkozáját mutatta be. Az FPÖ két politikusa anyagi támogatásért cserébe állami megrendeléseket ígért orosz érdekeltségű cégeknek. Az események miatt Strache és Gudenus lemondott minden politikai tisztségéről, Kurz kancellár pedig előrehozott választás kiírását kezdeményezte. Az FPÖ új elnöke Norbert Hofer lett, a párt politikusai távoztak a kormányból, majd parlamenti képviselői megszavazták a Kurz-kormány ellen benyújtott bizalmatlansági indítványt (Eberl et al., 2020:1352-1353).

Az Ibiza-botrány után a parlamenti választási kampányban a párt gazdálkodásával kapcsolatos problémák is nyilvánosságra kerültek (pl. Strache magánéleti és családi kiadásait rendre a párt költségeire finanszírozta), aminek következtében az FPÖ kormányzati szerepvállalása a korábbi két alkalomhoz hasonlóan viharos belső konfliktusokkal ért véget (Eberl et al., 2020:1354-1357). Strache új párt alapítását is lebegtette, majd bejelentette visszavonulását a politikától, a 2019-es parlamenti választáson mandátumot szerző feleségét viszont kizárták a pártból. 2019 decemberében három Strachét továbbra is támogató bécsi tartományi képviselő új pártot alapított (*Die Allianz für Österreich*, DAÖ), ami után Strachét is kizárták az FPÖ-ből (Eberl et al., 2020:1360-1361). Strache 2020-ban ennek a szervezetnek az élén, bécsi tartományi választáson listavezetőként tett kísérletet a politikai visszatérésre.

Az FPÖ támogatottsága a folyamatos negatív környezet és a korábban összetartó elnökség szétesését követően jelentősen csökkent. A két választás után a párt legerősebb politikusa Herbert Kickl korábbi „főideológusa” és főtitkára lett, aki frakcióvezetőként a korábbi kemény ellenzéki stratégiához történő visszatérést jeleníti meg. Hofer pártelnök az alsóház harmadik számú elnöki tisztségét foglalta el és az FPÖ mérsékeltebb megjelenítésére tesz kísérletet.

2.5.4. Alternatíva Németországért³⁰

2012 őszén Bernd Lucke közgazdász professzor vezetésével a görög mentesomaggal és az euró zónával, valamint a CDU és a Merkel-kormány politikájával kritikus jobboldali közgazdászok, értelmiségiek hozták létre a Választási Alternatíva 2013 (*Wahlalternativa* 2013) nevet viselő kezdeményezést, amelyből rövid időn belül létrejött az Alternatíva Németországért (*Alternativa für Deutschland*, AfD) nevet viselő párt. A szeptemberi választáson az új párt megközelítette, azonban átlépni nem tudta a parlamenti küszöböt. 2014-ben viszont 7 mandátumot szerzett az EP-választáson és sikeresen szerepelt 3 tartományi választáson (Brandenburg, Szászország, Tübingia) is (Grimm, 2015:266-267).

A párt 2015 júliusában tartott kongresszusa több hónapon át zajló hatalmi harcnak vetett véget. A Lucke mögött álló, gazdasági- és szakpolitikai kérdésekre fókuszáló csoportot legyőzték a nacionalista, bevándorlás- és elitellenes irányvonalat követelők. A 3 fős ügyvivői testületet társelnöki rendszer váltotta fel, amelynek tisztségeit a radikálisok támogatásával Frauke Petry és Jörg Meuthen szerezte meg. Lucke támogatóival új pártot alapított, amely viszont a későbbiekben nem vált jelentős tényezővé (Art, 2018:82). A 2015 szeptemberében Németországot elérő migrációs hullám és Angela Merkel kancellár politikája (*Willkommenskultur*) miatt a bevándorlásellenességet hirdető AfD támogatottsága néhány hónap alatt sokszorosára növekedett. 2016-ban a párt több tartományi választáson is kiemelkedő eredményt ért el, két helyen az SPD-t (Baden-Württemberg 15,1% - 12,7%; Szász-Anhalt 24,3% - 10,6%), egy helyen a CDU-t (Mecklenburg-Elő-Pomeránia 20,8% - 19,0%) is megelőzve.

Az AfD belső konfliktusait azonban ezek a sikerek csak kiélezték és felfokozott várakozásokat keltettek sok párttagban, vezetőben. A 2017 áprilisában tartott kölni kongresszuson a delegáltak elutasították Petry program javaslatát, amely a politikai realitások figyelembe vételével a partnerkeresést, és ezen keresztül a koalíciós kormányzást jelölte meg elérendő célként. Petry helyzetét jelentősen rontotta, hogy korábban megpróbálta kizárni a radikális tábor legerősebb politikusát (Björn Höcke), amivel magára haragította azok jelentős részét, akik 2015-ben győzelemre segítettek (Art, 2018: 82-83). A kongresszuson egyúttal a társelnökök személyétől eltérő párost választottak listavezetőnek az őszi *Bundestag* választásra: a brandenburgi Alexander Gauland és a baden-württembergi Alice Weidel

³⁰ A párt neve két féle fordításban terjedt el Magyarországon, amely grammatikai szempontból egyaránt helyes: Alternatíva Németországnak és Alternatíva Németországért. Utóbbi elnevezés használata melletti érv, hogy a német nyelv szabályai szerint lehetséges lenne az Alternatíva Németország Léteért fordítást is használni, ami talán a legpontosabban fejezné ki a párt karakterét, képviselt politikai álláspontját. A disszertációban ezért a kevésbé elterjedt, de a politikai jelenséget jobban kifejező Alternatíva Németországért fordítás szerepel.

személyében. A konfliktusok a párt cselekvőképességét is gyengítették, aminek hatására támogatottsága csökkeni kezdett. A 2017-es tartományi választások eredményei messze elmaradtak (Saar-vidék 6,2%; Schleswig-Holstein 5,9%; Észak-Rajna-Vesztfália 7,4%) a 2016-ban tapasztaltaktól. Ez azonban nem változtatott azon a tényen, hogy a 2013 után az AfD 13 tartományi parlamentben tudott mandátumot szerezni, ami minden alapot biztosított ahhoz, hogy a párt megfelelően készülhessen fel a 2017-es *Bundestag* választásra.

7. Táblázat. Az Alternatíva Németországért legfontosabb választási eredményei 2013-2019 között

Év	Német parlament alsóházi választása		EP-választás	
	Szavazatarány	Mandátum	Szavazatarány	Mandátum
2013	4,7%	0/631	-	-
2014	-	-	7,1%	7/96
2017	12,6%	94/709	-	-
2019	-	-	11,0%	11/96

Forrás: Szövetségi Választási Iroda (*Bundeswahlleiter*) adatai alapján saját szerkesztés

A kampány során a politikai szereplők többsége folyamatosan az AfD-ről, valamint a bevándorlás és az integráció kérdésköréről beszélt, amivel párhuzamosan a párt listavezetőinek minden megnyilvánulása hatalmas médiavisszhangot kapott. Ennek következtében támogatottsága ismét emelkedni kezdett, és a 2017. szeptember 24-én tartott választáson 12,6 százalékos eredményével a harmadik helyen végzett, ami több mint 90 mandátumot jelentett. A párton belüli ellentéteknek azonban ez az eredmény sem szabott gátat, a választás másnapján az egyéni választókerületben mandátumot szerző Frauke Petry bejelentette, hogy nem csatlakozik az AfD frakciójához, majd a pártból is kilépett. Az újonnan megválasztott képviselők közül végül egy személy követte. Egyúttal távozott a pártból Marcus Pretzell EP-képviselő is, aki Petry második férje és Észak-Rajna-Vesztfáliában volt az AfD elnöke. Petry támogatói a Kék Párt (*Die blaue Partei*) keretei között folytatták politikai karrierjüket, amely nem tudott érdemi támogatottságot felmutatni (Art, 2018:83-84; Siri, 2018:141).

A Petry távozásával megüresedő társelnöki tisztséget Alexander Gauland foglalta el, aki így formálisan (egyszerre töltött be két éven át társelnöki és társfrakcióvezetői pozíciót) is az AfD legerősebb politikusává vált (Art, 2018:83). A párt 2017-ben Alsó-Szászország, 2018 őszén Bajorország és Hessen tartományi parlamentjében is mandátumot szerzett, amivel a „kör bezárult”: az AfD képviselői mind a 16 tartományi parlamentben jelen vannak, a párt

támogatottsága pedig a 2017-es választáson elért eredmény felett, 14-15 százalék körül stabilizálódott a közvélemény-kutatásokban.

A 2019-es EP-választáson ennél valamivel alacsonyabb, 11 százalékos eredményt ért el a párt, első helyen végezve Brandenburg tartományban és Szászországban. Jörg Meuthen társelnök már 2019 áprilisában bejelentette, hogy az AfD EP-képviselői a választást követően csatlakoznak az ENF bővítésével megalakuló frakcióhoz, ami meg is valósult az Identitás és Demokrácia nevet viselő képviselőcsoport megalakulásával. 2019 őszén az AfD Brandenburgban (23,5%), Szászországban (27,5%) és Thüringiában (23,4%) is második lett a tartományi választáson, megerősítve korábban kialakult markáns felülreprezentáltságát az egykori NDK területén. A 2019 novemberében esedékes tisztújításon Gauland 78 éves korára hivatkozva nem indult újra, utódja Meuthen oldalán az általa is támogatott szászországi Tino Chrupalla lett.

8. Táblázat. A kiválasztott esetek nemzeti politikai rendszere

Szempontok	Franciaország – FN	Hollandia – PVV	Ausztria – FPÖ	Németország – AfD
Államszerkezet	Unitárius	Unitárius	Föderális	Föderális
Államforma	Köztársaság	Monarchia	Köztársaság	Köztársaság
Kormányforma	Félelnöki	Parlamentáris	Parlamentáris	Kancellári
Köztársasági elnök választása	Közvetlen (Abszolút többségi választási rendszer)	-	Közvetlen (Abszolút többségi választási rendszer)	Közvetett (Speciális választó testület összehívása a szövetségi és a tartományi parlamentek tagjaiból)
Parlament	Aszimmetrikus kétkamarás	Szimmetrikus kétkamarás	Aszimmetrikus kétkamarás	Szimmetrikus kétkamarás
Választási rendszer (parlamenti választás)	Abszolút többségi	Arányos	Arányos	Vegyes-arányos
Parlamenti ciklus	5 év	4 év	5 év	4 év
Parlamenti küszöb	-	0,67 %	4 %	5 %
Domináns demokrácia-felfogás	Vezérdemokrácia	Konszenzusos demokrácia	Korporatív demokrácia	Korporatív demokrácia
Pártrendszer	1. Két blokk 2. 2017-től centrális pártrendszer	1. Pillérekre épülő pluralizmus 2. A pillérek bomlása után polarizált pluralizmus	Mérsékelt pluralizmus	Polarizált pluralizmus
Gyarmattartói múlt	Jelentős	Jelentős	Nincs	Korlátozott
EGK/EU tagság	1957 (alapító)	1957 (alapító)	1995	1957 (NSZK alapító)
NATO tagság	1949 (alapító) 1966-ban katonai szervezetéből kilépett 1996-ban a katonai bizottságba visszatért	1949 (alapító)	Nem tag	1955

9. Táblázat. A kiválasztott esetek legfontosabb jellegzetességei

Szempontok	Franciaország – FN	Hollandia – PVV	Ausztria – FPÖ	Németország – AfD
Párt alapítása	1972	2006	1956	2013
Alapító elnök (hivatalban töltött idő)	Jean-Marie Le Pen (1972-2011)	Geert Wilders (2006-)	Anton Reinthaller (1956-1958)	3 fős ügyvivői testület (2013-2015)
Hivatalban lévő elnök (hivatalba lépés)	Marine Le Pen (2011)	Geert Wilders (2006)	Norbert Hofer (2019)	Jörg Meuthen (2015) Tino Chrupalla (2019)
Pártvezetés és párt működési mechanizmusa	1. Pártelnök és közvetlen bizalmi körének dominanciája 2. Le Pen dinasztia hatalma	Wilders abszolút dominanciája	Pártelnök és közvetlen bizalmi körének dominanciája	1. Kollektív vezetés a 2015-ös pártszakadásig 2. Társelnöki rendszer, néhány erős tartományi vezető alternatív hatalmi központja
Pártszervezet	Erős, hierarchikus	Minimális, káderpárt	Erős, hierarchikus	Alternatív és lokális hatalmi központok gyakori belharcok
Pártrendszeren belüli pozíció	<i>Cordon sanitaire</i>	1. 2006-2010 kívülálló 2. 2010-2012 kvázi kormánypárt 3. 2012 után fokozódó jobbra tolódás és elszigetelődés	A pártverseny elfogadott szereplője Kormánypárt (2000-2005, 2017-2019)	<i>Cordon sanitaire</i>
Riválisok	MPF és RPF (1994-2007) MNR (1999-2002) UMP (2007-2012)	ToN (2007-2010) VNL (2014-2017) FvD (2017-)	BZÖ (2005-2013) Martin (2004-2009) Stronach (2013)	-
Első választási siker	11,0 % (1984, EP)	5,9 % (2006, P)	9,7 % (1986, P)	7,1 % (2014, EP)
Legjobb választási eredmény	24,9 % (2014, EP)	17,0 % (2009, EP)	27,5 % (1996, EP)	12,6 % (2017, P)
Szavazótábor	Képzett munkásság, alsó-középosztály, fiatalok	Középkorúak, inaktívak	Képzett munkásság, kisvárosi alsó-középosztály	Képzett munkásság, munkanélküliek
Fellegvár	Kistelepülés, kisváros	Nagyvárosi agglomeráció	Főváros külső kerületei, kisváros	Kisváros

3. Európai integráció és a nemzetállami szuverenitás konfliktusa

„A világtörténet keletről nyugatra megy, mert Európa teljességgel vége a világtörténetnek, Ázsia a kezdete.”

(Georg W. F. Hegel: Előadások a világtörténet filozófiájáról)

„A német nemzeti állam történelme ért véget, nem pedig a németek történelme. Amit nagy nemzetként megtehetünk magunkért és a világért, az az, hogy ma felismerjük, merre halad a világ: a nemzeti állam eszméje Európa rákfenéje, s most már azzá vált minden más földrészen is. A Föld ma leginkább pusztító tényezője a nemzeti állam gondolata, ezért ideje, hogy felfedjük gyökereit, és hogy eltávolítsuk életünkéből.”

(Karl Jaspers: Szabadság és újraegyesülés. A német politika feladatairól)

Európáról a XVI. században kezdtek szélesebb körben beszélni, amikor a kereszténység töredezettsége széles körű lett, a katolikus-ortodox ellentét után a protestáns megújulási kísérlet is önálló irányzatokra szakadt és az egység helyreállítására nem maradt remény. Európa egy olyan fogalomná vált, amely a klasszikus görög-római kultúra, a népvándorlás során érkező – elsősorban germán – törzsi világ és a középkori kereszténység örökségének összefonódását hivatott kifejezni (Davis, 2000:466-468). A közös európai érdek és kultúra felismerése, arra történő hivatkozás Nagy Károlytól kezdve évszázadokon át fennmaradt, aminek jegyében rendre felmerültek a külső fenyegetéssel (pl. Oszmán Birodalom) szembeni hatékony védekezés megteremtésére irányuló együttműködési kezdeményezések is. Az „európai egység” azonban nem csupán vallási vagy védelmi-katonai szempontból létezett: a művészeti stílusok az államok határaitól függetlenül alakultak, kiterjedt kereskedelmi hálózatok léteztek, nem csupán az uralkodó dinasztiák, hanem az arisztokrata családok is távoli országokban kötöttek házasságokat. Ennek tükrében az egységes Európa mint jövőkép sem tekinthető a II. világháború után időszak újdonságának (Baudet, 2015:241-243).

Európa politikai egységre vonatkozó eszmék 1945 előtt nem a politikai élet főáramához tartoztak. Az egységtörekvések vagy idealista gondolkodók (pl. Dante, Dubois) részéről merültek fel vagy katonai erő alkalmazását is magukba foglaló, végül határokból ütköző hódítási kísérletek (pl. Nagy Károly, V. Károly, Napóleon) voltak (Gyurgyák, 2018:149), esetleg értelmiségi gondolat kísérletként jelentkeztek (pl. páneurópai eszme).

Az 1945 után megfogalmazódó új egységtörekvés fő célja az újabb német-francia háború megakadályozása, valamint a szovjet terjeszkedéssel szembeni védelem volt. Jean Monnet szén-, vas- és acéltermelésre vonatkozó új szabályozása, Főhatóság alá rendelése a hatékony termelés biztosítása mellett az életszínvonal folyamatos emelését, továbbá a francia és német fegyverkezési kísérletek kontroll alatt tartását szolgálta, ami viszont rést ütött a szuverén

nemzetállamokon. A Montánuniót Schuman csak az európai föderáció első állomásának tekintette, ami elképzelése szerint fokozatos bővítés és mélyítés következtében fog megszületni. Monnet és Schuman egy olyan alternatíva nélküli folyamatnak álmodta meg az európai integrációt, amely minden válságon a szorosabb együttműködés révén tud túllépni, és akár az európai polgárok döntésével szemben is folytatható. Az integráció iránt elkötelezett politikusok nemzeti és nemzetközi térben történő tartós együttműködése, az integráció gazdasági eredményei együtt azt eredményezték, hogy az 1970-es évek végére alapvetően változott meg az európai politika: a teljes szuverenitással rendelkező nemzetállamban gondolkodók kerültek háttérbe (Gyurgyák, 2018:170-183).

Az európai integráció az 1980-as évektől megállíthatatlannak tűnt. Az 1990-es évekre a korábbi kritikusok vagy belső vitákba süllyedtek (pl. francia RPR, lásd 3.4.1. alfejezet) vagy elveszítették a politikai hatalmat (pl. Thatcher). Az átalakuló világ gazdaság, a globalizáció erősödése az összehangolt fellépést, közös szabályozást még inkább szükségessé tette. A déli bővítést (1981 és 1986) követően az 1995-ös újabb bővítés tovább erősítette az EU-t, az EFTA néhány távol eső állam együttműködésére szűkült és elveszítette alternatíva szerepét. A kommunista tömb összeomlása pedig megteremtette a lehetőséget az 1995-ös, majd a keleti bővítésnek, amivel az EU több lépésben (2004, 2007, 2013) élni is tudott, amire egy történeti mérföldkönek tekintett pillanat eufórikus hangulata épült. A kezdeti félelmek ellenére az euró a 2000-es évek első felében sikeresnek tűnt, ami szintén az integráció híveit látszott igazolni.

A keleti bővítés idején az európai integrációt pozitívan értékelő vélemények a korábbi évtizedeknél is dominánsabbá váltak, Hegel értékelését visszhangozva. Ebben az időszakban a politikatudományban az az álláspont uralkodott, hogy az európai kérdéseknek, az európai ügynek a pozitív hangulat ellenére relevanciája csekély a politikai napirend és a választói magatartás esetében is (Taggart – Szerbiak, 2008), az EP-választást másodlagos választásnak minősítették (Hix et al., 2007).

Ennek a helyzetnek azonban véget vetett a 2008-as gazdasági válság, a rövidesen kibontakozó európai adósságválság, ami nem csupán a válságkezelés elemeit, hanem magának a közös intézményrendszernek a szerepét és felelősségét tette kérdésessé. A korábban a perifériára szorult kritikák (pl. az EU nem fordít elég figyelmet a szociális területre, működése nem eléggé átlátható és demokratikus) mellett új lendületet kaptak azok az álláspontok is, amelyek szerint az EU túl sok hatáskört vont el a tagállamoktól, a tagok esetében ráadásul nem ugyanazon mércé érvényesül, az újak és a kisebbek hátrányt szenvednek a régi és nagyobb tagállamokkal szemben.

Az új helyzetben már az EU válságáról (Hansen – Gordon, 2014; Scicluna – Auer, 2019), az euroszeptikus választók számának növekedéséről (van der Brug et al., 2016), az euroszeptikus politikusok érvrendszerének bővüléséről (Vasilopoulou, 2013; Dúró, 2017:13-33; 191-194) írtak politikatudományi munkákban is. A belső konfliktusok, valamint a külső gazdasági és politikai nyomás a négy nagy tagállam közötti együttműködést sem hagyta változás nélkül (Krotz – Maher, 2016), ami végül hozzájárult a 2016-os brit népszavazás eredményéhez is. A 2010-es években eltűnt a korábbi évtizedeket uraló pozitív hangulat, ami nem csupán az EU-t elutasító vélemények előtt nyitott utat, hanem elméleti lehetőséget teremtett az európai integráció tartalmára és irányára vonatkozó kérdések napirendre tűzésére, aminek kibontakozására azonban nem került sor. Az integráció mélyítése a tagállamok és az uniós vezetők körében továbbra is megkérdőjelezhetetlen célnak tűnik, ami viszont garanciát jelent arra, hogy az európai ügy nem tűnik el a politikai napirendről.

3.1. Az EU szupranacionális jellegéből eredő konfliktusok

Az állami szuverenitás a külső fennhatóságtól való politikai és jogi függetlenség, amit a nemzetközi jog is garantál, amely tiltja a külső hatalmak beavatkozását más államok életébe. Az EU viszont elengedhetetlenül csorbítja a tagállamok szuverenitását, maguk a konföderációs alakulatok azonban nem rendelkeznek klasszikus értelemben vett szuverenitással, ami folyamatos vitát, politikai feszültségforrást jelent az EU és a tagállamok viszonyában is (Bogdanor, 2001:622-623).

Az európai integráció az újabb európai háború megakadályozásának céljával jött létre. Ez magába foglalta a francia-német fegyveres konfliktus megakadályozására törekvést, továbbá a szovjet terjeszkedéstől való félelmet. Az alapító tagállamok együttműködése kezdetben kormányközi, nem pedig szupranacionális jellegű volt, amely elem az Európai Unió Tanácsa, valamint az Európai Tanács keretei között maradt jelen. Az Európai Unió Tanácsa a nemzetállami érdekek alapján születő alkuk színtere maradt, az állam- és kormányfők testülete, az Európai Tanács továbbra is döntéseket hoz a közösség legfontosabb kérdéseiről. A konszenzus és a minősített többség előírása azonban elmosza a tagok közötti felelősségi viszonyokat, ami az informális alkukra épülő szerv működését végképp átláthatatlanná teszi. A közösség operatív irányítását azonban nem a választott politikusokból álló Tanács, hanem a tagállamok kormányai által delegált személyek által irányított Európai Bizottság végzi. A Bizottság feladata az uniós érdekek képviselete és érvényesítése, ami az évtizedek során egy uniós technokrácia kialakulását eredményezte. Az 1979 óta közvetlenül választott Európai Parlament feladata lenne az állampolgárok értékrendjének megjelenítése és képviselete, akár a

másik két szervvel szemben is. Az EP azonban az uniós jogalkotási folyamatnak továbbra is csak másodlagos szereplője, amely folyamatban még a szintén delegált tagokból álló Európai Bíróság is komolyabb szerepet tölt be hozzá viszonyítva (Körösenyi, 2004:143-144).

Ezzel a bonyolult, nehezen átlátható és ellenőrizhető intézménnyel szemben gyakran elhangzik a demokratikus működéssel és elszámoltathatósággal kapcsolatos kritika (Schmitter, 2003, Körösenyi, 2004). A felelősséggel, demokratikus működéssel összefüggő, már az EGK idején rendre felmerülő kérdés, kié a végső döntés, ki tekinthető a szuverenitás hordozójának: tagállamok vagy az európai integráció folyamata során kialakult intézmények? A szuverenitás kérdése az integráció mélyítésének hatására, a közös intézmények kompetenciáinak növekedésével párhuzamosan egyre hangsúlyosabbá, a maastrichti szerződés után pedig megkerülhetetlenné vált. Erre vonatkozóan három álláspont alakult ki a közéletben és a politikatudományban (Körösenyi, 2004:154).

Az első felfogás (pl. Valki, 1996; Blanke, 2003) szerint a tagállamok az integráció ellenére sem mondtak le szuverenitásukról, az EU szuverén államok közössége, konföderáció maradt. Az EU szerkezetét kormányközinek tekintők szerint továbbra is a tagállamoknak van döntő szava a közösségi intézményekkel szemben, amit elsősorban arra építenek, hogy minden lényeges kérdésben vétőjoggal rendelkeznek (Körösenyi, 2004:154).

A második, legelterjedtebb álláspont (pl. Doehring, 2003; Mény, 2003) szerint az európai integráció során a szuverenitás fokozatosan átkerül a tagállamoktól az EU-hoz, amely folyamat Maastricht után felgyorsult, és gyakorlatilag visszafordíthatatlanná vált. A megosztott szuverenitás koncepciója szerint az uniós jog, különösen az Európai Bíróság tevékenysége révén megszűnt a tagállamok kizárólagos jogalkotása és bírászkodása saját területükön, ami már jóval szorosabb kapcsolatot jelent a nemzetállamok konföderációjánál, azonban még nem érte el egy föderális állam helyzetét (Körösenyi, 2004:155).

A harmadik értelmezés (pl. Plattner, 2003; Wind, 2001) szerint az EU újdonságát az adja, hogy a szuverenitás hagyományos fogalma felbomlott, a nemzetállami szuverenitás nem átadásra került, hanem fokozatosan „elporladt”. Már senki sem visel végső felelősséget, sem a tagok, sem az EU. Ennek következtében megszűnik a politikailag felelős kormányzat, mert a választók csak a saját kormányukat mozgathatják el, ami viszont nem Európát kormányozza, így nem is tud egyértelműen befolyásolni minden döntést, ami tevékenységét meghatározza. Új föderális rendszer jött létre, ami egy új jogrendre épül, amely azonban független az állami, politikai döntéshozataltól. Ez a helyzet teljesen ellentétes a szuverén állam klasszikus felfogásával, az állam már nem a jogrend végső forrása. A bírói jogalkotás az államoktól függetlenül teremt jogot, az Európai Bíróság aktivista magatartásával egy sajátos, a

tagállamoktól független jogrendet fejlesztett. A közösségi jog szupremáciája és közvetlen érvényesülése új helyzetet teremtett: a szuverén államok kormányközi szervezetét kvázi alkotmányos és föderális rendszerré változtatta (Körösenyi, 2004:155-157).

Az európai integráció azonban nem az egyedüli és nem is elszigetelt olyan folyamat, amely a nemzetállami szuverenitás, ezen keresztül a politikai elszámoltathatóság tekintetében új helyzetet teremtett. A gazdasági globalizáció, a nemzetközi szervek szerepének erősödése a kereskedelem szabályozásában, a jólét állam szolgáltatásainak egyre komplexebb rendszerré válása egyaránt bonyolultabbá, sokszereplőssé változtatja a közpolitika-alkotás folyamatát, ezen keresztül a kormányzást is (Hirschl, 2008, Tucker, 2018:12). Az EU ezt folyamatot felerősíti azáltal, hogy elsősorban jogalkotással befolyásolja tagállamai politikai életét, az egyre meghatározóbb szerepet betöltő Európai Bíróság (Davies, 2016) esetében ráadásul még olyan minimális politikai kontroll sem érvényesül, mint a Tanács tagjait delegáló kormányok vagy a közvetlenül választott EP-képviselők esetében.

Az Európai Közösség létrejöttétől a jog egyszerre volt az integráció tárgya és előrelendítő eszköze (Cappelletti et al., 1986). Már a Bizottság első elnöke, Walter Hallstein úgy tekintett a közösségi jogra mint a föderális európai állam létrehozásának kulcsára. Bár a Hallstein által is megálmodott föderális állam még nem jött létre, a jog integrációs eszközként történő alkalmazása meghatározta a következő évtizedeket, ami az 1980-as évektől kapott komolyabb figyelmet a jog- és a társadalomtudomány részéről (Bogdandy, 2017). A jogalkotáson keresztül történő integráció jóval többet jelent elméleti konstrukciónál. Az Európai Bíróság bírái többnyire a minél mélyebb integráció hívei közül kerültek ki, akik aktivista felfogásukkal az évtizedek során fokozatosan bővítették, erősítették a közösségi jog szerepét a tagállamokkal és azok nemzeti jogrendszerével szemben (Scicluna – Auer, 2019:1423-1425).

A folyamatot azonban tévedés lenne egyirányú, kizárólag felülről, informális utakon erőltetett szuverenitás csorbításként értelmezni. A tagállamok sok esetben önként vállalták szuverenitásuk korlátozását, tudatosan mérlegelve, hogy annak milyen ára van, és az új helyzetből milyen – materiális vagy akár informális – nyereséghez juthatnak.

A szuverenitás egy részének átadása, az államok föderációba szerveződése nem új jelenség a politikatörténetben. Riker szerint a szuverenitás, a függetlenség részleges elvesztését elfogadják az államok, amennyiben a föderáció által nyújtott biztonságot vagy az általa elérhetőnek remélt expanziót értékesebbnek ítélik, ami racionális politikai magyarázat a szuverenitás önként vállalt korlátozására. Az ókor és középkor város- és államszövetségei azonban rendre elbuktak az egységesebb, szervezettebb birodalmakkal, majd az abszolút monarchiákkal szemben. A korai föderációk laza szövetségek voltak, amelyek éppen azt nem

tudták megvalósítani amiért létrejöttek: nem tudták egy nagyobb terület és az ott élő népesség politikai irányítását és katonai védelmét hatékonyan megvalósítani. A modern kor laza konföderációi is vagy vereséget szenvedtek és felbomlottak vagy a centralizáció útjára léptek mint az USA és Svájc. A „védelem és engedelmisség hobbesi logikája” az európai integráció folyamatában is felfedezhető, ami biztonságpolitikai kihívások és gazdasági szempontok hatására indult el 1945 után. Az újabb francia-német küzdelem lehetőségének elhárítása mellett a Szovjetunióval szembeni védelem, majd a kommunista tömb összeomlása után a posztkommunista Kelet-Közép-Európa integrálása, az orosz érdekszféra távolabbra szorítása egyaránt motiválta az integrációs folyamatot (Riker, 1964:2-16; Körösenyi, 2004:149-150).

A jog alkalmazásával, az elit részéről kezdeményezett államépítés gondolata sok tekintetben Hobbes felfogására épül, ami szerint a politika teljesen az ember hatalmában áll. Az ember olyan körülmények között fog élni, amilyenné alakítja, minden végtelenül alakítható, formálható vagy akár kényszeríthető. Így egy politikai közösség létrehozása és működtetése is technikai kérdés, ami különböző lépésekkel mechanikusan megváltoztatható, alakítható (Lánczi, 2004:16-23). A megfelelő kompetenciákat a helyes jogszabályokkal kell párosítani, ami együtt sikert, elsősorban anyagi sikert fog eredményezni, ami a béke fennmaradásával együtt legitimálja az egész konstrukciót.

Hobbes gondolatai visszaköszönnek az EU olyan típusú értelmezésében, amely szerint az európai integráció révén létrehozható, összeállítható a tökéletes szerkezet, ami biztosítja a folyamatos jólétet és ezen keresztül megszünteti a háborút. Ennek érdekében azonban a politikai konfliktusokat el kell tüntetni és a konszenzusra, a helyes és hatékony megoldásra kell törekedni. A politika kézműves mesterségként történő értelmezése azt feltételezi, hogy a politikai tevékenység adott, kész tudásra alapozható, ismert és egyértelmű a cél, az eszközök szintén ismertek, rendelkezésre állnak, elérhetőek. E felfogás szerint a politika célracionális, létrehozó mesterség, eszköz jellegű tevékenység, amely önmagán kívüli dolog létrehozására irányul (Körösenyi, 2005:24-25). Az EU esetében a politikai vezetés technokratikus felfogása azt eredményezte, hogy a politikai konfliktusokat jogi, gazdasági problémaként értelmezték és kezelték, ezért ezen a két területen csökkent leginkább a tagállamok szuverenitása.

Az öt klasszikus miniszteri funkcióból – külügy, belügy, hadügy, igazságügy, pénzügy – hárommal továbbra is döntően a tagállamok rendelkeznek. Az igazságügy helyzete a közösségi jog korábban bemutatott jellegzetességei miatt vitatható ebből a szempontból, az egyértelmű kivétel pedig a pénzügyi funkció (Körösenyi, 2004:153-154).

A gazdasági és pénzügyi terület integrációját az is indokolta, hogy az EU legitimitását elsősorban a hétköznapiakban érzékelhető teljesítménye adja, ami döntően a gazdasági

növekedésben és jóléti szolgáltatások biztosításában testesül meg. A technokrácia uralmát a teljesítmény igazolja (Körösenyi, 2004:148-149; Körösenyi, 2005:24-32), ezért volt különösen fontos, hogy az EU esetében elsőként a gazdaság területén valósuljon meg a legmélyebb integráció, ami révén biztosítható az az anyagi jólét, ami az egész intézmény legitimitását megeremti.

A gazdasági integráció mérföldköve az Európai Monetáris Unió, majd az euró megalkotása volt, ami a közös valuta kritikusai szerint politikai konstrukcióként, nem pedig gazdasági folyamatok organikus eredményeként született. Emiatt számos disszonáns elemet magában hordozott (pl. a tagok nem képeztek optimális valutaövezet), amelyek a 2008-as válság után látványosan megmutatkoztak. Az euró válsága így elsősorban nem gazdasági értelmezést kapott, hanem az egész politikai konstrukció legitimitását fenyegető veszélyként jelent meg. A válságkezelés céljává a Monetáris Unió és a közös valuta megóvása vált, amely központi szereplője az Uniót jellemző technokratikus gondolkodásmódnak megfelelően az Európai Központi Bank lett (Scicluna – Auer, 2019:1425-1428).

A válságkezelés során az európai elit – a tagállamok vezetői és az EU-t irányító technokrácia – komoly dilemmával szembesült. Számos olyan döntés született (pl. válságkezelési lépések előírása külföldről, bankunió terve, fiskális fegyelem újabb eszközei), amelyek közpolitikai, technikai részletnek tűnnek, azonban a tagállamok kormányait az integráció folytatására, további hatáskörök átadására kényszerítették. Az összességében jelentős változást eredményező intézkedéseket azonban alapszerződésmódosítás nélkül hajtották végre, ami a „demokráciadeficit” korábban is létező vitáját (Katz, 2003; Schmitter, 2003, Körösenyi, 2004) felerősítette (Scicluna – Auer, 2019:1436-1437), és a szuverenitásról szóló korábban teoretikus vitát gazdasági, materiális síkra terelte.

3.2. Az euró és a közös valuta által létrehozott konfliktusok

Az integráció 1990-es években zajló mélyítésének legnagyobb hatású következménye az Európai Monetáris Unió és a közös valuta, az euró bevezetése lett. A média és a politikai elit az ezredforduló idején ugyanolyan lelkesedéssel fogadta ezt a folyamatot amilyen gyorsan temetni kezdte a közös valutát, amikor a 2008-as pénzügyi és gazdasági válság hatására megkérdőjeleződött a monetáris uniós korábbi formában történő fenntartása. A problémák gyökerének meghatározására több narratíva csapott össze, amelyek közül az északi és déli tagállamok konfliktusa és a kapitalizmusvariánsok vitája vált szélesebb körben elterjedtté, elfogadottá. Függetlenül attól, hogy ki melyik álláspontot fogadta el, a viták azt

eredményezték, hogy a 2010-es évek elejére az euró létrehozása körüli illúziók eloszlottak (Hall, 2012:355-356).

Közgazdászok már az 1990-es években komoly fenntartásokat fogalmaztak meg az euróra vonatkozóan, amelyek többnyire arra az álláspontra épültek, hogy az eurózóna nem „optimális valuta övezet”. Kezdetben a német fél is megosztott és szkeptikus volt a közös valuta jövőjére vonatkozóan. Végül azok álláspontja érvényesült, akik szerint az euró a német gazdaság javára fog válni, mert megszünteti a többi tagállam lehetőségét arra vonatkozóan, hogy a nemzeti valuta leértékelésével tegye versenyképesebbé termékeit a német ipar termékeivel szemben, amire az Európai Monetáris Rendszer még lehetőséget nyújtott. Lényegében ez jelentette azt a szempontot, ami miatt Németország elfogadta az euró bevezetését, amit Franciaország elsősorban az egyesített Németország erejétől való félelem miatt szorgalmazott (Hall, 2012:356).

Az Európai Monetáris Unió az 1990-es évek félelmeinek megfelelően egy heterogén övezetet egyesített, ahol rendkívül különböző gazdaságpolitikai stratégiák és hagyományok érvényesültek. A monetáris politika Európai Központi Bank hatáskörébe utalása elméletileg a konvergencia irányába terelte volna a tagállamok gazdaságpolitikáit, ami viszont csak igen korlátozottan valósult meg. Az exportvezérelt növekedésre építő országok (pl. Németország, Ausztria, Finnország) nem kényszerültek különösebb módosításra, sőt a nemzeti valuták megszűnése előnyösen is érintette gazdasági életüket. Ezzel szemben a belső keresletre épülő növekedéssel számoló tagállamok (pl. Olaszország, Portugália, Spanyolország) a szuverén monetáris politika megszűnése következtében elvesztették legfőbb eszközüket, amivel az árak és bérek alakulását befolyásolni tudták, ami korábban termékeik versenyképességének és lakosságuk vásárlóerejének támogatását szolgálta. Az EMU biztonságot és stabilitást nyújtó lehetőségnek tűnt, azonban már kezdetektől olyan elemeket tartalmazott, ami egyes tagoknak előnyt, másoknak hátrányt jelentett. Ráadásul ezek a különbségek a következő években fokozódtak, így az első csoportba tartozó államok – mindenek előtt Németország – érdekérvényesítő képessége és befolyása tovább erősödött (Hall, 2012:358-360).

A 2008-as pénzügyi válság rövid időn belül a bankszektor, az államháztartás és a reálgazdaság válságává is vált. A válság különösen azokat az országokat sújtotta, amelyek komoly adósságállományt halmoztak fel, termékeik és munkaerőpiacaik versenyképességét nem tudták javítani, ráadásul az önálló nemzeti valuta feladásával a korábbi évtizedekben követett gyakorlatot sem tudták alkalmazni a felmerülő problémák megoldására. A kevésbé eladósodott, illetve korábban tartalékokat felhalmozó országok ezzel szemben komoly támogatási programokat hirdettek kulcsiparágaik megmentése érdekében, ami két táborra

szakította az euróövezet tagállamait: a továbbra is stabil lábakon álló, exportorientált gazdaságok álltak szemben a fizetéseképtelenség határára sodródó, belső keresletre építő országokkal (Hansen – Gordon, 2014:1202-1204).

A közös valutától várt hatás ellenkezője következett be: nem a többi tagállam tett szert Németország feletti kontrollra, hanem Németország és a többi tag viszonylatában zéró összegű játék alakult ki. Amennyiben a német versenyképesség erősödött, számos más országé, elsősorban a délieké gyengült, az együttműködés fenntartását és az integráció folytatását azonban egyre inkább a német gazdaság teljesítménye biztosította (Hall, 2014; Hansen – Gordon, 2014:1207-1209).

Az események jelentősen átalakították a választók és a pártok európai integrációhoz, valamint a közös valutához fűződő viszonyát. Dúró meghatározása szerint már a 2008-as válság alatt létezett a periféria alapú euroszkepticizmus, aminek keretében az EU periferiáján található tagállamok egyes pártjai az európai integrációt, a közös intézményeket, valamint az integráció révén könnyebben érkező külföldi befektetőket okolták saját országuk és az EU centruma között tapasztalható különbségek kialakulásáért. A gazdasági és az euróválság hatására a csőd szélére kerülő országok pártjai az oda érkező pénzt, a külső elvárásokért cserébe folyósított újabb hiteleket gyarmatosításként (pl. Görögország – Arany Hajnal), a kapitalista országok újabb kizsákmányolási kísérleteként (pl. Portugália – Baloldali Blokk, Spanyolország – Podemos) értelmezték és élték meg (Dúró, 2017:34-35; 189-190).

Ezzel párhuzamosan a gazdagabb országokban az a vélemény jelent meg egyre markánsabban, hogy a „felelőtlenül gazdálkodó” államokat nem azok rovására kellene segíteni, akik felelősen és takarékosan kezelték pénzügyi lehetőségeiket. Ez az álláspont vált a kialakuló Észak-Dél törésvonal másik pólusává, amelynek hangoztatói azt utasították el, hogy külső szereplők (ebben az esetben az EU) mások pénzügyi megsegítésére kötelezhessenek egy országot, illetve annak állampolgárait. E vita mentén bomlott fel 2011 őszén a szlovák (Spáč, 2014), 2012 tavaszán a holland koalíció (van Holsteyn, 2014:321-322) és került sor előrehozott választásra. Finnországban erre építve érte el első áttörését az Igaz Finnek 2011-ben és jelent meg ezzel az üzenettel 2013-ban az AfD Németországban (Dúró, 2017:35; 189-194).

Az integráció mélyítése és a közös valutával kapcsolatos aggodalmak megjelenése mellett a 2010-es évtizedben a bővítési folyamat jövőjével kapcsolatban is sokasodtak a kérdések. Az EU bővítése néhány nehézség (pl. brit tagság blokkolása de Gaulle elnöksége alatt, Grönland kilépése 1985-ben, a norvég lakosság 1972-ben és 1994-ben is népszavazás keretében utasította el a csatlakozást) ellenére évtizedeken át sikertörténetnek tűnt. Az EFTA az 1990-es

évekre elveszítette alternatíva szerepét, az ezredforduló után pedig a két földközi-tengeri állam mellett három ütemben az egykori kommunista tömb 11 országa csatlakozott az EU-hoz.

Az euró válsága után azonban ezen a téren is törés érzékelhető. Bár Horvátország 2013-ban uniós taggá vált, a többi balkáni állam (pl. Albánia, Észak-Macedónia, Szerbia) csatlakozásának lehetősége és időpontja erősen kérdéses. Izland 2015-ben visszavonta 2009-ben benyújtott csatlakozási kérelmét³¹. A brit választók többsége a kilépés mellett döntött a 2016-os népszavazáson. A török csatlakozás tárgyában sem sikerült előrelépni, annak ellenére sem, hogy Törökország 1959-ben jelentkezett az Európai Gazdasági Közösségbe, 1987-ben az Európai Közösségbe. Törökország tagságára az európai politikusok jelentős része félelmekkel tekint a nagy létszámú muszlim népesség, gazdasági élete, politikai kultúrája, vagy Erdogan elnök rezsimje miatt, ezért nem is sürgeti a tárgyalások sikeres lezárását. Az egyre nagyobb létszámú és ezáltal egyre komolyabb politikai nyomásgyakorlásra képes nyugat-európai török diaszpóra (lásd 4.2. és 4.3. alfejezet), továbbá az ország geopolitikai jelentősége miatt azonban a *mainstream* politikusok egyértelműen és nyíltan elutasítani sem merik tagságát, ami európai és belpolitikai téren is folyamatos feszültségforrást jelent. Bár csatlakozási kérelmet soha nem nyújtott be, Törökország mellett egy másik szomszédos, Európa és Ázsia határát képező nagyhatalommal is ellentmondásos, vitákkal terhelt az EU, valamint a tagállamok kapcsolata és jövőképe. Oroszország az 1990-es évek – történelme során nem első – nyugatosítási kísérlete után a 2000-es években fokozatosan szembefordult az 1945, valamint 1989 után kialakult világrenddel, amely fordulat egyik hivatkozási alapja a nemzeti érdek és szuverenitás lett (Gyurgyák, 2018:304-315; Zagorski, 2018). Ennek következtében az Oroszországhoz fűződő viszony, az orosz politikai helyzet megítélése az uniós tagállamok belpolitikájában is hangsúlyos szerepet kapott, az eltérő politikai stratégiák és külpolitikai irányvonalak egyik ütköző pontjává vált.

3.3. A radikális jobboldal fordulata az európai integráció kérdésében

A kortárs politikatudományban és a médiában általánosan elterjedt vélemény szerint igen egyértelmű a radikális jobboldal és az Európai Unió kapcsolata. A radikális pártok az európai

³¹ Izland pártrendszerében évtizedeken át a konzervatív Függetlenségi Párt (*Sjálfstaedisflokkurinn*, S) és az agrár gyökerekkel rendelkező Haladás Párt (*Framsóknarflokkurinn*, FSF) számított a legerősebb szereplőnek (Arter, 2008:87-92), amelyek egyaránt szkeptikusak az ország EU-tagságának kérdésében. A 2008-as gazdasági válság hatására azonban alapjaiban változtak meg a korábbi erőviszonyok és egy baloldali koalíció került kormányra, amely benyújtotta a csatlakozási kérelmet. 2013-ban újra jobboldali koalíció került hatalomra, amely rövidesen visszalépett a csatlakozás szándékától.

integráció folyamatát olyan veszélyes tendenciának látják, amely Brüsszelt egyre dominánsabb szereplővé emeli a tagállamok szuverenitásával szemben.

Dúró (2010:58; 2017:33) szuverenitás alapú euroszkepticizmusnak nevezi azt a politikai magatartást, amikor egy párt azért fordul szembe az európai integrációval, mert az sérti, csorbítja a nemzetállami szuverenitást. Ezek a pártok jellemzően antiföderalista álláspontot hirdetnek, a kormányközi együttműködést látják ideálisnak.

Amikor azonban a radikális jobboldali pártok megjelentek a nemzeti és az európai pártversenyekben, a többségük még nem tekintett ellenségesen az integráció folyamatára. Az 1980-as években a holland Centrupárt, a francia Nemzeti Front és a német Republikánusok egyaránt azon az állásponton voltak, hogy Európának szorosabb együttműködésre, az integráció mélyítésére van szüksége több közpolitikai területen, különösen a védelmi, gazdasági és fiskális kérdések esetében (Mudde, 2007:159). Ebben az időszakban az olasz radikális jobboldali erők, az Olasz Szociális Mozgalom, valamint az Északi Liga elődszervezetei (pl. Lombard Liga) egyaránt pozitívan viszonyultak az Európai Gazdasági Közösséghez. Érdekességgé megemlíthető ennek kapcsán, hogy a Liga vezetői az 1990-es évek elején is olyan szövetségest láttak az Európai Unióban, amelyre támaszkodhatnak „főellenségeikkel”, így a korrupt olasz állammal, a Róma-központú közigazgatással és a dél-olasz területekkel szemben. Úgy gondolták, hogy a regionalitás, a szubszidiaritás brüsszeli támogatása erősítheti Észak-Itália helyzetét, és segítheti szeparatista törekvéseiket (Fieschi et al., 1996:241-243).

Az 1980-as évtizedre a nyugat-európai *mainstream* pártok körében az európai integrációt övező konszenzus alakult ki, a meghatározó jobb- és baloldali pártok – egyes esetekben heves vitákat követően (pl. brit Konzervatív Párt, görög PASZOK) – az integráció mellé álltak, az EK bírálata az újak körében sem jelentett prioritást. A zöldek euroszkeptikus magatartása elsősorban az EK demokratikus működésének és a környezetvédelem területére vonatkozó intézkedések korlátainak bírálatából táplálkozott, a radikális jobboldali pártok viszont nem kezelték kiemelt jelentőségű kérdésként az európai ügyet (Dúró, 2017:182-184). A fordulópontot az 1992-es Maastrichti szerződés jelentette, amely a nemzetállami szuverenitás, jogkörátadás és demokratikus ellenőrzés kérdései mentén megtörte a korábbi konszenzust. Ez a pillanat a modern euroszkepticizmus születésének tekinthető (Vasilopoulou, 2013; Dúró, 2017:184-188). A fordulópont a régi pártokon belüli viták kiéleződésével, valamint az európai ügy mentén születő új pártok megjelenésével – pl. Franciaországban és az Egyesült Királyságban – is érzékelhetővé vált.

Az euroszkepticizmust azonban ebben az időszakban inkább tekintették egy szélesebb populista politikába ágyazódó elemnek, ami azért kaphatott politikai szerepet, mert a *mainstream* pártok nem reagáltak a társadalmi igényekre és elvárásokra (Taggart, 1997). Taggart rövidesen annyival egészítette ki elméletét, hogy az új proteszt pártok megjelenése a nemzeti pártrendszerek próbatételét jelenti, ugyanis az európai integráció kérdését egyes szereplők arra használják fel, hogy megkülönböztessék magukat másoktól (Taggart, 1998).

Az euroszkepticizmus azonban nem tűnt el a politikai napirendről, több ország esetében (pl. Dánia, Franciaország) túlélte azokat a pártokat is, amelyek erre a kérdésre építették fel saját identitásukat. Ebben meghatározó szerepet játszott, hogy a Maastrichti szerződés markáns változást idézett elő a radikális jobboldalon is. 1992-től a radikális jobboldal pártjai és politikusai a nemzetállami szuverenitás veszélyeztetőjeként tekintettek az Európai Unióra. A német Republikánusok „fegyverek nélküli Versailles”-nak nevezték az 1992-es egyezményt, a későbbiek során pedig több kelet-európai párt (többek között a Magyar Igazság és Élet Pártja és a Szlovák Nemzeti Párt is) pedig erre a dokumentumra hivatkozva hasonlította az EU-t a Szovjetunióhoz (Mudde, 2007:160-161). Jean-Marie Le Pen a Maastrichti szerződést Franciaország elleni nemzetközi összeesküvésnek értelmezte (Fieschi et al., 1996:248), a francia nemzet nagy történelmi vereségeinek (1815, 1870, 1940) újabb állomásaként, ami azért is következhetett be, mert az ország korrupst vezetői egyéni érdekeiket követve elárulták saját népüket. Le Pen a szuverenitás korlátozását azért is tartotta veszélyesnek, mert véleménye szerint ezzel Franciaország esélyét még inkább korlátozták a bevándorlás szabályozására (Almeida, 2014:227).

Maastricht után a radikális jobboldal felismerte, hogy az euroszkepticizmus politikai tőkévé konvertálható. Az 1990-es évek első felében a dánok népszavazás keretében elutasították a Maastrichti Szerződést, a norvégok leszavazták az uniós csatlakozást, a svájciak pedig nem támogatták, hogy országuk az EU és az EFTA együttműködésével kialakuló Európai Gazdasági Térség részévé váljon. Ezek az eredmények tovább erősítették azt az álláspontot, miszerint az európai integrációval szembeni ellenérzésekre és félelmekre érdemes politikai stratégiát építeni. Ezt a stratégiai irányváltást később igazolta 2005-ben az alkotmányszerződésről tartott franciaországi és hollandiai népszavazás (Hainsworth, 2008:82-85).

Az európai integráció mint önálló ügy több ország pártversenyében is szerepet kapott (pl.: Dánia, Egyesült Királyság), új politikai mozgalmak és pártok számára kínált esélyt szavazatszerzésre. Az integrációellenes álláspont hasznosnak bizonyult a radikális pártok számára, mert koherens profillá állhatott össze az elit- és bevándorlásellenes üzeneteikkel

(Almeida, 2010:242-245). Emellett a nemzeti szuverenitás, az államalkotó politikai közösség homogenitásának védelmét hirdető programpontokkal is összhangban állt, ami egyúttal segítséget is nyújtott az új irányvonal elfogadtatásához. Visszatekintve azért is bizonyult szempontjukból hasznos döntésnek az integráció kérdésének középpontba helyezése, mert az abban az időben már jelentős támogatottsággal rendelkező pártokat (pl. Ausztriában, Franciaországban) segítette abban, hogy megőrizhessék helyzetüket az új euroszeptikus politikai szereplőkkel szemben.

Az euroszeptikus politikai szereplőkkel szemben rendre felmerül a kérdés, ha ellenzik az európai integráció folyamatát, akkor miért vesznek részt egy olyan szupranacionális szervezet munkájában, mint az Európai Parlament. A válasz egyrészt az, hogy EP-választás másodlagos jellege (Hix et al., 2007), a kisebb tét és az őszintébb szavazás lehetősége miatt paradox módon – szervezett és elkötelezett szavazótábor esetén – éppen az Unió kritikusaiknak ad lehetőséget arra, hogy mandátumhoz, parlamenti jelenléthez és ezáltal még szélesebb nyilvánossághoz jussanak. Másrészt az sem hagyható figyelmen kívül, hogy vannak olyan EP-képviselők (pl. UKIP, majd Brexit Párt esetében), akik saját szerepüket úgy értelmezik, hogy választóik éppen azzal a mandátummal ruházták fel őket, hogy akadályt gördítsenek az integráció mélyítése elé (Brack, 2013:158-160). Az EP működési mechanizmusa hátrányosan érinti a független képviselőket, ami még az Unió ellenségeit is arra ösztönzi, hogy frakciót hozzanak létre. A frakció többek között a szereplési lehetőségek szempontjából is olyan lehetőséget kínál politikusoknak, ami miatt érdemesebb a szervezettebb formát választani a totális passzivitás helyett. Az Egyesült Királyság Függetlenségi Pártjának korábbi vezetője, Nigel Farage jelenti a legjobb példát arra, hogy a depolitizált, konszenzusorientált intézményi mechanizmusokra épülő politikai kultúrával szembeni álláspont hazai szinten is komoly politikai tőkévé konvertálható (Hainsworth, 2008:84-85; Whitaker – Lynch, 2014). Az EP-ben számos olyan párt képviselteti magát, amely valamilyen szempontból fenntartásokkal viszonyul az Unióhoz vagy az integráció irányához, így nem feleltethetők meg egymásnak a radikális jobboldaliak és az euroszeptikusok csoportjai. A bírálatoknak csak az egyik iránya a nemzeti szuverenitás kérdésének előtérbe helyezése, ami a radikális jobboldali szereplők esetében a meghatározó érvkészletet képezi (Dúró, 2010; Dúró, 2017).

Az Európai Unió és a közösség intézményrendszerével szembeni ellenszenv dacára az „europaizációnak” nevezett folyamat (Ladrech, 2012) a radikális jobboldal pártjait sem hagyta érintetlenül. Amint azt láttuk, reagáltak az integráció folyamatára, megváltoztatták programjukat, nemzetközi kapcsolatokat építettek ki. A pártokat érintő további változás, hogy új karrierúttá vált az Európai Parlament, ami fontos eseménnyé emelte e pártok életében is az

európai parlamenti választásokat. Mivel ma már az EP-választások során minden tagállamban arányos választási rendszert alkalmaznak, ezek a választások olyan pártoknak is mandátumszerzés esélyét kínálják, akik az intézményi környezet miatt jóval szerényebb esélyekkel rendelkeznek saját nemzeti parlamentjeik választása alkalmával (Bíró Nagy et al., 2011:15-16). A francia Nemzeti Front vált ennek a jelenségnek az egyik leglátványosabb példájává, amely a Nemzetgyűlésben az abszolút többségi választási rendszer miatt évtizedeken át csak elvétve szerzett mandátumot, az Európai Parlamentben viszont ezzel párhuzamosan népesebb delegációval volt jelen az arányos választási rendszer következtében. Emiatt a párt annak ellenére is kiemelt jelentőséget tulajdonít az EP-választásoknak, valamint az intézményben történő jelenlétnek és ottani tevékenységének kommunikációjának, hogy az 1990-es évek elejétől kezdődően az európai integráció markáns kritikusának számít.

3.4. Franciaország

Franciaország 1945 után a nyugat-európai együttműködést megtestesítő szervezetek (ESZAK, Euratom, EGK) alapítója volt. Ezek a lépések gazdasági kényszerből, valamint a német ipar felügyeletének igényéből, továbbá az akkori politikai elit elköteleződése révén születtek a IV. Köztársaság idején. Franciaország ezen lépésekkel elsősorban saját vezető szerepét kívánta stabilizálni, fenntartani a II. világháború után kialakuló új világpolitikai rendben. A IV. Köztársaság folyamatos belpolitikai instabilitása és külpolitikai kudarcai azonban nem csupán Charles de Gaulle nevéhez kötődő V. Köztársaság létrejöttének feltételeit teremtték meg, hanem ahhoz is hozzájárultak, hogy Franciaország kísérletet tegyen önálló út követésére, ami az európai integráción kívül is világpolitikai szerepet biztosít számára. De Gaulle utódai kénytelenek voltak ebből a célból folyamatosan hátrébb lépni, ami végül oda vezetett, hogy a 2000-es években a francia nemzeti büszkeség, nagyság és önállóság ígéretét egy olyan párt hirdeti, amelyet az egykori elnök jobboldali ellenzéke teremtet.

3.4.1. Franciaország és az európai integráció

Franciaország különleges helyzetét az adja, hogy a középkortól európai nagyhatalomnak számít, amely státuszt évszázadokon át folyamatosan megőrizte. Az erős központból irányított centralizált állam komoly hatást gyakorolt a német és olasz egységtörekvésekre, a hasonló struktúra felépítése tűnt a XIX. században a nagyhatalmi státusz feltételének (Szemlér, 2005:183). Történelmi kontextusban Franciaország előtt két út állt: vagy kooperál, vagy egyedül tör a kontinenst átfogó uralomra. A cél azonban mindkét út végén ugyanaz: Európa hegemon hatalmává válni. Ez a dilemma megjelenik az 1940-es évek vége óta Franciaország és az európai integráció kapcsolatában is. Képes lehet-e Franciaország az európai integráció folyamatát irányítva a kontinens egyesítésére, vagy ezt saját szuverenitásának védelmével hajthatja végre. Az utóbbi lehetőség utolsó meghatározó képviselője Charles de Gaulle volt (Szűcs, 2006:171-173).

De Gaulle célja Franciaország világpolitikai nagyságának (*grandeur*) visszaállítása volt, amely célkitűzés értelmében csak a francia állam érdeke lehet állandó, szövetségesei és ellenségei viszont változhatnak. Ez a IV. Köztársaság feltétlen atlantizmusával szemben aktív, önálló irányvonalat képviselő külpolitikát jelentett 1958 után. De Gaulle az európai integrációt olyan, francia irányítással zajló folyamatként képzelte el, aminek révén Európa önálló világpolitikai szereplőként jelenhet meg az USA és a Szovjetunió mellett. Az együttműködéssel azonban nem kívánta felülírni az önálló nemzeti érdekeket és cselekvést, egy konföderációs közösség (Nemzetek Európája koncepció) létrehozását tekintette az

integráció maximumának. Egy olyan „kis Európában” hitt, amelyben Franciaország a vezető politikai szerepen túl kihasználja az integráció gazdasági előnyeit a politikai ár megfizetése nélkül (épp ellentétesen az NSZK-val). A kormányközi együttműködésre vonatkozó elképzelések az EGK akkori tagállami közül csupán az NSZK-ban találtak nyitottságra, azonban az 1963-as francia-nyugatnémet szerződést a *Bundestag* csak egy politikai bevezető kiegészítésével fogadta el. A kiegészítés kimondta, hogy az NSZK külpolitikájának alapja az USA-val ápolt szoros szövetség, a katonai integráció a NATO keretében, a nemzetek feletti nyugat-európai integráció, amibe az Egyesült Királyságot be kell vonni – vagyis mindent beleillesztettek, amit de Gaulle elutasított. Ludwig Erhard kancellársága (1963-1966) idején az NSZK atlantista viselkedése tovább erősödött, ami Franciaországot végképp az önálló út követésére ösztönözte (Gazdag, 2011:101-118).

De Gaulle addigra több területen is megerősítést nyert arra vonatkozóan, hogy Franciaország csak önmagára számíthat Európában és a világban is. A multilaterális, közös irányítás alatt álló nyugati nukleáris haderő felállítására vonatkozó terve elbukott, az amerikai-brit kapcsolatot túl erősnek és bennfentesnek bizonyultak, ezért nem támogatta az Egyesült Királyság EGK-tagságát sem, annak megvalósulása esetén az amerikai informális nyomásgyakorlás erősödésétől félt. Mindez az USA-tól távolságot tartó konföderációs Európa elképzelésének elutasításával együtt vezetett Franciaország kilépéséhez a NATO katonai szervezetéből 1966-ban. Ezt a drasztikus lépést azonban de Gaulle azért tehette meg, mert addigra önálló, elrettentést szolgáló nukleáris haderőt (*force de frappe*) épített fel, és a nyugati tömbön belül különutas diplomáciai irányvonalat képviselt. Ennek keretében nem írta alá az 1963-as moszkvai atomcsend egyezményt (az ellenkezett volna az önálló nukleáris erő kialakításával), fenntartotta a diplomáciai kapcsolatot Fidel Castro idején is Kubával, elítélte a vietnami beavatkozást, és 1964-ben felvette a kapcsolatot a kommunista Kínával (Szemplér, 2005:185-186; Gazdag, 2011:101-110).

Mindezekon túlmutatott azonban a Szovjetunió felé történő nyitás, ami de Gaulle 1966-os szovjet körútjával vált látványossá. Az 1789-es forradalom óta Franciaország mint nagyhatalom rendre profitált Európa megosztottságából. Napóleon vereségét követően a cári Oroszország, a Szovjetunió, majd az új Oroszország vált a francia diplomácia klasszikus kitérési lehetőségévé, amely kapcsolaton keresztül mozgásterét szélesíthette, riválisaira nyomást helyezhetett (Szűcs, 2006:174-175). De Gaulle abban hitt, hogy Franciaország önálló világpolitikai szerepe egyben hozzájárul a nemzetközi politika stabilitásához, ugyanis egy új önálló atomhatalmat úgy tud a többi szereplő a legbiztonságosabban kezelni, ha szövetséget köt vele és bevonja az egyeztetésekbe. A keleti, különösen a szovjet nyitást tartotta a második

lépésnek ebben a stratégiában, ami révén Franciaország a két tömb közvetítőjévé, a közöttük fekvő Európa vezetőjévé válhat (Gazdag, 2011:118-121). De Gaulle 1969-es lemondása (és rövid időn belül bekövetkező halála), a francia belpolitikai stabilitás megszűnése, a világgazdaság folyamatai, valamint az amerikai és a nyugatnémet diplomácia keleti nyitása a francia álláspont újragondolásához és módosításához vezetett a következő elnökök idején.

Pompidou rövid elnöksége során ugyan igyekezett követni az önálló védelmi és külpolitika doktrínáját, azonban a belső ellenzék és a legfontosabb külpolitikai partnerek megnyugtató érdekében jóval visszafogottabb stílust képviselt az európai integráció kérdésében. Az egyre erősebbé váló NSZK ellensúlyozása érdekében pedig hozzájárult az Egyesült Királyság EGK-tagságához (Merle, 2007:460-462).

Giscard d'Estaing elnöksége során Franciaország sokkal inkább Afrikára koncentrált. Aktivitása az egykori gyarmatokon túli világra is kiterjedt, számos helyen (pl. Csád, Dzsibuti, Közép-Afrikai Köztársaság, Nyugat-Szahara, Zaire) katonai beavatkozásra is sor került a francia gazdasági és politikai érdekek sérülése esetén. A korábbi kelet-nyugati közvetítő szerep az 1970-es években kiegészült Európa és a harmadik világ közötti egyeztető elemmel is (Merle, 2007:465-467; 578-580). E stratégia meghatározó állomása volt az 1975-ben aláírt loméi egyezmény, amely az aláíró országok számára vámmentes megjelenést biztosított az Európai Közösség piacán. Franciaországnak szüksége is volt az afrikai kapcsolatok intézményesítésére és biztosítására, ugyanis az 1980-as években is még közel 170 ezer francia élt a kontinensen és 2 ezer vállalat volt érdekelt afrikai országok gazdasági életében. A francia gazdaság számára pótolhatatlan nyersanyagforrást jelentettek az afrikai államok, amelyek gyenge hazai ipara egyben biztos piacot kínált a francia termékeknek (Merle, 2007:589-591).

Az európai integráció esetében azonban egyre tarthatatlanabbá vált a francia különút képviselése. Pompidou a brit tagság elfogadására, Giscard d'Estaing pedig a német gazdasági előny elismerésére kényszerült, amiért cserébe viszont politikai és gazdasági (pl. Közös Agrárpolitika forrásai a francia gazdáknak) előnyöket tudott kiharcolni. Francia kezdeményezésre jött létre az Európai Tanács, amely gyengítette a Bizottság szerepét, a többségi döntés lehetőségének kizárásával pedig biztosította, hogy ne borulhasson fel gyorsan a tagállamok közötti aktuális egyensúly. A francia diplomácia ekkor kezdett az Európai Közösségre a francia politika meghosszabbításaként, nem korlátozó, hanem érdekérvényesítő eszközként tekinteni. Ehhez az is hozzájárult, hogy az 1970-es évek végére a két tömb közötti közvetítő szerep egyre nehezebbé vált. Bár Franciaország új gazdasági befektetéseket indított a közel-keleti arab országokban (kiemelt jelentőséggel Irakban) és részt vett a moszkvai olimpián, a Szovjetunió agresszívabb külpolitikája (különösen Afrikában) és az újrakezdődő

fegyverkezés a francia gazdaságot negatívan érő második olajválság terhei mellett egyre szorosabb együttműködésre kényszerítette az EGK-tagokkal és az Egyesült Államokkal is (Gazdag, 2011:154-172).

Ebben a helyzetben érte Franciaországot az első bal-jobb váltás az elnöki intézmény esetében. Mitterrand elnöksége alatt azonban elődei stratégiáját követte, a nemzetközi stabilitásra, a két tömb, valamint Európa és a harmadik világ közötti közvetítésre törekedett. Ezekben a szerepekben Franciaország önmagában már sehol sem számított tényezőnek, ezért Mitterrand az európai egységtől, annak képviselétől remélte a francia nemzetközi befolyás fenntartását. Kezdetben a fegyverkezés új lendülete és a szovjet terjeszkedés Ázsiában és Afrikában az 1970-es évek gazdasági problémáinak tükrében a két blokk közötti egyensúly felborításának veszélyét jelentette Mitterrand számára, aki ezért elnöksége kezdetén az USA felé közeledett. A Reagan-adminisztráció offenzívája és Gorbacsov hatalomra kerülése azonban fordított ezen a helyzeten, Mitterrand ekkor már a Szovjetunió túlzott meggyengülését tartotta veszélyesnek a stabilitás szempontjából. Európai kérdésekben Jacques Delors bizottsági elnök volt az elnök támasza, aki Franciaország jövőjét a mélyülő európai integráció révén látta biztosítotttnak, ezért Mitterrand is támogatta a gazdasági integráció kiterjesztését, mélyítését és gyorsítását (Merle, 2007:580-589).

Mitterrand második elnöki ciklusa során (1988-1995) számos politikai folyamatot rosszul értékelt, aminek következtében Franciaország hátrányba került Németországgal szemben, egyúttal minimálisra csökkentette a következő évtizedekben annak az esélyét is, hogy az európai együttműködéstől függetlenül, önállóan vállaljon ismét világpolitikai szerepet. Mitterrand 1989 eseményeit csak egy hosszú átalakulás kezdetének tekintette és a stabilitás biztosításának reményében a végsőig támogatta a Szovjetunió és Jugoszlávia egységét. Az Öböl-háború során az utolsó pillanatig bízott benne, hogy Szaddam Husszeinnel tárgyalások keretében meg lehet állapodni és (az iraki francia érdekeltségek védelme érdekében is) ellenezte a katonai megoldást, ami viszont a korábban sem jó amerikai kapcsolatokat tovább terhelte. Az agrárszektor érdekei miatt a szocialisták hatalomra kerüléséig blokkolta Spanyolország EK-tagságát, bővítési kérdésekben továbbra is szkeptikus maradt. A francia mozgástér szűkülésének további, egyben leglényegesebb oka a német egység létrejötte volt, amit Mitterrand ellenzett, mert az egységes Németországot túlságosan erősnek tartotta. A német egység feltételének az EK megerősítését, a gazdasági és jogi integráció mélyítését szabta, ami végül a Maastrichti szerződésben öltött testet. Az integráció fokozásától, különösen a monetáris uniótól, a közös intézmények erősítésétől azt remélte, hogy Németország kontroll alatt tartható a jövőben (Szemplér, 2005:186-189; Gazdag, 2011:212-

226). Maastricht azonban Mitterrand számára mégsem vált sikertörténétté. A gazdasági és pénzügyi integráció hosszú távon még markánsabb német fölényt eredményezett, maga a szerződés pedig közel állt a bukáshoz a franciaországi népszavazáson (ennek részleteit lásd a következő alfejezetben). Bár Franciaország kísérletet tett a közvetítő szerep kialakítására Oroszország felé, a németek itt is megelőzték a francia diplomáciát (Daenhardt – Handl, 2018: 447-449), ahogy az EU bővítésének, a gazdasági és pénzügyi integráció részleteinek és a brit engedmények kérdésében is a német álláspont érvényesült a franciával szemben (Gazdag, 2011:214-219).

Az új erőviszonyok elismerésének számított, hogy már Jacques Chirac elnöksége alatt, 1996-ban Franciaország visszatért a NATO katonai bizottságába (Gazdag, 2011:222). A további elnökök, Nicolas Sarkozy és Francois Hollande számára már fel sem merült annak reális esélye, hogy Franciaország az Európai Uniótól függetlenül, esetleg vele szemben vállaljon világpolitikai szerepet. A belpolitikai téren azonban az európai integráció éppen azt követően vált meghatározó kérdéssé, hogy a nemzetközi szintén eldőlni látszott, Franciaország csak az Európai Unió keretében számíthat befolyásos szereplőnek.

3.4.2. A francia elit álláspontja és az FN/RN stratégiája

Bár az európai együttműködés formájával és mélységével kapcsolatban rendre alakultak ki viták, az európai integráció kérdése az 1990-es évek elejéig nem számított központi ügynek a francia politikában. A témában csupán egyetlen népszavazást tartottak, 1972-ben az EGK bővítésének kérdéséről, amelynek kampánya inkább belpolitikai küzdelemről szólt, mintsem eltérő Európa- és külpolitikai koncepciók ütközéséről. A gaullisták és a szocialisták soraiban egyaránt léteztek erős euroszeptikus csoportok, azonban a nagy pártok vezetői többnyire az együttműködést és az integrációt támogató politikusok közül kerültek ki, aki pedig korábban mást képviselt idővel alkalmazkodott a közeghez (pl. Chirac). Kormányzati pozícióban sem a jobb-, sem a baloldal nem merte alapjaiban megkérdőjelezni az európai integráció kezdeményezőinek körébe tartozó Franciaország elkötelezettségét. A kormányzati pozíció még a korábban igen kritikus kommunista pártot is fordulatra kényszerítette 1981-ben. A helyzetet a Maastrichti szerződés változtatta meg, amely az Európai Uniót és az euroszepticismust a politikai napirend legfontosabb témái közé emelte (Grunberg, 2008:38-41).

Korábban a gaullisták körében rendre szuverenitás alapú kritika fogalmazódott meg, a kommunisták pedig antikapitalista gondolkodásuk jegyében utasították el a közös piacot mint kapitalista uniót (Dúró, 2017:47-48). A nacionalista-kozmozopolita ellentét, bár már az 1980-as

években megjelent, a bevándorlás kérdésének árnyékában jelentéktelen szerepet játszott az FN 1984-es áttörésében (Grunberg, 2008:39), sőt a párt akkor még támogatta a közös európai védelmi, nukleáris és külpolitika kialakítását (Mudde, 2007:159). Az integráció kritikája, a Nemzetek Európája-koncepció az 1989-es EP-választás kampánya során jelent meg az FN kommunikációjában, amit elsősorban a *mainstream* jobboldalról kiszoruló, a radikális jobboldalban új lehetőséget látó gaullista politikusok (pl. Yvan Blot) hoztak magukkal (Dúró, 2017:53).

A totális fordulatot végül a Maastrichti szerződés elfogadása, valamint az arról tartott francia népszavazás jelentette. A népszavazás minden szereplőt arra kényszerített, hogy igen-nem dichotómia mentén foglaljon állást az integrációról. Ez a helyzet minden pártban felerősítette az euroszeptikus csoportok hangját, ami végül az Európa-kérdés mentén jelentkező viták miatt bekövetkező pártszakadások sorát indította el. Előbb 1992 augusztusában alakított saját pártot Polgárok Mozgalma (*Mouvement des citoyens*, MDC) néven a szocialistákat elhagyó Jean-Pierre Chevènement, aki az 1980-as években több tárcát is vezetett a baloldali kormányokban. Chevènement a nemzeti szuverenitást sértő, Franciaországot túlságosan korlátozó egyezménynek tekintette a Maastrichti szerződést, ezért elfogadása ellen kampányolt. Pártja az 1994-es EP-választáson nem szerzett mandátumot (2,5%), Chevènement azonban közel egy évtizeden át továbbra is a baloldal meghatározó, önálló politikai irányt képviselő karaktere maradt (Grunberg, 2008:43-44).

A nemzeti szuverenitás kérdése a Nemzetek Európája gaullista tradíció miatt markánsabb ellentéteket hozott felszínre a jobboldalon, és jelentősebb választói támogatásra is számíthatott. A belső feszültségek miatt Jacques Chirac, az RPR elnöke szabad kezet adott a párt képviselőinek a kampányra, annak leszögezése mellett, hogy személyesen a Maastrichti szerződés mellett fog kampányolni. A két jobboldali párt, az RPR és az UDF több meghatározó politikusa, köztük Philippe Seguin az RPR nemzetgyűlési frakcióvezetője, Charles Pasqua korábbi belügyminiszter és Philippe de Villiers arisztokrata, az UDF politikusa Maastricht-ellenes választási mozgalmat hirdetett. Bár a népszavazáson a többség a szerződés elfogadását támogatta, az 51-49-es arány azt mutatta, hogy a francia választók rendkívül megosztottak a kérdésben, és a korábbi EU-párti kormányzati irányvonal ellenére sokakban igen komoly ellenérzések élnek az integrációval szemben. A népszavazás után de Villiers Franciaországért Mozgalom (*Mouvement pour la France*, MPF) néven új, szuverenista pártot alapított, amely elutasította az európai integráció további mélyítését, a gazdasági integrációt, a közös valuta bevezetését. Az MPF az 1994-es EP-választáson 12,3 százalékot ért el. Az 1999-es EP-választásra Pasqua is csatlakozott de Villiers szuverenista

pártjához, a Tömörülés Franciaországért (*Rassemblement pour la France*, RPF) nevet viselő lista 13 százalék feletti eredményével második helyen végzett, megelőzve az RPR-t is. Ezen a választáson úgy tűnt, hogy a jobboldal darabjaira hullik az integráció kérdése mentén. A szuverenista RPF 13,05 százaléka mellett 12,82 százalékot ért el a kérdésben továbbra is megosztott, de ekkor már inkább az integráció felé hajló gaullista RPR, 9,28 százalékot az integrációpárti UDF, 6,77 százalékot a regionális, vidéki érdekek képviselőjét hirdető, az integrációt kritizáló Vadászok, Horgászok, Természet, Hagyományok (*Chasse, pêche, nature, traditions*, CPNT) pártja (Grunberg, 2008:44-45).

Ebben a politikai légkörben zajlott az FN irányváltása az európai integráció kérdésében. Míg az FN korábban az együttműködés gazdasági előnyeit, a szovjet fenyegetéssel szembeni védelem fontosságát hangsúlyozta, Maastricht után a párt is integrációellenes érveket kezdett hirdetni (Mudde, 2007:159-161). Képviselői a Maastrichti szerződéstől kezdve minden megállapodást, ami az integráció mélyítéséről szólt (pl. Amszterdami szerződés, Lisszaboni szerződés, Fiskális paktum), kozekvensen leszavaztak (Dúró, 2017:50). Jean-Marie Le Pen a Maastrichti szerződést a „Troyes-i szerződés XX. századi kiadásának” nevezte. Ahogy a Troyes-i szerződés V. Henrik angol király kezére jutatta a francia koronát, úgy szolgáltatta ki a francia gazdaság irányítását idegen bürokrátáknak Maastricht. A százéves háborúban ez a pillanat volt az, ami után Jeanne d’Arc elindította történelmi jelentőségűvé váló küldetését. Jeanne d’Arc a Nemzeti Front identitásának és a francia radikális jobboldal mítoszainak központi személyisége, akinek szellemiségét Le Pen az EU-val szembeni küzdelem példaként állította be (Almeida, 2014:227). Le Pen ezzel a hasonlatával nem csupán szembefordult korábbi álláspontjával, hanem egyúttal olyan ideológiai keretet is teremtett hozzá, ami révén a párt tagjai és szavazói gond nélkül azonosulhattak az új irányvonallal. Maastricht után az FN az Európai Uniót olyan politikai jelenséggé határozta meg, amely korlátozza Franciaország politikai és gazdasági szuverenitását, anyagi kárt okoz a franciák számára, ezért központi szerepet játszik az ország válságának tartóssá válásában (Szabó, 2011:58-59).

Az 1990-es években megjelenő új, szuverenista pártok egyúttal azt is eredményezték, hogy a *mainstream* pártok euroszeptikus csoportjai meggyengültek, politikusaik szakadár és rendszerellenes pártokba szorultak vissza. A francia politika bal-jobb megosztottsága ebben az időszakban erősebbnek bizonyult az európai integráció kapcsán felszínre került vitáknál, az ezredfordulóra az új szuverenista szereplők visszatértek korábbi szövetségeseik mellé és képtelennek bizonyultak egy széles euroszeptikus tömb létrehozására. Chevènement 1997 után újra miniszter lett a baloldali kormányban, bár a 2002-es elnökválasztáson elindult,

kampányát az euró gyors bukására építette, ami viszont nem következett be. Az RPF belső konfliktusok miatt szétesett, a jobboldal győzelme érdekében nem indítottak ellenfelet a hivatalban lévő Chirac elnök ellen a 2002-es választáson. Ez a döntés jól illeszkedett a francia politika működési logikájába. Az arányos rendszerben lebonyolításra kerülő, másodlagosnak tekintett EP-választáson a bal- és jobboldali blokk egymással versengő szereplői összecsapnak, az abszolút többségi rendszerben zajló elnök- és nemzetgyűlési választáson azonban saját blokkjuk további szereplőivel kooperálnak. Ez a logika a 2000-es évekre felőrölte a szuverenista pártokat, amelyek az EU bírálataira építették stratégiájukat (Grunberg, 2008:48-56).

Az 1990-es évek francia belpolitikai forrongásának nyertese hosszú távon a posztmaastrichti EU-t következetesen elutasító Nemzeti Front lett. A 2002-es elnökválasztás kampányában Jean-Marie Le Pen az euró ellen, a frank visszavezetése mellett kampányolt (Goodliffe, 2015:334), ami a szuverenista politikusok többségének visszalépését követően hozzájárult ahhoz, hogy az első fordulóban a második helyen végezhetett.

Az Alkotmánytervezet 2005-ös bukása a francia népszavazáson szintén igazolta az FN stratégiáját. Az Alkotmányszerződés támogatásában ismét megosztott volt az UMP és a PS, továbbá a PCF és a zöldek is, határozottan ellene kampányoltak a trockisták és az ismét aktivizálódó szuverenisták. Az FN szintén az elutasításért kampányolt, azonban a 2002-es elnökválasztás második fordulójának tapasztalatai miatt a párt politikusai a háttérbe húzódtak, hogy ne veszélyeztessék az euroskeptikus oldal sikerét. Az Alkotmányszerződés végül 54,7-45,3 arányban elbukott a francia népszavazáson (Dúró, 2017:56-57).

A francia szuverenitás védelmének hirdetése a 2000-es évektől a párt mérséklődésének is eszmei alapot biztosított. Míg a szuverenitás, a francia különlegesség (*exception française*)³² védelme korábban – különösen az 1970-es és 1980-as években – az etnikai homogenitás fenntartását jelentette, Marine Le Pen mérséklődési stratégiája új, absztrakt, külső ellenségeket határozott meg az iszlámban és az Európai Unióban.

A 2014-es EP-választáson aratott győzelemben központi szerepet játszott, hogy az FN EU-ellenes gyűjtőpártként pozícionálta magát és sikeresen gyűjtötte össze az uniós tagságot rossznak ítéző szavazók jelentős részét (Goodliffe, 2015:335-336). Marine Le Pen először 2013-ban vetette fel, hogy népszavazást kellene tartani Franciaország EU-tagságáról

³² Franciaország hagyományos nagyhatalmi pozíciója az 1950-es évektől meggyengült, az ország különlegességtudata belső (pl. republikánus értékek válsága) és külső kihívások (pl. világpolitikai erőviszonyok változása, gazdasági átalakulás) sorozatával szembesült. A Nemzeti Front ennek a válságérzékelésnek és diskurzusnak a részeként született és emelkedett fel, ami egyúttal azt is jelenti, hogy nem az egyetlen szereplő, amely erre a problémára reflektál (Szűcs, 2006).

(Reungoat, 2015:305), ami következő években azonban nem vált olyan hangsúlyossá, mint a Schengeni övezetből és az eurózónából történő kilépés (Soós – Várnagy, 2020 kézirat).

Önmagában az eurózóna elhagyása mint a gazdasági szuverenitás „visszaszerzésének” feltétele nem a radikális jobboldal kizárólagos követelése, kisebb jobboldali pártoknál (pl. Nicolas Dupont-Aignan és pártja, a DLF) és baloldali politikusoknál (pl. Jean-Luc Mélenchon) is megjelenő programpont (Dúró, 2017:57-58), ami az FN esetében azt követően vált központi elemmé, hogy a párt kísérletet tett a gaullista örökség integrálására. Ebben a folyamatban játszott meghatározó szerepet Florian Phillipot, akinek hatására a francia szuverenitás kérdése az FN kommunikációjában korábbiaknál is jóval markánsabbá vált. A 2016-os brit népszavazás után Marine Le Pen 2017-es kampányában már nem csupán az euró kivezetése, hanem a francia kilépés, a Frexit is megjelent, ami viszont az elnökválasztás második fordulójának tükrében már túl erős üzenetnek bizonyult. A második forduló, majd a nemzetgyűlési választás várakozásoktól elmaradó eredményéért a párt belső kritikusai többek között a szuverenitás- és a Frexit-kérdés túlzott fókuszálását okolták, ami a Phillipot-féle kampánystratégia bukását jelentette. Phillipot távozásával a téma háttérbe került a párt programjában (Soós – Várnagy, 2020 kézirat).

A 2019-es EP-választás kampányában a kilépés ígérete gyakorlatilag nem jelent meg, a főszerepet a „Nemzetek Európája vs. Macron Európája” üzenet kapta. A Nemzetek Európája-konceptió és fogalom használata a gaullista örökség újabb integrálási kísérletén túl azt is üzent, hogy Marine Le Pen és az RN már nem elszigetelt Európában. A tagállamok szuverenitásának védelmére, a kompetenciák átalakítására esély nyílhat az RN sikere révén. Marine Le Pen számos külföldi (pl. Csehország, Dánia, Észtország, Olaszország, Szlovákia) kampányeseményen vett részt 2019 tavaszán, saját kampányában pedig szintén szerepet adott külföldi partnereknek. Salvini személye mint olasz miniszterelnök-helyettes külön hangsúlyt kapott, de mellette az akkori MENF több politikusa (pl. Gerolf Annemans, Tom van Grieken Boris Kollár, Tomio Okamura, Geert Wilders) is feltűnt az RN kampányában.

3.4.3. Az FN/RN álláspontja

Bár Jean-Marie Le Pen de Gaulle jobboldali ellenzékéhez tartozott, az FN a francia nemzeti büszkeség és nagyság hirdetésével fokozatosan beépítette programjába az egykori elnök politikai irányvonalát. 2011 után, Marine Le Pen alatt pedig a gaullizmus örököseként pozicionálja magát, amit a 2018-as új pártnév is kifejezett.

Marine Le Pen 2017-es elnökválasztási programjában az első pont a francia szuverenitás visszaszerzését jelöli meg legfőbb célként. Véleménye szerint az uniós tagság korlátozza

Franciaország gazdasági, monetáris, törvényalkotási szabadságát, ezért az EU-tagság megtartásáról népszavazást írta ki (Le Pen, 2017:3). Az EU a választási programban végig negatív színben jelenik meg: drága és nem hatékony szervezetként (Le Pen, 2017:8), amely felülírja a franciák életét és a gazdaság működését meghatározó jogszabályokat (Le Pen, 2017:9). A népszavazás ígéretéhez képest szimbolikus jelentőséggel bír, ugyanakkor önálló pont rendelkezik arról, hogy a közintézményeken csak a francia zászlónak kellene megjelennie, az uniós zászlókat pedig el kellene távolítani (Le Pen, 2017:15).

A párt hagyományaihoz illeszkedve a program hangsúlyos fejezetét alkotja a francia nagyhatalmi státusz visszaszerzésének és biztosításának vágya. Marine Le Pen elismeri a nemzetek egyenlőségét és önrendelkezési jogát, ugyanakkor ennek értelmében elvárja, hogy más államok elismerjék Franciaország méretéből, erejéből és történeti múltjából adódó nagyhatalmi státuszát. A francia szuverenitás és nagyhatalmi szerep egyik biztosítékaként tekint a haderő fejlesztésére, ami 50 ezer új katona hadrendbe állítását, a tiszti állomány létszámának 2007-es szintre történő emelését, új fegyverek – elsősorban repülőgépek és hadihajók – gyártását, a nukleáris elrettentő fegyverzet fejlesztését és a sorkötelezettség – minimum 3 hónap kötelező szolgálat – visszaállítását jelentené. Ezen lépések pénzügyi fedezetének biztosításáért a francia alkotmányban rögzítené, hogy évente a GDP minimum 2 százalékát kell hadi kiadásokra fordítani, elnöki ciklusának végére azonban a 3 százalékos szint elérését jelölte meg célként. Marine Le Pen elnöksége esetén Franciaország elhagyná a NATO integrált haderejét és katonai parancsnokságát is annak érdekében, hogy a francia csapatokat ne kényszeríthessék bevetésre olyan háborúkban, amelyek nem szolgálják Franciaország érdekét (Le Pen, 2017:19).

Az EU- és NATO-ellenes jelszavak nem számítanak újdonságnak sem a francia radikális jobboldal kommunikációjában, sem a francia politikai élet napirendjén (pl. de Gaulle elnöksége). Az önálló, különleges nemzeti út követése évszázadok óta a francia külpolitika központi eleme, csupán az jelent kérdést, hogy ennek követése érdekében milyen mértékű konfliktusokra hajlandó szomszédaival, más európai nagyhatalmakkal, illetve az 1950-es évek óta az európai és nemzetközi politikai intézményekkel, szervezetekkel szemben.

Az önálló, különutas nagyhatalmi külpolitika egyik pillére volt a katonai, különösen a II. világháború után a nukleáris katonai erő biztosítása, ami Marine Le Pen 2017-es programjában is hangsúlyos szerepet kapott, önálló fejezetként szerepelt. A másik pillér viszont annak ellenére sem jelent meg a dokumentumban, hogy a média az utóbbi években kiemelt figyelmet fordított rá: a francia-orosz kapcsolatok kezelése. Az FN orosz kapcsolatai a Szovjetunió összeomlását követően egy-két éven belül kialakultak. Jean-Marie Le Pen arra

számított, hogy több évtizedes elnyomás után nacionalista reneszánsz köszönt be a posztkommunista országokban, így Oroszországban is. Le Pen gyorsan partnerre lelt Vlagyimir Zsirinovszkij személyében, aktív kapcsolat alakult ki az FN és az LDPR között, ami logisztikai, kampányszervezési tevékenységre is kiterjedt (Mudde, 2007:173-174; Shekhovtsov, 2018:49-52).

Az orosz kapcsolatok Marine Le Pen elnöksége során is fennmaradtak, sőt a párt politikai támogatottságának, politikai erejének növekedésével párhuzamosan magasabb szintre emelkedtek. A francia és a nemzetközi sajtó évek óta folyamatosan foglalkozik a párt orosz kapcsolataival, pénzügyi finanszírozásával, amiből a felek eddig egy 9 millió eurós orosz banktól felvett hitelt ismertek el. Marine Le Pen több alkalommal is tárgyalt orosz politikusokkal, a 2017-es elnökválasztás kampánya során pedig személyesen Vlagyimir Putyin is fogadta Moszkvában. A 2017-es látogatás során Marine Le Pen megismételte, hogy elismeri a Krím-félszigetet Oroszország részeként, illetve elutasítja az uniós gazdasági szankciókat (Soós – Várnagy, 2020 kézirat). A szoros orosz kapcsolatok nem korlátozódnak kizárólag a pártelnök személyére. Unokahúga, Marion Maréchal-Le Pen nemzetgyűlési képviselőként (2012-2017) az IPU francia-orosz tagozatának tagja volt, és rendszeresen találkozott orosz politikusokkal, köztük Szergej Lavrov külügyminiszterrel. 2019-ben az általa alapított think-tank (*Institut des sciences sociales, économiques et politiques*, ISSEP) együttműködési megállapodást kötött a Szentpétervári Állami Egyetemmel.

3.4.4. Az FN/RN elitje

A Nemzeti Front esetében Jean-Marie Le Pen idején fokozatosan kialakult egy hosszan szolgáló EP-képviselői elit (10 és 11. táblázat). A párt legfontosabb tisztségeit betöltő, Le Pen személyes bizalmát elnyerő és megtartó személyek kaphatták az EP-mandátumokat. Bár Le Pen személye közel négy évtizeden át dominálta az FN-t, a párt operatív irányításában mindig voltak támaszai, akik folyamatosan jelen voltak az EP-ben is. 1988-as haláláig Jean-Pierre Stirbois, az 1980-as évek végétől Bruno Mégret, majd a 2000-es években Bruno Gollnisch, Carl Lang és végül Marine Le Pen töltötte be ezt a szerepet (Ellinas 2010:178-180, Ivaldi – Lanzone, 2016:136-138). Le Pen a Mégret vezette szárny szakítását követően még inkább elzárkózott a személyi újításoktól, ami leginkább az 1999-es és a 2009-es delegáció személyi összetételében tükröződött. A párt 2009-es drasztikus visszaesésekor szerzett 3 mandátumából Jean-Marie Le Penen kívül csak Marine és régi bizalmasa, Gollnisch „részesülhetett”. A párt szűk elitjébe, így az EP-képviselők körébe csak olyanok kerülhettek be, akikben a pártvezér

feltétlenül megbízott³³. Le Pen az FN-hez ciklus közben más jobboldali pártokból csatlakozóknak is megadta a folytatás lehetőségét (1984: Olivier d'Ormesson; 1999: Charles de Gaulle Jr.), viszont, aki elveszítette bizalmát, soha nem térhetett vissza az élvonalba, ahogy azt a visszatérő képviselők hiányában láthatjuk (Hajdú, 2017c:15; 18).

10. Táblázat. Az FN/RN EP-képviselőinek (1984-2019) politikai előélete az intézményben

	1984 (N=10)	1989 (N=10)	1994 (N=11)	1999 (N=5)	2004 (N=7)	2009 (N=3)	2014 (N=24)	2019 (N=22)
Továbbszolgáló	1	4	6	5	4	3	3	6
Új	9	6	5	0	3	0	21	16
Visszatérő	0	0	0	0	0	0	0	0

Forrás: Európai Parlament (*European Parliament*)

11. Táblázat. Az FN EP-képviselőinek karrierútja a megkezdett parlamenti ciklusok száma szerint

Megkezdett ciklus	1984 (N=10)	1989 (N=10)	1994 (N=11)	1999 (N=5)	2004 (N=7)	2009 (N=3)	2014 (N=24)	2019 (N=22)
Első	9	6	5	0	3	0	21	16
Második	1	4	3	2	0	1	0	6
Harmadik	0	0	3	2	2	0	1	0
Negyedik	0	0	0	1	1	0	0	0
Ötödik	0	0	0	0	1	1	0	0
Hatodik	0	0	0	0	0	1	1	0
Hetedik	0	0	0	0	0	0	1	0

Forrás: Európai Parlament (*European Parliament*)

2014-ben rendkívüli mértékben átalakult a párt képviselői elitje, a 24 mandátumot szerző személy közül 21 első alkalommal lett EP-képviselő, a képviselői múlttal rendelkezők körébe csupán az előző ciklusban szolgáló 3 politikus tartozott: Jean-Marie és Marine Le Pen, valamint Bruno Gollnisch. Marine ezen a téren sem adott visszatérési (vagy ebben az esetben inkább továbbélési) lehetőséget apja régi hívéinek (Hajdú, 2017c:15; 18-19). A 2014-2019-es ciklus során változás érzékelhető a párt EP-választásra, EP-mandátumokra vonatkozó stratégiájában. Míg korábban az FN legfontosabb politikusai többnyire EP-képviselők voltak, addig 2017-től ez a helyzet megváltozott. A nemzetgyűlési választáson Marine Le Pen és a főtitkári tisztséget betöltő Louis Aliot egyaránt mandátumot szerzett, ami összeférhetetlen az EP-mandátummal. Bár a 2017-es nemzetgyűlési választáson az FN végül nem érte el a frakció alakításához szükséges 15 fős létszámot, mindketten lemondtak az EP-képviselői tisztségről. Marine Le Pen annak ellenére is így döntött, hogy ennek következtében EP frakcióvezetői pozíciót cserélt független nemzetgyűlési képviselői státuszra. Le Pen és Aliot a 2019-es EP-

³³ 2004 három újonca között volt Marine Le Pen, valamint Lydia Schenardi, akinek apja egy képviselő lemondása következtében volt a párt nemzetgyűlési képviselője 1986-88 között.

választáson sem tért vissza Strasbourgba, ráadásul a választáson az akkor 23 éves regionális képviselőt, Jordan Bardellát indították listavezetőként, aki csak a választási sikert követően lett elnökségi tag.

A 2019-es delegáció esetében a politikai előéletre vonatkozóan is eltérő karrierutakat találunk a korábbi politikusokhoz viszonyítva. 1984-ben a Nemzeti Front 9 új képviselője közül csupán Jean-Marie Le Pen rendelkezett korábban választott politikai tisztséggel, két alkalommal (1956 és 1958) szerzett nemzetgyűlési mandátumot. Az FN többi képviselője a pártban és párt körül összegyűlt jobboldali szubkultúrákból (pl.: veteránok, ortodox katolikusok) érkezett az Európai Parlamentbe. Ezzel szemben 1989-ben a legtöbb új képviselő már rendelkezett parlamenti tapasztalattal is, Le Pen az EP-be mentette át a többségi választási rendszer visszaállítása miatt a Nemzetgyűlésből kiszorult politikusait (pl.: Yvan Blot, Bruno Gollnisch, Bruno Mégret). 1994-ben ugyanez a stratégia érvényesült két további, Nemzetgyűlésből korábban kiesett, Le Pen bizalmi köréhez tartozó politikus esetében³⁴. Új jelenség volt 1994-ben a regionális gyűlésekből előre lépő politikusok köre. Az arányos rendszerben választott regionális gyűlések az 1990-es évektől a párt második vonalának biztosítottak mandátumot, egyúttal rekrutációs bázist a pártvezetés számára. Marine Le Pen szintén ebből a rétegből választotta ki a jelöltek többségét a 2014-es EP-választásra, akik mellett néhány politikusnak a párt delegációjának nagyarányú növekedése és Marine stratégiája miatt arra is lehetősége nyílt, hogy önkormányzati képviselő testületből (pl.: Florian Phillipot) vagy választott politikai tisztség (pl. Aymeric Chauprade), köztes fázisok nélkül lépjenek előre (Hajdú, 2017c:21-22; 28-29).

12. Táblázat. Az FN választott politikai tisztséggel, illetve politikai múlttal rendelkező új EP-képviselői

Politikai tapasztalat	1984 (N=9)	1989 (N=6)	1994 (N=5)	1999 (N=0)	2004 (N=3)	2009 (N=0)	2014 (N=21)	2019 (N=16)
Nemzetgyűlési képviselő	1	4	2	0	0	0	1	4
Szenátor	0	0	0	0	0	0	0	0
Regionális képviselő	0	0	3	0	2	0	13	7
Önkormányzati képviselő	0	0	0	0	0	0	3	0

Forrás: Európai Parlament (*European Parliament*), Nemzeti Tömörülés (*Rassemblement National*)

³⁴ Jean-Claude Martinez egyetemi oktató (1986-1988) a párt körüli értelmiségi holdudvar szervezésében és Mégret csoportjának ellensúlyozásában játszott fontos szerepet. Marie-France Stirbois (1989-1993) a párt szervezeti hálóját megtervező és felépítő, 1988-ban elhunyt Jean-Pierre Stirbois özvegyeként vált ismertté a francia közéletben. 1989-ben időközi választáson nemzetgyűlési mandátumot szerzett, amit 1993-ban nem tudott megtartani. Férje révén került a párt legszűkebb vezetői körébe, aminek 2006-ban bekövetkező haláláig tagja maradt.

A 2014-es 24 fős delegáció a belső konfliktusok miatt a ciklus során jelentősen átalakult, illetve csökkent, a ciklus végére már csak 15 főt számlált. A párt irányításáért a Le Pen családon belül zajló hatalmi harc mellett a Phillipot személye körüli konfliktusok jelentették az időszak két nagy törését (Soós – Várnagy, 2020 kézirat), amik az EP-képviselők körében kilépéseket – köztük Jean-Marie Le Pen és Florian Phillipot távozását – eredményeztek. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy 2019-ben a párt EP-képviselőinek köre ismét jelentősen átalakult, megújult. A ciklus végén hivatalban lévők közül csupán 6 fő folytathatta karrierjét az Európai Parlamentben, akik az újoncokhoz hasonlóan szoros, bizalmi kapcsolatban állnak Marine Le Pennel, vagy valamilyen speciális társadalmi csoportot jelenítenek meg. Az előbbi csoportba tartozik például Catherine Griset, Marine Le Pen korábbi kabinetfőnöke, France Jamet, a Le Pen család régi barátja és üzlettársa³⁵, Philippe Olivier, a legidősebb Le Pen lány, Marie-Caroline férje és Gilbert Collard, Marine Le Pen korábbi jogi képviselője. Az utóbbi csoportba tartozik például Maxette Pirkabas-Grisoni, aki a francia tengeren túli területeket képviseli a párt első színes bőrű EP-képviselőjeként és Nicolas Bay, aki az ortodox katolikus szubkultúra fiatal megtestesítője.

2019-ben új alcsoportot képeztek a Republikánusok soraiból kiszoruló korábbi nemzetgyűlési képviselők: Thierry Mariani (1993-2010, 2012-2017), Jean-Paul Garraud (2002-2012) és Jérôme Riviére (2002-2007). Közülük Mariani rendelkezik a legkomolyabb politikai előélettel, a nemzetgyűlési mellett kormányzati (2010-2012 között közlekedési és kereskedelmi miniszter) és polgármesteri (Valréas 1989-2005) múlttal is rendelkezik.

A nemzetgyűlési tapasztalattal rendelkező képviselők körébe tartozik a már említett Gilbert Collard ügyvéd, aki 2012-ben és 2017-ben az FN jelöltjeként szerzett parlamenti mandátumot Dél-Franciaországban (Gard megye). Collard a párt Marine Le Pen elnöksége idején történő nyitásának lett egyik központi személyisége. Bár fiatal korában szocialista párttag volt, az 1990-es évek második felétől több neves jobboldali politikus (pl. Marine Le Pen, Charles Pasqua) jogi képviseletét látta el, 2011-től Marine Le Pen szűk bizalmi körének tagja.

2019-ben olyan személyek köréből kerültek ki az RN EP-képviselői, akik nem jelentenek veszélyt Marine Le Pen hatalmára. Vagy az ő sikerétől függ személyes politikai karrierjük további alakulása (pl. alkalmazottak, családtagok és barátok, más pártoktól csatlakozók) vagy egy olyan speciális csoportot képviselnek, ami nemhogy a választók körében, de még a párton

³⁵ France Jamet vette át Louis Aliot EP-mandátumát 2017-ben, miután utóbbit nemzetgyűlési képviselővé választották. Apja, Alain Jamet az FN alapító tagja, Marine Le Pen elnökségének kezdeti éveiben a párt alelnöke volt. Együtt harcolt Jean-Marie Le Pennel az algériai háborúban.

belül sem tud többséget szerezni (pl. ortodox katolikusok), így szintén nem jelentenek veszélyt a párt vezetőjére.

Az FN politikai elitjének tárgyalása során végül ki kell térni a radikális jobboldali EP-frakciók vezető személyeire is. A Nemzeti Front 1972-es alapításától hirdette, hogy Franciaországnak minden tekintetben vezető szerepet kell betöltenie Európában (Fieschi, 1996:240), ami az FN, majd az RN esetében az integráció elleni küzdelem kontinens szintű vezetési igényében is testet ölt. Az akadémiai irodalomban elterjedt vélemény szerint az EP-frakcióvezetők jóval kevesebb befolyással rendelkeznek az adott csoport tagjai felett, mint ami a nemzeti parlamentek esetében megfigyelhető (Bailes et al., 2009). Ennek ellenére a Nemzeti Front különös figyelmet és energiát fordított az EP-frakció megteremtésére és irányítására. Jean-Marie Le Pen személyesen vezette a radikális jobboldali képviselőcsoportokat 1984 és 1994 között, ami rendkívüli értékkel bírt számára ebben az időszakban. A radikális jobboldali pártok döntő többsége eddig nem tudott hosszabb időszakig kormányra kerülni. Vezetőik azonban nem törődnek bele ebbe a helyzetbe és olyan alternatívákat keresnek, ahol betölthetik az óhajtott vezérszerepet (Nai – Coma, 2019:1339-1341). Jörg Haider például Karintia tartományban találta meg ezt a politikai teret, míg Jean-Marie Le Pen számára az Európai Parlament és a radikális jobboldali pártszövetségek jelentették az alternatívát a hazai karanténnal szemben. A francia radikális vezér már az 1980-as évek elején felismerte, hogy az európai szintén részben kompenzálhatja azt az elszigeteltséget, amivel hazájában kell szembenéznie. Ráadásul amennyiben frakciót is tud szervezni az EP-ben, akkor további pénzügyi forrást is tud biztosítani pártja számára.

A francia választási rendszer megváltoztatása miatt az FN 1988 óta csak elvétve, és akkor is csupán néhány parlamenti helyet tudott szerezni a Nemzetgyűlésben. Az abszolút többségi választási rendszer második fordulójában az FN jelöltjei szinte minden esetben vereséget szenvedtek ellenfeleikkel szemben. Mivel a párt nem jutott szerephez a nemzeti törvényhozásban, az Európai Parlament fontos politikai térré vált a francia radikálisok számára. Franciaország mérete, az ország számára jutó parlamenti helyek száma, és az EP-választásokon alkalmazott arányos választási rendszer következtében az FN több választás alkalmával is viszonylag népes delegációt juttathatott a testületbe. 1984-1994 között Jean-Marie Le Pen volt az Európai Jobboldal frakcióvezetője, 2007-ben Bruno Gollnisch töltötte be ezt a tisztséget az ITS képviselőcsoport esetében. Marine Le Pen 2017-es nemzetgyűlési képviselővé választásáig vezette társfrakcióvezetőként a Nemzetek és Szabadság Európáját, utóda 2019-ig az ortodox katolikus szárnyhoz tartozó Nicolas Bay lett.

2019-ben új helyzet állt elő. A radikális jobboldali frakciók történetében először nem a francia delegáció létszáma volt a legmagasabb, hanem az olasz Ligáé, amely ráadásul kormányzati szerepet is betöltött abban a pillanatban. Marine Le Pen és az RN pragmatizmusát bizonyította, hogy ennek következtében az Identitás és Demokrácia frakcióvezetői tisztségét átengedte a Liga képviselőjének, Marco Zanninak.

3.5. Hollandia

Hollandia Franciaországhoz hasonlóan az ESZAK és az EGK alapítói közé tartozott, a teljesen eltérő geopolitikai adottságokkal rendelkező országokat azonban nem a nemzeti nagyság, világpolitikai súly fenntartásának célja, hanem az újabb fegyveres konfliktustól, a nagyhatalmaktól való félelem vezette az integráció útjára.

3.5.1. Hollandia és az európai integráció

Hollandia politikai mozgásterét évszázadok óta a London-Párizs-Berlin/Bonn háromszög határozza meg. A két világháború felerősítette a nagyhatalmi terjeszkedéstől való félelmet, ezért a holland politikai elit határozottan támogatta azokat a nemzetközi együttműködéseket, amik a fegyveres konfliktus lehetőségét korlátozták, illetve bizonyos mértékű védelmet nyújtottak a közeli nagyhatalmakkal szemben. Ennek jegyében vett részt Hollandia a kezdetektől a Benelux együttműködésben, a Breton Woods-i világgazdasági rendszer alapjainak lefektetésében, valamint az ESZAK, majd az EGK alapításában. A II. világháború után a holland kül- és biztonságpolitika három pilléren állt. Az ország csatlakozott az USA vezette atlanti szövetséghez, amitől védelmet remélt az új fenyegetésként kezelt Szovjetuniótól is. A gyarmatbirodalom felbomlása után az európai piacokon kellett boldogulnia, ezért részt vett minden, a kereskedelmi korlátok enyhítését célzó nemzetközi és regionális kezdeményezésben. Az európai egységet pedig a franciák ellensúlyozása végett az NSZK, továbbá az ország „beszorítását” megakadályozandó, az Egyesült Királyság részvételével igyekezett megvalósítani. A holland kormányok emellett attól is tartottak, hogy az EGK és az EFTA versengése aláássa az atlanti szövetséget, ezért támogatták a brit tagságot. További szempont volt, hogy a két ország közötti politikai és kulturális kapcsolatok évszázadok óta erősek voltak, a brit politikai változások – legyen szó akár a jobb-, akár a baloldaltól – gyorsan hatást gyakoroltak a holland viszonyokra is (Szűcs, 2005:9-12).

Az európai integráció holland szempontból sikertörténété vált, ami beváltotta a hozzá fűzött reményeket. Stabilitást és békét hozott Európa nyugati felébe, a kis nyitott gazdaság európai kereskedelme fellendült, a tranzitkereskedelem egyik legjelentősebb központjává vált. A hidegháború lezárásáig fennmaradt a *mainstream* politikai szereplők közötti kompromisszum, amely megkérdőjelezhetetlennek tekintette az atlanti elkötelezettséget és az európai integráció támogatását (Szűcs, 2005:18-21).

A változást a hidegháború vége hozta el, ami az ország külpolitikai irányvonalának újragondolását tette szükségessé. Az európai integráció iránti lelkesedés csökkent, miután az új évezredre Hollandia lett az EU egyik legnagyobb nettó befizetője, a holland mezőgazdaság

a Közös Agrárpolitika 2002-es reformjának vesztese lett. Balkenende kormányai (2002-2010) pedig rendre vitába keveredtek a német és a francia kormányokkal, Hollandia ugyanis támogatta az USA iraki beavatkozását, sőt katonákat is küldött az újabb közel-keleti konfliktusba. Az EU működésével kapcsolatos kérdések (pl. Stabilitási és Növekedési Paktum megalkotása) esetében pedig Balkenende rendre nehezményezte, hogy a kis és nagy tagállamok más elbírálás alá esnek (Szűcs, 2005:21-26; 29-30).

Ez a szempont az integrációt preferáló gondolkodás ellenére folyamatosan napirenden volt a holland kormányoknál. Hollandia számára fontos az EU által megjelenített gazdasági és biztonságpolitikai stabilitás, ugyanakkor a közös intézményekkel szemben a nemzetállami szuverenitás fenntartása is hangsúlyos maradt, ezért a holland kormányoknak rendre vitája támad a brüsszeli intézményrendszerrel. Emellett az ország bizalmatlanul tekint a német befolyás növekedésére, ezért is érintette kifejezetten érzékenyen az országot a 2016-os brit népszavazás eredménye. Az Egyesült Királyság távozásával a holland diplomáciai mozgástér szűkülni fog, kiszolgáltatottabbá válik a francia és német érdekek felé.

3.5.2. A holland elit álláspontja és a PVV stratégiája

Az alacsony parlamenti küszöb és az ország politikai kultúrája következtében a holland pártrendszer mindig polarizált, sokszínű volt. A parlamenti pártok magas száma egyúttal azt is eredményezte, hogy az euroszkepticizmus szerteágazó formái jelentek meg a holland pártrendszerben. Az európai integrációban a kezdetektől résztvevő holland politikai elit nagyjából egységesen sorakozott fel az integráció támogatása mellett. Hagyományosan a protestáns felekezeti pártok, a szélsőbaloldal (az 1950-es és 1960-as évek során a kommunisták) soraiból hangzottak el kritikus, elutasító vélemények. Előbbi csoportba tartozó politikusok az integráció nemzeti szuverenitást korlátozó jellege, utóbbiak a német dominancia és a kapitalista piacgazdasági szempontok hegemoniája ellen emelték fel szavukat. A pártrendszer centrumát alkotók közül egyedül a jobboldali liberális VVD-ben alakult ki euroszeptikus csoport, amely időnként a nemzeti szuverenitás és a gazdasági szabadság szempontjából bírálta az európai integrációt, ugyanakkor soha nem fordult szembe vele (Dúró, 2017:70-72).

Az euró bevezetése sem változtatott érdemben a *mainstream* holland pártok álláspontján. Bár a VVD akkori vezetője, Frits Bolkestein a 2000-es évek elején úgy vélte, hogy az euróval az integráció mélysége elérte a szükséges és reális mélységét, utódai (Hans Dijkstal, Gerrit Zalm) pedig megkérdőjelezték a keleti bővítés mértékének szükségességét, a VVD ekkor sem fordult az európai integráció ellen (Dúró, 2017:73-74). Az 1994-2006 között folyamatosan

kormányzó, majd 2010-től miniszterelnököt adó párt nem is lett volna képes egy ilyen éles fordulatra.

Az euroszeptikus viselkedés az 1980-as évektől egyre inkább a maoista gyökerekkel rendelkező Szocialista Pártot jellemezte, a „hagyományos” baloldali kritikát megismételve túlságosan kapitalista szemléletűnek és ellenőrizhetetlen, nem demokratikus intézménynek minősítette az Európai Közösséget (Lubbers, 2008:63; Dúró, 2010:66). A jobboldali pártok esetében a kérdés kevésbé volt hangsúlyos, az 1980-as és 1990-es évek során a radikális jobboldali szervezetek sem fordítottak rá különösebb figyelmet. A Hans Jaanmat vezette Centrumdemokraták a Maastrichti szerződésig ezt a kérdést másodrangúként kezelték a fontosabb témáik (multikulturalizmus, bűnözés) mögött, az 1994-es program azonban már a holland állam szuverenitásának garanciáját követelte (Mudde, 2000:131-133). A holland pártrendszer erőviszonyait felborító Pim Fortuyn pártja (lásd 4.5.2. alfejezet) is a bevándorlásra, a muszlim vallású kisebbségre fókuszálva érte el 2002-es sikereit (van Holsteyn – Irwin, 2003). Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy Fortuyn pártja az alkotmányszerződés elutasításáért kampányolt a 2005-ös népszavazás alkalmával (Lubbers, 2008:72). Az euroszeptikus választók számának növekedését már jelezte a 2004-es EP-választás is, amelyen az EU „baloldali holland ellenzékének” tekinthető Szocialista Párt a korábbi 1 helyett 2 mandátumot szerzett, továbbá szintén 2 mandátumhoz jutott egy új lista, az Átlátszó Európa (*Europa Transparant*, ET). Az új párt kezdetben az EU átláthatóságát kritizálta, listavezetője azonban később a Lisszaboni szerződést sem támogatta (Dúró, 2017:74), a párt karaktere leginkább az osztrák Hans-Peter Martinhoz hasonlítható (lásd a 3.6.2. alfejezetben).

A 2005-ben néhány nappal a franciaországit követő népszavazás eredménye sokként érte a holland elitet. A kampányban a „hagyományos” szereposztás érvényesült: az alkotmányszerződés elfogadását támogatták a nagy, *mainstream* pártok (CDA, PvdA, VVD), a D66 és a zöldek, ellene sorakozott fel szokásos érvrendszerét ismételve a Szocialista Párt, a két kisebb protestáns párt (CU és SGP), valamint az ekkor már korábbi támogatottságát teljesen elvesztő LPF és az akkor független parlamenti képviselő Geert Wilders. Ennek ellenére a holland szavazók 61,5 százaléka az Alkotmányszerződés ellen szavazott (Lubbers, 2008; Vossen, 2017:23-25).

Geert Wilders a 2005-ös hollandiai és franciaországi népszavazások eredményeit figyelembe véve jól érzékelt az a lehetőséget, hogy az iszlámmellenesség mellett az euroszepticismus is olyan üzenet, amellyel szavazókat lehet mozgósítani, és amik együtt alkalmasak egy új politikai alternatíva teremtésére. Ha Fortuyn politikai innovációjának azt tekintjük, hogy a

bűnözés és a bevándorlás összekapcsolásával, agresszív kampánnyá alakításával új politikai alternatívát formált (van Holsteyn – Irwin, 2003; van der Brug – Mughan, 2007), akkor Wilders esetében az jelenti az innovációt, hogy az euroszepticismussal bővítette ki ezt az üzenetet. Wilders külpolitikai és európai kérdések iránti érdeklődése valószínűleg abból is fakad, hogy politikai pályája kezdetétől számos nemzetközi üggyel, konfliktussal került kapcsolatba (Vossen, 2017:6-11). A 2005-ös népszavazás kampányától kezdve Wilders, majd a PVV is határozott, kemény euroszeptikus álláspontot képviselt, politikusai elutasították az Alkotmányszerződést, a Lisszaboni szerződést, majd a Fiskális paktumot is (Dúró, 2017:75-76). Stílusán csupán a 2010-2012 közötti időszakban finomított, amikor a PVV biztosította a parlamenti többséget az első Rutte-kormány számára. 2012 tavaszán végül a krízishelyzetbe került euró-zóna-tagállamoknak tervezett mentőcsomagok kérdése jelentette az együttműködés, a *Gedoogakkoord* felmondásának ürügyét (Akkerman, 2016:156-157).

2012 áprilisában Wilders szövetségeseit és ellenségeit is meglepte, amikor közel két hónapnyi tárgyalást követően bejelentette, nem tudja elfogadni a kormány tervezett megszorítócsomagját, azt Brüsszel által diktált kényszernek nevezte, és megvonta támogatását a kormánytól. Ennek következtében 2012 szeptemberében új választást tartottak, amely előtt Wilders pártja tovább fokozta EU-ellenes retorikáját, „Az ő Brüsszeljük, a mi Hollandiánk” (*Hún Brussel, óns Nederland*) üzenetet állítva kampánya középpontjába (van Holsteyn, 2014:323). Ez volt az első választási kampány, amelyben a PVV az euró-zóna, valamint az Európai Unió elhagyását követelte és Svájc, illetve Norvégia mintájára kereskedelemi partnerségre kívánta csökkenteni az európai együttműködésben történő részvételt (Vossen, 2017:41-42).

A kormányzó VVD-CDA koalícióval történő együttműködés felrúgását követően Wilders és a PVV elszigetelődött a holland politikában. A nemzeti politikai rendszerben történő perifériára sodródással párhuzamosan Wilders aktívabbá vált a nemzetközi színtéren. Bár korábban is együttműködött amerikai és brit iszlámellenes csoportokkal, izraeli politikusokkal, valamint jó kapcsolatot alakított ki a Dán Néppárttal, szervezett kereteknek, így euró pártoknak vagy EP-frakciónak nem tulajdonított fontosabb szerepet. A 2009-ben mandátumot szerző képviselők a függetlenek közé tartoztak, miután felszólalásaik és egyéb akcióik (pl. nem vettek részt az arab tavasz áldozatainak megemlékezésén) különösebb visszhang nélkül maradtak, Wilders nem tulajdonított különösebb jelentőséget az EP-nek. Azt viszont határozottan megtiltotta képviselőinek, hogy Jean-Marie Le Pen vagy más, antiszemita minősített pártok és politikusok (pl. Ataka, Brit Nemzeti Párt, de ekkor még ide sorolta a Flamand Érdeket is) társaságában mutakozzanak (Vossen, 2017:76-77).

A párt képviselői ebben az időszakban elsősorban a UKIP, a Dán Néppárt és az Igaz Finnek képviselőivel konzultáltak a parlamenti munkával kapcsolatban. Ennek az együttműködésnek lett a következménye, hogy tárgyalások kezdődtek a PVV képviselőinek csatlakozásáról az EFD-frakcióhoz, amelyhez akkoriban a felsorolt pártok képviselői tartoztak. 2011 nyarán azonban Wilders a tárgyalások megszakítására utasította képviselőit, ami után lekerült a napirendről a PVV részvétele bármilyen EP-frakcióban. A 2012-es parlamenti választás után azonban Wilders politikai hasznot látott egy új nemzetközi szövetség felépítésében. Václav Klaus korábbi cseh elnök mellett olyan, korábban elutasított pártokat is felkeresett mint az FN, a VB, az FPÖ és az SD. Törekvése több ponton találkozott Marine Le Pen érdekeivel, aki pártja mérséklődését, „ördögtelenítését” kívánta hitelesíteni az izraeli és amerikai kapcsolatokkal rendelkező Wilders szövetségével. Nyilvános együttműködésük kezdetét jelentette 2013. november 13-án tartott hágai sajtótájékoztatójuk, ami az ENF EP-frakció 2015-ös alakításához vezető út első állomása volt (Vossen, 2017:77-79).

Wilders stratégiája 2015-2016 során kezdte a várt eredményeket hozni. A 2015-ös migrációs hullám, a párizsi és brüsszeli merényletek, a 2015 júniusára eszkalálódó görög válság, az euró jövőjével kapcsolatos bizonytalanság és a 2016-os brit népszavazás alapjaiban változtatta meg a politikai környezetet és a holland közélet hangulatát, amiben Wilders több mint egy évtizede épített iszlám- és EU-ellenes profilja kiválóan érvényesülhetett. A kiugró közvélemény-kutatási eredmények azonban a korábbi ciklusokhoz hasonlóan átmenetinek bizonyultak, a PVV ezúttal sem tudta a választási győzelmet előre vetítő közvélemény-kutatási eredményeket a választás napjáig fenntartani és valóra váltani. A PVV 2017-es, várakozásokat alulmúló szerepléséhez a szervezeti hiányosságok (újbolí) megmutatkozásán túl az is hozzájárult, hogy a VVD és Mark Rutte kormányfő a választást megelőző fél évben jelentősen keményített a muszlim bevándorlókval kapcsolatos retorikáján. Ezzel együtt az is előnyt jelentett a VVD számára, hogy a kampány során valamennyi parlamenti párt határozottan elutasította a közös kormányzás lehetőségét a PVV-vel, ami a koalíciós kormányzásra épülő politikai kultúrában (1894 óta nem alakult egypárti holland kormány) további hátránynak bizonyult. Wilders konfrontatív stílusa, úgy tűnik, elérte szavazatszerző határait konszenzusra épülő holland politikában. A PVV helyzetén az sem javított, hogy Thierry Baudet vezetésével új rivális jelent meg (*Forum voor Democracy*, FvD), amely a bevándorlás és az európai integráció kérdésében lényegében ugyanazt képviselve előbb lefékezte, majd 2019 tavaszán meg is előzte Wilders pártját (Hajdú, 2020a kézirat).

3.5.3. A PVV álláspontja

Az Európai Unió már a párt 2006-os programjában negatív szerepben tűnik fel. A PVV a brüsszeli befolyás csökkentése, közpolitikai kérdésekben a nemzetállami hatáskör kiterjesztése, továbbá a tagállami befizetések csökkentése mellett foglalt állást (PVV, 2006:5). A brüsszeli központ gyengítése jegyében haszontalannak és szükségtelennek minősítette az Európai Parlamentet, aminek feloszlását javasolta (PVV, 2006:5). A párt alapításától kezdve kérlelhetetlen ellenfele Törökország uniós csatlakozásának, a 2006-os program azonban azt is kimondta, hogy a 2004-es bővítés után ellenzi bármilyen új állam felvételét az EU-ba (PVV, 2006:5).

A 2012-es program már az Unióból történő kilépést és az euróról a régi nemzeti valutához, a guldenhez történő visszatérést fogalmazta meg (PVV, 2012:10-17). Wilders fokozatosan lett egyre ellenségesebb az Európai Unióval szemben, a 2012-es választás óta már egyértelműen elutasítja Hollandia uniós tagságát. Brüsszelben olyan ellenséget lát, amely nem csupán anyagi forrásokat von el Hollandiától és korlátozza a holland állam cselekvését, hanem egyúttal támogatást nyújt a baloldali, progresszív kulturális és politikai elitnek, amelynek tagjai a muszlim bevándorlók pártján állnak. Az uniós tagság megszüntetése a 2017-es, egyetlen oldalba és 11 pontba összefoglalt „programban” is szerepelt, a második helyet kapta a muszlimokkal szembeni intézkedések mögött (PVV, 2017). Az EU-val ellentétben Wilders lelkes támogatója a NATO-nak, Hollandia jövője szempontjából létfontosságúnak tartja az atlanti katonai szövetséget. Ugyanakkor Törökországot kizárná a szervezetből, mert az iszlám világ „trójai falovát” látja bennük (PVV, 2012:49).

Az euroszeptikus álláspont erősödésével párhuzamosan erősödtek Wilders retorikájában és egyúttal a PVV programjában is a nacionalista elemek. A 2012-es programban már önálló pont tért ki a Dél-Afrikában élő telepes (búr/afrikaans) közösség támogatásának szükségességére (PVV, 2012:43-45). Egy 2008-as interjú keretében pedig Wilders azt is felvetette, hogy amennyiben Belgium felbomlana, akkor fel kellene vetni Flandria és Hollandia egyesülésének lehetőségét, a „történelmi Nagy-Hollandia”³⁶ megteremtését (Vossen, 2017:43-44). A nemzeti érdekre hivatkozva azonban Wilders nem csak expanzív törekvéseket támogató nacionalista ideákat idézett fel, hanem ennek ellenkezőjét is megfogalmazta már. A párt gyakran bírálja a Holland-Antillákról érkező bevándorlókat (ennek okairól bővebben lásd 4.5.1. alfejezetben), a tengerentúli terület feletti holland

³⁶ Nagy-Hollandia a holland nacionalizmus elméletben létező „konstrukciója”, ami egyrészt a XIX. század első harmadára támaszkodik, amikor a mai Belgium területe a Holland Királyság részét képezte. A másik pillért a flamandok nyelvi és etnikai rokonsága képezi. A politikai konstrukciót korábban csak marginális szervezetek hirdették, és a későbbiekben Wilders sem fordított rá komolyabb figyelmet (Vossen, 2017:44).

fennhatóság fenntartását pedig feleslegesnek tekinti. Wilders szerint a térség három szempontból is veszélyt jelent Hollandiára. Gazdaságilag veszteséget termel, egy távoli, zárt, korrupt világot képez, amely „feneketlen kútként nyeli” a holland adófizetők pénzét. A Hollandiába érkező antillaiak felülreprezentáltak a bűnügyi statisztikákban, de ezen felül Wilders úgy látja, sok illegális bevándorló a karibi szigetekre érkezik először, kihasználva a rendészeti hiányosságokat, majd a Hollandia közvetlen részét, illetve társult államát jelentő szigetekről jut be az európai kontinensre. Ezt a problémahalmazt Wilders szerint úgy lehetne a legegyszerűbben megoldani, ha a terület teljesen függetlenné válna, vagy amennyiben önálló állami kereteket nem tudnának fenntartani, akkor el is lehetne őket adni Venezuelának vagy az Egyesült Államoknak (Vossen, 2017:44).

Hollandia uniós tagságának a megszüntetése, a Nexit a 2016-os brit népszavazást követően vált újra központi üzenetté a PVV kommunikációjában. A 2017-es választási kampány során azonban nem a PVV hirdette egyedülként a kilépésről szóló népszavazás lehetőségét, hanem Thierry Baudet új pártja, a Fórum a Demokráciáért is. Az FvD 2019-es regionális választáson aratott sikere után Wilders újra a Nexit ígéretével kampányolt az EP-választást megelőzően, ami viszont nem jelentett akadályt arra vonatkozóan, hogy szavazóinak jelentős része ne vándoroljon át az új euroszeptikus, nacionalista erőhöz.

3.5.4. A PVV elitje

A parlamenti frakcióval szemben, ahol kialakult egy 7-8 főből álló stabil hatalmi bázis, a párt EP-delegációját az erőteljes fluktuáció jellemzi. A 2009-ben eredetileg mandátumot szerző 4 képviselő közül senki sem maradt az intézményben 2014 után is. A 4 képviselő közül 1 fő 2010-ben (Louis Bontes), 1 fő 2012-ben (Barry Madlener) tért haza parlamenti képviselőnek, a további 2 képviselő pedig a ciklus végéig kilépett a PVV-ből. A 2014-ben mandátumot szerző 4 képviselő közül a ciklus során 1 fő elhunyt (Hans Jansen), 1 fő pedig 2017-ben hazatért parlamenti képviselőként (Vicky Maeijer).

13. Táblázat. A PVV EP-képviselőinek (2009-2019) politikai előélete az intézményben

	2009 (N=4)	2014 (N=4)	2019 (N=0)
Továbbszolgáló	0	0	0
Új	4	4	0
Visszatérő	0	0	0

Forrás: Európai Parlament (*European Parliament*)

A 2014-2019-es delegációból Marcell de Graafot és Olaf Stugert érdemes kiemelni, akik jelentősebb politikai szereppel rendelkeztek. Marcell de Graaf 2015-2019 között az ENF

társfrakcióvezetője volt³⁷, emiatt kiemelkedett a PVV képviselői közül, azonban nem vált olyan markáns személyiséggé mint a Wildershez jóval közelebb álló, személyére befolyással bíró Martin Bosma, Fleur Agema, Barry Madlener hármas (Vossen, 2017:90-101). 2019-ben a párt listavezetője volt, a választási kudarc így az ő nevéhez is fűződik, ami jelentősen rombolta tekintélyét. Olaf Stuger Pim Fortuyn egykori pártjának (LPF) volt parlamenti képviselője (2002-2003) és utolsó elnöke. Wilders csak kevés, korábban politikai tisztséggel rendelkező személynek engedélyezte, hogy csatlakozzon pártjához. Stuger 2014-es EP-mandátuma azonban illeszkedett abba a stratégiába, amely keretében Wilders integrálni kívánta a „fortuyni örökséget” és a legfőbb ellenzéki, *anti-establishment* kihívóként pozícionálta a PVV-t (Hajdú, 2020a kézirat). Vicky Maeijer a PVV „második generációjának” egyik első személyisége, aki a párt holland parlamenti frakciója mellett kezdett dolgozni, majd regionális képviselő lett. Ebben az időszakban mutatott lojalitása és teljesítménye alapján 2014-ben EP-, majd 2017-ben nemzeti parlamenti képviselővé léphetett elő. Az orientalista egyetemi oktató Hans Jansen teljesen eltérő utat járt be, Wilders személyes barátjaként, politikai előélet nélkül lett a PVV EP-képviselője 2014-ben.

14. Táblázat. A PVV választott politikai tisztséggel, illetve politikai múlttal rendelkező új EP-képviselői

Politikai tapasztalat	2009 (N=4)	2014 (N=4)	2019 (N=0)
Parlamenti képviselő	1	1	0
Szenátor	0	1	0
Regionális képviselő	0	1	0
Önkormányzati képviselő	0	0	0

Forrás: Európai Parlament (*European Parliament*)

A párt EP-delegációja korábbi minimális súlyát is elveszítette a PVV-n belül azt követően, hogy egyetlen mandátumot sem szerzett a 2019-es választáson. Bár az Egyesült Királyság kilépése után a PVV részesült egy mandátumban (Marcell de Graaf listavezető kapta), ez azonban jóval kevésbé hangsúlyos szerepet jelent a 70 fő feletti létszámú Identitás és Demokrácia frakcióban, amelynek mérete közel kétszerese a 2015-2019 között létező ENF-frakciónak, amelyben a PVV még 4 képviselővel vett részt.

Wilders önálló pólus felépítésére törekedett a holland pártrendszerben, amit sikeresen teljesített is a párt 2006-os alapítását követő évtizedben. Az önálló, korábbi elittől elkülönülő

³⁷ 2011-2014 között, EP-képviselővé választását megelőzően a felsőházban volt a PVV frakcióvezetője.

pozíció kifejezését szolgálták az EP-képviselők, valamint az intézményben kifejtett tevékenységük. A 2009-es választást követően a függetlenek közé tartozó képviselők a kívülállóságot voltak hivatottak megjeleníteni, azt a képet kellett erősíteniük, hogy Wilders és a PVV nem a régi elit része – annak ellenére sem, hogy maga Wilders 1990 óta a politikából él, munkatársként, majd választott politikusként. A 2009-2014 közötti időszakban a független státusz egyúttal azt is szimbolizálta, hogy Wilders más, mint a többi euroszeptikus, egy új politikai jelenség képviselőjének hirdette akkoriban magát. Így a 2010-2012 közötti „kvázi kormányzati” szakaszban nem kellett kellemetlen szövetségesek miatt magyarázkodnia hazai szintén.

2012-től azonban a radikális ellenzéki stratégiát követő Wilders már nem mint *outsider*, hanem az elit ellensége szerepben tűnik fel, amit markánsan fejezett ki egy 2013-as nyilatkozata, amiben azt állította, már több közös pontot talál más országok radikális jobboldali pártjaival, mint saját parlamentjének bármelyik más frakciójával (Vossen, 2017:76). Ezt az irányváltást fejezte ki szövetsége Marine Le Pennel, majd más radikális jobboldali pártokkal az Európai Parlamentben.

3.6. Ausztria

Ausztria Franciaországgal és Hollandiával szemben nem tartozott az európai integrációt előkészítő és elindító együttműködések (ESZAK, Euroatom, EGK) tagjai közé. Az ország diplomáciai mozgásterét alapvetően meghatározta, hogy a II. világháborúban is a vesztes oldalhoz tartozott, noha a nemzetközi életben nem kellett olyan mértékű morális terhet viselnie a nemzetiszocializmusért, mint Németországnak. Bár a katonai megszállás 10 év után véget ért, az 1955-ös Államszerződés függetlenségre és semlegességre kötelezte az országot, amit külső és belső politikai szereplők közül sokan egyaránt úgy értelmeztek, hogy Ausztria nem vehet részt az Európai Közösségekben. Az EFTA-tagság ennek a geopolitikai helyzetnek a következménye volt, ami viszont az 1980-as évek végére a politikai és gazdasági változások következtében elveszítette alternatíva szerepét. A gazdasági és politikai kényszerek ellenére a választók jelentős része bizalmatlan maradt az EU-val és az európai integrációval szemben, ami azt eredményezte, hogy az eredetileg az EK-tagság leghangosabb támogatójának számító Szabadágpárt vált az EU legkritikusabb bírálójává.

3.6.1. Ausztria és az európai integráció

Ausztria külpolitikája 1945 után sokáig kényszerpályán mozgott, lehetőségeit és döntéseit külső szereplők, a megszálló hatalmak határozták meg. Szuverenitását – továbbra is korlátozottan – az 1955-ös államszerződéssel nyerte vissza, ami után fokozott nemzetközi szerepvállalással, a két nagy tömb közötti, majd később a harmadik világ felé történő közvetítéssel próbálta mozgásterét, érdekérvényesítő képességét újjáépíteni. Bécs a nemzetközi diplomáciai találkozók (pl. Kennedy és Hruscsov 1961-es találkozója, OPEC-tárgyalások) és nemzetközi szervezetek (pl. ENSZ Iparfejlesztési Szervezete, Nemzetközi Atomenergia Ügynökség) kedvelt helyszínévé vált, a diplomáciai híd szerep azonban nem tudta ellensúlyozni, hogy a közös piac tagállamaihoz fűződő gazdasági kapcsolatai az 1980-as évekre egyre szorosabbá váltak (Fallend, 2008: 202-204; Kőrösi, 2005:559-561).

Ausztria 1960-ban a Stockholmi szerződés aláírásával az EFTA alapítói közé tartozott. Bár az ország gazdasága már akkor is szorosan kapcsolódott az EGK tagállamaihoz, a Szovjetunió határozottan ellenezte Ausztria EGK-tagságát, és az 1980-as évek végéig gátolta csatlakozását a közös piachoz. Az 1980-as évek bővítési hulláma, az osztrák ipar összefonódása a német gazdasággal egyaránt arra ösztönözte az osztrák vezetőket, hogy a politikai környezet változásához igazodva az EK-csatlakozásra törekedjenek (Kőrösi, 2005:560-563).

Az elsősorban a német gazdaságot érintő összefonódások, külkereskedelmi kapcsolatok mellett az ország gazdasági teljesítményét alapvetően meghatározó turizmus és a közlekedési

tranzit szerep egyaránt az EK-tagság melletti érvként szolgáltak. Ráadásul a hidegháború végével a korábbi évtizedekben betöltött diplomáciai közvetítőszerep is elvesztette jelentőségét. Így Ausztria olyan mértékben függött az Európai Közösségtől, hogy racionálisabb lépés volt csatlakozni hozzá, belülről befolyásolni az EK döntéseit, mint külső, passzív szemlélőként alkalmazkodni azokhoz (Körösi, 2005:564-565).

Az ország 1993-ban az Európai Gazdasági Térség tagjává vált, ami azt jelentette, hogy már az EK joganyagának közel 60 százalékát kellett átvennie, ami a csatlakozási kérelem 1989-es benyújtása után lényegében visszafordíthatatlanná és megkérdőjelezhetetlenné tette az uniós tagságot (Fallend, 2008:205). Ez a stratégiai döntés sok tekintetben hasonlít a skandináv országok által követett úthoz, amelyek szintén a megváltozott politikai és világgazdasági körülmények hatására döntöttek az EFTA-ból az EK-ba történő átlépés mellett (Gallai, 1998:101-149). Ausztria számára a kisvállalatokat és kis agrárgazdaságokat hátrányosan érintő, fokozódó gazdasági verseny, a gazdasági életben létező állami monopóliumok (pl. sóbányászat, fűtőolaj értékesítése) feladása és a kiterjedt állami cégháló – különösen a közlekedés, a nehézipar és a telekommunikáció területén – jelentős részének privatizációs kényszere jelentette a legkomolyabb kihívást (Körösi, 2005:568-581).

A későbbiekben az ország nettó befizetői szerepe kapcsán alakultak ki viták, azonban a tagság Ausztria számára többszörösen megtérült a külkereskedelmi előnyök, az EU tagállamokban befektetett tőkéből származó jövedelmek és a külföldi beruházások profitja, továbbá a könnyen elérhető, olcsóbb kelet-európai munkaerő alkalmazása révén. A foglalkoztatottság Ausztriában még a 2009-2012 közötti válságos időszakban is növekedett, szemben az euróövezet általános tendenciájával. Az euró bevezetése is pozitívan hatott az osztrák gazdaságra, ugyanis a közös valuta révén Ausztriának nem kell tartania a versenytárs valuták árfolyamának ingadozásától. Korábban az olasz líra leértékelései negatívan hatottak az osztrák gazdaságra, mert az olasz termékek beáramlását növelték, miközben az osztrákok körében népszerű olasz üdülőhelyek drágábbá váltak. Az euró válsága korlátozottan csapódott le az osztrák bankszektorban, mert az osztrák bankok a keleti bővítést követően szerzett külföldi profitjuk, valamint a leányvállalatok fejlesztésének visszafogása révén ellensúlyozni tudták hazai veszteségeiket (Körösi, 2013:25-30; 40-41).

Mindezek tükrében Ausztria uniós tagsága sikertörténetnek tekinthető, azonban a gazdasági növekedés 2008 utáni időszakban tapasztalt lassulása nem kerülte el az országot. További problémát jelent, hogy a népesség 1990 után nagyjából két évtized alatt több mint 10 százalékkal növekedett, döntően a bevándorlás miatt (Körösi, 2013:27), ami komoly társadalmi feszültségeket okozott (erről bővebben lásd a 4.6. alfejezetben). Emellett a korábbi

állami cégháló megnyitása a piaci verseny előtt, részleges privatizálása szintén konfliktusokat okozott, ezért a makrogazdasági sikerek ellenére az uniós tagságot – különösen a piaci liberalizáció és a szabad határátkelés miatt – soha nem övezte általános elégedettség, a kritika és a bizalmatlanság folyamatosan jelen van az osztrák közéletben.

3.6.2. Az osztrák elit álláspontja és az FPÖ stratégiája

A német-nemzeti táborra épülő Függetlenek Közössége (*Verband der Unabhängigen*, VdU), majd a párt utódjaként megalakuló FPÖ az európai integrációra az Anschluss államszerződésben rögzített tilalmának kompenzációjaként tekintett. Ennek jegyében az 1950-es és 1960-as években az FPÖ számított az EGK-tagság legkövetkezetesebb és lehangosabb támogatójának. A párt elutasította az EFTA-t, a teljes jogú EK-tagság mellett foglalt állást, üdvözölte Ausztria és az EK 1972-ben aláírt szabadkereskedelmi megállapodását is. Az európai integráció iránti elkötelezettség még a Haider-korszak első szakaszát is meghatározta, 1987-ben például az FPÖ parlamenti frakciója felszólította a kormányt, hogy haladéktalanul kezdje meg az EK-csatlakozás előkészítését (Fallend, 2008:210; Dúró, 2017:122-123).

Az EFTA-ból az Európai Unióba történő átlépés elsősorban a szociáldemokraták irányváltása következtében történhetett meg. Az SPÖ a katonai semlegesség fenntartására, valamint az osztrák gazdaság védelmére hivatkozva évtizedeken át elutasította az ország EGK-tagságát, a nyugat-európai együttműködést kapitalista projektnek minősítve. A kérdésben az 1970-es években kezdett mérséklődni a párt elutasító magatartása, a döntő változást azonban Franz Vranitzky hatalomra kerülése jelentette 1986-ban. Vranitzky nem csupán életkor, hanem szocializáció, gazdaság- és társadalomkép tekintetében is markánsan különbözött elődeitől. Az Európai Közösség felé történő nyitást Vranitzky a párt és az ország modernizációjával indokolta, elengedhetetlennek tartotta a gazdasági versenyképesség fenntartásához, egyúttal a folyamatot felhasználhatta párton belüli ellenfelei, elsősorban az ortodox szakszervezeti vezetők háttérbe szorításához is (Fallend, 2008:208-209).

A csatlakozást az 1986-tól ismét az SPÖ nagykoalíciós partnerének számító ÖVP egyáltalán nem ellenezte, sőt az egyetlen olyan releváns szereplőnek tekinthető, amelyben sosem képviseltek érdemi súlyt euroszkeptikus szereplők. Az ÖVP nyugat-atlanti elköteleződését mutatja, hogy a Szovjetuniós és a Varsói Szerződés felbomlása után nem csak az EU-, hanem a NATO-csatlakozás kérdését is napirendre emelte, illetve támogatta. Ennek következtében a pártrendszer centrumát képező, kormányzó pártok az 1990-es években az európai integráció határozott támogatóivá váltak (Fallend, 2008:207-208; Dúró, 2017:123-124).

Az ellenzéki pártok közül az 1990-es évek végéig a zöldek számítottak az uniós csatlakozás leghatározottabb ellenzőinek. Egy fő kivételével a párt parlamenti képviselői a csatlakozási kérelem benyújtása ellen szavaztak 1989-ben, majd 1994-ben a párt kongresszusán 87 százalékos többség támogatta, hogy a párt a csatlakozásról döntő népszavazás kampányában a tagság ellen foglaljon állást. A zöldek elsősorban az osztrák környezetvédelmi eredményeket, az agrár- és turisztikai szektor jövőjét féltették az uniós intézményrendszertől, amit a gazdasági kritikák mellett nem is tartottak demokratikusnak. Az 1994-es népszavazás a tagságpártiak többségét eredményezte, amit a párt elfogadott és fokozatosan EU-párti álláspontot vett fel. Bár a környezetvédelem és a szociális szolgáltatások terén elért eredmények, valamint a demokratikus működés és átláthatóság kérdésében továbbra is megfogalmaznak kritikákat, a 2000-es években már egyértelműen az integráció mellett foglaltak állást a párt politikusai, olyan területeken is mélyítést követelve, mint például a foglalkoztatás vagy a szociális ellátás (Fallend, 2008:209-210).

Ellentétes utat járt be az FPÖ. 1991-1992 során a párt korábbi álláspontját megváltoztatva gyors és markáns integrációellenes programot kezdett hirdetni. Ez részben személyes bosszú is volt Haider részéről, amiért az SPÖ és az ÖVP 1991-ben eltávolította Karintia miniszterelnöki tisztségéből³⁸, ennél azonban tudatosabb és lényegesebb szerepet játszott a párt szavazatmaximalizáló stratégiája. Haider úgy látta, hogy nagykoalíció pártjaival szemben egy további kérdésben vehet fel drasztikusan eltérő álláspontot, ami révén demonstrálhatja különállását a régi, kormányzati elitől (*Altparteien*), akik kartellpártokként irányították az országot. Ettől kezdve az FPÖ tudatosan összekapcsolta a bevándorlás- és elitellenességet az uniós tagság elutasításával. A párt hivatalosan a Maastrichti szerződés elfogadásával indokolta fordulatát, ami egy olyan Európát tesz lehetővé az FPÖ 1994-es kampánya szerint, ami „elveszi a tagállamok szuverenitását”, „szavazati jogot ad a külföldieknek”, „határtalan bűnözést szabadít Ausztriára” és „kiszorítja a polcokról az osztrák termelőket”. A párt a népszavazás után sem változtatott álláspontján, politikusai minden felületen markáns euroskeptikus viselkedést tanúsítottak (Fallend, 2008:210-212).

Ennek ellenére az FPÖ nem kampányolt a kilépés lehetőségével. A párt 1990-es években mutatott gyors „alkalmazkodóképességének” újabb példáját jelentette, ahogy Haider és más szabadságpárti politikusok a népszavazást követően elfogadták az uniós tagságot, majd

³⁸ Haider 1989-ben lett első alkalommal Karintia tartományi miniszterelnöke, amikor az FPÖ 29 százalékkal a második helyen végzett és megtörte a szociáldemokraták évtizedes abszolút többségét. Az FPÖ és a harmadik helyen végző ÖVP alkujá révén Haidert tartományi miniszterelnökké választották. Miután 1991-ben egy helyi parlamenti vitában Haider a Harmadik Birodalom foglalkoztatáspolitikáját példaértékűnek nevezte az osztrák kormánnyal szemben, az ÖVP megvonta személyétől a bizalmat azzal a feltétellel, hogy politikusa, Christof Zernatto kerülhetett a tartomány élére.

önmagukat az osztrák érdek, az „osztrák kisember” egyedüli védelmezőjeként pozícionálták (Heinisch, 2008a:72-74; Heinisch, 2008b). A Szabadságpárt számára a 2000-es kormányra kerülés jelentette az igazi kihívást az európai integrációval kapcsolatban. A diplomáciai szankciók elviselése mellett Haidernek alá kellett írnia a kormányprogram EU-párti kiegészítő nyilatkozatát, ami tartalmazta az EU további bővítésének támogatását is. Ezt követően az euroszeptikus hangok háttérbe kerültek az FPÖ-ben, a korábbi agresszív kommunikációt a téma kerülése, passzivitás váltotta fel. Bár Csehország csatlakozásával kapcsolatban az FPÖ komoly fenntartásokat fogalmazott meg (Benes-dekrétumok kérdése, temelini atomerőmű működése), végül valamennyi kelet-európai tagjelölt felvételét támogatta a 2004-es bővítés során. Az EU további bővítését az osztrák politikai elit történelmi és geopolitikai szempontok mellett gazdasági haszonszerzés reményében is támogatta, amely álláspont mellé a kormányzó FPÖ is felsorakozott (Fallend, 2008:215-218). Ebben az időszakban az FPÖ gyakorlatilag azonosult az ÖVP Európa-politikájával (Pelinka, 2004:219). Az FPÖ viselkedése ebben a kérdésben a kormányzati pozíció szerint alakult. Kormányon képviselői megszavazták a Nizzai szerződést, majd az Alkotmánytervezetet is, előtte ellenzékben viszont elutasították a csatlakozási megállapodást, az Amszterdami szerződést, később – ismét ellenzéki pozícióban – ugyanígy jártak el a Lisszaboni szerződés és a Fiskális paktum esetében is (Dúró, 2017:123-125).

Az FPÖ viselkedése 2005-ben vett újabb fordulatot, amikor Haider és hívei elhagyták a Szabadságpártot és megalapították új szervezetüket, a BZÖ-t, amely a kormánykoalíció tagja maradt. Az ellenzékbe vonuló FPÖ-ben a párt egyetlen EP-képviselője, Andreas Mölzer vált a következő évek egyik legfontosabb személyiségévé. Mölzert 2004-ben Haider akaratával és személyes jelöltjével szemben választották – a párt gyenge szereplése miatt – a Szabadságpárt egyetlen EP-képviselőjévé. Az új pártelnök, Heinz-Christian Strache fontos támogatójaként és a koalíciós megállapodás felbontásának követelésével a Haider-ellenes lázadás vezéralakjává vált. 2005-ben a parlamenti képviselők döntő többsége elhagyta a pártot, ami szintén hozzájárult Mölzer súlyának jelentős növekedéséhez (Luther, 2008b:258-261; Horaczek – Reiterer, 2009:102-115). A pártszakadás, valamint az EP-delegáció létszámának drasztikus csökkenése megsemmisítette az 1990-es évek kezdetétől gyengének számító, azonban a kormányzati szándék és pozíció, illetve hatalomtechnikai szempontok miatt mégis helyzetbe hozott egykori Európa-párti irányzat maradványait is.

Az FPÖ irányváltását a 2004-es EP-választás után egy új rivális sikere is motiválta. Hans-Peter Martin 1999-ben még az SPÖ listavezetőjeként szerzett mandátumot, azonban a következő években az EU és a brüsszeli elit harsány kritikusaként vált, 2004-ben saját listával

indult a választáson. Martin 2004-es kampányában az EU átláthatatlan, korrupt intézményként jelent meg, a demokráciadeficit problémájára épült kampánya, és a későbbiekben emiatt az integráció mélyítését sem támogatta (Dúró, 2010:64). Martin 2004-ben 14 százalékot ért el, 345 ezer szavazójából az 1999-es EP-választáson 102 ezer még az FPÖ-t támogatta (Sora, 2004). Martin indulása a 2006-os osztrák parlamenti választáson a 2005-ben alakult BZÖ mellett komoly fenyegetést jelentett az FPÖ-re, amely harsány ellenzéki retorikával és az 1990-es évek sikereit hozó témákkal (bevándorlás- és elitellenesség, euroszkepticizmus) törekedett biztos szavazóinak megtartására és leghatékonyabb mozgósítására. Az FPÖ számára a 2006-os választás végül sikert hozott. A pártszakadás ellenére jobb eredményt ért el mint 2002-ben, jelentősen megelőzte a parlamenti küszöböt épp csak átlépő BZÖ-t, Martin pedig nem szerzett mandátumot (Luther, 2008b:1008-1011).

Mölzer már az 1990-es évek végén, 2000-es évek elején is több kísérletet tett arra, hogy nemzetközi hálózatot szervezzen az FPÖ köré (Scharsach, 2002:40-42), azonban kezdeményezései Haider részéről soha nem kaptak igazán komoly támogatást, aki inkább a belpolitikai térre, valamint saját személyes kapcsolataira koncentrált. 2005-re viszont a korábban vázolt folyamatok következtében a párton belüli erőviszonyok gyökeresen átalakultak és Mölzer vált az FPÖ külkapcsolatainak elsősorú alakítójává. Szervezőmunkájának eredményeként 2005 novemberében a párt bécsi székházában gyűltek össze a Nemzeti Front, a Flamand Érdek, az Ataka, a Nagy-Románia Párt és a Spanyol Alternatíva (*Alternativa Espanola*, AES) vezetői, akik mellett két olasz EP-képviselő is megjelent (Alessandra Mussolini és Luca Romagnoli). A találkozót követően Mölzer ismertette a pártok által elfogadott, 8 pontból álló deklarációt, amit Bécsi kiáltványnak neveztek el. Ez az esemény fontos mérföldkőnek számított a radikális jobboldal történetében, a legmagasabb rangú és legnépesebb nemzetközi találkozójuk volt, amely az ITS-frakció létrehozását előkészítő folyamat fontos állomásának tekinthető (Betz – Meret, 2009:313-314; Horaczek – Reiterer, 2009:163-167).

A 2007 januárjában alakult ITS-frakció legjelentősebb, egyúttal hosszabb távon is érvényesülő újdonságának az FN és az FPÖ nyílt együttműködése számított. Korábban a két szervezet sosem kooperált egymással, informális kapcsolat sem alakult ki közöttük. Az 1990-es években Jean-Marie Le Pen és Jörg Haider egyaránt az európai radikális jobboldal elsősorú vezetőjeként tekintett önmagára, és egyikük sem akart csupán második számú személy lenni egy nemzetközi összefogásban (Mudde, 2007:175; Hajdú – Kurtán, 2020 kézirat). Mindkét párt figyelemreméltó eredményeket ért el ebben az évtizedben, ami mégsem oldotta fel izolált helyzetüket. Haider ekkor már próbált közeledni az Osztrák Néppárthoz,

aminek részeként igyekezett megváltoztatni az FPÖ-ről Európában kialakult véleményt is. E célkitűzés keretei közé pedig nem fért bele a Nemzeti Fronttal folytatott bármilyen formájú együttműködés, hiszen Le Pen és pártját páriaként kezelték minden releváns politikai fórumon. Ezek a szempontok játszottak szerepet abban, hogy 1995-ben Haider határozottan elutasította, hogy az FPÖ részvételével történjen kísérlet egy új radikális jobboldali frakció létrehozására, és mérsékelt, súlytalan személyeket küldött pártja képviselőjében az Európai Parlamentbe (Mudde, 2007:175; Luther, 2008b:258-261).

Mölzer munkássága jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy az FPÖ hosszabb távon is az FN szövetségi rendszerének részévé vált. Emellett döntő szerepe volt abban, hogy az FPÖ a 2000-es kormányra kerülést követően képviselt passzív és csendes elutasítás helyett az Unió nyílt, határozott és kemény hangvételű bírálatára váltott. Az osztrák képviselő központi szereplője volt a radikális jobboldal nemzetközi hálózatának, és 2014-ben is pártja listavezetője lett volna, azonban több társadalmi csoportot és válogatott osztrák sportolókat is sértő kijelentései miatt Heinz-Christian Strache pártelnök visszaléptette egykori mentorát. A 2014-es EP-választást követően az új, négyfős szabadságpárti delegáció vezetését Strache bizalmi köréhez tartozó Harald Vilimsky vette át, aki a nemzetközi kapcsolatok terén folytatta Mölzer irányvonalát. A párt stratégiája annak ellenére sem módosult, hogy Strache a 2014-es EP-választás kampányában eltávolította Mölzert a párt listájáról és kiszorította a meghatározó döntéshozó fórumokról (Heinisch – Hauser, 2016:82).

Az osztrák politikában továbbra is az FPÖ számít az euroszeptikus álláspont határozott képviselőjének. A párt helyzetét ráadásul javította, hogy a 2010-es évek közepére a további euroszeptikus szereplők, akikkel – elsősorban az EP-választások során – rendre meg kellett küzdenie, mind eltűntek az osztrák pártrendszerből. A bulvármédia, különösen a Kronen Zeitung és Österreich napilapok folyamatosan kritizálták az uniós mentőcsomagokat, ami szintén az FPÖ-nek kedvezett a 2008 utáni időszakban.

3.6.3. Az FPÖ álláspontja

Az FPÖ szerint Ausztria az európai kultúrközösség része, aminek alapját az antik világ, a zsidó-keresztény és „más nem keresztény kultúrák”, valamint a humanizmus és a felvilágosodás képezi. A kereszténységet a párt kulturális örökségként, világképként kezeli, határozottan kiáll az állam és az egyház elválasztása mellett (FPÖ, 2011:5).

Az európai integrációt, így magát az Európai Uniót is politikai projektként definiálja, ami nem feleltethető meg Európa fogalmának (FPÖ, 2011:17). A párt aggályosnak és veszélyesnek tartja, hogy az EU egyre több kompetenciát von magához a nemzetállamoktól,

és egyre több szabályozást erőltet a tagokra. Ezért alapszerződés-reformot tart szükségesnek, aminek keretében garantálná és erősítené a tagállamok szuverenitását a közös intézményekkel szemben (FPÖ, 2017:52-53). Törökország uniós tagságát élesen elutasítja (FPÖ, 2017:53).

Az FPÖ határozottan kiáll az osztrák katonai semlegesség (FPÖ, 2011:16-17) és a sorkötelezettség (FPÖ, 2011:13; FPÖ, 2017:14-15) fenntartása mellett. Az erős hadsereget a biztonság fenntartása szempontjából kulcsfontosságúnak tartja, növelné a védelmi kiadásokat és a szektorban elérhető béreket (FPÖ, 2017:15). Európai katonai együttműködésekben történő részvételt elfogadhatónak tartja, amennyiben ezek a kezdeményezések valóban európai és nem más kontinensek államainak érdekeit szolgálják (FPÖ, 2011:17). Külföldi missziókban történő részvételt csak ENSZ-mandátummal, katasztrófa sújtotta övezetekben, humanitárius és békefenntartó céllal tart elfogadhatónak, amiben osztrák katonák kizárólag önkéntes jelentkezéssel vehetnének részt (FPÖ, 2011:13).

A 2017-es kormányprogram a Schüssel-kormányok idejéhez hasonlóan szinte semmit sem tartalmaz az FPÖ korábbi, sok esetben harsány euroszeptikus kampányaiból. A dokumentumban leszögezik, hogy Ausztria az EU és az eurózóna része (BRÖ, 2017:12). Bár a párt vezető politikusai 2005 óta folyamatosan negatív kontextusban nyilatkoztak az Európai Unióról és a közös intézmények vezetőiről, a 2013-as és a 2014-es választási programban sem szerepelt az EU-ból történő kilépés ígérete (Heinisch – Hauser, 2016:81), és a 2017-es programban sem jelent meg.

Ausztria Európai Unióból történő kilépése, az Öxit határozott követelése korábban sem szerepelt az FPÖ hivatalos programjaiban. A párt politikai krédóját elsősorban az alacsonyabb szinten aktív helyi politikusok, a tagság és aktivisták számára kifejtő, Szabadságpárti politikai kézikönyv (*Handbuch freier Politik*) 2009-es kiadása³⁹ azonban úgy fogalmazott, hogy a „kilépés nem tabu”. A 2009-es dokumentum az Európai Unió további centralizálása esetén nevezte megfontolandó alternatívának a kilépést és az EFTA-hoz történő csatlakozást (FPÖ, 2009:254-255). A 2016-os elnökválasztási kampány során Norbert Hofer beszélt újra a kilépés lehetőségéről egy interjúban, ennek a lehetőségét azonban Törökország uniós tagságához kötötte – amennyiben megvalósulna a török csatlakozás, abban az esetben Ausztriának fontolóra kellene vennie a kilépés alternatíváját (Schröder, 2016). Az FPÖ euroszepticismusa kapcsán azt is meg kell jegyezni, hogy a párt rendre megküzdött olyan

³⁹ A 2005-ös pártszakadás után az új elnökség döntött egy új pártprogram elfogadásáról, ami viszont csak 2011-ben került bemutatásra. A 2005-ös kongresszuson elfogadtak egy 17 pontból álló nyilatkozatot, ami a következő évek választási programjainak gerincét adta. Ezeknél a kiadványoknál jóval többet árult el a párt céljairól az elsősorban belső kommunikációs felkészítőnek szánt Szabadságpárti politikai kézikönyv, amely több mint 250 oldalon keresztül mutatta be a párt elképzeléseit, ígéreteit. Ezért a 2005-2011 közötti időszakban érdemesebb az FPÖ kutatása esetén erre a dokumentumra támaszkodni a választási és pártprogramokkal szemben.

szereplőkkel, amelyek kampányaikban nem csupán kritizálták az EU-t (pl. Hans-Peter Martin), hanem az eurózónából (pl. Team Stronach) vagy egyenesen az EU-ból történő kilépéssel kampányoltak (pl. EU-Stop, Rettet Österreich, NEIN), amire az FPÖ-nek is minden esetben reagálnia kellett. Bár a kifejezetten a kilépéssel foglalkozó *single-issue* pártok az osztrák pártrendszer periferiájára tartoznak, azonban több alkalommal is 1-2 százalékos eredményt értek el⁴⁰, ami mandátumokban mérhető veszteséget okozott az FPÖ-nek, amely Ausztria uniós tagsága óta az egyetlen határozott euroszeptikus álláspontot képviselő parlamenti párt.

3.6.4. Az FPÖ elitje

Az FPÖ esetében két különböző időszakot különíthetünk el az EP-képviselők karakterére vonatkozóan. Az első szakasz az 1996-2004 közötti két ciklus, a második a 2004-es választással kezdődött. 1996-2004 között pártpolitikai háttérrel nem rendelkező egyetemi oktató (pl. Gerhard Hager), sportvezető (pl. Franz Linser), újságíró (pl. Hans Kronberger, Peter Sichrovsky) és néhány, a helyi politika másodvonalába tartozó politikus (pl. Wolfgang Ilgenfritz, Daniele Raschhofer) alkotta az FPÖ EP-delegációját, akik egyetlen frakcióhoz sem csatlakoztak. A párt belső életében sem játszottak érdemi szerepet, gyakorlatilag Jörg Haider személyes döntésének köszönheték pozíciójukat.

Az EP-delegáció jelentőségének, szerepének és személyi összetételének változását a 2004-es EP-választásra történő jelöltállítás hozta el. Az FPÖ támogatottságának drasztikus csökkenése – a 2004-es karintiai választás kivételével – a katasztrofális eredményt hozó 2002-es választás után is folytatódott (Luther, 2011:464-467). Ebben a helyzetben Haider, illetve a hivatalban lévő pártelnök, Herbert Haupt a lista első két helyére a párton belüli háttérrel és támogatottsággal nem rendelkező Hans Kronenberget és Franz Grossmannt javasolta. Kronenberg a közszolgálati média, az ORF riportereként dolgozott, mielőtt 1996-ban első alkalommal az FPÖ EP-képviselőjévé választották volna. Grossmann az SPÖ karintiai politikusa volt, aki a 2000-es évek elején csapódott Haider környezetéhez. A harmadik helyezett Mölzer elfogadhatatlannak nevezte, hogy a párt válságos helyzetben ismét *outsider* személyeket hoz előnyösebb helyzetbe a régi politikusokkal szemben. Mölzer a német-nemzeti szárnyra támaszkodva önálló párton belüli kampányt folytatott a preferenciális szavazatokért, aminek köszönhetően végül megszerezte a párt egyetlen 2004-es mandátumát

⁴⁰ Az 1995-ös parlamenti választáson a Polgári Kezdeményezés az EU ellen (*Bürgerinitiative Nein zur EU - Austritt jetzt*) nevű lista 1,1 százalékot, a 2014-es EP-választáson az EU-Stop (*EU-Austritt, Direkte Demokratie, Neutralität*) lista 2,8 százalékot ért el.

(Filzmaier – Hayek, 2005:36-37). Mölzer a német-nemzeti szárny egyik utolsó karakteres képviselője. A karintiai politikus központi szereplője a nagynémet szubkultúra médiájának, több folyóirat (pl. *Zur Zeit*) és rendszeres kiadvány kötődik a nevéhez, emellett számos könyvet írt az EU, az eurózóna vagy a politikai elit bírálatáról⁴¹. A belső harcok és a pártszakadás következtében meggyengült FPÖ-ben Mölzer EP-képviselőként és Strache mentoraként néhány évre a legbefolyásosabb politikusok közé emelkedett.

15. Táblázat. Az FPÖ EP-képviselőinek (1996-2019) politikai előélete az intézményben

	1996 ⁴² (N=6)	1999 (N=5)	2004 (N=1)	2009 (N=2)	2014 (N=4)	2019 (N=3)
Továbbszolgáló	0	4	0	1	1	2
Új	6	1	1	1	3	1
Visszatérő	0	0	0	0	0	0

Forrás: Európai Parlament (*European Parliament*)

16. Táblázat. Az FPÖ EP-képviselőinek karrierútja a megkezdett parlamenti ciklusok száma szerint

Megkezdett ciklus	1996 (N=6)	1999 (N=5)	2004 (N=1)	2009 (N=2)	2014 (N=4)	2019 (N=3)
Első	6	1	1	1	3	1
Második	0	4	0	1	1	2

Forrás: Európai Parlament (*European Parliament*)

2009-ben Mölzer társaságában Franz Obermayr grazi önkormányzati képviselő szerzett mandátumot. A 2009-2014-es ciklusban a két képviselő a függetlenek közé tartozott, azonban folyamatosan kapcsolatban álltak olyan pártok (pl. az EFD-frakcióból a Liga és a Szlovák Nemzeti Párt) képviselőivel, akik szemben álltak az európai integráció mélyítésének gondolatával és a brüsszeli politikai elittel.

17. Táblázat. Az FPÖ választott politikai tisztséggel, illetve politikai múlttal rendelkező új EP-képviselői

Politikai tapasztalat	1996 (N=6)	1999 (N=1)	2004 (N=1)	2009 (N=1)	2014 (N=3)	2019 (N=1)
Alsóházi képviselő	0	0	0	0	1	1
Felsőházi képviselő	0	0	1	0	0	0

⁴¹ Néhány példa: Eurabia: Az iszlamizálódó Európa rémálma (*Eurabia: Die Albtraum von der Islamisierung Europas*, 2011). Elnyelt milliárdok...Az euró válságtól a világméretű deviza háborúig (*Seid verschlungen Billionen...Von der Euro-Krise zum Weltwährungskrieg*, 2012, Dietmar Holzfeind társszerző).

⁴² Ausztriában első alkalommal a csatlakozást követő évben, 1996-ban tartottak EP-választást. Addig a korábban megfigyelői státuszban lévő képviselők váltak az EP teljes jogú mandátummal bíró tagjaivá. Az FPÖ átmeneti 8 fős delegációjából ketten (Franz Linser siedző-sportvezető és Klaus Lukas közigazdász) szereztek mandátumot az első választás alkalmával is.

Politikai tapasztalat	1996 (N=6)	1999 (N=1)	2004 (N=1)	2009 (N=1)	2014 (N=3)	2019 (N=1)
Tartományi képviselő	1	0	0	0	2	0
Önkormányzati képviselő	0	1	0	1	0	0

Forrás: Európai Parlament (*European Parliament*), osztrák parlament (*Nationalrat*)

Az FPÖ brüsszeli delegációvezetője Mölzer után is erős pártpolitikus, Harald Vilimsky lett. Vilimsky a 2005-ös pártszakadást követően került be a párt vezetői közé mint Strache régi bécsi szövetséges. 2006-tól a párt egyik főtitkári tisztségét tölti be (Horacek-Reiterer, 2009:122-124), 2014-es EP-választásig parlamenti képviselő volt. A 2019-es EP-választáson második alkalommal volt az FPÖ listavezetője.

Vilimsky társaságában két további új képviselő költözött az EP-be 2014-ben. Georg Mayer azt megelőzően stájer tartományi képviselő, a tartományi parlamentben az FPÖ frakcióvezetője volt. A gazdasági háttérrel rendelkező Barbara Kappel egykor Thomas Prinzhorn⁴³ parlamenti irodavezetője volt, 2010-től bécsi képviselő (Pink-Prior, 2011; Böhmer, 2017). A 2014-es delegáció összetétele az addig egyértelmű és megkérdőjelezhetetlennek tűnő vezető, Strache hatalmát tükrözte. Az első számú személyes háttérrel rendelkező és akkor legerősebb tartományi szervezetnek számító bécsi, valamint az addigra jelentősen megerősödő stájer⁴⁴ egyaránt 2-2 főt adott, akik közül csak a Mölzert váltó Vilimsky tartozott a legbefolyásosabb politikusok közé.

A 2019-es EP-választást követően komoly vita alakult ki a pártban arról, hogy ki vegye át a Vilimsky és Mayer mellett a harmadik EP-mandátumot. A választás előtt nem sokkal az „Ibiza-botrányba” belebukó Strache eredetileg ugyan nem volt befutó helyen, azonban Mölzer 2004-es akciójához hasonlóan a háttérben komoly mozgósítást indított a preferenciális szavazatokért, amelyekből annyit gyűjtött, ami mandátumot jelenthetett számára. Az FPÖ elnökségének nyomására végül nem vette át a mandátumot (Die Presse, 2019), amit Roman Haider (csak névrokona Jörg Haidernek) parlamenti képviselő töltött be. Roman Haider az 1990-es években a párt ifjúsági szervezetének (*Ring Freiheitlicher Jugend*, RFJ) vezetője volt, később önkormányzati, 2008-tól parlamenti képviselő.

⁴³ Prinzhorn az 1999-es parlamenti választáson az FPÖ listavezetője volt. Az egyik leggazdagabb osztráknak tartott politikus végül nem kapott miniszteri tisztséget, 2000-től a parlament alsóházának második, 2002-től 2006-ig harmadik számú elnöke volt. Barbara Kappel e tisztséghez kapcsolódó parlamenti irodát vezette.

⁴⁴ A 2013-as parlamenti választáson Stájerországban az FPÖ végzett az első helyen, ami elsősorban Mario Kunasek tartományi vezető szervezeti építkezésének volt az eredménye. A 2005-ös pártszakadást követő években az FPÖ Karintia mellett még itt volt a leggyengébb. A 2 EP-mandátum a párton belüli új hatalmi centrum elismeréseként is értelmezhető.

3.7. Németország

Az Európai Gazdasági Közösség, majd az Európai Unió működőképességének, a Közösség bővítésének és az integráció mélyítésének egyik legfontosabb feltétele a német gazdaság teljesítménye, ereje volt. Bár Németország is keményen megküzdött a hidegháború után a globalizáció fokozódásával, továbbá a 2008-as pénzügyi válság következtében jelentkező kihívásokkal, ezek a válságok csak azt az álláspontot erősítették meg, hogy nincs olyan uniós tagállam, amely Németország kiemelt helyét átvehetné. A német gazdasági teljesítmény, érdekérvényesítés összefonódása az európai integrációval azonban nem véletlen események következtében alakult ki. A történelmi okok mellett az 1945 utáni német kormányok tudatos stratégia révén használták az európai integrációt, a multilaterális megállapodásokat mozgásterük bővítésére és állították a nemzetközi együttműködés különböző formáit saját céljaik szolgálatába. Ez a stratégia évtizedeken át, a kormányok összetételétől függetlenül érvényesült, ami oda vezetett, hogy a 2000-es években nem volt érdemi különbség a parlamenti pártok között ebben a kérdésben. Ezt a helyzetet használta ki egy új szereplő, amely kifejezetten az EU és a monetáris unió gyengeségeinek bírálataival lépett be a politikai versenybe.

3.7.1. Németország és az európai integráció

A német politikai elit a francia forradalmat és a napóleoni háborúkat követően két cél elérésére törekedett. Az egyik a német egység megteremtése volt, amely a történelemben nem adottságként, hanem megvalósítandó célként lebegett. A másik pedig a „bekerítés”, a többfrontos küzdelem megelőzése paktumok vagy amennyiben szükséges, fizikai erő alkalmazása által. A Német Császárság 1871-es létrehozásától valamennyi német állam története az identitáskeresésről és az előző szakasz tagadásáról szólt. A császári, a weimari, a nemzetiszocialista, a bonni állam egyaránt az előző rezsim tagadására építette saját identitását. A bonni köztársaság létrejöttékor fontos változásnak számított, hogy a II. világháború után a német nemzeti érdek, a nagynémet egység megvalósítása helyett a nyugat-európai integráció vált a felemelkedéshez vezető út ígéretévé (Kiss J., 2005:105-108).

Az NSZK félszuverén államként jött létre. Katonai megszállás alatt állt, fegyveres erőit külső szereplők ellenőrizték, amit súlyosbított a két vesztes háború után jelentkező gazdasági, demográfiai és morális krízis. Ebben a helyzetben a megszálló hatalmak ellenőrzését nemzetek feletti kötelek elfogadásával, a multilaterális kapcsolatok erősítésével lehetett enyhíteni. Bonn számára a közös Európa projektje, a NATO, az Európai Szén- és Acélközösség, az Euratom szerződés jelentette a visszatérést az önállósághoz. Minél inkább

támogatta az európai együttműködést a német kormány, minél inkább alávetette magát a nemzetközi megállapodásoknak, annál kevésbé tekintettek rá ellenségként a szomszédos államok és a nagyhatalmak. Adenauer stratégiájának célja azonban nem a feloldódás, hanem a német mozgástér újjáteremtése és az érdekérvényesítés új, gazdasági csatornáinak kiépítése volt. Az egyre szorosabbá váló európai együttműködés motorjává a német gazdasági teljesítmény vált, amely ennek következtében a német gazdasághoz kötötte saját sorsát (Kiss J., 2005:108-115).

A német vállalatok sikeresen érvényesítették saját érdekeiket, a belpiacok liberalizálása révén megjelentek más országokban és fokozatosan egyre jelentősebb versenyelőnyre tettek szert a kisebb tagországok riválisaival szemben. A bipoláris világ felbomlásával az EU már sokkal kevésbé a morális kompenzáció, mint inkább a német érdekek érvényesítésének eszközévé vált. Ez a stratégia a kormányok összetételétől függetlenül érvényesült a két német állam egyesülését követően is (Kiss J., 2005:118-121).

A hidegháború alatt az amerikai-német szövetség a transzatlanti együttműködés stabil elemévé vált, amiben nem jelentkezett olyan törés, mint például az amerikai-francia kapcsolatok esetében de Gaulle elnöksége során. Az 1970-es évektől azonban az NSZK kihasználva stabilizálódott helyzetét önálló irányvonalat kezdett követni a keleti kapcsolatok vonatkozásában (*Ostpolitik*). Amikor az 1970-es évek elején, a II. világháború után először jelentkeztek komolyabb zavarok az USA és a nyugati tömb gazdasági életében, az NSZK politikai vezetői egyre inkább bonyolult, de konstruktív gazdasági partnerként tekintettek a Szovjetunióra (Larres – Wittlinger, 2018:152-153). Az NSZK keleti nyitása erősítette az ország gazdasági helyzetét és növelte diplomáciai mozgásterét.

A hidegháborút követően Németország ereje tovább növekedett az EU-ban és a kontinensen egyaránt. A német egység megvalósulásával csökkent Franciaország jelentősége és befolyása, amely folyamatot fokozták az egyre komolyabb gazdasági problémák. Franciaország az Európai Monetáris Uniótól várta a belső egyensúly, valamint saját jelentőségének korábbi szintre történő visszaállítását. Az Európai Központi Bank Maastrichti szerződésben lefektetett statútuma azonban nem a francia jegybank, hanem a *Bundesbank* működési szabályait emelte uniós szintre, kiterjesztve a német dominanciát a fiskális és monetáris politika területére is. Az Európai Központi Bank székhelye is Németországban, Frankfurt am Main városában került kijelölésre (Kiss J., 2005:130-138).

Bár az NSZK-t már az 1960-as években is „Európa pénztárosának” tekintették, a német kormányok a nettó befizetői pozíció ellenére is kitartottak az integráció támogatása, sőt fokozatos mélyítése mellett. A nemzetközi elfogadás és erkölcsi rehabilitáció igénye mellett

hangsúlyos szerepet kaptak a piaci előnyt, gazdasági fölényt elrejtő struktúrák, amelynek köszönhetően a német vállalatok komoly mérlegtöbbletet értek el (Kiss J., 2005:158-164). Bár az 1990-es években a német gazdaság egyre több problémával küzdött, nagyjából a munkahelyek harmada az uniós belpiactól függött, így Németország ebben a helyzetben is az integráció mellett foglalt állást. A mélyítés, a monetáris unió megteremtése mellett a német kormányok támogatták az EU keleti bővítését is, ugyanis a német gazdasághoz szorosan fűződő kelet-közép-európai országok felvétele erősítette az EU-ban a német pozíciót a franciákkal és a britekkel szemben, továbbá új beruházási területet és munkaerőpiaci erőforrást jelentett (Kiss J., 2005:164-169).

Németország az 1990-es évekre nem csupán gazdasági, hanem a külkapcsolatok terén is az EU irányvonalát meghatározó szereplővé vált. A német álláspont érvényesült a délszláv válság rendezése során, az EU és a NATO keleti bővítésekor. Speciális szerepet kaptak az 1990-es évek során a német-orosz kapcsolatok, ami az önálló német külpolitika megnyilvánulása volt. A Szovjetunió felbomlása után, különösen Jelcin 1991-1996 közötti időszakban erőteljesen érvényesülő nyugatosító politikája idején, a német diplomácia úgy látta, Oroszország ugyanúgy integrálható a nyugati demokratikus világba, ahogy ez a folyamat sikeresen lezajlott a bonni köztársaság idején a II. világháborút követően. Ebben a folyamatban Németország kívánta a vezető szerepet betölteni, aminek geopolitikai és gazdasági okai egyaránt voltak – elsősorban a német ipar számára volt szükség szerű az orosz nyersanyagok biztosítása. 2014-ig a németek Oroszország-képe három elemre épült: Oroszország nélkül nincs európai béke, annak ellenére sem, hogy az oroszok már nem jelentenek katonai fenyegetést, továbbá Oroszország stratégiai tartalék Európa számára. Az oroszok európai integrációja egy olyan utópiaként lebegett a német politikai elit előtt, ami Európa egyesítésének német irányítás alatt történő befejezését jelentette volna, amit Kohl és Jelcin, majd Schröder és Putyin személyes jó kapcsolatának tükrében még inkább megvalósíthatónak véltek (Daenhardt – Handl, 2018: 447-449).

Az Oroszország-kép és a német szerepfelfogás a 2014-es ukrajnai háborút követően változott meg drasztikusan. A német elit a 2010-es évek kezdetétől úgy látta, hogy Oroszország megkérdőjelezi a hidegháború utáni világrendet, aminek felépítésében és működtetésében Németország aktív szerepet játszott. A Krím-félsziget 2014-es annektálása után ez a folyamat felgyorsult, Németország fenyegetésként tekint Oroszországra, amely felrúgta a nemzetközi megállapodásokat és a nyugati, szekuláris, liberális kultúrával szemben nacionalista, konzervatív, ortodox identitást hirdet. Bár Németország ezt követően az oroszokkal szembeni védekezés vezetőjének mutatta magát (pl. védelmi garancia a balti államoknak, uniós

gazdasági szankciók érvényesítése, saját védelmi kiadások növelése), azokon a területeken, ahol a két ország partneri kapcsolata szükségszerű (pl. energetika) a pragmatikus együttműködést fenntartották (Daenhardt – Handl, 2018: 449-453).

A gazdasági sikerek, a demokratikus intézményrendszer és normák megszilárdítása, majd a berlini fal leomlása és a két állam egyesülése ellenére folyamatos problémát jelentett a nemzeti identitás és büszkeség kérdése, valamint annak az alaphoz a meghatározása, amelyre az egyesített politikai közösség épülhet. Az 1960-as évektől két megközelítés élt ezzel kapcsolatban a német szellemi életben: az egyik azt vallotta, hogy a múlt terheitől a nemzeti identitás tagadásával lehet megszabadulni, a másik csoport viszont azt képviselte, hogy mindenkinek joga van a nemzeti identitáshoz, annak ellenére is, hogy a nácik negatív kontextusba helyezték ezt a fogalmat (Mushaben, 2010). Ez a vita elválaszthatatlanná vált az európai integráció kérdésével, amelynek támogatásától mindkét fél a XX. század első felének terheitől történő „megváltást” várta. Az 1980-as évek közepén zajlott a nagy történész vita, amelynek két vitatkozó tábora, az általuk megfogalmazott álláspont jól illusztrálja, hogy miért vált kulcskérdéssé az európai együttműködés gondolatának támogatása az 1945 utáni német gondolkodásban.

A jobboldalhoz kötődő gondolkodók szerint (pl. Klaus Hildebrand, Ernst Nolte, Michael Stürmer) a nemzetiszocializmus történelem, kialakulása egyedi és sajátos jellemzők következtében történt. Ezért nem önmagában a nemzeti identitás, a német nemzet okolható a náciizmus megjelenéséért és következményeiért. A nemzeti identitás pedig a jövőben sem tagadható meg, identitás elképzelhetetlen nemzet nélkül. Ezzel szemben a baloldalhoz kötődő gondolkodók (pl. Jürgen Habermas, Jürgen Kocka, Hans Ulrich Wehler) szerint a nemzetiszocializmus mélyebb strukturális sajátosságok, a történeti folytonosság következménye volt, amely a XIX. században kezdődő liberális nacionalizmus és német romantika, majd a birodalomépítési vágy betetőzésévé vált (Gyurgyák, 2018:245-454).

Az első, „jobboldali” álláspont képviselői az európai integrációtól annak a bizonyítását várták, hogy a nemzeti identitás megőrzése nem egyenlő az agresszív sovinizmussal és nemzetiszocializmussal. Németország kompenzálhat korábbi hibái és bűnei miatt, békés úton foglalhatja el azt a vezető pozíciót Európában, ami méretéből és gazdasági teljesítményéből adódik. Az európai együttműködés keretében pedig ezt az erőt stabilizációra és a kontinens fejlesztésére fordíthatja. A másik, „baloldali” álláspont viszont azt várta az európai integrációtól, hogy felgyorsítja az etnikai alapú nemzetkép, továbbá az arra épülő nemzetállamok bomlását, így a nemzetiszocializmus visszatérésének elméleti lehetősége is megszűnik.

A nemzeti identitást elvető, poszt nacionalista álláspont egyik legismertebb és legkarakteresebb képviselőjévé Jürgen Habermas vált. Habermas szerint a növekedés forrásai a XX. század második felére kimerültek, aminek következtében a korlátlan növekedésbe vetett hit is elveszett. Mégis a rengeteg széttartó erő ellenére (pl.: piaci verseny, személyes érdekek, szekularizáció) van, pontosabban kell, hogy legyen valami morális alapja a politikai közösségnek, ami megakadályozza annak szétesését (Habermas – Ratzinger, 2007). Habermas ezt az ellentmondást az alkotmányos identitás, más fordításban alkotmányos patriotizmus fogalmával kívánta feloldani. A fogalmat az 1970-es években alkotta Dolf Sternberger politikai filozófus, Hannah Arendt egykori tanítványa, azonban Habermas munkássága révén vált nemzetközileg ismertté. Habermas értelmezése szerint az alkotmányos patriotizmus olyan politikai identitás, ami a liberális demokrácia normáira és értékeire épül, a lojalitás nem az intézményeket illeti, hanem az elveket, amiket az intézmények csupán megtestesítenek. A különbségtétel azért fontos, mert a konkrét jogszabályoktól és intézményektől eltérően az elvek több országban is létezhetnek. Az alkotmányokba ágyazódó elveket a polgárok értelmezik, ami viszont egy örökké tartó vitát, interpretációs kísérletet generál. Az interpretációknak egy rendelkezésre álló készlete egy „közös horizonttá” válik, ami a különböző nézőpontok ellenére összeköti azokat, akik részt vesznek a vitában. Habermas szerint amennyiben létrejönnének páneurópai nyilvános kommunikációs terek, akkor lehetővé válna, hogy az európai nemzetek nem egymással erőforrásokért versengő közösségekként tekintsenek önmagukra, hanem egy nagy, közös, demokratikus vállalkozás résztvevőiként. Így a nemzeti közösség felbomlása nem jelentené a demokrácia megszűnését és egyúttal biztosítani lehetne a különböző etnikumú és vallású csoportok békés együttélését (Demeter, 2016:72-74; Kiss J., 2005:121).

Az európai integráció támogatása Németországban mindezek következtében egyszerre épül politikai és gazdasági érdekekre, amit egyetlen politikailag releváns szereplő sem mert megkérdőjelezni. Az európai együttműködés egyszerre jelentette az erkölcsi rehabilitáció, a politikai mozgástér és a gazdasági növekedés megteremtésének lehetőségét. Az európai integráció és az „újjaszülető” Németország sorsának összekötése, a kapcsolat konszenzussá emelése ugyanakkor nem tette elkerülhetetlenné, hogy időnként ne merüljenek fel az integráció kritika nélküli elfogadását megkérdőjelező vélemények, bár ezek az álláspontok továbbra is a német politikai élet periferiájára szorulnak.

3.7.2. A német elit álláspontja és az AfD stratégiája

Az NSZK-ban az 1950-es évek végétől széles konszenzus uralkodott az európai integráció támogatása mellett, ami a parlamenti pártokat, a médiát, a gazdasági szereplőket és a választók döntő többségét egyaránt magába foglalta. Bár az egyesítést követő első évtized gazdasági nehézségei idején megjelentek kritikus vélemények is, az 1960-as évek kezdetétől *mainstream* pártok vezetői kitartottak az évtizedek során „pro-EU ortodoxiává” váló álláspont mellett. Az SPD a szociális piacgazdaság elfogadásával párhuzamosan egyeztetette össze programjával az európai integráció gondolatát. Az FDP kezdetben piactorzítónak vélte az Euratom együttműködést és az EGK-t is, amely álláspont viszont eltűnt a párt programjától, miután közel négy évtizeden keresztül (1961-1966 és 1969-1998 között) adta a szövetségi kormány külügyminiszterét⁴⁵ (Dúró, 2017:41-43). Az 1998-ban kormányra kerülő szociáldemokraták és zöldek soraiban is eltűntek a korábbi – elsősorban szociális szférát, közpolitikai intézkedéseket, illetve az uniós intézmények átláthatóságát és működését – bíráló vélemények. Sőt, Gerhard Schröder szociáldemokrata kancellár és Joschka Fischer zöld alkancellár már egyaránt a politikai unió megteremtésének szükségességéről nyilatkozott (Lees, 2008:16-17).

Az EU-párti konszenzussal egyedül a kelet-német kommunista párt utódja, a Demokratikus Szocializmus Pártja (*Partei des Demokratischen Sozialismus*, PDS), valamint a 2005-ös választásra alakult, a PDS és az SPD-ről leváló radikális baloldali, ortodox szakszervezeti szárny szövetségéből születő Linke nem tudott teljes mértékben azonosulni. A radikális baloldal elsősorban a monetáris uniót, az EU gazdaságpolitikáját bírálta, arra hivatkozva, hogy a közösségi intézmények működési mechanizmusa nem elég demokratikus, valamint túlságosan piacpárti. Ugyanezek az érvek jelentek meg, amikor képviselőinek többsége elutasította a Maastrichti, az Amszterdami, a Nizzai, és a Lisszaboni szerződést, továbbá az Alkotmányszerződés tervezetét, majd a Fiskális paktumot is (Dúró, 2017:42-44). A 2009-es választási kampányban a Linke jelentette az egyetlen karakteres ellenzéki alternatívát, amely ellenezte a német katonák afganisztáni jelenétét és a többi párt technikai részletekre vonatkozó vitái helyett megpróbált önálló politikai profilt felmutatni (Faas, 2010:896-898).

A kialakult és stabilnak tűnő politikai helyzetet a 2008-as válság, valamint az euró válság reakciójaként megtett válságkezelő intézkedések és a déli tagállamoknak nyújtott

⁴⁵ Az 1990-es években kísérlet történt az FDP „nacionalista” múltjának felélesztésére, ennek keretében euroszkeptikus és piacpárti gondolatok kombinációjára, amely törekvés azonban elbukott a párt belső küzdelmeiben (Dúró, 2017:46-47), Jürgen Möllemann 2003-as halálát követően pedig vezéregyéniségét is elveszítette.

A 2013-ban színre lépő AfD programjában viszont több helyen is az FDP egykori piacpárti alapon megfogalmazott kritikái köszöntek vissza (Dúró, 2017:46-47).

mentőcsomagok bírálata változtatta meg. Angela Merkel második kormányának hivatali ideje alatt (2009-2013) egyre markánsabb kritika fogalmazódott meg a CDU-val szemben jobboldali értelmiségi körökben. A kritikák egyik fő iránya a párt gazdaságpolitikája volt, amire már az első Merkel-kormány ideje (2005-2009) alatt is komoly ellenérzésekkel tekintettek jobboldali nagyvállalkozók és közgazdászok, azonban a nagykoalíciós kormányzás, valamint a 2008-as válság miatt fenntartásokkal, de elfogadtak. 2009-ben azonban hiába állt fel a klasszikusnak tekinthető kereszténydemokrata-liberális koalíció, a jobboldali kritikusok szerint ez egyáltalán nem volt érzékelhető. További bírálatokat váltottak ki az elsősorban déli államoknak nyújtott mentőcsomagok, amelyek célját és egyben jogi megalapozottságát is megkérdőjelezték (Art, 2018:79-80; Faas, 2014:238-239).

2010 után egyes médiumok (pl. *Bild* bulvárlap) szívesen adtak teret olyan véleményeknek, amelyek az EU válsággal küzdő tagállamainak nyújtott mentőcsomagokat kritizálták. Ebből a közegeből emelkedett ki Bernd Lucke, aki érthetően, ugyanakkor tudományos megalapozottsággal, a klasszikus liberalizmus gazdaságpolitikai elvei alapján fogalmazta meg az eurózónával és a mentőcsomagokkal szembeni álláspontját (Hajdú, 2020b kézirat). A Lucke környezetében, a kormánnyal szemben csoportosuló kritikus közgazdászok hozták létre a Választási Alternatíva 2013 (*Wahlalternative 2013*) nevet viselő kezdeményezést, amiből 2013 tavaszán létrejött az AfD. Az Alternatíva Németországért gazdasági kérdésekre koncentráló programmal lépett színre, elutasítva a közös európai valutát, kritizálva az európai integrációt és az EU gazdálkodását, amely mellett radikális adóreformot követelt. A párt neve Merkel 2011 szeptemberében, a Bundestag előtt elhangzó beszédére utal, amelyben a kancellár kijelentette, hogy Németország számára nincs más alternatíva, mint az euró és az európai integráció megvédése, mert csak ez garantálja a békét, a demokráciát és a jólétet⁴⁶ (Grimm, 2015: 266-267).

Ebben az időszakban az AfD még nem találkozott totális elutasítással a média minden releváns szereplője részéről. Az új, addig megkérdőjelezhetetlennek gondolt álláspontoktól eltérő véleményt képviselő párt vezetői kezdetben a politikai vitaműsorok rendszeres vendégei voltak. Az alapítók személyes kapcsolati hálója révén pedig néhány sajtótermék (pl. *Frankfurter Allgemeinen Zeitung*) semleges vagy egyes esetekben támogató véleményeknek is felületet adott. A párt jobbra tolódásával azonban egyre fokozódó mértékben – különösen a 2015-ös pártszakadást követően – az AfD mint a fennálló rendszert elutasító ellenzék totálisan

⁴⁶ A liberális és konzervatív német közgazdászok gazdasági, jogi és morális szempontból sem tartották elfogadhatónak a válságba süllyedt uniós tagállamok (elsősorban Görögország) német és uniós költségvetésből történő megmentését. Bár 2011-re Merkel megnyerte a velük vívott politikai és alkotmányjogi csatát, maga ellen fordította a közgazdász elitet, amit jelzett Axel Weber, a *Bundesbank* elnökének lemondása is (Art, 2018:79-80).

negatív kontextusba került a médiában. Ez az elutasító hangvétel azóta egyaránt érvényesül a politikai-, a bulvár- és a közszolgálati médiában (Hajdú, 2020b kézirat).

Az AfD-t az első évek során valóban nem a kontinens más radikális jobboldali pártjaira jellemző program és stílus jellemezte. Kezdetben az AfD azért is koncentrált kiemelten a közös valuta és az uniós válságkezelés kérdéskörére, mert hónapokon át ez volt az egyetlen téma a párt részéről, ami iránt a média érdeklődést mutatott (Franzmann, 2016). A közös valuta elutasítása azonban a korábban az elit körében teljes konszenzussal övezett európai integráció tagadásának számított, ami következtében a párt az elittel, a fennálló politikai keretekkel szemben pozicionálta önmagát. A szembenállás így a kezdetektől áthidalhatatlan volt az AfD, valamint a több párt között.

A 2014-es EP-választáson az AfD 7 mandátumot szerzett és képviselői a brit konzervatívok által 2009-ben életre hívott ECR-frakcióhoz csatlakoztak, amelyhez többek között a cseh ODS, a lengyel PiS és a holland protestáns pártok (CU, SGP) képviselői is tartoztak. Lucke távol akarta tartani pártját az EU-ból történő kilépésért küzdő UKIP körül csoportosuló pártoktól, valamint a radikális jobboldal akkor formálódó új szövetségétől is, amelyek társaságában már túl szélsőségesnek tűnt volna a német közegben. A brit konzervatívok szövetségét viszont alkalmasnak tartotta arra, hogy az AfD új, piacpárti, jobboldali alternatívává váljon a CDU-val szemben. A konzervatívok pedig az AfD felvételével erős üzenetet küldtek az európai integráció jövőjéről sok tekintetben másképp gondolkodó Merkel vezette CDU-nak és német kormánynak.

Az értelmiségiek által megfogalmazott gazdaságpolitikai kritika mellett azonban már a kezdetektől jelen volt egy olyan törekvés is a pártban, hogy választási alternatívát jelentsenek mindazoknak, akik szkeptikusak vagy elégedetlenek a politikai elittel és kormányzati intézkedésekkel, legyen szó európai integrációról, gazdaságpolitikáról, család- és kultúrpolitikáról, egyéni egzisztenciális helyzetről vagy a bevándorlás és integráció kérdésköréről. Ennek következtében már az alapítást követően az AfD mellé csapódtak olyan nacionalista, radikális személyek, akik kifejezetten jobbra álltak a CDU-tól (Berbair et al., 2015:173). Ez a réteg a sikerek hatására fokozatosan erősödött a pártban, ami a 2015-ös tisztújítás alkalmával Lucke vereségéhez és távozásához vezetett, majd fokozatosan még inkább jobbra tolta a pártot (Hajdú, 2020b kézirat). Az új vezetés nem kizárólag piacpárti jobboldali alternatívát kívánt építeni, hanem olyan radikális jobboldali pártot, ami az FN, az FPÖ és a Liga mintájára nem csak megszünteti a kereszténydemokrata hegemoniát a jobboldalon, hanem akár a jobboldal vezetését is képes átvenni.

3.7.3. Az AfD álláspontja

A párt alapítói az európai integráció kérdéseire (pl. eurózóna, más tagállamoknak nyújtott mentőcsomagok, bankunió megteremtése) koncentráltak. A témakör a párt vezetőségének átalakulását követően is megőrizte központi szerepét, amit jelez, hogy a 15 fejezetből álló 2017-es választási programban a második, a 2019-es választási programban az első helyre került (AfD, 2017:13-16; AfD, 2019:10-15). Az AfD továbbra is bírálja az Európai Unió jelenlegi gazdasági és politikai rendszerét, és – az alapítók célkitűzését fenntartva – az eurózóna elhagyásának szükségességét hirdeti. Mindkét dokumentum élesen bírálja az Európai Központi Bank intézkedéseit, számos EU-tag gazdasági és foglalkoztatási problémáiért tekinti felelősnek (AfD, 2017:14-15; AfD, 2019:29-32). Ezzel összhangban a bankunió, vagy egy közös európai pénzügyminisztérium létrehozását is elutasítja, amelyet a nemzeti szuverenitás durva megsértéseként értelmez (AfD, 2017:15-16; AfD, 2019:23).

A dokumentum szerint az európai integráció mélyítését célzó szerződések (Maastricht, Lisszabon) lépcsőről lépésre gyengítették a nemzetállamok szuverenitását, amelyekről ráadásul a német választóknak nem nyílt alkalmuk közvetlenül véleményt mondani. Ezzel szemben az AfD politikusai az európai demokrácia alapját a nemzetállam formájában látják. A több évszázadon át zajló organikus fejlődés révén szerveződő politikai közösségek egyszerre rendelkeznek demokratikus felhatalmazással és elszámoltatási kötelezettséggel választóik felé, ezért az AfD a nemzetállami szuverenitás primátusát hirdeti az európai integrációval szemben. Az EU irányítását pedig a centralizált döntéshozatal helyett a kormányközi együttműködés keretei között tartja ideálisnak (AfD, 2017:7-8).

Mindezekkel összhangban az AfD nem az Európai Uniót, hanem Németországot mint önálló politikai szereplőt erősítené nemzetközi szintén. A párt programja azt állítja, hogy Németország bizonyította elkötelezettségét a nemzetközi béke fenntartásáért, ami az ország erőforrásainak és diplomáciai súlyának figyelembevételével együtt azt jelenti, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezetének reformja során Németországnak állandó tagság jár a Biztonsági Tanácsban (AfD, 2017:18). A német hadsereg megerősítésének jegyében újra bevezetnék a hadkötelezettséget (AfD, 2017:19), az anyagi és felszereltség terén szükséges fejlesztéseket pedig a NATO-val szoros együttműködésben hajtanák végre. Az AfD a radikális iszlám terrorizmus és a kiberbűnözés miatt szorosabb nemzetközi biztonságpolitikai együttműködést tart szükségesnek, a közös európai hadsereg létrehozását azonban elutasítja (AfD, 2017:18-20).

Az AfD Oroszországot fontos stratégiai szövetségesnek látja, aminek értelmében új katonai és gazdasági megállapodást tart szükségesnek a 2014 óta tartó konfrontatív irányvonallal

szemben (AfD, 2017:19; AfD, 2019:18). Teljesen eltérő álláspont fogalmazódik meg Törökországgal kapcsolatban. A program több fejezetében is kifejtésre kerül, hogy az AfD elutasítja Törökország uniós tagságát (AfD, 2017: 29), továbbá a török állampolgárokra vonatkozó jelenlegi németországi kedvezményeket eltörölné, sőt Törökországot a NATO-ból is kizárná (AfD, 2017:19).

A párt választási programja az Amerikai Egyesült Államokat nevezi meg Németország legfontosabb szövetségeseiként, amely diplomáciai és biztonságpolitikai szempontból is hasznos kapcsolat a németek számára. Ugyanakkor önálló német biztonságpolitikai és védelmi stratégia kidolgozását tartja szükségesnek, mert az amerikaiak érdeklődése egyre inkább a csendes-óceáni és távol-keleti térségre koncentrálódik (AfD, 2017:18).

Németország uniós tagságának megszüntetése, a Dexit a 2019-es EP-választás kampányában kapott először hangsúlyos szerepet. Korábban az AfD a közös valutát, a monetáris uniót és az EU túlzottnak ítélt centralizációját támadta, magának az uniós tagságnak a létjogosultságát azonban nem kérdőjelezte meg. A 2019-es kampányban viszont már azt az álláspontot képviselte, hogy amennyiben az EU reformjára vonatkozó javaslatok nem érvényesülnek, akkor elképzelhetőnek tartja népszavazás kezdeményezését a kilépés kérdéséről, vagy akár az egész közösség feloszlatásáról, aminek helyét egy szabadkereskedelmi társulás venné át. A 2019-es választásra kiadott program a korábbiaknál is jóval keményebb hangnemet használ az EU-val kapcsolatban. Megszüntetné többek között az Európai Parlamentet, a tagállamok kompetenciáit erősítené a közösségi intézményekkel szemben, jelentősen csökkentené az uniós intézményekben alkalmazottak számát és újjászervezné az Európai Bíróságot (AfD, 2019:11-15). Az AfD a közös európai haderő létrehozást továbbra is elutasítja, a NATO megerősítését és a hadi kiadások növelését viszont támogatja (AfD, 2019:19-21).

3.7.4. Az AfD elitje

A dolgozatban már több alkalommal említésre került, hogy alapításakor egy piacpárti, konzervatív értelmiségiekből álló csoport dominanciája jellemezte a pártot, amelynek középpontjában Bernd Lucke közgazdász professzor állt. Ez a csoport alkotta a 2014-ben mandátumot szerző 7 fős delegáció magját. A nyugat-berlini születésű Lucke 33 éven át volt a CDU tagja, hamburgi és berlini egyetemeken tanított, amely mellett egy időben a berlini CDU mellett is tanácsadói munkát vállalt, de sosem töltött be magasabb politikai tisztséget. Az 5 gyermeket nevelő, hívő evangélikus egyetemi oktató a 2000-es években távolodott el pártjától, amikor úgy érezte, hogy a CDU már nem azokat a morális és politikai célokat képviseli, amiket évtizedekkel korábban. Hasonló utat járt be Joachim Starbatty, aki szintén

közgazdaságtant tanított egyetemeken és 24 éven át volt a CDU tagja, majd 2014-ben Lucke társaságában az AfD EP-képviselője lett. A „professzori körhöz” tartozott még többek között Karl-Albrecht Schachtschneider jogász és Wolfgang Berger közgazdász egyetemi oktató. A társaság először 2010-ben hallatott magáról⁴⁷, amikor az Alkotmánybíróságnál megtámadták a görög mentőcsomagot, majd egy évvel később az Európai Stabilitási Mechanizmust (*European Stability Mechanism*, ESM) is (Bebnowski, 2015: 19-23).

A konzervatív, piacpárti közgazdászok szoros kapcsolatot áptak a jobboldal háterszág több meghatározó nagyvállalkozójával, így vált az AfD támogatójává Hans-Olaf Henkel, a Német Gyáriparosok Szövetségének korábbi elnöke, valamint Dieter Spethmann, a Thyssen AG egykori vezérigazgatója (Bebnowski, 2015: 22-25). Henkel 2014-ben EP-mandátumot is szerzett a párt listájáról. Ezekből az életutakból is látszik, hogy ez a csoport a CDU szabadpiac- és versenypárti, gazdaságpolitikai kérdésekben liberális szárnyáról szakadt le a 2010-es évek elejére. A 2014-es delegációból Lucke támogatói közé tartozott még az egykori rendőrtiszt Bernd Kölmel, aki 30 éven át volt a CDU tagja, és a politikai előélet nélküli, AfD-alapító mérnök, Ulrike Trebesius (Bebnowski, 2015: 29).

A német konzervatív világ egy speciális szubkultúráját jelentik az egykori főnemesi családok leszármazottai, akik közül többen egyáltalán nem tudnak azonosulni a CDU modernizációs törekvéseivel. Ennek a csoportnak a fő reprezentánsa Beatrix von Storch, aki az Oldenburg-család tagja. Nagyapja, Johann Ludwig Graf Schwerin von Krosigk 1932-től 1945-ig volt német pénzügyminiszter. Férje (Sven von Storch) Chilében nőtt fel, és mindketten évtizedeken át dolgoztak lobbistaként, amely mellett az FDP és a CDU mögött álló arisztokrata leszármazottak, nagyvállalkozók számára szerveztek és működtettek informális hálózatokat. Beatrix von Storch az FDP tagja volt, majd az első között csatlakozott a Lucke által vezetett euróellenes kezdeményezéshez és 2014-ben a párt EP- (Bebnowski, 2015: 25-29), 2017-ben szövetségi parlamenti képviselője lett.

Nem csupán von Storch érkezett az FDP soraiból az AfD-be. A liberálisok soraiban mindig is voltak olyanok, akik úgy gondolták, hogy a német politikában a piacpárti attitűddel lehetne a leghatékonyabban ötvözni euroszeptikus és nacionalista elképzeléseket. Ez a csoport és az általuk képviselt nézetek soha nem tudtak igazán megerősödni az FDP-ben, alacsonyabb szinteken azonban évtizedek óta jelen voltak. Számukra az AfD megjelenése és sikere új

⁴⁷ Starbatty és Schachtschneider támogatásával egy jobboldali értelmiségi csoport a Maastrichti szerződés ellen tiltakozva 1994-ben Szabad Polgárok Szövetsége (*Bund freier Bürger*, BfB) néven pártot alapított, amelynek liberális gazdaságpolitikai és euroszeptikus nézetei megjelentek az AfD első hivatalos dokumentumaiban, programjaiban is. A BfB felvette a kapcsolatot az Osztrák Szabadságpárttal, amely azonnal belső konfliktusokat okozott és kilépések sorozatát indította el (Bebnowski, 2015: 23). Az 1994-es EP-választáson elért 1,1 százalék után a párt jelentéktelen szereplővé vált.

perspektívát kínált, így 2013 során többen is a csatlakozás mellett döntöttek. Kiemelkedő személyiségükké Marcus Pretzell ügyvéd vált, aki Heidelbergben tanult jogot és egyetemi évei során egy helyi Burschenschaft (lásd az 5.6.4. alfejezetben) tagja volt. Az egyetem elvégzését követően néhány éven át az FDP tagja volt, majd 2013-ban csatlakozott az AfD-hez. A párton belül azon szabadpiacpártiak közé sorolták, akik az EU-ban is piactorzító szereplőt láttak, kulturális kérdésekben pedig határozott konzervatív álláspontot képviselt (Bebnowski, 2015: 27-29). 2014-ben EP-képviselő lett, a 2014 ősztől kibontakozó belső harcban Frauke Petry támogatóihoz tartozott, akit 2016 decemberében feleségül is vett.

Az AfD első EP-delegációja a ciklus közepére szétesett. Lucke és négy bizalmasa a 2015-ös pártszakadás során távozott az AfD-ből, ami után 2016 tavaszán kizáratták az ECR-frakcióból két korábbi társukat. Von Storch a UKIP vezette EFDD-frakcióhoz csatlakozott, Pretzell pedig az ENF-frakció tagja lett ezt követően. A 2017-es *Bundestag*-választást követően von Storch hazatért Berlinbe, Pretzell pedig Petryvel együtt kilépett a pártból. Így a ciklus végére a von Storch helyére érkező Jörg Meuthen társelnök maradt a párt egyetlen EP-képviselője. Meuthen közgazdász, egyetemi oktató (Karlsruhe, Kehl), aki az egyházi adó jogi kérdéseit kutatta. Előélete a „professzori körhöz” hasonló, azonban soha nem tartozott közéjük. A hívő katolikus Meuthen (példaképe XVI. Benedek pápa, Joseph Ratzinger) a CDU társadalom- és gazdaságpolitikájában egyaránt csalódott, és Lucke körének színre lépését követően azonnal csatlakozott az AfD-hez. 2015-ben lett a párt társelnöke, 2016-ben személyesen vezette a pártot első nyugati tartományban elért sikere alkalmával (Baden-Württemberg, 15,1%), a 2019-es EP-választáson pártja listavezetője volt.

18. Táblázat. Az AfD EP-képviselőinek (2014-2019) politikai előélete az intézményben

	2014 (N=7)	2019 (N=11)
Továbbszolgáló	0	1
Új	7	10
Visszatérő	0	0

Forrás: Európai Parlament (*European Parliament*)

2019-ben gyakorlatilag új AfD-delegáció érkezett az Európai Parlamentbe. Meuthen megőrizte mandátumát és mellette további 10 új politikus érkezett Brüsszelbe. Az új képviselők közül senki sem tartozott a párt meghatározó személyiségei közé, a legfontosabb politikusok – Meuthen kivételével – 2019-re már mind a *Bundestag* vagy a tartományi parlamentek tagjai voltak. Ezt jól illusztrálja, hogy a 10 képviselő közül csupán 1 fő (Lars Patrick Berg) rendelkezett tartományi parlamenti, 3 fő (Christine Anderson, Joachim Kuhs, Guido Reil) pedig önkormányzati múlttal.

19. Táblázat. Az AfD választott politikai tisztséggel, illetve politikai múlttal rendelkező új EP-képviselői

Politikai tapasztalat	2014 (N=7)	2019 (N=10)
Alsóházi képviselő	0	0
Felsőházi képviselő	0	0
Tartományi képviselő	0	1
Önkormányzati képviselő	1	3

Forrás: AfD (*Alternative für Deutschland*)

Bár Meuthen az ID-képviselőcsoport egyik frakcióvezető-helyettese lett, a delegáció összetétele arra utal, hogy az AfD a szövetségi és tartományi parlamentek mellett másodrangúnak tekinti az Európai Parlamentet. Legerősebb politikusai (pl. Gauland, Höcke, Urban) a hazai politikai színtérre koncentrálnak.

4. Migráció és a migráció kérdésének radikalizálódása

„Mivelhogy nagyok sok kemény és durva munka van, amit el kell végezni, ezért olyan emberek fennmaradását is biztosítani kell, akik ezt magukra vállalják, már amennyiben gépek ezt a munkát nem tudják megspórolni. Ha a munkásosztályba behatol a magasabb műveltség szükséglete és pallérozottsága, akkor ezt a munkát képtelen elvégezni többé anélkül, hogy aránytalanul nagy mértékben ne szenvedjen. Egy ennyire fejlett munkás szabadidőre törekszik és nem a munka megkönnyítését, hanem az attól való megszabadulást kívánja, azaz: a munkát valaki másra akarja ráterhelni. Talán elgondolható volna kívánságainak a kielégítése és barbár népeiségek Ázsiából és Afrikából való tömeges behozatala, úgyhogy a civilizált világ folytonosan szolgálatkésszé tenné a világot, és ily módon a kultúra hiánya egyenesen a robotmunkára való kötelezettségnek volna tekinthető.”

(Friedrich W. Nietzsche: Pillantások a népek jelenébe és jövőjébe)

A modern kor egyik legnagyobb hatású politikai filozófusa, Friedrich Nietzsche a XIX. század végén, a szocializmus megjelenése és Európa-szerte növekvő népszerűsége kapcsán írta a fent idézett sorokat (Lánczi, 2019:187). Nietzsche gondolatai 1945 után váltak valóra, amikor a gyarmatbirodalmak felbomlása, valamint a háború utáni munkaerőhiány következtében tömegesen érkeztek más földrészekről Nyugat-Európa országaiba. A modern Európa történetében ez a folyamat a népesség mozgásának drasztikus megváltozását jelentette.

1945 előtt a kontinensről elsősorban kiáramlás zajlott Amerikába, valamint a nyugati országok gyarmataira. 1945 után azonban a helyzet alapjaiban változott meg, amiben komoly szerepet játszott a két világháború demográfiai hatása és az 1940-es évek végén az újjáépítés, továbbá az amerikai támogatások hatására fokozódó gazdasági növekedés. Az Európa nyugati országaiba irányuló migrációnak ebben az időszakban két „forrása”, ösztönzője volt. Az egyik a dekolonizációs folyamat, aminek következtében az egykori gyarmati közigazgatást irányító elit Európába költözött, sok esetben a fegyveres függetlenségi harc után hatalomra kerülő új elit elől menekülve (pl. Algéria és francia Indokína vagy Holland Kelet-India esetében). Mivel ismerték a fogadó ország kultúráját, politikai rendszerét, nyelvét, ezért beilleszkedésükkel kapcsolatban nem jelentkeztek strukturális szintű problémák. Az európai bevándorlásnak azonban ebben az időszakban volt egy további oka is. Az 1950-es és 1960-as évek „gazdasági aranykora” még több munkavállalót igényelt, amit az egykori gyarmattartók (pl. Egyesült Királyság, Franciaország, Hollandia) korábbi birodalmuk területén végrehajtott munkaerőtoborzásokkal, a gyarmat nélküli államok (pl. Német Szövetségi Köztársaság, Svájc, Svédország) pedig kétoldalú megállapodások keretében igyekeztek enyhíteni.

Ennek a folyamatnak a következtében kezdődött a jelenleg Nyugat-Európában élő muszlimok története. Az újjáépítéshez, majd az új lendületet nyert gazdasági növekedés fenntartásához

szükségesnek vélt olcsó munkaerőt több államban is a mediterrán térség országaiban toborozták. Az iszlám világ országaiból (elsősorban Algériából, Marokkóból és Törökországból) származó munkások bevándorlása az 1960-as évektől fokozódott, mivel a migráns munkavállalók az újjáépítési lendület lanyhulását követően a jóléti államok lakossága által nem igazán kedvelt munkaköröket is betöltötték. A muszlimok Nyugat-Európában nem számítanak „öshonos” kisebbségnek, ráadásul az iszlám kollektivista szemlélet sok kérdésben kifejezetten ellentétes az 1970-es évektől teret nyert nyugati individualista és szekuláris elképzelésekkel. A muzulmán közösségek anyaországához fűződő kapcsolatait azonban a második és harmadik generáció esetében is erősíti, hogy vallási vezetőik a legtöbb esetben még az ezredfordulót követően is az iszlám világból érkeznek. Jelenlétük így néhány évtized alatt mind a két fél számára kihívássá vált: a muszlimoknak idegen civilizációs-kulturális közegben kell boldogulniuk napról napra, a nyugat-európai „öshonos” népesség egy része pedig egyre elkeseredettebben tekinti „fenyegetésnek” őket (Rostoványi, 2004: 365-376).

A muszlim közösségek rendkívül heterogének, nem tekinthetők monolitikus egységnek, viszont sajátos, a többségitől eltérő közösségi kultúrájuknál fogva alkalmasak az ellenségkép betöltésére. Közösségeik hajlamosak a bezárkózásra, sok esetben az asszimiláció éles elutasítása jellemző rájuk. Ezek a sajátosságok, valamint a kereszténység és az iszlám történelmi ellentétjei hozzájárulnak ahhoz, hogy Európában és Észak-Amerikában a muszlimok esetében erőteljesebben érződik a bevándorlókkal szembeni félelem és előítélet, mint más nemzetiségek és közösségek esetében (Mododd, 2003). Ennek következtében a migráció ügye a politikai vitákban egyfajta „lakmuszpapírrá” vált, aminek keretében ütközik a politikai elit többségének normatív megközelítése a valóság kérdéseivel és problémáival. Amint az 1.1.2. alfejezetben már érintettük, a bevándorlás olyan központi üggyé (*omnibus issue*) vált, amely egyfajta „tölcsérként” alkalmas arra, hogy bármilyen közpolitikai kérdésnek (pl.: oktatás, közbiztonság, szociális segélyezés, munkanélküliség) értelmezési keretet adjon (Marcus, 1995:100; Hainsworth, 2008:70). Maga a migráció olyan domináns szerepet töltött be a radikális jobboldali pártok kommunikációjában, hogy az 1980-as évek második felében egyes szerzők (pl. Mitra, 1988) bevándorlásellenes *single-issue* pártokként azonosították a tárgyalta politikai szereplőket. Bár ez az elmélet az 1990-es években cáfolásra került (Kitschelt-McGann, 1995:257; Mudde, 1999:193) és eltűnt a politikatudományból, a migráció és a multikulturális társadalom elutasítása továbbra is a radikális jobboldali pártok egyik legfontosabb attribútuma maradt.

A fejezet arra a kérdésre keresi a választ, hogy az európai politikai életben a radikális jobboldali pártok napjainkban bevándorlás, vagy annál egy szűkebb körű, kifejezetten az

iszlám jelenlétére koncentrálnó politikai választ és programot fogalmaznak-e meg. Ezt követi annak bemutatása, hogy a migráció kérdése hogyan terjedt ki, kapcsolódott össze más társadalmi problémákkal, hogyan „radikalizálódott” maga a probléma? Az előző alfejezet gondolatmenetéhez visszafordulva ezt követi annak bemutatása, hogy milyen interpretáció és válasz érkezett az Európai Unió részéről, majd a négy ország, négy párt álláspontjának és politikai elitjének részletes bemutatása zárja a kérdés tárgyalását.

4.1. Európa és az iszlám kapcsolata

Az iszlám komplex, a totalitás igényével rendelkező rendszer, amelynek hatóköre szándékai szerint az élet minden területére kiterjed, beleértve a magánéletet, a gazdaságot és a politikát is. Az iszlám – jelentése Isten akaratának való alávetés – keretei között minden Isten akaratától függ (Rostoványi, 2004:17). A muszlim politikai gondolkodás legautentikusabb alapja a medinai alkotmány, amely létrehozta az iszlám társadalmi modellt. Mohamed próféta egyszerre volt a bíraskodás, a fegyveres haderő és a vallási élet irányítója, ami egy új típusú vezető színre lépését jelentette az arab törzsek világában. Mohamed a medinai alkotmány keretében a törzsi társadalom elveit (pl. kollektív felelősség, szemet-szemért fogat-fogért elv) ültette át a vallási alapokon szervezett új közösségbe, amely a hívők vezette és a hívők szabályai szerint élők közössége, az umma, ahol a politikai és vallási közösség egybeesik, ami a XXI. században is az iszlamista mozgalmak egyik alapelve. A Korán Isten-ember-felebarát kapcsolatrendszert hivatott rendezni, így a muzulmán államideál mindenkori kiindulópontja a Próféta által fogalmazott medinai alkotmány maradt. Az élet részletesebb kérdéseit szabályozó állami törvények ugyan a legtöbb muszlim közösségben önálló kategóriát alkotnak, azonban sohasem kerülhetnek ellentétbe a vallási előírásokkal (Maróth, 2013:13-23).

A medinai alkotmány továbbélésének ellenére egységes iszlám politikai felfogást meghatározni szinte lehetetlen. Az iszlám egyik jellegzetessége és központi kérdése a korábbi vallási szövegek és előírások folyamatos interpretációja és reinterpretációja (pl. kamat meghatározása és szabályozása). A négy nagy ortodox szunnita vallásjogi iskola mellett önálló a síita irányzat, továbbá számos kisebb önálló, lokális értelmezés is megfogalmazódik a Marokkótól Indonéziáig húzódó iszlám világban. A szekularizáció hosszútávon csak kevés országban tudott stabilan érvényesülni. Törökországot tartják a legjelentősebb szekuláris berendezkedésű muszlim országnak, ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a XX. század második felében több autoriter rendszer (pl. Egyiptom, Irak, Szíria) törekedett a politika és – korlátozottabb mértékben – a hétköznapi élet szekularizálására is. Hasonló törekvések

indultak a közép-ázsiai szovjet utódállamokban az 1990-es évek során (pl. Üzbegisztán). Ezek a politikai kezdeményezések azonban inkább tekinthetők elszigetelt, és több esetben (pl. Egyiptom) kudarcba fulladó kísérletnek, mint általános tendenciának. Akik a politika és a vallás határozott elválasztása mellett léptek fel, elsősorban a vallás tisztaságának védelme érdekében érveltek így, miközben ragaszkodtak ahhoz, hogy a vallási szempontok nem kerülhetnek háttérbe (Rostoványi, 2004:21-26). Az európai hatásra a XX. század elejétől jelentkező reform-mozgalmak jelentős része a vallási alapok nélkülözhetetlenségét hirdeti (pl. Muzulmán Testvériség), sőt az alapokhoz visszatérve megfogalmazásra került annak szükségessége is, hogy az iszlám az élet minden percét uralja (pl. Abú Alá al Maudúdí programja), és mivel minden ember, közösség számára alkalmas kormányformát teremt a hit megélésére, ezért terjeszteni kell (dzsihád). Így vált a XX. század során jelentkező modernista irányzatok központi kérdésévé a teokratikus állam problémája, a politika és a vallás elválaszthatatlanságának újbóli hangsúlyozása, a mozgalom „melléktermékévé” pedig a dzsihadista generáció (Maróth, 2013:134-144). Bár a korábban bemutatott okok miatt ez a felfogás nem tekinthető általánosnak az iszlámban, a nyugat-európai muszlim közösségek életét mégis alapvetően meghatározza. Nyugat-Európában még csak „kísérleti szinten” foglalkoznak az imámok képzésével, így a vallási élet irányítói évtizedek óta a Közel-Keletről érkeznek, akik sok esetben a legradikálisabb álláspontot képviselők közül kerülnek ki, mert az Öböl-menti monarchiák számára így a legkényelmesebb megszabadulni tőlük (Kepel, 2004). Felmerülhet a kérdés, hogy ez a szekularizáltnak vélt Nyugat-Európában miért fontos. Egy olyan korszakban, amikor például a holland katolikusok 5, az osztrák katolikusok 11 százaléka jár heti rendszerességgel keresztény szertartásra (Sahgal et al., 2018)? Politikai jelentőséggel bír-e, hogy a muszlim hitszónokok és vallási tanítók honnan érkeznek és milyen viták zajlanak az iszlám világban?

Európa és az iszlám, valamint a kereszténység és az iszlám kapcsolata az együttélés, a kooperáció és az éles konfliktusok váltakozása. A XIX. század óta a Nyugat az iszlám számára minden szférára kiterjedő kihívást jelent, azonban a reformerek a haditechnikai és gazdasági elmaradás forrásaként az iszlám világ politikai vezetőit azonosították, akik nem a valódi iszlám alapján cselekedtek, így nincs más választásuk, ha a vallásukat meg akarják védeni, és üdvözülni akarnak, akkor meg kell tisztítani, és az autentikus vallást (fundamentalizmus) győzelemre kell vezetni. A szekuláris modernizációt hirdetők törekvése 1967-ben bukott el, amikor az arab államok koalíciója újra háborút vezetett Izraellel szemben. A muszlim országokban a nyugatos elittel szemben a szekuláris modernizáció híveinek bukása után csak a vallási megújulás, az alapokhoz történő visszatérés hirdetői

maradtak alternatívaként. A reiszlamizáció és az iszlamizmus előretörését jelezte az iráni forradalom és a szovjetekkel szemben hirdetett afganisztáni dzsihád. A fundamentalisták az 1990-es években két szárnyra oszlottak, egy részük kiegyezett a hatalmon lévő elitcsoportokkal, egy részük viszont még szélsőségesebbé vált, és mindannak az elpusztítását hirdette meg, ami nem a szélsőségesek iszlám interpretációja⁴⁸. A dzsihadizmus koherens kerettel rendelkezik, ezért Nyugatról az 1990-es évek óta az tűnik az iszlámnak (Rostoványi, 2004:58-65).

Az 1990-es években Bassam Tibi szíriai származású német politológus vált a dzsihadizmussal szembeforduló, a Nyugat szekuláris világát az európai iszlámmal összeegyeztetni próbáló irányzat meghatározó személyiségévé. Tibi szerint az iszlám világban tapasztalható Nyugat elleni lázadás egyaránt irányul annak intézményei és világi kultúrája ellen, valamint azok ellen is, akik a muszlimok körében nem azonosulnak ezzel a céllal. Tibi hitt abban, hogy az iszlámnak van olyan hagyománya, ami szembeállítható a dzsihadizmus agressziójával és totalitásával, amit a középkori iszlám gondolkodásban talált meg. Az általa megfogalmazott euroiszlám az iszlám racionalizmus jegyében fogant, elfogadva, hogy Nyugaton a muszlim vallási közösség csak egy a sok közül, nem tekinthető az igazság egyedüli letéteményesének, tiszteletben tartja a szekularizáció, a tolerancia és a pluralizmus elvét (Tibi, 2003:187-205). 2018-ban azonban Tibi elkeseredett interjút adott a svájci *Neuer Zürcher Zeitung*-nak, amiben elismerte az euroiszlám elképzelés naivitását és bukását Németországban (Neff, 2018).

Tibi lényegében azt a véleményt ismerte el, amely szerint olyan mély kulturális ellentétek húzódnak az iszlámmal szemben, ami miatt a muszlimok nyugati integrációja szükségszerűen kudarcra volt ítélve (Lewis, 2003). Az iszlámmal kapcsolatos viták végső soron mindig arra térnek vissza, hogy az iszlámban az egyén helye önmagában nem értelmezhető, ahogy a szekularizáció sem. Az iszlám közösség, állam és vallás egyben. A dzsihadizmus és a szélsőséges iszlám az identitás és a siker ígérését kínálja mindazoknak, akik az együttéléssel, integrációval kapcsolatos frusztrációval, kudarcokkal küzdenek⁴⁹ (Csicsmann, 2016).

⁴⁸ A fundamentalisták a Nyugat morális-szellemi (pl. kolonizáció, imperializmus, eutanázia, abortusz) és gyakorlati (pl. nők munkavállalása) kérdések szerinti kritikájának központi szerepet adtak megújulási programjaikban (Rostoványi, 2004:77-87). Ennek természetes következménye lett, hogy a szélsőségesek fizikai elpusztításra ítélt célpontjai is elsősorban a nyugati kultúrkör elemei lettek és az 1990-es évektől megszorodtak az olyan támadások, amelyek már nem a muszlim országokban élő más vallásúak és külföldiek ellen irányultak, hanem az iszlám világon kívül hajtották őket végre.

⁴⁹ Gilles Kepel szerint a new yorki terrortámadás volt a modern dzsihád második hullámának (1998-2005) csúcspontja. Oszama Bin Laden terrorszervezete azonban nem tudta sikeresen mozgósítani a muszlimokat, további nagy volumenű támadásokat nem tudtak elkövetni a nyugati világban. 2005-ben a franciaországi külvárosi zavargásokkal azonban elkezdődött a dzsihád harmadik hulláma, ami nem maradt visszhang nélkül a nyugat-európai muszlimok körében sem. A vallási-etnikai alapon szerveződő, gettóvá változott külvárosok

Modood a kisebbségek integrációjának négy elméleti modelljét vázolta fel. Az asszimiláció esetében a kisebbség feladja azokat a normákat, amiket magával hozott és elfogadja a domináns értékrendet. Az individualista integráció során a kisebbség nem intézményesült, hivatalos formában jelenik meg, hanem tagjait egyénként kezelik, az egyéni érvényesülésre helyezve a hangsúlyt. A multikulturalizmus modelljében az állam biztosítja a különböző csoportok egyenlőségét, a hangsúlyt pedig a csoportok eltérő identitásának megőrzésére és fenntartására helyezi. A kozmopolitizmus a multikulturális modell módosult változata, amelyben a kulturális sokféleség elismerésének és támogatásának nem lényeges eleme a csoport szintű reprezentáció. A négy elméleti modell ellentéte a szegregáció, valamint tömeges, az élet minden területére kiterjedő formája, a párhuzamos társadalom (Modood, 2012:10-11, idézi Csicsmann, 2016:105-106).

Ezek csupán ideáltípusok, amelyek kevert formája valósult meg a különböző nyugati integrációs stratégiák során. Az integrációs stratégiákban azonban közös volt, hogy a nyugati szekularizált társadalomból indultak ki, ezért képtelenek voltak kezelni a muszlim migránsok vallási előírások és erős közösségi szellem szerint zajló életét. Különösen a vallási szempont figyelmen kívül hagyása bizonyult végzetesnek az integráció szempontjából. Hiszen olyan alapvető elvek betartása, mint például a hit megtartása és hirdetése központi szerepet játszik abban, hogy a muszlimok kerülik a kisebbségi létet (van olyan jogi iskola, amely szerint a kisebbségi lét éppen emiatt kerülendő, sőt tilos a hívők számára), politikai közösségükbe pedig csak a vallás alapján lehet belépni, így természetes, hogy önálló, elkülönülő közösségeket alkotnak. Az asszimiláció és az individualista integráció csak ezek tagadásával valósulhatna meg, ezért is bizonyultak a muszlimok esetében az ilyen jellegű kísérletek sikertelennek. Az umma, az igazhitűek határok nélküli egysége akár még sikeresen illeszkedhetne is a multikulturalizmus és kozmopolitizmus alapelveibe, azonban az utóbbi elképzelések a diverzitás, a sokféleség és a számtalan szereplő egyenlőségéből indulnak ki. Az iszlám viszont az igazság egyedüli letéteményesének tekinti önmagát, aminek következtében a csoportok önrendelkezésének elismerése ahhoz vezetett, hogy a muszlim közösségek jelentős része normák és térbeli tartózkodás szempontjából is különálló társadalmi egységeket hozott létre. Így jöttek létre a nyugati nagyvárosok muszlim szegregátumai, amelyek következtében a 2000-es években a bevándorlás megítélésének kérdése iszlámkérdéssé vált.

másod- és harmadgenerációs muszlim fiataljai nem csupán a radikális iszlámban leltek „menedékre”, hanem új hősöket is találtak az alvilággal összefonódó fundamentalista terroristákban (Kepel, 2016:11-33).

4.2. A migráció kérdésének kiterjedése és radikalizálódása

A migráció kérdése az 1970-es évektől kezdett egyre komplexebb kérdéssé kezdett válni Nyugat-Európában. Bár a munkaerőtoborzások befejeződtek⁵⁰, a vendégmunkások egy jelentős része az eredeti tervekkel ellentétben a hazatérés helyett a letelepedést választotta. A családegyesítések következtében pedig néhány év alatt megváltozott a bevándorló közösségek összetétele, jellegzetessége. Míg korábban ideiglenes jelleggel, egyszerű munkaköröket betöltő férfiak alkották a migráns közösségeket, a családegyesítések következtében rengeteg inaktív nő és kiskorú gyermek érkezett (bár nem vált általánossá, de egyes esetekben a már szintén inaktív, idős szülők és nagyszülők is Európába költöztek), ami rövid időn belül lakhatási, szociális ellátási, oktatási és immár munkaerőpiaci problémává is változott (Geddes – Scholten, 2016:8-9). Ennek ellenére a legtöbb kormány még évtizedeken át jogi, adminisztratív kérdésként kezelte a területet, sajátos *trade-off* problémaként bemutatva, aminek keretében a migránsok létszáma és állampolgári jogai közötti aránytalanság kezelésére keresték a válaszokat (Ruhs, 2013).

A migráció kérdése azonban már az 1980-as években jóval összetettebbé vált annál, hogy kizárólag jogi kérdésként lehessen kezelni, különösen az egykori ipari területek környezetében. A vendégmunkások munkahelyük közelében, többnyire a nagy iparvárosok és ipari beruházások peremén telepedtek le. A migrációval párhuzamosan zajló városfejlődési folyamat hatására (lásd 6.1. alfejezet) ezekben a városokban nem volt elegendő iskolai férőhely, megváltozott az egészségügyi és szociális ellátás minősége. Az olajválság és a globalizáció következtében azonban munkahelyeik az 1980-as évekre fokozatosan megszűntek. Addigra viszont családjuk (szűk és tágabb értelemben egyaránt) már szintén megérkezett, és nem kívántak, sok esetben nem is igazán tudtak tovább költözni, így kialakult a peremkerületek szegregált világa, amelyek problémáiról az 1980-as évekig szinte egyáltalán nem vettek tudomást Nyugat-Európában. A városok peremén hatalmas bevándorló közösségek alakultak ki, akik hozták magukkal nyelvüket, kulturális mintáikat, és egy idő után tudatosan kerülték az asszimiláció nyújtotta lehetőségeket (Glien – Keserű, 2016:263-266).

Az előző pontban bemutatott jellegzetességek miatt a szegregátumok lakossága az 1980-as évek után is növekedett. Az iszlám közösségi szemlélete, valamint az etnikai és vallási ellentétek miatt a családegyesítéseken felül minden további beköltöző is a saját közösségének területén akart letelepedni. A törökök, a marokkóiak, az irániak, a palesztinok mind-mind a

⁵⁰ Svájc 1970-ben, Svédország 1972-ben, az NSZK 1973-ban, Franciaország 1974-ben szüntette meg a toborzásokat.

saját, már létező közösségük mellé telepedtek le, amelyek így létszámban és területi elhelyezkedés szempontjából is fokozatosan terjeszkedtek. Ez kezdetben települések szerinti elkülönülésben is megmutatkozott. Hollandiában például a marokkóiak Amszterdamban, a törökök Rotterdamban, a kurdok Hágában telepedtek le a legnagyobb létszámban (Rath, 2009:677). Elkülönülésüket azt követően is megtartották, hogy megjelentek a másik etnikum által preferált városban.

A bevándorlók arányának folyamatos növekedéséhez – elsősorban Franciaországban, Németországban és az Egyesült Királyságban – hozzájárul a helyi lakosság demográfiai mutatóinak romlása, a családgyesítés, a korábban letelepedettek magasabb fertilitási rátája (Pólyi, 2012:27). A befogadó országoknál jóval magasabb születésszámok miatt a 2010-es években a muszlim népesség növekedése abban az esetben is megállíthatatlanná vált, ha Nyugat-Európa országaiba egyetlen új migránst sem engednék be a következő években (Hackett et al., 2017).

20. Táblázat. A muszlim lakosság növekedésének prognózisa a Pew Research kutatásában (ezer fő és a teljes népességen belüli arány feltüntetésével)

Ország	2010		2016		2050 (zero migráció)		2050 (közepes migráció)		2050 (magas migráció)	
Franciaország	4.720	7,5%	5.720	8,8%	8.600	12,7%	12.630	17,4%	13.210	18,0%
Hollandia	990	6,0%	1.210	7,1%	1.510	9,1%	2.200	12,5%	2.790	15,2%
Ausztria	450	5,4%	600	6,9%	750	9,3%	960	10,6%	2.120	19,9%
Németország	3.300	4,1%	4.950	6,1%	5.990	8,7%	8.480	10,8%	17.490	19,7%

forrás: Pew Research (2017)

A szekuláris világtól eltérő vallási előírásokat követő, számszerűen növekvő muszlim lakosság egyre több kérdésben került konfliktusba környezetével. Politikai kérdéssé vált a ramadán megtartásának lehetősége és annak hatása a munkahelyen (Alkandari et al., 2012), a vallási előírásnak megfelelő női ruházat viselése (Fournier, 2013), a lányok testnevelés-, különösen úszásoktatása az iskolai tanterv keretében (Dagkas et al., 2011), a közintézményekben a megfelelő ételek biztosítása (Twiner et al., 2009), a nők családban és társadalomban betöltött szerepe (Mirza – Meeto, 2018). Franciaországban már az 1970-es években azt tapasztalták, hogy amennyiben az észak-afrikai származású gyermekek aránya meghaladja a 20 százalékot iskolai osztályban, akkor az egész osztály teljesítménye gyengébbé válik. Kórházi, egészségügyi ellátás színvonala pedig akkor kezd csökkenni, ha az ellátásra kijelölt lakosságon belül 30 százalék fölé emelkedik a migránsok aránya. A jelenségre a hivatalban lévő – jobboldali – kormányok és az érintett – többnyire kommunista vezetésű – önkormányzatok többféle megoldást próbáltak adni (pl. kvóták bevezetése

osztályok és nyári táborok esetében, speciális szegregált osztályok kialakítása észak-afrikai tanárokkal), ám érdemi sikert sem az integráció fokozása, sem a mikroszintű szegregáció nem hozott. Hasonló folyamat játszódott le a szociális bérlakások esetében is. Az olajválság után az önkormányzati bérlakások egyre inkább az egzisztenciális gondokkal küzdő vendégmunkások menedékeivé váltak, emiatt az 1970-es évek második felében sok önkormányzat inkább törölte bérlakásépítési programját, ami viszont már rövidtávon hozzájárult ahhoz, hogy az észak-afrikai migráns lakosság még inkább koncentrált azokon a területeken, ahol korábban is magasabb arányt képviselt (Schain, 1984:88-97).

Ennek a hétköznapi szintjén zajló konfliktusnak lett a leglátványosabb és brutális megjelenési formája a dzsihadista terrorizmus. A 2010-es években a nyugati világot megdöbbenettette, hogy Európában született, másod- és harmadgenerációs muszlimok közül több ezren jelentkeztek önként terrorista szervezetekhez, majd hajtottak végre támadásokat Európán belül is (Lequesne, 2016; Neiberg, 2017). Az Iszlám Állam szíriai, iraki és líbiai hadszíntéren harcoló alakulataihoz csatlakozó, sok esetben kiskorú állampolgárok visszafogadásának, integrálásának, a nők külföldön született gyermekeinek befogadása szintén komplex problémává vált (Weggemans – de Graaf, 2017), amely mélyen megosztotta a nyugati társadalmakat.

Az első generáció tagjaiban ambivalens érzések éltek a befogadó országokkal szemben. Még megélték a gyarmati rendszer felszámolását, aminek keretében kiűzték a gyarmatosító hatalmakat, mert nem idegen, hanem saját vallási és etnikai identitás, normák szerint akartak élni. A függetlenség elnyerése ellenére mégis sokan választották inkább a vendégmunkás létet, aminek következtében ugyanannak az államnak (elsősorban Franciaország, Egyesült Királyság) lettek a „kiszolgáltatottjai”, amit nem sokkal korábban kiűztek saját hazájukból. Emiatt egyszerre élt bennük a gyarmati múlt miatti neheztelés és a hála az újrakezdés, az egzisztenciális és anyagi biztonság lehetősége miatt. Ezért ha elégedetlenek is voltak helyzetükkal, leginkább a passzivitás formájában mutatták ki érzelmeiket a többségi társadalommal szemben. A második generáció azonban más magatartást tanúsított. Számukra már nem az elhagyott otthon, hanem a befogadó ország életkörülményei számítanak viszonyítási pontnak. A társadalmi, anyagi és kulturális szempontból perifériára szorult fiatalok számára a gyors meggazdagodás reményét, a leküzdhetetlennek tűnő távolság eltüntetését elsősorban bűnözői csoportokhoz (pl. drog- és fegyvercsempészek, emberkereskedők) történő csatlakozás lehetősége kínálta. Ezzel a lépéssel egyúttal a többséggel szembeni ellenérzéseiket és megvetésüket is kifejezhették. Ezek a periférián szerveződő bűnözői csoportok rendkívül gyorsan képesek szélsőséges iszlamista hálózattá

alakulni, ugyanis a szélsőséges iszlám nem csupán annak az érzetét kínálja híveinek, hogy elpusztíthatják azt, amit nem érhetnek el, hanem egyúttal a hatalom és méltóság illúzióját is kínálja az egzisztenciális és morális krízissel küzdő egyéneknek. Elég egyetlen fő radikalizálódása, aki utána egy terrorista hálózathoz csatlakozva saját közösségét is terrorsejtté tudja szervezni, amire az utóbbi években számos példát (pl. Nizza 2016, Manchester 2017)⁵¹ láthattunk Európában (Belhadzs – Speidl, 2019:41-68).

A terrorista hálózatok aktív európai jelenléte, a szélsőséges imámok által irányított mecsetek problémája a migráció egy további aspektusára, következményére is felhívta a figyelmet. Végso soron a migráció szuverenitás problémává vált. A párhuzamos társadalmak kialakulása olyan politikai közösséget létrejöttét eredményezte, amelyek rivalizálnak a törvényes politikával, az állami autoritással, sőt egy idő után fenyegetik azt. A kibocsátó országok, valamint a diaszpóra között gazdasági és politikai függés alakul ki, amit a külső szereplők saját érdekeik érvényesítésére, a befogadó ország mozgásterének csökkentésére használnak fel. Törökország például csak Németországban közel 900 mecset működését finanszírozza egy közvetlen kormányzati irányítás alá tartozó szervezeten (Török-Iszlám Vallásügyi Egyesület – *Diyanet İşleri Türk-İslam Birliği*, DİTİB) keresztül. Belgium utóbbi évtizedeinek egyik legnagyobb létszámú pártpolitikai gyűlése 2015 májusában zajlott, amikor Erdoğan elnök a flandriai Hasselt városában a török parlamenti választási kampány keretében tartott nagygyűlést. Szintén 2015-ben, a „török lobb” elérte, hogy jelentősen átírják az örmény népi társról szóló parlamenti határozat szövegét. A külföldről finanszírozott politikai lobb-, hírszerző tevékenységet végző szervezetek jelenléte, mecsetek körüli csoportosulása a befolyásolási kísérletek fokozódásának és intézményesülésének is tekinthetőek (Belhadzs – Speidl, 2019:13-32).

A terrorizmust a szakirodalom évtizedeken át a bukott államokhoz (Baker, 2007; Klare, 2004; Rotberg, 2004) kötötte, az 1990-es évektől kezdve azonban a dzsihadista terror egyre gyakrabban követelt áldozatokat a nyugati világban is (Rostoványi, 2004:98-103). A terrorista szervezetek felhasználják az illegális és legális bevándorlókat is céljaik elérése érdekében. Az előbbieket könnyebben manipulálhatóak és kiszolgáltatottabbak, utóbbiak mozgékonyabbak és hatékonyabbak. A terrorizmus hálózatai a párhuzamos politika eszközévé és jelzésévé váltak, amin keresztül egyszerre lehet a kibocsátó és a befogadó országokra is nyomást gyakorolni, a

⁵¹ 2016. július 14-én a tunéziai származású Mohamed Lahouaiej-Bouhlel Nizzában egy teherautóval a tömegbe hajtott, aminek következtében 87 fő meghalt és 434 fő megsebesült.

2017. május 22-én a líbiai származású Salman Ramadan Amedi házi készítésű bombát robbantott egy koncerten a Manchester Arena kijáratánál, aminek következtében 22 fő meghalt (többségük kiskorú) és 119 fő megsebesült.

terrorsejtekbe beszervezett személyek 80 százaléka ugyanis migráns (Belhadzs – Speidl, 2019:33-41).

Az állami szuverenitást érő kihívások és támadások arra kényszerítették a politikai vezetőket, hogy kormányzati eszközök, közpolitikai intézkedések széles körével tegyenek kísérletet a jelentkező problémák kezelésére. Így a migráció kérdésének kiterjedése és radikalizálódása a politikai viták középpontjába helyezte immár nem csak a migránsok és különösen a muszlim migránsok integrációjának problémáját, hanem a korábbi megoldási kísérletek kudarcát is.

4.3. Az integrációs kudarcok, problémák interpretációja és új utak keresése

A bevándorlásra vonatkozóan hosszú időn keresztül nem létezett önálló uniós jogszabály. Viszont különböző területek (pl. nem uniós állampolgárok tartózkodásának szabályai, kitoloncolás nem uniós tagállamokba, menekült státusz meghatározása) szabályozásában, egymástól elkülönülve számos intézkedés és előírás létezik. Ezek a jogszabályok további közösségi forrásokkal (pl. Menekültügyi, Migrációs és Integrációs Alap; *Asylum, Migration and Integration Fund*) és intézményekkel (pl. Európai Menekültügyi Támogatási Hivatal; *European Asylum Support Office*) együtt jelentősen befolyásolják nem csupán az uniós tagállamok, hanem a tagjelöltek, a szomszédos és valamilyen partnerségi megállapodásban szerepet vállaló országok életét is (Geddes – Scholten, 2016:144-147).

Az Európai Tanács 1999 októberi tamperei ülésén ötéves programot hirdetett azzal a céllal, hogy az EU tagjai a származási országokkal partneri kapcsolatrendszert építsenek ki, közös uniós menedékkérő-rendszert fejlesszenek ki, mely a harmadik országokból érkezők számára méltányos eljárást biztosít, továbbá képes kézen tartani a migrációs folyamatok ellenőrzését. A Tamperei Programot a 2004-es Hágai Program követte, mely már a gazdasági bevándorlásra helyezte a hangsúlyt, összhangban a Lisszaboni stratégiával, amely az EU versenyképes, tudásalapú társadalommá való átalakítását tűzte ki célul. Ennek értelmében az új uniós szintű bevándorláspolitikai alapja egy olyan legális bevándorlási rendszer kiépítése, amely a beléptetési eljárásokat az aktuális munkaerő-kereslethez igazítja. A Hágai Program ezen felül a közös menekültrendszer kidolgozását is célként jelölte meg, amely nemcsak közös menekült státusz engedélyezési eljárást, hanem uniformizált menekült státusz kialakítását is tervezte (Koller, 2012:239).

Az Európa 2020 stratégia kiemelte, hogy a versenyképesség megőrzése érdekében szakmaspecifikus monitoring alapján összeállított hiányágazatokban (pl. nehézipar, egészségügy) szakképzet migránsokra van szükség, mert gazdasági dinamizmust teremthetnek, segítenek betölteni azokat a munkaerő-piaci hiányokat, amelyeket az uniós

munkavállalók nem tudnak vagy nem akarnak betölteni, és hozzájárulnak az EU előtt álló demográfiai kihívások kezeléséhez. Ennek a szervezett bevándorlásnak a kezelésére és elősegítésére lett kidolgozva az uniós kékkártya rendszer, ami megkönnyítené a magasan képzett migránsok számára az uniós foglalkoztatást. Emellett a Bizottság 2010-ben terjesztett elő javaslatot az idegymunkásokra és a vállalaton belüli áthelyezésre vonatkozóan is (Pólyi, 2012:27-28).

Mindezek ellenére az EU formálisan nem visel felelősséget a bevándorlók integrációjáért, ennek végrehajtása a tagállamok hatáskörébe tartozik, amit a Lisszaboni szerződés (63a. cikk (5))⁵² is rögzít. Formálisan az egyetlen felülírhatatlan elem az uniós állampolgárok szabad mozgása. Két területen azonban az 1990-es évektől jelentősen növekedett az EU szerepe, amit jogi dokumentumok mellett közösségi intézmények, pénzügyi alapok és finanszírozási rendszerek biztosítanak. Az első, jelentős terület a diszkrimináció ellenes küzdelem, aminek jogi alapját egy 2000-es direktíva (*Common Basic Principles on Immigrant Integration*) teremtette meg, valamint az Amszterdami szerződés is kiemelt fontosságú kérdésként kezelte (13. cikkely). A másik területet a családegyesítésre és a hosszú távra letelepedett külföldiekre vonatkozó rendelkezések alkotják. Bár egységes, uniós adatbázis hiánya következtében a két terület folyamatos és alapos ellenőrzése nehézkes, az EU új intézményeket (pl. Európai Migrációs Hálózat; *European Migration Network*) hozott létre, amelyek programok és szervezetek finanszírozásával akár lokális szinten is szerepet tudnak vállalni az integráció kérdésében (Geddes – Scholten, 2016:167-171). Az EU erősödő szerepe ellenére az integráció szabályozása, koordinálása elsődlegesen nemzetállami hatáskör maradt, ami azt is eredményezte, hogy a 2010-es években továbbra is számos eltérő, a nemzeti adottságokhoz igazodó modell élt párhuzamosan Európában.

Nyugat-Európa országiban az 1990-es évekre eldőlt, hogy a migráció drasztikus korlátozását, leállítását nem tekintik célnak. Ezt nem csupán az uniós szabályok tették lehetetlenné a többi tag- és a társult ország állampolgárainak tekintetében, hanem az érintett országok a gazdasági prosperitás és a demográfiai problémák megoldása szempontjából is eszközként tekintettek a bevándorlásra.

A „zéró bevándorlás” alternatívájának elutasítása, valamint a migráció kérdésének kiterjedése, munkaerőpiaci kérdésből előbb szociális, majd identitáskérdéssé válása azt eredményezte, hogy integrációra az ezredforduló idején már állami, a központi kormány hatáskörébe tartozó

⁵² A hivatkozott pont a következőképp fogalmaz: „E cikk nem érinti a tagállamok jogát arra, hogy meghatározzák, harmadik országok hány olyan állampolgárát engedik be területükre, akik a harmadik országból azzal a szándékkal érkeznek, hogy önálló vállalkozóként vagy alkalmazottként vállaljanak munkát.”

feladatként tekintettek (Goodman – Wright, 2015). Az integrációra törekvés fokozatosan kiszorította a multikulturalizmus modelljét a kormányzati gondolkodásból, olyan értelemben, hogy az integráció folyamata alatt a társadalom *mainstream* intézményeibe, mindenek előtt a munkaerőpiacra történő sikeres beilleszkedést tekintették. Ez a logikai váltás egyúttal azt is magában hordozta, hogy a korábbi lokális, nemzetállami szinten sem feltétlenül koordinált programokat és egyedi kísérleteket felváltotta az állam által irányított és ellenőrzött integrációs mechanizmus (Joppke, 2017:1153-1156).

21. Táblázat. A teljes lakosság és a külföldön született lakosok munkanélküliségi és foglalkoztatási adatai 2017-ben.

		Franciaország	Hollandia	Ausztria	Németország
Munkanélküliség (generális)	Teljes lakosság	9,4	4,9	5,7	3,8
	Külföldön születettek	15,4	8,9	10,7	6,4
Foglalkoztatottak aránya	Az országban születettek	66,0	78,0	74,0	77,0
	Külföldön születettek	56,6	63,0	65,6	68,1

Forrás: OECD

A gazdasági és politikai értelemben történő beilleszkedést kifejező *civic integration* kifejezés alapja a holland *inburgering* fogalom volt, amelynek jelentése az akklimatizáció, beilleszkedés, honosítás szavakkal foglalható össze. Az első integrációs kurzust Wim Kok második kormánya (1998-2002) vezette be Hollandiában, amelynek elsődleges célja a holland nyelv minimális szintű elsajátítása (A1 szint elérése) mellett az alapvető kulturális normák és állampolgársági ismeretek átadása volt az újonnan érkezők számára, amit különböző formákban a következő évtized során számos nyugati ország (pl. Dánia, Franciaország, Németország) átvett (Joppke, 2017:1156-1157). Ennek hatására az integráció jogközpontú, 1990-es évek első feléig domináns megközelítése fokozatosan átadta a helyét a kötelezettségeket hangsúlyozó gondolkodásmódnak, ami a jogokkal járó kötelezettségekre hívta fel a figyelmet, azok betartásához kapcsolta a politikai közösségbe történő beilleszkedést. Ez a gondolkodásmódbeli változás azonban nem érintette a bevándorlókat, mint egyének kezelésére vonatkozó individualista szemléletet (Perchinig, 2012:116). A legtöbb nyugat-európai politikus továbbra is bevándorló egyénekből indult ki az integrációra vonatkozó stratégia kialakítása során, arra koncentrálva, hogyan lehet új közegben, nyelvi és tudásbeli hátrányok ellenére sikeres valaki az oktatási rendszerben és a munkaerőpiacon. Ebben meghatározó szerepet játszott, hogy az ezredforduló idején elsősorban liberális pártok kezdtek egyre határozottabban azon gondolkodni, milyen lépéseket szükséges tenni annak

érdekében, hogy az egyre összetettebbé és kiterjedtebbé váló migrációs kérdést kezelni tudják. Az intézkedések középpontjában azonban nem az egyes migráns háttérű közösségek, hanem a migráns háttérű egyének álltak.

A jogok mellé kötelezettségeket megfogalmazó irányzat központi szereplőjévé Dánia vált az ezredforduló éveiben, amiben szerepet játszott, hogy 2001-ben a bevándorlásellenes Dán Néppárt támogatásával alakult meg Anders Fogh Rasmussen első liberális-konzervatív koalíciós kormánya. Az 1998-as választási vereség után Anders Fogh Rasmussen, a *Venstre* új elnöke úgy látta, a migráció lesz az a terület, amelyen le lehet győzni a Szociáldemokratákat (*Socialdemokratiet*, S) a következő választáson. A migrációt olyan kérdésnek tartotta, ami a Szociáldemokraták szavazótáborát, sőt parlamenti frakcióját is megosztja. A kialakuló vitában a szociáldemokrata vezetők védelmükbe vették a multikulturális modellt, miközben a pártban és a szövetséges szakszervezetek soraiban is komoly ellenérzések léteztek azzal kapcsolatban (Rydgren, 2004). 2001 mérföldkőnek számított a dán politikában. A szociáldemokraták 1945 után először szorultak második helyre. A korábbi instabil kormányokkal szemben a kormányzó liberális-konzervatív koalíció stabil és kiszámítható együttműködést alakított ki a Dán Néppárttal, amely folyamatosan, sok esetben szinte automatikusan biztosította a parlamenti többséget. „Kvázi kormánypártként” stabil környezetet teremtett a kisebbségi kormány számára, miközben nem kellett osztoznia a kormányzati felelősségben (Polgár, 2011a:100-101). Az új kormányban bevándorlás-, és integrációs ügyi miniszter került kinevezésre, aki azt a feladatot kapta, hogy segítse a bevándorló egyének gazdasági és kulturális integrációját, továbbá szigorítsa a családegyesítésre, letelepedésre és az állampolgárság megszerzésére vonatkozó jogszabályokat (Skidmore-Hess, 2003:95-96). A legnagyobb dán liberális párt fordulata jól nyomon követhető a párt programjain keresztül is. 1995 még a bevándorlók kapcsán a migránsokat megillető jogok kerültek tárgyalásra, míg 2006-ban az került kiemelésre, hogy a bevándorlóktól mit kell megkövetelni a kultúra és a gazdaság területén (Green-Pedersen – Odalm, 2008:373).

Svédországban a konzervatív Mérsékelt Párt (*Moderata samlingspartiet*, M) 1997-es programja beszélt először egyértelműen a bevándorlás körüli problémákról, és az integrációs törekvések bukásáról. Az 1990-es évek recessziója során rendkívüli mértékben megnőtt az Európán kívüli, munkanélküli bevándorlók száma Svédországban. Ennek hatására az 1998-as választás kampányában a bevándorlással kapcsolatos közpolitikai viták kiemelt fontosságúvá váltak. Valószínűleg mindez hozzájárult ahhoz, hogy a Svéd Demokraták 1998-ban „felkerültek a svéd politika térképére”, miután minden korábbinál nagyobb számban nyertek

el önkormányzati képviselői helyeket a párt jelöltjei. A 2002-es kampányban a Liberális Néppárt (*Folkpartiet liberalerna*, FPL) emelte központi kérdéssé a migrációval kapcsolatos témákat, azok közül is kiemelve a nyelvoktatás ügyét. A jobboldal pártjai több alkalommal is kritikával illették az ország bevándorlás-politikáját, így próbálva elkerülni annak lehetőségét, hogy az SD kisajátíthassa a bevándorlással kapcsolatos valamennyi kérdést. Ugyanez a cél motiválta a szociáldemokratákat (*Sveriges socialdemokratiska arbetareparti*, SAP) is, akik elismerték, hogy valóban vannak hiányosságok a szabályok és azok végrehajtása kapcsán, amit a bevándorlók körében magas munkanélküliségi ráták, a bűnözési statisztikákban tapasztalható felülreprezentáltság és a gyenge iskolai eredmények mutattak. A migráció és az identitás kérdéseinek központi témává válását jól szimbolizálta, hogy a 2006-ban hatalomra került négypárti jobboldali koalíció miniszterelnöke integrációért és nemek közötti egyenlőségért felelős minisztert nevezett ki. A svédországi viták más nyugat-európai országokhoz hasonlóan hosszú ideig a bevándorlók munkaerő piaci felhasználásáról szóltak. Ez a lépés, valamint az, hogy a minisztert a bevándorlók oktatáson keresztül történő kulturális integrálását hangsúlyosan kezelő liberálisok adhatták⁵³, azt mutatta, hogy az identitást érintő kérdések már nem számítottak mellékesnek a gazdasági ügyek mögött. Emellett hangsúlyossá vált a szekuláris svéd politikai kultúra képviselője az iszlám közösség-, és valláscentrikus gondolkodásmódjával szemben, amit a liberálisok a korábbi, sikertelennek bizonyuló integrációs programok okaként azonosítottak (Green-Pedersen – Odmalm, 2008:373-377).

Az egyéni felelősséget hangsúlyozó országok harmadik „élharcosává” Hollandia vált. Az 1990-es évektől egyre hangsúlyosabb kérdéssé vált annak megértése, hogy miért sikertelen a másod- és harmadgenerációs bevándorlók integrációja is. A hivatalos statisztikai adatokra hivatkozva nem csupán arra hívták fel a figyelmet, hogy az iskolázottsági és foglalkoztatási mutatók nagyon rosszak a migrációs háttérű – elsősorban marokkói és török – lakosok körében, hanem arra is, hogy döntő többségük saját etnikumú házastárs választását részesítette előnyben, és nem tartotta problémásnak a szegregált élethelyzetet sem. Hasonló problémákkal küzdött Franciaország is, amely állam- és nemzetkonceptió szempontjából a képzeletbeli skála Hollandiával ellentétes végpontján lenne elhelyezhető. A nemzeti hagyományokból eredő különbségek azonban Bonjour tanulmánya (Bonjour, 2011) szerint a

⁵³ A miniszteri tisztséget Fredrik Reinfeldt első kormányában (2006-2010) Nyamko Ana Sabuni, burundi születésű liberális politikus töltötte be. Édesapja zairei (ma Kongói Demokratikus Köztársaság) ellenzéki baloldali politikus volt, aki családjával előbb Burundiban, majd Svédországban kért politikai menedéket. Sabuni Svédországban nőtt fel és szembefordult a muszlim vallással, amelyet szigorú előírásai miatt az integráció akadályának tartott. Előélete és politikai nézetei sok tekintetben hasonlítanak a hollandiai Ayaan Hirsi Ali által hirdetett állásponthoz. Hivatali ideje alatt folyamatosan konfrontálódott a muszlim érdekképviselői szervezetekkel, ezért Reinfeldt második kormányában (2010-2014) már „csak” a nemek közötti egyenlőségért felelős miniszter volt, az integrációs területet Erik Ullenhag liberális politikus vezette.

kérdésről szóló vita stílusát és nyelvezetét szabták meg, a problémákra adott reakció a korábbi évtizedeknél jóval korlátozottabban viselte magán a „nemzeti modell” befolyását. Ez a jelenség felvetette annak a kérdését, hogy az európai integráció fokozottabb mélyítésére vonatkozó igények erősödése idején van-e még értelme „nemzeti modellekről” beszélni az integráció területével kapcsolatban (Joppke, 2017:1161-1162).

Más szerzők ugyanakkor arra a következtetésre jutottak, hogy már önmagának az integráció kifejezésnek a használata változást jelent az európai gondolkodásban. A nemzeti hagyományok továbbra is éreztetik hatásukat (Bertossi – Duyvendak, 2012:242; Bertossi et al., 2015:73-74), ugyanakkor az integrációs törekvések tartalma arra utal, hogy a francia „republikánus modell” előtérbe került az angolszász típusú „multikulturális” ideával szemben. A politikai integrációra való törekvés megjelenése és megerősödése a francia modelltől vett át elemeket, amely egy központi állami koordinációval zajló, identitás építést célzó folyamattá alakult (Goodman, 2014:186; Joppke, 2017:1162-1163).

Bár ez a folyamat a multikulturális modell feladásának tűnik, a bevándorló közösségek önálló építkezésének jogai és lehetőségei csak nagyon minimális mértékben csökkentek. A mecsetek építése és működtetése, a vallási előírásoknak megfelelő életmód, a hitszónokok jelenléte a szűkebb közösségi tereken kívül (pl. közoktatásban, egészségügyi ellátásban, börtönökben és hadseregben) továbbra is biztosított maradt, ami végül újabb törést eredményezett az integrációs törekvésekben. Míg a kiterjedtebbé váló – formális – nemzetállami és – informális – uniós integrációs törekvések elsősorban a makro szintre vonatkoztak, és az egyéni kulturális és munkaerőpiaci beilleszkedésére helyezték a hangsúlyt, addig lokális szinten erős maradt a multikulturális modell követése (Joppke, 2017:1163-1166).

A bemutatott inkoherencia a másod- és harmadgenerációs bevándorlók, valamint a többségi társadalom közötti konfliktusok további élesedését eredményezte. Bár a kormányok megpróbálták a jogok mellé járó kötelezettségeket a középpontba helyezni, a multikulturális társadalom építését lehetővé tevő jogokat és forrásokat csak igen csekély mértékben korlátozták. Az integráció, beilleszkedés követelése még inkább ellenszenvenné tette a többségi társadalmat a másod- és harmadgeneráció tagjainak szemében, akik saját egyéni sikertelenségükért eleve a többségi nemzetet okolták. A sikertelenség hangoztatása és az alkalmazkodás követelése azonban nem járt együtt azon folyamatok korlátozásával, amelyek a korábban elkezdődött szegregációt, „gettósodást” korlátozhatták volna. Az integrációs programok továbbra is egyénekre koncentrálnak, figyelmen kívül hagyva az iszlám már korábban bemutatott közösségelvű szemléletét. Emellett azt a szempontot is figyelmen kívül hagyják, hogy a „gettó” minden negatívuma ellenére sok szempontból biztonságot és

stabilitást kínál lakóinak, akik nem is szeretnék keretei közül kilépni. Ayaan Hirsi Ali hívta fel arra a figyelmet (2019), hogy a „nyugat-európai migráns gettó” egy illúzió világát nyújtja lakóinak. Az eredeti, otthoni állapotokhoz képest viszonylagos biztonságot és egyértelműen jobb infrastrukturális környezetet, anyagi helyzetet kínál, miközben az ott élők úgy érezhetik, nem kell kilépniük saját kulturális környezetükből. Nem kell nyelvet tanulniuk, kulturális normáikból bármit feladniuk annak érdekében, hogy viszonylag elfogadható életkörülményeket alakítsanak ki maguknak. Emiatt az egyéni kiugrást és felemelkedést célzó programok hatékonysága jó eséllyel alacsony marad.

Az integrációval kapcsolatban azt is meg kell jegyezni, hogy eddig nem igazán vizsgálták a kibocsátó országok magatartását, amelyeknek sok szempontból nem érdeke az integrációs programok sikere és azok végső célja, az asszimiláció. Éppen ellenkezőleg, a diaszpóra megtartása és megerősítése a céljuk, amin keresztül a befogadó ország politikai folyamatait befolyásolni tudják, továbbá biztosítanak egy folyamatos tőkeáramlást, ami a kivándorolt személyek hazalátogatása, hazai befektetései, otthon maradt rokonoknak utalt források révén alakul ki. Ezért a kibocsátó közösségek, rendelkezzenek akár saját állammal (pl. törökök), vagy alkossanak kisebbséget egy másik ország keretein belül (pl. kurdok) média, közösségi média, vallási, politikai, kulturális szervezetek és személyes kapcsolatok révén a diaszpóra identitásának fenntartására törekednek (Belhadzs – Speidl, 2019:13-32).

A folyamatra Franciaország jelenti az egyik leglátványosabb példát. Az „egy és oszthatatlan Köztársaság” elve – mint fentebb bemutatásra került – meghatározta az ország integrációs politikáját, és más európai államok számára is inspirációt jelentett. A 2005-ös külvárosi zavargások, a dzsihadizmus és terrorizmus megjelenése az országban nem csupán az integrációs törekvések problémáira hívta fel a figyelmet, hanem hozzájárult ahhoz is, hogy az identitás és integráció kérdése – más európai országokhoz hasonlóan – a politikai verseny központi, konfliktusos ügye maradt évtizedeken át.

4.4. Franciaország

Franciaországot Európa egyik legrégebbi „bevándorló országának” tekintik, amely állam egyúttal hosszú időn keresztül az egyéni, nem vérségi alapú állampolgárság eszményével az – elsősorban egyéni szintre koncentráló – integráció tankönyvi példájának számított (Geddes – Scholten, 2016:48-49). Az 1980-as évektől azonban a migráció és a bevándorlók integrálásának kérdése a politikai napirend meghatározó, és az új évezredben is megoldatlan kérdésévé vált. A 2000-es években a migráció kérdése már nem csupán a nemzeti identitással, integrációval kapcsolatos álláspontokat határozta meg, hanem egyre inkább vallási (iszlámkérdés) és biztonságpolitikai tartalommal telítődött, ami hozzájárult ahhoz, hogy nem csupán az ország lakossága és politikai napirendje, hanem a pártrendszere is jelentősen átalakult. Az események központi szereplőjévé a multikulturalizmust – és a 2010-es években egyre hangsúlyosabban az iszlámot – elutasító Nemzeti Front vált.

4.4.1. Migráció és iszlám Franciaországban

Franciaország az alacsony születési számok miatt már a XIX. században egyszerű feltételek mellett biztosította külföldiek számára, hogy az országba költözzenek, és ott munkát vállaljanak. Olaszok, portugálok, spanyolok és lengyelek érkeztek nagyobb számban, akiknek integrációját a köztársasági tradíció, a laikus állam elve (*laïcité*) és az állampolgárság viszonylag korai kiterjesztése biztosította. Az 1889-es nemzetiségi törvény automatikusan francia állampolgárságot adott az ország területén született, nem francia állampolgárok gyermekeinek (*jus soli* elve), az 1920-as években pedig az idősebbek számára is egyszerűbbé vált az állampolgárság megszerzése. A köztársasági tradíció az egyén és az állam közötti „individuális társadalmi szerződés”, aminek lényege, hogy az állam autoritásának elismeréséért cserébe nem az etnikai szempontok alapján biztosít jogokat és szolgáltatásokat. A laikus állam elve, a szekularizmus speciális francia formája ezt a szemléletmódot terjeszti ki a vallás területére, aminek értelmében a francia állam nem vállal szerepet a vallási életben (Geddes – Scholten, 2016:50-51).

A francia lakosság gyarmatokra történő kivándorlása az I. világháború után kapott nagyobb lendületet, amikor a gyarmatbirodalom elérte legnagyobb kiterjedését, és fokozódott a tengerentúli területekre irányuló áru- és tőkeforgalom. A nagy gazdasági világválságot is elsősorban a gyarmatokra mint belső piacra támaszkodva próbálta kezelni a Franciaország, ami bár tovább fokozta az integrációt, annak szintje soha nem érte el a brit birodalom esetében kialakult rendszert. A birodalmon belül különös hangsúlyt képviselt Észak-Afrika nyugati része, a Magreb régió, amelyből az 1830-ban Franciaország szerves részévé

minősített Algéria emelkedett ki. A „három tengeren túli megye” a belügy- és nem a gyarmatügyi minisztérium irányítása alá tartozott, a partvidéken pedig a XX. század közepére 1 millió főt meghaladó francia közösség alakult ki. Ennek ellenére Indokínához hasonlóan már az 1930-as években jelentkeztek függetlenségi mozgalmak Marokkó, Tunézia és Algéria területén is, amiket a franciák kíméletlenül levertek (Gazdag, 2011:25-26).

A gyarmati függetlenségi törekvések a II. világháború végétől újult erővel, radikálisabb formában jelentkeztek. Bár a marokkói (1944-1947) és madagaszkári (1947) felkelést a francia csapatok még leverték, előbb Indokínában (1946-1954), majd Algériában (1954-1962) alakult ki elhúzódó függetlenségi háború, amelyek a francia költségvetés számára elviselhetetlen teherré váltak, tovább fokozták az amúgy is problémát jelentő munkaerőhiányt és hozzájárultak a IV. Köztársaság lebénulásához, 1958-as összeomlásához (Gazdag, 2011:52-54; 77-83). Francia Algéria helyzete az 1950-es években kulcskérdéssé, presztízskérdéssé vált a széthulló gyarmatbirodalom és a külpolitikai kudarcok tükrében. A térség központi szerepét a jobboldal gondolkodásában jól illusztrálja, hogy Pierre Poujade mozgalma (UDCA/UFF) – amelynek 1956-ban Jean-Marie Le Pen lett a legfiatalabb nemzetgyűlési képviselője – 1954-ben Algírban tartotta első kongresszusát, 1960-ban megalakult a Nemzeti Front a Francia Algériáért (*Front National pour l'Algérie française*), Jean-Marie Le Pen maga is harcolt az algériai háborúban, 1972-ben alapított pártja pedig az előző szervezethez igazodva kapott nevet (Szabó, 2011:39).

Az 1962-ben, de Gaulle elnök által lezárt háború végül Algéria függetlenné válását és több mint 1 millió fő Franciaországba költözését eredményezte, akiknek döntő többsége francia felmenőkkel rendelkezett. A gyarmati háborúk lezárása és az 1 millió francia-algériai befogadása azonban továbbra sem jelentett megoldást a francia gazdaságot évtizedek óta hátráltató munkaerőhiányra. 1945-ben a külföldi munkaerő toborzására hozták létre a Nemzeti Bevándorlási Hivatalt (*Office national d'Immigration*, ONI), amely – a különleges státuszú algériai lakosokat kivéve – monopóliummal rendelkezett a külföldi munkavállalók toborzására és közvetítésére (Wihtol de Wenden, 1994:94-95).

A II. világháború után két álláspont alakult ki a francia munkaerőhiány kezelésére. Az egyik a korábbi modellt követve komplett családok letelepedését szorgalmazta, akiket gyorsan integrálhatnak a francia társadalomba. A másik csoport vendégmunkások toborzása mellett érvelt. Az utóbbi álláspontot követve Franciaország 16 állammal kötött a munkaerő szabad áramlására vonatkozó megállapodást. Az 1970-es évekig azonban a magánszektor – különösen a nagy ipari létesítmények és a mezőgazdasági idénymunka esetében – saját szervezés és szabályozás keretében biztosította a munkaerőt, ami azzal járt, hogy az 1950-es

és 1960-as évek során nagyon sokan érkeztek érvényes, hivatalos dokumentumok nélkül és az évtized végére az ONI elveszítette a migráció feletti kontrollt. 1968-ban például az ONI csupán az országban letelepedők 18 százalékát koordinálta. Ebben az időszakban a Franciaországba érkező migránsok etnikai összetétele is jelentősen átalakult. Míg korábban olaszok, spanyolok és portugálok voltak többségben, 1945-1990 között a más európai országokból származók aránya 89 százalékról 41 százalékra csökkent. A dél-európaiak csökkenésével párhuzamosan a Magreb országokból és Fekete-Afrikából származók száma jelentősen növekedett. Ebben szerepet játszott, hogy 1956-ig Marokkó és Tunézia francia protektorátus volt, Algéria pedig 1962-ig Franciaország részét képezte. Bár az olajválságot követően, 1974-ben a munkaerőpiacot hivatalosan lezárták a Magreb régió lakosai előtt, a családegyesítés feltételeinek 1978-as könnyítése következtében a régió országaiból érkező migránsok száma továbbra is emelkedett (Wihtol de Wenden, 1994:95-96; Geddes – Scholten, 2016:51-53).

A családegyesítés átalakította a franciaországi migránsok etnikai és demográfiai összetételét, ami szociális és politikai változások sorát indította el. Az olaszok, spanyolok és portugálok helyére algériaiak, marokkóiak és tunéziaiak léptek, akik az előbbi csoporttal szemben nem hazautalták jövedelmüket, hogy néhány év után ők maguk is hazatérjenek, hanem szűkebb és szélesebb értelemben vett családjukat magukkal hozták Franciaországba. Ennek hatására az 1980-as évekre az iszlám vált a második legnépesebb vallássá az országban, híveinek száma meghaladta a 3 millió főt, a vallási szervezetek száma pedig elérte a 650-et. Az első munkahelyi mecset 1976 októberében nyílt meg a Renault egyik gyárában, 1983-ban pedig a Citroen gyárában zajló sztrájk már kifejezetten vallási színezetet kapott, a muszlim munkavállalók sztrájkoltak a vallási előírásoknak nem megfelelő munkakörülmények miatt (Wihtol de Wenden, 1994:99-102). Az 1970-es évekre az európai bevándorlók gyakorlatilag eltűntek mint önálló szubkultúrák. Vagy asszimilálódtak a francia többségbe, vagy elköltöztek az országból. Az egykori gyarmatokról és a harmadik világból érkezők azonban éppen ebben az időszakban váltak egyre „láthatóbbá”. Az állampolgárság esetleges birtoklása sem akadályozta meg a szegregációt, a második generációra is kiterjedő szociális és politikai elkülönülést a francia többségi társadalomtól. Franciaország modern történetében első alkalommal egy viszonylag nagy létszámú közösség (akkori becslések szerint a teljes lakosság közel 5 százaléka) stabilan különvált a többségtől, megteremtve az etnikai alapú politikai konfliktus kialakulásának a lehetőségét (Schain, 1984:85).

4.4.2. A politikai elit reakciója és az RN stratégiája

A bevándorlás és állampolgárság kérdése az 1970-es évek végéig adminisztratív, jogalkotási ügynek számított a francia politikában. Az évtized végére azonban a helyzet teljesen megváltozott és a politikai napirend központi kérdésévé vált, különösen a Magreb régió országaiból érkezett muszlimok kerültek a politikai viták középpontjába (Geddes – Scholten, 2016:53). A politikai elit által elképzelt „ideális vendégmunkás” egy olyan algériai volt, aki szakképesítés nélkül olcsón elvégzi a legegyszerűbb munkafeladatokat, családja nélkül érkezett az országba, kötődik a francia szakszervezeti mozgalomhoz és néhány év munka után hazatér. Ez az idealizált kép semmivé vált az olajválság után. A munkaerőpiac lezárása azt eredményezte, hogy a portugálok és spanyolok döntő többsége hazaköltözött – amiben szerepet játszott a két országban lezajló rendszerváltás is – a magrebi régióból származók viszont inkább a saját családjukat hozták Franciaországba, abban az esetben is, ha közben munkanélkülivé váltak. Giscard d’Estaing elnöksége alatt hivatalban lévő kormányok (Messmer, Chirac és Barre kormányai) egyaránt fontolgatták a vendégmunkások hazaköltöztetését, az erre ösztönző lépések azonban csak dél-európaiak esetében eredményeztek némi sikert. Miután az afrikai migránsok maradtak és helyzetük jóval összetettebbé vált a korábbi foglalkoztatáspolitikai szempontnál, az integráció formája vált az elsődleges kérdéssé (Wihtol de Wenden, 1994:97-98).

A bevándorlók környezetében az 1970-es években jelentkeztek az első látványosabb konfliktusok. 1973-ban bevándorlásellenes zavargások törtek ki Párizs és Marseille egyes kerületeiben, továbbá olyan kisebb településeken, ahol sok migráns élt és az olajválság következtében magas lett a munkanélküliség. Giscard d’Estaing elnöksége során több bevándorlást korlátozó, szigorító kormányzati lépésre került sor, a migráció kérdésében azonban nem a jobboldal, hanem a Francia Kommunista Párt (PCF) radikalizálódott a leginkább ebben az időszakban. Helyi szinten kommunista polgármesterek már az 1960-as években érzékelték, hogy a tömbben élő észak-afrikai migránsok környezetében szociális és politikai feszültségek jelentkeznek. Az 1970-es évek végén egyre drasztikusabb lépéseket tettek (pl. szociális juttatások megvonása, bérlakásokból történő kilakoltatás) annak érdekében, hogy elűzzék a már letelepedett bevándorlókat. 1980-ban Vitry város polgármestere 10 ezres felvonulást szervezett a bevándorlók ellen, a város szélén élő mali migránsok telepét pedig erőszakosan bonttatta el⁵⁴. Montigny városban „a drogos

⁵⁴ Az eseményeket több szocialista polgármester is pozitívan fogadta. Epinay-sur-Seine polgármestere például azt mondta, hogy a migránsok koncentrációja és „gettósodása” kezelhetetlen kihívás az önkormányzatok számára, ezért elfogadhatóak az ilyen drasztikus lépések (Schain, 1984:100).

marokkóiak” ellen szólalt fel a kommunista polgármester. Az 1981-es választások kampányaiban a kommunisták azt ígérték, hogy a bevándorlók helyhatósági választáson sem kaphatnak szavazati jogot, akit csak lehet, haza fognak küldeni, a bűnözést, munkanélküliséget és drog problémákat pedig egyöntetűen a migránsok számlájára írták⁵⁵. 1981-ben azonban az V. Köztársaság történetében első alkalommal hatalomra került a baloldal, és a kommunisták szövetséget kötöttek Mitterrand elnökkel. Ezt követően a PCF éles fordulatot vett a migráció kérdésében. A korábbi irányvonal és hangnem teljesen megváltozott: az új kormány 130 ezer illegális bevándorlónak adott amnesztiát, biztosította a nem francia állampolgároknak a szavazati jogot a helyhatósági választások során, emellett határozott támogatást nyújtott a rasszizmusellenes mozgalmaknak és programoknak (Schain, 1984:99-100; Kitschelt-McGann, 1995:97-98; Ellinas, 2010:171-174).

A PCF fordulatával a migráció, az állampolgárság és az identitás kérdése nem tűnt el a francia politikai napirendről. 1980 és 2010 között 12 új törvényt alkottak, ami az állampolgárság, a migráció és a letelepedés területét szabályozta, ami jelzi, hogy a kormányok pártösszetételétől függetlenül központi ügyként tekintettek a kérdésre. Ennek a folyamatnak egyszerre vált következményévé és katalizátorává a Nemzeti Front felemelkedése (Geddes – Scholten, 2016:53-55).

Jean-Marie Le Pen pártja már az 1973-as és 1978-as nemzetgyűlési választásokon az Európán kívüli bevándorlókat támadta programjában és 2 millió külföldi kiutasítását követelte. Az 1 százalék alatti választási eredmények azonban azt mutatták, hogy a párt üzenetei nem váltottak ki különösebb visszhangot. Ebben szerepet játszott, hogy az FN ebben az időszakban nem rendelkezett érdemi szervezeti hálóval és médiajelenlétéhez sem jutott. A változást Jean-Pierre Stirbois főtitkári kinevezése hozta el, aki lemásolta a kommunisták szervezeti hálóját és néhány év alatt biztosította, hogy az FN megjelenjen azon települések jelentős részén, ahol konfliktus alakult ki a többség és az etnikai kisebbségek között. Ez a stratégia az 1983-as helyhatósági választásokon hozta el az első sikereket, amikor a párt különösebb előzmény nélkül 10 százalék felett szerepelt Párizs egyes részein és nagyvárosi agglomerációs településeken, amelyek közül kiemelkedett a Dreux városában elért 16,67 százalékos eredmény. A jobboldal megosztása érdekében a baloldali irányítás alá kerülő állami média ettől kezdve teret adott a radikális jobboldalnak, más jobboldali politikusokat pedig folyamatos nyomás alá helyezett, hogy miként kezeljék az FN-t. 1983-ban Dreux városában a jobboldali pártok még összefogtak a szocialisták ellen, ami az évtized végéig szoros verseny

⁵⁵ Az elnökválasztás első fordulójában a PCF jelöltje, Georges Marchais 15,35 százalékos eredménnyel a negyedik helyen végzett. Jean-Marie Le Pen ezen a választáson el sem tudott indulni.

esetén, helyi szinten szórványosan előfordult. 1983 után azonban a jobboldal korabeli nagy pártjai (RPR és UDF) egyre határozottabban zárkóztak el az FN-től, és próbáltak saját alternatívát megjeleníteni a bevándorlás és integráció kérdésében (Ellinas, 2010:174-186).

1981-es választási győzelme után a baloldal továbbra is elsősorban munkaerőpiaci problémaként kezelte a migrációt, ezért az 1980-as évek első felében született intézkedések is főként erre a területre fókuszáltak. A családegyesítés feltételeit – kezdetben – nem egyszerűsítették, az illegális bevándorlók foglalkoztatásáért járó szankciókat szigorították. A helyi politikai vezetőket megpróbálták bevonni a kérdés kezelésébe, aminek jegyében új kormányzati testületek jöttek létre, a rozsdaovezetek és az átlag feletti mértékben bevándorló lakossággal rendelkező területek hanyatlását, „gettósodását” viszont nem tudták megállítani (Schain, 1984:98-99). Az 1980-as évek első felében a munkavállalás és az emberi jogok kérdései mentén zajlottak a bevándorlókat érintő politikai viták, a jobboldal 1986-os nemzetgyűlési választáson aratott győzelmét követően azonban az állampolgárság, nemzetfelfogás, szekularizáció kérdései kerültek előtérbe (Wihtol de Wenden, 1994:100-103). A baloldallal ellentétben ugyanis a jobboldali pártok a migráció nemzeti identitással, állampolgársággal kapcsolatos vetületére helyezték a hangsúlyt, amely vitában központi szerepet kapott Charles Pasqua belügyminiszter (1986-1988, 1993-1995). 1986-ban a jobboldali második Chirac-kormány (1986-1988) új bevándorlási törvényt készített elő, amely jelentősen szigorította volna az állampolgárság megszerzésének feltételeit, megkérdőjelezve a *jus soli* elvét. A szigorítás részleteiről azonban a kormánypártok politikusai között sem alakult ki egységes álláspont, Mitterrand elnök és a baloldali ellenzék tiltakozásának hatására végül a tervezett változások számos lényeges eleme nem lépett hatályba. Ráadásul 1988-ban Mitterrand újra nyert az elnökválasztáson, feloszlatta a Nemzetgyűlést, az új választáson baloldali többség alakult ki, amely már 1989-ben jóval enyhébb elemeket tartalmazó új jogszabállyal cserélte le Pasqua törvényét. A következő évek választási kampányaiban Jacques Chirac és az RPR is igyekezett megszólítani az FN szavazóit, az 1990-es évek jobboldali kormányai az állampolgárság megszerzésére vonatkozó újabb szigorításokkal és kulturális kérdésekben (pl. vallási előírások szerinti ruházat szabályozása és tiltása, „fejkendő-ügy”) megfogalmazott keményebb állásponttal próbáltak „versenyezni” a Nemzeti Fronttal (Wihtol de Wenden, 1994:102-103; Ellinas, 2010:186-191).

Az FN mindezek ellenére 1983 és 1986 között stabilizálta pozícióját a francia pártrendszerben és megerősítette profilját, a nemzeti identitás védelmezőjének szerepét. Az 1990-es évekre Le Pen és a Nemzeti Front – hasonlóan többek között Haider és az Osztrák Szabadságpárt stratégiájához – azt az érzetet alakította ki híveiben, hogy aki őket támogatja, szavazatán

keresztül a hazája, valamint az államalkotó politikai közösség integritása és szuverenitása mellett áll ki (Murphy, 2004). Ez többek között azért is vált lehetségessé, mert a kormányzati intézkedések nem tudták megakadályozni a szegregációval, a nagyvárosok egykori ipari térségeinek rozsdáövezetté válásával összefüggő problémák fokozódását és a konfliktusok etnikai színezetűvé válását, amelyet mint politikai lehetőséget, a Nemzeti Front kíméletlenül kihasznált.

A *mainstream* jobboldali pártok 1993-ban elsőprő győzelmet arattak a nemzetgyűlési választáson, ami után alapjaiban változtatták meg az állampolgárságot szabályozó törvényt, jelentősen szűkítve a francia állampolgárság megszerzésének lehetőségét. Az új Pasqua-törvény egyúttal szigorúbb rendőrségi fellépést és határőrizetet hirdetett meg. A jobboldal bevándorlásellenes viselkedésének azonban már rövid távon az lett a következménye, hogy a szavazati joggal rendelkező migránsok döntő többségét a baloldal mellé állították. Az 1988-as elnökválasztás második fordulójában Mitterrand a szavazati joggal rendelkező magrebiek több mint 80 százalékának támogatását nyerte el, amelyet aztán a Szocialista Pártra is transzformálni tudott (Wihtol de Wenden, 1994:103-104).

Az FN visszaszorítása az 1980-as évek második felében és az 1990-es években sem sikerült. Jean-Marie Le Pen ellentmondásos, sokat támadott, ugyanakkor a francia politikai élet egyik legtöbbet szereplő, legnagyobb figyelmet kiváltó politikusának számított (1986-ban volt olyan televíziós interjúja, amit 17 millió fő látott). Az 1988-as elnökválasztás első fordulójában Le Pen (14,39%) már igen közel került Raymond Barre (UDF, 16,55%) és Jacques Chirac (RPR, 19,94%) eredményéhez, a párt újabb szintlépése azonban elmaradt. Az 1990-es években a jobboldali kormányok korlátozták az FN médiaszerepléseit, Charles Pasqua és Philippe de Villiers vezetésével új, konzervatív vetélytársak jelentek meg (RPF és MPF), az évtized végén pedig Bruno Mégret pártalapításával (MNR) szakadás nehezítette az FN helyzetét (Ellinas, 2010:190-194).

A kialakuló „üvegplafon”, belső konfliktusok, új riválisok és a jobboldali pártok lépései ellenére Jean-Marie Le Pen 2002-ben érte el legjobb eredményét elnökválasztáson. A győzelmet előre elkönyvelő szocialisták nem mozgósítottak megfelelően, ráadásul sokan szavaztak a kisebb baloldali pártok által indított jelöltekre, így szocialista Lionel Jospin kormányfő csak a harmadik helyen végzett, Jacques Chirac elnök és Jean-Marie Le Pen mögött. A két forduló között a nemzetközi „össztűz” mellett a bal- és jobboldali média egyaránt Chiracot támogatta, így Le Pen esélytelen volt a végső győzelemre, második fordulás szereplése mégis az év „politikai szenzációjaként” és személyes politikai pályájának

kései csúcsaként maradt fenn a politikatudományban (Miguet, 2002; Ellinas, 2010:194; Szabó, 2011:35-36).

A 2000-es években a migráció és az integráció kérdése továbbra is a politikai napirend központi témájának számított. Az FN továbbra is magas támogatottsága miatt, valamint a 2005-ös külvárosi zavargások után a 2007-es elnökválasztásra készülő Nicolas Sarkozy belügyminiszter új stratégiát választott. A rivalizálás helyett az FN témáinak átvételét, az FN által uralt politikai tér elfoglalását tűzte ki célul. A jobboldal vezető pártjának (2002-től UMP) váltása nem csupán az újabb választási győzelmet hozó 2007-es választási kampányra (Sauger, 2007) korlátozódott, hanem központi szerepet kapott Sarkozy elnöksége során is (Mondon, 2013). Új jogszabályokkal törekedtek a családegyesítés és a letelepedés megnehezítésére, a nem EU tagállamok polgárait – holland mintára – nyelvi és integrációs kurzus teljesítésére kötelezték, aminek teljesítését a letelepedni szándékozónak szerződésben kellett vállalniuk (*contrat d'accueil et d'integration*). Emellett hivatali idejének első éveiben növekedett a kiutasított és kitoloncolt személyek száma (2008-ban számuk elérte a 30 ezer főt), és a ciklus végén újra felmerült a kettős állampolgárság lehetőségének megszüntetése. Sarkozy a korábbi integrációs kísérletek kudarcaként értelmezte a migráns háttérű lakosság körében tapasztalható szociális és közbiztonsági problémákat, aminek kezelésére új, önálló, bevándorlásért és integrációért felelős minisztériumot (*Ministère de l'Immigration, de l'Intégration, de l'Identité nationale et du Codéveloppement*) állított fel. Sarkozy a szigorításokkal és az integráció erősebb kormányzati kontrolljával nem csupán a már Franciaország területén élők integrációjának erősítését, hanem az országba érkezők számának csökkenését és összetételének változását kívánta elérni (Geddes – Scholten, 2016:57-58). Ennek érdekében Franciaország több afrikai kibocsátó országgal (pl. Ghána, Mali, Szenegál) kötött megállapodást, ami a kiutasított személyek visszafogadásához és szigorúbb határellenőrzéshez kötötte fejlesztési támogatások és segélyek kifizetését (Wihtol de Wenden, 2014:137). Amikor a 2007-es választások után Marine Le Pen egy interjú keretében arról kérdezték, hogy a 2007-es eredmény édesapja politikai karrierjének végét jelenti-e és Sarkozy új stratégiája az FN végső vereségét hozta-e el, Marine Le Pen csak annyit válaszolt: „Nem gondolom. Éppen ellenkezőleg, ez a helyzet az ő eszméinek győzelmét jelenti!” (Mondon, 2013:22).

A következő évtized Marine Le Pen álláspontját igazolta. Sarkozy hiába törekedett az FN szavazóinak meghódítására, a francia elnöki intézménytől idegen magatartása, személyes népszerűtlensége és a gazdasági problémák miatt 2012-ben nem választották újra (Soós, 2017), miközben Marine Le Pen az első fordulóban jobb eredményt ért el (17,9 %) mint apja

2002-ben. Az új elnök a szocialista François Hollande lett, aki az állampolgárság megszerzésére vonatkozó szigorítások egy részét eltörölte. Ezen kívül elsősorban retorikai szinten módosított elődje irányvonalán. 2015-ben nyarán – kezdetben ideiglenes – ellenőrzést vezetett be az olasz határon, miközben támogatta a menekültek szétosztását szabályozó kvóta bevezetésére vonatkozó német javaslatot, amit viszont Sarkozy és az átalakult jobboldal (Republikánusok), valamint az FN is elutasított. A következő időszak terrorista támadásainak hatására a migráció kérdésének korábbi évtizedekben kialakult identitás- és biztonságpolitikai szempontú megközelítése még inkább dominánssá vált (Geddes – Scholten, 2016: 58-59).

A migráció – és a 2000-es évektől egyre hangsúlyosabban az iszlám – kérdése a francia politikai napirend megkerülhetetlen témája. Az 1980-as években uralkodó szociális és gazdasági fókuszú értelmezést az 1990-es évekre az identitás, nemzetfelfogás szempontjából történő megközelítés dominanciája váltotta fel, ami a 2000-es években rendészeti és biztonságpolitikai szemlélettel egészült ki. A 2012-2017-es ciklus során a kormányzó szocialisták összeomlottak a gazdasági és biztonságpolitikai problémák alatt, miközben a Republikánusok sem tudtak velük szemben vonzó és hiteles politikai alternatívát kínálni. A 2018-ban Nemzeti Tömörüléssé (RN) átkeresztelt Nemzeti Front az ezredforduló első évtizedében tapasztalt válságán és visszaesésén túllépve, Marine Le Pen elnöksége alatt a francia pártrendszer önálló pólusává vált.

4.4.3. Az RN programja a migrációval és az iszlámmal kapcsolatban

A Nemzeti Front, majd a Nemzeti Tömörülés számára a bevándorlás jelenti azt a központi ügyet, ami egy speciális „tölcsérként”, vagy „prizmaként” minden közpolitikai kérdésnek (pl. biztonság, oktatás, munkaerőpiac szabályozása, egészségügyi ellátás, szociális segélyezés) értelmezési keretet ad (Hainsworth, 2008:70). Az FN programjainak központi eleme volt a bűnözés és a közbiztonság kérdése, amelyek rossz helyzetéért a bevándorlást, valamint a bűnözőket áldozatként bemutató gondolkodásmódot okolták. A bevándorlás következményei az 1990-es években a párt programjaiban, valamint vezető politikusainak beszédeiben már az élet minden területére kiterjedő, az egész francia társadalmat sújtó válságként kerültek bemutatásra. Jean-Marie Le Pen és Bruno Gollnisch szerint minden társadalmi probléma (pl. munkanélküliség, droghasználat terjedése, közbiztonság helyzetének romlása) arra vezethető vissza, hogy a történeti múltra épülő, területhez kötődő francia társadalom egysége felbomlott a migráció következtében. A bevándorlókat az összefonódó politikai, gazdasági és kulturális elit fegyverként használta a francia társadalom ellen, felülírva a korábbi kulturális normákat, megváltoztatva a korábbi közösségeket. Az idegen külső fenyegetés (bevándorlás) váltotta ki

az elit felelőtlensége miatt azt a válsághelyzetet, ami azzal fenyeget, hogy az ezredforduló idején Franciaország újra olyan nagy történelmi vész helyzetbe kerül mint a troyesi szerződés megaláztatása idején a száz éves háború során, a németekkel szembeni 1870-es és 1940-es vereség idején (Almeida, 2014).

Kiemelt, központi szerepe révén a párt bevándorlás kérdésében képviselt álláspontja egyúttal arra is alkalmas, hogy illusztrálja az FN, illetve az RN ideológiai változásait. Míg az 1980-as éveket a nyílt és sok esetben agresszív idegenellenesség határozta meg, a 2002-es elnökválasztás után fokozatos mérséklődés kezdődött a párt és politikusainak retorikájában. A fordulat egyik mérföldköve Jean-Marie Le Pen 2006. szeptember 20-án Valmy községben, az 1792-es valmy-i csata⁵⁶ helyszínén elhangzott beszéde volt, amelyben a köztársaság, a republikanizmus eszméjét dicsérte. Le Pen beszédében kiemelte, hogy a republikanizmus, a szekuláris, laikus állam eszméje révén született a modern Franciaország, az „egy és oszthatatlan Köztársaság”, amelynek közösségéhez és értékeihez azok is csatlakozhatnak, akik nem született franciák. A köztársaság szekuláris, demokratikus és szociális szempontokat összefonó alkotmánya biztosítja a francia nemzet létezését és fennmaradását (Ivaldi, 2016:237). 2011-től, Marine Le Pen elnöksége alatt még hangsúlyosabb szerepet kapott a francia republikánus hagyomány elfogadása, amivel párhuzamosan a párt ellenségképe az etnikai-vallási jelleg felől a filozófiai-ideológiai jelleg felé fordult. Az új interpretáció szerint azok a francia nemzet ellenségei, akik veszélyeztetik a franciák biztonságát, a politikai közösség szabályai ellen vétnek és a közérdek elé saját egyéni érdekeiket helyezik. A fő kérdés így nem az, hogy egy személy milyen etnikai, vallási közösség tagja, hanem elfogadja-e a francia politikai közösség alapját jelentő elveket (Soós – Várnagy, 2020 kézirat).

Marine Le Pen 2012-es (Le Pen, 2012:6) és 2017-es (Le Pen, 2017:6) programjában egyaránt évi 10 ezer legálisan érkező külföldi munkavállaló „beengedését” ígérte, ugyanakkor a 2017-es program 144 pontja közül 8 foglalkozott kifejezetten a migráció, 9 pedig az iszlám kérdésével, amelyek korántsem ilyen „megengedő” hangnemet közvetítenek. A 2012-2017-es ciklust megrázó terrorcselekmények hatására rendkívül hangsúlyos szerepet kaptak a programban a rendészetre, biztonságpolitikára vonatkozó pontok, amelyek jelentős része nem említi a migrációt, vagy az iszlámot, viszont a politikai kontextus miatt mégis ezekhez kapcsolódik, így Marine Le Pen 2017-es programja a korábbi hagyományoknak és az aktuális politikai helyzetnek megfelelően a migrációt és az iszlámot kezelte központi kérdésként.

⁵⁶ A valmy-i csata 1792. szeptember 20-án zajlott, a forradalmi Franciaország első katonai sikerét jelentette az osztrák-porosz koalíciós haderővel szemben. A sikeres ütközet döntő szerepet játszott abban, hogy a koalíciós haderő kivonult Franciaország területéről, a Nemzetgyűlés pedig másnap, 1792. szeptember 21-én kikiáltotta a köztársaságot, miután megfosztotta trónjától XVI. Lajost.

A 2017-es elnökválasztási program „Biztonságos Franciaország” címet viselő fejezete a kettős állampolgárság lehetőségének szűkítését (elsősorban nem európai országokra vonatkozóan), az automatikus családegyesítés megszüntetését, a kitoloncolás egyszerűsítését, a bűncselekményt elkövető nem francia állampolgárságú személyek automatikus kiutasítását vázolta fel. Aki illegális bevándorlóként érkezett az országba, az esélyét is elveszítené annak, hogy később állampolgárságot szerezzen (Le Pen, 2017:5-6). Önálló pontot kapott (24. pont) a schengeni övezet elhagyása, ami egyúttal a határőrség újjászervezését is magával hozná (Le Pen, 2017:6). A rendészetre vonatkozó ígéretek között szerepel 15 ezer új rendőr és csendőr szolgálatba állítása, a csendőrök katonai státuszba helyezése, 40 ezer új börtön-hely létrehozása, a tényleges életfogytiglan büntetési tétel bevezetése és következetes alkalmazása (Le Pen, 2017:5-6).

Önálló alfejezet foglalkozik az iszlám fundamentalizmus elleni küzdelem szükségességével. A programban megjelent az S-listás (a köz- és államrendre potenciálisan veszélyes) iszlamista külföldiek azonnali kiutasítása, a Belügyminisztérium által szélsőségesnek minősített mecsetek bezárása, továbbá egy, közvetlenül a miniszterelnök irányítása alatt álló terror-elhárító fegyveres különítmény létrehozása (Le Pen, 2017:6). Marine Le Pen programjában minden platformon, így az online felületeken is szükségesnek nevezte az iszlamista dzsihadizmus elleni küzdelmet, ami veszélyezteti a nők helyzetét és jogait, az oktatás szabadságát és a Köztársaság eszméjét (Le Pen, 2017:4).

A migráció kérdése a biztonságpolitikai, rendészeti témák dominanciája mellett továbbra is betölti korábbi szerepét az RN kommunikációjában, más közpolitikai területek értelmezését, megítélését is szolgálja. Ennek jegyében Marine Le Pen magasabb járulék fizetésére kötelezné azokat a munkaadókat, akik nem francia munkaerőt foglalkoztatnak (Le Pen, 2017:7) és az illegálisan érkezett migránsok egészségügyi ellátását is jelentősen korlátozná (Le Pen, 2017:11). Az afrikai államok részére biztosított segély- és felzárkóztatási programokat olyan módon alakítaná át, hogy a forrásokat az oktatás, az élelmiszertermelés körülményeinek javítására, valamint biztonságpolitikai beruházásokra lehetne felhasználni, a kiáramló népesség csökkentése érdekében (Le Pen, 2017:19).

Bár a párt nemzetfelfogása és ellenségképe közel öt évtizedes története során komoly változásokon ment keresztül, a migrációt továbbra is központi kérdésként kezeli. A 2011 utáni „ördögtelenítési” folyamat egyik központi eleme az antiszemita és rasszista bélyeg eltüntetése volt, amit a republikánus fordulat, valamint a gaullista szuverenitás-központú gondolkodás előtérbe helyezése egyaránt szolgált. Az iszlám, különösen az iszlám fundamentalizmus és

dzsihadizmus elleni küzdelem az etnikai ellenségkép felváltásának, valamint a nemzetállami szuverenitás középpontba helyezésének stratégiájába egyaránt illeszkedett.

A folyamat központi személyiségének számító Florian Phillipot hatására a 2010-es években az EU és a közös valuta elhagyása (Frexit) ugyan felzárkózott a bevándorlás témájának szintjére (Soós – Várnagy, 2020 kézirat), de háttérbe szorítani nem tudta, ami a 2017-es elnökválasztási programban is tükröződött. A 2017-es választások „relatív kudarca”, majd a Phillipot személye körül kialakuló hatalmi harc egyúttal azt is eredményezte, hogy a Nemzeti Tömörülés nevet felvevő párt ismét a migráció és az iszlám területére koncentrált, önmagát az egyetlen bevándorlás-, és iszlámmellenes francia szereplőként pozicionálva. A 2019-es EP-választás kampányában is ez a stratégia érvényesült, ami a győzelem tükrében várhatóan a következő éveket is meghatározza majd.

4.4.4. Az RN politikai elitje

Franciaország múltja mint „bevándorló ország”, illetve mint egykori gyarmattartó jól tükröződik a 2017-ben megválasztott nemzetgyűlési képviselők születési helyszíneiben is. A külföldi születésű képviselők körében egyaránt találhatók kihelyezett gyarmati tisztviselők, mérnökök és pedagógusok (pl. Bernard Reynès – LR, Marokkó; Marc Le Fur – LR, Szenegál), vagy az NSZK francia zónájában szolgáló katonatisztek (pl. Alain Tourret – REM) gyermekei. Mellettük azonban jelentős létszámot képviselnek azok a személyek is, akik diktatúra és népiirtás (pl. Buon Tan – REM, Kambodzsa), politikai üldöztetés (pl. Danièle Obono – FI, Gabon) vagy háború (Liliana Tanguy – REM, Jugoszlávia) elől menekülve, továbbá azok, akik az egykori gyarmatokról, valamint más francia ajkú közösségekből (pl. Annie Chapelier – REM, Kanada) költöztek Franciaországba. Olyan esetre is találunk példát, hogy egy képviselőt néhány hónapos korában fogadott örökbe egy francia házaspár (pl. Joachim Son-Forget – REM, Dél-Korea).

A nemzetközi szintén ismertebbnek számító politikusok közül többen szintén a külföldön született képviselők körébe tartoznak. Manuel Valls korábbi szocialista miniszterelnök (2017-től a REM képviselője) Barcelonában született, amikor a Franco-rendszer elől Párizsba költöző szülei nyaralásukat töltötték, a radikális baloldal vezetője, Jean-Luc Mélenchon pedig Marokkóban élő spanyol tanárok gyermekeként érkezett Franciaországba 10 éves kora után. Bár 2017-ben nem szerzett mandátumot, ezen a ponton megemlíthető Ségolène Royal, a szocialisták 2007-es elnökjelöltje, aki Dakarban született egy katonatiszt gyermekeként.

22. Táblázat. A francia nemzetgyűlési képviselők (2017) születési országa

	REM (N=314)	LR (N=100)	MoDem (N=47)	LC (N=35)	NG-PS (N=31)	FI (N=17)	FN/RN (N=8)	Egyéb (N=25)	Összesen (N=577)
Franciaország	286	92	39	29	25	14	8	20	513
Franciaország tengeren túli területei ⁵⁷	4	5	3	4	4	1	0	5	26
Belgium	0	0	0	1	0	0	0	0	1
Görögország	0	0	0	0	1	0	0	0	1
NSZK	2	0	1	0	0	0	0	0	3
Svájc	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Spanyolország	1	1	0	0	0	0	0	0	2
Szerbia	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Ukrajna	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Kanada	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Algéria	4	0	1	1	0	0	0	0	6
Marokkó	1	1	1	0	0	1	0	0	4
Tunézia	1	0	1	0	0	0	0	0	2
Burkina Faso	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Elefántcsontpart	0	0	1	0	0	0	0	0	1
Gabon	0	0	0	0	0	1	0	0	1
Közép-afrikai Köztársaság	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Ruanda	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Togo	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Szenegál	1	1	0	0	0	0	0	0	2
Libanon	0	0	0	0	1	0	0	0	1
Kambodzsa	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Vietnám	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Dél-Korea	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Seychelles- szigetek	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Kuba	1	0	0	0	0	0	0	0	1
USA	1	0	0	0	0	0	0	0	1

Forrás: Francia Nemzetgyűlés (*Assemblée nationale*)

A dolgozatban korábban már említésre került az egykori francia Algéria különleges helyzete, ami nyilvánvalóan abban is, hogy a 2017-ben megválasztott Nemzetgyűlésben még mindig található 6 fő, akik Algériában születtek. A Republikánusok egyik képviselője, Michèle

⁵⁷ Franciaország tengeren túli területei (pl. Francia Guyana, Francia Polinézia szigetvilága) 2017-ben 27 választókerületet alkottak, a külföldön élő franciák pedig további 9 mandátumról dönthettek nemzetgyűlési választás során. A tengeren túli területeken többnyire helyi születésű és kötődésű jelöltek indulnak. Többségük már a kampány során szövetséget köt valamely nagy francia párttal és azok hivatalos jelöltjeként vagy szövetségeseiként indul. Egy részük viszont a mandátum megszerzését követően tárgyal a pártokkal és a megegyezés függvényében csatlakozik valamely frakcióhoz, vagy marad esetleg a függetlenek között. Franciaország európai választókerületeiben ritkán választanak tengeren túli születésű képviselőt. 2017-ben két jelölt járt sikerrel: Saïd Ahamada a REM (Bouches-du-Rhône 7.) és George Pau-Langevin a szocialisták (Párizs 15.) politikusa.

Tabarot pedig azért született Spanyolországban, mert apja a francia hatalom fenntartásáért küzdő, majd de Gaulle ellen forduló Titkos Katonai Szervezet (*Organisation Armée Secrète*, OAS) tisztje volt és Spanyolországban élt a szervezet tagjaira vonatkozó amnesztiáig.

Francia Algéria hívei különösen felülreprezentáltak voltak a Nemzeti Front politikusainak körében az 1970-es és 1980-as években, összhangban azzal, hogy Jean-Marie Le Pen számára kezdetben a francia politikai élet jobbszélén elhelyezkedő szubkultúrák jelentették a rekrutációs bázist. Az FN személyi állománya azt követően változott meg jelentősen, hogy a baloldal 1981-es hatalomátvétele radikalizálta a mainstream jobboldali pártok (RPR és UDF) politikusainak egy részét. Le Pen az 1980-as évek elején befogadta ennek a csoportnak a reprezentánsait, akik között volt korábbi államtitkár (Charles de Chambrun) és nemzetgyűlési képviselő (Édouard Frédéric-Dupont), de ekkor csatlakozott az FN-hez Bruno Mégret is (Ivaldi, 2016:234; Stockemer, 2017:141-144). Az FN 1984-es EP-, és 1986-os nemzetgyűlési frakciójában ennek következtében sokszínű, rendkívül eltérő előéletű politikusok gyűltek össze. Megtalálhatóak voltak köztük a francia jobbszél különböző irányzatai, háborús veteránok (pl.: Roger Holeindre, Jacques Peyrat), az 1961-es puccskísérletben részt vevők (pl.: Pierre Descaves, Pierre Sergeant), monarchisták (pl.: Georges-Paul Wagner) és ortodox katolikusok (pl.: Bernard Antony, Martine Lehideux). Az 1984-es EP-képviselőcsoport sajátos személyisége volt a román nemesi családból származó Gustave Pordea, aki Párizsban végezte egyetemi tanulmányait, diplomata lett, majd a kommunista hatalomátvételt követően végleg Franciaországba költözött. A párt politikai elitjét a következő két évtized során lényegében ez a két csoport határozta meg. A képviselői mandátumokat radikális vagy radikalizálódott értelmiségiek (ügyvédek, jogászok, egyetemi oktatók) töltötték be, ami a párt sajátos professzionalizálódásaként is értelmezhető (Hajdú, 2017c:16).

Marine elnöksége idején a párt elitje személyi összetétel szempontjából jelentősen megváltozott. A korábban meghatározó, idősebb politikusokat, köztük saját apját eltávolította a legfontosabb testületekből, helyükre pedig azokat emelte fel, akikkel már a 2000-es évek elején közösen dolgozott a pártban (*Génération Le Pen*) és a Mégret-féle pártszakadás után építette újjá az FN szervezeti hálóját. Az új elit kor, politikai szocializáció és ideológia szempontjából is koherensebb a korábnál. Döntő többségük az 1980-as években, Mitterrand idején járt egyetemre és politikai karrierjének kezdete összekapcsolódott az FN 1980-as évek második felében kezdődő felemelkedésével. Egy részük (pl. Bruno Bilde nemzetgyűlési képviselő; Steeve Briois d'Hénin-Beaumont város polgármestere; Philippe Olivier, Marine idősebb nővérének férje) az 1999-es pártszakadás során távozott a pártból, ám amikor

nyilvánvalóvá vált, hogy Mégret új mozgalma nem fog jelentős sikert elérni, fokozatosan visszatértek az FN keretei közé (Stockemer, 2017:50-51; Hajdú, 2017c:16-17).

A fiatalítás egyúttal azt is jelentette, hogy a pártot megjelenítő személyek közül eltűntek a háborús veteránok, francia Algéria hívei (lásd 23. táblázat). Bár a francia radikális jobboldal politikusainak szocializációjában ez a kérdés továbbra is fontos szerepet tölt be (pl. Louis Aliot, a párt főtitkárának és nemzetgyűlési képviselőjének, Marine élettársának családja algériai francia és zsidó gyökerekkel rendelkezik), a gyarmati múlt és az ahhoz kapcsolódó kérdések nem képezik hangsúlyos részét az RN kommunikációjának. A pártnak 2014-ben és 2017-ben is kizárólag olyan személyek lettek az EP-, illetve nemzetgyűlési képviselői, akik Franciaország európai területén születtek, ami éles kontrasztot jelent a Macron elnök mögött álló REM és MoDem frakciójának összetételével, vagy a marokkói születésű radikális baloldali Mélanchonnal szemben.

Az RN jelöltjeként 2019-ben szerzett első alkalommal EP-mandátumot színes bőrű politikus. Maxette Pirkabas-Grisoni a tengeren túli megye státuszú Guadeloupe-ról (Karib-tenger) származik, ahol mezőgazdasággal foglalkozott képviselővé választását megelőzően. A párt listáján kapott biztos befutó helye (12. hely) az RN tengeren túli területek irányába tett nyitási folyamatába illeszkedett. Marine Le Pen a 2017-es elnökválasztás, majd a 2019-es EP-választás kampányában is ellátogatott tengeren túli területekre (pl. Guadeloupe, Guyana, Réunion), 2017-es programja önálló pontban tért ki ezen térségek fejlesztésének szükségességére (Le Pen, 2017:8; 15). A 2019-es kampányban már önálló programot is bemutattak a tengeren túli területek (összesen 11,2 millió km²) fejlesztéséről és támogatásáról (RN, 2019). Marine Le Pen és az RN szempontjából ezek a lépések egyaránt illeszkednek az antiszemita, rasszista bélyeg elleni küzdelem, az „ördögtelenítés” folyamatába, valamint a francia állam egysége iránti elkötelezettség demonstrálását is szolgálják.

23. Táblázat. Az FN/RN képviselőinek (1984-2019) születési országa

	1984 EP (N=10)	1986 NGY (N=35)	1989 EP (N=10)	1994 EP (N=11)	1999 EP (N=5)	2004 EP (N=7)	2009 EP (N=3)	2014 EP (N=24)	2019 EP (N=22)
Franciaország	8	31	10	11	5	7	3	24	21
Franciaország tengeren túli területei	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Ausztria	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Németország	0	1	0	0	0	0	0	0	0
Románia	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Algéria	0	2	0	0	0	0	0	0	0
Vietnám	0	1	0	0	0	0	0	0	0

Forrás: Francia Nemzetgyűlés (*Assemblée nationale*), Európai Parlament (*European Parliament*)

A külföldi születésű képviselők mellett számos bevándorló családi háttérű, a második generációhoz tartozó politikus viselt tisztséget az utóbbi évtizedekben, akik közül a legismertebb és legmagasabb tisztséget betöltő Nicolas Sarkozy elnök volt. A 2017-ben megválasztott Nemzetgyűlésben is számos olyan képviselő van, akik például madagaszkári (pl. Alina Kuric – REM), szenegáli (pl. Sira Sylla – REM), vagy tunéziai (pl. Anissa Khedher – REM) szülők gyermekeként születtek Franciaországban. A „régebbi”, 1960-as évek előtt érkezett csoportok (pl. lengyelek, portugálok) döntően asszimilálódtak, leszármazottaik körében csak minimálisan jelenik meg a nemzetiségi kötődés mint képviseleti szempont.

Összegzésként megállapítható, hogy a francia nemzetgyűlési képviselők a születési hely, nemzetiségi kötődés szempontjából leképezik az ország XX. századi történetét, gyarmattartó múltját és a bevándorlás munkaerőpiaci szempontokat követő, viszonylag korai megszervezését. Az első- és másodgenerációs bevándorlók tekintetében a liberálisabb frakciók, a Macron elnököt támogató REM és MoDem esetében található nem csupán létszám és arány tekintetében a legtöbb képviselő, hanem származásuk is a lehető legszélesebb körben helyezhető el. Keverednek a különböző okok miatt Franciaországba vezető életutak, amivel szemben a jobboldali pártoknál jóval kevesebb külföldön született képviselő található. A Republikánusok 2017-ben mandátumot szerző frakciójában a gyarmatrendszerhez kapcsolódó magasabb társadalmi státusú családok gyermekei vannak jelen, az RN jelöltjeként pedig kizárólag olyanok jutottak képviselői tisztséghez, aki Franciaország európai területén belül születtek. A képviselői elit esetében a REM és a MoDem reprezentálja az új, multikulturális Franciaországot, az RN pedig az „egy és oszthatatlan Köztársaság” eszméjének legkarakteresebb képviselőjévé vált.

4.5. Hollandia

Hollandia az ezredforduló idején a tolerancia végletekig történt kiteljesedéseként, a neoliberális és progresszív társadalommodell megvalósulásaként jelent meg a médiában és a társadalomtudományban. Parlamentjében épp úgy jelen lehettek a progresszív fejlődés elkötelezett hívei, mint az új etnikai kisebbségek vagy az ortodox protestánsok képviselői. A felszínen úgy tűnt, hogy az egyre nagyobb létszámú muszlim közösséget is sikerül integrálni, így megvalósul a multikulturális társadalom eszménye. A 2000-es évek során azonban az események gyökeres fordulatot vettek: a konfliktusok nem eltűntek, hanem kiéleződtek, a siker útjának tartott multikulturális modellt egyre komolyabb kihívások és kritikák érték. Az állam szerepének radikális újragondolását követelő, a muszlimokkal szembeni ellenérzéseknek hangot adó véleményeket más európai országokkal ellentétben nem a pártrendszer jobbszélén feltűnő, hanem a liberális pillérből érkező szereplők formálták új politikai alternatívává.

4.5.1. Migráció és iszlám Hollandiában

A hollandok hagyományosan liberálisan kezelték az idegen betelepülőket és könnyedén adtak számukra állampolgárságot. A XVI. század óta a kontinens szinte minden részéből érkeztek az országba különböző vallási kisebbségek (pl. zsidók az Ibériai-félszigetről, hugenották Franciaországból, katolikus németek a protestáns német államokból)⁵⁸. Ezért nem jelentett problémát az ország életében, hogy a holland gyarmatok függetlenedése során a korábbi gyarmati területekről nagyon sokan költöztek át Hollandiába. A betelepülők státuszának rendezését szolgálta az 1949-ben Indonéziával, 1975-ben pedig Suriname-mal kötött szerződés (de Groot, 2001:31-34). A II. világháború után alapvetően változott meg az ország népességmozgása. Korábban jelentős kiköltözés zajlott az egykori gyarmatokra, továbbá Dél-Afrikába és az Amerikai Egyesült Államokba. 1945 után a kiáramlás gyakorlatilag megszűnt, miközben több hullámban jelentős számú népesség érkezett az egykori gyarmatokról, a munkaerő-toborzások, majd a menekültek befogadása és a családegyesítések következtében (Geddes – Scholten, 2016:104-107).

Indonézia, Hollandia egykori leghatalmasabb gyarmata az iszlám világ egyik alrendszerét (indonéz-maláj) képezi, az ezredforduló idején már a legnépesebb muszlim országnak számított (Rostoványi, 2004:18-19). Amikor az 1940-es évek végén egy függetlenségi háborút követően Indonézia önállósodott, rengeteg egykori gyarmati tisztviselő,

⁵⁸ Az üldözött vallási kisebbségek letelepedése teremtette meg többek között Amszterdam, Delft és Leiden városában a sokszínűség hagyományát és elfogadását (Geddes – Scholten, 2016:104).

közigazgatásban és rendészeti területen dolgozó személy és család költözött Hollandiába az új rezsim elől, amely árulóként tekintett azokra, akik a gyarmati közigazgatást működtették. Az indonéz területekről érkezők integrációjával vallástól, etnikai hovatartozástól függetlenül nem volt probléma (közülük sokan vegyes házasságban éltek, vagy abban születtek), mert a középosztályhoz és a társadalom felső rétegéhez tartozó 250 ezer fő érkezett az országba, akiknek nem volt gondjuk a holland nyelvvel, kultúrával, vagy jogrendszerrel (Szűcs, 2005:27). Suriname területéről az 1975-ös függetlenné válás, majd az 1980-as beutazási tilalom előtti időszakban telepedtek át sokan Hollandiába, a surname-i származásúak létszáma 2015-ben meghaladta a 350 ezer főt. A 2010-ig Holland-Antillák nevet viselő szigetek a Holland Királyság részei maradtak, munkavállalás és gazdasági kérdések tekintetében speciális szabályok vonatkoznak polgáraikra (Geddes – Scholten, 2016:104).

A hollandiai muszlim közösségnek azonban csak egy részét képezik a korábbi gyarmati státuszban lévő területekről érkező bevándorlók. Az 1960-as évektől több hullámban toboroztak vendégmunkásokat Hollandiába. A toborzások elsősorban a mediterrán országokra⁵⁹ terjedtek ki, köztük Törökországra és Marokkóra is. Az olajválság következtében megrendült a holland ipar és a toborzásokat 1973 után leállították. A kevésbé munkaigényes technológiák előtérbe kerülésétől azt is várták, hogy az országban maradt vendégmunkások hazatérnek, azonban nem így történt. Sőt, a családegyesítések következtében az ezredforduló után a törökök és a marokkóiak is nagyobb közösséggé váltak mint az egykori gyarmatokról érkezők csoportjai (Geddes – Scholten, 2016:104).

A muszlimok harmadik nagyobb csoportját a különböző afrikai és ázsiai országokból érkezett menekültek alkotják, akik az 1990-es évek második felében jelentek meg nagyobb számban az országban. Jugoszláviából, Irakból, Afganisztánból, Iránból, majd Afrikából (pl. Ghána, Szomália) is egyre többen kértek menekültstátuszt, amiről kezdetben a vendégmunkásokhoz hasonlóan úgy vélték, átmeneti jelenség lesz (Geddes – Scholten, 2016:104-105).

4.5.2. A politikai elit reakciója és a PVV stratégiája

A holland társadalom sajátosságának számított oszloposodott szerkezete. Az 1960-as évektől felgyorsuló erózióig négy politikai tábor létezett az országban, amelyek híveik életét teljes mértékben magukba foglalták. A keresztény tábor sokáig egy-egy különálló protestáns, illetve katolikus pillérre oszlott, amik mellett a liberálisok és a szocialisták is önálló közösséget alkottak. A pillérek középpontjában politikai párt állt, amelyet az élet minden területére

⁵⁹ 1960: Olaszország, 1961: Spanyolország, 1963: Portugália, 1964: Törökország, 1966: Görögország, 1969: Marokkó, 1970: Jugoszlávia és Tunézia

kiterjedő szatellit-szervezetek hálózata vett körül. A politikai táborok egymástól elkülönülő közösségeket alkottak, jellegzetességüket azonban nem az anyagi helyzet határozta meg, hanem a közös ideológia, ezáltal a társadalom valamennyi rétegében jelen voltak (Enyedi, 1998:50-55).

Az oszlopos szerkezet jelentette a holland politikai élet működési logikáját (Lijphart, 1984; Lijphart, 1994). A II. világháború után nem létezett egységes és koherens kormányzati politika, ami a bevándorlók jogi helyzetének rendezésére törekedett volna. A holland politikai elit inkább arra törekedett, hogy a bevált és ismert mintát követve a migránsokat önálló társadalmi csoporttá szervezze és egy újabb oszlop keretében illessze be az ország életébe. Ez a gondolkodásmód nem vette figyelembe sem a hagyományos oszlopok bomlását, valamint az ezt előidéző folyamatokat, sem a muszlim migránsok diverzitását, a muszlim közösségek szerveződési hagyományait és logikáját, egymással is éles konfliktusban álló csoportjait (Ignazi, 2006:169-172; Vink, 2007).

A nagy pártok, a kereszténydemokrata CDA, a szociáldemokrata PvdA és a – jobboldali – liberális VVD az 1980-as években a migráció és az integráció depolitizálásában egyeztek meg, a felmerülő problémák kezelését a „szakértőkre” bízta, akik a diszkriminációellenes intézkedésekre, oktatási és lakhatási kérdésekre koncentráltak. A foglalkoztatás terén jelentkező problémákra reagálva az 1994-ben hivatalba lépő baloldali és liberális pártokat összefogó – a pártok színe alapján elnevezett – lila koalíció (PvdA-VVD-D66) a munkaerőpiaci elhelyezkedés támogatását is prioritássá emelte, az identitással összefüggő kérdéseket azonban továbbra is egyéni ügyként kezelte (Geddes – Scholten, 2016:112-116).

Baloldali kritikusok (pl. Vuijsje, van Reybrouck) szerint a kulturális szempont évtizedeken át tartó háttérbe szorításának elsődleges oka a '68-as újbaloldali eszmék hegemon helyzetbe kerülése volt Hollandiában. Korábban az oszlopokra épülő intézményi háttér megfelelő háttérrel jelentett a konfliktusok békés rendezésére. Az oszlopok meggyengülése azonban egybe esett az új kulturális elit felemelkedésével, amely a normarendszerek pluralitását, a magánszféra sérthetetlenségét és az állami erőszak elutasítását hirdette. Utóbbi két álláspontból pedig egyenesen következett, hogy az új etnikai csoportokat, így a marokkóiakat és törököket nem lehetett alkalmazkodásra, asszimilációra kényszeríteni (Vuijsje, 2008:23-46; 196-207).

Az 1960-as évek végén, 1970-es évek elején néhány nagyvárosban marokkói- és törökellenes zavargások zajlottak, amelyek után még inkább felerősödött diszkrimináció és az rasszizmus elleni küzdelem, két sztereotíp álláspont elterjedésével: a bevándorlók szükségképpen segítségre szorulnak, a hollandok pedig látens rasszisták. Ez a légkör megakadályozta, hogy

olyan kérdéseket tárgyaljanak a holland közéletben mint a marokkói és antillai gyerekek iskolakerülése, fiatalok közötti felülreprezentációja és tartós leszakadása. Amikor 1988-ban Kees Loef Amszterdam városa számára készített jelentésében a fiatalok közötti bűnözést vizsgálva arra következtetésre jutott, hogy egyes bűnelkövetési formák esetében a marokkói fiatalok aránya akár a 70 százalékot is elérheti, munkáját évekig nem merték nyilvánosságra hozni, személyét pedig háttérbe tolták (Vuijsje, 2008:35-46).

A bevándorlást mint ügyet baloldali pártok emelték a politikai napirendre Hollandiában. Az 1970-es évek elején a Demokratikus Szocialisták '70 (*Democratisch Socialisten '70*, DS'70) nevű párt követelt szigorúbb feltételeket a migráció korlátozása érdekében. A párt különösen az egykori holland gyarmat Suriname területéről kiindulókat akarta távol tartani. 1983-ban pedig az akkor még marginális szereplőnek számító Szocialista Párt programjában szerepelt olyan javaslat, amely pénzügyi juttatásokat helyezett kilátásba azok számára, akik visszatérnek szülőföldjükre, és örökre elhagyják Hollandiát (Vuijsje, 2008:46-47).

A hagyományos pártok politikusai közül elsőként az 1990-es évek során a VVD vezetője, Frits Bolkestein bírálta a multikulturális modellt, fellépett a kulturális relativizmus ellen, az iszlám fundamentalizmust összeegyeztethetetlennek tartotta a nyugati értékekkel, ugyanakkor nem a muszlimok kizárását, hanem a mérsékeltekkel folytatandó párbeszédet és az integráció fokozását tartotta megoldásnak. Bolkestein az iszlámot többnek tekintette mint egy vallást, mert az állam és egyház szimbiózisát, fundamentalista értelmezése pedig egyenesen a liberalizmus antitézisének képviseli. A korábbi integrációs kísérletek kudarcaként értékelte, hogy Hollandiának a poligámiával (az 1990-es évek elején Amszterdamban legalább 800 férfi élt több feleséggel), az iskolaköteles lányok nagyarányú (közel 20 százalékos) iskolakerülésével és az európai felvilágosodás értékeinek nyílt tagadásával, ezen eszmék állami támogatással történő hirdetésével (pl. amszterdami török rádió műsorai) kell szembenéznie. Úgy látta, hogy „Hollandiának még soha nem volt dolga ekkora népvándorlással”, amit csak akkor lehet kormányzati szinten kezelni, ha szembenéznek a bevándorló közösségek problémáival – ami egyaránt jelentette az őket érintő és az általuk okozott problémákat (Bolkestein, 1996:185-217).

Ugyan az 1980-as és 1990-es évek parlamenti választásain a bevándorlásellenes „Centrumpártok”⁶⁰ igazán kiugró választási sikert nem tudtak felmutatni, a holland

⁶⁰ A holland közélet 1960-as évek végén tapasztalható forrongásának részeként a pártverseny jobb szélén új szereplők jelentek meg, amelyek száma, tagsága, elnevezése gyakran változott a permanens belharcok miatt. Ebből miliből emelkedett ki Hans Jaanmat, aki első alkalommal 1982-ben szerzett parlamenti mandátumot a Centrumpárt politikusként. 1984-ben új pártot alapított Centrumdemokraták néven. A CD programja elutasította a bevándorlást, és ezzel összhangban a multikulturális társadalom elképzelésével szemben harcra

társadalomban markáns többséget alkottak a bevándorlással szemben ellenérzéseket megfogalmazó választók. 1980-as évek végén készült kutatások szerint a válaszadók 50 százaléka tartotta volna jó megoldásnak, ha pénzügyi eszközökkel sarkallják hazaköltözésre a bevándorlókat, 60 százalék pedig úgy vélte, a bevándorlók semmilyen hasznot nem hoztak Hollandia számára (Ignazi, 2006:170). 2000-ben Paul Scheffer PvdA-tag társadalomtudós multikulturális tragédiának minősítette a migránsok körében tapasztalható munkanélküliséget, a rossz iskolai eredményeket és a kulturális beilleszkedés hiányát (Geddes – Scholten, 2016:117).

Ezek az előzmények hozzájárultak ahhoz, hogy a következő évben, 2001-ben üstökösként tűnt fel a holland közéletben egy addig ismeretlen rotterdami szociológus, Pim Fortuyn, aki még határozottabb kritikát és ítéletet hirdetett a multikulturalizmus eszméje felett. „A kultúránk iszlamizációja ellen: a holland identitás mint fundamentum” (*De islamisering van onze cultuur: Nederlandse identiteit als fundament*) című könyve heves vitákat robbantott ki. Provokatív fellépése, lehangoló stílusa, nyíltan vállalt homoszexualitása, militáns iszlámmellenessége, továbbá retorikai képességei révén pillanatok alatt a holland közélet egyik legismertebb, legtöbbet szereplő személyiségévé vált. Azt hirdette magáról, hogy küldetése van, meg kell védenie Hollandia szabadságát az iszlám fenyegetésétől. Fortuyn a muszlim bevándorlók mellett az egész politikai elitet kárhoztatta, amiért elszakadtak a hétköznapioktól, bürokrata és technokrata menedzserek kezébe adták az ország irányítását, és ezért képtelenek reagálni az iszlám által jelentett fenyegetésre. Fortuyn nem akarta eltávolítani az országból a bevándorlókat, azonban bevándorlási moratóriumot követelt, és az integrációs politika átalakítását, a multikulturális modell elvetését és a muszlimok asszimilációját nevezte a legfontosabb kérdésnek (Lucardie, 2008:157-160).

Azáltal, hogy összekapcsolta a bevándorlás, az intolerancia és a bűnözés problémaköreit, kiterjesztette és harciasabb stílusba ágyazta, radikalizálta az egy évtizede formálódó diskurzust (Vink, 2007:338-339). 2001. szeptember 11-e árnyékában Fortuyn új stílusa, és a bevándorlás központi ügyé emelése alapjaiban alakította át a holland politika napirendjét (van Bruinessen, 2006:4-5; 10-11). Pim Fortuyn és pártja (*Lijst Pim Fortuyn*, LPF) előtt szinte a teljes holland politikai elit kapitulált a kampány során, az új szereplő által megfogalmazott problémákra nem tudtak érdemi reakciót nyújtani. Azonban 2002. május 6-án, 9 nappal a

hívta a hollandokat (Mudde, 2000:123-141; Ignazi, 2006:162-172). A „Centrumpártok” választási eredményei messze elmaradtak a radikális jobboldali pártcsalád nemzetközileg ismert, sikeres pártjainak támogatottsági szintjétől. Ennek ellenére a holland politikai élet szempontjából jelentősnek tekinthetők, mert az első olyan politikai szereplők voltak, akik a populizmust a nacionalizmussal és a bevándorlásellenességgel kombinálva új ideológiai alternatívát, programot jelenítettek meg a jobboldalon, és parlamenti jelenlétük révén szélesebb nyilvánosság előtt hirdethették nézeteiket (Mudde, 2000:117-164).

választás előtt, egy rádióinterjút követően egy baloldali állatvédő aktivista meggyilkolta Fortuyn-t. Az eset sokkolta a holland társadalmat, közel 300 év elteltével került sor újra politikussyilkosságra az országban. Vezérének halála ellenére – vagy részben azért – az LPF a második helyen végzett a 2002-es választáson, alaposan felborítva a korábbi erőviszonyokat (van Holsteyn – Irwin, 2003).

Fortuyn halála után két formában is harc kezdődött az új politikai helyzet kihasználására, ami azt eredményezte, hogy a korábbi multikulturális modellre építő, liberális migrációs politikát rövid idő alatt az integrációra törekvő, restriktív politika váltotta fel. A következő években a hagyományos elit tekintélyvesztésének újabb jele volt, hogy a 2002-ben felállított parlamenti vizsgálóbizottság az integrációt „relatív sikeresnek” értékelte, amit a 2002-es választási kampány tükrében igazán senki sem hitt el (Geddes – Scholten, 2016:117). 2004-ben a muszlim családokon belüli erőszakról filmet készítő Theo van Gogh filmrendezőt gyilkolta meg egy marokkói bevándorló (Vossen, 2017:14-15). A konfliktusok hatására fokozódott a politikai elit iránti bizalom amortizációja, aminek újabb jele volt, hogy 2005-ben a holland választók népszavazás keretében utasították el az EU alkotmánytervezetét (Lubbers, 2008).

A CDA és a VVD egyaránt megpróbált igazodni az új helyzethez. Jan Peter Balkenende (CDA) első kormányába (2002-2003) beemelte az LPF-et is, amely azonban vezére halálát követően néhány hónap alatt összeomlott (van Holsteyn – Irwin, 2004:160-164). Második kormányában (2003-2006) az integrációs területért Rita Verdonk,⁶¹ a VVD politikusa felelt, aki – a már korábban is létező – integrációs kurzust és tesztet átalakította, aminek teljesítéséhez kötötték a Hollandiában történő letelepedést. 2007-től már nem csupán a letelepedni szándékozók, hanem a már korábban az országba érkezett külföldiek egy részének (pl. imámok) is kötelezővé tették (Vossen, 2011:184-186). Ebben az időszakban a VVD két politikusa is egyre radikálisabb bevándorlásellenes állásponttal vált ismertté a holland közéletben. Verdonk azonban több szempontból is mérsékeltnek tűnt Geert Wilders, a párt parlamenti képviselője mellett, aki sok esetben Fortuyn kijelentéseinél is hevesebb stílusban támadta a muszlim közösségeket.

2004-re Wilders elszigetelődött, ezért kilépett a VVD-ből és 2006-ban megalapította saját pártját a PVV-t. A PVV-t az első hónapokban a közvélemény-kutatók a „PVV/Wilders” formát használták, mert a választók csak így tudták azonosítani a pártot. A PVV

⁶¹ Rita Verdonk az integráció kérdésében képviselt szigorú álláspontjával kivívott népszerűségére építve 2006-ban elindult a VVD vezetéséért is, a választást azonban elveszítette Mark Rutte-vel szemben. 2007-ben új jobboldali pártot alapított (*Trots op Nederland*, ToN), amely a konzervatív társadalom- és liberális gazdaságpolitika hirdetése mellett a politikai elittel szemben határozta meg magát. A párt a 2010-es választáson nem tudott mandátumot szerezni (Vossen, 2010:30-33; van Holsteyn, 2011:414).

támogatottságának alulmérése a 2006-os választás előtt feltehetően azzal függött össze, hogy a párt alapítását követően a választók még nem tudták egyértelműen összekapcsolni Wilderst és szervezetét (van der Pas et al., 2011:9-10). Wilders bevándorlás- és kifejezetten iszlámellenes álláspontja ekkor már ismert volt a választók előtt is, amire építve jól azonosítható politikai identitást épített fel. A 2006-ban szerzett 9 parlamenti mandátum még sokakat meglepett (van Holsteyn, 2007), a következő években viszont a párt népszerűsége a közvélemény-kutatásokban meredeken emelkedett és a holland politikai élet egyik legfontosabb szereplőjévé vált (van Holsteyn, 2011). Ennek következtében a migráció és az integráció a 2010-es években is meghatározó téma maradt a holland politikai napirenden, a korábbi, multikulturalizmus elvét valló modell helyét pedig egyre inkább az integrációt szorgalmazó intézkedések vették át a kormány politikájában.

A 2008-as válságot követően a holland kormányok jelentősen csökkentették az integrációra fordított források mértékét, különösen az első Rutte-kormány idején, amelynek parlamenti többségét a PVV biztosította 2010 őszétől 2012 tavaszáig. Rutte második kormánya (2012-2017) azonban érdemben nem változtatott az irányvonalon, amelyben az integráció területe már nem is alkotott önálló tárcát, a Szociális és Munkaügyi Minisztérium részévé vált. A csökkenő forrásokkal függött össze, hogy 2010-től a holland kormány az integráció kérdését, többek között a lakhatás és az oktatás területét „decentralizálta”, lényegében az önkormányzatokra hárította. Ez a nagy, 50 százalék feletti bevándorló háttérű⁶² lakossal rendelkező városok (pl. Amszterdam, Rotterdam) számára nem jelentett újdonságot, mivel korábban is számos önálló programot finanszíroztak a kormányzati intézkedések kiegészítéseként. A kisebb települések számára viszont az új szabályozás komoly kihívást és számos új konfliktus keletkezését jelentette, különösen 2015 őszétől kezdődően. A harmadik nagy változás a személyes felelősség hangoztatása volt, aminek keretében például 2012-től önköltségessé minősítették az egyébként kötelező integrációs kurzust és tesztet (Geddes – Scholten, 2016:119-121).

A 2000-es évek fordulata az uniós kapcsolatok terén is éreztette hatását. A XX. században Hollandia az európai integráció elkötelezett támogatója volt, a migráció és a menekültkérelmek elbírálásának kérdésében is. A holland kormányok kezdeményező és meghatározó szerepet töltek be a Maastrichti szerződés második és harmadik pillérének kidolgozásában, továbbá a diszkriminációellenes (2000), családegyesítésre vonatkozó (2003) és a hosszú ideig külföldön tartózkodók jogait szabályozó (2003) uniós direktívák, közösségi

⁶² Holland források azokat a személyeket tekintik bevándorló háttérűnek, aki külföldön született, vagy legalább egyik szülője külföldi születésű (Geddes – Scholten, 2016:103).

jogszabályok előkészítésében. 2010 után az uniós keretek egyre inkább korlátokként tűntek fel a hollandiai vitákban, az EU megoldásból az integrációs probléma egyik okává vált nem csupán a PVV, hanem a VVD retorikájában is. Az uniós szabályozás miatt a holland kormány enyhíteni kényszerült a családegyesítés szigorításának feltételein, és Törökországgal sem tudott új, önálló megállapodást kötni a munkavállalás feltételeinek szabályozásáról és a személyek áramlásáról. Ennek jegyében a *Gedoogakkoord* pontjai közé bekerült az uniós direktívák újratárgyalásának igénye, a második Rutte-kormány pedig 2013-ban felvetette a munkaerő Unión belüli szabad áramlásának korlátozásának szükségességét is (Geddes – Scholten, 2016:121-124). Rutte kormányai a migráció kérdésében folyamatosan Wildershez igazodtak, 2010-2012 között a kormányzati együttműködés keretében, 2012 után pedig a két párt versengése miatt.

4.5.3. A PVV programja a migrációval és az iszlámmal kapcsolatban

Wilders a nyugati civilizációt fenyegető iszlám veszéllyel szembeni harca fázisának tekinti a PVV alapítását (Wilders, 2012:136-137). Ennek megfelelően a párt 2006-os alapítása óta folyamatosan a bevándorlással, a muszlim migránsokkal és az iszlám vallással kapcsolatos kérdések határozzák meg választási kampányait, kommunikációját. Wilders egy apokaliptikus víziót hirdet Európa jövőjéről, iszlamizálódásáról, amellyel szemben önmagát mutatja be az egyetlen hiteles harcosként (Vossen, 2010:26). 2006-os választási programjában a holland alkotmány preambuluma olyan jellegű módosítását követelte, ami révén az kimondta volna, hogy a holland állam a zsidó-keresztény és az európai humanista értékrendre épül, amelynek így nem része az iszlám (PVV, 2006:3).

A szimbolikus programpontra túl a PVV már ekkor is jóval konkrétabb, határozott támadást hirdetett a hollandiai muszlimokkal szemben. 5 éves moratóriumot hirdetett volna nem csupán a letelepedési és menekültkérelmek elbírálására, hanem új mecsetek és iszlám iskolák alapítására is. Egyúttal kötelezővé tette volna a hitszónokok számára a holland nyelv használatát, a külföldi állampolgárságú imámokat pedig kitiltotta volna az országból (PVV, 2006:3-4). Ezentúl a PVV elvenné a külföldi állampolgárok szavazati jogát a helyhatósági választások esetében. Az „utcai terrorcselekmények” elkövetői esetében megadná a bíróságoknak azt a lehetőséget is, hogy az elítélteket megfosszák holland állampolgárságuktól, amennyiben az szükséges ahhoz, hogy az illetőt ki lehessen toloncolni Hollandiából (PVV, 2006:2-3; PVV, 2010:11).

A 2012-es parlamenti választás kampányában kiadott program számos kérdésben még radikálisabb álláspontot fogalmazott meg a hat évvel korábbi dokumentumhoz képest. Ebben

a PVV már valamennyi iszlám iskola bezárását követelte, „fejkendő adó” bevezetését vázolta fel a köz- és oktatási intézményekben muszlim vallási öltözetet viselők számára, továbbá a segélyezési és felzárkóztatási alapok megszüntetését javasolta (PVV, 2012:34-37), amiket Wilders több alkalommal is baloldali és terrrorszervezetek állami kifizetőhelyének minősített. A bűncselekmények miatt elítélt külföldiek esetében tovább egyszerűsítette volna a kitoloncolás lehetőségét (PVV, 2010:11; PVV, 2012:30-33). A zsidókat és szexuális kisebbségeket muszlimok részéről érő támadások esetében szigorú büntetési tételek bevezetését ígérte (PVV, 2010:13-15). A 2012-es választási kampányban a PVV már nem csupán a muszlim vallású, Európán kívüli országokból érkező bevándorlókat vette célkeresztbe, hanem támadni kezdte az EU új, keleti tagállamaiból érkező vendégmunkásokat is. Ez a választási program szintjén úgy jelentkezett, hogy holland nyelvtudás igazolásához, továbbá 10 év helyben lakáshoz és bejelentett hollandiai munkaviszonyhoz kötötték volna a jóléti szolgáltatások igénybevételét, román és bolgár állampolgárságú vendégmunkásokat pedig egyáltalán nem engedtek volna az országba (PVV, 2012:22-25). Itt viszont meg kell említeni, hogy már a 2006-os programban is szerepelt egy olyan pont, amely szerint a holland munkaerőpiacra nem kell beengedni a keleti tagországok állampolgárait (PVV, 2006:5).

Wilders radikális iszlámellenes gondolkodásának jegyében rendszeresen kifejti, hogy szemében az iszlám nem vallás, hanem egy totalitárius ideológia, ami a fasizmushoz és a kommunizmushoz hasonlóan minden másként gondolkodó elpusztítására tör. Az iszlám tagadja a Nyugat olyan alapértékeit, mint a szólásszabadság, az állam és egyház szétválasztása, a nők egyenjogúsága, az életformák szabad megválasztása. A Koránt fasiszta szellemiségű műnek tartja, amelyet bizonyítéknak tekint az iszlám erőszakos természetére (Wilders, 2012:31-42). Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy Wilders mint ideológiát és vallást támadja az iszlámot, sosem a híveket, konkrét személyeket bírál, így 2017-ig el tudta kerülni, hogy gyűlöletkeltésért, vagy rasszizmusért ítélje el bíróság. 2017-ben viszont egy 2012-es kampányeseményen tett, marokkóikat negatívan minősítő megjegyzése miatt elítélték.

Az arab-izraeli ellentétet Wilders ideológiai háborúnak tekinti, aminek tétje, hogy a nyugati civilizáció keleti védőbástyájának számító Izrael fel tudja-e tartóztatni a totalitárius iszlám terjeszkedését. Ennek a harcnak a tétje óriási, mert „Jeruzsálem eleste utána Athén és Róma következik, és mindannak az elvesztése, ami a nyugati civilizáció vívmánya” (Wilders, 2012: 166). Wilders politikai pályája kezdetétől elkötelezett Izrael iránt, minden olyan lépést elutasít, ami a zsidó államot gyengítené arab szomszédjaival szemben. Így a PVV határozottan elutasítja a kétállami megoldást, a palesztinok önrendelkezésének további

kiterjesztését Izrael jelenlegi területén belül. Wilders szerint a palesztinok 1946 óta rendelkeznek önálló állammal, amit Jordániával azonosít. Azok a palesztinok, akik nem akarnak Izraelben élni, bármikor átköltözhetnek oda (Wilders, 2012:67-70; PVV, 2012:47).

4.5.4. A PVV politikai elitje

Amint az előző pontokban bemutatásra került, Wilders és a PVV elsősorban az iszlámmal és a Hollandiában élő muszlimokkal szemben határozta meg magát. Bár a párt alakulásától kezdve számos etnikai csoportot (pl. Holland-Antillákról érkezők, lengyelek, románok) is támadott – különösen a 2012-es parlamenti választás kampánya során – a viszonylag jól integrálódott kisebbségek (pl. kínaiak, indonéziai hollandok) helyzetét, hollandiai tartózkodását nem kérdőjelezte meg. Ebben azon túl, hogy Wilders édesanyja indonéziai származású az is szerepet játszhatott, hogy az első, 2006-2010-es ciklus frakciójának 9 képviselője közül 5 élt nem holland partnerrel (Vossen, 2017:98), köztük maga Wilders is, akinek második felesége a korábbi magyar diplomata, Márfa Krisztina (Wilders, 2017:9).

Ennek tükrében érdemes megvizsgálni, hogy a PVV mennyire nyitott a politikai karrierút szempontjából a Hollandia területén kívül született személyek számára más parlamenti pártokhoz viszonyítva. Míg más pártokban évtizedek óta megjelennek nem hollandiai születésű képviselők, addig a PVV parlamenti és EP-képviselőinek körében csak 2017-ben szerepelt először az országon kívül született személy. Ha a születési hely szempontjából vizsgáljuk a 2017-ben mandátumot szerző holland parlamenti képviselőket, akkor azt láthatjuk, hogy 10 fő nem hollandiai születésű, akik közül egy személy a PVV frakciójának tagja. Gidi Markuszower Tel-Avivban született, iskolai tanulmányait viszont már Hollandiában végezte. A PVV frakciójából rajta kívül mások is szorosan kötődnek Izraelhez. Wilders mellett fiatal korában Sietse Fritsma is több éven át élt izraeli kibucban.

Alacsonyabb szinteken is találunk migrációs háttérű személyeket a párt környezetében. Noor-Holland tartományban a PVV regionális képviselője volt Rana Saleem iraki keresztény menekült, a kampányok során pedig rendre szerepet vállalt néhány surinamei és kínai aktivista (Vossen, 2017:98), ami a képviselők külföldi partnerei és az izraeli kötődésű képviselők mellett a további jele annak, hogy a párt nem etnikai alapon ellenzi a bevándorlást, hanem kifejezetten az iszlámmal és a muszlim migránsokkal szemben pozicionálja magát.

24. Táblázat. A holland parlamenti képviselők (2017) születési országa

	Hollandia	Belgium	Törökország	Marokkó	Izrael
VVD (N=33)	32	0	1	0	0
PVV (N=20)	19	0	0	0	1
CDA (N=19)	19	0	0	0	0
D66 (N=19)	17	1	0	1	0
GL (N=14)	12	0	2	0	0
SP (N=14)	14	0	0	0	0
PvdA (N=9)	8	0	0	1	0
CU (N=5)	5	0	0	0	0
PvdD (N=5)	5	0	0	0	0
50Plus (N=4)	4	0	0	0	0
SGP (N=3)	3	0	0	0	0
Denk (N=3)	0	0	2	1	0
FvD (N=2)	2	0	0	0	0
Összesen (N=150)	140	1	5	3	1

Forrás: Holland parlament alsóháza (*Tweede Kamer*)

A PVV totális ellentette a holland pártrendszerben a 2016-ban két török származású munkáspárti parlamenti képviselő (Tunahan Kuzu és Selçuk Öztürk) által alapított *Denk*. A párt 2017-ben 3 mandátumot szerzett, harmadik képviselője a marokkói születésű Farid Azarkan lett. A *Denk* arra szolgáltat példát, hogy a nyitott politikai rendszerekben az új etnikai kisebbségeket képviselő pártok sikeressé válhatnak, tovább fokozva az ilyen típusú pártrendszerek fragmentációját (van Holsteyn, 2018:1368-1370). Török és marokkói származású képviselők azonban nem csupán az etnikai-vallási alapon szervezett *Denk* soraiban találhatók. A VVD frakciójában egy, a Zöld Baloldal (*GroenLinks*, GL) frakciójában két Törökországban született, a D66 és a PvdA frakciójában pedig egy-egy Marokkóban született képviselő található.

Mellettük a nagyobb pártok frakcióiban több ciklus óta jelen vannak másodgenerációs politikusok, akik már Hollandia területén születtek, Európán kívülről érkező bevándorló szülők gyermekeként. Ennek jegyében a legnagyobb kereszténydemokrata párt, a CDA is rendelkezik muszlim képviselővel. A marokkói származású Mustafa Amhaouch 1970-ben született Venlo városában – ami egyúttal Geert Wilders és több PVV-s politikus szülővárosa is – az ország dél-keleti iparvidékén. Amhaouch esete egyúttal arra is felhívja a figyelmet, hogy a 2017-ben megválasztott holland parlamenti képviselők között számos marokkói (pl. Malik Azmani – VVD; Salima Belhaj – D66), török (pl. Mahir Alkaya – SP) és kurd (pl. Sadet Karabulut – SP) másodgenerációs képviselő található, akik a PVV kivételével minden nagyobb pártban jelen vannak. Ezzel szemben számos olyan közösség, amelynek hollandiai

integrációját sikeresebbnek, kevesebb konfliktussal járónak tekintik (pl. kínaiak, indonézaiak), szinte teljes mértékben hiányoznak a politikai elitből.

Ezt a jelenséget Wilders az iszlamizálódás újabb elemeként mutatja be, azt állítva, hogy a hagyományos elit nagy pártjai (VVD, CDA, PvdA) és a zöldek (GL), illetve a progresszív liberálisok (D66) a migránsok érdekei szerint cselekednek, a szavazatszerzés reményében kiszolgáltatták magukat a muszlimoknak. Wilders szerint a muszlim politikusok „térhódítása” még nagyobb mértékű a helyi politikai szinten, vannak olyan települések, ahol a relatív többsége került bevándorló háttérű lakosság a politikai pártok és képviselő testületek irányítását is átvette (Wilders, 2017:240-243). Wilders álláspontja abból a szempontból nem tűnik teljesen valótlannak, hogy az etnikai ellentétek központi szerepet játszottak a PvdA pártszakadásában és a *Denk* megalakulásában (Meeus, 2017), továbbá napirendre kerültek a párt 2012-es és 2016-os listavezető választásán is. 2016-ban a párt legnépszerűbb politikusa, Rotterdam marokkói születésű polgármestere, Ahmed Aboutaleb visszalépett a versengéstől, miután úgy látta, hogy személye a pártban és a nemzeti pártversenyben is tovább élezné az etnikai-, illetve iszlámkérdést (Meeus, 2016).

Ebben a környezetben Wilders részéről tudatos döntés, hogy pártjában a többi jelentősebb szereplővel ellentétben nem ad szerepet muszlim politikusoknak. Sőt azáltal, hogy zsidó személyeket viszont előtérbe helyez, tovább fokozza szembenállását a politikai elittel. Ezzel a döntésével egyúttal azt is üzeni, hogy pártja elsősorban iszlámellenes álláspontot képvisel, az európai kultúrákból érkező bevándorlást korlátozott keretek között hajlandó elfogadni. A rasszizmus és antiszemitizmus vádját így semlegesíteni tudja, miközben önmagát tüntetheti fel az iszlám elleni küzdelem egyetlen hiteles képviselőjeként.

4.6. Ausztria

Franciaországgal és Hollandiával ellentétben Ausztria nem rendelkezett Európán kívüli gyarmatokkal. Ennek ellenére már a XIX. században éltek – akkori – területén muszlimok, a Balkánon történő terjeszkedés következtében. Az országban tartósan letelepedő vendégmunkások és menekültek a korábban tárgyalt országokkal ellentétben csak az 1980-as évektől jelentek meg nagyobb számban. Megjelenésük és tartós jelenlétük azonban hozzájárult ahhoz, hogy az 1980-as évektől az ország politikai erőviszonyai jelentősen megváltoztak, amely folyamatban központi szerep jutott a bevándorlásellenes Osztrák Szabadságpártnak. Az FPÖ 1980-as évek második felében kezdődő felemelkedése tartósan megváltoztatta az ország pártrendszerét és politikai kultúráját.

4.6.1. Migráció és iszlám Ausztriában

Bécs a XVIII. század végétől egyre vonzóbbá vált a Habsburg Birodalom területén élő csehek, lengyelek számára, akiknek többségét a XIX. század végétől tudatos stratégiával asszimilálták. Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása után kialakuló Ausztria a korábbi évszázadokkal szemben etnikailag szinte homogénnek számított. A zsidó és roma lakosság többsége 1938 előtt elmenekült az országból, vagy a II. világháború során meghalt a koncentrációs táborokban. A karintiai szlovénok asszimilálására pedig nem csupán az első, hanem a második köztársaság idején is komoly figyelmet fordítottak, szövetségi és tartományi szinten egyaránt (Plasser – Ulram, 1991:311-312). 1945 után az ország évtizedeken át tranzitországnak számított a menekültek számára. A keleti területekről kitelepített németek közül is „csak” 613 ezren maradtak Ausztriában. Az 1956-os magyar forradalom, a prágai tavasz és a lengyelországi hadiállapot kihirdetése után érkezők is néhány hónap után tovább utaztak az NSZK-ba, Kanadába, az Egyesült Államokba, vagy Ausztráliába. Az 1950-es évektől Ausztria speciális megegyezés keretében garantált közvetítést a Szovjetunióból kivándorló zsidók számára is. 1958 és 1988 között több mint 300 ezer zsidó hagyta el a Szovjetuniót Ausztrián keresztül. Azonban az 1980-as évek végén megjelentek, majd az 1990-es évek első felében jelentősen növekedett azon menekültek száma, akik nem tranzit-, hanem célországként tekintettek Ausztriára (Ettmayer, 1990:359-363). Az NDK összeomlását és a Vasfüggöny lebontását kísérő kelet-német menekültek hullámát követően elsősorban Törökországból, az egykori Jugoszláviából és a harmadik világból érkeztek Ausztriába, ami a menekültek, a migráció és az iszlám megítélését is alapvetően változtatta meg.

Bár Franciaországgal és Hollandiával ellentétben Ausztria nem rendelkezett gyarmatokkal, az iszlám mégsem volt ismeretlen az osztrák politika számára. A soknemzetiségű Habsburg

Birodalomban Bosznia-Hercegovina megszállását követően jelentős, „őshonos” muszlim közösség élt, akikkel kapcsolatos tapasztalatok közel egy évszázadon át meghatározták a későbbi osztrák állam migrációval, muszlimokkal kapcsolatos gondolkodását. Bosznia-Hercegovina katonai megszállása (1878) és hivatalosan a Monarchiához csatolása (1908) azt eredményezte, hogy az osztrák kormánynak közel félmillió muszlim közösség ügyeit is szabályoznia kellett. 1882-től osztrák irányítással zajlott a bosnyákok egyházi struktúrájának átalakítása, amit vallási reform is kísért. Ebben az időszakban költöztek Bécsbe az első boszniai muzulmánok (kereskedők, katonák, diákok). 1912-ben lépett hatályba az iszlám törvény⁶³, amely nem csupán a vallásgyakorlás szabadságát biztosította, hanem lehetővé tette a muszlim közösségeknek az oktatás és a társadalmi élet szabad szervezését is. A törvény rendelkezései mögött a Monarchiát uraló liberális gondolkodásmód mellett a bosnyákok szerbektől történő leválasztásának stratégiája húzódott meg. A Monarchia felbomlása után a törvény hatályban maradt, a muszlimok kérdése azonban az 1970-es évekig nem került napirendre Ausztriában (Aslan et al., 2017:26-31).

Az 1960-as évek elejétől Ausztriába is vendégmunkások sokasága érkezett, elsősorban Jugoszláviából (így a bosnyákok ismét jelentős számban éltek Ausztriában) és Törökországból. Ennek következtében az „egységes iszlám” időszaka is véget ért az osztrák történelemben, a bosnyákok és törökök egységes társadalmi csoportként kezelése azonban az 1990-es évekig lehetségesnek bizonyult. 1979-ben alakult meg az Ausztriai Iszlám Vallásközösség (*Islamische Galubengemeinschaft in Österreich*, IGGiÖ), amelyet az állam jogi, intézményi szempontból is vallási közösségként ismert el. Az IGGiÖ felelt a vallásgyakorláshoz szükséges feltételek (imahelyek biztosítása és fenntartása, vallási előírásoknak megfelelő egyházi és temetési szertartások, a Belügyminisztériummal együttműködve az imámok Ausztriába hozatala és ellátása) biztosításáért. Felelőssége és befolyása tovább növekedett, amikor az 1982/83-as tanévben, Európában elsőként az állami iskolákban a hittanoktatás keretében lehetővé vált az iszlám választása (Aslan et al., 2017:31-32).

Az 1980-as és 1990-es évek során az ausztriai iszlám differenciáltsága tovább fokozódott. Az 1980-as török katonai puccs, majd a délszláv háború következtében már nem csupán vendégmunkások, hanem politikai és gazdasági menekültek (utóbbi következtében koszovóiak) is megjelentek, akik a család egyesítés lehetőségével is élve viszonylag egyszerűen utazhattak be az országba. Az 1980-as években palesztin, iraki, iráni és libanoni

⁶³ Ebben az esetben a bosnyákok körében domináns hanafita jogi iskola szerepelt a törvény szövegében (Aslan et al., 2017:26-31).

menekültek, az 1990-es években pedig csecsenek, afgánok, majd 2014-től Szíriából, Irakból és afrikai államokból (pl. Eritrea, Szomália) is egyre többen érkeztek, ami az 1990-es választástól a politikai napirend folyamatos vitatémává emelte a migráció és az iszlám szabályozásának kérdését (Aslan et al., 2017:32-34).

A 2001-es hivatalos adatok (mikrocenzus) szerint az Ausztriában élő muszlimok száma 339 ezer fő volt, akiknek 28,3 százaléka rendelkezett osztrák állampolgársággal. Új jelenségnek számított, hogy már nem csak a nagyobb városokban (pl. Bécs, Graz, Linz) éltek koncentrált közösségekben muszlimok, hanem a vidéki ipari övezetekben, Alsó-Ausztria (*Industrieviertel*), Felső-Ausztria (*Innviertel*) és Vorarlberg ipartérségeiben (Aslan et al., 2017:38-41). A bevándorlási és születési statisztikák alapján 2009-ben már 515 ezer, 2012-ben 573 ezer főre becsülték az ausztriai muszlimok számát. Utóbbi kutatás arra is felhívta a figyelmet, hogy az állampolgárok aránya jelentősen emelkedett (43 százalék) és nagymértékben változtak a muszlimok belső jellegzetességei is, ami leginkább a bosnyákok arányának csökkenését, a törökök tartóssá váló domináns helyzetét és az Európán kívülről érkezett muszlimok növekvő számát jelentette (Aslan et al., 2017:41-44).

4.6.2. A politikai elit reakciója és az FPÖ stratégiája

A Vasfüggöny leomlásakor az osztrák társadalom elsőprő többsége pozitív, történelmi eseményként értékelte a határ megnyitását és a kelet-németek átengedését. A hangulat optimista és a külföldiek felé befogadó, baráti volt. A helyzet azonban nagyon gyorsan megváltozott és az 1991 elején készült közvélemény-kutatások már drasztikus átalakulást jeleztek, ami több ok miatt következett be. A feketemunka megjelenése és fokozódása mellett a kisértékű lopások száma is jelentősen növekedett, ami a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémák felszínre kerülésével együtt jelentősen árnyalta a korábbi képet. 1990-es júniusi adatok szerint az osztrákok 92 százalék támogatta a feketén dolgozókkal és kereskedőkkel szembeni szigorúbb fellépést, 78 százalék támogatta a bevándorlókra vonatkozó éves keret és maximum bevezetését. A lengyelekre vonatkozóan 77, általánosan a kelet-európaiakra nézve 57 százalék támogatta vízum bevezetését (Plasser – Ulram, 1991:312-316).

A változó hangulathoz igazodva az ország legnagyobb példányszámú lapja, a Kronen Zeitung, valamint az 1990-es parlamenti választási kampányban az FPÖ is markáns bevándorlásellenes álláspontra helyezkedett. A migráció kampánytémává emelése azonban nem korlátozódott az FPÖ-re. Míg az ÖVP politikusai próbálták az indulatokat mérsékelni, az SPÖ képviselői közül azonban volt aki úgy nyilatkozott, hogy „a hajó megtelt” (Peter Marizzi

parlamenti képviselő), vagy a szigorúbb határellenőrzések következtében kialakuló 10 órát meghaladó várakozási időtől várta az országba érkezők számának csökkenését (Josef Cap parlamenti képviselő, elnökségi tag). A kormány vízumot vezetett be a lengyel állampolgárokra és a hadsereget is bevonta a szigorúbb határőrizet végrehajtásába. A helyzet győztese azonban az FPÖ lett, amelynek egyértelmű, bevándorlásellenes profilja központi szerepet játszott a párt szavazatarányának 10-ről 16 százalék fölé emelkedésében (Plasser – Ulram, 1991:314-319).

Az 1990-es választás után készült közvélemény-kutatások már azt mutatták, hogy a külföldiek iránt kifejezetten pozitívan viszonyulók aránya csak 7 százalék volt, az ellenségesen nyilatkozóké viszont 21 százalék. Kifejezetten rossz volt az arabok és a fekete-afrikaiak megítélése, akikkel szemben a skála másik végén a magyarok és a németek (az adatok felvételekor még NDK állampolgárok) álltak. Összesen 67 százalék volt azok aránya, akik szerint a külföldiek azért érkeznek Ausztriába, hogy bűncselekményt kövessenek el, szintén 67 százalék volt azok aránya, akik szerint már túl sok külföldi él Ausztriában (Plasser – Ulram, 1991:319-321). Az FPÖ kampánya kiemelkedően eredményesnek bizonyult Karintiában (+9,4% - akkor Jörg Haider már első tartományi miniszterelnöki mandátumát töltötte) és Bécsben (+10,0%). Különösen a bécsi eredmény számított nagy sikernek, az FPÖ számos kerületben az ÖVP-t megelőzve második lett (Plasser et al., 1991:110-111). A bevándorlásellenes üzenetek komoly visszhangra találtak olyan bécsi munkás kerületekben, ahol a szociáldemokraták hegemoniája korábban megkérdőjelezhetetlennek tűnt. 1991-ben a bécsi tartományi választáson a téma középpontba emelése újabb átütő sikert hozott. A Szabadságpárt támogatottsága ekkor 9,7 százalékról 22,5 százalékra növekedett, amivel története során először végzett a második helyen Bécsben (Ignazi, 2006:114). Ettől kezdve az elitellenesség mellett a migráció elutasítása képezte az FPÖ programjának és kommunikációjának központi elemét.

Az FPÖ 1990-es és 1991-es sikereinek hatására az osztrák kormány Európa akkori egyik legszigorúbb bevándorlási szabályrendszerét alakította ki, ami magába foglalta a munkavállalás, a menekültstátusz és a lakhatás feltételeinek szigorítását is. Ennek ellenére az FPÖ továbbra is központi ügyként kezelte a migráció kérdését, „tovább emelve a tétet” további szigorításokat tartalmazó 12 pontos petíciót (Ausztria mindenek előtt – *Österreich zuerst!*) és aláírásgyűjtést hirdetett, ami ellen viszont felsorakozott a média, a civil szféra, az egyházi és az üzleti világ számos szereplője és az 1992-ben megválasztott új néppárti államfő (Thomas Klestil) is. A „fénytengernek” nevezett tüntetésekkel azonban csak az FPÖ célját segítették, ugyanis a kormányzati szigorítások ellenére fennmaradt a kép, miszerint az FPÖ a

további bevándorlás ellen foglal állást, a többi politikai szereplő pedig nem. A bevándorlás elutasítása arra is alkalmasnak bizonyult, hogy az FPÖ legjelentősebb riválisait megossza a kérdésben. Az üzleti, ipari szférával összefonódó ÖVP egyszerre találkozott a munkaadók olcsó, külföldi munkaerőre vonatkozó igényeivel és szavazótáborának bevándorlásellenes érzelmeivel. Az SPÖ szintén egyensúlyozni próbált a multikulturalizmus iránt lelkes értelmiségi tábor és a külföldi munkavállalókban riválist látó szakszervezeti szárny követelései között (Ellinas, 2010:64-68).

A bevándorlás kérdésének folyamatos napirenden tartása hozzájárult az FPÖ 1990-es években tapasztalt választási sikereihez, azonban a párt felemelkedése nem köthető kizárólag ehhez a témához. A párt komplex „ideológiai innovációt” hajtott végre, amelynek központi eleme nem elsősorban a migráció elutasítása, hanem az „osztrák kisember” világának védelme volt. Egy olyan múlt idealizálása, ahol a kiskereskedő még biztonságban volt a multinacionális vállalatokkal szemben, a munkásnak nem kellett versenyezni az alacsony munkabérért dolgozó külföldi munkavállalókkal, a természet nem volt szennyezett, és a „*Wiener Schnitzel*” még nem állt a „*Kebab*” és a „*Hamburger*” ostroma alatt (Heinisch, 2008b:49). A protest programmal, jóléti ígéretekkel kibővített szavazótábor lehetővé tette a párt kormányra kerülését, azonban 2000-től az FPÖ egyre súlyosabb válságba került, amely támogatottságának drasztikus csökkenéséhez, majd a 2005-ös pártszakadáshoz vezetett.

A 2005-ös pártszakadást követően az FPÖ visszatért a 2000-es kormányra kerülést megelőző időszakot jellemző harsány bevándorlásellenes retorikához, ami már 2005 őszén meghozta eredményét. Egy évvel az Európai Unió bővítését követően felerősödtek a keleti bővítés körüli ellentétek és a választók azzal kapcsolatos félelmei. Strache és az FPÖ új vezetői az országot előzőnlő külföldi munkavállalók rémképét festették a választók elé, akik növelik a munkanélküliséget és romba döntenek a közbiztonságot. 2005 őszén Burgenlandban, Bécsben és Stájerországban is tartományi választást rendeztek, amelyeken az FPÖ jobb eredményeket ért el, mint a Haider és a kormánytagok általa alapított BZÖ. Különösen Bécsben volt nagy a különbség, ahol az FPÖ 14,83 százalékot ért el szemben a BZÖ 1,15 százalékával. A 2006-os parlamenti választáson az FPÖ a szavazatok 11 százalékát kapta, amivel ismét fölényes győzelmet aratott a 4,1 százalékkal a parlamenti küszöböt éppen csak átlépő BZÖ felett (Kurtán – Hajdú, 2020 kézirat).

A 2000-es évek során azonban nem csupán az EU keleti bővítése és az integráció munkaerőpiacra gyakorolt hatása uralta a migrációval kapcsolatos vitákat. Az előző pontban bemutatott folyamatok következtében a muszlim közösségek kérdése egyre hangsúlyosabbá vált és a korábban kialakított intézményi kereteket alapjaikban kellett újra gondolni. A 2000-

es években az etnikai, nyelvi és vallási irányzat szempontjából egyaránt rendkívül heterogén muszlim közösséget az 1912-es törvény és az osztrák kormányok által fő partnernek tekintett IGGiÖ sem tudta már kezelni és megfelelően képviselni. A helyzetet az sem orvosolta, hogy a szunnita hanafita jogi iskola által dominált korábbi szervezet mellett Ausztria önálló szervezeteket ismert el az alavita és a síita közösség esetében is. 2015-ben új iszlámra vonatkozó törvény került elfogadásra, amely a korábbi tapasztalatok alapján komoly változások életbe lépését jelentette. Az új jogszabály az oktatási, egészségügyi-szociális terület mellett a hadseregben is engedélyezte a muszlim szervezetek vallásgyakorlást segítő és biztosító tevékenységét, a vallási ünnepnapok és az előírásoknak megfelelő ételek tiszteletben tartását az állami szféra intézményeiben. Ugyanakkor az osztrák állam 1 éves átmeneti időszakkal megtiltotta a mecsetek működését és az imámok ausztriai tartózkodását biztosító külföldi finanszírozást. Cserébe viszont 2016-tól Bécsben egyetemi szinten iszlám teológia oktatása kezdődött. Egyúttal a törvény azt is kimondta, hogy az osztrák jogszabályokat megsértő személyeket az állam eltávolíthatja az állam által elismert vallási szervezetek éléről (Aslan, 2017:34-36).

Az FPÖ az 1990-es évekig nem fordított különösebb figyelmet a muszlim bevándorlókra és az iszlámmal sem állt kifejezetten ellenséges viszonyban. Még Haider elnöksége során, amikor a bevándorlásellenes retorika meghatározta a párt politikáját, Haider ambivalens módon jó kapcsolatot ápolt Moammer Kaddhafi líbiai, és többször találkozott Szaddam Husszein iraki diktátorral is. Az osztrák média szerint Haider komoly anyagi támogatást is kapott a két diktátortól, amit viszont nem sikerült egyértelműen bizonyítani (Hajdú, 2011:88). Az iszlám terjedése, az „iszlamisztáció” (*Islamisierung*) elleni fellépés a 2000-es években vált a párt hangsúlyos követelésévé, összhangban az országban élő muszlimok számának növekedésével és a nyugat-európai jobboldal egyre markánsabb iszlámellenességével (Betz – Meret, 2009; Hafez, 2014). Az iszlám elleni harc egyúttal – a Nemzeti Fronthoz hasonlóan – azt a célt is szolgálta, hogy a párt megszabaduljon az antiszemitizmus bélyegétől. Ez tükröződött például Ursula Stenzel, Bécs I. kerületi polgármesterének nyilatkozataiban, aki 2015 szeptemberében csatlakozott az ÖVP-től az FPÖ-höz. Stenzel azt állította, hogy az FPÖ-ben nem találkozott antiszemitákkal, ellentétben a baloldali pártokkal, amelyek migráns származású politikusai minimum Izrael területi csökkentéséről, de egyes esetekben Izrael megsemmisítésének szükségességéről, a zsidó kulturális örökség tagadásáról beszélnek (Die Presse, 2015).

Az iszlám politikai jelentőségének növekedését jelzi Ausztriában, hogy a kérdés nem csupán az FPÖ soraiban vált meghatározó kérdéssé. A 2017-es kampányban az iszlámmal és muszlim

országokkal szemben korábban is fenntartásokkal nyilatkozó ÖVP nyíltan iszlám-kritikus kampányt folytatott (Hofinger et al., 2017:192-193), amihez segítséget kapott az osztrák társadalomba integrálódott, szekularizálódott törököktől (pl. Efgani Dönmez felsőházi korábbi zöld képviselő) is (Kurier, 2017). Az iszlámmal kapcsolatos viták a Zöldeket is megosztották, a párt egyik korábbi befolyásos politikusa, Peter Pilz az osztrák nemzetbiztonságot veszélyeztető tényezőnek tekinti a külföldről finanszírozott mecseteket és az ott szolgáltatást teljesítő imámokat (Die Presse, 2018). Álláspontja hozzájárult ahhoz, hogy egyre konfliktusosabb viszonyba került a párt többi vezetőjével. Miután a 2017-es választáson nem kapott biztos befutó listás helyet önálló párttal indult a választáson, ami végül átlépte a parlamenti küszöböt, ellentétben a Zöldekkel. Ezek az események hozzájárultak ahhoz, hogy a 2017-es kampány központi kérdései között a migráció, az integráció és a határvédelem szerepelt (Bodlos – Plescia, 2018:1356-1358).

4.6.3. Az FPÖ programja a migrációval és az iszlámmal kapcsolatban

Az FPÖ alapprogramja szerint Ausztria az ország területén élők hazája, amely a német nyelv- és kultúrközösség része (FPÖ, 2011:2). Őshonos népcsoportként határozza meg a horvátokat, szlovénokat, magyarokat, cseheket, szlovákokat és romákat (FPÖ, 2011:5). Az FPÖ Tirolt egységesnek, az osztrák politikai közösség részének tekinti, önmagát pedig a dél-tiroliak és az egykori Osztrák-Magyar Monarchia területén élő németek képviselőjeként, védelmezőjeként határozza meg (FPÖ, 2011:16). Az iszlám a párt szerint nem Ausztria része, sőt fenyegetést jelent nem csupán az országra, hanem egész Európára nézve (FPÖ, 2017:4).

A 2011-es új alapprogram („grazi program”) csak minimálisan foglalkozik a migráció kérdésével, annyit szögez le, hogy negatív jelenségnek tekinti a multikulturalizmust, a globalizációt és a tömeges bevándorlást (FPÖ, 2011:17), továbbá a gyermekvállalás ösztönzésével és támogatásával, nem vendégmunkásokkal kívánja megoldani az ország demográfiai problémáit (FPÖ, 2011:8). A 2017-es választási programban ezzel szemben a migráció, határvédelem és biztonság kérdésköre kapja a leghangsúlyosabb szerepet. Az aktuális európai helyzetet negatív színben ábrázolja, a migrációt „menekültipar”-ként definiálja (FPÖ, 2017:5). Ragaszkodik az állami önrendelkezéshez annak eldöntésében, hogy kit és miért lehet egy ország területére beengedni, a határvédelem tekintetében pedig felveti annak lehetőségét, hogy teljes mértékben nemzeti hatáskörbe kerüljön, amennyiben az EU nem tudja megoldani a külső határok védelmét. A párt egyúttal szigorúbb szabályokat ígér a kitoloncolás és esetlegesen az állampolgárság megvonására vonatkozóan is (FPÖ, 2017:4-5). A közbiztonság problémáit egyértelműen a migráció és a szabad határátlépés számlájára írja

az FPÖ, amely szerint a határok megnyitása a „bűnözőturizmus”, a „tömeges illegális bevándorlás”, a „külföldi bűnözők” és az „iszlám terrorizmus” számára nyitott utat, ami ellen a határok ellenőrzésével, szigorúbb büntetőjogi szabályokkal és határozottabb rendvédelmi fellépéssel lehet tenni (FPÖ, 2017:12-13). A választási program egyúttal azt is leszögezi, hogy bűncselekmény esetén nem lehet enyhítő körülmény a külföldi vagy más kulturális közösségből történő származás (FPÖ, 2017:48-49). A nyelvi problémákkal küzdők számára kötelezővé tenné az általános iskola előtt német nyelvkurzusok látogatását (FPÖ, 2017:21), a külföldi diákok arányát pedig alacsony százalékban, központi szabályozás keretében határozná meg (FPÖ, 2017:19).

Az iszlám és az FPÖ kapcsolatának tárgyalása során ki kell térni a muszlim bosnyákokra, valamint a délszláv nemzetek közötti konfliktusokban elfoglalt szabadságpárti álláspontra. Strache elnöksége alatt a párt kiemelt figyelmet fordított az országban letelepedett szerbek és horvátok megszólítására, az ausztriai szerb- és orosz ortodox vallási közösségek támogatásán keresztül diplomáciai kapcsolatok építésére Szerbiában és Oroszországban. Az FPÖ felismerte, hogy az elsősorban Bécs déli és keleti munkás kerületeiben koncentrálódó, egyre nagyobb létszámú, ugyanakkor stabil pártpreferenciával nem rendelkező közösség integrálható különösebb ideológiai, programbeli változtatás nélkül (Horaczek – Reiterer, 2009:168-169). Ennek jegyében már a 2008-as programjában élesen bírálta Koszovó önállóságát, valamint megkérdőjelezte Bosznia-Hercegovina létjogosultságát. A párt a multikulturalizmus csődjét a délszláv háborúval és Bosznia-Hercegovina életképtelenségével illusztrálta. A szarajevói kormányt név szerint is bírálta a párt tisztségviselőit orientáló kiadvány, mert az FPÖ szerint a muszlim vallású bosnyák közösségnek jóval nagyobb arányban oszt a külföldi segélyekből, mint a keresztény horvátoknak és szerbeknek (FPÖ, 2009:246-247). Bosznia a későbbiekben is az FPÖ „célkeresztjében” maradt, a párt ugyanis az utóbbi években napirendre emelte a konföderáción belül létező Szerb Köztársaság (*Republika Srpska*, RS) függetlenségi törekvéseinek támogatását. Az elnökség tagjai jó kapcsolatot alakítottak ki Milorad Dodik miniszterelnökkel (ORF, 2018), Strache pedig már alkancellárként okozott diplomáciai feszültséget, amikor egy néhány hónappal hivatalba lépése előtt készült boszniai-szerb interjúból idézték szavait, miszerint „megfontolandó lehetőségként kellene tekinteni a Szerb Köztársaság függetlenségére” (Krone, 2018). Az osztrák kormány gyorsan leszögezte, hogy nem kíván szakítani a korábbi több mint két évtizedes állásponttal, miszerint elkötelezett Bosznia egysége és Daytoni megállapodásban rögzítettek mellett.

Bár a bosnyákok és az FPÖ konfliktusa ennek következtében nem jelent meg kormányzati szinten, más területeken érvényesült a párt bevándorlás- és iszlámellenes álláspontja. A 2017-es kormányprogram rögzíti többek között az illegális bevándorlás elleni küzdelem szükségességét, a határvédelem erősítését, a szexuális bűncselekmények és szélsőséges akciók esetében kiszabható büntetések szigorítását (BRÖ, 2017:28-36). A Belügyminisztériumot Herbert Kickl, az FPÖ korábbi főtitkára és főideológusa vezette az első Kurz-kormányban. Az egyik első, diplomáciai viharokat is kiváltó döntés 2018. június 8-án született, amikor az osztrák kormány 7 mecset bezárásáról és közel 60 imám kiutasításáról döntött. A lépést a kormány a szélsőséges muszlim tanok hirdetésével szembeni intézkedésként határozta meg, amelyet állításuk szerint az IGGiÖ vezetői is kértek, mert veszélyesnek ítélték az érintett mecsetekben zajló prédikációkat és oktatást (Fritzl, 2018b).

A családi pótlék vonatkozásában egy 2018 májusi kormányülésen döntött úgy a Kurz-kormány, hogy 2019-től annak az országnak az árszínvonalához igazítják a családi pótlék mértékét, ahol a gyermek él. A lépést az Európai Bizottság és több uniós tagállam bírálta, az osztrák kormány azonban ragaszkodott az indexálás bevezetéséhez.

4.6.4. Az FPÖ politikai elitje

Az osztrák parlamenti és kormányzati elit szocio-demográfiai hátterének vizsgálata során a politikusok migrációs hátterével kapcsolatban nem csupán a gyarmattartó múlt hiányát kell figyelembe venni, hanem a nyugat-európai viszonylatban zárkózott, defenzív politikai kultúrát is. Ez utóbbi jellegzetesség az alpesi régióhoz sorolható több ország politikai kultúrájában is megfigyelhető, ami a komoly támogatottsággal és beágyazottsággal rendelkező regionális pártok (pl. *Süd Tiroler Volkspartei*, *Union Valdôtaine*, *Lega Nord* elődszervezetei) mellett a radikális jobboldal kiemelkedő választási eredményeiben is megnyilvánul. A Svájci Néppárt, az Osztrák Szabadságpárt és a Liga egyaránt Európa legeredményesebb radikális jobboldali pártjai közé tartoznak. A geopolitikai helyzet, a történelmi örökség, a zárt szociális rendszer és politikai kultúra Ausztriában meghatározó szerepet játszott olyan politikai környezet kialakulásában, amelyben az FPÖ rendkívül sikeressé válhatott (Caramani – Wagemann, 2005).

A zárt politikai kultúra és elit azonban az ezredfordulóra fokozatosan konfliktussá vált az egyre jelentősebb létszámú bevándorló és migrációs hátterű népesség szempontjából. A 2010-es évekre a migrációs hátterű lakosság aránya megközelítette a 20 százalékot, míg a parlamenti képviselők körében létszámuk elenyésző maradt. A migrációs hátterű választók

politikai integrációja érdekében a parlamenti pártok különböző lépéseket tettek, aminek keretében megjelentek nem ausztriai születésű képviselők is.

Az alsóházban a török vendégmunkások megjelenését követően több mint négy évtizeddel, 2008-ban vehette át mandátumát az első törökországi születésű képviselő, a Zöldek listájáról Alev Korun. A következő szövetségi választásokon, 2013-ban és 2017-ben egyaránt a törökországi születésűek voltak többségben az Ausztria területén kívül született képviselők körében. 2013-ban a Zöldek frakciójában két (Alev Korun, Aygül Berivan Aslan), a szociáldemokraták frakciójában egy (Nurten Yilmaz) Törökországban született képviselő ült. 2017-ben a helyzet annak ellenére sem változott meg, hogy a Zöldek nem tudták átlépni a parlamenti küszöböt. A szociáldemokraták két (Selma Yildirim, Nurten Yilmaz) képviselője mellett első alkalommal az ÖVP frakciójában is volt egy török képviselő, a Zöldektől átlépő korábbi felsőházi képviselő, Efgani Dönmez. 2019-ben újra mandátumot szerzett az SPÖ két török képviselője, továbbá a zöldek parlamenti visszatérésével is növekedett a migrációs háttérű, köztük a török képviselők száma (lásd 26. táblázat).

A törökországiak mellett 2017-ben néhány egyedi esettel találkozhatunk (a Zöldektől távozó Peter Pilz listáján a bosnyák Alma Zadić és az Ausztráliában született Stephanie Cox szerzett mandátumot), valamint egy további csoportot alkotnak azok a politikusok, akik Ausztrián kívül, viszont egy másik németajkú országban, vagy közösségben születtek. A Neos frakciójában 2013-2017 között volt képviselő a svájci születésű Christoph Vavrik. A bajorországi születésű August Wöginger 2017 óta az ÖVP frakcióvezetője. Az FPÖ parlamenti képviselői között ugyan 2017 óta nincs ilyen politikus, azonban a korábbi ciklusokban rendre mandátumot szereztek például szudétánémetek, vagy az egykori Jugoszlávia németajkú közösségeiben születettek. A párt legismertebb szudétánémet politikusai közé tartozott Tassilo Broesigke (több cikluson át parlamenti képviselő, 1980-1992 között a számvevőszék elnöke) és Dieter Böhmendorfer (2000-2004 között igazságügyi miniszter).

25. Táblázat. Az osztrák parlamenti képviselők (2017) születési országa

	ÖVP (N=62)	SPÖ (N=52)	FPÖ (N=51)	Neos (N=10)	Pilz (N=8)	Összesen (N=183)
Ausztria	60	50	51	10	6	177
Bosznia-Hercegovina	0	0	0	0	1	1
Németország	1	0	0	0	0	1
Törökország	1	2	0	0	0	3
Ausztrália	0	0	0	0	1	1

Forrás: Osztrák parlament alsóháza (*Nationalrat*)

26. Táblázat. Az osztrák parlamenti képviselők (2019) születési országa

	ÖVP (N=71)	SPÖ (N=40)	FPÖ (N=31)	GA ⁶⁴ (N=26)	Neos (N=15)	Összesen (N=183)
Ausztria	69	38	31	21	15	174
Bosznia-Hercegovina	0	0	0	2	0	2
Lengyelország	0	0	0	1	0	1
Magyarország	0	0	0	1	0	1
Németország	1	0	0	0	0	1
Románia	1	0	0	0	0	1
Törökország	0	2	0	1	0	3

Forrás: Osztrák parlament alsóháza (*Nationalrat*)

A nem Ausztria területén született németajkú képviselők jelenléte az osztrák, illetve nagynémet nemzeti kérdésre hívja fel a figyelmet. Amint arról korábban már szó volt, az Osztrák Szabadságpárt gyökerei a XIX. századba nyúlnak vissza, a nagynémet egységet preferáló ausztriai politikai erők megjelenéséig. Az FPÖ programjában továbbra is kifejti, hogy Ausztriát a német nyelv- és kultúrközösség részének, önmagát pedig az egykori Monarchia területén élő németek védelmezőjének tekinti (FPÖ, 2011:2;16)..

Bár az egykor jelentős kelet-európai német lakosság jelentős részét 1945 után kitelepítették, a német nyelv- és kultúrterület továbbra sem egy állam keretei közé összpontosul. Németország és Ausztria mellett jelentős létszámú német közösség él Svájcban, Dél-Tirolban, továbbá kisebb csoportok élnek Belgium és Dánia területén. A különböző térségekben élő németajkú lakosság között továbbra is szoros kulturális, gazdasági és politikai kapcsolat létezik. Jörg Haider dél-tiroli (Zöchling, 2002:29-32), Heinz-Christian Strache szudétanémet (Horaczek-Reiterer, 2009:23-26) rokonokkal rendelkezett⁶⁵, ami fiatal korukban erősítette a családi és tágabb szocializációs közegből örökölt nagynémet egységben gondolkodó attitűd kifejlődését és továbbélését. A német kulturális tér egyes részei közötti kapcsolat szorosságát azonban

⁶⁴ Faika El-Nagashi 1976-ban született Budapesten, egyiptomi-magyar párkapcsolatból, általános iskolai tanulmányait viszont már Bécsben kezdte el.

⁶⁵ Jörg Haider szülei, Robert Haider és Dorothea Rupp egyaránt a német-nemzeti tábor elkötelezett támogatója volt, édesapja NSDAP-tagként az 1934-es nemzetiszocialista puccskísérlet alkalmával fegyvert fogott. Jörg Haider keresztapja Hermann Foppa, a két világháború között működő Nagynémet Néppárt (*Großdeutsche Volkspartei*) utolsó elnöke volt. Anyai ágon egy dél-tiroli kereskedő dinasztia leszármazottja volt, az 1945 utáni időszakban anyai nagybátyja nyújtott egzisztenciális biztonságot a Haider-családnak. Így a családi múlt részét képezte a nagynémet egység elfogadása, a pángermán nacionalizmus, és egy időben a nemzetiszocializmus, amik válaszkísérletet jelentettek az I. világháború után közép-európai birodalomból kisállammá váló Ausztria identitásproblémáira (Zöchling, 2002:28-32). Ez a típusú családi háttér nem számított különlegesnek akkoriban, főleg nem az FPÖ politikusainak körében. Hasonló közegből érkezett a politikába Alexander Götz (pártelnök 1978-1980, Graz polgármestere 1973-1983), Norbert Steger (pártelnök 1980-1986), Friedhelm Frischenschlager (az 1983-1986-os kiskoalíció védelmi minisztere) és Hermann Eigruber (a gazdasági kamara szabadságpárti frakciójának vezetője az 1980-as években) (Stirnemann, 1988:166-167).

Strache családja apai ágon szudétanémet felmenőkkel is rendelkezett. Anyai nagyapja német katonaként érkezett Ausztriába 1938-ban és 1945 márciusában esett el, egy évvel Strache édesanyja, Marion Strache születése után (Horaczek-Reiterer, 2009:23-26).

nem elsősorban Ausztria illusztrálja, hanem a Németország, amely ennek a kulturális közegnek a gazdasági és politikai centruma. Bár a nagynémet egység hívei 1945 után egyaránt eltűntek az NSZK és az NDK politikai életéből, a nacionalista attitűdök továbbéltek a német társadalomban, ami migráció hatására nem csupán felszínre került, hanem az ezredforduló után önálló párt keretei között borította fel a németországi pártrendszer évtizedes erőviszonyait.

4.7. Németország

A német egység viszonylag kései megvalósulása következtében az egykori Német Császárság európai versenytársaitól lemaradva kapcsolódott be a gyarmatosítási versenybe. Gyarmatait ráadásul már az I. világháborút követően elveszítette, így az Európán kívüli népesség beáramlása és megjelenése más okokból következett be mint a gyarmattartó Franciaország és Hollandia esetében. A két világháború által okozott demográfiai krízist az 1945 után érkező keleti, kitelepített németek sem tudták ellensúlyozni, annak ellenére sem, hogy Ausztriával ellentétben az NSZK a menekültek számára nem tranzit, hanem célországnak számított már az 1940-es évek második felében. Ezek a menekültek azonban döntően a II. világháború után kitelepítésre ítélt németek voltak, akiknek integrációja gyorsan, etnikai és kulturális konfliktusok nélkül zajlott le. Ennek következtében az 1960-as években az NSZK vezetése nem látott különösebb politikai kockázatot abban, ha más nyugat-európai országok példáját követve Európán kívüli munkaerő toborzásába kezd, akiknek németországi tartózkodását kezdetben ideiglenesnek tervezték. A vendégmunkások jelentős része azonban nem tért haza és a növekvő létszámú migrációs háttérű lakosság, valamint a 2015-ös események felborították a korábban stabilnak tekintett német pártrendszert.

4.7.1. Migráció és iszlám Németországban

A német népesség évszázadokon át folyamatosan vándorolt keleti és délkeleti irányba (a német történetírás szavaival *deutsche Ostsiedlung, Zug nach Osten*), egészen a XIX. század végéig, létrehozva helyi közösségek sokaságát (pl. magyarországi svábok, szepességi szászok, erdélyi szászok, Volga-menti németek stb.). Nyugati irányba az 1600-as években kezdődött a kiáramlás, amelynek csúcspontja a XIX-XX. század fordulója volt. A becslések szerint közel három évszázad alatt 7-7,5 millió német vándorolt Amerikába, elsősorban az Egyesült Államokba. Ennek ellenére a lakosságszám a XVIII. század közepétől folyamatosan növekedett a német nyelvterületen a magas termékenységi ráta, a táplálkozási és egészségügyi körülmények javulása, valamint a gyermekhalandóság csökkenése és 1871 után a várható élettartam jelentős emelkedése miatt (Gyurgyák, 2018:211-212). Emellett 1871-től komoly belső mozgások is zajlottak a Német Császárságon belül, különösen a keleti területekről, elsősorban lengyel lakosság vándorolt az ipari központok (Ruhr-vidék, Berlin és az akkori Közép-Németország területe) irányába (Broszat, 1972).

Németország demográfiai helyzete azonban a két világháború következtében drasztikusan megváltozott. Az I. világháborúban harcoló 13 millió katonából 2,4 millió elesett, 4,8 millió sebesülten tért haza. A spanyolnátha 300 ezer halálos áldozatot szedett, az elcsatolt európai

területeken pedig 6,5 millió fő élt. Közülük 727 ezer fő költözött át a Weimari Németország határai közé, a szintén elvesztett afrikai gyarmatokról pedig 20 ezer fő tért vissza. Ennél is nagyobb veszteséget hozott a II. világháború. A besorozott 18,2 millió katonából 5,3 millió elesett, 2,1 millió hadifogoly lett (harmaduk a szovjet munkatáborokban el is hunyt), a harcokban 600 ezer civil is meghalt. Ez azt jelentette, hogy az 1920-1925 között született férfiak 40 százaléka meghalt a háború során, aminek tragikus demográfiai következményei lettek. A koncentrációs táborokban 5-6 millió fő halt meg, a nácik eutanázia programja pedig további 300 ezer fővel végzett 12 év alatt. A két háború pusztítása következtében a német lakosság belső arányai drasztikusan megváltoztak a nők és az idősebb korosztályok javára. Ezen a keleti területekről elmenekülő és később kitelepített németek sem változtattak. A X. századtól kialakuló keleti német közösségek felszámolása 14 millió fő kitelepítését jelentette, akik közül 2 millióan meghaltak út közben, 8 millióan a kialakuló NSZK, 4 millióan az NDK területén telepedtek le. Később az NDK területéről, valamint az 1950-es évek után kitelepítettek és „lakóhelyüket később megváltoztatók” (*Spätaussiedler*) körével, több fázisban további több mint 3 millió fő érkezett az NSZK-ba (Németh, 2002:356-365; Gyurgyák, 2018:212-214).

Az 1950-es évek gazdasági fellendülése nem csupán megszüntette a munkanélküliséget, hanem egyes gazdasági szektorokban (pl. építőipar, mezőgazdaság) már munkaerőhiány mutatkozott, ami veszélyeztette a kitűzött gazdasági célok megvalósítását. A két háború pusztítása és annak demográfiai hatása miatt a hazai lakosság nem tudta fedezni ezt a munkaerőigényt, ezért az NSZK államközi egyezmények keretében munkaerő-toborzásba kezdett. A mediterrán országok sorával⁶⁶ kötött megállapodások értelmében vendégmunkások sokasága áramlott az NSZK-ba. Kezdetben a német hatóságok, a kibocsátó országok és maguk a munkások is a rotációs elv (*Rotationprinzip*) szerint jártak el, néhány év munka után – elsősorban az olaszok, spanyolok, portugálok, görögök és a Jugoszláviából érkezők – hazatértek. 1955-1973 között a 14 millió vendégmunkásból 11 millió haza is tért. Az olajválságot követő gazdasági recesszió és átalakulás után a szervezett toborzásokat leállították, azonban az éppen 1973-ban engedélyezett családegyesítés és a bő két évtized során kialakuló migrációs csatornák következtében a bevándorlás nem állt le, és ebben az időszakban egyre inkább Törökországra mint kibocsátó országra koncentrált (Németh, 2002:417-418).

⁶⁶ 1955: Olaszország, 1960: Spanyolország és Görögország, 1961: Törökország, 1963: Marokkó, 1964: Portugália, 1965: Tunézia, 1968: Jugoszlávia

A német társadalomban a két világháború következtében kialakuló demográfiai problémák munkaerőpiaci hatását jól illusztrálja, hogy nem csupán az NSZK, hanem az NDK is vendégmunkások toborzására kényszerült, viszont a világpolitikai helyzethez igazodva más kibocsátó országokat keresett. A kommunista tömb (pl. Lengyelország, Magyarország) mellett Európán kívüli, a harmadik világ Szovjetunióhoz kötődő országaiból (pl. Kuba⁶⁷, Mozambik, Vietnám) is érkeztek vendégmunkások (Gyurgyák, 2018:214). A letelepedők száma azonban elenyésző maradt az NSZK-hoz viszonyítva, 1989-ben 190 ezer vendégmunkás élt az NDK-ban. A marxizmus-leninizmus eszmerendszerét követve nem létezett számukra integrációs program és hivatalosan rasszista jelenségeket sem tapasztaltak a hatóságok (Ireland, 1997).

4.7.2. A politikai elit reakciója

A liberális német migrációs politika alapját az NSZK 1949-ben elfogadott Alaptörvényének 16. paragrafusa biztosította, amely állampolgárság elnyerését kínálta az 1937 végi határokon belül születetteknek, továbbá az azon kívüli születésűeknek is gyakorlatilag ugyanolyan jogokat biztosított mint az állampolgároknak. Az akkori helyzet szerint kialakított szabályok évtizedeken át hatályban maradtak, ráadásul a nacionalizmusellenes hangulat miatt a jogrendszerben az egyéni jogok biztosítására helyeződött a hangsúly. Ennek ellenére a német állampolgárság esetében az ezredfordulóig a *jus sanguinis* elve maradt a domináns, amelynek történeti gyökerei a nagynémet egység megghiúsulásáig nyúlnak vissza. Az NSZK-NDK megosztottság miatt⁶⁸ azonban továbbra is az volt az uralkodó felfogás, hogy németnek lenni többet jelent az NSZK állampolgárságánál (Geddes – Scholten, 2016:77-78; 87-88).

Az nemzeti identitás kérdése 1945 után sokáig a politikai élet perifériájára szorult. Az 1980-as választás kampányában azonban már napirendre került, annak tükrében, hogy az olajválság után továbbra is sok külföldi érkezett az országba, akik között egyre több volt a menekültstátuszú. A szociáldemokrata Helmut Schmidt kormánya a kérdés depolitizálására törekedett (pl. új testületet állított fel a kérdés megvizsgálására, vízumkötelezettség bevezetése a harmadik világ több országára vonatkozóan), mert a kutatások azt mutatták, hogy a bevándorlásellenes attitűdök erősek a választók körében, ráadásul átlépik a

⁶⁷ Így válik érthetővé, hogy a 2018. augusztus 26-án a szászországi Chemnitzben két menekült státuszú közel-keleti férfi által meggyilkolt kubai származású szakmunkás halála miatt váltott ki több napig tartó zavargásokat a városban.

⁶⁸ Az NSZK-NDK megosztottság mellett érdemes megemlíteni, hogy a keleti német közösségek felszámolása ellenére a német nyelv- és kultúrterület továbbra sem korlátozódik a két német állam 1945-ben meghúzott határai közé. Továbbra is erős német nyelvű közösség él az olaszországi Dél-Tirolban, Svájcban, Belgiumban és Dániában, az önálló osztrák nemzet léte pedig – bár már jóval kevesebb személy által – Ausztriában is vitatott.

hagyományos pártpreferenciák kereteit is. Új időszakot nyitott Helmut Kohl 1982-es hatalomra kerülése, aki kormányzásának 3 pillért jelölt ki: a bevándorlás csökkentését, a munkanélküliség és az infláció elleni harcot. Kohl első (1982-83) és második (1983-1987) kormányának hivatali idejét az identitáskérdések⁶⁹, köztük a bevándorlás szabályozásának előtérbe kerülése határozta meg (Ellinas, 2010:81-90).

A CDU 1983-as kampányában olyan szigorítási javaslatot mutatott be, ami a munkavállalási lehetőségeket és szociális juttatásokat egyaránt érintette. A kormánnyal szemben az SPD azt hirdette, hogy a migránsokat integrálni és nem hazaküldeni kell, az első alkalommal parlamenti küszöböt átlépő Zöldek pedig a multikulturalizmus megteremtését morális kötelességnek tekintették, ami a „náci múlttal történő végső szakításhoz vezethet”. A ciklus során a kormány új bevándorlási törvényt fogadott el és bár a CDU megnyerte az 1987-es választást, támogatottsága csökkent (a CSU nélkül 38,2 százalékról 34,5 százalékra), aminek hatására az új ciklusban a párt a centrum felé fordult, kisebb hangsúlyt helyezve identitáskérdésekre. A liberális szárny szerint a visszaesést a „múltba fordulás” és a konzervatív szárny „elszabadulása”⁷⁰ okozta, ami bebizonyította, hogy az NSZK-t csak a centumból lehet sikeresen kormányozni. A következő években a konzervatív szárny defenzívába szorult, a bevándorlás kérdésében keményvonalas Friedrich Zimmermann belügyminisztert áthelyezték a közlekedési tárca élére, a konzervatívok fontos szövetségese, Franz Josef Strauß bajor miniszterelnök és CSU elnök pedig váratlanul elhunyt. A konzervatívok attól tartottak, hogy a kulturális- és identitáskérdések területén tanúsított visszavonulás új jobboldali párt megjelenését fogja eredményezni, ami felborítja a német politika működési logikáját. Félelmük beteljesülni látszott a Republikánusok 1989-es sikereivel (a párt Nyugat-Berlinben és az EP-választáson 7 százalék feletti eredményt ért el). Kohl azonban a német egység megteremtésével saját hasznára fordította a nacionalista érzelmeket, pártját pedig újabb győzelemre vezette az 1990 decemberében, már egyesített Németországban tartott választáson, amelyen a REP (2,1 %) messze elmaradt a parlamenti küszöbtől (Ellinas, 2010:90-106).

A két német állam egyesülése, valamint az 1990-es évek elejének újabb menekülthulláma az összeomló szocialista tömbből (pl. délszláv és csecsenföldi háború, gazdasági nehézségek) változást idézett elő a német kormány migrációs politikájában. Az európai integráció területén általánosnak tekinthető német stratégia (*escape to Europe*) ez esetben is érvényesült. Az

⁶⁹ Ekkor zajlott a „nagy történész vita” (lásd 3.7.1. alfejezet) (Gyurgyák, 2018:245-254).

⁷⁰ Friedrich Zimmermann belügyminiszter a kampányban úgy nyilatkozott, hogy „1945 nem felszabadulás, hanem verség volt”. Franz Josef Strauß bajor miniszterelnök pedig kijelentette, hogy „a német történelem nem redukálható Hitlerre és 12 évre” (Ellinas, 2010:97-98).

európai együttműködési terveket a német kormány nem csupán támogatta, hanem azok megvalósításában is központi szerepet vállalt, a részletek azonban Németország aktuális céljai és érdekei szerint születtek meg. A „biztonságos harmadik ország”, „biztonságos származási/kibocsátó ország” fogalmak megjelenése a nemzetközi egyezményekben, a Dublini Egyezmény kidolgozása egyaránt Németország tehermentesítését és egy új kelet-közép-európai „pufferzóna” kialakítását szolgálta (Geddes – Scholten, 2016:78-81).

Németországon belül a migráció kérdése az egyesítést követően is a gazdasági modernizáció, nemzetközi versenyképesség témakörébe ágyazódott. Ennek keretében az 1998-as választási kampányban az SPD és a Zöldek egyaránt az állampolgárság szabályozásának modernizálását, a magasan képzett munkaerőért zajló európai versenyben történő helytállást ígérték (Geddes – Scholten, 2016:81-83). Schröder első kormánya az ígéreteket megvalósítva 2000-ben módosította az állampolgársági törvényt, jelentősen megkönnyítve az állampolgárság megszerzését. A korábbi 15 év helyett, 8 év tartós németországi tartózkodás után igényelhetővé vált, a vegyes állampolgárságú szülőktől származó gyermekek – amennyiben nem német állampolgár szülőjük minimum 8 évet élt az országban – automatikusan megkapták a német és a nem német szülő állampolgárságát is, amelyek közül 18 éves korban kellett választaniuk (Németh, 2002:417-418). Egy évvel később a Schröder-kormány újabb jogszabályt terjesztett elő, ami a munkavállalás és a letelepedés feltételeit kívánta segíteni, anyagi támogatások révén is. A „bevándorlási törvény” ellen a CDU hevesen tiltakozott, többek között arra hivatkozva, hogy az országban abban a pillanatban 4 millió munkanélküli élt. A törvényt a CDU az Alkotmánybíróságon is megtámadta, amely a párt panaszának igazat adott, így a törvényalkotási folyamat újrakezdődött. 2005-ben azonban hatályba lépett az új jogszabály, amely egyszerűsítette a németországi munkavállalás és letelepedés feltételeit, anyagi támogatással ösztönözte külföldi hallgatóknak a német felsőoktatás választását, majd a németországi elhelyezkedést. A migráció koordinálására új szövetségi szerv jött létre, a Migrációért és Menekültekért felelős Szövetségi Hivatal (*Bundesamt für Migration und Flüchtlinge*, BAMF), amely egyúttal az integrációs kurzusokat és teszteket, valamint a Merkel-kormányok idején elindított, szövetségi szinten szervezett és finanszírozott integrációs programokat is végrehajtotta (Geddes – Scholten, 2016:83-84).

2002-ben a kereszténydemokraták újra elveszítették a választást az SPD-vel szemben, ami az 1998-as bukásnál is mélyebben érintette a pártot. A többség úgy érezte, hogy a német társadalomban végképp elveszett az a polgári-konzervatív jobboldali többség, amelyre korábbi stratégiájuk épült (Clemens, 2009:125; Clemens, 2011:473). A demográfia és a kulturális értékrend terén megfigyelhető változások azt vetítették előre, hogy a német

társadalom a következő évtizedek során kisebb, öregebb, ugyanakkor etnikai és kulturális szempontból heterogén lesz. A CDU vezetői körében egyre inkább elfogadottá vált az az álláspont, hogy amennyiben a párt továbbra is kormányzati pozícióba szeretne kerülni, akkor alkalmazkodnia kell a megváltozott környezethez, a német választók új elvárásaihoz (Green, 2013).

Az új célcsoportok elérése érdekében a párt jelentősen változtatott korábbi család-, kultúr- és gazdaságpolitikáján, amely átalakulásnak Merkel vált az elsőszámú megtestesítőjévé. 2005-ben hivatalba lépő első nagykoalíciós kormánya pedig érdemben nem változtatott a migrációt befolyásoló jogszabályokon. Németország rendkívül gyorsan túllépett a 2008-as válságon (Hajdú, 2017b), ami hozzájárult ahhoz, hogy az országba érkező vendégmunkások, menekültek száma a 2010-es évek elején is magas maradt. A 2015-ös események azonban minden előzetes becslést felülmúltak. Merkel a gazdasági válságkezelés és az ukrajnai háború után ebben a kérdésben is központi szerepet vállalt. A szíriaiak vonatkozásában a német kormány felfüggesztette a Dublini egyezményt, aminek következtében az év végéig több mint 1 millió magát szíriainak valló személy érkezett Németországba. Az eseményeket a politikai elit és a média szinte kritikátlan lelkesedéssel fogadta (*Willkommenskultur*), annak ellenére is, hogy a német kormányzati szervek már 2015 őszén attól tartottak, a 2008-as válságkezelésnél is magasabb költségei lehetnek a menekültek elhelyezésének és integrálásának. A felszínre kerülő új problémák kezelésére a német kormány ismét a hagyományosnak tekinthető európai integrációs stratégiát választotta. Az elosztási kvóták bevezetésére, valamint az uniós forrásoknak a menekültek elosztásában történő részvételhez kötésére vonatkozó javaslat azonban a Tanácsban jelentkező ellenállás miatt a migrációs válságot az EU politikai és intézményi válságává szélesítette (Geddes – Scholten, 2016:85-86).

Ez a helyzet „megmentette” az éppen pártszakadáson átesett AfD-t. Az Európai Uniót és az európai integrációt alakulásától kezdve kritizáló, 2014-től egyre markánsabb bevándorlásellenes álláspontot hirdető párt népszerűsége néhány hónap alatt sokszorosára növekedett. Az alapító, liberális gazdaságpolitikai elvekre koncentráló „professzori körrel” szemben már 2014 végére kialakult egy másik tábor, amely más nyugat-európai radikális jobboldali pártokhoz (pl. FPÖ, FN, PVV) hasonló profilt kívánt építeni, és azokhoz a pártokhoz közeledett volna. A 2014-es EP- és tartományi választások kampányainak nacionalistább hangvétele (az AfD a nemzeti hatáskörök erősítését követelte Brüsszellel szemben, és az előző évhez képest a kampány kezdetétől markánsabb szerepet kapott a bevándorlás) ennek a következménye volt. Különösen a három keleti tartomány

(Brandenburg, Tübingia, Szászország) esetében érvényesült ez a folyamat, ahol az európai integráció már nem gazdasági aspektusaival jelent meg, hanem a nyitott határok és a szociális ellátórendszer problémáival összefüggésben, ami már ekkor választási sikereket eredményezett (Schmitt-Beck, 2017:140). Így az AfD profilja a keresleti oldal igényei, a szavazók körében erősödő elit-, bevándorlás- és EU-ellenes hangulat szerint alakult át, a 2015-ös szakadás pedig azért nem eredményezte a párt összeomlását, mert „tisztított a párt profilján”, azt az irányvonalat megerősítve, ami már korábban is népszerűbbnek bizonyult a választók körében (Schmitt-Beck, 2017:144-145).

4.7.3. Az AfD álláspontja

Az AfD identitását jelentő központi kérdésekben rendkívül markáns és a német politikai élet *mainstream* szereplőitől határozottan eltérő álláspontok találhatók a párt 2017-es programjában. Az AfD szerint Európát új népvándorlás fenyegeti Afrika és a Közel-Kelet irányából, amelynek eddig csupán a kezdetét tapasztalhatták meg a kontinensen. A tömeges bevándorlás új helyzetet jelent, ezért a korábbi, egyéni élethelyzetek elbírálására kialakított beutazási, letelepedési és menekültstátuszt nyújtó intézkedéseket alapjaiban kell újragondolni és átalakítani. Ennek keretében a nemzetállamokat kell felruházni annak eldöntési jogával, hogy kiket, milyen esetben és milyen feltételekkel engednek letelepedni saját területükön. Németország esetében a párt az identitás egyértelmű azonosításának feltételéhez kötné a menekültstátuszra vonatkozó kérelem benyújtását, amit viszont nem az ország területén, hanem külföldi ellenőrzőpontokon kellene leadni. A földközi-tengeri migrációs útvonalat a párt totálisan lezárná, akár a német hadiflotta mozgósítása révén. Az EU külső és belső határait egyaránt megerősítené az AfD, amennyiben szükséges, fizikai értelemben, határvédelmi létesítményekkel is (AfD, 2017:28-30). Az AfD újraszabná az afrikai államoknak nyújtott segélyprogramokat. Bármilyen támogatás folyósítását biztonság- és gazdaságpolitikai szempontok érvényesítéséhez kötné (AfD, 2017:21).

A szigorú bevándorláspolitikai további eleme a családegyesítés feltételeinek átalakítása, valamint a kitoloncolás feltételeinek egyszerűbb jogi szabályozása. Annak érdekében, hogy ezek a lépések drasztikusan csökkentsék az országba érkezők számát, az AfD az állampolgárság ezredforduló előtti szabályozását emelné ismét jogerőre, aminek értelmében nem járna automatikus állampolgárság az országban nem német állampolgároktól születő gyermekeknek, és csak különleges esetekben tenné lehetővé a kettős állampolgárság intézményét. A terroriszervezetekkel együttműködő személyek esetében pedig lehetővé tenné az állampolgárságtól történő megfosztást (AfD, 2017:31-32).

Mindezek tükrében nem jelent meglepetést a párt azon álláspontja, mely szerint az iszlám nem tartozik Németországhoz (AfD, 2017:34). Bár az AfD programja elismeri, hogy vannak a német társadalomba integrálódott muszlimok, az iszlám vallást fenyegetésként definiálja, az aktuális politikai helyzetet pedig új kultúrharc kibontakozásaként. Emiatt a párt megtiltáná, hogy külföldi támogatással épüljenek új mecsetek Németországban, és a muszlim szervezetek esetében is tiltaná külföldi támogatások elfogadását, amelyeket idegen politikai érdekek térhódításaként értelmez. Betiltaná új minaretek építését, az imámoknak pedig kizárólag a német nyelv használatát engedélyezné, a német társadalom ellen agitálókat pedig kitoloncolná. Köztereken tiltaná a burka és a nikáb viselését. Az AfD ragaszkodik a polgári házasság elsődlegességéhez, amit egyúttal fellépésnek tekint a muszlimok körében jelen lévő poligámia, rokonok közötti házasság és a gyermekházasság ellen. A külföldön kötött egyházi esküvőket a német polgári jog szempontjából nem ismerné el, hogy ezzel is akadályt képezzenek a családegyesítési törekvések előtt (AfD, 2017:34-35).

4.7.4. Az AfD politikai elitje

Az NSZK 1945 utáni politikai életében komoly szerepet töltöttek be az alfejezet első részében említett, keleti területekről kitelepített, elmenekült németek és leszármazottaik. Az NSZK létrejötte után önálló pártot is szerveztek (*Gesamtdeutsche Block/Bund der Heimatvertriebenen und Entrechteten*, GB/BHE), amely elsősorban az egzisztenciális válságba süllyedő egykori birodalmi hivatalnok réteget és középosztályt képviselte. A GB/BHE tagja volt Adenauer második koalíciós kormányának (1953-1957), tartományi szinten azonban nem csupán a CDU-val és az FDP-vel, hanem az SPD-vel is koalícióképes volt (pl. Hessen tartomány 1955-1966 között). Bár az 1957-es *Bundestag*-választáson a párt nem tudta átlépni az 5 százalékos küszöböt, néhány tartományi parlamentben (pl. Baden-Württemberg, Hessen) még az 1960-as évek első felében is jelen voltak. Politikusai ezt követően betagozódtak más pártokba, néhányan az SPD (pl. Frank Seiboth, a párt utolsó elnöke), a többség azonban a CDU keretei között (pl. Waldemar Kraft korábbi elnök és Karl Mocker korábbi frakcióvezető) folytatta politikai pályafutását.

Az 1960-as években a kitelepítettek nem csupán a politikai támogatás, szavazatszám, hanem a CDU belső működése szempontjából is komoly súllyal rendelkező szereplővé váltak. A háború után másfél évtized alatt kialakuló és stabilizálódó új pártrendszerben hozzájárultak ahhoz, hogy a CDU-tól jobbra nem tudott érdemi támogatottsággal rendelkező párt megjelenjen. A CDU a II. világháború után a politikai katolicizmus, továbbá protestáns liberális és konzervatív csoportok gyűjtőpártjaként jött létre, és éppen ebben rejlett újdonsága,

valamint későbbi sikereinek kulcsa is. Korábban egyetlen német párt sem tudott huzamosabb ideig katolikus és protestáns társadalmi rétegeket összefogni. A párt egyik fő bázisát évtizedeken át a katolikus munkások jelentették, akiket a Kereszténydemokrata Munkásszövetség (*Christlich-Demokratische Arbeitnehmerschaft*, CDA) fogott össze, ők jelentették a párt szociális szárnyát, amely a jóléti szolgáltatások és az erős állami szerepvállalás híve. Szövetségesük a konzervatív szárnyként ismert réteg volt, amely a vidéki konzervatív középosztályt, elsősorban az egykori keleti területekről elűldözött németeket és leszármazottaikat tömörítette. A konzervatív szárny „acélsisakosoknak”⁷¹ nevezett „fundamentalistái” biztosították, hogy a CDU évtizedeken át lefedte szinte a teljes jobboldalt, a városi liberális polgároktól a keleti revízióról még az 1990-es évek elején is álmodó csoportokig. A két csoport ellenfelének hosszú ideig az északi protestáns vállalkozói réteget képviselő piaci szárny számított (amely megosztott volt a kisvállalati és a nagyvállalati érdekek mentén). Az 1990-es évektől pedig egyre komolyabb befolyást szerzett egy negyedik csoportosulás, amelyet progresszív szárnynak neveznek, és amely elsősorban az ifjúsági szervezetet, a nagyvárosi kulturális kérdésekben liberális csoportokat és a női párttagokat fogja össze (Clemens, 2009:123-124; Clemens, 2011:470-473).

A klasszikus, vidéki, templomba járó konzervatív polgári családok száma és ezáltal politikai súlya az 1990-es évekre az elöregedés és az alacsony gyerekszám miatt jelentősen csökkent, ami hozzájárult a CDU belső viszonyainak átalakulásához (Clemens, 2009:125-127). A 2000-es években az egykori kitelepítettek, és a megmaradt keleti közösségekből később Németországba költözők (*Spätaussiedler*) is fokozatosan eltűntek a parlamenti frakciókból, így a CDU-ból is, amely folyamat összekapcsolódott a párt progresszív fordulatával és a konzervatívok kiszorulásával.

Ezzel párhuzamosan ugyanis egy másik társadalmi folyamat is éreztette politikai hatását. Az 1960-as években vendégmunkásként érkezők gyermekei, unokái Németországban nőttek fel és egyre komolyabb politikai konfliktussá vált, hogy miként nyilváníthatják ki véleményüket, állampolgárság hiányában milyen érdekérvényesítési lehetőségeik vannak. Ez a folyamat vezetett az állampolgárság kérdésének politikai konfliktussá válásához, ami a második Schröder-kormány idején a baloldali győzelmével végződött. A baloldali pártokban már az 1990-es években megjelentek bevándorló családi háttérrel rendelkező politikusok, akiknek többsége már Németországban született. A 2017-ben megválasztott *Bundestag* képviselőinek

⁷¹ A Weimari Köztársaság idején tevékenykedett a magát konzervatívnak nevező Acélsisak Mozgalom (*Stahlhelm*), amely militáns jobboldaliakat tömörített, és jórészt támogatta az NSDAP-t (Görtemaker, 2003:716).

születési ország szerinti csoportosítása a korábbi évek tendenciáit tükrözi, egy új szereplő, az AfD megjelenésével kiegészülve.

27. Táblázat. A német parlamenti képviselők (2017) születési országa⁷²

	CDU (N=200)	CSU (N=46)	SPD (N=153)	AFD (N=94)	FDP (N=80)	Linke (N=69)	GRN (N=67)	Összesen (N=709)
NSZK	167	44	135	59	67	40	57	569
NDK	28	0	12	25	9	25	5	104
Csehország	0	0	0	2	0	0	0	2
Szlovákia	0	0	0	1	1	0	0	2
Lengyelország	1	0	0	1	0	1	1	4
Oroszország	0	0	0	1	0	0	0	1
Kazahsztán	0	0	0	2	0	0	0	2
Románia	0	0	0	2	0	0	0	2
Belgium	1	0	0	0	0	0	0	1
Hollandia	1	0	0	0	0	0	0	1
Ausztria	0	0	1	0	0	1	0	2
Svájc	0	1	0	0	0	0	0	1
Olaszország	1	1	0	1	0	0	0	3
Luxemburg	0	0	1	0	0	0	0	1
Franciaország	0	0	0	0	1	0	0	1
Horvátország	0	0	1	0	0	0	0	1
Törökország	0	0	1	0	0	2	2	5
Namíbia	0	0	0	0	0	0	1	1
Szenegál	0	0	1	0	0	0	0	1
Irán	0	0	0	0	1	0	1	2
USA	0	0	1	0	1	0	0	2
Ausztrália	1	0	0	0	0	0	0	1

Forrás: Német parlament alsóháza (*Bundestag*)

Az egyik látványos elem, hogy a német nyelvterület továbbra is egységes gazdasági, kulturális és politikai térként működik, amelynek központja az utóbbi másfél évszázadnak megfelelően Németország. Egy Ausztriában, Dél-Tirolban, esetleg Luxemburgban, Svájc, vagy Belgium németajkú közösségében született személy különösebb akadály nélkül érvényesülhet Németországban. Ugyanez igaz a távolabbi német diaszpórák (pl. Ausztrália, USA) tagjaira is. Az ilyen háttérű képviselők szinte minden pártban felbukkannak, többségük azonban a jobboldali térfélre sorolható pártok tagja.

Bár a CDU több ciklus óta igyekszik nyitni a migráns közösségek felé, és volt már muszlim politikusa, a „klasszikus kibocsátó országokból” (pl. Irán, Szenegál, Törökország) származó képviselők szinte kizárólag a baloldali frakciókban találhatók. Mellettük jelentős létszámot

⁷² Az 1949 előtt a mai Németország területén született képviselőket az egyszerűbb és átláthatóbb adatok érdekében a későbbi NSZK és NDK területe alapján csoportosítottam, illetve az 1945 után elcsatolt keleti német területek is az új ország szerint lettek feltüntetve.

jelentenek a már Németországban született, de bevándorló családi háttérrel rendelkező politikusok, akiknek szülei többnyire vendégmunkásként, vagy valamilyen politikai konfliktus, az iszlám világon belüli harc elől menekülve (pl. kurdok, alavíták) érkeztek az egykori NSZK-ba, vagy NDK-ba. Közülük sokan bekapcsolódtak a szakszervezeti mozgalmak, vagy különböző jogvédő szervezetek tevékenységébe, ezért is jelentek meg az 1990-es évektől egyre nagyobb létszámban a baloldali pártok képviselői elitjében. Ennek következtében a 2017-ben megválasztott másodgenerációs török (pl. Mahmut Özdemir, Aydan Özoğuz – SPD; Filiz Polat – Zöldek), kurd (pl. Sevim Dağdelen – Linke) és egyiptomi (pl. Amira Mohamed Ali – Linke) képviselők többnyire a baloldali frakciókban vannak jelen. A bevándorló háttérű politikusok közül többen a legmagasabb tisztségekig is eljutottak. Sarah Wagenknecht (iráni apa) a *Linke* frakcióvezetője, Cem Özdemir (török szülők) a zöldek társelnöke volt több cikluson át. Philipp Rösler (dél-vietnami, fél éves korában fogadta örökbe egy német család) egy rövid ideig az FDP elnöke és Merkel második kormányának (2009-2013) egészségügyi minisztere volt.

2017-ben az egykori Poroszország, Kelet-Poroszország és Szudéta-vidék területén született képviselők már kizárólag az AfD frakciójában jelennek meg, kiegészülve Közép-Ázsia utolsóként felbomló és Németországba költöző közösségeinek (*Russdeutschen*) és az erdélyi szászok reprezentánsaival. A pártnak 2-2 képviselője született a mai Csehország, Kazahsztán és Románia, illetve 1-1 Oroszország, Lengyelország és Szlovákia jelenlegi területén.

A 2017-ben megválasztott *Bundestag* 10 legidősebb képviselője közül 8 az AfD frakciójának tagja, akiknek fele született a mai Németország határaitól Keletre. A *Bundestag* korelnöke, Wilhelm von Gottberg Kelet-Poroszországban született, amely ma a Kalinyingrádi terület (Oroszország) része. Szülei a II. világháború végén menekültek a későbbi NSZK területére, ahol von Gottberg rendőr, majd határőr, a szolgálati időszak után pedig polgármester (Schnega, 1991-2016) lett. Von Gottberg 40 éven át volt a CDU tagja, 2011-ben lépett ki belső konfliktusok miatt, majd 2013-ban csatlakozott az AfD-hez. A poroszországi Axel Gehrke orvosként dolgozott és az AfD megalakulásáig nem folytatott aktív politikai tevékenységet. A szudétanémet közgazdász, Franziska Gminder szintén inaktív volt a politikai életben az AfD megjelenéséig. A pozsonyi születésű orvos-műszerész, Paul Podolay viszont hosszú időn keresztül a CSU-ban tevékenykedett, mielőtt az AfD-hez csatlakozott volna.

28. Táblázat. A 2017-ben megválasztott *Bundestag* 10 legidősebb képviselője

Név	Párt	Születési dátum	Születési hely	Mandátum	Bundestag képviselő
Wilhelm von Gottberg	AfD	1940.03.30.	Groß Klitten (Kelet-Poroszország)	Niedersachsen	2017-
Hermann Solms	FDP	1940.11.24.	Lich	Hessen	1980-2013 2017-
Alexander Gauland	AfD	1941.02.20.	Chemnitz	Brandenburg	2017-
Albrecht Glaser	AfD	1942.01.08.	Worms	Hessen	2017-
Axel Gehrke	AfD	1942.01.12.	Arnswalde (Poroszország)	Schleswig-Holstein	2017-
Wolfgang Schäuble	CDU	1942.09.18.	Freiburg	Baden-Württemberg (Offenburg-egyéni körzet)	1972-
Detlev Spangenberg	AfD	1944.04.10.	Chemnitz	Sachsen	2017-
Lothar Maier	AfD	1944.06.19.	Wolfach	Baden-Württemberg	2017-
Franziska Gminder	AfD	1945.04.02.	Gablonz an der Neiße (Szudéta-vidék)	Baden-Württemberg	2017-
Paul Podolay	AfD	1946.05.30.	Pozsony (Csehszlovákia)	Bayern	2017-

Forrás: Német parlament alsóháza (*Bundestag*)

Bár családi háttere szempontjából nem tartozik a '45-ös keleti menekültek, kitelepítettek közé, a CDU régi „acélsisakos” csoportjának tagja volt az AfD jelenlegi legerősebb politikusa, Alexander Gauland is. Gauland tipikus példája a CDU csalódott konzervatívjainak, akik a 2000-es években teljes mértékben perifériára szorultak és egyúttal a kormányzó párt elitjének jóindulatát, támogatását is elveszítették. Ők nem elsősorban a gazdaságpolitikai pragmatizmust, az európai integráció gazdasági vonzatait kritizálták, hanem az Unióban egyre inkább dominánssá váló kulturális relativizmust, a családmodell, az integráció és a német kultúra kérdésében átalakuló pártprogramot. Emblematikus személyiségük Gauland, aki érettségi vizsgája után emigrált az NDK-ból NSZK-ba, és jogi tanulmányai során került kapcsolatba a CDU ifjúsági szervezeteivel. 40 éven át volt a CDU tagja, ahol Walter Wallmann kereszténydemokrata politikussal fonódott össze pályája. Wallmann oldalán volt a Bundestag-frakció munkatársa, főpolgármesteri (Frankfurt am Main, 1977-1986), miniszteri (környezetvédelmi, 1986-1987) titkárságvezető, majd 1987-1991 között Hessenben tartományi miniszterelnöki hivatalt vezető államtitkár. Gauland 1991 után visszaköltözött

Brandenburg tartományba és több jobboldali lapnál dolgozott publicistaként, majd a párt korábban bemutatott változásai miatt 2013-ban kilépett a CDU-ból. Az AfD nacionalista táborának egyik vezéralakjaként a brandenburgi szervezet vezetőjévé, majd 2017-ben a szövetségi választásra Alice Weidel társaságában listavezetővé választotta a párt kongresszusa. 2017-re Alexander Gauland vált a párt meghatározó, legbefolyásosabb politikusává (két éven át egyszerre társelnök és frakcióvezető), aki egyaránt képes megtalálni a közös hangot a CDU-ból érkező konzervatívokkal, Höcke radikálisaival és a párt liberálisaival, jelentsen ez akár gazdasági kérdésekre, akár életmódra vonatkozó értékrendet, mint Alice Weidel esetében.

Az AfD-t azonban hiba lenne a CDU-ból kiszorult, idős, konzervatív, nacionalista politikusok (pl. Gauland, Glaser, von Gottberg) gyülekezetének tekinteni. Ez a csoport meghatározó, ugyanakkor nem kizárólagos eleme az AfD keretei között összegyűlt politikai közösségnek. A párt képviselői között megtalálhatóak az egykori kommunista tömbből utolsóként kitelepülő németajkú közösségeihez (pl. erdélyi szászok, Volga-menti németek) tartozók (pl. Joanna Cotar, Anton Friesen) és dél-tiroli osztrák (Marc Jongen) is. A párt frakciójának döntő többsége azonban már az NSZK, illetve az NDK területén született, akik közül viszont hiányoznak a többi – elsősorban baloldali – pártban megjelenő migrációs családi háttérrel rendelkező politikusok. Míg az új kisebbségek tagjai politikai karrier utakhoz jutottak a hagyományos pártokban, addig az AfD velük szemben egy etnikailag homogén képviselőcsoporttal rendelkezik, amely markáns különbséget jelent a többi politikai szereplőhöz viszonyítva.

A szavazatmaximalizáló stratégia elvét az AfD képviselői elitjének összeállítására is alkalmazta. Míg a baloldali pártok a megváltozott etnikai összetételű Németország megjelenítésére törekszenek, addig az AfD elitje azokat a csoportokat reprezentálja, amelyek ezzel a folyamattal elégedetlenek. Ez a kör egyaránt magába foglalja a bevándorlással, pontosabban a német történelmi múlt miatt az Európán kívüli bevándorlással szemben ellenérzésekkel viseltetőket, a CDU ebben a kérdésében végrehajtott nyitását elutasítókat, valamint a keleti tartományok helyzetével elégedetleneket is.

Migrációs szempontból összegezve az AfD elitjére a baloldallal szemben a nem német migrációs háttérű képviselők hiánya jellemző. Egyúttal a német társadalom átalakulásának további elemét reprezentálva az AfD frakciójának tagjai váltak „az elveszett német Kelet” (Demshuk, 2012) utolsó képviselőivé.

5. Gazdasági átalakulás – Új munkáspártok születése?

„Akik a proletariátus új világáról írtak és daloltak, szemmel láthatóan alig tudtak valamit a dolgozó emberek igazi nézeteiről. Az elvonatkoztatott hiedelemvilággal szöges ellentétben türelmetlenek a türelem helyett, nacionalisták az internacionalizmus helyett, ellenzik a liberalizmust, és védőfalak mögé húzódnak ahelyett, hogy szabadságszeretőik és nyíltak lennének.”

(Ralph Dahrendorf: A modern társadalmi konfliktus)

A német-brit szociológus és liberális politikus Ralph Dahrendorf a baloldal munkásosztállyal kapcsolatos „csalódását” foglalta össze, miközben a marxi osztályelmélet kritikáját, revízióját fogalmazta meg. Az egykori rajongást felváltó szkepticizmus azonban nem új a nyugati politikai gondolkodásban, az 1930-as évek óta jelen van és ’68 után végképp megtört a baloldali értelmiség és klasszikus értelemben vett munkásosztály kapcsolata.

Egykor a munkásmozgalomra az újraelosztás mellett a szabadságjogok és a választójog kiterjesztéséért küzdő politikai szereplőként tekintettek. Ezzel szemben a munkások a XX. század során totalitárius rendszereknek nyújtottak támogatást, a korábbi jogkiterjesztő álláspontot pedig sok esetben a kisebbségi jogok elleni fellépés, az izoláció hirdetése váltotta fel, ami a baloldali értelmiségben „mély csalódást” váltott ki (Lipset, 1995:106-108). Anton Pelinka 2017-ben tartott budapesti előadásán ugyanezt a helyzetet úgy foglalta össze, hogy a munkásosztály nem integrálódott a polgárságba, viszont már nem is tekinthető a marxizmus által vizionált forradalmi tömegnek. A politikai életbe történő bekapcsolásuk pedig még nehezebbé vált annak következtében, hogy a marxizmus és keresztényszocializmus megszűnt önálló politikai alternatívaként létezni (Pelinka, 2017).

A XIX. és a XX. század során a munkásosztály elsősorban a baloldal, valamint korlátozottabb mértékben a keresztényszociális, kereszténydemokrata pártok szavazótáborát képezte. Bár ez a klasszikusnak tekinthető helyzetkép számos elemében módosult az 1960-as éveket követően, és az európai szociáldemokrata pártok jelentős átalakuláson mentek keresztül (Kitschelt, 1994), az 1990-es években mégis új jelenségnek számított, hogy a munkás szavazók körében a radikális jobboldali pártok több országban (pl. Ausztria, Dánia, Franciaország, Olaszország) kiemelkedően népszerűnek bizonyultak (Betz, 1994; Kitschelt – McGann, 1995). Ha az utóbbi évek nyugat-európai választásainak eredményeire tekintetünk, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy a pártpreferenciák átalakulása tovább fokozódott, és gyakorlatilag az évtizedekkel ezelőtt leírt állapot teljes ellentéte figyelhető meg. Az Osztrák Szabadságpárt jelöltje, Thomas Hofer 2016-ban a munkások körében 85 százalék felett szerepelt az elnökválasztás eredeti és a megismételt második fordulójában is (SORA, 2016b;

SORA, 2016c). Egy évvel később az FPÖ a parlamenti választáson a munkások körében 59 százalékot ért el, miközben összesített eredménye 25,97 százalék volt (SORA, 2017). A 2017-es francia elnökválasztás második fordulójában Marine Le Pen egyetlen választói csoportban tudott nyerni: a kékgalléros munkások körében (Ipsos, 2017b). Az AfD 2014 óta rendre felülreprezentált a munkások körében függetlenül attól, hogy a választás tartományi vagy szövetségi szinten, keleti vagy nyugati tartományban zajlik (Hajdú, 2020b kézirat).

A választói magatartást vizsgáló kutatásokból az ezredfordulóra szinte teljesen eltűnt a klasszikus szociológiai modell (Lazarsfeld et al., 1944), amely szerint az egyén politikai preferenciáit és döntéseit, így a szavazatát is közvetlen környezete határozza meg. Bár a michigani modell (Converse, 1964) a pártidentitás keretében bizonyos szociálpszichológiai elemeket átvett – a választó önképének részévé válik a párt, amelyet támogat – és kiegészíti a szociológiai modellt, mégis elsősorban az egyénre, az egyéni motivációkra és döntésekre fókuszál a társadalmi csoportok helyett. Már az 1980-as és 1990-es években népszerű álláspontnak számított, hogy az osztályszavazás eltűnőben van, egyes országokban pedig már el is tűnt (Franklin, 1992; Knutsen, 2006), Lipset és Rokkan klasszikus elmélete már nem alkalmas arra, hogy a nyugati világ politikai viszonyait magyarázza (Róna, 2008:126-129).

Az utóbbi évtizedekben azonban az tapasztalható, hogy a korábban baloldalként meghatározott munkás szavazók kiemelkedő mértékben támogatnak radikális jobboldali pártokat Franciaországtól Romániáig, a skandináv országoktól Olaszországig (Oesch, 2008). Ha a törésvonalra olyan politikatudományi kifejezésként tekintünk, ami segít megérteni a politikai versengést, konfliktusokat egy pártrendszerben, valamint a szavazói csoportok viselkedését (Róna, 2008:134), akkor segítségünkre lehet a radikális jobboldal és a munkások kapcsolatának magyarázatához.

A radikális jobboldali pártokra szavazók szocio-demográfiai jellegzetességeiről, értékeiről és attitűdjeiről már sok kutatás készült (Kitschelt, 2007:1197-1201). A fejezet a korábbi kutatások eredményeit elsősorban a 2017-es és 2019-es választások alkalmával készült exit poll adatok elemzésével egészíti ki, amelyek az empirikus és normatív szint elemzéséhez biztosítanak háttérrel. Ezt követi a pártprogramok összefoglalása, majd a szervezeti szint, az érintett pártok elitjének elemzése, amely a korábbi adatokkal együtt választ ad arra a kérdésre, hogy a radikális jobboldal és a munkáosztály kapcsolata szocio-kulturális értelemben is kimutatható-e, vagy csupán csoportszavazásról (Tóka, 1998) beszélhetünk, amikor közpolitikai preferenciákon alapuló meggyőződés (Róna, 2008:132) kapcsolja össze az érintetteket.

A politikai osztályok definíciójára számos lehetőség terjedt el a politikatudományban. Meghatározhatunk osztályokat például foglalkozás, lakhely, jövedelem, iskolai végzettség, vagy ezek különböző kombinációi alapján (Evans – Northmore-Ball, 2018:124). A fejezet keretében az exit poll adatok eltérő módszertana miatt a munkás, munkásosztály kifejezést a Goldthorpe és szerzőtársai által (1987) kialakított csoportok közül az V. (művezető, technikus), VI. (szakmunkás) és VII. (képzetlen fizikai munkás) kategóriák összefoglaló elnevezéseként használom. Amennyiben speciálisabb csoportra (pl. szakszervezeti tagokra) vonatkozó adatok szerepelnek, az külön elnevezéssel fog megjelenni. A normatív szintre vonatkozóan a kérdéskör széles nemzetközi irodalma miatt új hipotézisek megfogalmazására a fejezetben nem kerül sor. Exit poll kutatások eredményeit felhasználva viszont bemutatásra kerül, hogyan alakult az érintett országok radikális jobboldali pártjainak támogatottsága az egyes társadalmi csoportokban, különös tekintettel a munkások körében. A szervezeti szint esetében a kiválasztott pártok tagságára, EP- és parlamenti képviselőire, pártvezetőire vonatkozó megállapítások szocio-demográfiai adatok alapján kerültek megfogalmazásra. A fejezet központi kérdése, hogy tekinthetőek-e az eredmények tükrében a radikális jobboldali pártok új munkáspártoknak.

5.1. Az osztályszavazás felbomlása

A kortárs politikatudomány a II. világháború utáni évtizedeket tartja a politikai stabilitás „aranykorának”, amikor a politikai szereplők érdekei és erőviszonyai könnyen azonosíthatók, kiszámíthatóak voltak. A politikai polarizáció csökkent, a demokrácia és a piacgazdaság kombinációja olyan politikai alternatívának számított, amely egyszerre képes biztonságot és anyagi gyarapodást kínálni. A folyamatos gazdasági növekedés, az egyéni szabadságjogok és a jóléti állam szolgáltatásainak kiterjesztése a legtöbb országban marginális szereplővé süllyesztette a bal- és jobboldali szélsőségeket (Betz, 1993:413-414). A klasszikus törésvonalakra épülő politikai stabilitás (Lipset-Rokkan, 1967) az 1970-es években véget ért, az 1980-as évektől pedig változó intenzitással zajlott a nyugat-európai pártrendszerek átalakulása (Enyedi-Körösenyi, 2004:267-278). Az átalakulást a hagyományos osztály-, területi- és vallási ellentétekre épülő törésvonalakat felülíró, új értékek és érdekek által meghatározott választói magatartás következményeként értékelik. A korábbi társadalmi kötelékek mellett egyre hangsúlyosabbá váltak az egyéni közpolitikai preferenciák, a politikusok személyiségének megítélése, az új életstílusokhoz kapcsolódó értékek (Bornschie-Krisei, 2013).

A XX. század utolsó harmada a politikai szocializációban korábban központi szerepet betöltő hagyományos nagy aktorok (pl. pártok, szakszervezetek, keresztény egyházak) eróziójáról és az életstílus fokozatos megváltozásáról (pl. hagyományos családmódel térvesztése, fokozódó urbanizáció, felsőoktatás expanziója, mobilitás és migráció növekedése) szólt. A középosztályosodás következtében elmosódtak a korábbi osztályszerkezet határai, megnövekedett azok száma, akiknek osztálystátusza nehezen meghatározható. A változások különösen erősen érintették a munkásosztályt. A nehézipar (elsősorban a bányászat, kohászat és nagy ipartelek) fokozatos leépítése megváltoztatta a munkásosztály jellegét, belső differenciáltságát. A gazdaság átalakulása következtében pedig felerősödtek a különböző szektorok dolgozóinak ellentétei (Enyedi-Körösenyi, 2004:268).

Az 1970-es évektől a nyugati társadalmak és gazdaságok gyorsan és alapjaiban változtak meg. A Szovjetunió és a kommunista tömb összeomlásával úgy tűnt, hogy a piacgazdaság döntő győzelmet aratott a tervgazdaság felett. A globalizáció és a technológiai fejlődés – elsősorban az informatikai megjelenése a termelésben – nem csupán a makrogazdaság szintjén teremtett új viszonyokat, hanem kulturális és társadalmi szempontból is átalakította a nyugati demokráciákat, a politikai erőviszonyokat sem hagyva érintetlenül (Betz, 1994:27-29). A törésvonalak és az osztályalapú szavazás elméleteinek egyik csoportja szerint így a makroszinten zajló folyamatok, a posztindusztriális társadalom kialakulása és a korábbi osztálystruktúra felbomlása átalakította a politikai versenyt is, sőt az 1990-es években már olyan álláspontok is teret kaptak, amelyek szerint az osztályszavazás megszűnt (Evans – Northmore-Ball, 2018:124-127).

A munkásosztály egységes viselkedésének felbomlására és politikai érdekérvényesítésének meggyengülésére három elméleti magyarázat alakult ki (Gest, 2016:1-7). Az első a gazdasági magyarázat, amely szerint szolgáltató szektor és az informatika által dominált globális gazdaság ásta alá a nyugati munkásosztály politikai erejét (Abramowitz – Teixeira, 2009; Sveisson, 2009). A morális narratívát kiemelő elmélet a nyugati országokban lezajló posztmateriális és progresszív fordulatot emeli ki, amely szerint a munkásosztály elveszítette korábbi pozitív megítélését és az igénytelenség, az iskolázatlanság, a változásokkal szembeni ellenállás megtestesítőjévé vált. Különösen az angolszász kultúrkörben zajlott le ez a változás, ahol a baloldali értelmiség ezzel párhuzamosan a XX. század végére új támogatandó szövetségest talált a különböző etnikai és életmódbeli kisebbségi csoportokban (Jones, 2011; Murray, 2012). A demográfiai magyarázat szerint az etnikai arányok átrendeződése következtében megváltoztak a politikát strukturáló konfliktusok is. 1945 után még évtizedekig a korábbi időszakot meghatározó, elitcsoportok közötti konfliktusok uralták a

politikát, ez a helyzet azonban a választójog kiterjesztése (pl. életkori cenzus folyamatos csökkentése, női választójog általános kiterjesztése) és nyugati országok etnikai összetételének módosulása következtében új társadalmi ellentéteknek adták át a helyüket (Brownstein, 2011; Abrajano – Hajnal, 2014).

A nyugat-európai pártrendszereket strukturáló konfliktusok természetének átalakulása a baloldali pártok körében jelentkezett gyorsabban. 1968 hatására a hagyományos elosztási kérdéseket olyan kulturális konfliktusok írták felül, amelyek a libertárius-tekintélyelvű dichotómia mentén osztották meg a szavazókat, a politikusokat és pártjaikat is. Az újbaloldali és zöld mozgalmak megjelenése, a zöld pártok 1980-as években elért sikerei és neokonzervativizmus évtizede egyaránt a középosztályon belüli új, posztmateriális értékekre (Inglehart, 1977) is reflektáló törésvonal kialakulását jelezte. A középosztályt a libertárius és univerzalista kulturális kérdések mellett a nők szerepével és a hierarchia családban, munkahelyen, nevelésben működő formáival kapcsolatos állásfoglalás osztotta meg (Kriesi, 1998). Az új helyzetre a szociáldemokrata pártok a zöldek felé történő közeledéssel, az új középosztály progresszív rétegét kiszolgáló fordulattal reagáltak (Kitschelt, 1994). A munkásosztály differenciálódása és létszámának csökkenése a pártokat is stratégiájuk újratervezésére ösztökélte. A munkások politikai térvésztesében szerepet játszott a pártok, különösen a baloldali pártok rekrutációs stratégiájának változása is, aminek következtében középosztályi háttérrel rendelkező, elit egyetemeken és szakokon diplomát szerző politikusok váltak meghatározóvá. Így nem csupán a választásokat eldöntő szavazói csoportok, hanem a politikai elit esetében is az új középosztály dominanciája kezdett körvonalazódni a nyugati demokráciákban. A folyamat arra is figyelmeztet, hogy a politikai erőviszonyokat nem csupán a társadalmi változások – keresleti oldal – tudják hosszú távon befolyásolni, hanem a politikusok és a pártok – kínálati oldal – döntései is (Evans – Northmore-Ball, 2018:127).

5.2. A politikai elit és gondolkodás homogenizációja

A politikai elit homogenizációjáról számos szociológiai és politikatudományi kutatás készült (Parry, 2005; Ilonszki, 2009:33-48). A politikai elit hasonulása az irodalomban már az 1990-es években megjelent, mint a radikális jobboldal megjelenésében közre játszó tényező. Kitschelt és McGann a távolsági modell alapján magyarázta a pártok ideológiai és közpolitikai kérdésekben elfoglalt álláspontját, illetve ezen álláspontok változását. A szerzők szerint a radikális jobboldali szereplők számára tér nyílhat, amennyiben a jobboldal legerősebb pártja a centrum irányába mozdul, a centrum irányába kommunikál, esetleg az új megszólítani kívánt szavazók, vagy a potenciális koalíciós partner kedvéért programján is

változtat (Kitschelt – McGann, 1995:15-18). A politikai elit konvergenciája – bár megjelent az elmélet komplementere is az irodalomban⁷³ – a következő években is népszerű magyarázat maradt a radikális jobboldali pártok megjelenésére és megerősödése, amit bizonyos esetek igazoltak (pl. CDU fordulata társadalompolitikai kérdésekben a 2000-es években, osztrák nagykoalíciók sorozata, olasz első köztársaság utolsó évtizedei) bizonyos esetek viszont nem (pl. Tomio Okamura iszlámellenes pártjának sikere Csehországban).

Mair kései munkáiban szintén úgy vélte, hogy az európai pártrendszer gyorsuló átalakulásában a pártok konvergenciája és homogenizációja, egyre hosszabb és szorosabb együttműködése is komoly szerepet töltött be. Tovább gondolva a kartell-pártokról (Katz – Mair, 1995) szóló elméletet, Mair arra a következtetésre jutott, hogy a XX. században a hagyományos nyugat-európai pártok törekedtek a képviselet és a kormányzás feladatának kombinálására, az ezredfordulóra azonban a hangsúly egyértelműen a kormányzás felé helyeződött át a képviseleti funkció rovására (Mair, 2009). A pártok vezetői elszakadtak hagyományos környezetüktől, hátszáguktól és kormányzati pozícióba kerülve arra törekedtek, hogy a régi, eltűnő társadalmi gyökerekkel szemben az állami erőforrásokkal és a modern média napirendjének irányításával kössék össze önmaguk, valamint szervezetük jövőjét. Mair úgy vélte, hogy ez a folyamat a „pártnélküli demokrácia” korszakát hozza majd el, amelynek előfutárát a Tony Blair vezette Új Munkáspártban (*New Labour*) látta (Mair, 2002:91-96). A folyamat az ezredforduló utáni évtizedben oda vezetett, hogy az európai pártrendszer magját a mainstream pártok alkották, amelyek kormányzati felelősséget viseltek, viszont a korábbi konfliktusok feladása és a kormányzás depolitizálása mellett elveszítették képviseleti funkciójukat. Velük szemben új szereplők jelentek meg, amelyek – egyelőre – nem részesülnek a kormányzás felelősségéből, viszont a mainstream pártok által figyelmen kívül hagyott ügyek felkarolásával képviseleti funkcióhoz jutottak (Mair, 2011).

A konvergencia és a homogenizáció azonban nem korlátozódhat csupán kormányprogramok, policy intézkedések, vagy politikai kommunikáció területére. A folyamat, amit Kitschelt és Mair a pártok „mozgásával”, viselkedésével illusztrált, a politikai cselekvés eszmei alapjaiban, a politikai gondolkodás területén is lejátszódhat. Andreas Kinneging holland filozófus ezt az állapotot a szociálliberális (*social-liberal*) gondolkodás dominanciájaként azonosította. A holland közéletet a XX. század második harmadában is az ideológiai sokszínűség, a három klasszikusnak tekinthető politikai alternatíva (kereszténydemokrácia –

⁷³ Ignazi ezzel szemben úgy látja, hogy a radikális jobboldali párt felemelkedését egy mérsékeltbb jobboldali párt úgy készítheti elő, ha a skála széle felé mozdul, ezáltal napirendre emel, legitimál szélsőséges gondolatokat és mozgósítja azok híveit. Amikor viszont újra a politikai mező centruma felé mozdul, akkor szabad teret hagy a radikális szereplők számára (Ignazi, 2006:207-212).

liberalizmus – szocializmus) versenye jellemezte, a 2000-es években viszont nincs érdemi különbség sem a politikaelméleti, sem a gyakorlati politika világában vitatkozó felek döntő többsége között. Az új „politikai krédó” szekuláris, ami ellen már a nyugat-európai kereszténydemokrata pártok többsége sem tiltakozik, a hívő muszlim parlamenti képviselők megjelenése is azt a képet erősíti, hogy korábbi felekezeti jellegüket feladták. Az 1930-as évektől egyre több liberális fogadta el az állam piaci beavatkozásának, szerepvállalásának lehetőségét, ami alapot biztosított 1945 után a jóléti rendszerek felépítésére és működtetésére. A gazdasági elégedettség, gazdasági növekedés a boldogság szinonimájává vált. Az állam szerepe ugyanakkor más területeken visszaszorult, átértelmezésre került. A politikai közösség működését állam-egyén dichotómiára szűkítették, a köztes társulásokban, közösségekben egyre inkább az elnyomás, az egyéni szabadság korlátozását látták. A klasszikus liberalizmus valóban az egyén jogaira koncentrált az állammal szemben, az 1970-es évek óta azonban az emberi jogokat horizontálisan értelmezik, ami több mint szabadságjog aggregált összessége. A „lehetőségek egyenlősége” vált hangsúlyosabbá a tényleges jogi egyenlőséggel szemben. Ennek jegyében a szociálliberális gondolkodás négy alapra épül: szekularizáció, gazdasági növekedés maximalizálása, anti-kommunitárius gondolkodás, igazságosság és méltányosság középpontba emelése. Ez teljesen új helyzet ahhoz viszonyítva, hogy a klasszikus liberális és kereszténydemokrata pártok sokáig nem csupán elfogadták, hanem védtek az egyenlőtlenséget. A 2000-es években viszont ennek a teljes ellentettje figyelhető meg Nyugat-Európában. A nagy és befolyásos liberális, szociáldemokrata, kereszténydemokrata és konzervatív pártok között a felsorolt álláspontok elfogadásában, megítélésében nincs érdemi vita (Kinneging, 2018).

Lényegében ugyanerre a következtetésre jutott teljesen más kutatási témától, a magyar politikai gondolkodás történetének és európai kontextusának vizsgálatától indulva Schlett István. Schlett szerint Európában hosszú időn keresztül rivális alternatívák határozták meg a politikai gondolkodást, küzdelmük azonban a XX. század végére a liberalizmus totális győzelmével ért véget. Az ezredforduló Európájában a konzervatív-, kereszténydemokrata-, szocialista- és agrárpártok egyaránt a liberalizmus keretein belül gondolkodnak. Minden számottevő politikai erő a liberalizmus gondolatrendszerére építi fel önazonosságát, céljait azon belül fogalmazza meg. Nincsenek rivális eszmerendszerek, csak liberalizmus variánsok és típusok vitatkoznak egymással (Schlett, 2018:387-389).

A kereszténydemokrata és szociáldemokrata pártok hozták létre a liberalizmus új típusát, amit Schlett demokratikus liberalizmusnak nevezett el (Schlett, 2018:159), ami tartalmát tekintve megfeleltethető a liberális demokráciának. A II. világháború utáni kereszténydemokrata

kormányfők (pl. Adenauer, De Gasperi, Figl) a politikai katolicizmusból kiindulva a liberalizmus strukturális reformját hajtották végre, összhangot teremtve a liberalizmus és a tömegdemokrácia között (Schlett, 2018:160-162). A szolidaritás, szubszidiaritás, méltányosság, társadalmi béke eszmeisége, valamint az ezekre épülő jóléti rendszer a szociáldemokrata pártok együttműködésével épült ki és vált megkérdőjelezhetetlenné. Az 1990-es években meghirdetett szociáldemokrata harmadik út pedig a nyomait is eltüntette a rendszer- és liberalizmus alternatívaként felfogott szocializmusnak. A mai néppártok egyike sem képvisel rendszer-alternatívát, sőt amennyiben szükséges, egységfrontot alkotnak a liberalizmus paradigmájának védelmében (Schlett, 2018:185-192; 266-267).

Schlett többek között az európai egység kérdésével illusztrálja a liberalizmus „uralkodását”. A föderáció és a nemzetállamok Európájának koncepciója egyaránt liberális alapokra épül. A nagyobb egység és piac létrehozása éppúgy liberális gondolat, mint az állampolgári közösség, a nemzet szuverenitásának biztosítása. Emiatt a konfliktus leírására alkalmatlan a jelenlegi liberalizmus és annak valamilyen ellenfogalma között képzett törésvonal. A liberalizmus győzelme azonban nem hozta magával a politika természetének megváltozását. A szélsőség jelzőként a határmegvonás eszköze, ami azt jelzi, hogy az uralkodó paradigmán kívül létezhetnek olyan politikai erők, amelyek fenyegetést jelentenek. Ez a fenyegetés lehet rendszer-alternatíva, rendszeren belüli variáns, vagy egyszerűen a vádló által elutasított politikai álláspont. Az érvényességi problémákat felvető válság pedig mindig új megoszlásokat teremt, egy eszmerendszeren belül is. A védelem (ortodoxia) és a belső kritika, újra fogalmazás igényének (revizionizmus) jelentkezése ilyen esetben a politika természetéből ered (Schlett, 2018:389-393).

A liberalizmus győzelme az európai típusú országokban azonban nem jelenti azt, hogy a világ minden szegletében a liberalizmus uralkodna. Bár a kereszténydemokrácia és a szocializmus is elbukott önálló alternatívaként, a demokratikus liberalizmust/liberális demokráciát érő új kihívások (pl. iszlám, globalizáció, digitalizáció) kérdések sorát vetik fel (Schlett, 2018:390). Mi lesz az európai nemzetállam sorsa, ki fog dönteni a politikai kérdésekben és kinek kell a döntések felelősségét viselnie (3. fejezet)? Mit kezdjen a liberalizmus egy olyan népességgel, amely nem csupán számos ponton tagadja elveit (pl. nők helyzete, szekularizáció, kultúrák egyenlősége), hanem szélsőséges formájában (dzsihadizmus) kifejezetten a megsemmisítését tűzte ki célul (4. fejezet)? A megváltozott gazdasági környezet és átalakuló gazdasági szerkezet hogyan befolyásolja az anyagi javak elosztását (5. fejezet)?

A komplex politikai, gazdasági és társadalmi átalakulás folyamatában egyre jelentősebbé váltak azok a szereplők, amelyek az új baloldal által hirdetett és egyre dominánsabbá váló

(kulturális-/szoicál-/demokratikus) liberalizmussal szemben foglaltak állást. Új konfliktusok felvállalása, vagy depolitizált területek újból konfliktussá emelése (pl. bevándorlás és európai integráció megítélése, gazdaságpolitikai kérdések) a modernizációs és globalizációs folyamatokkal együtt új politikai csoportokat hozott létre. Az egyik oldalon a zöld, alternatív és libertárius (GAL) értékeket vallók állnak, akikkel szemben kialakult tradicionalisták, tekintélyen alapuló hierarchiát hirdető, nacionalisták (TAN) csoportja. Kriesi és szerzőtársai szerint a GAL-TAN ellentét organikusan fejlődött ki a XX. század második felének kulturális és gazdasági folyamataiból, majd az ezredforduló utáni időszakban két gyökeresen különböző életfelfogás politikai képviselőjévé vált (Kriesi et al. 2006; 2008).

A politikai tér átalakulásának vizsgálata során már a radikális jobboldali pártokkal foglalkozó korai komparatív kutatások felhívták a figyelmet a munkások változó szavazói magatartására, a radikális jobboldali szavazótáborban megfigyelhető felülreprezentáltságukra (Betz, 1993:420-423, 1994:150-168; Kitschelt-McGann, 1995:9). Ennek következtében a sikeres radikális jobboldali pártok szavazótáboraira fókuszáló kutatók döntő többsége már az 1990-es években feltette a kérdést, hogy miért támogatják a munkások a radikális jobboldali pártokat? Amennyiben beszélhetünk még munkásosztályról, milyen alcsoportokat különíthetünk el? Megfigyelhető-e különbség az egyes alcsoportok viselkedésében? Levonható-e valamilyen általános következtetés az európai nemzeti jelenségekből? Az 1990-es évektől egyre több kutató próbált választ adni ezekre a kérdésekre, amelyeket a következő alfejezet foglal össze.

5.3. Miért támogatják a munkások a radikális jobboldalt?

A radikális jobboldali pártok 1980-as években elért első sikereit követő kutatások központi kérdése az volt, hogy kik és miért támogatják a tárgyaló pártokat. Az 1990-es évek első felében megjelent publikációk azt állították, hogy ezek a pártok a társadalom minden rétegéből vonzanak szavazókat, viszont támogatóik döntő többsége néhány partikuláris társadalmi csoportba sorolható. Betz szerint az elitellenességre építő pártok sajátos választói koalíciót alakítottak ki a munkásosztály és az új középosztály egyes alcsoportjai között, amelyben a munkások egy része három ok miatt találhatott „új politikai otthonra”. Az egykori nagyvárosi iparterületek rozsdáövezetté (*slum*) válása elégedetlenséget és dühöt szült az érintett kékgalléros munkásrétegben nem csupán a hatalmon lévőkkel, hanem a teljes politikai elittel szemben. Az alacsonyabban iskolázott munkások ráadásul olyan tevékenységeket végeztek, amelyek esetében a leggyorsabban jelentkeztek munkaerő-piaci riválisként a bevándorlók, akiket az egzisztenciális félelmeken túl kulturális okokból sem láttak szívesen.

Így az elit- és bevándorlásellenes üzenetek tökéletesen rezonáltak a munkások egy részének akkori érzelmeivel (Betz, 1993:421-423).

Kitschelt és McGann szerint a radikális jobboldal az 1980-as évek második felében tapasztalt hullámszerű megerősödése azért következhetett be, mert sikeresen szólították meg az osztályszavazás felbomlását követően „felszabaduló” munkások egy részét, különösen a fiatal férfiakat. Míg a totalitárius ideológiák korporatista, antikapitalista gazdaságpolitikáját hirdető szervezetek az 1980-as években – sem – tudtak néhány marginális csoporton túl szavazókat megszólítani, addig a radikális jobboldali pártok ebben az időszakban gyökeresen különböző stratégiát alkalmaztak. A szociális rend, tekintély, stabilitás és kulturális homogenitás fenntartásának ígérete a kapitalista piacgazdaság, valamint az átpolitizált gazdasági élettel rendelkező államok (pl. Ausztria, Olaszország) esetében állam- és bürokráciaellenes nézetekkel egészült ki (Kitschelt-McGann, 1995:47-48). Bár a bevándorlás – migráció az egykori gyarmatokról, Európa periférikus országaiból és az összeomló kommunista tömb területéről – már az 1980-as és 1990-es évek fordulójára jelentősen megváltoztatta a nyugat-európai országokat, Kitschelt és McGann elutasította azokat az elméleteket, amelyek a radikális jobboldalt bevándorlásellenes *single-issue* politikai szereplőkként azonosították (Kitschelt-McGann, 1995:257). Kitschelt kezdetben különbségeket feltételezett a különböző gazdasági szektorok alkalmazottai között és úgy vélte, hogy a piaci verseny által jobban érintett vállalatok fiatal munkásai – akik körében a szakszervezeti tagság is alacsonyabb – fogékonyabban a radikális jobboldal üzenetei iránt. A radikális jobboldal protekcionista gazdasági fordulatát követően azonban ez a szempont háttérbe szorult és a gazdasági-foglalkozási szerkezet magasabb szintű különbségei váltak dominánssá az irodalomban (Kitschelt, 2007:1181-1184).

Az oktatás területén lezajlott forradalmi szintű változások, a gazdasági és kulturális modernizáció, valamint a globalizáció egyetlen társadalmi csoportot sem hagyott érintetlenül, egyesek az új körülmények nyertesei, mások a vesztesei lettek. Ha azonban elfogadjuk azt az elméletet, hogy a modernizációnak vannak vesztesei és nyertesei (Betz, 1994:22-35) – akárcsak a posztkommunista átmenetnek (Mudde, 2007:203) – akkor a gazdasági helyzet, foglalkozás típusa továbbra is befolyásolja a választói magatartást, az iskolai végzettséggel és kulturális dimenzióval összefonódva (Bornschiefer, 2018:4-7). A képzett munkások azonban nem feltétlenül a modernizáció vesztesei, legalábbis gazdasági értelemben, ami felveti a kulturális dimenzió jelentőségét (Bornschiefer-Kriesi, 2013).

A 2000-es években komoly irodalma alakult ki annak az álláspontnak, amely szerint a munkások elsősorban kulturális okok miatt fordultak a radikális jobboldal pártjai felé (Ignazi,

2006:250-255; Oesch, 2006). De miért éppen a kékgalléros munkásréteg érez átlagosnál erősebb ellenszenvet a multikulturalizmussal szemben? Az elmélet szerint a gazdasági szektorok különbsége ad választ erre a kérdésre is. Az új városi középosztály és a menedzser elit eltérő iskolai végzettsége, kulturális közege⁷⁴ más felfogást alakít ki többek között a munkaszervezés, a hierarchia, a nemzetállami keretekre vonatkozóan mint a hierarchikus, sok esetben továbbra is kétkezi munkavégzést igénylő szervezetek logikájában. Az előbbi csoport minden szempontból a modernizáció nyertesének érzi magát, az utóbbi csoport viszont a relatív leszakadás érzetével küzd. A szolgáltató szektor által dominált gazdaság, az ehhez idomuló felsőoktatás, média és kulturális élet olyan politikai irányzatokkal összefonódva mint a feminizmus harmadik hulláma teljesen szembe fordította a munkásokat a politikai és kulturális elittel. Az elmélet ezen a ponton azonban már olyan elemeket is tartalmaz, amelyeket nehéz empirikusan vizsgálni és bizonyítani (Bornschie, 2018:7-9).

A munkások hierarchiát elfogadó és kulturális liberalizmust elutasító politikai világképét érdemes még kiegészíteni két elemmel, amik az irodalomban csak ritkán jelennek meg. Az első a bevándorlásellenesség, amit számos nyugat-európai országban baloldali politikai szereplők emeltek először politikai napirendre az 1970-es években (lásd 4. fejezet). Ausztráliában a Munkáspárt volt az 1970-es évek végéig a „fehér Ausztrália” elképzelésének legelkötelezettebb védelmezője. Az amerikai munkásmozgalom hosszú időn keresztül ellenezte a nem „fehér bevándorlást”, a színes bőrű tagokat pedig hátrányosan megkülönböztették a szakszervezeti mozgalomban is (Lipset, 1995:145). Nyugat-Európában a francia, holland, dán és svéd példák azt mutatták, hogy a baloldali politikusok egy része érzékelte milyen kihívás éri legfontosabb társadalmi háttérüket, azonban a korábban bemutatott folyamatok következtében nem a munkások által várt módon kezelték a kérdést, ami a makroszintű folyamatokkal együtt a nagy baloldali pártok szavazótáborát markánsan átalakította.

A munkások politikai attitűdjei kapcsán azt is meg kell említeni, hogy bár a szociáldemokraták és kommunisták népszerűsége valóban meghatározó volt körükben, a legtöbb nyugat-európai országban sosem volt kizárólagos. A katolikus egyház századfordulón végzett szociális missziója következtében elsősorban a német nyelvterületen és Németalföldön a XIX. század végén jelentős létszámú vallásos, kékgalléros réteg alakult ki, akik a II. világháború után kialakuló kereszténydemokrata szervezetek gyűjtőpárti karakterét

⁷⁴ Erről bővebben lásd a „diploma-demokrácia” elméletét (van Reybrouck, 2010:24-49).

is biztosították. A kulturális és gazdasági változások – különösen a szekularizáció⁷⁵ – fokozatosan erodálták ezt a társadalmi csoportot, aminek következtében a holland (CDA), flamand (CD&V) és vallon (CdH) kereszténydemokraták elvesztették gyűjtőpárti jellegüket és a felső-közép-, középosztály pártjaivá váltak. A CDU és az ÖVP szatellit szervezetei révén sokáig dacolt ezzel a folyamattal, a 2010-es évekre azonban a két párt vezetői lényegében lemondtak erről a rétegről és a baloldalhoz hasonlóan az új városi középosztály megnyerését tekintették a választási siker követelményének (Bale – Krouwel, 2013:21-27).

Mindez azonban nem változtat azon, hogy létezik egy olyan csoportja a munkásosztálynak, amely eleve nyitott volt a jobboldali pártok irányába. Segít megérteni, hogy az 1980-as évek végén miként tudott például az FPÖ és a német REP gyorsan megerősödni olyan térségekben (pl. Felső-Ausztria, Baden-Württemberg), ahol komoly ipari termelés zajlott, viszont a baloldali szakszervezetek sosem tudtak erős szervezeti hálót kiépíteni (Kitschelt – McGann, 1995:221-235).

A baloldali pártok esetében azonban a szavazótábor biztosításán túlmutató, jóval szorosabb kapcsolat alakult ki a munkásosztállyal. A szociáldemokrata és kommunista pártok tagsága, apparátusa és politikai elitje szempontjából is megkerülhetetlen rekrutációs bázisnak számítottak. Ennek tükrében felmerül a kérdés, hogy a munkások szavazói magatartásának átalakulása hatással van-e azon pártokra, amelyeket kiemelkedő mértékben támogatnak, képviselőik megjelennek-e a támogatott pártok elitjében?

⁷⁵ A szekularizáció különösen hátrányosan érintette az amerikai fehér munkásosztályt, mert az Egyesült Államokban a társadalmi tőke egyik legfontosabb alapját a helyi egyházközségi, gyülekezeti tagság és a közösségi eseményeken történő jelenlét biztosítja. A szekularizáció a hagyományos családmodell és a házasság intézményének megroppanásával együtt anyagi és politikai szempontból is komoly hátrányt jelent a munkások számára (Gest, 2016:4).

5.4. Franciaország

Franciaország egykor Európa egyik leginkább iparosodott országa volt, a klasszikus nehézipar mellett komoly termelés zajlott a gép- (pl. Renault) és textilipar területén, továbbá az önálló fegyverkezési és űrkutatási program miatt a legmodernebb technológiai kutatások is komoly állami támogatásokra számíthattak. 1945 után az állam nem csupán a szabályozáson keresztül igyekezett koordinálni a gazdasági folyamatokat, hanem több szektor esetében (pl. közlekedés, bányászat, energetika) jelentős, közvetlen állami tulajdon alakult ki. A világgazdaságban az 1970-es évektől kezdődően jelentkező új kihívásokra a francia gazdaság egyre nehezebben tudott reagálni, ami az 1980-as évekre a magas munkanélküliségben, a strukturális munkanélküliség megjelenésében és a versenyképesség folyamatos problémáiban öltött testet. A gazdasági folyamatok a politikai erőviszonyokat sem hagyták érintetlenül és hozzájárultak a Nemzeti Front megerősödéséhez.

5.4.1. Franciaország gazdasági és foglalkoztatási szerkezetének átalakulása

Az 1945 utáni nagyjából két és fél évtized a modern Franciaország történetének leghosszabb, legintenzívebb és legegyszerűsebb növekedési periódusa volt. Az 1952 és 1972 között mért, átlagosan 5,5 százalékos növekedést is felülmúlta a műszaki berendezéseket gyártó iparágak (7,4 %), az energetika (7,2 %) és az építőipar (6,5 %) teljesítménye. Az ipari fejlődés alapját az olcsó energiahordozók, a hazai szénbányászat (elsősorban Pas-de-Calais, Lotaringia), a Közel-Keletről importált kőolaj és az önálló atom-szektor felépítése biztosította. 1945-1946 során államosítás zajlott a bányászat, az energiatermelés, a közlekedés és gépipar területén, emellett feszes állami kontroll mellett működtek a biztosítók, a kisebb hitelintézetek és takarékszövetkezetek. A gazdasági életet a Jean Monnet vezetésével létrehozott Tervügyi Főhivatal irányította. Az 1970-es évek végén a francia munkavállalók 12 százaléka közvetlenül állami vállalatok alkalmazottja volt (Parodi, 2007:331-354).

Az intenzív növekedés ellenére a francia gazdaság egyre kevésbé bizonyult versenyképesnek a nyugati nagyhatalmakkal. A kész termékek (pl. gépipar, vegyipar és elektronika termékei) tekintetében kereskedelmi mérlege fokozatosan romlott, a francia termékek minősége és versenyképessége pedig lemaradt más fejlett ipari országok termékeihez (pl. nyugat-német munkagépek) képest. Az önálló nukleáris fegyverkezési és űrkutatási program komoly terhet helyezett az államháztartásra. Az 1970-es évek elején ezért a nemzetközi környezethez történő alkalmazkodás, a gazdasági versenyképesség megteremtése, a francia gazdaság liberalizálása vált a fő kérdéssé, a Főhivatal is erre vonatkozó terveket készített. Az olajválságok és a globalizáció következtében jelentkező gazdasági átalakulás azonban

megakadályozta ezek végrehajtását. 1974 után jelentősen visszaesett az ipari termelés, amire a francia kormány a foglalkoztatottsági szint megtartásának céljával reagált. A foglalkoztatottság fenntartásáért hozott intézkedések következtében azonban előbb a bérek, majd az árak és a kamatlábak növekedtek, ami rövidesen a vásárlóerő csökkenéséhez vezetett (Parodi, 2007:327-362).

A gazdasági környezet megváltozása szektoronként és korcsoportonként eltérő hatást fejtett ki, leginkább a szakképzetleneket és az élő-munkaerőt igénylő szektorokat (pl. bányászat, kohászat, hajó- és autógyártás, textilipar) érintette negatívan. 1975-ben a francia lakosság 5 százaléka volt munkanélküli, 1997-ben arányuk meghaladta a 12 százalékot, miközben a munkások körében ugyanez a mutató ebben az időszakban 2 százalékról 16-ra növekedett. Az 1981-ben hatalomra kerülő baloldal az állami szerepvállalás további kiterjesztésével próbálta a helyzetet kezelni. A szocialista Pierre Mauroy kormánya keynesiánus elveket követve emelte a minimálbér és a szociális juttatások összegét, 240 ezer új munkahelyet hozott létre a közigazgatásban, a nehéziparból leépítettek számára pedig tömeges mértékben biztosította az előnyugdíj lehetőségét. Ez az irány azonban sem a költségvetési, sem a munkaerőpiaci helyzeten nem javított, ezért Mitterrand elnök 1983-ban menesztette a Mauroy-kormányt, amelynek utóda a költségvetési szigor és stabilitás mellett foglalt állást (Gaillard, 2007:518-522).

A kormányzati lépések ellenére a tömeges munkanélküliség a francia gazdaság jellegzetességévé vált, aminek legnagyobb vesztesévé a nehézipar és a klasszikus munkásosztály vált. A XIX. századi ipari forradalomtól kezdődően a nyugat-európai társadalmak, így Franciaország egyik legfontosabb politikai aktora az 1980-as évek végére fokozatosan felbomlott. Míg a XX. század utolsó negyedében 2 millió ipari munkahely szűnt meg (különösen nagy számban a bányászok, fémipari-, autóipari- és rakodó munkások körében), addig ugyanebben az időszakban 1,2 millió új munkahely jött létre a szolgáltató szektorban. A szakszervezeti tagok aránya az 1975-ös 23 százalékos szintről az ezredforduló környékére 10 százalék alá esett (Gaillard, 2007:522-533).

A gazdasági élet átalakulása nem csupán a klasszikus nehézipar visszaszorulását jelentette Franciaországban. Az új körülmények hatására jelentkező műszaki (ipari létesítmények szintje) és gazdasági koncentráció (vállalatok szintje) következtében a kisüzemek és az egyéni, családi vállalkozások száma gyorsan csökkent, a kisipari üzemek látványosan visszaszorultak. A francia vállalatok számára további új nehézséget jelentett, hogy a piacnyitás és a globalizáció következtében nem csupán külső, hanem saját nemzeti piacukon is nagy, tőkeerős külföldi vállalatokkal (pl. IBM az elektronikában, Esso az olajiparban,

Nestlé az élelmiszeriparban, Bayer a gyógyszergyártásban) kényszerültek versenyre (Parodi, 2007:356-362). Az ipari kapacitások leépülése, az importtermékek arányának folyamatos növekedése azt eredményezte, hogy az ország külkereskedelmi mérlege fokozatosan romlott, ami ahhoz vezetett, hogy a francia gazdaság versenyképessége az 1990-es években egyre inkább elmaradt más nagy európai országoktól, különösen az egységes Németországtól (Egyed – Póla, 2020:98-99).

Az állam központú francia gazdasági rendszer átalakítására több fázisban történt kísérlet, amelyek Mitterrand elnöksége alatt a legmarkánsabban akkor jelentkeztek, amikor az elnök jobboldali többségű nemzetgyűléssel és kormánnyal kényszerült társbérletre (1986-1988, 1993-1995). 1986-tól gazdasági liberalizációs, 1993-ban pedig privatizációs intézkedés csomagokra került sor, utóbbi keretében az állami tulajdon jelentős részét értékesítették az autógyártás, az olajipar és a pénzintézetek területén (Gazdag, 2011:195-206). Ezek a lépések azonban nem tudták megfordítani az ipari szektorra jellemző folyamatokat. Az 1980-as évek elején – felvásárlásokkal és államosítással – létrehozott, vas- és acélipari tevékenységet végző Usinor-csoport sorsa látványos illusztrációja ennek a folyamatnak. A francia állam a világ vezető vállalatának szánta a konszernt, amelyet feltőkésített és a legmodernebb eszközökkel szerelt fel, ennek ellenére termelése kevesebb mint két évtized alatt 27 millió tonnáról 16 millió tonnára csökkent, annak ellenére is, hogy az ágazat franciaországi tevékenységének 95 százalékát adta. Ezzel párhuzamosan a vasipari szektor alkalmazottainak létszáma 150 ezer főről (1975) 52 ezer főre (1998) csökkent (Gaillard, 2007:522-526).

Az 1980-as években kiterjedt válság övezetek alakultak ki Franciaországban. Az észak-keleti Pas-de-Calais régióban, a keleti Lotaringiában és a dél-nyugati Languedoc térségében egyaránt a bányászat, Aquitániában és a déli Cote d'Azur régióban a hajóépítés és a mezőgazdaság (halászat), Elzászban a textilipar hanyatlása következtében alakultak ki kiterjedt rozsdaovezetek és magas, strukturális munkanélküliség. A válságövezetek lemaradása a központi régiótól (Île-de-France), ahol a legfőbb vállalatok és a magas színvonalú szolgáltatások koncentrálódnak, a kormányzati intézkedések ellenére felgyorsult és tartóssá vált (Parodi, 2007:373-380; Egyed – Póla, 2020).

A francia gazdaság átalakulása, a klasszikus ipar elhúzódó válsága a választói magatartás területén is érzékelhetővé vált és hozzájárult a francia pártrendszer erőviszonyainak látványos átalakulásához, a Nemzeti Front stabil és meghatározó szereplővé válásához.

5.4.2. A munkás szavazók a francia pártrendszerben és az FN/RN stratégiája

A Nemzeti Front első sikereit elemző kutatások már az 1980-as években arra jutottak, hogy a párt gyors felemelkedésében kulcsszerep jutott a munkások sikeres megszólításának. Az V. Köztársaság kezdeti évtizedeiben a kommunisták számítottak domináns szereplőnek a munkások és a munkanélküliek körében, az 1970-es évek végéig a szavazótáborát fokozatosan bővítő Szocialista Pártot is megelőzték ebben a két választói csoportban. A baloldali fordulatot és Mitterrand 1981-es győzelmét az eredményezte, hogy a szocialisták jelentősen megerősödtek a középosztályban, kormányozni azonban csak a kommunistákkal együttműködve tudtak, ami rövid idő alatt megviselte az addig az V. Köztársaság rendszerében fő ellenzéknek számító párt támogatottságát (lásd 29. táblázat). A pártpreferenciák munkások körében tapasztalt átrendeződésének a Nemzeti Front lett az elsőszámú nyertese, amely már az 1986-os nemzetgyűlési választáson markánsan felülreprezentált volt a munkások és a munkanélküliek körében is (Grunberg, 1988:4-6).

29. Táblázat. A szocialisták (PS), kommunisták (PCF) és a Nemzeti Front (FN) támogatottságának alakulása társadalmi-foglalkozási csoportonként az 1978-as és 1986-os nemzetgyűlési választás során.

	1978			1986		
	PS	PCF	FN	PS	PCF	FN
Választási eredmény	26	20	0,3	32	10	10
Munkás	32	39	-	32	23	16
Munkanélküli	32	33	-	32	13	15
Felsővezető és szabadfoglalkozású	26	12	-	33	5	11
Középvezető	32	21	-	44	9	9
Alkalmazott	32	23	-	39	13	6
Tanuló, hallgató	21	16	-	41	4	5

Forrás: Grunberg (1988:5-6) kutatása alapján készített táblázat

Ezt követően terjedt el a szakirodalomban az az álláspont, amely szerint az FN szavazótáborához közel 30 éven át változatlan maradt és főbb jellegzetességeiben megfelelt a Betz által felvázolt „modernizáció vesztesei” hipotézisnek. A posztindusztriális, globális gazdasághoz alkalmazkodni képtelen férfiak, fiatalok, munkások, alacsony iskolai végzettségű önálló egzisztenciák (kisvállalkozók, kiskereskedők, gazdák) alkották a támogatói kör markáns többségét (Stockemer, 2017:79-80), akik elsősorban nagyvárosok külső kerületeiben, elővárosaiban, rozsdáövezetté vált ipartérségeiben éltek. Az 1990-es évtized végén további növekedési lehetőség szintén azokban a társadalmi rétegekben nyílt az FN előtt, ahol korábban a kommunisták dominanciája megkérdőjelezhetetlennek tűnt (Szabó, 2011:48-50).

Jean-Marie Le Pen ebben az időszakban tudatosan igyekezett megszólítani és tartósan az FN mellett tartani a baloldali kormányzás során kiábrándult egykori kommunista és szocialista

szavazókat. Ennek érdekében gazdaságpolitikai fordulatot is végrehajtott, az 1980-as évek piacpárti, egyes esetekben államellenes programját markáns protekcionista, szociális kérdésekre koncentrááló ígérek váltották fel (Szabó, 2011:56-57).

30. Táblázat. Jean-Marie Le Pen támogatottságának alakulása társadalmi-foglalkozási csoportonként az elnökválasztások során.

	1974	1988	1995	2002	2007
Választási eredmény	1	14	15	17	10
Gazda	-	10	10	22	19
Kiskereskedő és önfoglalkoztató	-	19	19	22	15
Felsővezető és szabadfoglalkozású	-	14	4	13	3
Középvezető	-	15	14	11	6
Alkalmazott	-	14	18	22	14
Munkás	-	17	21	23	23

Forrás: Mayer publikációja (2009:176-177) és az Ipsos 2007-es adatainak (Ipsos, 2007) felhasználásával készített táblázat

Az FN nem csupán a jelszavak és programok szintjén törekedett a kommunistákkal szembeni térfoglalásra, hanem a párt szervezése, építése terén is. Már az 1990-es évekre felépítette saját szubkultúráját, jól szervezett irodahálózatot, helyi csoportokat hozott létre, amelyeket szatellit szervezetek hálójá egészített ki. Bár az 1999-es pártszakadás komolyan meggyengítette ezt a szervezeti hálót, az FN eddig valamennyi felbukkanó riválissal szemben (pl. MNR, MPF) megőrizte dominanciáját (Szabó, 2011:53-55; Ivaldi – Lanzzone, 2016:138-145). Marine Le Pen már a 2012-es elnökválasztás első fordulójában jobb eredményt ért el mint apja 2002-ben, igaz ez akkor nem bizonyult elegendőnek a második fordulóra történő továbblépéshez. A kiemelkedő eredmény elsősorban annak volt köszönhető, hogy Marine Le Pen tábora az FN korábbi bázisához képest jelentősen bővült a fiatalok körében és vidéken (Stockemer, 2017:87-88). 2014-ben az FN 24 százalék feletti eredménnyel első helyen végzett az EP-választáson, amikor nem csupán hagyományos fellegváraiban, az ország észak-keleti és dél-keleti részén ért el kiemelkedő támogatottságot, hanem a nyugati és középső régiókban is. Ekkor az ipari munkások körében 43, az alkalmazottak körében 38 százalék volt a párt támogatottsága (Goodlife, 2015:324-325). Ezekben az években a politikai környezet is kedvezett az FN további erősödésének⁷⁶.

A 2017-es választási eredmények igazolták a korábbi évek kutatásait, amelyek szerint bár az FN tábora bővült a korábbi évtizedekhez képest, azonban igazi, nagy áttörést nem tudott

⁷⁶ 2014-es közvélemény-kutatói adatok szerint a francia választók 66 százaléka szerint túl sok az idegen az országban, 63 százalék szerint az iszlám nem kompatibilis a francia társadalom értékeivel, 61 százalék szerint a globalizáció veszélyt jelent az országra, 90 százalék szerint az ország gazdasági ereje gyengült a megelőző 10 év során (Ivaldi, 2016:240).

elérni. Azokban a választói csoportokban és térségekben, ahol korábban is komoly támogatottsága volt, még erősebbé vált, új, jelentős számú választót azonban nem tudott tartósan magához vonzani (Stockemer, 2017:90-91). Az FN 2017-re elérte, hogy domináns pozícióba kerüljön azon társadalmi csoportokban, amelyek az ország gazdasági és kulturális válságának legjelentősebb vesztesei, így a kékgalléros munkásság számára a Nemzeti Front újraiparosítási ígérete jelenti a legvonzóbb politikai alternatívát. A 2017-es választásokon Marine Le Pen és pártja nemzetgyűlési jelöltjei egyaránt a munkások körében érték el a legmagasabb támogatottságot.

31. Táblázat. A legjelentősebb elnökjelöltek támogatottságának alakulása társadalmi-foglalkozási csoportonként a 2017-es választás első fordulójában.

	Macron	Le Pen	Fillon	Mélenchon	Hammon
Eredmény	24	21	20	20	6
Felsővezető és szabadfoglalkozású	33	14	20	19	8
Középvezető	26	19	13	22	9
Fehérgalléros	19	32	8	22	6
Kékgalléros munkás	16	37	5	24	5
Nyugdíjas	26	14	36	12	4

Forrás: Ipsos (2017a) közvélemény-kutató intézet adatai felhasználásával készített táblázat

32. Táblázat. Az elnökjelöltek támogatottságának alakulása társadalmi-foglalkozási csoportonként a 2017-es választás második fordulójában.

	Macron	Le Pen
Eredmény	66	34
Felsővezető és szabadfoglalkozású	82	18
Középvezető	67	33
Fehérgalléros	54	46
Kékgalléros munkás	44	56
Nyugdíjas	74	26

Forrás: Ipsos (2017b) közvélemény-kutató intézet adatai felhasználásával készített táblázat

33. Táblázat. A legjelentősebb pártok támogatottságának alakulása társadalmi-foglalkozási csoportonként a 2017-es nemzetgyűlési választás első fordulójában.

	LREM Modem	LR	FN	FI	PS	EELV	PCF
Eredmény	32	22	13	11	10	4	3
Felsővezető és szabadfoglalkozású	36	22	5	11	15	5	0
Középvezető	34	14	11	17	10	5	4
Fehérgalléros	29	15	22	14	6	3	1
Kékgalléros munkás	26	14	29	11	8	4	3
Nyugdíjas	34	30	10	7	10	1	4

Forrás: Ipsos (2017c) közvélemény-kutató intézet adatai felhasználásával készített táblázat

Macron elnökként másfél éven belül súlyos belpolitikai krízissel szembesült, amelyet az ökológiai kihívásokkal és a gazdasági változásokkal indokolt új adóterhek – elsősorban a dízel adóterheinek emelésére vonatkozó – terve váltott ki. A sárga mellényesek (*gilets jaunes*) mozgalmát a francia politikai elit és nyugati média egyaránt a „globalizáció vesztesei” narratívába ágyazva, az utóbbi évtizedek gazdasági és társadalmi folyamatai által negatívan érintett franciák tiltakozó akciójaként értelmezte. A mozgalom több esetben utcai erőszakba torkolló megmozdulásai ugyanakkor arra is felhívták a figyelmet, hogy azok a strukturális problémák, amikkel a francia gazdaság az 1970-es évektől kezdődően küzd, továbbra sem oldódtak meg. A városfejlődés harmadik (dezurbanizáció) és negyedik (reurbanizáció) szakasza (lásd 6.1. alfejezet) fokozta a korábbi társadalmi konfliktusokat, amelyek szempontjából csak korlátozott segítséget jelentett, hogy a tiltakozások hatására a francia kormány emelte a szociális juttatásokra fordított költségvetési kiadások keretét, az új adóterhek pedig az eredeti tervekhez képest jóval korlátozottabb mértékben kerültek bevezetésre. A sárga mellényesek mozgalma azt eredményezte, hogy a 2019-es EP-választás kampányában központi szerepet kaptak a szociális és foglalkoztatási problémák, amely napirend végső soron a Franciaország válságát hirdető radikális jobboldalnak kedvezett.

34. Táblázat. A legjelentősebb pártok támogatottságának alakulása társadalmi-foglalkozási csoportonként a 2019-es európai parlamenti választás alkalmával.

	RN	LREM Modem	EELV	LR	FI	PS
Eredmény	23	22	13	8	6	6
Felsővezető és szabadfoglalkozású	13	28	20	6	6	7
Középvezető	19	19	21	4	10	7
Fehérgalléros	27	15	13	8	11	3
Kékgalléros munkás	40	12	12	3	7	8
Nyugdíjas	22	30	6	11	4	8

Forrás: Ipsos (2019) közvélemény-kutató intézet adatai felhasználásával készített táblázat

A 2019-es EP-választáson már Nemzeti Tömörülés néven induló párt szavazatszám szempontjából története egyik legjobb eredményét érte el. Bár Franciaország 79 mandátumából a 2014-es 24-gyel szemben 22-t szerzett, az előző ciklus során 15 főre csökkenő delegáció, valamint az öt évvel korábbinál jóval magasabb részvétellel zajló választáson szerzett több mint 5,2 millió szavazat komoly sikerként értékelhető. A két elnökválasztási második fordulót, továbbá a 2014-es és 2015-ös helyhatósági választásokat leszámítva a párt és jelöltjei korábban soha nem kaptak ennyi szavazatot. Az eredményben jelentős szerepet játszottak a munkás szavazók, akiknek 40 százaléka támogatta ezen a

választáson az RN-t. Milyen gazdaságpolitikai programot képvisel Marine Le Pen és az RN, amely ennyire felülreprezentálttá teszi a munkások körében?

5.4.3. Az FN/RN programja

A Nemzeti Front története során két alkalommal hajtott végre jelentős fordulatot gazdaságpolitikai kérdésekben. Kezdetben, a „marginalitás évtizedében” erősen protekcionista, államközpontú programot hirdetett, amit az 1980-as évekre piacpárti elkötelezettség váltott fel. Ebben az időszakban Jean-Marie Le Pen „reagenistaként” határozta meg önmaga és a párt által hirdetett gazdaságpolitikát, elutasítva az állami dominanciát a gazdaságban (Soós – Várnagy, 2020 kézirat). A piacpárti elköteleződés illeszkedett a korszak francia iránykereséséhez (lásd az alfejezet bevezető részét) és a neokonzervativizmus 1980-as években elért sikereihez is. Miután az 1990-es évek elejére egyértelművé vált, hogy a francia gazdaság problémái nem egyszeri negatív kilengést jelentenek, hanem tartósan fennmaradnak (pl. magas munkanélküliség), az FN újra a protekcionista gazdaságpolitikát preferálta.

A fordulat összekapcsolódott a párt globalizációellenes retorikájával, amiben az állami kontroll nélküli piaci verseny (is) a nemzeti szuverenitást fenyegető veszélyként jelenik meg. Ennek mentén az 1990-es évektől az FN gazdaságpolitikája egyre több protekcionista és baloldali elemet tartalmazott, amelyek a nemzeti szuverenitás védelme szempontjából elengedhetetlen eszközként kerültek bemutatásra. Az erős állami szerepvállalás, az alacsony jövedelműeket preferáló adórendszer és egyéb gazdaságpolitikai lépések szinte teljesen kiszorították a korábbi piacpárti logikát, ami a 2011-es elnökváltást követően sem módosult (Ivaldi, 2016:229-230; Stockemer, 2017:31-35; Soós – Várnagy, 2020 kézirat).

Marine Le Pen 2017-es programjában elsősorban a harmadik fejezet foglalkozik gazdaságpolitikai kérdésekkel, amely a „Prosperáló Franciaország” címet kapta. A fejezet első pontja az újraiparosítás szükségességét hirdeti, a második a protekcionista gazdaságpolitika mellett érvel és az önálló nemzeti valuta visszaállítását szükségesnek tekinti annak érdekében, hogy Franciaország újra saját érdekei szerint határozhassa meg gazdaságpolitikai céljait. A külső szereplők közül azoknak ígér fair kereskedelmi együttműködést, akik tiszteletben tartják a francia termelőket (Le Pen, 2017:7-8).

A külföldi foglalkoztatottak után plusz járadék fizetésére köteleznék a francia vállalatokat. Emellett létrehozna egy olyan állami pénzügyi alapot, ami védelmet jelentene olyan külső felvásárlási kísérletekkel szemben, amelyek célja a piacfoglalás, a francia vállalatok visszaszorítása. A francia gazdaság nemzetközi versenyképességének fejlesztése érdekében önálló államtitkárságot hozna létre speciálisan az új technológiák és következményeik

vizsgálatára, a kutatás-fejlesztésre fordított közvetlen kormányzati források mértékét 30 százalékkal növelné. A kis- és középvállalatokat a pénzügyi terhek csökkentésével és kedvezményes hitelprogram indításával támogatná (Le Pen, 2017:8).

A versenyképesség hangoztatása ellenére a 2017-es programban a gazdaságpolitika inkább társadalom- és államszervező eszközként jelenik meg, mintsem profit termelését biztosító, autonóm szféraként. A gazdasági növekedés azért szükséges, hogy a francia állam a franciák számára jó életkörülményeket biztosítson, aminek a szociális szféra szempontjából részét képeznék többek között a 60 éves általános nyugdíjkorhatár biztosítása, az öregségi nyugdíjminimum emelése, a közüzemi díjak csökkentése (5 százalékos azonnali csökkentés) és 35 órás munkahét fenntartása – utóbbi azonban nem zárna ki a túlóra lehetőségét (Le Pen, 2017:9-10).

5.4.4. Az FN/RN elitje

Az FN munkások körében tapasztalt kiemelkedő népszerűségének szociológiai és kulturális okairól már számos kutatás készült, amelyek megfeleltethetők egy új törésvonal empirikus és normatív szintjének. Kérdés, hogy a francia radikális jobboldal esetében ez a jellegzetesség érvényesül-e szervezeti szinten is?

Tagság esetében Marine Le Pen „ördögtelenítési” és bővítési stratégiája jóval sikeresebbnek bizonyult, mint a szavazótábor esetében. Amikor Marine 2011-ben elnök lett, a pártnak hivatalosan 22.400 tagja volt (Ivaldi – Lanzone, 2016:144). 2014 nyarára létszámuk 80 ezer fő fölé emelkedett, akiknek életkora, foglalkozása, iskolázottsága széles skálán mozgott, ami megváltoztatta a tagság karakterét, feloldva a korábbi szubkulturális jellegzetességeket. A jelentős bővülés ellenére a tábor zártsága és elkötelezettsége változatlan maradt. Jelentős többségük második családként tekint az FN-re, amelynek keretei között nyíltan, megbélyegzés nélkül fejthetik ki politikai nézeteit (Stockemer, 2017:76-77).

A párt elitjének egyik legfontosabb jellegzetessége, hogy a Nemzeti Front története egyben a Le Pen család története is⁷⁷, amelynek tagjai a munkásosztály klasszikus és új elméletek által meghatározott világtól egyaránt igen távol esnek. A párt elitje azonban nem szűkíthető kizárólag a Le Pen családra, mások is szükségesek egy ilyen méretű szervezet irányításához.

⁷⁷ A pártot 1972 és 2011 között Jean-Marie Le Pen vezette. Lányai mind a pártból házasodtak. Legidősebb lánya, Marie-Caroline két cikluson át regionális képviselő, több nemzetgyűlési választás során képviselőjelölt volt. Férje, Philippe Olivier regionális képviselő volt több cikluson át, 2019-től EP-képviselő. Második lánya, Yann ugyan nem vállalt közvetlen szerepet, azonban lánya, Marion 2012-2017 között nemzetgyűlési képviselő volt, a 2017-es választást követően pedig a jobboldal szellemi hátszágának újjászervezésében vállalt szerepet. Legfiatalabb lánya, Marine 2004-2017 között volt EP-képviselő, 2017-től nemzetgyűlési képviselő. Jelenlegi élettársa Louis Aliot a párt korábbi főtitkára, 2014-2017 között EP-, 2017-től nemzetgyűlési képviselője.

Jean-Marie Le Pen számára kezdetben a francia politikai élet jobbszélén elhelyezkedő szubkultúrák jelentették a rekrutációs bázist (lásd 3.4.4 alfejezet). Az FN elitjében az első jelentős változást a más jobboldali pártokból érkező politikusok befogadása jelentette az 1980-as évek elején. Az újonnan csatlakozók köréből Bruno Mégret személye emelkedett ki gyorsan, aki a korábbi főtitkár (Pierre Stirbois) halálát követően, 2 éves pártmúlttal vált a szervezet operatív vezetőjévé. Az elit egyetemeken (Polytechnique, Berkeley) végzett, technokrata stílust képviselő Mégret volt az első jelentős politikus, aki Jean-Marie Le Pen akarata ellenére nyíltan is meghirdette a mérséklődés, irányváltás szükségességét az 1990-es évek végén. Le Pen minden erőforrását mozgósítva megakadályozta a hatalomátvételt és Mégret híveit távozásra kényszerítette⁷⁸, azonban a pártszakadás olyan veszteséget jelentett a helyi szervezetek és a belső káderállomány szintjén, amit csak Marine elnöksége idején sikerült helyreállítani. Az 1999-es pártszakadást követően Le Pen a „klasszikus” szubkultúrák felé fordulva gyakorlatilag bezárta a pártot külső szereplők előtt. Kizárólag saját személyéhez, családtagjaihoz kötődő politikusokat engedett érvényesülni (pl. Bruno Gollnisch), és a 2011-es hatalomátadás során ezért is döntött a pártelnöki szék családon belüli „örökítése” mellett (Stockemer, 2017:48-50; Hajdú, 2017c:11-13).

Marine elnöksége idején nem csupán addig másodvonalhoz tartozó politikusokat emelt magasabb szintre, hanem olyan vállalkozóknak és értelmiségieknek (újságírók, egyetemi oktatók) is tisztségeket adott, akik korábban nem kötődtek formálisan a párthoz. Ez a lépés ahhoz a stratégiához hasonlít, amit a prezidencializálódás keretében, politikai vezetők személyi döntéseinél megfigyeltek. A személyzeti politika keretében a vezető olyan személyeknek ad pozíciókat, akik kizárólag a vezetőnek köszönhetik politikai karrierjüket, és a tisztségükből fakadó erőforrásokat nem tudják a párton belüli alternatíva építésre fordítani (Körösenyi, 2001:23-25; Hajdú, 2012:51-52). Ezt a stratégiát követve adott Marine elnökségi tagságot és EP-mandátumot olyan személyeknek, akik személyesen neki dolgoztak tanácsadóként, így a Nemzeti Fronton belüli karrierjük kizárólag Marine sikerességétől függ. A korábbi szubkulturális elit háttérbe szorítása egyúttal illeszkedett az „öröktelenítési” stratégiába is (Ivaldi, 2016:233-239; Hajdú, 2017c:16).

Ebből a körből emelkedett ki Florian Phillipot, akinek a személyisége, szerepe és az FN-en belüli karrierje is sok tekintetben emlékeztetett Mégret útjára. A felső-középosztályból származó, elit iskolát (Ecole Nationale d'Administration) végző fiatal politikus a párt stílusváltását, közpolitikai felkészültségét volt hivatott megjeleníteni, amely mellett a 2017-es

⁷⁸ Köztük legidősebb lányát (Marie-Caroline Le Pen) és férjét (Philippe Olivier), akik regionális képviselőként tartoztak Mégret támogatói közé.

választási kampányok előkészítését és koordinálását is végezte, amit Mégrethez hasonlóan saját párton belüli háterszág építésére is használt. Személyét és tevékenységét az FN régi irányvonalához ragaszkodók részéről rengeteg kritika érte (Stockemer, 2017:51), így ő vált a várakozásoktól elmaradó 2017-es eredmények első számú felelőssévé, ami Marine Le Pen számára is a „legkényelmesebb” értékelését jelentette a 2017-es évnek. A „modernizációs nyitás” és „ördögtelenítés” arcának számító Phillipot ezt követően Patrióták (*Les Patriots*) néven saját pártot alapított, amelyhez azonban csupán 1 nemzetgyűlési és 2 EP-képviselő csatlakozott és az új szervezet a 2019-es EP-választáson 1 százalék alatti eredményt ért el.

Ha az FN 2014-ben 24, 2019-ben 22 EP-mandátumot és 2017-ben 8 nemzetgyűlési mandátumot szerző politikusának családi hátterét, egyetemi végzettségét, foglalkozását vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy Marine generációváltása a korábbi pártelittől eltérő rekrutációs bázisokra épít, ugyanakkor a párt értelmiségi, elitista jellege nem változott meg. Bár a párt minden korábbinál sikerebben gyűjti össze a politikai helyzettel valamilyen szempontból elégedetlen – jelentős számban alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező, munkásként és alkalmazottként dolgozó – választók szavazatait, képviselői elitjében ez a karakter rendkívül korlátozottan érvényesül. A 2017-ben mandátumot szerző 8 nemzetgyűlési képviselő közül egyedül José Évrard rendelkezik munkásosztályi háttérrel – az 1970-es években kommunista párttag is volt – azonban ő az egyetlen, aki átlépett Phillipot új pártjába. A további 7 képviselő között 6 jogász és 1 kommunikációs tanácsadó van, akik életük során ügyvédi tevékenységet folytattak vagy a politikában dolgoztak.

35. Táblázat. Az FN/RN 2014-ben és 2019-ben EP-, 2017-ben nemzetgyűlési mandátumot szerző politikusainak iskolai végzettsége.

	2014 EP (N=24)	2017 NGY (N=8)	2019 EP (N=22)
Diplomával rendelkezik	19	7	17
Bölcsésztudomány	3	0	0
Hadtudomány	1	0	0
Gazdálkodás- és közgazdaságtudomány	1	0	2
Jogtudomány	9	6	11
Orvostudomány	1	0	1
Társadalomtudomány	4	1	2
Természettudomány	0	0	1
Nem rendelkezik diplomával	5	1	5

Forrás: Francia Nemzetgyűlés és Európai Parlament (*European Parliament*)

A 2014-ben EP-mandátumot szerző 24 politikus esetében kissé eltérő helyzetet találunk. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők körében meghatározóak a jogászok, akik mellett bölcsészek (elsősorban történészek) és társadalomtudományok (pl. politikatudomány,

igazgatástudomány) képviselői vannak jelen nagyobb számban. Markánsabb eltérést jelent, hogy 5 képviselő nem rendelkezett diplomával 2014 májusában. Ha azonban ezt az alcsoporthoz is megvizsgáljuk, akkor gazdálkodót (Philippe Loiseau), kisvállalkozót (Dominique Bilde), egy korzikai arisztokrata feleségét (Mireille d'Ornano), egy évtizedeken át a párt apparátusában dolgozó politikust (Sylvie Goddyn) és az észak-keleti iparvidéken található d'Hénin-Beaumont polgármesterét (Steeve Briois) találjuk körükben.

2019-ben korlátozott változás figyelhető meg. Nem tért vissza az EP-be a párt befolyásos politikusai közül Marine Le Pen és Louis Aliot sem. A párt listavezetője, Jordan Bardella rendelkezett ugyan egyetemi diplomával (földrajz Bsc szakon végzett), azonban Seine-Saint-Denis rozsaövezetében nőtt fel, igaz nem munkás családban, pedagógus édesanyja egyedül nevelte fel. 16 évesen aktivistaként csatlakozott a párthoz, Marine Le Pen első elnökválasztási kampánya során. Személye minden szempontból megfelelt az RN új stratégiájának: nem az eliten belül a politikai perifériára sodródott szubkultúrát képviselt, hanem „a párizsi eliten túli Franciaországot” személyesítette meg (Momtaz, 2019).

A 2019-es delegációt ennek ellenére továbbra is a korábbi karakterjegyek a dominánsak. A delegáció karakteres személyiségei közül többen is szabadfoglalkozású értelmiségiek (pl. Gilbert Collard – ügyvéd, Hervé Juvin - esszéista) voltak politikai karrierjüket megelőzően. A diplomával nem rendelkezők körében ismét kisvállalkozó (Dominique Bilde), gazdálkodó (Maxette Pirbakas-Grisoni) és a párt apparátusában évtizedeken át dolgozó (Annika Bruna – korábban Jean-Marie Le Pen asszisztense) található. Emellett továbbra is magas azok száma, akiknek családja több szálon is kötődik a párthoz, amelyet így egzisztenciális és mentális szempontból egyaránt otthonuknak tekintenek. Szemben a tagság esetében tapasztalt „második otthon” érzettel (Stockemer, 2014:52-53) az érintett képviselők (pl. Dominique Bilde, Héléne Laporta, Annika Bruna) családjában több személy, több generációból is nyíltan szerepet vállalt az FN, később az RN jelöltjeként, ami a Le Pen család kiterjedt politikai szerepvállalásának egyediségét is árnyalja.

Összegezve a 2017-es és 2019-es választások eredményei megerősítették a Nemzeti Front és a munkások empirikus és normatív szinten tapasztalt kapcsolatát. A párt elitje azonban szociokulturális szempontból csak igen csekély mértékben kapcsolódik a munkásosztályhoz, a generációváltás ellenére megőrizte értelmiségi karakterét. Így a munkások választói magatartásával kapcsolatos új törésvonal szervezeti szinten nem mutatható ki az FN/RN esetében.

5.5. Hollandia

Hollandia nyitott gazdasága rendkívüli kiszolgáltatott a világgazdaságban jelentkező trendeknek, ami folyamatos alkalmazkodási kényszerrel jár. Bár a modern nehézipar más nyugati országokhoz képest megkésve, csak az I. világháború utáni időszakban kezdett kiépülni, termelési teljesítmény és foglalkoztatás szempontjából egyaránt rendkívül jelentőssé vált, így Hollandiának is meg kellett küzdenie az 1970-es évektől jelentkező új kihívásokkal. Az állami koordináció elsősorban a jogszabályokon, valamint a korporatív struktúrákon, intézményeken keresztül érvényesült, olyan kiterjedt, közvetlen állami tulajdon nem alakult ki mint Franciaország vagy Ausztria esetében. A munkaerő piaci konfliktusok nem váltak olyan markáns elemévé a politikai versenynek mint sok más nyugati ország esetében, így közvetlen politikai hatásuk is korlátozottabb maradt.

5.5.1. Hollandia gazdaságának és foglalkoztatási szerkezetének átalakulása

Hollandia Nyugat-Európa egyik legnyitottabb, leginkább kereskedelemfüggő gazdasága. A kereskedelem és a gyarmatosítás folyamatába történő korai bekapcsolódás miatt az ország modern iparosodása nyugati viszonylatban rendkívül későn kezdődött. A klasszikus értelemben vett nagyüzemekben zajló ipari termelés csak az I. világháború után vált látványossá az országban, amikor – elsősorban brit befektetések révén – komoly termelés zajlott az olajfinomítás (pl. Shell), elektronikai cikkek gyártása (pl. Philips) és a vegyipar (pl. Unilever) területén. A II. világháború után, a Marshall-segély keretében rendelkezésre álló forrásokra építve nagyszabású iparosítás zajlott, aminek az 1960-as években újabb lendületet és jelentős export bevétel révén finanszírozást biztosítottak a Groningen térségében feltárt földgáz mezők. Rotterdamban a kohászat jelentős iparaggá vált, aminek energia szükségleteit a dél-keleti limburgi bányák és az import szén biztosította (Szűcs, 2005:9-11).

Az 1950-től kezdődő bő két és fél évtizedet más nyugat-európai országokhoz hasonlóan Hollandiában is a tartósan magas, évente átlagosan 4-5 százalékos gazdasági növekedés határozta meg, aminek következtében a foglalkoztatási és jövedelmi mutatók is jelentősen emelkedtek (Crafts – Toniolo, 1996). Az 1960-as évek elejére gyakorlatilag megvalósult a teljes foglalkoztatottság. A gazdasági növekedés alapját a kereskedelem és a mezőgazdaság mellett az elektronikai cikkek gyártása, valamint az 1960-es évek második felétől az olajipar és földgáztermelés képezte. 1963-ban liberalizálták a bérek szabályozását, amelyet korábban a korporatív alapon szerveződő Társadalmi és Gazdasági Tanács döntései határoztak meg, aminek következtében a holland bérek néhány éven belül az európai átlag fölé emelkedtek.

Az első olajválság után a holland növekedés is lassult, 1973-1985 között az éves átlagos növekedés csak minimálisan haladta meg a 2 százalékot, majd az 1980-as évek második felében már tartósan 2 százalék alatt maradt. A holland gazdasági problémákat csak részben eredményezte az olajválságot követő termelési és struktúra váltás, a kereskedelemtől függő, nyitott gazdaság számára a Bretton-Woods-i rendszer összeomlásából keletkező piaci bizonytalanság és zavar is komoly bevételkiesést eredményezett (van Zanden, 1998). A válság ellenére továbbra is jelentkező magas energiaigény ugyan az ország olajiparát megmentette a recessziótól, azonban felborította munakerőpiacát és gazdasági életét is. Az olajipar nem tudta felszívni a munkanélkülivé válókat, akiknek helyzetét az infláció és megélhetési költségek növekedése egyre nehezebbé tette. Az olaj- és földgázkitermelés, valamint az országba továbbra is érkező külföldi tőke befektetések (Wagenaar, 2000) az 1980-as évek privatizációjával és új gazdasági lendületével azonban elfedték a problémákat és az évtized végétől újra a stabil növekedés illúzióját keltették.

Az ország gazdasága az ezredfordulón a hajógyártásra, kereskedelemre és pénzügyi szolgáltatásokra épülve ismét az európai átlag feletti növekedést és béreket biztosított, utóbbi kategória képezte a holland gazdasági teljesítmény több mint negyedét. A szolgáltató szektor dominanciáját jelzi, hogy az országban működő vállalatok nagyjából 80 százaléka tartozott ebbe a szektorba a 2000-es évek során. Az átalakulás ellenére az olaj- és vegyipar nem tűnt el a holland gazdaságból, továbbra is az ipar meghatározó eleme maradt a hajógyártással, acél- és vegyiparral. Az ipar azonban már az aktív lakosság kevesebb mint 17 százalékát alkalmazta. A 2008-as válságot követően a holland kormányok kiemelt figyelmet fordítottak az ipari szektorra annak érdekében, hogy a munkahelyeket megőrizzék és fenntartsák a hazai vállalatok termelő tevékenységét. Az építő- és fémipari vállalatok számára „részleges munkanélküliségi rendszert” vezettek be, aminek keretében az elbocsátások számát igyekeztek korlátozni, a termelés fenntartása érdekében pedig a klasszikus keynesiánus iskolát követve állami infrastruktúra fejlesztési programot (pl. úthálózat, vízügyi létesítmények, oktatási és egészségügyi intézmények fejlesztése) hirdettek. Rutte első kormánya kiadáscsökkentő lépéseket is tett, amivel a hatékonyság növelésére kívánták ösztönözni a köz- és a versenyszféra szereplőit is (Farkas, 2012:62). 2012-ben a gazdaságpolitikai irányvonal és az uniós válságkezelés támogatása vezetett a VVD-CDA koalíció és a PVV közötti együttműködés megszakításához.

5.5.2. A munkás szavazók a holland pártrendszerben és a PVV stratégiája

1945 után a holland baloldal, a baloldali, munkás pillér vezető ereje a Munkapárt volt, amely azonban soha nem tudta olyan mértékben összefogni saját táborát mint fénykorában a brit Munkáspárt, az SPD, az SPÖ vagy a PSOE. Szavazótábor a város-vidék, munkás-tőkés és vallásos-szekuláris törésvonalak mentén szerveződött, elsősorban a jelentős nehéziparral és kereskedelemmel rendelkező nagyvárosokban (pl. Amszterdam, Rotterdam) és ipartérségekben (pl. Drenthe, Groningen) volt erős. Szavazatszerzés szempontjából korlátot jelentett a felekezeti pártok, különösen a Katolikus Néppárt, majd a CDA kékgalléros munkás tábora, amely azonban össze is kapcsolta a katolikus és protestáns pártokkal, amelyekkel közösen építette újjá és később modernizálta Hollandiát. Az 1960-as évek végétől ráadásul új baloldali pártokkal kellett felvennie a versenyt, amelyek sok esetben a PvdA-ból szakadtak ki. Az 1970-ben alakult, a bevándorlók hazatelepítésére vonatkozó javaslata miatt már említett (lásd 4.5.2. alfejezet) Demokratikus Szocialisták '70 egy centrum irányába nyitott szocialista alternatívát kívánt képviselni, ami egy rövid kormányzati időszakot (1971-1973) követően gyorsan eltűnt a holland pártrendszerből. Az 1970-es évektől a PvdA balról is új riválissal szembesült, az 1972-ben maoista alapokon létrejött Szocialista Párt keretében, amely azonban csak az 1990-es években vált parlamenti párttá és Wim Kok kormányzását követően vált igazán veszélyessé a klasszikus munkásosztály viszonylatában.

A baloldal posztmaterialista törésvonal mentén történő megosztottsága 1989-ben vált látványossá, amikor először jutott mandátumhoz a Zöld Baloldal listája. A Zöld Baloldal négy kisebb párt⁷⁹ egyesülésével jött létre és sikere a korábban pillérekre épülő politikai rendszer gyorsuló eróziójának képét erősítette. A GL olyan ügyeket (pl. környezetvédelem) képviselt, amik a PvdA programjában nem kaptak hangsúlyos szerepet, szavazótábor a is inkább középosztályra koncentrált. Mégis a GL megjelenése egy új belépési lehetőséget biztosított a baloldal számára egy olyan szavazótábor területére, amely a korábbi klasszikus baloldali programmal elérhetetlennek tűnt (Jansen et al., 2011:513-514). A Baloldali Zöldek mellett új szereplő a baloldalon az Állatvédők Pártja (*Partij voor de Dieren*, PvdD), amely 2006 óta rendelkezik parlamenti képviselettel.

A PvdA nyitása, harmadik utas modernizációja Wim Kok nevéhez fűződik, aki 1994-ben választási győzelemre vezette pártját és Hollandia első olyan koalícióját vezette, amelyben kereszténydemokrata párt nem kapott szerepet. A liberális pártokkal (VVD és D66) alkotott

⁷⁹ A Zöld Baloldalt 1946-1986 között parlamenti képviselettel rendelkező Holland Kommunista Párt (*Communistische Partij Nederland*, CPN), a PvdA-ból évtizedekkel korábban kiszakadt Pacifista Szocialista Párt (*Pacifistisch Socialistische Partij*, PSP), a Radikális Politikai Párt (*Politieke Partij Radikalen*, PPR) és a szociális, baloldali egyházi vonalat képviselő Evangélikus Néppárt (*Evangelische Volkspartij*, EVP) hozta létre.

koalíció 1994-2002 között volt kormányon, a gazdaság- és társadalompolitikai lépéseivel jelentősen megváltoztatta az ország arculatát. A jelentős privatizációs (pl. telekommunikáció területén) és deregulációs hullám mellett Kok két kormánya alatt engedélyezték az országban az azonos neműek házasságát, az eutanáziát és jelentősen enyhítették a drogfogyasztásra vonatkozó büntetőjogi szabályokat. A második ciklus végére azonban a Kok utódjának szánt Ad Melker korrupciós vádakkal küzdött, a Sebnicában elkövetett népirtásban viselt holland felelősség elismerése a Pim Fortuyn személyéhez kapcsolódó politikai földrengéssel együtt oda vezetett, hogy 2002-re a PvdA szavazótáborának jelentős részét elveszítette, 45 fős frakciója 23 főre csökkent (van Holsteyn – Irwin, 2003:47-55).

A baloldali pillér eróziója új lehetőséget teremtett azoknak a pártoknak is, amelyek a hagyományos politikai konfliktusokat felülíró ellentétekre építették identitásukat és stratégiájukat. A pártalapításkor még neokonzervatív gazdasági programot hirdető Wilders fokozatosan egyre markánsabb baloldali álláspontot fogalmazott meg gazdaságpolitikai, foglalkoztatási és szociális ügyekben. Ez a változás tetten érhető abban is, hogy a párt képviselői gyakran együtt szavaznak ezeken a közpolitikai területeken a radikális baloldali Szocialista Párttal (Akkerman, 2016:157-159). A változással párhuzamosan alakult át a PVV szavazótábor is. A 2006-os parlamenti választáson a PVV legtöbb szavazója a VVD, a CDA és az LPF támogatói közül került ki, 9 mandátumából 7 megszerzését köszönhette a három jobboldali párt szavazóinak megszólításáért. A 2010-ben megszólított új szavazóknak azonban már nagyjából harmada korábban baloldali pártok, a PvdA és az SP támogatója volt (Vossen, 2017:112-113). Wilders stratégia váltását az is motiválhatta, hogy a piacpárti szavazókat nehezebben tudja megtartani a baloldaliakkal szemben, ugyanis a VVD 2006 után egyre szigorúbb álláspontot képvisel a migrációval és az iszlámmal összefüggésben (van Klingeren et al., 2017), ami révén eddig megakadályozta, hogy a jobboldali liberális szavazók túlságosan nagy számban áramoljanak Wildershez, sőt 2010 után egy részüket vissza is szerezte (Vossen, 2017:116-118).

A 2014-es és 2017-es választások alkalmával újdonságot jelentett, hogy a PVV jelentősen megerősödött az északkeleti térségben, elsősorban Groningen és Drenthe régiók keleti településein, ami szintén a baloldali gazdaság- és szociálpolitikai irányt igazolta. Így a párt jelenleg Hollandia rozsdáövezeteiben, az utóbbi évtizedek gazdasági átalakulásából vesztesen kikerülő térségeiben rendelkezik a legtöbb támogatóval. Limburg tartomány az 1970-es évek vége óta nem tudta kiheverni a helyi bányák bezárását, a kohászat leépítését és az ebből következő strukturális munkanélküliség jelenlétét. A délkeleti ipari övezet leépítése válságba sodorta Noord-Brabant és Zuid-Holland azon városait (pl. Dordrecht, Roosendaal,

Rotterdam), amelyek egykor feldolgozták, majd értékesítették a többek között Limburgból érkező nyersanyagokat és termékeket. Groningen és Drenthe régiók keleti településein szintén a gazdasági átalakulással, az olaj- és nehézipari létesítmények leépítésével összefüggésben jelentkeztek társadalmi problémák, amelyek a kedvező környezetet teremtették a PVV számára (de Voogd, 2016, Hajdú 2020a kézirat).

A PVV-tábor rendelkezik néhány karakteres jellegzetességgel szociodemográfiai szempontok alapján, ezeket azonban érdemes fenntartásokkal kezelni, mert önmagában közvélemény-kutatási adatokkal más országok radikális jobboldali szavazóinál is nehezebb beazonosítani a párt biztos szavazóit. A közvélemény-kutatások adatai, a választási földrajz és a párt politikusai alapján inkább karakter típusokat lehet meghatározni, akik nagyobb valószínűséggel támogatják a PVV-t más pártokkal szemben (Vossen, 2017:131-135).

Az Ipsos közvélemény-kutató 2017-es parlamenti választás idején készített kutatása megerősített néhány olyan jellegzetességet, ami a korábbi években is jellemezte a PVV szavazóbázisát. Ekkor a párt szavazóinak kétharmada a 35-64 közötti korosztályból, az aktív középkorúak közül került ki. Iskolázottság tekintetében felülreprezentált az alacsony és középfokú végzettségűek körében, míg markánsan alulreprezentált a felsőfokú végzettséget szerzett választók esetében. A párt a munkanélküliek (12%) és a munkaképtelenek (19%) körében is népszerűnek bizonyult 2017-ben, ami összefügg protekcionista gazdaságpolitikájával és jóléti sovinizmusával (Ipsos, 2017b).

36. Táblázat. A legjelentősebb holland pártok szavazótáborának fő demográfiai és iskolázottsági mutatói a 2017-es parlamenti választás alkalmával⁸⁰

Párt		VVD	PVV	CDA	D66	GL	SP	PvdA
Kor	18-24	11	8	8	12	11	3	1
	25-34	14	8	7	13	11	6	3
	35-49	18	11	9	10	7	7	4
	50-64	15	13	10	9	8	12	4
	65-	20	6	16	9	8	7	11
Iskolai végzettség	Alapfokú	11	16	9	5	5	9	3
	Középfokú	14	11	11	8	7	10	5
	Felsőfokú	22	4	10	17	13	4	6

Forrás: Ipsos közvélemény-kutató intézetek adatai

A PVV szavazója nagy valószínűséggel a Venlo városában élő nyugdíjas rendőr, aki úgy érzi, hogy a kereszténydemokrata pártok már a holland társadalom megmaradt stabilitásáért sem hajlandók fellépni. A 18 éves diák, aki rendszeresen utcai összetűzésbe keveredik marokkói

⁸⁰ Az Ipsos részletes adatai a teljes választókorú népességre vonatkoznak, a felmérést végző cég ebben a kiadványában nem tüntette fel a pártok teljes népességben elért népszerűségét.

fiatalok bandáival. A kisvárosi középiskolai tanár, aki Pim Fortuyn és Theo van Gogh halála után kezdett az Interneten olvasni az iszlámról. A nagyvárosi agglomerációban élő nyugdíjas köztisztviselő, aki már nem tudja a belső kerületek lakhatási költségeit fedezni, a bevándorló többségű külső kerületekben pedig nem kívánt letelepedni. Ugyanígy nagy valószínűséggel a PVV szavazója a külvárosi fodrász, akinek üzletébe többször is betörték, vagy a kisvárosi egyetemi hallgató lány, aki öltözködése miatt folyamatosan a muszlim fiatalok céltáblája. Ez a sokszínű és összetett szavazótábor nem feleltethető meg egyetlen klasszikus társadalmi osztálynak sem (Vossen, 2017:135). A fő különbséget, elválasztó tényezőt esetükben az iskolai végzettség foka (van Reybrouck, 2010) és a migráció megítélése jelenti.

A PVV sikerének kulcsa minden egyéb szempontot megelőzve a bevándorlás kérdése (van Kessel, 2011:84-85). Nyugat-Európában a XX. század végére kialakult egy jelentős választói réteg, amely gazdasági és szociális kérdésekben baloldali, a bevándorlás témakörében viszont markánsan elutasító álláspontot képvisel (van der Brug – van Spanje, 2009). Ez a folyamat Hollandiában is lejátszódott, ahol a választók jelentős méretű csoportja tartotta élete központi kérdésének a migráció és az integráció területén tapasztalható problémákat, amiről a politikai és kulturális elit évtizedeken át nem volt hajlandó tudomást venni. Ezt a helyzetet változtatta meg Pim Fortuyn váratlan sikere, aki lényegében egy új törésvonalat hozott létre a holland politikai életben, amely halála és pártja összeomlása után is fennmaradt (Pellikaan et al., 2007; van Kessel, 2011). Geert Wilders ezt az ellentétet erősítette fel azáltal, hogy az iszlámmellenes álláspontját az euroszepticismussal és a gazdasági, szociális protekcionizmussal kapcsolata össze.

5.5.3. A PVV álláspontja

Wilders eredetileg egy olyan párt létrehozását tervezte, amely a nyugati világ szabadságjogainak megvédése mellett a piacgazdaság és a minimális állam elvét hirdeti, adó- és bürokráciacsökkentést ígérve (Vossen, 2011:182-184). A jobboldali gazdaságpolitikai elemek azonban rövid idő alatt háttérbe szorultak, majd el is tűntek a jóléti sovinizmussal szemben. A hangsúly áthelyeződött a munkahelyek és a szociális juttatások külföldiekkel szembeni védelmére (Akkerman, 2016:153-154). A 2012-es kormánybuktatás óta a PVV egyik legstabilabb és legtöbbet hangoztatott követelése a 65 éves nyugdíjkorhatár megtartása (PVV, 2017) lett, ami egyben a baloldali szociálpolitikai fordulat szimbólumává vált. A pártnak az utóbbi választásokra készült programjaiban nem is szerepeltek ennél konkrétabb gazdaságpolitikai ígéretek, ez a terület teljes mértékben másodlagossá vált az iszlámmal és az Európai Unióval szemben meghirdetett küzdelemhez képest.

A markánsabbá váló euroszeptikus álláspont összehangolásra került a párt baloldali gazdaságpolitikai fordulatával. 2017-re Wilders már az Európai Unióba, valamint harmadik világbeli tevékenységet végző szervezetek részére történő befizetések feleslegességéről beszélt, azt állítva, hogy ezek az összegek eltűnnek Hollandiából, így elvesznek a holland emberek számára is. Amennyiben ezek a befizetések nem történének meg, akkor Hollandia több forrást tudna saját polgárainak biztosítani (Hajdú, 2020a kézirat).

5.5.4. A PVV elitje

A PVV szervezeti szempontból egyedülállónak számít a XXI. század nyugat-európai politikai környezetében, mai fogalmaink szerint nem is tekinthető igazi politikai pártnak. Inkább értelmezhető Wilders személyes misszióját támogató szervezetnek, amelynek egyetlen célja, hogy a kampányokhoz szükséges háterszágot megszervezze és működtesse.

A PVV minimális létszámú tagsággal és szervezeti hálóval rendelkezik. Amikor Wilders 2006-ban megalapította, azonnal tagfelvételi moratóriumot hirdetett, így képviselői sem rendelkeznek tagsági viszonnal. A pártban nincsenek helyi szervezetek, belső fórumok, szervezeti szintek, nem kapcsolódik hozzá se ifjúsági, se bármilyen egyéb szatellit szervezet. Az aktivistákat, valamint a párthoz érkező adományokat a PVV Barátai Alapítvány (*Vrienden van de PVV*) kezeli, amely szintén Wilders irányítása alatt áll (Vossen, 2010:28; de Lange – Art, 2011:1240). A PVV gyakorlatilag parlamenti irodák (holland parlament két kamarája, EP, regionális gyűlések) hálózataként működik. Leginkább a Duverger által definiált káderpártnak (Duverger, 1964) feleltethető meg, amely tevékenységét a képviselők, mindenekelőtt a pártvezető újraválasztásának rendeli alá, és kampányidőszakon kívül a parlamenti munkára (és ebben az esetben a média megjelenésekre is) koncentrálnak.

Wilders fokozatosan, lépésről lépésre, választásról választásra építette politikai projektjét. 2006-ban 20, 2010-ben 48, 2012-ben 49, 2017-ben 50 jelöltet szerepeltetett listáján. A 2007-es regionális választáson egyáltalán nem, a 2010-es önkormányzati választáson kizárólag két településen, Hága és Almere városokban indított jelöltek. A szervezet működtetésében Wilders különös hangsúlyt helyez a szocializációra, a parlamenti munkához szükséges retorikai és szakpolitikai képzésekre. Parlamenti képviselőinek minden szombatra tréningeket szervez, ami miatt a frakciót erős kohézió, egyúttal komoly szakpolitikai felkészültség jellemzi, a többi párt részéről is a parlamenti viták meghatározó szereplői közé sorolják a PVV képviselőit (Vossen, 2010:29; de Lange – Art, 2011:1243-1244). Ez a szervezeti felépítés és működési mechanizmus Wilders abszolút dominanciáját biztosítja. Egy személyben arca, ideológusa, kiválasztója és trénere a PVV-nek. Szabad keze van a párt

programjának, választási listáinak összeállításában, a szervezet gazdálkodásában (de Lange – Art, 2011:1240).

A PVV politikusai közül a korábbi írások korábban egyedülként Martin Bosma parlamenti képviselőt emelték ki, mint olyan személyt, akinek Wilders bizalmasaként jelentősebb befolyása lehet a párt stratégiájára (de Lange – Art, 2011:1240). Mellette a 2006 óta parlamenti képviselő, politikai karrierjét egykor Fortuyn pártjában kezdő Fleur Agema emelkedik ki a frakcióból, aki gyakorlatilag a sajtófőnöki és frakcióigazgatói feladatokat látja el (Akkerman, 2016:161). A Bosma-Agema páros meghatározó szerepet játszott abban, hogy a párt baloldali gazdaság- és szociálpolitikai fordulatot vett a 2006-2010-es ciklus során (Vossen, 2017:99). A párt zárt világát jól szimbolizálja, hogy a 2006-ban parlamenti mandátumot szerző első 9 politikus közül 7 fő 2017-ben is a PVV képviselője lett. Többségük személyesen is kötődik Wildershez, körükben megtalálható például gyerekkori barátja (pl. Teun van Dijck), de van olyan képviselő is, aki hozzá hasonlóan korábban izraeli kibucban élt (pl. Sietse Fritsma) (Hajdú, 2020a kézirat).

Wilders sajátos pártszervezetének kialakításában két tapasztalat motiválta. Pim Fortuyn 2002-ben néhány hét alatt hozott létre egy pártot és állította össze jelöltlistáját, amely – mint később megmutatkozott – politikai amatőrök és szerencselovagok gyülekezetévé vált. Halála után az LPF és a párt parlamenti frakciója is rövid időn belül káoszba süllyedt, ugyanolyan gyorsasággal vált a holland pártrendszer súlytalan szereplőjévé, ahogyan megjelent (de Lange – Art, 2011:1238-1239).

A másik negatív példának a Janmaat-féle CD számít. Az 1980-as évek végén alapított, akkor 100 fő körüli tagsággal rendelkező párt az 1994. márciusi önkormányzati választáson „túlnyerte magát”. 43 önkormányzatban összesen 77 mandátumhoz jutott, ami után baloldali politikusok és a média „hadjáratot” indított a radikális párt ellen, amihez az új önkormányzati képviselők komoly alapot is kínáltak. Politikai tapasztalat nélküli, egyszerű párttagok és aktivisták jutottak mandátumhoz, akik képtelenek voltak higgadtan kezelni a pártjuk elleni támadásokat, ezzel tovább gerjesztették a CD körüli hangulatot, és újabb feljelentésekhez, támadásokhoz kínáltak alkalmat. Márciusban a CD jelöltjei még közel 250 ezer szavazatot gyűjtöttek be, a májusi parlamenti választáson a párt listájára már csak 220 ezren voksoltak, júniusban pedig már csak 43 ezer támogatót tudtak maguk mögött az EP-választás során (Mudde, 2000:124-126).

A két holland párt története arra jelentett példát, hogy a gyorsan felívelő, határozott vezetői kontroll nélküli pártok könnyedén káoszba süllyedhetnek a tagok, valamint a képzetlen képviselők felelőtlen tevékenysége miatt. Wilders ezt a kihívást tagság nélküli, végletekig

centralizált párt létrehozásával oldotta meg, ahonnan sem belső kihívás, sem külső támadásoknak alapot adó események nem veszélyeztethetik személyes politikai karrierjét.

Ez a belső működési mechanizmus azonban komoly korlátokat jelent a belső konfliktusok kezelésére. Wilders és szűk bizalmi körének abszolút dominanciája 2012 után egyre látványosabb ellenállásba ütközött. A 15 fős parlamenti frakcióból 3 képviselő is kilépett, a 2011-ben mandátumot szerző 69 regionális képviselőből pedig csupán 38 személy maradt hivatalban 2015-re (a többiek döntő többsége lemondott vagy kilépett). Hasonló konfliktusok adódtak az európai parlamenti képviselőkkel, aminek hatására 2014-ben a PVV hivatalba lépő 4 képviselője közül egy sem volt tagja az előző ciklus delegációjának (Akkerman, 2016:161-163). A sok kilépő politikus a hagyományos pártstruktúra és hosszabb múlt hiányának következményeként is értékelhető, Wilders szocializációs szerepe ugyanis csak a parlamenti képviselők egy korlátozott körében tud érvényesülni (Vossen, 2017:100-101). A disszidensek több új pártot is alapítottak az évek során, amelyek közül a Hollandiáért (*Voor Nederland*, VNL) nevű szervezet tűnt a legerősebbnek, azonban ez sem tudott mandátumot szerezni a 2017-es parlamenti választáson.

A PVV speciális szervezeti felépítése és működése a párt politikusi rétegére is hatással van. A hagyományos pártok képviselői elitjétől eltérő módon a PVV képviselői az eliten kívülről érkeznek a politikába, többnyire a kis- és középvállalati szektorból rekrutálódnak. Mellettük Wilders előszeretettel jelöl közalkalmazottakat, pedagógusokat, illetve rendvédelmi szerveknél szolgálókat képviselőnek, akik – elvileg – jól illeszkednek a párt hierarchikus, fegyelmet igénylő belső világába (de Lange – Art, 2011:1243).

37. Táblázat. A PVV parlamenti képviselőinek foglalkozása első megválasztásuk előtt.

PVV	2006 (N=9)	2010 (N=24)	2012 (N=15)	2017 (N=20)
Főállású politikus	1	1	1	2
Politikai munkatárs	1	2	1	4
Rendészet (rendőr, katona)	1	4	1	0
Vállalkozó	3	3	4	5
Ügyvéd	0	1	1	1
Ügyész	1	1	1	1
Gazdasági tanácsadó	0	2	0	1
Közalkalmazott	1	1	1	1
Pedagógus	0	3	2	1
Ápoló, gyógytornász	0	2	1	2
Építész	1	1	1	1
Szórakoztatóipari menedzser	0	1	0	0
Újságíró	0	1	0	0

Forrás: Holland parlament és a PVV honlapján elérhető életrajzok

A rendészeti szektorból rekrutált képviselők létszáma a 2010-2012-es ciklusban volt a legmagasabb, amikor korábbi rendőr (Louis Bontes, Hero Brinkman), rendőrségi nyomozó (André Elissen), katonatiszt (Marcial Hernandez) és a hadseregtől leszerelt, kis őrző-védő vállalkozást vezető személy (Eric Lucassen) is a frakció tagja volt. Az érintett személyek saját szakmai közegükben sem tartoztak az elithez, nem a rendvédelmi szervek legmagasabb rangú tiszti karából érkeztek a politikába. Ez a réteg azonban 2017-re eltűnt a pártból, elsősorban azért, mert az érintett képviselők többsége rendszeresen konfrontálódott Wilders és Bosma párosával, nagyobb rálátást, beleszólási lehetőséget követelve a párt működésére (pl. Louis Bontes, Hero Brinkman). Utolsó képviselőjük, André Elissen 2017-2019 között EP-képviselő volt.

A párt stabilizálása érdekében 2017-re növekedett azoknak a száma, akik a párt munkatársaként bizonyítottak a korábbi években és ezt követően léphettek előre a belső hierarchiában. A párt életében kulcsszerepet betöltő Bosma is Wilders személyi titkáráként dolgozott 2004-2006 között, de a 2017-es frakcióban helyet kapott két további személy is (Gabriëlle Popken, Danai van Weerdenburg), akik különböző időszakban a pártelnök közvetlen politikai munkatársaként dolgoztak.

38. Táblázat. A PVV parlamenti képviselőinek iskolai végzettsége.

PVV	2006 (N=9)	2010 (N=24)	2012 (N=15)	2017 (N=20)
Diplomával rendelkezik	5	14	12	13
Bölcsész tudomány	0	2	1	2
Hadtudomány, rendészet	0	0	0	0
Gazdálkodás- és közgazdaságtudomány	1	2	2	1
Jogtudomány	1	4	3	6
Orvostudomány	0	0	1	1
Társadalomtudomány	1	3	2	1
Műszaki	2	2	2	2
Agrár	0	0	0	0
Teológia	0	1	1	0
Nem rendelkezik diplomával	4	10	3	7

Forrás: Holland parlament és a PVV honlapján elérhető életrajzok

Wilders személye számos olyan ambivalens jellegzetességet hordoz, ami a párt működését is meghatározza. A klasszikus politikai eliten kívülről származik, egyetemi diplomával nem rendelkezik, ennek ellenére élete 1990 óta összefonódott a parlamenti munkával. Parlamenti szereplései során betartja az intézmény procedurális kereteit, azonban olyan nyelvezetet és

stílust használ, ami markánsan eltér a hagyományos politikai elittől. Nyelvjárás és szókinés szempontjából is tudatosan érzékelteti különállását az elittől (Rooyackers – Verkuyten, 2012). Családja nem foglalkozott különösebben politikával, szülei helyi szinten sem tartoztak az elithez. A VVD-be is *outsider* munkatársként érkezett, biztosítási ügynökként jelentkezett a párt álláshirdetésére, amit szociálpolitikai referens pozícióra írtak ki. A frakció munkatársaként folyamatosan dolgozott, a parlamenti negyed, a *Binnenhof* területén zajlott élete szinte minden perce. Visszaemlékezések szerint próbálkozott szülővárosában is építkezni, azonban a helyi csoportgyűlés és a pártagokkal történő személyes kapcsolatépítés helyett szívesebben olvasott otthon közel-keleti politikai konfliktusokról (Vossen, 2017:1-9). Annak ellenére, hogy a politikai elittel szemben pozicionálja magát (és valóban nem tartozik oda), a politika első vonalában mozog otthonosan, zárkózottsága a szélesebb társadalommal szemben fokozódott azóta, hogy folyamatos titkosszolgálati védelem alatt áll (Vossen, 2017:90-96). Vezetésével egy olyan képviselői csoport alakult ki, amely azon kívül, hogy elzárkózik a *mainstream* pártoktól és hagyományos politikai elittől, iskolai végzettség és politikai karrier előtti foglalkozás tekintetében markáns karakterrel nem rendelkezik. Ugyanolyan diffúz képet mutat mint a párt szavazótábor. Kisvállalkozók (pl. Teun van Dijck), egyéni ügyvédek (pl. Lilian Helder), termékmenedzserek (pl. Machiel de Graaf), közalkalmazottak (pl. Sietske Fritsma) és pedagógusok (pl. Harm Jan Beertema) alkotják a párt parlamenti frakcióját, akik saját szakmai közösségükben sem tartoztak az elithez, klasszikus munkásosztályi háttérrel rendelkező személy azonban nem található a körükben. A francia radikális jobboldallal ellentétben nem egy politikai perifériára szorult elitcsoport alkotja a pártot, hanem az alsóközéposztály különböző képviselői, akik Wilders személyes bizalmának köszönhetik politikai pozícióikat. A párt elitje szocio-kulturális szempontból nem kapcsolódik a munkásosztályhoz, azonban nem hasonlítható a klasszikus törésvonalak mentén szerveződő pillérekre épülő pártok elitcsoportjaihoz sem.

5.6. Ausztria

1945 után nem csupán az önálló, szuverén állam újjáépítésének szükségessége, hanem a két világháború közötti időszak polgárháborús légkörének megelőzése is arra ösztönözte az osztrák politikai elitet, hogy kiterjedt állami tulajdon és kontroll alapjain szervezze meg az új Ausztriát. A politikával szorosan összefonódó gazdasági élet ugyanakkor azt is eredményezte, hogy az 1970-es évektől ciklikusan jelentkező világ gazdasági kihívásokra adott reakció sok esetben lassúnak, túlságosan körülményesnek bizonyult, egyúttal természetes alapot jelentett ahhoz, hogy a gazdasági problémák rendkívül gyorsan politikai konfliktusokká váljanak. Az informális alkuk rendszere és a politikai nagykoalíciók sorozata a politikai és gazdasági stabilitás megteremtése mellett kevés teret hagyott más politikai szereplőknek és véleményeknek, ami legalább akkora szerepet játszott az FPÖ 1990-es években, majd 2006 után tapasztalt felemelkedésében mint a bevándorlás kérdése.

5.6.1. Ausztria gazdaságának és foglalkoztatási szerkezetének átalakulása

Ausztriában az 1946-os államosítások, valamint az 1955-ös Államszerződést követően⁸¹ minden lényeges gazdasági ágazat legnagyobb vállalatai állami tulajdonban, vagy állami ellenőrzés alatt voltak. A bankszektor két államosított nagy bankra (*Creditanstalt-Bankverein*, *Länderbank*) épült, a bányászat, a vegyipar, az acélipar és az energiatermelés kulcsvállalati mind állami tulajdonba kerültek. Ezt az állapotot a szuverén osztrák állam megszervezése és a háborút követő újjáépítés koordinálása (Körösi, 2016:18) mellett politikai szempontok is motiválták. A két világháború közötti időszak polgárháborús helyzetét megelőzendő a két nagy párt, a szocialista táborot összefogó SPÖ és a keresztényszocialista tábor örököséként fellépő ÖVP gyakorlatilag felosztotta egymás között az országot politikai és gazdasági értelemben (*Proporz*), aminek feltétele volt a kiterjedt állami tulajdon is. Ebből a felosztásból a német-nemzeti tábor lényegében kimaradt és a következő évtizedekben is csak minimálisan részesült (Kurtán, 2007:25).

A gazdaság koordinálásában központi szerep jutott a szociális partnerségnek (*Soziale Partnerschaft*), aminek keretében a két nagy párttal összefonódó érdekképviseltek dönthettek a legfontosabb foglalkoztatási és szociális kérdésekről. A rendszer központi intézményének számító Árak és Bérek Paritásos Bizottságában a munkavállalói oldal az SPÖ-höz, a munkaadói oldal az ÖVP-hez kötődött. A szoros összefonódás egyúttal azt is eredményezte, hogy a két pártnak évtizedeken át akkor sem állt érdekében megkérdőjelezni az 1945 után

⁸¹ A Potsdami Egyezmény értelmében a 70 osztrák nagyvállalat többsége a szövetséges hatalmak fennhatósága alá került, amely helyzet csak az Államszerződés aláírását követően szűnt meg (Körösi, 2016:18).

kialakított helyzetet, amikor nem volt kormányon (az SPÖ 1966-1970, az ÖVP 1970-1986 között), mert a politikai és gazdasági élet működését ebben az esetben is informális alkuik határozták meg. Ebben a helyzetben a parlamenti választások nem jelentettek lehetőséget sem az elitváltásra, sem valódi kihívást a politikai rendszer számára, csupán a hatalom részleges újra elosztását szolgálták (Kurtán, 2007:25-26).

Az osztrák gazdaságpolitikát öt pillérből álló sajátos „ausztro-keynesianizmus” jellemezte, ami némi módosulással a XXI. században is meghatározza az osztrák gazdasági és pénzügyi élet szervezését. Az első számú prioritást a foglalkoztatottság magasán tartása jelentette, amiről az 1974-75-ös és 2008 utáni válságos időszakban sem mondtak le az osztrák vezetők. A további négy elemet a valuta stabilitása, a folyamatos gazdasági növekedés, a külgazdasági egyensúly és az igazságos jövedelemelosztás biztosítása képezte (Körösi, 2016:19-23).

Az európai integráció komoly alkalmazkodási terhet és kényszert jelentett az osztrák gazdaság számára. Korábban a nyersanyagtermelés nagymértékű és stabil állami megrendelésekre, támogatásokra számíthatott, a csatlakozást követően azonban az érc-, szén- és sóbányászat, továbbá a fűtőolaj értékesítésének területén is fel kellett adnia a tradicionálisnak tekintett állami monopóliumot. A piacnyitás következtében fokozódott a verseny a külső folyamatokra egyébként is rendkívül érzékeny ágazatokban (pl. vas-, acél-, vegyipar), miközben az állam közvetlen beavatkozási lehetőségei korlátozásra kerültek. Az EU leglényegesebb közvetlen hatása a költségvetés területén jelentkezett, az EU és az EMU nyomására növekedett a fiskális fegyelem (Körösi, 2016:21-27). 1995 után közel egy évtized alatt a feldolgozó- és építőipar munkahelyeinek nagyjából 10 százaléka szűnt meg, amit ellensúlyozott a szolgáltató szektorban létrejött több mint 280 ezer új munkahely, ugyanakkor az osztrák gazdaság változásának újabb markáns elemét szolgáltatta (Hárs, 2011:52).

Az osztrák gazdaság átalakításának további lendületet adott, hogy 2000-ben hivatalba lépő első ÖVP-FPÖ koalíció a gazdaságpolitika terén új irányt hirdetett (*Österreich Neu Regieren*), aminek részét képezte a költségvetési fegyelem, a kiadások csökkentése a szövetségi kormány és az állami tulajdonú vállalatok vonatkozásában is, továbbá az állam gazdasági szerepvállalásának csökkentése, dereguláció és privatizáció révén. Az új kormány a szociális partnerség korábbi gyakorlatát a gazdasági versenyképességet korlátozó tényezőnek minősítette, amelyre egyúttal a nyugdíj- és társadalombiztosítási reform akadályozójaként, az ellenzékbe kerülő SPÖ érdekérvényesítő eszközeként tekintett, ezért több lépést is tett gyengítése, a korábbi mechanizmus megkerülése érdekében (Karlhofer – Tálos, 2006). A gazdasági modernizáció mellett szintén a korábbi erőviszonyok átalakítását is szolgáltatta a Schüssel-kormányok privatizációs gyakorlata. 2000 után értékesítésre került a távközlési

vállalat (*Telekom Austria AG*), a postatakarékpénztár (*Österreichische Postsparkasse AG*), a bécsi repülőtér (*Flughafen Wien AG*) és több média vállalat, köztük az állami nyomda (Körösi, 2016:7-8).

2009-ben véget ért az évtizedeken át tartó stabilitás és megmutatkozott az osztrák gazdaság sebezhetősége. Alig egy év alatt 120 ezer fő vált munkanélkülivé, a szövetségi kormány bevételei az adócsökkentések és kedvezmények miatt csökkentek, miközben kiadásai növekedtek. A helyzet kezelésére a 2007-től ismét nagykoalícióban kormányzó SPÖ-ÖVP páros a foglalkoztatás és a képzés ösztönzésére, az infrastruktúra modernizálására és a K+F szektor támogatására szolgáló intézkedéseket hirdetett (Körösi, 2013:39-41). Az ipar háttérbe szorulásának folyamatát azonban ezek az intézkedések sem fordították meg.

5.6.2. A munkás szavazók az osztrák pártrendszerben és az FPÖ stratégiája

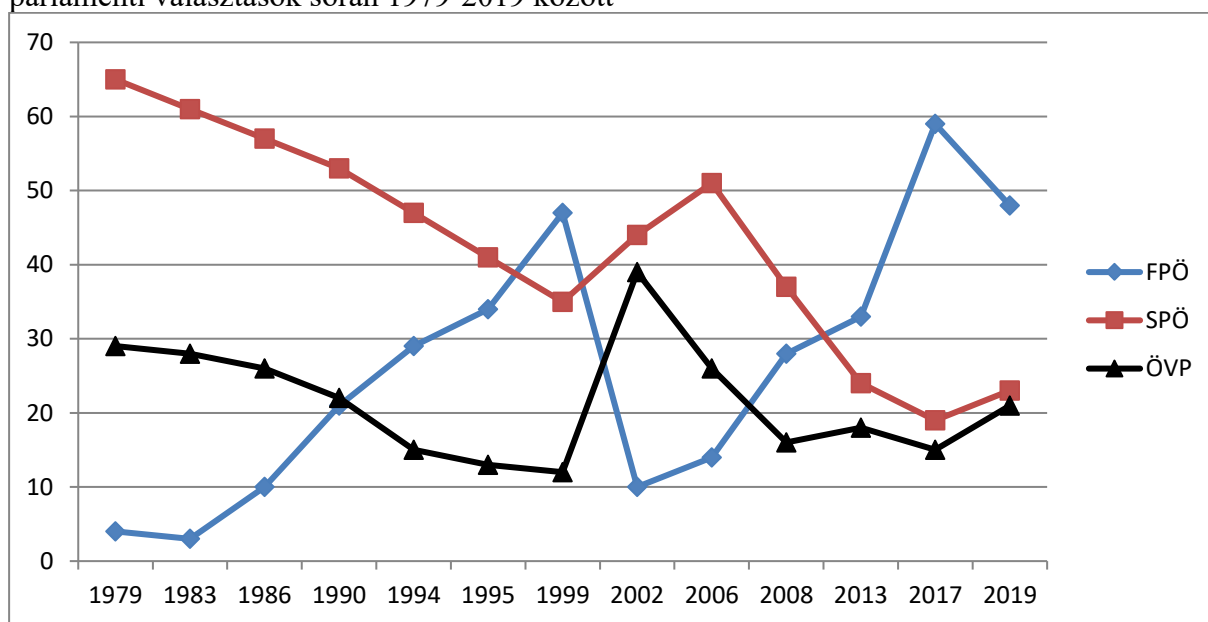
Az osztrák harmadik tábort hagyományosan német-nemzeti, antiklerikális érzelmű, gazdasági kérdésekben liberális, középosztályhoz tartozó kispolgárok jelentették. Döntő többségük kisvárosban élt és családi hagyományai, iskolai végzettsége révén önálló egzisztenciával (pl. ügyvéd, orvos, mérnök) rendelkezett. Ez a réteg képezte az Első, majd a Második Köztársaság első évtizedeiben is a harmadik tábor pártjainak – így az FPÖ-nek is – nem csupán választóit, hanem tagjait és politikusait is. Ez a kép 1986 után, Jörg Haider hatalomátvételét követően változott meg. Az átalakulás nem független a korábban „hiperstabilnak” minősített osztrák politikai rendszer főszereplőinek fokozatos eróziójától, amelyet a gazdasági globalizáció, kulturális nyitás és a bevándorlás kérdéseinek központba kerülése tovább fokozott az 1980-as évek során. A folyamatban központi szerep jutott a Haider vezette FPÖ-nek, amely a korábbi hatalmi struktúra lebontására törekedett. Míg az 1980-as évek második felében Haider az elitellenességre és a hagyományos szavazótábor igényeit kiszolgáló kommunikációra épített, az 1990-es évek első felében radikális rendszerkritikát fogalmazott meg, amit bevándorlásellenes jelszavak egészítettek ki. Az 1990-es években pedig sor került a párt újrapozícionálására, a német-nemzeti elköteleződést osztrák patriotizmus, az antiklerikális attitűdöt a keresztény egyházak felé tett gesztusok váltották fel, a piacpárti programot a szociális biztonság ígérete szorította háttérbe. A szavazatmaximalizáló stratégia révén 1986 és 1999 között az FPÖ szavazótábor háromszorosára bővült, alapjaiban átalakítva az osztrák politikát és megteremtve a kormányra kerülés lehetőségét szövetségi szinten, amire 2000 februárjában került sor (Plasser – Ulram, 2000:226-234).

Haider első kampányai a fiatalok, a magasan képzettek és az irodai alkalmazottak körében eredményeztek látványos szavazatnövekedést, ami azonban önmagában nem biztosított volna

ilyen mértékű változást a pártok erőviszonyaiban (Plasser – Ulram, 2000:230-231). Az 1990-es parlamenti választás kampányában a párt vezetői felismerték, hogy bevándorlásellenes üzeneteik komoly visszhangra találtak a bécsi munkás kerületekben, ahol a szociáldemokraták hegemoniája korábban megkérdőjelezhetetlennek tűnt (lásd 4.6.2. alfejezet). Míg a korábbi években a Néppárttól csatlakoztak az FPÖ-höz a szavazók, az 1991-es bécsi választás alkalmával már többnyire korábbi szociáldemokrata szavazók tették ugyanezt, ugyanis a bevándorlásellenes retorika főképp azon munkásnegyedekben hozott eredményt, ahol korábban az SPÖ dominált (Heinisch, 2008a:43-49). A szakmunkások és segédmunkások ettől kezdve egészen 2002-ig választásról választásra egyre nagyobb számban és arányban szavaztak az FPÖ-re. Őket érintette leginkább a külföldi (elsősorban muzulmán) bevándorlók nagyszámú megjelenése. Konkurenciát láttak az új munkavállalókban, féltették tőlük a munkahelyeiket, és a közbiztonság helyzete is romlott ezekben a kerületekben (Höbelt, 2001). Rainer Pawkowicz bécsi pártelnök és listavezető az 1996-os tartományi választás alkalmával tovább fokozta az FPÖ bevándorlás-ellenes retorikáját, már tudatosan vette célba a baloldali munkás szavazókat, akiknek jelentős része önkormányzati bérlakásban élt (Horacek-Reiterer, 2009:84). A kampány fő üzenete, miszerint „Bécs nem válhat Chicago-vá” (*Wien darf nicht Chicago werden*) tömören összefoglalta, hogyan kapcsolta össze az FPÖ a közbiztonság és a szociális juttatások kérdését a migrációval, ami újabb választási sikert eredményezett a fővárosban. Ugyanez a folyamat lejátszódott más tartományi székhelyeken és a jelentősebb iparral rendelkező kisvárosokban is.

Az osztrák választói magatartást az ezredfordulón vizsgáló kutatások arra következtetésre jutottak, hogy az 1990-es évek során nem csupán a hagyományos szavazói mintázatok eróziója zajlott, hanem a tartós átrendeződés következett be (*blue collar realignment*). Az FPÖ 20 év alatt marginális szereplőből a legnépszerűbbé vált a munkások körében (lásd 1. ábra), 1999-ben 47 százalékuk szavazatát gyűjtötte be, egyértelműen megelőzve a szociáldemokratákat (Plasser et al., 2000:80-89).

1. Ábra. Az FPÖ, az SPÖ és az ÖVP támogatottságának alakulása a munkások körében a parlamenti választások során 1979-2019 között

Forrás: Plasser és szerzőtársainak (Plasser et al., 2000:81) publikációja és a SORA (2002, 2006, 2008, 2013, 2017; 2019) közvélemény-kutató intézet felhasználásával készített táblázat

A munkások radikális jobboldal felé fordulása nem számított egyedinek a korszakban (Oesch, 2008), azonban mértéke meghaladta a más európai országokban tapasztaltakat. Különösen annak tekintetében látványos az FPÖ sikere, ha a néhány évvel korábban zajló brit és német választásokkal hasonlítjuk össze. Mindkét országban hosszú jobboldali kormányzásnak vetett véget a baloldal győzelme, amelyben komoly szerep jutott az újdonságnak számító harmadikutas szociáldemokrata programnak, amin keresztül a baloldal sikeresen szólította meg a középosztály jelentős részét. Azonban egyik választási siker sem következett volna be, ha a két párt nem tudja hagyományos táborát is kiemelkedő mértékben mozgósítani. Az 1997-es brit választáson a Munkáspártra a munkások 68, míg a Konzervatív Pártra csak 18 százaléka szavazott. 1998-ban a német választáson a Szociáldemokrata Párt 48, a komoly kékgalléros háttérrel is rendelkező CDU viszont csak 30 százalékot ért el körükben (Plasser et al., 2000:81).

Az osztrák szerzők a nemzetközi irodalommal összhangban három okot azonosítottak az FPÖ sikerével kapcsolatban. Az első a gazdasági életen belül húzódó hagyományos állami-piaci szektor ellentét, illetve a gazdasági életen belüli hangsúly változása az utóbbi javára. A második a posztmaterialis törésvonal megjelenése Ausztriában. A harmadik pedig a baloldal átalakulását és a bevándorlás megjelenését kötötte össze. Az SPÖ vezetését az 1980-as években technokrata politikusok vették át (pl. Viktor Klima kancellár és pártvezető), akik érzéketlennek bizonyultak a munkások félelmeire, amik az európai integráció, bevándorlás és

globalizáció következtében jelentkeztek. A hagyományos elitet támadó, privilégiumait megkérdőjelező a bevándorlással és európai integrációval szemben kritikus FPÖ viszont tudatos stratégiával kihasználta a lehetőséget (Plasser et al., 2000:83-85). A sikerek ellenére az FPÖ nem vált új munkaspárttá szervezeti értelemben. A szakszervezeti világban sem tudott érdemi hátszínját kiépíteni (lásd 39. táblázat).

39. Táblázat. Az FPÖ, az SPÖ és az ÖVP támogatottságának alakulása a szakszervezeti tag munkások körében

	SPÖ	FPÖ	ÖVP
1990	62	11	19
1994	50	19	19
1995	55	18	16
1999	49	21	19

Forrás: Plasser és szerzőtársainak (2000:80) publikációja alapján

A kormányzati pozícióban 2002 szeptemberében bekövetkező összeomlás és az előrehozott választás katasztrofális kampánya miatt az FPÖ drasztikusan meggyengült, választóinak közel kétharmadát elveszítette (Luther, 2003), ami a 2005-ös pártszakadással együtt mérföldkönek, a későbbi eredmények szempontjából „0. pontnak” tekinthető. Az FPÖ tábora a drasztikus zsugorodás következtében újra a klasszikus karakterjegyeket öltötte. Egyedül a szabadfoglalkozásúak (18%) és a nyugdíjasok (15%) körében volt markánsan felülreprezentált, a munkások körében az országos 10 százalékot érték el (SORA, 2002).

2005-ben kezdetét vette a párt szervezeti és pénzügyi újjáépítése, amit új ideológiai profil építése egészített ki. A „Szociális Haza Pártja” (*Die Soziale Heimatpartei*) nevet viselő stratégia célja az volt, hogy a párt visszaszerezze azokat a baloldali szavazókat, akiket a Haider-korszak bevándorlás- és elit-ellenes kampányaival megszólítottak, majd a kormányzati évek során elveszítettek. Ennek érdekében a harsány bevándorlás-ellenes követeléseket euroszeptikus jelszavakkal és markáns baloldali szociálpolitikával egészítették ki. A szociális juttatások, nyugdíj, egészségügyi ellátás terén az FPÖ nagyon határozott baloldali álláspontot alakított ki, ami a 2005 utáni választások során látványos eredményekkel járt (Horacek-Reiterer, 2009:119-122; Kurtán – Hajdú, 2020 kézirat). A 2006-os és a 2008-as parlamenti választáson látványosan megmutatkozott, hogy míg a BZÖ a Szabadságpárt polgári rétegére és a Néppárt karakteresebb jobboldali álláspontot preferáló szavazóira támaszkodhatott, addig az FPÖ ismét a munkások, alkalmazottak, alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők körében tudott erősödni (SORA, 2006; SORA, 2008).

40. Táblázat. Az FPÖ és a BZÖ támogatottságának alakulása társadalmi-foglalkozási csoportonként a 2002-es, 2006-os és 2008-as parlamenti választásokon

	FPÖ 2002	FPÖ 2006	BZÖ 2006	FPÖ 2008	BZÖ 2008
Választási eredmény	10	11	4	17	11
Munkás	10	14	2	28	10
Alkalmazott	4	10	5	20	11
Közalkalmazott	8	4	5	7	0
Tanuló	4	9	1	25	11
Nyugdíjas	15	11	2	18	9
Háztartásbeli	12	8	8	-	-
Egyéb, önálló	18	5	7	12	18

Forrás: SORA (2002, 2006, 2008) közvélemény-kutató intézet felhasználásával készített táblázat

Az FPÖ harsány, gyakran a jóléti sovinizmust középpontba helyező kampányaival a 2010-es évekre újra jelentősen bővítette szavazótáborát, ami egyúttal az ebben az időszakban jelentkező elitellenes szereplőkkel szembeni előnyt is biztosította (lásd 2.5.3. alfejezet). A szervezeti és választói stabilizációt követően az FPÖ fokozatosan kísérletet tett alkalmi, helyi együttműködésekre más pártokkal.

Az eurózá válsága, a migrációs krízis, valamint a 2007-ben újraélesztett SPÖ-ÖVP nagykoalíció népszerűtlensége, a kormány politikusainak „elfáradása” a 2016-os elnökválasztás idején kisebb politikai földrengést okozott Ausztriában. A két kormánypárti jelölt közül egyikük sem tudott a második fordulóra jutni. Az első fordulót az FPÖ jelöltje, Norbert Hofer nyerte a korábbi zöld pártelnök, Alexander Van der Bellen előtt. A második forduló azonban lényeges változást hozott. A két jelölt között a különbség szűk 31.000 szavazatra zsugorodott – Van der Bellen javára. Az eredményt az FPÖ megtámadta az Alkotmánybíróságon, amely a szabálytalanságokra hivatkozó beadványt elfogadta és a második forduló megismétléséről döntött, amit már valamivel jelentősebb előnnyel ismét Van der Bellen nyert (Kurtán – Hajdú, 2020 kézirat).

41. Táblázat. Norbert Hofer (FPÖ) és Alexander Van der Bellen (GA) támogatottsága társadalmi-foglalkozási csoportonként a 2016-os elnökválasztás fordulójában

	1. forduló		2. forduló		Megismételt 2. forduló	
	Hofer	van der Bellen	Hofer	van der Bellen	Hofer	van der Bellen
Választási eredmény	35	21	49,65	50,35	46	54
Munkás	72	5	86	14	85	15
Alkalmazott	37	23	40	60	40	60
Önálló	30	30	53	47	49	51
Nyugdíjas	11	11	49	51	44	56

Forrás: SORA (2016a; 2016b; 2016c) közvélemény-kutató intézet adatai felhasználásával készített táblázat

Bár az osztrák politikai rendszerben az elnök viszonylag gyenge szereplőnek számít, az eredmény mégis komoly visszhangot váltott ki. Míg a korábbi 2. fordulás radikális jobboldali politikusok (pl. Jean-Marie Le Pen, Corneliu Vadim Tudor, Volen Sziderov) eleve esélytelennek számítottak, ezúttal Hofer nagyon közel került a győzelemhez. Ráadásul a választás eredménye foglalkozás (lásd 41. táblázat), lakhely, iskolai végzettség és egyéni attitűdök terén gyakorlatilag a dolgozat korábbi részében bemutatott GAL-TAN törésvonal „tankönyvi példájának” számított. Különösen kiugró adatnak számított a munkások felsorakozása a szabadságpárti jelölt mögött, ami olyan mértéket öltött, amire az 1960-as és ’70-es évek óta alig akadt példa Nyugat-Európában.

42. Táblázat. A legjelentősebb pártok támogatottságának alakulása társadalmi-foglalkozási csoportonként a 2017-es parlamenti választáson

	ÖVP	SPÖ	FPÖ	Neos	Pilz	Zöldek
Választási eredmény	31	27	26	5	4	4
Munkás	15	19	59	4	2	1
Alkalmazott	31	26	26	7	5	4
Önálló	41	14	23	10	6	4
Nyugdíjas	33	39	16	2	5	2

Forrás: SORA (2017) közvélemény-kutató intézet adatai felhasználásával készített táblázat

Ennek tükrében sikeresnek tekinthető a párt újrapozicionálására és újjászervezésére vonatkozó stratégia, amely 2005 óta határozza meg az FPÖ tevékenységét. A 2017-es előrehozott választáson az FPÖ a munkások 59 százalékának támogatását nyerte el (SORA, 2017). A 2017-es választás adatai esetében azt is érdemes megjegyezni, hogy az FPÖ – ismét – látványosan kiemelkedik a munkások körében. Az 1990-es évekhez hasonlóan a párt szavazótáborának látványos bővülése megváltoztatta belső összetételét is. Újdonságnak számít, hogy amikor az FPÖ támogatottsága 2002-ben drasztikusan csökkent, akkor korábbi hagyományos karakterjegyek erősödtek meg, azokban a társadalmi csoportokban maradt felülreprezentált, amelyekben már Haider előtt is az volt. A munkások körében tapasztalt felülreprezentáltsága egyetlen pillanat alatt eltűnt (lásd 2. ábra). A 2019-es visszaesés azonban nem változtatta meg ilyen mértékben a szavazótábort. Bár az FPÖ elveszítette két évvel korábbi szavazóinak 40 százalékát, a munkások közel fele ezúttal is a pártra szavazott (SORA, 2019).

43. Táblázat. A legjelentősebb pártok támogatottságának alakulása társadalmi-foglalkozási csoportonként a 2019-es parlamenti választáson

	ÖVP	SPÖ	FPÖ	Zöldek	Neos	Pilz
Választási eredmény	37	22	16	14	8	2
Munkás	21	23	48	1	2	2
Alkalmazott	40	18	12	18	11	1
Önálló	34	20	19	14	9	2
Nyugdíjas	45	31	13	5	6	0

Forrás: SORA (2019) közvélemény-kutató intézet adatai felhasználásával készített táblázat

Kérdés, hogy ez a változás, valamint a 2005-ös pártszakadás mennyire alakította át a párt elitjét? A munkások normatív és empirikus szinten megfigyelhető magas aránya érvényesül-e a szervezeti szinten is az FPÖ képviselői elitjében?

5.6.3. Az FPÖ álláspontja

A Strache-korszak egyik innovációja a párt protekcionista gazdaság- és baloldali szociálpolitikája volt, ami jelzőként is megjelent az FPÖ nevében (*Die Soziale Heimatpartei*), és uralta kommunikációját (Horacek–Reiterer, 2009; Hajdú, 2011). Ennek jegyében az FPÖ 2017-es választási programjában elutasította a nagy, átfogó szabadkereskedelmi megállapodásokat (pl. CETA, TTIP, TiSA), mert azokat veszélyesnek ítélte az osztrák vállalatokra, gazdaságra tekintve (FPÖ, 2017:37). A munkaerőpiac reformja kapcsán pedig megfogalmazódott annak lehetősége, hogy egyes szektorokat az EU tagállamaiban élők előtt is le kellene zárni (FPÖ, 2017:29). A bruttó minimálbért ezzel párhuzamosan 1500 euróra emelné a párt (FPÖ, 2017:27).

Az FPÖ története során mindig szemben állt az ÖVP-SPÖ együttműködést kiteljesítő korporatív gazdasági struktúrával. Ennek következtében a markáns baloldali gazdaság- és szociálpolitikai fordulat ellenére is maradtak olyan elemek a párt programjában, amik az állami szabályozást és befolyást gyengítenék. Ebbe a stratégiába illeszkedik a kötelező kamarai tagság eltörlésének ígérete is (FPÖ, 2017:45), amely az ÖVP egyik fontos hátszágának gyengítését jelentené. A gazdasági kamara (*Wirtschaftskammer Österreich*) meggyengítése egyúttal azzal a következménnyel is járna, hogy a korporatív gazdaság-szervezési modell egyik fő pillérét képező kollektív szerződések rendszere felborulna, ami elsősorban a munkavállalók érdekeit sértené, mert a munkaadók más szervezeteken (pl. gyáriparosok szövetsége, *Österreichischen Industrieholding Aktiengesellschaft*) keresztül könnyebben érvényesíthetnék saját céljaikat. Baloldali kritikusok szerint ez is azt bizonyítja, hogy a párt által hirdetett fordulat valójában csak a kommunikáció szintjén létezik: a munkavállalói kamarában (*Kammer für Arbeiter und*

Angestellte) az FPÖ-höz kötődő szakszervezetek képviselői gyakran a munkaadók oldalára állnak a többségben lévő szociáldemokrata frakcióval szemben, gazdaságpolitikai kérdésekben pedig az FPÖ liberális gazdaságpolitikát hirdető műhelyekre (pl. *Hayek Institut*) támaszkodik (Bonvalot, 2017:76-80).

Kormányon az FPÖ végül nem gördített akadályt az EU és Kanada közötti szabadkereskedelmi megállapodás (CETA) hatályba lépése elé, ami miatt sok kritikát kapott az ellenzék és a média részéről. Viszont erre a lépésre a párt már a kormányprogramban is garanciát vállalt, az osztrák termékek hatékonyabb és egyszerűbb nemzetközi piacra juttatására vonatkozó ígélet keretében (BRÖ, 2017:140-141).

5.6.4. Az FPÖ elitje

Az FPÖ parlamenti képviselőinek és pártelitjének rekrutációs bázisát az 1980-as évek végéig hagyományos tábora, az önálló egzisztenciák (pl. ügyvédek, kisvállalkozók), valamint közalkalmazottak jelentették. Haider azonban hatalmi játszmáinak részeként megváltoztatta és felborította az évtizedeken át működő belső erőviszonyokat és rekrutációs csatornákat (Heinisch, 2016:41-43). A hatalom centralizációja mellett – stratégiai döntések, jelöltállítás, pénzügyek terén egyaránt – a legjelentősebb változást a *Bubelpartie* nevet viselő, becsvágyó fiatalokat tömörítő csoport felemelkedése jelentette. Haider a párthoz csak felületesen kapcsolódó, személyéhez viszont végtelenül lojális fiatalok csoportját emelte rendkívül gyorsan a párt legfontosabb pozícióiba (Heinisch, 2016:34). Ez a csoport azonban érdemben nem változtatta meg a pártelit karakterjegyeit. A városi munkásosztály sikeres megszólítása ellenére Haider idején mindössze néhány munkás háttérrel rendelkező politikus vált az FPÖ parlamenti képviselőjévé. Jelentősebb különbség más pártelitekhez képest inkább abban mutatkozott, hogy az 1990-es éveket megelőzően városi, kisvárosi szavazótáborral és politikusokkal rendelkező párt a nagyvárosi munkások mellett sikeresen terjeszkedett a rurális térségekben is (pl. Karintia) és képviselői körében emelkedett a vidéki háttérrel rendelkezők (pl. gazdák) száma. Mellettük közalkalmazotti háttérrel rendelkezők (elsősorban központi közigazgatás, rendőrség, hadsereg világából érkezők) száma emelkedett. A párt elitjében mindezek ellenére a vállalati, piaci szférából érkezők dominanciája maradt fenn 2005-ig (Heinisch, 2016:41-42).

A 2005-ös pártszakadás súlyosan érintette az FPÖ káderalllományát, amit a Strache-féle új pártvezetés a *Burschenschaftok*⁸² soha nem látott méretű bevonásával próbált ellensúlyozni. A

⁸² A *Burschenschaftok* zárt szubkultúrát alkotnak az osztrák társadalomban, amelyen belül minden *Burschenschaft* önálló entitás, saját szokásokkal, egyenruhával. Összefogja őket azonban a hagyománytisztelet

Die Presse című napilap összesítése szerint a 2008-ban megválasztott 34 parlamenti képviselő közül kilencen voltak tagjai valamely *Burschenschaft*-nak. Köztük találhatjuk Heinz-Christian Strache pártelnököt is, aki a *Vandalia* nevet viselő egyesület tagja. A *Burschenschaft*-ok az FPÖ újabb, 2017-es kormányra kerülése idején váltak a média érdeklődésének tárgyává. 2017-ben az FPÖ 51 mandátumot szerző képviselőjéből 20 volt valamely *Burschenschaft* tagja, vagy kötődött szorosan valamely csoporthoz (Kurier, 2017).

2000-ben Haider visszahúzódott a klagenfurti tartományi miniszterelnöki hivatalba, a kormányba és a párt élére súlytalan, ugyanakkor személyéhez lojális – vagy legalábbis annak vélt – politikusokat helyezett, amivel felborította a másfél évtizeden át épített szervezeti kultúrát, továbbá éles határt húzott a párt alacsonyabb szintjei és elitje közé. Amikor a kormányzati részvétel politikai ára a vártnál súlyosabbnak bizonyult, a belső konfliktusok eszkalálódtak és még Haider számára is kezelhetetlennek bizonyultak (Luther, 2011:464-467). Strache idején a párt teljesen eltérő stratégiát követett a kormányra lépés alkalmával: a párt legerősebb politikusainak többsége miniszteri szerepet vállalt. Strache alkancellár, Herbert Kickl főtitkár belügyminiszter lett, a párt legnépszerűbb politikusának számító Norbert Hofer az infrastrukturális, a komoly tartományi háttérrel rendelkező Mario Kunasek pedig a védelmi tárcát kapta. Szintén a belső fegyelem fenntartását szolgálta Strache bécsi jobbkeze, Johann Gudenusnak az „átemelése” a bécsi lokális politikai életből a parlamenti frakcióba (Kurtán – Hajdú, 2020 kézirat).

A 2017-es kormányra lépés egyben a párt 2005-ben hatalomra kerülő új elitjének „célba érését” is jelentette. A BZÖ megalakulásakor az FPÖ székháza gyakorlatilag kiürült: távozott a parlamenti képviselők többsége, a kormányzati apparátus, a legerősebb tartományi szervezet, a hivatalban lévő elnök és a főtitkár is. A párt regenerálása azonban néhány év alatt megtörtént, amiben központi szerepet kaptak a német-nemzeti tábor hagyományos képviselői, a szabadfoglalkozásúak körébe tartozó ügyvédek (pl. Harald Stefan), értelmiségiek (pl. Andreas Mölzer) és egykori nemesek (pl. Johann Gudenus) közül kikerülő FPÖ-s politikusok. Strache „visszahívta” a Haider idején távozó liberálisok néhány reprezentánsát (pl. Norbert Steger) is. A hagyományos elitcsoportok újbóli pozícióhoz juttatása mellett azonban számos fontos tisztséget olyanok töltöttek be, akiknek szülei Haider idején váltak FPÖ

és a hit, miszerint a német nép etnikai és kulturális egységet alkot, függetlenül bármilyen határtól. A tagok diákéveiket követően is tartják egymással a kapcsolatot, és kicsi, kifelé zárt köröket alkotnak. A *Burschenschaft*-oknak több ernyőszervezete is létezik, például külön szövetségbe tömörülnek a vallásos szervezetek. Az egyesületek többsége a XIX. század második felében alakult, amikor a német egység megteremtésének kérdései uralták a német nyelvterület államainak közéletét. Ma a *Burschenschaft*-ok gyakorlatilag súlytalanok a német politikában (Kurtán – Hajdú, 2020 kézirat), Ausztriában viszont összefonódtak az FPÖ-vel.

szimpatizánssá, és a párt felemelkedésének kezdete így kétszeresen képezte politikai szocializációjukat, identitásukat (Horaczek – Reiterer, 2009:119-135).

Herbert Kickl karintiai munkáscsaládból származik, amely a bevándorlásellenes kampányok hatására kezdett szimpatizálni az FPÖ-vel. Kickl, bár egyetemi tanulmányait eddig nem fejezte be, Gernot Rumpold mellett dolgozott az FPÖ és Haider kommunikációján. A 2005-ös pártszakadás során ennek ellenére az FPÖ-t választotta Haider személyével szemben (Horaczek – Reiterer, 2009:119-122). Harald Vilimsky a párt főtitkára és EP-delegációvezetője rendkívül szegény bécsi munkás családból származik, az 1990-es években a fővárosban bevándorlásellenes kampányai következtében megerősödő FPÖ tartományi sajtó osztályán kapta első állandó, fizetéssel járó munkahelyét (Horaczek – Reiterer, 2009:122-124). A bécsi kispolgári családból származó, fogtechnikus végzettségű Strache két szálon került kapcsolatba a Szabadságpárttal. Középiskolásként vált a Burschenschaft szubkultúra részévé, a fogorvos, aki mellett dolgozni kezdett, pedig akkor az FPÖ III. kerületi elnöke volt (Horaczek – Reiterer, 2009:27-46; 77-83). Norbert Hofer családja eredetileg ÖVP szavazó, apja a Néppárt önkormányzati képviselője volt, az 1990-es években azonban az FPÖ felé orientálódtak. Hofer repülőgép szerelőként dolgozott mikor helyi szinten bekapcsolódott az FPÖ életébe és a 2006-os választás idején lett először parlamenti képviselő (Horaczek – Reiterer, 2009:124-125).

A későbbiekben az FPÖ befogadta széteső riválisainak használhatónak és értékesnek ítélt személyeit (pl. szinte a teljes karintiai BZÖ-t 2009-ben, a Team Stronach frakcióvezetőjét 2017-ben) és az ÖVP néhány kiszoruló politikusát is (pl. Ursula Stenzel Bécs I. kerületének polgármestere 2015-ben), amivel tovább szélesítette és erősítette szervezeti hálóját (Kurtán – Hajdú, 2020 kézirat). A csatlakozó politikusok azonban érdemben nem változtattak a pártelit karakterjegyein.

44. Táblázat. Az FPÖ 2013-ban, 2017-ben és 2019-ben parlamenti mandátumot szerző politikusainak iskolai végzettsége

	2013 (N=40)	2017 (N=51)	2019 (N=31)
Felsőfokú végzettséggel rendelkezik	29	40	22
Bölcsész tudomány	3	2	1
Hadtudomány, rendészet	1	1	0
Gazdálkodás- és közgazdaságtudomány	7	10	6
Jogtudomány	8	11	8
Orvostudomány	2	3	2
Társadalomtudomány	1	3	1
Műszaki	6	7	3
Agrár	1	2	1
Nem rendelkezik felsőfokú végzettséggel	11	11	9

Forrás: Osztrák parlament honlapján elérhető életrajzok

A 2013-as, 2017-es és 2019-es parlamenti képviselők iskolai végzettségének vizsgálata is azt igazolja, hogy az FPÖ elitjének karakterjegyei nem változtak drasztikus mértékben Strache idején. A legnagyobb számban továbbra is a jogi, gazdasági végzettségűek vannak jelen, akik mellett ugyan megnőtt a diploma nélküliek száma, azonban jelentős részük (pl. Herbert Kickl, Maximilian Krauss, Petra Steger) épp az FPÖ-ért végzett politikai tevékenysége miatt nem tudta befejezni egyetemi tanulmányait, vagy egyetemi diploma nélkül is önálló egzisztenciát tudott teremteni, amire aztán politikai karrierjét is építhette.

Strache elnöksége a hagyományos „pártlogika” és működésmód újjászületéseként is értelmezhető, amely egyúttal azt is megmutatta, hogy az FPÖ milyen mély kulturális gyökerekkel rendelkezik Ausztriában. A párt szervezetének konszolidációja, új elitjének megszilárdulása központi szerepet játszott abban, hogy 2005-ös összeomlason túllépve 12 év alatt újra kormányzati szerepet biztosító komoly szavazóbázist tudott felépíteni, és eddig valamennyi riválisát (BZÖ, Hans-Peter Martin Listája, Frank Stronach pártja) legyőzte (Heinisch, 2016:44-45).

A 2019-es események következtében azonban szétesett a pártot 2005-től sikeresen irányító elnökség. Bár Strache felesége, Philippa parlamenti képviselővé válhatott, nem csatlakozott az FPÖ frakciójához, ezért kizárták a pártból, 2019 decemberében pedig ugyanerre a sorsra jutott férje is. A párt jövőjének egyik központi kérdése, hogy az „Ibiza-botrány” után az alsó-középosztályi társadalmi háttérű és ezekre a választói csoportokra építő Hofer-Kickl-Vilimsky vezette irányzat maradhat domináns, esetleg az FPÖ belső világában továbbra is erős közép- és felső-középosztályi státuszó, ugyanakkor a *mainstream* elitből kiszorított értelmiségi réteg

képes lehet-e átvenni a párt irányítását, ők adhatják-e az új elnököt a sokak által csak átmenetinek tekintett Hofer után.

Összegezve a 2016-os, 2017-es és 2019-es választások eredményei megerősítették a Szabadságpárt és a munkások empirikus és normatív szinten tapasztalt kapcsolatát. A párt elitje azonban szocio-kulturális szempontból csak korlátozottan kapcsolódik a munkásosztályhoz, megtartotta kispolgári, alsó-középosztályi karakterét, ami a 2005-ös pártszakadás után hatalomra kerülő új elit idején sem változott meg. Így a munkások választói magatartásával kapcsolatos új törésvonal szervezeti szinten nem mutatható ki az FPÖ esetében.

5.7. Németország

A Német Szövetségi Köztársaság 1945 utáni gazdasági felemelkedésének motorját a korábbi időszakkal ellentétben nem nagy, állami segítséggel termelő konszernnek biztosították, hanem egy rendkívül kiterjedt kis- és középvállalati szektor, amelynek hiteligényét szövetségi és tartományi tulajdonban álló bankrendszer biztosította. Az 1970-es éveknél is nagyobb kihívást jelentett a német gazdaság számára az egykori NDK integrálása, ami során az új tartományok területén a strukturális és tömeges munkanélküliség problémájával is meg kellett küzdeni. A hazai, jelentős részben állami tulajdonú bankrendszer azonban komoly védelmet biztosított a 2008-as válság idején, aminek köszönhetően Németország korábban is érvényesülő domináns helyzete még markánsabbá vált a kontinensen. A vezető szerep azonban nem tudta teljes mértékben megszüntetni a német gazdaságban is jelentkező belső feszültségeket, amik hozzájárultak ahhoz, hogy a baloldal több évtizeden át fennálló egysége megtört, az 1998-tól a választások többségén érvényesülő (2009 jelentett kivételt) baloldali fölény 2017-re megszűnt, amivel párhuzamosan a jobboldal is alapjaiban változott meg.

5.7.1. Németország gazdaságának és foglalkoztatási szerkezetének átalakulása

A német nyelvterület 1871-ig fennálló fragmentált helyzete nem csupán a politikai gondolkodást határozta meg. A német egység létrehozása és a rivális nagyhatalmakhoz történő felzárkózás gondolata a gazdasági kérdésekre is kiterjedt, célirányos, állam által szervezett iparfejlesztést eredményezve. Egy-egy személyhez, vagy családhoz kapcsolódó kartell és oligopol struktúrák alakultak ki, amelyek finanszírozására állami és tartományi tulajdonban álló bankrendszert szerveztek. A közellátás, a közlekedés, a bányászat és az építőipar területén pedig nagy állami tulajdonú vállalatok jöttek létre (Naszádos, 2016:1-4).

1945 után az NSZK gazdasági rendszere sok szempontból eltérő irányvonal mentén épült fel. A szociális piacgazdaságnak nevezett modell keretében az állam a piaci működési logika felborítása nélkül avatkozott be a gazdaság működésébe. A központi adózás, a rögzített minimálbér, a mezőgazdaság és a kisipar állami támogatása, a szociális lakásépítési program révén a szövetségi és tartományi kormányok egyaránt aktív gazdaságformáló szerepet vállaltak, ugyanakkor szabad versenyt biztosítottak a kereskedelem, a fogyasztás és a munkahelyválasztás esetében. A részvételi törvény értelmében gazdasági szektoronként különböző – egyharmados vagy paritásos – arányban a kormány garantálta a munkavállalói részvételt a vállalatok felügyelő bizottságaiban, ami integrálta a baloldali szakszervezeti mozgalmat is az új rendszerbe. Az európai integrációba történő bekapcsolódás következtében a német márka újra konvertibilis valuta lett, a kereskedelmi korlátok pedig jelentősen

csökkentek. A pénzügyi stabilitás, a külgazdasági egyensúly és a gazdasági növekedés lehetővé tette, hogy az 1970-es évek kezdetére az NSZK elérje a teljes foglalkoztatottságot (1950 tavaszán a munkanélküliség még 12 százalék feletti volt), amely négy elem együtt alkotta a szociális piacgazdaság stabilitását és sikerét. A szövetségi tulajdon egy része népi részvények keretében privatizálásra került, ami tovább erősítette a középosztály anyagi helyzetét (Németh, 2002:399-407). Az új gazdasági és politikai körülményekkel a szociáldemokraták is megbékéltek, amit 1959-ben rögzítettek Bad Godesbergben tartott kongresszusukon.

Az 1950-es évek elejétől a gépjármű-, elektronikai cikkek-, műanyaggyártásra és vegyiparra épülő ipari szektor átlagos növekedése meghaladta a 9 százalékot, ami mellett a szolgáltató szektor 6,3, a mezőgazdaság 3,9 százalékos átlagos éves növekedést ért el. Ennek következtében az 1960-es évek elejére már nem csupán az alapszükségletek biztosítása stabilizálódott, hanem a korábban luxusnak tekintett cikkek és szolgáltatások (pl. autó, TV, külföldi nyaralás) sem voltak elérhetetlenek. A növekedés belső erőforrását az ipari munkát végző, fogyasztásorientált kis család jelentette. 1950-1970 között a munkások átlagos havi nettó bevétele négyszeresre, a vállalkozóké hatszorosra növekedett, ami biztosította a lakossági fogyasztás fokozatos növekedését (Görtemaker, 2003:165-173).

Az NSZK 1945 utáni gazdasági sikere az ipari termelésen, elsősorban a műszaki termékek gyártásán alapult. Az olajválságok azonban rámutattak a szociális piacgazdaság sebezhetőségére, az építő-, acél- és gépipar strukturális problémáira. Az NSZK keleti nyitását az is motiválta, hogy az 1970-es évek válsága idején új piacot szerezzen termékeinek, ami viszont nem jelentett megoldást a strukturális problémákra. Az új növekedési lehetőséget a magas fejlettségű optikai eszközök, orvosi elektronika fejlesztése és a gyógyszergyártás kínálta, amelyek erőteljesebb támogatása a nehéz- és gépipar korábbi privilegizált helyzetének megszűnését jelentette. A gazdasági átalakulás jegyében a munkanélküliség közel egy évtizeden át fokozatosan emelkedett: 1974-ben 2,6, 1982-ben már 7,5 százalék volt. A technológiai fejlődés és a gazdasági globalizáció következtében maguk a német cégek is egyre nagyobb mértékben helyeztek külföldre termelő tevékenységet. A jövő német gazdaságának szerkezetéről zajló koalíciós viták végül meghatározó szerepet játszottak a SPD-FDP koalíció felbomlásában és Helmut Kohl 1982-es hatalomra kerülésében (Görtemaker, 2003:571-573; Németh, 2002:437-444).

Kohl első kereszténydemokrata-liberális kormánya a versenyképesség javításával indokolva modernizációs és szerkezeti váltást hirdetett, ami igazodva az 1980-as években fénykorát élő neokonzervatív irányzathoz jelentős privatizációs lépéseket is magába foglalt. Először a

nehézipari vállalatok állami részvéncsomagja értékesítése zajlott, majd az energetikai szektor, az évtized végén pedig távközlési és közlekedési vállalatok (pl. Lufthansa) is sorra kerültek (Naszados, 2016:9-11). Kohl kormányzása idején sikerült újraindítani a gazdaság növekedését és leszorítani az inflációt (1986-ban -0,2 százalék), a munkanélküliség azonban tartósan magas maradt (Görtemaker, 2003:708-710).

Kohl 1982-ben megfogalmazott álma a tartós 4 százalék körüli növekedésről, a minimális külföldi munkavállaló jelenlétével elérhető teljes foglalkoztatottságról nem vált valóra (Görtemaker, 2003:611). A német gazdaság a mikroelektronika terén nem tartozott a nemzetközi élmezőnyhöz, miközben az ipari termelésben foglalkoztatottak aránya még 1989-ben is magas, 41 százalék volt (Németh, 2002:448-452). A Kohl-korszak történelmi sikere nem a gazdaságpolitikához, hanem a német egység megteremtéséhez kapcsolódik, ami viszont újabb kihívásokat és megterhelést jelentett. A keleti vállalatok privatizációja sem közvetlen bevétel, sem termelés szempontjából nem hozta a várt eredményeket, ami hozzájárult ahhoz, hogy az egykori NDK területén a korábbi mesterséges teljes foglalkoztatottság helyett 15 százalékos (egyes régiókban ennél is jóval magasabb) munkanélküliség alakult ki (Németh, 2002:567-569).

A német társadalom előregedése, az új tartományok felzárkóztatási kényszere és a gazdasági növekedés tartós lassulása következtében az 1998-ban hatalomra kerülő szociáldemokrata-zöld koalíció a jóléti állam egyes elemeinek lebontására kényszerült. A munkaerőpiaci reform célja a finanszírozhatatlanná vált támogatási rendszer átalakítása és a munkaerő dinamizálása volt, ami viszont súlyos politikai konfliktust és törést okozott az SPD-ben.

5.7.2. A munkás szavazók a német pártrendszerben és az AfD stratégiája

A német baloldalt a XIX. század óta az ideológiai sokszínűség és heves belső konfliktusok jellemezték⁸³ (Callaghan – Höpner, 2012). Ezt a történelmi örökséget csak néhány évtizedre tudta felülmúlni, hogy a II. világháború után a Szociáldemokrata Párt egy politikai erőként egyesítette a német baloldalt, így a munkásosztály döntő többségét is. Az SPD dominanciáját fokozatosan megtörték a több egymáshoz kapcsolódó szellemi-társadalmi mozgalomból születő újbaloldali politikai szereplők, ami az 1980-as években a Zöldek, majd az 1990-es években a keletnémet utódkommunisták, a PDS parlamenti képviselőjében öltött testet. Az

⁸³ A német gazdasági életet a XIX. századtól a tulajdonosi koncentráció, a bankok és a nagyvállalatok szoros kapcsolata jellemezte. A német szociáldemokraták számára kezdetek óta folyamatos problémát jelentett, hogy a munkavállalói érdekek védelme hogyan egyeztethető össze a vállalatok sikeres működésével és a gazdaság dinamikus növekedésével. A pártban zajló ideológiai viták központi kérdése mindig az volt, hogy milyen mértékű legyen az állami szerep a gazdaság koordinációjában, és hogy a párt miként viszonyuljon a német gazdaság kartelljeihez (Callaghan-Höpner, 2012).

SPD nem tudta egyben tartani szavazótáborát (2009-ben 10 millió szavazattal kapott kevesebbet 1998-hoz képest), és emiatt elveszítette domináns pozícióját a baloldalon (Lees, 2011). A német baloldal 1990-es években kialakult háromosztátúsága az ezredfordulót követően is megmaradt, azzal a különbséggel, hogy a három párt kapcsolata az SPD további gyengülése következtében még bonyolultabbá vált.

Az SPD berkein belül az 1982-es ellenzékbe kerülést követően éleződött ki újra a párt és a német baloldal irányával kapcsolatos vita, amelynek középpontjában a gazdaságpolitikai kérdések, a hagyományos bázis megváltozása és az új posztmaterális értékek nevében fellépő baloldali szereplőkhöz fűződő viszony állt. Utóbbi kérdést a Zöldek pragmatista szárnyának győzelme, valamint a tartományi szinten működőképesnek bizonyuló koalíciók döntötték el, az 1990-es években az SPD már nem riválisként, hanem partnerként tekintett a zöldekre. A belső konfliktusok megoldását pedig a brit harmadikutas szociáldemokrácia importjától várták a pártban. Az 1998-as választási kampányban „új közép”-ként hirdették magukat a szociáldemokraták, a liberális értékek és a jóléti állam védelmét, valamint a gazdasági pragmatizmust ígérve. A belső béke azonban a választási győzelem és a kormányra kerülés ellenére is csak ideiglenesnek bizonyult. A párt tradicionális szakszervezeti és ortodox szárnyához kötődő Oskar Lafontaine már 1999-ben lemondott a pártelnökségről és a pénzügyminiszteri székről. Gerhard Schröder kancellár átvette a párt vezetését is, és a szociáldemokrata think-tank hálózatra építve kísérletet tett az SPD piacpárti irányba történő markánsabb elmozdítására. A korábbi keynesiánus gazdaságpolitikát egy jóval határozottabb piaci, gazdasági hatékonyságot fókuszba helyező szemlélet váltotta fel, amely együtt járt a társadalomfilozófiai és közpolitikai álláspontok módosulásával is (Paterson – Sloam 2010:67-69; Nachtwey 2013; Hajdú, 2017b:72-73).

Schröder 2002-ben is győzelemre vezette a baloldalt, azonban második kormánya nem tudott megbirkózni a munkanélküliség és az államadósság növekedésével, a gazdasági stagnálással. A német gazdaság, különösen a munkaerőpiac dinamizálását célzó reformsomagok (Agenda 2010, Hartz IV) kiélezték a párton belüli ellentéteket, ami végül az SPD centruma által „beton-baloldaliaknak” gúnyolt szakszervezeti szárny egy részének leválásához vezetett (Paterson – Sloam 2010:69-70; Nachtwey 2013; Hajdú, 2017b:72-73).

A szociáldemokrata tagság jelentős része nem tudott azonosulni azzal az úttal, amely révén pártjuk két alkalommal is választást tudott nyerni. Schröder hét éves kormányzása alatt pártja elveszítette tagjainak negyedét, 2005-ben pedig négymillióval kevesebb szavazatot kapott, mint 1998-ban. A legjelentősebb veszteséget a Lafontaine vezetésével létrejött Munka és Szociális Igazságosság Választási Alternatívája (*Wahlalternative Arbeit und Soziale*

Gerechtigkeit, WASG) jelentette, amely azt követően vált még veszélyesebb riválissá, miután a 2005-ös előrehozott választásra összefogott a PDS-szel. A radikális baloldali szövetség a jóléti állam védelmét hirdette Schröder reformjaival szemben, emellett a munkanélküliséget, a gazdasági problémákat és a keleti tartományok problémáit helyezte középpontba, ezáltal gyorsan igen komoly támogatottságra tett szert (Paterson – Sloam 2010:69-74; Coffé – Plassa 2010; Hajdú, 2017b:72-73).

2005-ben, majd a választást követően Angela Merkel vezetésével megalakuló nagykoalíció idején a radikális baloldal vált a leszakadó csoportok (munkanélküliek, alacsony iskolai végzettségűek, kelet-németek) számára az első számú protesztpárttá, amelyre adott szavazattal kifejezheték gazdasági és szociális helyzetükkel kapcsolatos elégedetlenségüket (lásd 45. táblázat). A Linke szavazótáborában ebben az időszakban szocio-demográfiai szempontok alapján nagyon hasonlított más országok radikális jobboldali szavazóihoz (Decker, 2008:132). A 2009-es választás után azonban a Linke elvesztette addigi lendületét, több tartományi parlamentből is kiesett és nagyjából azokra a területekre szorult vissza, amelyek korábban a PDS fellegvárainak számítottak, illetve a Saar-vidékre, ahol Lafontaine 1985-től 1998-ig miniszterelnök volt. A Linke helyzetét az sem segítette, hogy a korábbi sikereket elérő vezetők átadták helyüket⁸⁴ a Katja Kipping – Bernd Riexinger párosnak. A 2012-ben megválasztott vezetők legfőbb célként a kapitalizmus elleni harcot nevezték meg, fő ellenfelüknek pedig a piacpárti szárny által vezetett SPD-t tekintették.

45. Táblázat. A német pártok támogatottsága a munkanélküliek körében 2005-2019 között a Bundestag- és EP-választásokon.

	2005 B	2009 EP	2009 B	2013 B	2014 EP	2017 B	2019 EP
CDU/CSU	23	21	22	24	22	20	14
SPD	31	20	23	26	28	23	14
Grüne	7	9	9	8	11	7	17
Linke	24	22	25	23	16	11	13
FDP	8	10	10	4	2	7	3
AfD	-	-	-	3	5	21	21

Forrás: Infratest dimap közvélemény-kutató intézet adatai felhasználásával készített táblázat

A pártszakadás és az ortodox szakszervezeti szárny többségének távozása ellenére az SPD sem tudott megújulni. Merkel első nagykoalíciós kormányában (2005-2009) az SPD

⁸⁴ Bár Lafontaine 2012-ben még listavezetőként vett részt a Saar-vidék tartományi választásán, súlyosbodó betegsége miatt fokozatosan háttérbe szorult. Lothar Bisky, aki Lafontaine mellett a párt társelnöke volt, 2009-ben az Európai Parlamentbe távozott, ahol a radikális baloldali GUE/NGL képviselőcsoportot vezette 2012-ig, majd 2013 augusztusában váratlanul elhunyt.

kulcstárcáit a Schröder-korszak emblematisz személyei töltötték be⁸⁵, emiatt a párt annak ellenére sem tudott megszabadulni a „reformpárti” bélyegtől, hogy a kormányzati pozíciókkal nem rendelkező pártvezetők (különösen Kurt Beck, aki 2006-2008 között volt a párt elnöke) rendre a határozott állami szerepvállalás és a jóléti szolgáltatások védelme mellett emeltek szót. Az ÁFA-emelést és a nyugdíjkorhatár 67 évre emelését egyaránt a szociáldemokratákhoz kötötték, a korábbi Agenda 2010 és Hartz IV reformcsomagok folytatásaként értékelték a szakszervezetek. Az SPD helyzetét nehezítette, hogy vezetői 2005-ben azzal indokolták saját választóik előtt nagykoalíciós szerepvállalásukat, hogy ezáltal megvédhetik a társadalom szegényebb rétegeit a CDU piacpárti döntéseitől. Ehhez képest a baloldali szavazók úgy érzékelték, hogy a szociáldemokrata miniszterek nevéhez fűződtek azok a lépések, amelyek adóemeléssel, a nyugdíjkorhatár emelésével, a jóléti szolgáltatások megnyirbálásával jártak (Bachl – Brettschneider, 2011; Hajdú, 2017b:83-85).

A 2009-2013-as ciklus ellenzéki szerepe sem segített a szociáldemokratákon, kancellár-jelöltjük ismét a piacpárti szárnyból került ki, Peer Steinbrück személyében, aki ráadásul az első Merkel-kormány pénzügyminisztere volt. Schröder, majd Schröder egyik leghűségesebb szövetségeseinek számító Steinmeier 2009-es és az inkább bank-, mintsem munkás vezetőnek tűnő Steinbrück 2013-as jelölése után az SPD 2017-ben Martin Schulz, az Európai Parlament elnökének jelölése mellett döntött. Schulz ugyan nem pénzügyi szektorból érkezett, de EP-karrierje következtében hosszú időt töltött a német politikai életen kívül, ami hozzájárult ahhoz, hogy vezetésével az SPD újabb súlyos vereséget szenvedett. A párt hanyatlása együtt járt a munkás szavazók egyre nagyobb részének elvesztésével, klasszikus szavazótáborának tartós elidegenedésével. Miután a munkások jelentős része elfordult az SPD-től, a Linke pedig egyre látványosabban egyfajta „üvegplafonba” ütközött, új szereplő jelent meg a munkások szavazataiért zajló versenyben: az AfD.

Az AfD szavazótáborának elemzése során érdemes elkülöníteni a 2015-ös szakadás előtt és azt követő időszakban tartott választásokat. A 2013-as választások alkalmával az AfD szavazótábora egyetlen karakteresebb jellegzetességgel rendelkezett: alulreprzentált volt a nyugdíjasok, különösen a 70 évnél idősebbek körében. Ezt a jellegzetességét a következő években, a szavazótábor jelentős mértékű növekedését követően is megtartotta. A párt legnagyobb létszámú tábora a már aktív, középkorú generációk, a 25-45 éves kor közöttiek

⁸⁵ Franz Müntefering a munkaügyi (1998–1999 között közlekedési és infrastruktúra-ügyi miniszter, ezt követően az SPD főtitkára), Frank-Walter Steinmeier a külügyi (1999–2005 között kancellári hivatal vezető miniszter), Peer Steinbrück a pénzügyi tárcát (2002–2005 között Észak-Rajna-Vesztfália tartomány miniszterelnöke) kapta az első Merkel-kormányban. Mellettük megtarthatta tisztségét Ulla Schmidt egészségügyi (2001-től hivatalban), Brigitte Zypries igazságügyi (2002-től hivatalban), továbbá Heidemarie Wiecek-Zeul gazdasági együttműködésért és fejlesztésért felelős miniszter (1998-tól hivatalban).

körében található. A 2014-es választások során vált látványossá, hogy a párt az átlagosnál jóval népszerűbb a munkások körében, amely karakterjegye a későbbiekben még erőteljesebbé vált, tartományi jellegzetességektől függetlenül. A 2016-os tartományi választások során az AfD bizonyult a legnépszerűbbnek a munkások körében a déli, gép- és járműipari központnak számító Baden-Württembergben (30%), a teljesen eltérő gazdasági szerkezetű és helyzetű keleti tartományokban (Szász-Anhalt 35%, Mecklenburg-Elő-Pomeránia 33%), továbbá Berlinben (28%) is. A 2017-es parlamenti választás során pedig a munkások 21 százaléka támogatta a pártot (46. táblázat). A 2019-es keleti tartományi választások pedig már olyan szintű felülreprezentáltságot eredményeztek a munkások körében, amire korábban többnyire baloldali pártok szolgáltattak példát. Szászországban a munkások 41, Brandenburgban 44, Thüringiában 39 százaléka szavazott akkor az AfD-re.

46. Táblázat. A német pártok támogatottsága a munkások körében 2005-2019 között a Bundestag- és EP-választásokon.

	2005 B	2009 EP	2009 B	2013 B	2014 EP	2017 B	2019 EP
CDU/CSU	30	35	28	35	32	25	24
SPD	37	23	24	27	26	23	15
Grüne	5	7	7	4	7	5	14
Linke	12	10	18	13	10	10	6
FDP	8	10	13	3	2	8	4
AfD	-	-	-	6	10	21	23

Forrás: Infratest dimap közvélemény-kutató intézet adatai felhasználásával készített táblázat

Amint a fejezetben már kifejtésre került a munkásosztály radikális jobboldal felé fordulása nem újdonság sem Németország, sem Nyugat-Európa politikai életében. Lipset (1995:104-108) munkásosztály radikalizmusáról alkotott elmélete jelentette például az egyik kiindulási alapot a német Republikánusok délnémet tartományokban aratott sikereinek elemzéséhez (Kitschelt–McGann, 1995:219-220, 234-235). Az évtizedeken át kereszténydemokrata, illetve Bajorország esetében keresztényszociális dominanciájú térségekben a szociáldemokratákhoz szorosan kötődő szakszervezetek befolyása korlátozott maradt a munkásosztály körében. Ennek következtében a radikális jobboldal sikeresen tudta megszólítani a helyi munkások jelentős részét. Az AfD esetében azonban új jelenségnek számít, hogy azon térségekben is kiemelkedően népszerűnek bizonyult a munkások körében, ahol az SPD és szakszervezetei erősen beágyazottak. A párt 2017 májusában például 17 százalékot ért el a munkások körében Észak-Rajna-Vesztfália tartományi választásán, amely térség szavazatszám és szervezeti erő szempontjából is az SPD legfontosabb fellegvárának számított. Emellett azon keleti tartományokban is komoly sikereket ért el (Brandenburg 2019 – 44%, Mecklenburg-

Előpomeránia 2016 – 33%), ahol baloldali fölény volt az újraegyesítéstől kezdődően és olyan szekuláris kultúra a domináns, ami még a liberalizált CDU számára is komoly kihívásnak számít.

A 2016-os választások óta egy másik csoportban is markánsan felülreprezentált az AfD: a munkanélküliek körében, ami szintén tartományi különbségektől függetlenül érvényesül. Az iskolázottság tekintetében pedig az alacsonyabb végzettségi szinttel rendelkezők (diploma nélküliek) esetében tapasztalható a párt felülreprezentáltsága.

Az eddig bemutatott jellegzetességek ismeretében kijelenthető-e az AfD esetében, hogy érvényesül Betz (1993; 1994) és Kriesi (1998) hipotézise, amely szerint a „modernizáció vesztesei” támogatják a radikális jobboldalt? A német média lényegében ezt az elméletet alkalmazta az AfD sikerének értelmezése során. A Stern hetilap a 2017-es választás eredményét a „másik Németország bosszújaként” határozta meg. A lap szerint a német elit elfelejtette, hogy a pozitív folyamatokat kifejező makrogazdasági mutatók árnyékában él egy jelentős létszámú választói csoport, amely komoly egzisztenciális és kulturális kihívásokkal küzd, és ez a probléma nem csupán a keleti tartományokban jelentkezik. A Stern a helyzet illusztrálásaként két települést mutatott be. A szászországi Dorfchemnitz településen (885 fő) az AfD 47,4 százalékos eredményt ért el. A megszólaltatott szavazók egyhangúan amiatt panaszkodtak, hogy miközben más eladósodott államok megmentésére, menekültek integrálására rengeteg pénzt fordított a német kormány, addig a település iskoláját bezárták, az utóbbi években sem infrastrukturális, sem munkahelyteremtő beruházásra nem került sor. A Baden-Württembergben fekvő, 120 ezres Pforzheim egykor ékszer- és órákészítő műhelyeiről volt híres, ám ez a gazdasági szegmens mára leépült. Ez különösen a Buckenberg-Haidach városrészben élő, egykori szovjet területről érkezettek közösségét érintette negatívan, akiknek körében az AfD 37 százalék feletti eredményt ért el (Gerwien, 2017).

Mindezek tükrében mégis hiba lenne kizárólag a „vesztesek és elesettek” pártjaként azonosítani az AfD-t (Siri, 2018:142-143). A többi választói csoportban is rendelkezik szimpatizánsokkal, akiknek létszáma ugyan alacsonyabb a párt szavazótáborában, de támogatásuk nélkül nem érhetne volna el a 2016-os és 2017-es sikereket. Összegzésként az állapítható meg, hogy megvalósult a párt vezetőinek azon célkitűzése, miszerint az AfD választási alternatívát jelent mindazoknak, akik elégedetlenek a politikai elittel és kormányzati intézkedésekkel, legyen szó európai integrációról, gazdaságpolitikáról, család- és kultúrpolitikáról, egyéni egzisztenciális helyzetről vagy a bevándorlás és integráció

kérdésköréről. Ennek a „protest identitásnak” az egzisztenciális probléma fontos, de nem kizárólagos eleme.

5.7.3. Az AfD álláspontja

Míg az AfD egykori alapító köre gazdaságpolitikai fókusszal lépett színre, a 2017-es választási program háttérbe helyezte ezt a területet. A 2016-os tartományi választásokon elért sikerek után az elnökségben végképp azok kerekedtek felül, akik gazdaságpolitikai téren is protekcionista irányvonalat követeltek annak érdekében, hogy a párt még hitelesebben képviselhesse „a kisemberek” problémáit. Ez a váltás érzékelhetővé válik a dokumentumban, ami a gazdaság- és adópolitikát „a szociálpolitika részének” nevezi, amelynek feladata, „hogyan az emberek jólétét szolgálja” (AfD, 2017:53). A párt radikális adóreform szükségességét hirdeti, ami magába foglalná az áfa 7 százalékpontos csökkentését, valamint további bért terhelő tételek (adók és járulékok) csökkentését és az örökösödési adó eltörlését (AfD, 2017:50-51). Az AfD a jogszabály által meghatározott minimálbér mellett foglal állást, amit a munkavállalók érdekei szempontjából szükségesnek és hatékony védelmi eszköznek tekint (AfD, 2017:52).

A párt a német gazdaság jövője szempontjából fontosnak tartja, hogy a német vállalatok termelő- és kutatási tevékenységükből is lehetőleg minél magasabb arányt tartsanak meg hazai telephelyeiken. Ennek érdekében az AfD a gazdasági és jogi környezeten túl az oktatásban és az energiaszektorban is olyan változtatásokat tart szükségesnek, amelyek a német vállalatok érdekeit szolgálják (AfD, 2017:53-54).

A német belpolitika napirendjének jellemzőit, valamint a zöldek napirendformáló erejét mutatja, hogy az AfD programjában önálló fejezeteket szánt a klíma és energetika (AfD, 2017:64-67), a közlekedés és infrastruktúra (AfD, 2017:68-70), továbbá a környezetvédelem (AfD, 2017:71-74) témakörének. Mindez azonban korántsem jelenti a fennálló narratívához történő alkalmazkodást. Az AfD ezekben a kérdésekben is élesen szemben áll a német politikai- és kulturális elit által vallott elképzelésekkel. Megkérdőjelezi a párizsi klímaegyezmény és a német kormány 2050-ig megfogalmazott klímavédelmi stratégiájának létjogosultságát, amiket el is törölne (AfD, 2017:65). Ezzel szemben az energiáak mértékét és alakulását, az ipari kémkedést (AfD, 2017:65-67), valamint az élelmiszerek szennyezését (AfD, 2017:72-73) tartja a legkomolyabb aktuális kihívásnak. A hatékony fogyasztóvédelmet pedig kizárólag nemzetállami szinten látja hatékonyan megoldhatónak (AfD, 2017:72-73). Az AfD a benzin- és dízelmotorral hatott járművek gyártásának fenntartása (AfD, 2017:69), a hagyományos energiatermelési módszerek (AfD, 2017:72) mellett foglal állást.

5.7.4. Az AfD elitje

Az AfD-t alakulásakor a „professzorok pártjának” is tekintették, az egyetemi oktatók és tudományos fokozattal rendelkezők kiemelkedő létszáma miatt (lásd 2.5.4. és 3.7.4. alfejezet). A „professzorok pártja” azonban 2015-ben elbukott, majd Lucke köre után 2017-ben Frauke Petry is vereséget szenvedett a radikális nacionalista szárnnal szemben. Kik lettek ennek következtében a párt parlamenti és európai parlamenti képviselői 2017-ben, illetve 2019-ben? A modern, professzionális parlamenti elitről élő képnek megfelelően az AfD parlamenti és EP-képviselőinek esetében is közgazdászok (20/94 és 2/11 képviselő), jogászok (19/94 és 5/11 képviselő) adják a legnagyobb létszámot. Alexander Gauland a párt társfrakcióvezetője jogász, a másik társfrakcióvezető, Alice Weidel közgazdász. Az öt frakcióvezető-helyettes közül a nemesi származású Beatrix von Storch – aki egyben elnökségi tag is (bővebben lásd 3.7.4. alfejezet) – jogász, Leif-Erik Holm pedig közgazdász.

A társfrakcióvezető Alice Weidel politikai karrierútja egyedi az AfD jelenlegi elitjében. Eredetileg Lucke táborához tartozott, a 2015-ös pártszakadást követően mégis a pártban maradt. A 2017 áprilisában tartott kongresszuson pedig Petry helyett lett társlistavezető Alexander Gauland oldalán. A közgazdász doktori cím megszerzését követően befektetési bankárként dolgozott multinacionális vállalatoknál és a Távol-Keleten. Svájcban, a német határ mentén fekvő Biel településen él egy srí lankai nővel, akivel két színes bőrű örökbefogadott gyermeket nevelnek (Amann, 2017). Ezek az AfD központi üzeneteivel totálisan ellentétes életformát jelentő információk azonban hiába kerültek nyilvánosságra a 2017-es kampány során, az AfD támogatottságát érdemben nem befolyásolták.

A jogászok és közgazdászok mellett a *Bundestag*-frakció esetében a műszaki végzettségűek alkotnak még nagyobb csoportot (14/94 képviselő), akiknek többsége vállalkozóként dolgozott a mérnöki diploma megszerzését követően. Ennek a közegnek volt korábban emblemikus személyisége Frauke Petry korábbi társelnök (2013-2017). Petry az NDK-ban nőtt fel, családja néhány hónappal a berlini fal leomlása előtt emigrált az NSZK-ba, ahonnan később evangélikus lelkész férjével költözött vissza Szászországba. Egyetemi éveit során az Egyesült Királyságban is tanult, a vegyész doktori cím megszerzése után önálló vállalattal is szerencsét próbált, ami a 2008-as válság után csődbe ment. Ezt követően kezdett érdeklődni a politika iránt és került kapcsolatba a később az AfD-t létrehozó körrel. Korábban Petry nem volt párttag és szorosabb politikai kapcsolatai sem voltak, 1998 kivételével – amikor az SPD-re szavazott – a választásokon a CDU-t, vagy az FDP-t támogatta. Az AfD-ben olyan szereplőt látott, ami kiáll a hagyományos családmódel és német kulturális örökség mellett (Hoidn-Borchers, 2016). Ambiciózus politikusként összefogott Lucke ellenfeleivel a

hatalomért, a radikális szárny azonban később ellene fordult és végül éppúgy alulmaradt a belső küzdelmekben mint két évvel korábban Lucke. Bár 2017-ben egyéni választókerületi győzelemmel szerzett mandátumot, néhány nappal később távozott az AfD-ből. Új pártja (*Die Blaue Partei*) egyetlen választási sikert sem tudott felmutatni, Petry a 2019-es szászországi választáson is csupán 805 szavazatot, 2 százalékot szerzett új pártja jelöltjeként abban a térségben, ahol a két évvel korábbi *Bundestag*-választáson még 35 százalék felett szerepelt.

47. Táblázat. Az AfD 2017-ben *Bundestag*- és 2019-ben EP-mandátumot szerző politikusainak iskolai végzettsége.

AfD	2017 B (N=94)	2019 EP (N=11)
Diplomával rendelkezik	79	10
Bölcsészstudomány	7	1
Hadtudomány, rendészet	8	0
Gazdálkodás- és közgazdaságtudomány	20	2
Jogtudomány	19	5
Orvostudomány	3	1
Társadalomtudomány	6	0
Természettudomány	1	0
Műszaki	14	1
Agrár	1	0
Nem rendelkezik diplomával	15	1

Forrás: Német szövetségi parlament alsóháza (*Bundestag*), AfD (*Alternative für Deutschland*)

A *Bundestag*-frakción belül a negyedik legnagyobb létszámú csoportot a rendészeti területről rekrutált képviselők alkotják, akik közül a hivatásos katonai múlttal rendelkező bajor Peter Felser frakcióvezető-helyettes, a többiek a frakció másodvonalához tartoznak (pl. Gerold Otten nyugdíjas katonai pilóta, Lars Hermann és Martin Hess rendőrtiszt). Mellettük számos olyan képviselő akad az AfD frakciójában, akik hosszabb időn keresztül szolgáltak hivatásos katonaként, a szolgálati idő alatt valamilyen műszaki végzettséget szereztek (pl. villamosmérnök) majd a leszerelés után saját vállalkozást indítottak és a 2010-es években csatlakoztak az AfD-hez (pl. a kelet-berlini születésű René Springer 12 évet szolgált a haditengerészetnél, 2014-től a brandenburgi tartományi képviselővé választott Gauland munkatársa volt). Bár nem tagja a szövetségi törvényhozásnak, meg kell említeni Georg Pazderski berlini tartományi frakcióvezetőt, aki 41 éven át volt hivatásos katona, először 2015-ben választották a párt elnökségi tagjává, 2017-től 2019-ig az AfD három elnökhelyettesének egyike volt.

Az AfD felülreprezentáltsága a rendészeti szektorban a német politikai napirend visszatérő témája. A helyi politikai szinten, elsősorban az önkormányzati képviselőtestületekben szintén

jelentős létszámban találhatóak olyan AfD-s politikusok, akik korábban rendőrként, vagy hivatásos katonaként szolgáltak. A 2019-es keleti tartományi kampányok (Brandenburg, Szászország, Tübingia) során már nem csupán a német média foglalkozott a kérdéssel, hanem a néhány hónappal korábban hivatalba lépett új védelmi miniszter, Annagret Kramp-Karrenbauer CDU-elnök utasította a tiszti állományt, hogy emeljék fel szavukat az állomány AfD szimpátiájával szemben és lépjenek annak érdekében, hogy kevesebb radikális jobboldali politikus kerüljön ki soraikból.

A párt leghírhedtebb csoportját azonban nem önmagukban a korábbi rendőrök és katonák, hanem a radikálisokat tömörítő szárny (*Der Flügel* és a vele szimbiózisban működő *Patriotischen Plattform*) jelenti, amelyet Björn Höcke tübingiai tartományi vezető irányít. Az elsősorban keleti tartományokra építő platform a kezdetektől szövetségeket látott a Drezdában 2014 ősztől színre lépő nacionalista és iszlámmellenes „Patrióta európaiak a Nyugat iszlamizációja ellen” (*Patriotische Europäer gegen die Islamisierung des Abendlandes*, PEGIDA) mozgalomban, a pártot pedig ki akarták nyitni a német politikai élet jobboldali periferiáján elhelyezkedők számára. A pedagógus végzettségű Höcke személyét is több alkalommal támadták azzal, hogy kapcsolatban állt az NPD-vel, és a platform révén a német szélsőjobboldal akarja átvenni az AfD irányítását. A platform másik emblemikus személyisége 2019. januári kilépéséig⁸⁶ André Poggenburg szász-anhalti tartományi vezető volt. Poggenburg teljesen más közegben, kommunista keletnémet családban szocializálódott és az AfD volt az első párt, amihez 2013-ban csatlakozott. A radikális szárny szívta magába azokat a tagokat és tisztségviselőket, akik határozott baloldali világgéppel rendelkeznek, ugyanakkor az elit- és bevándorlásellenesség miatt mégis az AfD-hez csatlakoztak (Kämper, 2016; Reinbold et al., 2016). A radikális szárnyhoz tartoznak a legmagasabb támogatottsággal rendelkező keleti tartományok vezetői, a tübingiai Höcke mellett a brandenburgi Andreas Kalbitz és a szászországi Jörg Urban is (Hajdú, 2020b kézirat).

A három politikusban közös, hogy nem a *Bundestag*, hanem az adott tartományi parlament képviselői, így a formális elnökségen kívül álló „árnyék hatalmat” képeznek kiemelkedő választási eredményeik révén. Höcke és Kalbitz nyugati születésű, akik jóval az egyesítés után költöztek az új tartományokba. Höcke pedagógus, Kalbitz hivatásos katona volt, később informatikai területen érdekelt kisvállalkozóként dolgozott. Politikailag az AfD megjelenése előtt is aktívak voltak, Höcke a CDU ifjúsági szervezetének (*Junge Union*), Kalbitz a CSU tagja volt, amiket egy idő után nem éreztek elég karakteres jobboldalinak. A mérnök

⁸⁶ Poggenburg utóda a szász-anhalti szervezet élén Martin Reichardt Bundestag-képviselő lett, aki egykor a szociáldemokrata ifjúsági szervezet (*Jungsozialisten*) tagja volt.

végzettségű Urban eltérő pályát futott be, szászországi születésű, helyi zöld mozgalmakban volt korábban aktív, ahonnan később az AfD-hez csatlakozott és Petry távozását követően vette át a szászországi szervezet vezetését.

2019-ben a szászországi Tino Chrupalla lett a párt új társelnöke, aki 2017-ben egyéni választókerületben szerzett parlamenti mandátumot, amelyet megelőzően szobafestőként dolgozott. A Meuthen – Görlitz páros a párt kommunikációja szerint nem a nemi, hanem a társadalmi-politikai egységet hivatott kifejezni: a nyugati, egyetemi oktató EP-képviselő (Meuthen) és a keleti, szobafestő *Bundestag*-képviselő (Chrupalla) az AfD gyűjtőpárti, különböző okokból jelentkező elégedetlenségre épülő szavazatmaximalizáló stratégiáját is megiszemélyesíti.

6. Reurbanizáció – A városok és a településszerkezet átalakulása

„Negyven éven át minduntalan Berlinbe vetett egy erős áramlat Németország nyugati feléről, és egészen a mai napig ott tartott, minden hajlamom és ösztönöm, minden célom és tervem ellenére. Tizennyolc éve Berlinben lakom, anélkül hogy így akarnám, vagy hogy szabadulni tudnék innét. Számos, hozzám hasonló társadalmi osztályból jött kortársammal szintúgy ez a helyzet. Holmi óriásturbina húzott mindannyiunkat e helyre. A malström sodort bennünket ide. Berlin a sorsunkká lett, amint mi, e város áldozatai, meg Berlin sorsává váltunk. Számunkra e problematikus, feltörekvő főváros inkább volt átmenet, mint valós város vagy otthon. Számos lakója nem látott benne egyebet, mint nyughatatlan munkahelyét, amihez jó színházak és nagy éjszakai élet jár, s amit a tavak vagy az erdők közelsége tesz elviselhetővé: egy megújulásmániás termesztés, egy prométheuszi kályha és végül egy krematórium. Történelmileg nézve tán nem is volt több mint krematórium, hogy végezetül még az se maradjon, csak egy szemetesvödör és törmelék halom?”

(Carl Schmitt: Két sír)

Carl Schmitt egy kevésbé ismert, a II. világháborút követő vizsgálati fogsága során írt szövege tartalmazza a fentebb idézett sorokat. Berlin, a birodalmi főváros a XX. század elején a Ruhr-vidéket is megelőző gazdasági centrummá, az akkori világ negyedik legnépesebb városává emelkedett (Németh, 2002:459). A weimari időszakban a politikai, filozófiai viták egyik központi kérdésévé vált, mert alapvetően különbözött a döntő többségében kisvárosi, községi keretek között élő német közösségektől.

A főváros ilyen tartalmú politikai konfliktusként történő megjelenése nem egyedi jelenség Európában. Lipset és Rokkan klasszikus törésvonal-elméletében (Lipset – Rokkan, 1967) az európai politikai rendszereket strukturáló négy ellentét egyikeként nevezték meg a város-vidék törésvonalat. A város-vidék törésvonal kapcsolódik a nacionalizmus-elméletek azon irányzatához, amely szerint visszatérő kulturális ellentétként kell számolni a nemzeteken belüli, rivalizáló nacionalizmus irányzatokkal, amelyek összecsapásának tétje, hogy egy időszakban mely nyelv, nyelvjárás, régió, külpolitikai irány lesz domináns egy ország életében (Hutchinson, 2004).

Bár a város-vidék ellentét az ipari forradalom óta a nyugati politikai élet központi kérdése, számos példát találhatunk arra, hogy nem jelent automatikusan bal-jobb dichotómiát a választói magatartás szempontjából. A skandináv országokban a szakszervezeti mozgalom a fővárosokon kívül született és erősödött meg. Dániában a vidéki kisipar, Svédországban az északi bányák és a faipar, Norvégiában a hajógyártás és a faipar adta a munkásság döntő részét, sőt a tőkekoncentráció és a nagyobb üzemek kialakulása is a gazdagabb északi területeken zajlott. Így a szakszervezetekre épülő szociáldemokrata pártok is tradicionálisan vidéken voltak erősebbek. A városokban pedig az állami bürokráciában feloldódott, hivatali

munkából és kereskedelemből élő polgárságot és elszegényedett arisztokráciát képviselő konzervatív pártok voltak felülreprezentáltak (Gallai, 1998:13-59). Norvégiában ez az ellentét nem csupán a város-vidék és a tőkés-munkás, hanem a többség-kisebbség törésvonal összefonódását is jelentette. A helyi arisztokrácia kihalt a középkori pestis járványokban, így a dán unió idején (1389-1814) dán ügyintézők kormányoztak (Daatland, 2020 kézirat), majd az őket követő svédek (1824-1905) is Oslóban rendezkedtek be. Ennek következtében a XIX. századi nemzeti ébredés időszakában a norvég identitás kialakításának központi kérdése volt, hogy a vidék (*Landsmal*) vagy a főváros (*Riksmal*) kulturális mintázatai lesznek-e a dominánsak (Hutchinson, 2004:340). A skandináv országok mellett más európai országokban is találhatók olyan fővárosok (pl. Madrid, Pozsony, Prága), amelyek egészen az utóbbi évtizedig hagyományosan jobboldali többségűnek számítottak.

A radikális jobboldal kezdetben szintén városi jelenségnek tűnt. A Nemzeti Front első sikerét 1983-ban a párizsi agglomerációba tartozó kisváros, Dreux önkormányzati választásán érte el (16,7%), ugyanekkor Párizs ipari, baloldali térségként elkönyvelt 20. kerületében is 11,3 százalékot tudott felmutatni. 1989 időközi nemzetgyűlési választásain a párt jelöltje fölényesen nyert a Dreux városát is magába foglaló körzetben (61,3%), Marseilles egyik körzetében pedig nagyon közel állt a győzelemhez (47,2%). Bár jelöltjei az 1993-as nemzetgyűlési választás során egyetlen választókerületet sem tudtak megnyerni, a második fordulóban 40 százalék felett szerepeltek Marseille és Nizza több városrészében. A német Republikánusok még az 1989-es EP-választáson elért sikerüket megelőzően 7,5 százalékot kaptak Nyugat-Berlinben. A Flamand Érdek „szülővárosában”, Antwerpenben több mint egy évtizeden át a legerősebb párt volt. Az FPÖ 1991-ben 22,6 százalékot ért el Bécsben, két évvel később 20 százalék felett szerepelt Grazban. A Liga 1993-ban megszerezte Milánó polgármesteri székét (Betz, 1994:4-22).

Az 1990-es évek második felében azonban úgy tűnt, hogy a radikális jobboldali pártok szavazótáborában egyre nagyobb arányt képviselnek a kisebb településeken élők. Belgiumban a Flamand Blokkra adott szavazat az 1980-as évektől három tényezővel mutatott szoros kapcsolatot: munkanélküliség, bűnözés, bevándorló népesség aránya. Mindegyik jelenség nagyobb mértékű volt a városokban (különösen Antwerpenben), mint vidéken, ahol a VB támogatottsága is alacsonyabb volt. Ennek ellenére az ezredfordulóra az antwerpeni körzethez tartozó, gazdaságilag fejlett településeken (pl. Brasschaat, Schoten), sőt az antwerpeni térségen kívül, nem városiasodott területeken is megerősödött a VB. A folyamatot kezdetben az „olajfoltjelenség” analógiájával magyarázták, mely szerint a kisebb településeken élők ugyan közvetlen lakókörnyezetükben nem találkoznak azokkal a problémákkal, amelyek

kiváltják a radikális jobboldalra adott szavazatot, azonban attól félnek, hogy a városokban jelen lévő problémák áttérjednek saját lakhelyükre is (Pauwels, 2011:119-120; Schuermans – De Maesschalck, 2010).

Az „olajfoltjelenség” mellett elterjedt az a magyarázat is, hogy a radikális jobboldal számára multikulturalizmust elutasító világképe miatt inkább a nagyvárosokon kívül nyílik növekedési lehetőség. Norris már arról írt, hogy a radikális jobboldal kifejezetten vidéken, a kisebb településeken tud sikeresen több szavazót megszólítani (Norris, 2005:143). Már az első generációs skandináv radikális jobboldal prototípusának tekintett Glistrup-féle Dán Haladás párt is inkább a vidéki, kisvárosi szavazók körében volt kiugróan népszerű (Lipset, 1995:374-375). Azonban a nagyvárosok is kétarcúak. Míg London globális, multikulturális városként nem jelentett túl kedvező közeget a Brit Nemzeti Párt (*British National Party*, BNP) számára, egyes kelet-londoni városrészek (pl. Barking, Millwall) a párt legkomolyabb fellelegvái közé tartoztak (Bíró Nagy, 2011:234-235). Bécs külső munkáskerületeiben az FPÖ támogatottsága a 2015-ös tartományi választás során 40 százalék körül volt (Hajdú, 2015). A 2016-os osztrák és a 2017-es francia elnökválasztás viszont inkább Norris elméletét igazolta, „tökéletesen” leképezve az új város-vidék ellentétnek is tekintett törésvonalat

Ezt a jelenséget önmagában a migrációval, bevándorló népesség jelenlétével azonosítani félrevezető lehet. Ha a radikális jobboldali pártok eredményeit választásföldrajzi szempontból összevetjük a bevándorlók, kisebbségek által sűrűn lakott területekkel, akkor ellentmondásos eredményekre jutunk. Arra is találunk példát, hogy a multikulturális környezet, a bevándorló háttérű népesség magas aránya mellett emelkedik ki a radikális jobboldal támogatottsága (pl. BNP – északnyugati angol iparvárosok, FPÖ – Bécs, VB – Antwerpen) de arra is, hogy a hiányuk mellett (pl. FP és DF – vidéki dán kisvárosok) figyelhető meg átlag feletti népszerűség. A nyugat- és keleti-európai pártok között ebben a kérdésben azonban eltérés tapasztalható. A Jobbik kivételével a kelet-európai radikális jobboldali pártok éppen ott voltak a leggyengébbek, ahol nagy létszámú kisebbség található. A szlovák SNS Dél-Szlovákiában, a PRM Észak-Erdélyben (különösen Székelyföldön és Szatmár megyében), az SRS a Vajdaság magyarok lakta településein az Ataka (később az Egyesült Patrióták) pedig Bulgária török népességű területein messze elmaradt más térségekben elért eredményeitől (Bíró-Nagy et al., 2011:22-23; Dúró – Hajdú, 2020 kézirat). Az eredményekből az a következtetés vonható le, hogy kisebbség által lakott homogén területeken nincs érdemi mértékű bázisa a radikális jobboldalnak, a vegyes lakosságú területeken pedig más tényezők befolyásolják (pl. gazdasági helyzet, történeti-kulturális hagyományok, rivális politikai szereplők ereje, stb.) hogy milyen támogatottságot tud felépíteni magának egy-egy párt.

6.1. A reurbanizáció jellegzetességei és következményei

A városi lakosság létszáma, belső megoszlása folyamatosan változik, a globális folyamatokhoz igazodva átrendeződik. Az európai nagyvárosokban az 1970-es években volt a legmagasabb a lakosságszám, amit jelentős csökkenés, a 2000-es években pedig enyhe növekedés követett (Jeney, 2007:36). Enyedi György az utóbbi évtizedeket a Van der Berg-féle holland iskolához hasonlóan a modern városfejlődés negyedik szakaszának⁸⁷ tekintette, viszont az utolsó szakaszt nem a tömeges visszaköltözés, újránövekedés, hanem térszerkezeti átalakulás, a városi agglomeráción belüli népesség átrendeződéseként azonosította (Enyedi, 2012:56-78; Szirmai, 2019:28-29).

A történelmi belvárosok újjáéledése nem eredményezte a városi népesség növekedését, a beköltöző közép- és felsőközép-osztály nagyobb méretű lakásokat, szolgáltató intézményeket igényelt mint a kiszorított szegényebb csoportok, ezért az utóbbi évtizedekben inkább a népesség átrendeződése zajlott mint növekedése. Az 1970-es évektől kezdődően a gazdasági és társadalmi folyamatok módosították az urbanizáció addigi pályáját, amely változást felerősítette az informatika fejlődése. A globalizáció hatalmi központjai már nem egy-egy országhoz, hanem a transznacionális vállalatok központjait tömörítő nagyvárosokhoz kötődnek. Ezek a városok kiléptek a nemzeti településrendszerből, nemzetközi szinten összekapcsolódtak, sajátos globális városhálózatot alkotva. Korábban is léteztek jelentős nemzetközi befolyással bíró „világvárosok”, de az egész világra kiterjedő befolyással soha nem rendelkeztek (Enyedi, 2012:69-71).

A globális gazdaság igényei új belső városmagokat hoztak létre, ahol a lakhatás megoldása sokadrangú az igazgatási és üzleti funkciók ellátása mellett. A városközpontokat az 1980-as évektől a globális szinten meghatározó pozíciókat birtokló vállalatokhoz kötődő új osztály foglalta el, amely magas jövedelmű menedzserekből, tőkerészesedéssel rendelkező alkalmazottakból, a globális vállalatokban végzett munkára specializálódottakból áll. Ez az új transznacionális középosztály a szolgáltató szektor fejlődésének produktuma, inkább egy vállalathoz, vagy egy meghatározott szolgáltató tevékenységhez (pl. bankszektor, telekommunikáció) kötődnek, karrierútjuk során lényegében a városok között élnek nem is egy konkrét helyszínen (Szirmai, 2019:248-250). A transznacionális középosztály mellett a kapitalizmus a XXI. századra kitermelte a maga „szuper” elitjét (pl. nemzetközi szervezetek

⁸⁷ A városfejlődés négy szakasza: urbanizáció (városrobbanás, ipari forradalom kibontakozása), szuburbanizáció (nagyvárosi agglomerációk kialakulása), dezurbanizáció (nagyvárosi népesség csökken, elővárosi gyűrű kitágul), reurbanizáció (globális városok kiemelkedése, térszerkezet módosulása).

és pénzintézetek vezetői, globális léptékben befektetők), amely a globalizáció folyamatának további katalizátoraként lép fel és szintén a globális gazdaság központi városaiban koncentrálódik (Kauppi – Madsen, 2018).

Az 1960-as években jelentek meg különböző etnikai és társadalmi kisebbségi csoportok a válságban lévő, olcsó ingatlanokat kínáló városmaghoz tartozó kerületekben. A középosztály elköltözését megkönnyítette ezekből a térségekből, hogy ebben az időszakban kezdődik a nagyvárosokba telepített ipar decentralizációja, a fordista termelési elveken történő túllépés, a nagyvárosi gazdaság kifelé történő növekedése. A szuburbanizáció megteremtette a lehetőséget a vagyonosabbak számára, hogy új környezetbe költözzenek a pusztuló városmagból. A költözést segítette a motorizáció, a személyautó használat és tulajdon elterjedése. A középosztály kiköltözését tovább erősítette a migráció, aminek következtében a központhoz közeli városrészek, munkásnegyedek néhány évtizeden belül hátrányos életlehetőségeket nyújtó, marginális/deviáns élethelyzetekre szocializáló, társadalmi problémákat koncentráló térségekké váltak (Berger, 1998:269-283; Szirmai, 2019:248-250).

Az 1980-as évektől nagy, funkciós rehabilitációs projektek kezdődtek (pl. kikötők, ipari negyedek esetében), amelyek kivitelezésébe sok esetben profitorientált piaci befektetőket is bevontak. Ennek következtében az új, rehabilitált területeken az ingatlanárak drasztikusan emelkedtek, ami fokozta az érintett térségek lakosságának kicserélődését. A rehabilitált, felértékelt területekre a globális gazdaság működésének nyertesei költöztek be (dzsentifikáció), belső szuburbanizációt elindítva, ami révén a leggazdagabbak a városcentrumban, vagy a történetileg is jobb módú városrészekbe koncentrálódtak (Szirmai, 2019:117-118).

Ezek a folyamatok felbomlasztották a korábbi kompakt városokat, a kiköltözés következtében területileg elváltak a lakó- és munkahelyek, miközben a városmagok elveszítették lakófunkciójukat. Az 1980-as évektől erőteljesen gyorsuló szuburbanizáció azonban nem öltött olyan mértéket mint Észak-Amerikában, a fővárosok többsége nagyobb maradt közvetlen környezeténél (pl. Bécs, Berlin, Prága, Róma). A nagyvárosok és a nagyvárosi életforma térbeli expanziója újabb konfliktusokat eredményezett, különösen a nagyvárosok szélén. Az olajválságok következtében leépített ipartelepek környezetében ugyanolyan *slum*-osodás zajlott mint a belső, városmaghoz közeli barnamezős területeken. Ezzel párhuzamosan a középosztály által az 1960-as évektől létrehozott elővárosok (*urban sprawl*⁸⁸) szintén

⁸⁸ Az elővárosok kialakulását (*urban sprawl*) az Egyesült Államokban a New Deal indította el, majd az 1950-es évek lakástámogatási rendszere és a szuburbán életforma átfogó marketingje révén kapott újabb lendületet. Kanadában a felnőtt korba érkező „baby-boom nemzedék” hozta létre az elővárosokat az 1950-es és 1960-as

válságba kerültek. Az egykor fiatal házasként, kiskorú gyermekekkel beköltözők a 2010-es években a nyugdíjkorhatárhoz érkeztek, gyermekeik elköltöztek (sok esetben hitelből vásároltak ingatlant a rehabilitált területeken), gyakorivá vált körükben az 1 fős, vagy 1 szülő házartás, ami a számukra kiépített infrastruktúrát indokolatlanná és fenntarthatatlanná tette (Szirmai, 2019:278-287).

Szintén az 1945 utáni időszakban váltak a nagyvárosok jellegzetes elemévé a lakótelepek. A jóléti támogatási rendszer (bér-, vagy kedvezményesen tulajdonba vehető lakások építése) és a technológiai fejlődés tette lehetővé, hogy a városok szélén, sok esetben zöldmezős beruházként új lakótelepek épüljenek, amiket a lakáshiány, a „baby boom”, majd később a bevándorlás indokolt. Nyugat- és Kelet-Európa lakótelepei között számos hasonlóság akad: a városszerkezeten belüli elhelyezkedés, homogén és uniformizált környezet, a lakosság pedig elsősorban az alacsonyabb képzettségűek és jövedelműek köréből kerül ki. Nyugat-Európában, különösen a francia, holland és svéd lakótelepeken a multikulturális jelleg is erős. Elsősorban az 1960-as és 1970-es évek során épült lakótelepeken tapasztalható az alacsony jövedelemmel, munkanélküliséggel, bűnözéssel és etnikai konfliktusokkal kapcsolatos problémák koncentrálódása. Az 1980-as évek lakótelepein általában kevesebb társadalmi probléma érzékelhető, ugyanakkor ezek esetében is megfigyelhető, hogy a magasabb keresetűek gyorsan elköltöznek, amennyiben Európán kívüli etnikai csoportok jelennek meg (Szirmai, 2019:282-287).

A nagyvárosi régiók az 1960-as és 1970-es években Nyugat-Európa és a világgazdaság motorjaiként funkcionáltak, ami vonzerőt jelentett a vidéki munkaerő-felesleg, a kvalifikált munkaerő és az Európán kívüli vendégmunkások számára is. Ez a nagyvárosokban kulturális, vallási és etnikai heterogenitást eredményezett, ami kezdetben vonzónak és a kreativitást ösztönzőnek tűnt, azonban a civilizációs különbségek súlyos problémákat okoztak. Etnikai koncentrációk, szegregátumok jelentek meg, amelyek társadalmi távolsága fokozatosan növekedett a vagyonosabb és kevesebb társadalmi konfliktussal, hátránnyal küzdő csoportokhoz képest. Új jelenséggé vált, hogy az egyenlőtlenségek és a konfliktusok éppen a legfejlettebb országokban és városrégiókban (pl. New York, Los Angeles, London, Párizs) lettek a leginkább karakteresek. Többközpontú, kulturálisan heterogén, társadalmilag és

évek során, amikor a fiatal házások a városok külső övezetében tudtak családi házhoz jutni, a városcentrumok válsága pedig egybeesett a gazdasági átalakulás kezdetével, az autótulajdon elterjedésével és a középosztály elkülönülési törekvéssel. Az USA és Kanada elővárosai etnikai szempontból is elkülönülnek, elválnak egymástól a fehér felső osztályok és a „mások” (etnikai kisebbségek, szegények) alacsony társadalmi státusú elővárosai (Szirmai, 2019:271-274; 279-282).

térben is rendkívül polarizált nagyvárosok alakultak ki, amelyek egyenlőtlen fejlődést és mobilitási lehetőséget eredményeznek (Enyedi, 2012:52-53).

Az etnikai viszonyok változása, az etnikai kisebbségek koncentrációjával kapcsolatban azt is meg kell említeni, hogy a 2000-es évekre a nagyvárosi koncentráció lett a nemzetközi migráció egyik jellemzője. A XXI. század elején legalább 20 olyan nagyváros volt a világon (Európában 3), ahol a bevándorlók száma meghaladta az 1 millió főt. Egy másik olvasatban 25 olyan város volt már ebben az időszakban, ahol a bevándorlók aránya meghaladta a helyi lakosság 25 százalékát. Nyugat-Európában különösen markáns vonás a migránsok nagyvárosokban történő erős koncentrációja: Amszterdamban, Brüsszelben, Frankfurt am Mainban és Londonban a migránsok aránya a 2000-es években megközelítette a lakosság egynegyedét (Pólyi, 2012:19-27).

A migráció kulturális elemeivel és következményeivel foglalkozó kutatások arra a következtetésre jutottak, hogy a bevándorló ragaszkodik kulturális környezetéhez (Roth, 1999), a tárgyi kultúra a kulturális identitás részét képezi (Dibbits – Roukens, 2002), ami az otthoni és háztartási eszközökön túl a külső terekre vonatkozó igényeket is meghatározza. Ennek következtében nem egyedülálló személyek, hanem komplex kulturális világok vándorolnak a migráció keretében (Basu – Coleman, 2008; Szilasi, 2012), amik utcák, vagy akár egész városrészek arculatát képesek viszonylag rövid idő alatt átformálni.

Brüsszel Ixelles kerületében még az 1950-es években jött létre a városba érkező, kongói ösztöndíjas egyetemisták szálláshelyeként szolgáló centrum (Maisaf), amelynek a környezete a későbbiekben is migrációs célpont maradt. Belgium a 2000-es években is a negyedik legnépszerűbb kivándorlási célnak számított a kongói migránsok körében, akik évtizedeken át telepedtek le Ixelles kerületben, a maguk igényei szerint formálva a Maisaf környezetét. A 2000-es évekre egy afrikai mikrovárosrész alakult ki Brüsszel egyik belvárosi, korábban középosztály által lakott kerületében, a szolgáltató- és kereskedelmi egységek (pl. fodrászat, ruhabolt, étterem, szórakozó hely) mind a környező, kongói lakosság igényeinek megfelelően szervezik működésüket (Szilasi, 2012).

Ixelles kerület átalakulása a belga főváros globális várossá válásának keretében zajlott. A város nemzetközi politikai intézmények (EU, NATO) központjává vált, amelyek következtében a történelmi városközpontot erős dezentifikáció jellemzi, magas jövedelmű és státuszú lakossággal, akik a kormányzati, igazgatási és szolgáltató szektorban dolgoznak. A hagyományos városi elit, a középosztály és a szakképzett munkásság a városkörnyéki zöldövezeti kertvárosokba költözött. A köztes kerületek többnyire alacsony státuszúak, szakképzetlen munkások és alacsonyan iskolázott munkanélküli bevándorlók lakják őket. A

Csatorna zónának nevezett, Senne folyó brüsszeli szakaszán fekvő városrészekben a munkanélküliség eléri az 50 százalékot. Az érintett kerületek lakossága elsősorban Törökországból és észak-afrikai államokból érkezett bevándorló, de az EU keleti bővítése után ide költöztek a kelet-európaiak is, mert ezeket az ingatlanárakat tudták megfizetni⁸⁹. Egyes részeken az etnikai szerkezetnek megfelelő „rehabilitáció” is megfigyelhető, vagyis az etnikailag homogén szerkezetű kerületeken elkezdődött az adott társadalmi közegen belüli hierarchia leképeződése a városrész szerkezetében (Szirmai, 2019:130-133).

A brüsszeli afrikai/kongói városrész ennek tükrében csak egyetlen kiragadott példa arra vonatkozóan, hogy a migráció hogyan strukturálja újra a nyugati nagyvárosokat. A kínai, arab és más jelzőkkel illetett negyedek korábban is léteztek egy-egy világkereskedelmi szempontból jelentős városban, azonban olyan mértékben nem váltak dominánssá mint ami az utóbbi évtizedekben, a városfejlődés negyedik szakaszában tapasztalható.

Korábban a város és vonzáskörzete egyaránt hierarchikus elrendezést tükrözött. A falvak egy közeli kisvároshoz kapcsolódtak, a kisváros vonzáskörzete felett egy regionális igazgatási és gazdaság szervezési feladatot is ellátó nagyobb város állt, amelyek felett a világgazdasághoz kapcsolódást biztosító nagy- és fővárosok helyezkedtek el. E szabályos vonzáskörzetekben volt néhány speciális funkcióval rendelkező kivétel (pl. gyáripár, gyógyfürdő), amelyek azonban számos ponton csatlakoztak környezetükhöz. Christaller klasszikus elmélete (1933) által leírt hierarchia azonban már a XX. században felbomlott, a korábban fő szervezőelvnek tekintett távolságminimalizáló cél jelentősen veszített erejéből. Helyébe a piaci előnyök maximalizálása lépett, ami a népesség mobilitásának növekedése majd az informatika fejlődése mellett teljesen felborította a korábbi hierarchiát, így számos, korábban kulcsszerepet betöltő város (pl. agrártermékeket elosztó kereskedő kisváros, nyersanyagtermelést biztosító bányászváros) elveszítette jelentőségét (Enyedi, 2012:72-73).

A globális gazdaságban elsősorban a globális tőke területi igényei szabják újra a területi társadalmi struktúrát, településszerkezetet, társadalmi egyenlőtlenségeket. Ahova nem érkezik globális tőke, onnan a transznacionális vállalatok rövid időn belül elmennek. A tőke és a munkahely távozásával pedig megszűnnek azok a tényezők, amelyek a középosztályosodást korábban táplálták (Szirmai, 2019:67-70). Ez megtörténhet települések viszonylatában és nagyobb városok esetében a városrészek viszonylatában is. A dzsentifikáció és a marginalizáció, szegregáció folyamata így párhuzamosan települések között vagy akár

⁸⁹ A három brüsszeli övezet jellegzetességeivel magyarázható, hogy bár a brüsszeli régió gazdag, a belga GDP egyharmadát termeli, a lakosság jelentős része szegény. A város 710 ezer munkahelyének több mint 90 százaléka a harmadik és negyedik szektorba tartozik, az igazán jó fizetést nyújtó állások azonban a Csatorna zóna migrációs háttérű lakossága számára többnyire elérhetetlenek (Corin et al., 2013:24; Szirmai, 2019:130-133).

ugyanazon településen belül is lejátszódhat. A „globalizáció vesztesei” ennek következtében térben is elkülönülnek a „globalizáció nyerteseitől”. Akik a leginkább kapcsolódnak a globális tőkéhez, ezzel együtt mobilak, akár országhatáron túl is képesek követni munkaadójukat, amely ha változtatja is székhelyét, nagy valószínűséggel valamely másik nyugati nagyvárost választja.

Ez azt eredményezi, hogy a nagyvárosokban azok a társadalmi csoportok kerülnek többségbe, amelyek tagjai az irodalom jelenlegi álláspontja szerint nem a radikális jobboldali szavazói: a globális gazdaság haszonélvezői, a transznacionális menedzser réteg és az etnikai kisebbségek. Előbbi a globális tőkével összefonódva, azt követve tölti ki a városmagot, a történeti szempontból kiemelt és a rehabilitált zónákat. Utóbbi pedig fokozatosan tölti ki azt a köztes teret, amely klasszikus közép-, alsóközép- és munkásosztály visszaszorulásával, kiköltözésével keletkezett.

Ez magyarázatot adhat arra, hogy miért alacsonyabb a radikális jobboldal támogatottsága az utóbbi években a nagyvárosokban, illetve miért tapasztalhatóak drasztikus különbségek nagyvárosi kerületek eredményei között. A választási eredmények hasonlóságot mutatnak a kelet-európai mintázatokkal is, ahol a radikális jobboldali pártok támogatottsága többnyire azokon a területeken a legacsonyabb, ahol a támadott közösség, kisebbség koncentráltan él. Ugyanez a helyzet alakult ki a 2010-es évekre a nyugat-európai nagyvárosok többségében is.

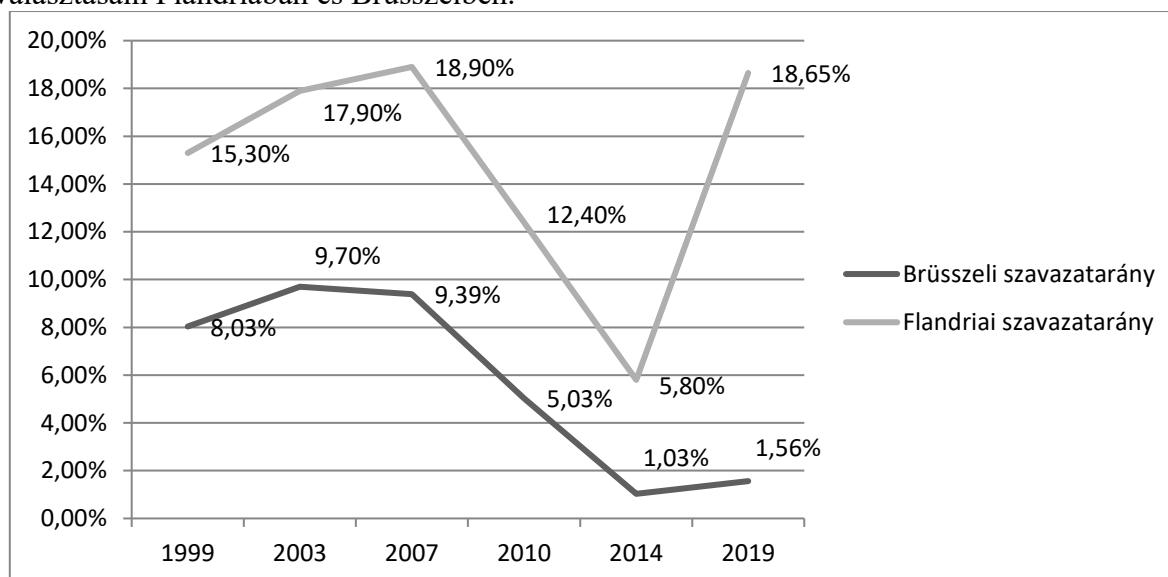
6.2. A város-vidék törésvonal újjászületése?

A radikális jobboldali pártok egy része agrárpárti gyökerekkel is rendelkezik. A Svájci Néppárt (Dúró et al., 2020 kézirat) és az Igaz Finnek (Dúró, 2020 kézirat) is olyan egykori agrárpártokból alakult ki, amelyek a döntően a skandináv országokban követett politikai centrum irányába történő törekvéssel szemben a pártrendszer jobbszéle felé mozdultak el és ott építették újjá önmagukat a protekcionizmusra és elitellenességre támaszkodva. Ezek az esetek azonban a radikális jobboldali pártcsaládon belül kisebbséget alkotnak a fejezet bevezetésében említett pártokhoz képest, amelyek kezdetben kiemelkedően jó eredményeket értek el városi környezetben. Hogyan váltak azonban felülreprezentálttá a nagyvárosokon kívül azok a pártok, amelyek a vidéki térségekben nem építhettek komoly szervezeti bázisra, számos rivális szereplővel ellentétben?

A választ valószínűleg a városok átalakulásának az előző fejezetben bemutatott jellegzetességei szolgáltatják. A brüsszeli példánál maradva a belga főváros azért is különleges politikai aréna, mert a flamand-vallon dichotómia mentén elválasztott régiókban egymástól elkülönült pártrendszerek működnek, amelyek viszont a fővárosi régióban

találkoznak. Maga a főváros eredetileg is vallon többségű volt, így a flamand szeparatizmust hirdető Flamand Érdek a flamand területekkel szemben erősen korlátozott méretű szavazótáborra támaszkodhatott alakulása óta. Az utóbbi két évtized választási eredményei azonban azt mutatják, hogy a párt gyakorlatilag eltűnt a fővárosból, aminek elsődleges oka, hogy gyakorlatilag nincs is olyan társadalmi csoport, amit meg tudna szólítani. A város globális gazdaságban és európai igazgatásban betöltött szerepéből hasznot húzó, városmagban élő transznacionális középosztály és a város kertvárosi peremterületén élő – többségében vallon etnikumú – egykori városi elit és középosztály egyaránt abban érdekelt, hogy az európai integráció folytatódjon, a gazdasági protekcionizmus pedig viasszaszoruljon. A jelentős méretű migrációs háttérű lakosság számára a bevándorlásellenes VB szintén nem vonzó, ami azt eredményezi, hogy a városban alig akadnak olyanok, akik a VB potenciális szavazói lehetnek. Bár a 2019-es helyhatósági választáson a VB a harmadik helyen végzett a főváros flamand ajkú szavazóinak körében, ez csupán 5.838 szavazó támogatását jelentette. Az ugyanazon a napon rendezett parlamenti választás keretében a VB brüsszeli regionális listájára 7.824 fő szavazott, ami nem volt elegendő parlamenti mandátumhoz, utoljára 2010-ben tudott a VB szövetségi parlamenti helyhez jutni a brüsszeli választókerületből.

2. Ábra. A Flamand Érdek eredményei az utóbbi két évtized szövetségi parlamenti választásain Flandriában és Brüsszelben.

Forrás: Belga Szövetségi Közzolgálati Hivatal (*Federale Overheidsdienst Binnenlandse Zaken*)

Ha nem is ilyen drasztikus mértékben, de az utóbbi választások során szintén alulreprezentált volt fővárosában a disszertációban vizsgált négy radikális jobboldali párt. Kiugróan magas különbség a francia esetben és a 2016-os osztrák elnökválasztás során tapasztalható, a holland, osztrák és német esetben az érintett pártok alulreprezentáltságának mértéke kisebb.

48. Táblázat. Az RN, PVV, FPÖ és AfD támogatottsága az utóbbi évek választásain az érintett országokban és fővárosaikban.

Párt	Év	Választás	Eredmény	Főváros	Különbség
FN/RN	2017	elnök 1.	21,3	5,0	- 16,3
		elnök 2.	33,9	6,1	- 27,8
		parlamenti	13,2	3,2	- 10,0
	2019	európai parlamenti	23,3	7,2	- 16,1
PVV	2017	parlamenti	13,1	6,8	- 6,3
	2019	európai parlamenti	3,5	1,9	- 2,6
FPÖ	2015	tartományi	-	30,8	-
	2016	elnök 1.	35,1	22,7	- 12,4
		elnök 2.	46,2	34,3	- 11,9
	2017	parlamenti	26,0	21,3	- 4,7
	2019	európai parlamenti	17,2	14,4	- 2,8
		parlamenti	16,2	12,8	- 3,4
AfD	2016	tartományi	-	14,2	-
	2017	parlamenti	12,6	11,4	- 1,2
	2019	európai parlamenti	11,0	9,9	- 1,1

Forrás: Francia Belügyminisztérium, Választási Iroda, Osztrák Belügyminisztérium, Szövetségi Választási Iroda

Párizs kiugró értékét magyarázhatja, hogy a párizsi régió minden társadalmi mutató szempontjából polarizáltabb mint a francia társadalom általában. Egyszerre koncentrálódik a városban a nagypolgári elit, az arisztokrácia, a régi nehézipari munkásság maradványa, a hivatalnok réteg, az új transznacionális középosztály és az egyre gyarapodó, szegény és hátrányos helyzetű migrációs háttérű lakosság, ami egy rendkívül összetett társadalomszerkezetet eredményez (Szirmai, 2019:119-124). Bár a várost 1977-2001 között jobboldali polgármesterek vezették, azóta folyamatosan baloldali polgármester van hivatalban. Az FN számára sosem jelentett komoly terjeszkedési lehetőséget, a rozsdáövezetek és a problémás kerületek ellenére sem. A 2012-2017 közötti ciklus helyhatósági választásain a párt megerősítette pozícióit hagyományos déli (Var, Vaucluse, Gard) és új északi (Aisne, Pas-de-Calais, Haute-Marne) fellegvéraiban, ami mellett olyan vidékeken is jó eredményeket ért el, ahol korábban nem kellett számolni jelenlétével (pl. Cher, Charente-Maritime). Különösen jó eredményeket ért el ebben az időszakban azon kisvárosokban (pl. Hénin-Beaumont, Beaucaire, Cogolin, Le Pontet, Fréjus), amelyek polgármesteri székét megszerezte a 2014-es önkormányzati választáson (Shields, 2016:400-401; Shields, 2018:372-376). Azonban minél inkább emelkedett a párt támogatottsága vidéken, annál inkább érzékelhetővé vált hátránya a fővárosban, ahol az országos tendenciákkal ellentétben még csökkent is támogatottsága a korábbi évtizedekhez képest.

Hollandia nagyvárosainak többsége, így Amsterdam is évszázadok óta rendkívül polarizált volt, ahol számos vallási és etnikai kisebbség élt. Az 1990-es években a holland Centrupártok például a Flamand Érdekhez hasonlóan ott rendelkeztek a leglátványosabb támogatottsággal, ahol a legtöbb bevándorló élt. Az 1994-es önkormányzati választáson összesített eredményük 10 százalék feletti volt a holland nagyvárosokban (Amsterdam, Hága, Rotterdam, Utrecht), ami megegyezett a korábbi évek tapasztalataival – még ha a korábbi választásokon alacsonyabb eredményt is értek el (Ignazi, 2006:167). Ennek következtében terjedt el az a nézet, hogy a nyugati, urbanizálódott területek bevándorlásellenes szavazói alkotják a Centrupártok támogatóinak jelentős részét (Mudde, 2000:121).

A Centrupártoknál jóval magasabb támogatottságú PVV ezzel szemben alulreprezentált Amsterdamban és a nagyvárosok agglomerációjában, illetve a távoli, egykori nehézipari térségekben (pl. limburgi bányavidék, groningeni földgázkitermelők környéke) rendelkezik a legmagasabb szavazatarányokkal (Vossen, 2017:113-116). A nagyvárosok (Amsterdam, Hága, Rotterdam) kerületei között is jelentős különbségek mutatkoznak a PVV támogatottsága szempontjából. A magasabb jövedelmi és iskolázottsági mutatókkal rendelkező városrészek inkább a liberális, progresszív pártok (VVD, D66, GL) szavazói, ahol a PVV alulreprezentált. Ugyanez igaz az egyetemi városrészekre, valamint bevándorlók által lakott területekre, szegregátumokra. Ez utóbbiakban a PvdA, vagy a Denk a domináns. Ezzel szemben magas támogatottsággal rendelkezik az alsóközéposztály által lakott térségekben, valamint az agglomerációs településeken (pl. Almere, Lelystad, Spijkenisse, Westervoort), ahova jelentős számban költöztek az elmúlt évtizedekben olyanok, akik nem tudtak azonosulni a nagyvárosok egyre erőteljesebb multikulturális arculatával (van Gent et al., 2014; de Voogd, 2016).

Bécsben a jóléti állami beavatkozásnak köszönhetően kevésbé éles a társadalmi polarizáció, a globális hatások alól azonban az osztrák főváros sem tudta kivonni magát. A funkcionális átalakulás következtében a belvárosi kerületeket csak a felső-középosztály tudja megfizetni, így a magas státuszúak a városmagot jelentő, és a nyugati, hegyvidéki elit kerületekben koncentrálnak. A külföldi születésű lakosság társadalmi pozíció, képzettség és etnikum szerint koncentrálnak elsősorban az egykori ipari, munkás kerületekben: törökök a 15. kerületben (Rudolfsheim-Fünfhaus), délszlávok a 11. kerületben (Simmering) találhatók kiemelkedően magas arányban (Szirmai, 2019:128-130).

Bécs a szakszervezetek mellett a szociáldemokraták másik hagyományos fő politikai erőforrása, hatalmi bázisa. Az első köztársaság idején az egyetlen tartomány volt, amelyet a

szociáldemokraták irányítottak, 1945 után megszakítás nélkül az SPÖ adja a város főpolgármesterét és birtokolja hagyományosan a kerületi polgármesteri székek döntő többségét is (Dachs, 2006). Az évtizedek során az önkormányzatokon, valamint a szakszervezeteken keresztül a szociáldemokraták rendkívül erős hálózatot építettek ki a városban. A hatalmi gépezet egyik alapja az önkormányzati bérlakás-állomány (Hajdú, 2015:6-7). Bécsben a keresztényszocialisták a kisiparosokra koncentráltak, ezért a tanárok, újságírók, akadémikusok és más szabad foglalkozásúak a harmadik táborhoz csatlakoztak a századfordulón (Bruckmüller, 1987:443). Ez a történelmi gyökere annak a jelenségnek, hogy az FPÖ bécsi szavazótáborában mindig igen magas arányban találhatók szabadfoglalkozású és magasan képzett értelmiségiek. Ez a tábor bővült ki nagyszámú munkás szavazóval (lásd 5.6.2. alfejezet), akikre építkezve a párt a 2015-ös tartományi választáson átlépte a 30 százalékos szintet (Hajdú, 2015). A 2016-os elnökválasztás tapasztalatai szerint nagyjából ez az a szint, amit az FPÖ a fővárosban el tud érni. Az „Ibiza-botrány” azonban megroppantotta ezt a bázist, a 2019-es választásokon az FPÖ támogatottsága 15 százalék alá esett Bécsben.

Berlin sajátos eset, ahol a történelmi okok miatti kettéosztottság után az újraegyesítés és a globális folyamatok együtt alakították át a város szerkezetét. A gazdasági szerkezetváltás magas munkanélküliséget és elszegényedést eredményezett, amivel párhuzamosan a nyugati kerületekben már 1989 előtt is nagyarányú bevándorló lakosság⁹⁰ létszáma tovább emelkedett. A magasabb jövedelmű és iskolázottságú lakosság jelentős része a déli agglomerációba, vagy nyugati rész hagyományos elitkerületeibe költözött. A barnamezős területeket vagy a szabadfoglalkozású, multinacionális vállalatoknál és közigazgatásban foglalkoztatott réteg vagy bevándorlók töltötték fel. A keleti oldal lakossága a jelentős változások ellenére homogénebb, kevésbé iskolázott és alacsonyabb jövedelmű maradt (Szirmai, 2019:124-127).

Berlin az egyesítést követően is speciális „mikrokozmoszt” alkotott, amelyet 1990-től CDU-s polgármesterek vezetésével nagykoalíció irányított. A pártfinanszírozási botrány azonban elsöpörte a CDU-t, a baloldali többség előrehozott választást kezdeményezett 2001-ben, amelyet az SPD és a posztkommunisták 10 éves kormányzása követett. Az 1999-ben még 40 százalék felett szereplő CDU sosem állt fel a 2001-es vereségből, támogatottsága azóta minden tartományi választáson 25 százalék alatt maradt. A baloldali városvezetés alatt Berlin arculata és lakossága baloldalibbá vált, vagy más nézőpontból visszatért ahhoz az örökségéhez, amelyet a radikális elképzelések és alternatív életmódok határoztak meg

⁹⁰ 1989-ben a nyugati rész lakosságának 15 százaléka, a keletinek 1,6 százaléka volt bevándorló (Szirmai, 2019:125).

(McKay, 2001). A berlini CDU hiába próbált alkalmazkodni az új körülményekhez és vált a párt legliberálisabb tartományi szervezetévé, a nyugati kerületek idősebb, templomba járó szavazóin kívül nem igazán tudta bővíteni táborát. A CDU a város nyugati, külső kerületeibe szorult vissza, a belvárosban a zöldek váltak dominánssá (különösen Keuzberg-Friedrichshein kerületben, ahol erőteljes dzsentrifikáció zajlott), a Linke támogatottsága pedig a keleti városrészben maradt a legmagasabb. A 2011-es tartományi választás a baloldal elsőprő sikerét hozta, a 23 százalékos CDU mellett 4 baloldali párt (SPD, Zöldek, Linke, Kalózpárt) szerzett mandátumot (McKay, 2012:230-235). 2016-ban megmaradt a baloldal előnye, azonban az erőviszonyok jelentősen módosultak, többek között az AfD megjelenése miatt. Az AfD különösen jól szerepelt azon kerületekben, amelyek korábban a Linke fellegvárának számítottak (pl. Lichtenberg, Marzahn-Hellersdorf), néhány egyéni mandátumot is szerzett ezekben a kerületekben.

A város-vidék – amit jelenlegi formájában talán szerencsésebb lenne globális város kontra vidék törésvonalnak nevezni – törésvonal iránti érdeklődés a 2016-os brit népszavazás és Trump elnökválasztási győzelme után erősödött fel. A médiában olyan vélemények is teret kaptak, hogy Kriesi és szerzőtársai által megfogalmazott GAL-TAN törésvonal (Kriesi et al., 2006) olyan mértékű területi különbségekben is megmutatkozik a választások során, hogy már a választók ideológiai alapon történő területi elkülönüléséről is lehetne beszélni. Ez azonban inkább tekinthető politikai szándékoktól is vezérelt túlzásnak, a választók területi elkülönülése ennél jóval összetettebb kérdés. A Brexit népszavazás esetében például az iskolai végzettség, a kor és a közvetlen környezet politikai kultúrája jóval erősebb kapcsolatot mutatott a népszavazás során leadott voksra vonatkozóan mint a lakóhely (Johnston et al., 2018a). A lakóhelynél nagyobb hatásúnak tűnt a Brexit és a 2017-es francia elnökválasztás során a lakáspiac változása. Az 1980-as és 1990-es évek irodalma még azt állította, hogy az ingatlan tulajdonosok körét magasabb választási részvétel és inkább jobboldali szimpátia jellemzi. Az utóbbi másfél-két évtized azonban komoly változásokat eredményezett ezen a területen is. A lakáspiac a „hanyatlás érzet” egyik fontos elemévé vált város-vidék és nagyvárosi kerületek viszonylatában is. A piac reagál a gazdasági-szociális körülményekre, aminek következtében az ingatlan tulajdonosok egyaránt válhatnak a globalizáció nyerteseivé és veszteseivé. A legnagyobb vesztesek azok, akik nem csupán munkahelyüket veszítik el a globális folyamatok következtében, hanem saját tulajdonú lakásuk is elértéktelenedik (Adler – Ansell, 2020).

Az amerikai elnökválasztás tekintetében a területi különbségek jóval hangsúlyosabbnak bizonyultak a nyugat-európai értékeknél, illetve a különbségek mértékének változása jelentett

érdekes folyamatot. Korábban Abrams és Fiorina úgy vélte, hogy a választók „területi szegregációja” nem alátámasztott empirikus módszerekkel (Abrams – Fiorina, 2012:205-206), az elnökválasztási eredmények hosszabb időtáv szerinti összehasonlítása azonban erősen árnyalja ezt az álláspontot. A demokrata és republikánus jelöltek közötti különbségek mértékének alakulása ugyanis azt mutatja, hogy jelentős polarizáció zajlik az amerikai választók körében, ami területi vetületet is kap. Azoknak a területi egységeknek (*counties*) a száma ahol az egyik jelölt 20 százalék feletti győzelmet aratott (*landslide*) jelentősen emelkedett 1992-2016 között. Azok a területek, ahol korábban az egyik oldal minimális előnnyel rendelkezett drasztikus különbségek alakultak ki, amivel együtt csökkent a billegő körzetek száma is. A nagy multikulturális városokban drasztikusan csökkent a republikánus szavazatok száma, miközben a kisvárosi és vidéki térségekből szinte eltűntek a demokraták (Johnston et al., 2018b). A politikai polarizáció területi szempontból is érzékelhető drasztikus növekedése újabb inspirációt jelentett azon kutatások számára, amelyek szerint a város-vidék törésvonal korábban sem elsősorban gazdasági, hanem kulturális konfliktust jelentett, amelynek új mintázatokot hordozó megerősödése elválaszthatatlan a modern populizmus kérdésétől.

6.3. A város-vidék ellentét és a modern populizmus születése

A populizmus kérdése, az „elit és a választók/egyszerű emberek” konfliktusa az utóbbi évek során egyaránt megkerülhetetlen témává vált a politikai kommentátorok megnyilvánulásaiban és a politikatudományban is. Az 1990-es évek a kommunizmus és más autoriter rezsimek (pl. Pinochet tábornok uralma Chilében, dél-afrikai apartheid) bukásának hatására kialakult eufória uralkodott a nyugati világban, így a politikatudományban is. A 2000-es években egyre erősödő pesszimista hangulat azonban ezen a területen is érzékelhetővé vált és a 2010-es évtizedre központi kérdéssé vált, hogy a „populista kihívás” (Kriesi, 2014) milyen hatást gyakorol az európai politikai rendszerekre, miként jelentkezik a választói magatartás, a politikai kommunikáció, a kormányzás és közpolitika alkotás területén.

A populizmus azonban nem új jelenség a politikában és a politikatudományban sem. A demagóg eredeti görög jelentése szerint az emberek vezetője. A demagógia a politikai kerítés, meggyőzés sajátos művészete. Az ókorban azokat a politikusokat nevezték így, akik saját céljaik érdekében kivételes retorikai képességeiken keresztül kihasználták az emberek félelmeit. Ez a fajta politikus-típus sosem tűnt el a nyugati világból, lételeme a demokrácia, ahol szabadon hallathatja hangját. Weber a demagóg fogalmával kapcsolatban A politika mint hivatás című művében kiemeli, hogy „Az alkotmányos állam, legfőképpen pedig a

demokrácia létrejötte óta Nyugaton a demagóg a vezető politikus típusa. A szó kellemetlen mellékíze nem feledtetheti, hogy nem Kleón, hanem Periklész viselte e nevet.” (Weber, 1998:175).

Gellner és Ionescu 1969-ben megjelent, populizmussal foglalkozó kötete (Gellner – Ionescu, 1969) mindezek ellenére nem tárgyalta Nyugat-Európát, hanem Észak- és Latin-Amerikára fordított kiemelt figyelmet. Azok a jelenségek, amikkel a nyugati politikatudomány a populizmus megjelenését és megerősödését magyarázza (pl. gazdasági és kulturális globalizáció, ideológiailag koherens mainstream pártok stabil napirendformáló erejének csökkenése, bevándorlás, ideológia- és osztályalapú politika hanyatlása) már jóval korábban jelentkeztek és markánsan befolyásolták az amerikai államok politikai folyamatait, így a modern politikai populizmus születése az amerikai kontinenshez, azon belül is az Egyesült Államokhoz köthető (Albertazzi – McDonnell, 2008:1-2).

A XIX. század végén jelentkező amerikai populizmus gyökerét a farmer tradíció adta. A középnyugati területeket benépesítő telepeseket idealizálók dicsőítették a vidéki életet és a farmergazdaságok sikerét tekintették a gazdasági stabilitás feltételének. A Texas és Kansas államokban szerveződő közösségekre épülve 1887-ben alakult meg az Országos Farmer Szövetség (*National Farmers' Alliance*), amely a mezőgazdasági érdekek képviselete mellett átfogó gazdaságpolitikai reform (pl. belső vámok eltörlése, monopóliumok megtörése) szükségességét hirdette. A mozgalom a polgárháború utáni gazdasági konjunktúra váratlan és gyors hanyatlása idején gyorsan népszerűvé vált, követeléseit nem csupán a gazdák, hanem bányászok, szakszervezeti aktivisták, protestáns vidéki vállalkozók körében is komoly visszhangra leltek (Bozóki, 1994:33-35).

1892-ben a farmer mozgalom képviselői létrehozták a Néppártot (*People's Party*), amitől gazdasági és politikai követeléseik megvalósítását remélték. A Néppárt ellenezte, hogy külföldiek földet vásárolhassanak az USA területén, politikai változásként pedig népszavazás és titkos választójog bevezetését, valamint a szenátorok közvetlen választását, az elnök és az alelnök újraválaszthatóságának megszüntetését ígérte. Néhány államban a párt képviselői az új bevándorlók számának korlátozását is követelték. Az 1892-es korlátozott sikerek (James B. Weaver tábornok „csak” 4 tagállamban nyert az elnökválasztáson) után a Néppárt a Demokrata Párttal kötött szövetséget, ami után fokozatosan eltűnt a politikai versenyből, a demokraták pedig közel két évtizedre a Közép-nyugat többségi pártjává váltak. Bár a Néppárt nagy reformprogramja elbukott, a párt által hirdetett értelmiség- és elitellenesség, a városokkal szembeni gyanakvás, a vidéki „*self-made*” gazdálkodás idealizálása, továbbá a kicsi és ellenőrizhető, ugyanakkor a nagytőke és külső fenyegetések ellen határozottan fellépő

szövetségi állam – kissé ambivalens – eszménye beépült az amerikai politikai gondolkodásba. Néhány követelése (pl. kedvezményes hitelprogram) pedig a XX. század első felében meg is valósult (Bozóki, 1994:35-39).

A populizmus az ezredforduló idején vált kiemelt érdeklődéssel kísért témává az európai politikatudományban. Kezdetben vitatott volt, hogy a populizmus pusztán politikai stílusnak, vagy annál jóval komplexebb politikai jelenségnek, akár önálló ideológiai irányzatnak tekinthető. Olyan politikai kommunikációt minősítettek populistának, amelyben az „emberek” homogén, erényes közösségként kerülnek ábrázolásra (Taggart, 2002), számítanak hivatkozási alapnak a populista vezető számára (Canovan, 2002) a „korrupt” elittel szemben (Mudde, 2004). Ez a politikai stratégia különösen sikeresnek tűnt az állammal összefonódó kartellpártokkal (Mair, 2009) szemben, átalakuló politikai környezetben (Kriesi, 2014), így rendkívül különböző ideológiai elemekkel lehetett kombinálni. A politikai közösség, „az emberek” ugyanis többféle értelmezési lehetőséget kínálnak a politikusok számára. A „nép”, politikai közösség szuverén hatalom forrásaként történő értelmezése sajátos demokrácia vízió előtt nyit utat (pl. Hans-Peter Martin). A kulturális kötelékek által összefogott nemzetre hivatkozás jobboldali populizmus (pl. Jörg Haider), az osztályközösség pedig baloldali populizmus (pl. Gregor Gysi) számára jelenthet hivatkozási alapot (Mény – Surel, 2002).

Az ezredforduló után sikeresnek bizonyuló, különböző populista formációk között azonban a stíluson túl mégis mutatkoztak közös elemek. Ilyen a már említett tömeg-elit dichotómia. Eszerint az emberek homogén és alapvetően jó, értékes közösséget alkotnak. A megosztottság az értelmiség, az elit tevékenységének következménye. A kormányzati pozíciókat birtoklók azért nem az emberek érdekei szerint cselekednek, mert morálisan rosszak. Ha az emberek összefognak a populista vezetővel, akkor úgy működtethetik a politikai rendszert, ahogyan annak működnie kell: a választók döntéseivel, valódi érdekeik szerint. Ez azért lehetséges, mert a saját közösség kultúrája és életmódja alapvetően jó, amit előnyben kell részesíteni másokkal szemben. A vezető, a párt, a mozgalom, aki ezt kimondja, egy az emberekkel, ezért tudja őket hitelesen képviselni (Albertazzi – McDonnell, 2008:6-7).

Ez az értelmezés kínált újabb lehetőséget azok számára, akik politikai stílusnál mélyebb jelenséggként értelmezik a populizmust. Pappas (2016) szerint a populizmus azért tekinthető jóval többnek mint stílusnak, mert morális alapokra, azokon keresztül az „emberek és az elit” feloldhatatlan konfliktusára hivatkozik. Ebben a konfliktusban a populisták mind a két félről monolitikus képet hirdetnek, elutasítják a politikai intézményeket, amiket az elit által kreált, politikai versenyt torzító tényezőknek tartanak, a helyes útnak pedig a többség által hozott elismert döntéseket tekintik a különböző kisebbségek érdekeit egyeztető mechanizmusokkal

szemben. Pappas (2019) konklúziója, hogy ez a folyamat a 2010-es évek végére oda vezetett, hogy a populizmus vált a liberális demokrácia legkomolyabb kihívójává, egy olyan „demokratikus illiberalizmust” kínálva, ami tömeges erőszak nélkül bontja le az 1945 után kialakult nyugati politikai struktúrát és a hidegháború után kialakult nemzetközi rendet.

Pappas értelmezése a korábban bemutatott új törésvonalak mentén helyezi el a populizmus jelenségét, egyúttal újabb területen ábrázolja a globálisnak hitt törésvonalakat (lásd 2.1. alfejezet). A populistának tartott radikális jobboldal az előző alfejezetben bemutatott választói eloszlásoknak megfelelően valóban behelyezhető ebbe a konfliktus rendszerbe? A radikális jobboldal lenne az a politikai alternatíva, amely összefogja a transznacionális vállalatok, globális tőke és új város-vidék törésvonal által generált politikai konfliktusmező egyik pólusát?

6.4. A radikális jobboldal és a város-vidék törésvonal

A négy vizsgált párt szavazóinak településtípusok szerinti eloszlása vegyes képet mutat. Az RN az egykori iparvidékek kisvárosaiban a leginkább felülreprezentált. A PVV a nagyvárosok agglomerációs övezeteiben számíthat a legtöbb szavazóra. Az FPÖ Bécsben és a kisvárosokban is sok szavazóval rendelkezik, akiknek területi eloszlása sok esetben a tartományi jellegzetességektől is függ. Az AfD támogatottsága a kisvárosokban a legmagasabb. Közös pont inkább arra vonatkozóan állapítható meg, hogy milyen térségekben alulreprezentáltak: a globális tőke révén gyorsan fejlődő területeken.

A globális tőkemozgás az utóbbi évtizedekben koncentrált, robbanásszerű fejlődést tudott előidézni (lásd 6.1. alfejezet), amely viszont sok esetben nem eredményezett a közgazdasági elméletek által feltételezett *spill-over* hatást. Ennek következtében kis földrajzi távolságokon, akár ugyanazon város határain belül rendkívül polarizált társadalmi és gazdasági viszonyok alakultak ki, amelyek ellentmondanak az 1945-1973 közötti végtelen növekedés és a globális jólétről torz képet közvetítő modern média felületek ideálképének is. A realitás és a közvetített idill ellentmondása nem csak a fejlődő országokban, hanem a nyugati tömb országaiban is politikai feszültségeket szült az utóbbi évtizedekben. Ez a folyamat nem választható el attól, hogy a városi, elsősorban központi kormányzattal, a fővárosban koncentrálódó elittel szemben fellépő társadalmi mozgalmaknak mind a négy vizsgált politikai rendszerben olyan hagyományai vannak, amelyek tovább élnek a jelenlegi radikális jobboldali pártokban is.

Franciaországban Pierre Poujade mozgalma az 1950-es években az antiklerikális liberalizmus, az 1789-1793 közötti időszakot meghatározó forradalmi republikánus hagyomány

örököseként lépett fel a „becsületes emberek” nevében. Poujade szerint az elit, vagyis a politikusok, a bürokráták, a bankok és a nagyvállalatok tették tönkre a IV. Köztársaságot, amely helyzet orvosolható, ha a politikai döntéseket újra azok hozzhatják, akik „valóban dolgoznak Franciaországért”. Ez az üzenet a szegényebb, fejletlenebb, gazdasági szempontból stagnáló területeken váltotta ki a legerősebb szimpátiát. Poujade 1956-os szavazótáborra elszegényedett vidéki kispolgárokból, kisbirtokosokból, kisiparosokból és kereskedőkből állt (Lipset, 1995:172-181). A mozgalom legfiatalabb parlamenti képviselője Jean-Marie Le Pen volt. Azonban míg Poujade mozgalma a vidéki Franciaországra támaszkodott, addig az FN a városi elszegényedő rétegek megszólításával érte el első áttörését az 1980-as évek első felében (Szabó, 2011:37-39). Az elitellenesség azonban végig kísérte Le Pen politikai karrierjét és az FN számára nagyjából ugyanazok feleltek Franciaország hanyatlásáért mint Poujade retorikájában: a baloldali dominanciájú kulturális elit, a gazdasági élet vezetői, a bürokráták, továbbá új elemként a bevándorlók (Almeida, 2014:222-229; Ivaldi, 2016:230-232). Marine Le Pen idején a párt növekedését elsősorban az egykori nehéziparra specializálódott kisvárosokban és a kistelepüléseken⁹¹ megszólított új szavazók biztosították. Hollandiában az 1950-es évek agrárpolitikájával elégedetlen földművelők, a szabad parasztoknak (*Vrije Boeren*) nevezett mozgalomból jött létre Hendrik Koekoek vezetésével a Parasztpárt (*Boerenpartij*, BP). A Parasztpárt elsősorban a mezőgazdaságban zajló, korporatív átalakítás és a növekvő kormányzati befolyás ellen emelt szót, a holland történelmi hagyományokra és keresztény értékekre hivatkozva adó- és elitellenes jelszavakkal kampányolt. A vidékhez, agrárszektorhoz kapcsolódó gyökerei, programja, valamint stílusa miatt több szerző Poujade mozgalomához hasonlítja (Mudde, 2000:118; Ignazi, 2006:163). A BP 1963-1981 között rendelkezett parlamenti képvisellel, jelenléte katalizátorként hatott a kereszténydemokrata pártokon kívül álló jobboldaliakra, ennek ellenére közvetlen utód nélkül tűnt el a holland parlamenti pártok köréből. 2019-ben az EP-választáson elszenvedett kudarc után Wilders mégis a Parasztpárt örökségét és retorikáját felelevenítve állt az egész országra kiterjedő gazda demonstrációk (*Boerenprotest*) mellé. Az új téma és konfliktus felvállalása hozzájárult ahhoz, hogy a párt elmozdult története addigi mélypontjáról és visszatért arra a támogatottsági szintre, amit a 2017-es választáson elért.

Az Első Köztársaság idején a német-nemzeti tábor második legjelentősebb pártja a Vidékszövetség (*Landbund*) volt Ausztriában. A Második Köztársaság megszervezésekor az ÖVP igyekezett saját soraiba csábítani a Vidékszövetség egykori meghatározó helyi vezetőit

⁹¹ Marine Le Pen 2017-es elnökválasztási kampányát 2016 szeptemberében indította az akkor alig 60 fős Brachay községben (Willsher, 2016).

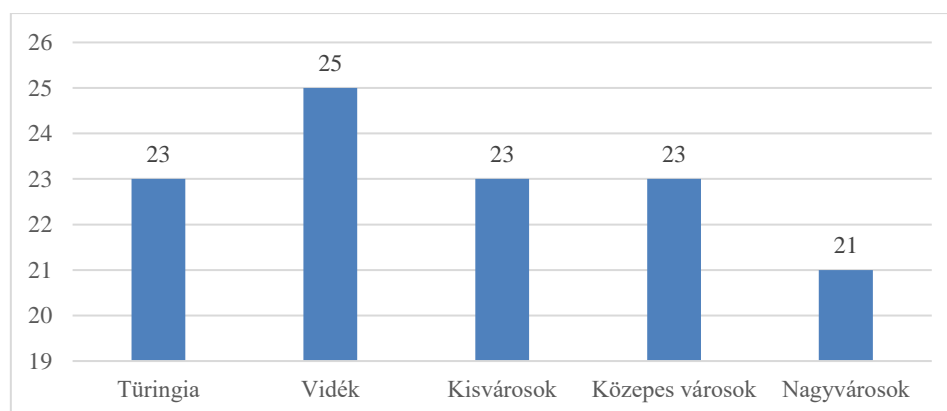
– különösen Burgenlandban és Stájerországban – annak érdekében, hogy megakadályozza egy erős jobboldali rivális létrejöttét. Ez volt az oka, hogy a VdU, majd utódja, az FPÖ a kistelepüléseken nem rendelkezett releváns háttérrel (Perchining, 1982:74-77). Az ÖVP olyan erősen kiépítette vidéki háttérrel, hogy az FPÖ – néhány részsikert leszámítva, például Karintiában Haider miniszterelnöksége alatt, vagy a 2016-os elnökválasztás során – még a Haider- és Strache-korszak csúcsán sem jelentett érdemi kihívást ebben a politikai térben. Bár az FPÖ létrehozott saját gazdaszervezetet (*Freiheitliche Bauernschaft*), az sem a gazdák körében, sem a párton belül nem vált komolyabb befolyással rendelkező szereplővé. Haider idején növekedett a vidéki, kistelepülési háttérű parlamenti képviselők száma (Heinisch, 2016:41-42), ez azonban elsősorban a párt 1990-es években lezajlott markáns expanziója és Haider párton belüli hatalmi építkezésének elemeként következett be, mintsem a vidéki politikai erőviszonyok drasztikus átrendeződésének eredményeként.

Németországban ilyen típusú konfliktus nem tudott megjelenni a pártrendszer szintjén 1945 után. A korábban meghatározó keleti nagybirtokos réteg (junkerek) eltűnt, a legfontosabb mezőgazdasági területek az új Szövetségi Köztársaságon kívül estek. Az NSZK-t a korábbi politikai rendszerekkel szemben a regionális kiegyensúlyozottság jellemezte. „Kis fővárosok” (pl. gazdaság: Köln, Stuttgart; média: Hamburg; bankszektor: Frankfurt am Main; szövetségi kormány: Bonn) alakultak ki, amelyek közül egy sem tudott olyan túlsúlyra szert tenni mint a korábbi időszakban Berlin. A területi egyensúly időszaka azonban a német egység megvalósulásával véget ért. Nyugat és Kelet arányai fokozatosan borultak fel, ami viszont csak az egységet követően vált a hétköznapi szintjén is érezhetővé. Az NSZK 1945-1990 közötti területén 1870-ben az akkori birodalom lakosságának közel fele, 20 millió fő élt. A weimari időszak végére számuk megduplázódott, ami az akkori lakosság 60 százalékát jelentette. A Ruhr-vidék folyamatos fejlődése, a keleti kitelepítések, az NDK felől érkező folyamatos emigráció, továbbá az NSZK-n belül Délről Északra zajló vándorlás tovább fokozta az arányok felborulását. Az ezredforduló idején 68 millió fő, az egységes Németország 81 százaléka élt az 1990 előtti NSZK területén (Görtemaker, 2003:157-161). Ezek az arányok különböző népsűrűséget és eltérő méretű települések kialakulását is jelentették a két térségben.

A nyugati rész túlsúlya, így népesség, gazdasági és politikai erő szempontjából is rövid időn belül nyomasztani kezdte az új tartományok lakosságát. Ebből a konfliktusból sokáig profitált a posztkommunista PDS, valamint 2005-től a Linke, majd a keleti tartományok politikai viszonyait alapjaiban szabta át az AfD megjelenése. Az AfD protest szavazatmaximalizáló stratégiája ideális közegre lelt az egyesítést követő két és fél évtized után továbbra is súlyos

demográfiai- és gazdasági problémákkal küzdő keleti tartományokban. A migrációs háttérű és a globális szolgáltató szektorban foglalkoztatottak alacsonyabb száma szintén nagyobb arányú növekedés lehetőségét kínálta mint a nyugati tartományok. A fentebb már leírt különbség pedig még a keleti tartományokon belül is megfigyelhető: ahol a globális tőke hiányzik, ott az AfD támogatottsága még a tartományi átlagot is meghaladja (pl. Szászországban Görlitz, Brandenburgban az Odera menti területek a lengyel határvidéken).

3. Ábra. Az AfD eredménye településtípusok szerint a 2019-es türingiai tartományi választáson.

Forrás: Infratest dimap (2019b) közvélemény-kutató intézet adatai felhasználásával készített ábra

Az eddig bemutatott adatok és trendek azt mutatják, hogy a radikális jobboldal jelenleg azokban a térségekben felülreprezentált, ahol a globális tőke által generált gazdasági fejlődés korlátozott vagy esetleg teljes mértékben hiányzik. A globális tőke által okozott fejlettségi különbségek bírálata megjelenik a pártok retorikájában, programjában, ami nem egyedi a kortárs politikai versenyben, viszont az egyedülálló, hogy a radikális jobboldali pártok ezt a problémát szuverenitás kérdésként értelmezik (AfD, 2019:45-46; FPÖ, 2017:34-35; 40-41; Le Pen, 2017:7-8).

Kérdés viszont, hogyan ragadható meg a radikális jobboldal vonatkozásában a város-vidék törésvonal szervezeti szempontból? A politikusok helyi politikai háttere, tapasztalata lehetne egy elemzési szempont, ami azonban ebben az esetben csak korlátozottan nyújt segítséget. A francia, az osztrák és a német politikai rendszerben is nagyon lényeges elem a helyi háttér és a helyi politikában szerzett tapasztalat. Franciaországban az egyéni választókerületekre épülő abszolút többségi választási rendszer mellett az is erősítette ezt a jellegzetességet, hogy 2017 előtt a helyi és országos politikai pozíciók közötti összeférhetetlenség szabályai európai viszonylatban is igen enyhék voltak (pl. EP-képviselő is lehetett polgármester). Ausztriában

az arányos választási rendszer két legtöbb mandátumot biztosító csatornája a tartományi, illetve a tartomány alatti szint (*Bezirk*), továbbá az erős föderális hagyományok szintén felértékelik a helyi politika szerepét. Ugyanez igaz Németországra is, ahol a helyi politika mély történeti gyökerei mellett azt is ki kell emelni, hogy szövetségi parlamenti mandátumot csak egyéni választókerületből vagy tartományi listáról lehet szerezni, ami a helyi politikát a politikai karrierút rendkívül fontos elemévé formálja (természetesen akadnak speciális kivételek, pl. Angela Merkel). Ez a szempont egyedül Hollandia esetében nyújthat releváns információkat, ahol parlamenti mandátumot csak országos listáról lehet szerezni.

További segítséget jelenthetne a személyes élet- (pl. oktatási intézmények), és politikai karrierút (pl. melyik alapszervezetben lett először tag) mérőföldköveinek elemzése, amik azonban minden parlamenti- és EP-képviselőre vonatkozóan nem érhetőek el. A helyhatósági választásokon szerzett pozíciókat számos tényező befolyásolja, ezért azok sem jelentenek egyértelmű eligazítást.

Ennek következtében a korábbi három fejezettel ellentétben nem a parlamenti és EP-képviselők részletes elemzését választottam a város-vidék törésvonal szervezeti szintjének megvizsgálására, hanem az alfejezetben áttekintett lehetőségek kombinációját. A következő alfejezetben azt hasonlítom össze, hogy a vizsgált négy párt vezetőinek személyes életútja és azok a térségek, amelyek a pártok fellegvárának tekinthetők hogyan viszonyulnak az új város-vidék törésvonalhoz.

6.5. Periféria populista lázadói vagy elitcsoportok konfliktusa?

A vizsgált pártok vezetői a dolgozat korábbi fejezeteiben már több szempontból is bemutatásra kerültek, ezért ezen a ponton csak a legfontosabb kapcsolódó elemeket, illetve közös pontokat emelem ki. Mivel a dolgozat azokra a pártokra vonatkozik, amelyek 2017-ben nemzeti választáson indultak, a következő elemzés e pártok 2017-es listavezetőire vonatkozik, akiket a legfontosabb elemzési szempontokkal a következő, 49. táblázat foglal össze. Az AfD esetében a 2017-es választás során társlistavezetők vezették a pártot, akiknek személye eltért a társelnököktől. A választás után a listavezetők lettek a párt társfrakcióvezetői a *Bundestagban*, ezért a táblázatban csak Alexander Gauland és Alice Weidel szerepel, annak érdekében, hogy az AfD ne legyen felülreprezentált az esetek szempontjából.

49. Táblázat. A vizsgált pártok vezetőinek politikai szocializációja és karrierútja

Párt	Vezető	Születési idő és hely	Egyetem	Foglalkozás politika előtt	Első választott tisztség	Megjegyzés
RN	Marine Le Pen	1968.08.05. Neuilly-sur-Seine	jogász Université Paris II Panthéon-Assas	jogász	1998 Nord-Pas-de-Calais regionális képviselő	politikai család
PVV	Wilders	1963.09.06. Venlo	-	biztosítási ügynök	1997 Utrecht önkormányzati képviselő	élt izraeli kibucban
FPÖ	Strache	1969.06.12. Wien	-	fogtechnikus	1991 Bécs 3. kerület önkormányzati képviselő	középiskola alatt Burschenschaft
AfD	Gauland	1941.02.20. Chemnitz	jogász-történész Philipps-Universität Marburg Justus-Liebig-Universität Gießen	újságíró, politikai munkatárs	2014 Brandenburg tartományi képviselő	18 évesen emigráció az NDK-ból az NSZK-ba
	Weidel	1979.02.06. Gütersloh	közgazdász Universität Bayreuth	kockázati tőke befektető	2017 szövetségi parlamenti képviselő	azonos nemű élettárs

Forrás: Saját szerkesztés

Valamennyi politikus életútjában közös, hogy nem az eliten belül indult karrierútjuk. Nem kulturális-gazdasági centrumban születtek és nőttek fel, hanem attól távol eső közegben. Még Strache sem, aki egy bécsi alsó-középosztálybeli családban nevelkedett (Horacek – Reiterer, 2009:27-46). Helyzetük 18 éves koruk után sem változott érdemben. Wilders és Strache diplomával sem rendelkezik, Gauland 18 évesen emigrált az NDK-ból, Weidel pedig nem egy nagyváros elit egyetemén szerezte diplomáját. Egyedi esetet jelent Marine Le Pen karrierútja. Bár Jean-Marie Le Pen egy bretagne-i halász fia volt, jogi tanulmányai, katonai és korai politikai szerepvállalása révén fiatalon kapcsolatba került a francia politika periferiájára sodródó elitcsoportokkal. A politika és a Lambert-örökség révén a Le Pen család anyagi szempontból felemelkedett, azonban a francia elit soha nem fogadta be őket, leszámítva a dolgozatban többször említett periférikus közösségekkel. Ennek köszönhetően Marine Le Pen teljesen más körülmények között nőtt fel mint a többi vizsgált politikus, azonban családi háttere miatt fel sem merült annak a lehetősége, hogy a *mainstream* elit befogadja (Ivaldi – Lanzone, 2016:138).

Weidel kivételével mindannyian klasszikus pártkarrier utat jártak végig (párttag – pártalkalmazott – helyi tisztség – országos tisztség). Ez igaz Marine Le Penre, aki bár apjától „örökölte” az elnöki tisztséget, előtte azonban volt a párt egyszerű tagja, munkacsoport vezetője, önkormányzati-, regionális- és EP-képviselője, kampányfőnöke. Igaz Wildersre, aki még a liberális VVD-ben járta végig a hierarchiát, mielőtt saját pártot alapított volna (Vossen, 2017:6-11). Igaz Strachera, akit középiskolai barátai (pl. Harald Stefan) hoztak kapcsolatba az FPÖ-vel (Horacek – Reiterer, 2009:27-46; 77-83). Weidel is több éve párttag, munkacsoport vezető volt, mielőtt listavezetővé választották volna, karrierútjából azonban a választott helyi politikai tisztség kimaradt. A vizsgált radikális jobboldali vezetők között nincs olyan, aki *outsider* vezetőként, menedzserként, szakértőként kívülről érkezett volna a politika világába és azonnal egy hierarchiában magasan lévő pozíciót töltött volna be.

Összegezve a vizsgált radikális jobboldali vezetők az eliten kívülről érkeztek a politikába, Marine Le Pen kivételével alsó-középosztálybeli háttérrel. Végigjárták a klasszikus pártkarrier utat, ezen keresztül alaposan megismerték nem csupán nemzeti politikai közegüket, hanem azokat a politikai szubkultúrákat is, amelyekre később pártvezetőként építkeztek. Melyek voltak azok a szervezetiépítési irányok, amit pártvezetőként követtek, mennyire tükrözték ezek a stratégiák azt, hogy az eliten kívülről érkeztek a politikába?

A dolgozatban már korábban is említésre került, hogy az FN tudatosan törekedett arra, hogy ne csupán egy-egy választást megelőző kampány során érje el célcsoportjait, hanem tartósan elkötelezze őket, identitásuk részévé építse a pártra adott szavazatot. Ennek a törekvésnek központi eleme a szervezeti építkezés, amely révén a párt tudatosan foglalt el és rendezkedett be olyan térségekben, amelyek szimbolikusan megjelenítették azokat a konfliktusokat, amikre az FN stratégiája épült. Az 1980-as években ilyen volt a párizsi agglomerációhoz tartozó Dreux városa, ahol először szerzett mandátumot egy 1983-as időközi választáson. A Párizstól Nyugatra fekvő kisvárosban a következő években az FN számos választási sikert ért el (pl. megnyerte az 1989-es időközi nemzetgyűlési választást), ami a külvárosi, agglomerációs közegben tapasztalt térhódítás szimbólumává vált (Gaspard, 1995). A 2000-es években, már Marine Le Pen stratégiáját követve új települést választottak ki: az észak-keleti egykori bányászvárost, Hénin-Beaumont-t. Marine 1998-2004 között, majd 2010-től regionális képviselő lett a térségben, 2008-ban pedig a város képviselő-testületében is mandátumot szerzett. A helyi munkás családból származó, azonban az 1990-es évek óta az FN-ben tevékenykedő Steeve Briois segítségével Hénin-Beaumont vált a francia radikális jobboldal új „politikai laboratóriumává”, ahol kiteljesedett a kommunistákkal szembeni, 1980-as évek óta tapasztalható térfoglalás (Mayer, 2018:8). Briois 2014-ben elnyerte a város polgármesteri

székét, 2017-ben Marine Le Pen pedig megnyerte a várost is magába foglaló nemzetgyűlési választókerületet. A politikai centrumtól – elsősorban kulturálisan – távol fekvő egykori bányászváros „elfoglalása” a 2017-es választási eredményekkel együtt arra is felhívja a figyelmet, hogy míg az FN korábban külvárosi, elővárosi politikai jelenségnek számított, addig napjainkban inkább a vidéken, az ország periférikus területein rendelkezik magasabb támogatottsággal.

Wilders esetében nem lehet ilyen szervezeti építkezésről beszélni, mert a klasszikus értelemben vett pártszervezet a PVV esetében hiányzik (lásd 5.5.4. alfejezet). Azonban ez a hatalomépítési mód is tekinthető olyan innovációnak, ami arra utal, hogy Wilders nem a hagyományos elit struktúráihoz kíván igazodni, hanem azokkal szemben pozicionálja magát.

Az FPÖ történetében a Strache-korszak egyik legjelentősebb sikere volt, hogy a párt Haider idejéhez viszonyítva is nagyobb arányban, mélyebb hatással „hódította meg” a városi alsó-közép- és munkásosztályt. Ennek a térhódításnak a választási eredmények mellett olyan szervezeti szempontból is érzékelhető sikerei voltak mint Bécs 11. kerületének (Simmering), vagy a felső-ausztriai iparváros, Wels megszerzése. A párt hangsúlyozta is ezeket a sikereket, Strache egyik kedvelt bécsi kampány helyszíne volt – Haider nyomán – a 10. kerületben (Favoriten) található Victor Adler Markt, amely nevét az osztrák munkásmozgalom kultikus vezetőjéről kapta (Die Presse, 2013). A 2017-es szövetségi választási kampányt pedig egy Wels városában tartott rendezvénnel indították (Rohrhofer, 2017).

Gauland 40 éven át volt a CDU tagja, ami a 2014-es brandenburgi és a 2017-es szövetségi parlamenti választás kampányában is komoly hangsúlyt kapott. Emellett annak a szimbolikája is erős, hogy Gauland az egyesítés után visszaköltözött az egykori NDK területére, igaz nem Szászországba, ahol szülővárosa található, hanem Brandenburgba. A CDU-ban szerzett tapasztalatok alapján törekszik az AfD szervezeti megerősítésére, azonban olyan tudatos és hatékony stratégia szerinti építkezésre, ami a több évtizedes múltra visszatekintő RN és FPÖ esetében látható, a 2013-ban alapított AfD esetében még nem lehet beszélni. Weidel ebben az építkezésben eddig másodlagos szerepet töltött be, személye a párt kommunikációjában kerül előtérbe.

7. Új nacionalizmus Európában

„Ma tanúi vagyunk egy általános lázadásnak a népek kohója ellen, mind a liberális, mind a szocialista változatban. Összeapásaikon keresztül a népek azt látszanak mondani, hogy az ideológiai presszió ellenére ők egy különbözőséget képviselnek, nem hajlandóak beolvadni olyan tömörülésekbe, ahol egyrészt ők mellékszerepet játszanak mások vezetése alatt, másrészt sajátosságaik feloldódnak.”

(Molnár Tamás: A jövő század konfliktusai)

A dolgozat kutatási kérdése az volt, hogy mi az, ami a rendkívül eltérő gyökerekkel rendelkező és különböző nemzeti politikai rendszerekben tevékenykedő radikális jobboldali pártokat összekapcsolja. Mi az, amit közösen képviselnek? A négy párt programja azt hirdeti, hogy a nemzeti szuverenitást érő globális kihívásokat, az új társadalmi konfliktusokat nemzeti hatáskörben, lokális megoldásokkal lehet a leghatékonyabban kezelni. Ennek értelmében a nemzetállamot kell megerősíteni és átalakítani annak érdekében, hogy ismét képes legyen nemzetépítési projektet végrehajtani, a korábbi széteső keretek helyére új közösséget építeni. Ez az új, nemzetállami szerepet felértékelő, a nemzetállamot mint politikai közösséget újjáépíteni kívánó politika képezi az új nacionalizmus ideológiai alapját.

7.1. A nemzetállami szuverenitás kihívásai a 2000-es évek elején

Az átalakult nemzetközi politikai környezet és a globális verseny fokozódása az európai államok új típusú együttműködését hívta életre. Korábban is léteztek szövetségi rendszerek, perszónáluniók, amelyek által érintett államok köre és az együttműködés mélysége azonban meg sem közelítette az Európai Unió esetében tapasztaltakat. A vizsgált négy országot merőben eltérő érdekek vezették az európai integráció támogatásához. Franciaország világpolitikai súlyát, nagyhatalmi státuszát kívánja fenntartani az európai együttműködésben történő részvétellel. Az integráció további célja francia szempontból a németek feletti kontroll biztosítása, amely az 1940-es és 1950-es éveket követően is folyamatosan napirenden maradt. Hollandiát a gazdasági kiszolgáltatottság, a szomszédos nagyhatalmak közötti egyensúlyozás ösztönzi az integrációban történő részvételre. Ausztria szintén gazdasági és politikai kényszerek miatt, azonban a hollandokhoz képest csak jóval később, a világpolitikai és gazdasági változások hatására döntött a csatlakozás mellett. Németországot az előző esetekkel szemben teljesen különböző szempontok vezették az integráció támogatásához: a „megváltás reménye” mellett a nemzetállami szuverenitás és mozgástér újjászervezésének kényszere,

aminek leghatékonyabb eszközét a német politikai vezetők – paradox módon – az európai integrációban találták meg.

Az európai integráció nemzetállami kompetenciák átadásáról, megosztásáról szól, ami mellett az integráció folyamata ösztönözte a területi politikai egységek megerősödését, a decentralizáció folyamatát olyan államokban is, amelyek hagyományosan unitárius szerkezetűek voltak (pl. Olaszország, Spanyolország). A szuverenitást érő kihívások, érdeksérelmek ellenére az európai politikai elit döntő többsége az 1970-es évek óta mégis alternatíva nélküli folyamatként tekintett az integrációra, ami fokozatosan egyre élénkebb politikai konfliktusokat teremtett.

Az európai integráció ugyanis az előnyök és érdeksérelmek erősen ellentmondásos helyzetét teremtette meg. Miközben a közös intézmények számos kérdésben szabályozóként lépnek fel, a problémákat igyekeznek lokális szinten tartani és a megoldáshoz szükséges anyagi forrásokat sem feltétlenül biztosítják. Vagyis a probléma helyben marad, miközben a helyi és nemzetállami szinttől különálló intézmények határozzák meg, milyen közpolitikai intézkedéseket kell tenni, a szükséges pénzügyi eszközök viszont korlátozottak. Az EU ennek következtében szűkíti a nemzeti szuverenitást, a diplomáciai mozgásteret, amiből következő politikai gondolat, hogy a konfliktus feloldására vonatkozóan megfogalmazódik az EU átalakításának, kompetenciáinak gyengítésére vonatkozó politikai program. Az EU demokratikus működés szempontjából történő bírálata, miszerint „a közösségi intézményrendszer működése ellenőrizhetetlen”, „átláthatatlan”, „nem nyílik mód az elszámoltatásra”, nem ismeretlen érvkészletből származik. Többnyire a konszenzusos rendszerek ellenzéki szereplői részéről elhangzó érv, ahol a politikai verseny és a mélyreható változás lehetősége korlátozott. Ilyen politikai rendszer volt Ausztria a nagykoalíciók idején, az olasz Első Köztársaság, a nagykoalíciók miatt az ezredforduló után hasonlóná vált Hollandia és Németország, továbbá maga az Európai Unió is. Aki viszont a fentebb leírt programot fogalmazza meg, szükségszerűen kívül helyezi önmagát a status quo fenntartásában érdekelt körén.

A kilépés lehetősége a vizsgált pártoknál inkább retorikai fordulatként, a tét kampányidőszakban történő emeléseként értelmezhető, amiben meghatározó szerepet játszott, hogy a 2017-es év választásainak hangulatát még erősen befolyásolta a 2016-os brit népszavazás eredménye. Marine Le Pen a vártnál gyengébb második elnökválasztási forduló és a nemzetgyűlési választás után ejtette is a Frexit kérdését, az FPÖ pedig a kormányzati szerepre törekvés jegyében néhány interjúban elejtett mondat kivételével szintén került az Öxit lehetőségét (Schröder, 2016), kormányon pedig semmit sem tett az integráció ellen

(BRÖ, 2017). A legegységesebb, kemény euroszeptikus álláspontot az ellenzéken belül is elszigetelődött PVV és AfD képviseli. Az európai integráció bírálata azonban nem jelenti, hogy a tárgyaló pártok izolacionisták lennének. A PVV és AfD elkötelezett a NATO keretében történő katonai együttműködés és a közös haderős fejlesztése iránt – amiből Törökországot kizárnák. A nemzeti politikai hagyományok miatt ez a kérdés nem jelenik meg hasonló hangsúllyal az RN és az FPÖ programjában, a katonai együttműködést és fejlesztést azonban ez a két párt sem zárja ki.

A szuverenitás kérdése teremt eszmei kapcsolatot a vizsgált radikális jobboldali pártok és Vlagyimir Putyin Oroszországa között. A putyini politika saját demokrácia modell építését (szuverén demokrácia) hirdette meg, ami válasz kísérlet arra a geopolitikai helyzetre is, hogy az oroszok elvesztették a cári birodalom és a Szovjetunió területi hódításainak jelentős részét, amelyeket a Független Államok Közössége (FÁK) révén sem sikerült működőképes szövetségi rendszerben tartani (Gyurgyák, 2018:304-315). Az orosz szuverenitás, „külön út” a nyugati politikai elit szemében az 1990 után kialakult világ- és gazdaságpolitikai rendszer megkérdőjelezésének számít (Zagorski, 2018), ami természetes szövetségessé tette az európai integrációt bíráló, elutasító szereplőkkel (Shekhovtsov, 2018). Az 1990 utáni rendszer más „renitens államai”, például Irán és Törökország a radikális jobboldal számára nem számítanak partnernek az iszlám miatt, így nem véletlen, hogy a Franciaországban, Ausztriában és Németországban hosszú történelmi múlttal rendelkező orosz-barát külpolitikai irányvonal újra markánsabban jelentkezik.

A XX. század második felének másik nagy változását az etnikai és vallási összetétel megváltozása jelentette Nyugat-Európában. A migráció kérdése a gyarmati múlt, a II. világháború utáni fellendülés által kiváltott munkaerő import miatt kezdetben munkaerőpiaci kérdésnek számított, ami fokozatosan kiterjedt, újabb és újabb területekkel kapcsolódott össze (pl. oktatás, szociális juttatások, közbiztonság, állampolgárság, identitás), ami központi politikai kérdéssé emelte a 2000-es évekre. Minden politikai közösség egyik alapkérdése, hogy hol húzódnak a határai, kik tekinthetők a közösség tagjainak. A migráció ezt a sokak által 1945 után lezártak hitt kérdést nyitotta ki. Ennek következtében a migráció az európai államok szempontjából szuverenitás problémává vált, ami az állami cselekvőképességet korlátozza. A más államhoz lojális közösség jelenléte új belső és külső kényszerek közé szorítja az államot, amely az integrációs törekvések kudarca miatt elvesztette autoritását és kontrollját a népesség egy része felett. Mivel a kibocsátó országok számára a migráció anyagi és politikai lehetőséget is jelent, ezért ők sem érdekeltek az integrációs mechanizmusok sikerében, ami tovább élezi ezt a konfliktust, amely a legszélsőségesebb formát akkor ölti, ha

migrációs háttérű személyek a befogadó állam polgárainak és intézményeinek fizikai megsemmisítésére is törnek.

A migráció kezelésére vonatkozó korábbi integrációs mechanizmusok azért is bizonyultak sikertelennek, mert a gazdaság alapjaiban változott meg ahhoz az állapothoz képest, amelybe a vendégmunkások, migrációs háttérű lakosok döntő többségét beilleszthetőnek vélték. Az integráció a legtöbb nyugat-európai országban egészen az 1990-es évek végéig a munkaerőpiacra történő integrációt szolgálta, amely azonban az olajválságok, majd az informatika térhódítását követően drasztikusan átalakult. Az új világgazdasági rendszer azonban ezen túlmenően is új kihívásokat támasztott a nemzetállami szuverenitással szemben. A transznacionális vállalatok jelenléte és tevékenysége sok esetben a nemzetállamok számára kontrollálhatatlan tőkemozgást eredményeznek. A globális tőke azonban megkerülhetetlen tényezővé vált a gazdaság- és területfejlesztés vonatkozásában.

Ahonnán a globális tőke távozik, ott a középosztályosodást az olajválságok után is fenntartó folyamatok véget érnek. A települések között korábban kialakult kapcsolatok felborulása, a nehéziparra specializálódott térségek leszakadása, rozsdaovezetté válása, a városi terek újrastrukturálódása az 1970-es évek óta látványosan leképezi ezt a trendet. A városfejlődés negyedik szakasza, a reurbanizáció fokozatosan térben is elválasztja egymástól a globalizáció nyerteseit és vesztesit, ezáltal új politikai tereket hoz létre, átalakítva a választói magatartás korábbi mintázatait.

A nemzeti szuverenitást érő kihívásokra, különösen az európai integráció szuverenitást korlátozó hatására, a migrációra és a gazdasági globalizációra szinte minden európai párt megfogalmaz valamilyen választ. A politikai elit homogenizációja miatt azonban a politikai gondolkodás és cselekvés területén egyaránt az az álláspont a domináns, amely szerint éppen a kihívások komplexitása miatt a nemzetállami megoldások önmagukban esélytelenek érdemi változások elérésére, sőt a nemzeti önálló utak csak további konfliktusokat generálnak. Az integráció hívei szerint az együttműködés, összefonódás nem csupán hatékonyabb intézkedéseket tesz lehetővé, hanem egyúttal csökkenti a nemzeti öncélú intézkedéseket és ebből keletkező problémákat. Az erre vonatkozó, II. világháború után kialakult európai konszenzus azonban eltűnőben, felbomló fázisban van.

7.2. Válaszok a nemzetállam jövőjére

A nemzetállami szuverenitást érő kihívásokra három álláspont alakult ki Nyugat-Európában. Az egyik Karl Jaspers által megidézett álláspont (lásd 3. fejezet), amely szerint a nemzetállam felett eljárt az idő, nem szükséges fenntartása, sőt annál jobb lesz, minél hamarabb eltűnik az

emberek életéből. A második út a kivárást képviseli, amit többnyire a gyűjtőpárti stratégiát követő néppártok jelenítenek meg. Adnak valamilyen reakciót a nemzeti szuverenitás kérdésére, azonban a nemzetközi folyamatokkal és mainstream állásponttal szembefordulni nem kívánnak, a néppárti jelleg miatt nem is igazán tudnak.

A harmadik álláspontot a disszertációban vizsgált pártok programja képviseli, amelynek központi üzenete, hogy a nemzetállami kompetenciákat, szuverenitást újból meg kell erősíteni annak érdekében, hogy az állam újra képes legyen identitást és közösséget építeni. Olyan politikai közösséget, ahol létezik egy domináns nemzet-felfogás, ami nem feltétlenül etnikai, hanem kulturális alapon (pl. FPÖ álláspontja az egykori Monarchia nemzetiségeiről, PVV külföldi partnerrel élő politikusai) fogalmazódik meg. A radikális jobboldali pártok szerint ezt a célt akadályozza az Európai Unió jelenlegi formája, amely a tagállamok szuverenitását nem csupán önmagában korlátozza, hanem olyan folyamatok (pl. decentralizáció) és szervezetek (pl. NGO-k, transznacionális vállalatok versenytorzító tevékenysége elleni korlátozott fellépés) számára nyit teret, amik szintén csökkentik egy-egy ország központi kormányának mozgásterét. Ugyanez a logika határozza meg fenyegetésként az iszlámot és a világgazdaság átalakulását. A gazdasági nacionalizmus, protekcionizmus – amely a nemzeti hagyományokhoz igazodva bal- és jobboldali közpolitikai intézkedések megfogalmazásához is vezethet – szintén a szuverenitáshoz, nemzetállami újjáépítéshez, valamint a globális tőkemozgás és a városok átalakulása következtében érzékelt népesség mozgások (pl. hagyományos közép- és alsó-középosztály kiszorulása a nagyvárosokból, vidék előregedése és elszegényedése) megakadályozásának elképzeléséhez kapcsolódnak.

A radikális jobboldali pártoknak nevezett szereplők által képviselt álláspont elemei azonban önmagukban nem tekinthetők teljesen újnak. Korábban egyéb politikai célkitűzésekkel összekapcsolódva más pártcsaládok tagjainál is megjelentek. Az európai integrációval szemben kritikusak voltak a nemzeti szuverenitás miatt a gaullisták, a saját környezetvédelmi vívmányok féltése miatt az osztrák zöldek, de a liberális pártcsalád több tagja is (pl. VVD, FDP) bírálta az integráció folyamatát, utóbbiak vélt piactorzító hatása miatt. A bevándorlás korlátozását követelték a francia kommunisták és gaullisták, holland baloldali pártok, a CDU politikusai. A hazai ipar védelme és fejlesztése, ezen keresztül a különböző országrészek egyenlőtlenségeinek csökkentése egyaránt megjelent de Gaulle és Mitterrand elnök, a szociáldemokrata osztrák kancellárok programjában.

A felsorolt célkitűzések a legegységesebb formát mégis az 1945 utáni kommunista pártok programjában öltötték. Az európai integráció kritikája (egyúttal oroszbarát külpolitika hirdetése), bevándorlás korlátozásának követelése, ipari fejlesztések támogatása – ezen a

stratégiai irányokra egyaránt felépíthető az 1950-es, 1960-as évek kommunista pártjainak és az ezredforduló utáni két évtized radikális jobboldali pártjainak programja. A különbség az egyes elemeket összekötő eszmei alapokban rejlik, ami végül teljesen más politikai üzenet megfogalmazását eredményezi. Az újdonságot a nemzeti szuverenitás központi kérdéssé emelése jelenti, amely központi ügyként hat át minden közpolitikai területet, így az európai integráció, a migráció, a globális gazdasági átalakulás és a reurbanizáció kérdéskörét is.

A nemzeti szuverenitást hirdető politikusok többsége az utóbbi évtizedekben a *mainstream* pártok perifériájára sodródott, ami hozzájárult ahhoz, hogy a hagyományos kormányzó pártok álláspontja uniformizálttá vált a fentebb tárgyalt témákban. Az euroszeptikus és bevándorlásellenes politikusok kiszorultak Franciaország, Hollandia, Németország nagy pártjaiból, ami saját párt alapítására (pl. Franciaországban Pasqua és de Villiers) vagy a radikális jobboldalhoz történő csatlakozásra (pl. CDU konzervatív szárnyának egy része) sarkallta őket. Nem csupán a protekcionista, hanem a piacpártiságon alapuló kritikák és politikai innovációs kísérletek (pl. VVD és FDP esete) sem jártak eredménnyel a *mainstream* pártok esetében. Mindez könnyítette a radikális jobboldali pártok helyzetén, amelyek számára lehetőség nyílt, hogy a szakirodalom által eklektikusnak, kizárólag szavazatmaximalizálást szolgálónak tekintett programjukat a nemzeti szuverenitás kérdésére fókuszálva koherensebbé és egyúttal szélesebb szavazóközönség számára is vonzóbbá tegyék. Az eklektikusnak gondolt programot az állam által végrehajthatónak vélt nemzetépítés gondolata szervezi rendszerré, ami ráadásul egyre kevésbé találkozik riválissal a nyugat-európai pártok és politikai eszmei kérdésekkel foglalkozó műhelyek részéről.

Ez a rövid összefoglalása a vizsgált pártok programjaiban található közös pontoknak. A globális kihívásokra a nemzetállami szuverenitás megerősítését tekintik válasznak. Kérdés azonban, hogy ez a politikai program hogyan ágyazódik be a hagyományos és újabb politikai konfliktusok szerkezetébe, miként viszonyul az európai pártrendszereket meghatározó törésvonalakhoz?

7.3. Kik jelenítik meg az új a politikai pólust?

A módszertani fejezetben négy hipotézist fogalmaztam meg a radikális jobboldali pártokra vonatkozóan, amelyekre ezen a ponton összegzem a kutatás során kapott eredményeket.

H1: A radikális jobboldali pártok számára az Európai Parlament és a közös európai intézmények másodlagos politikai arénának számítanak, ezért politikusaik köre heterogén, felxibilis, gyorsan változó.

Az Európai Parlamentet a radikális jobboldali pártok elsősorban patronázs pozíciók forrásának tekintik, ahol a párt vezetői számára fontosabb politikusok képviselői, továbbá a háttér apparátus bizonyos személyei asszisztensi, tanácsadói posztokhoz juthatnak. Emellett fontos szempont a láthatóság, az EP-ben végzett tevékenység visszhangja, amely elsősorban a nemzeti parlamenti képviselet hiányában kap kiemelt jelentőséget (FN szinte teljes története, AfD 2014-2017 között, FPÖ 2005-2006 között). Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy az EP által biztosított nyilvánosság még a média megjelenésekre különösen érzékeny PVV számára is olyan politikai erőforrásnak számított, amire egy-egy időszakban komoly figyelmet fordított. Az aktív jelenlét az EP-ben azért is előnyös a pártok számára, mert annak ellenére is látják a napirendet, a bizottságoknál keringő háttéranyagokat, informális kapcsolatok építenek lobbistákkal, hogy konfliktusaik miatt intézményi pozíciókat nem kapnak a mainstream frakciók blokkolása következtében.

A képviselői mandátumok betöltésére három különböző stratégiát láthattunk a 4 pártnál, amelyek elsősorban a nemzeti politikai színtér erőviszonyainak függvényében alakultak ki és érvényesültek. A három stratégia időben eltérve is érvényesülhet egy-egy párt esetében, ugyanakkor előfordulhat olyan időszak, amikor vegyesen, párhuzamosan is megfigyelhetőek.

1. A pártvezetés legfontosabb személyiségei EP mandátummal rendelkeznek

Elsősorban a Nemzeti Frontra volt jellemző, a nemzetgyűlési- és EP-választások során alkalmazott eltérő választási rendszerek következtében. Az EP-választás arányos rendszerben történő lebonyolításának köszönhetően az FN legfontosabb politikusai (pl. Jean-Marie Le Pen, Marine Le Pen, Bruno Mégret, Bruno Gollnisch, Florian Phillipot, Louis Aliot) rendre választott tisztséghez juthattak, amivel ellensúlyozni igyekeztek a nemzeti parlamenti képviselet hiányát. Ugyanez az elv érvényesült a 2014-es EP-választás során az AfD esetében is, amely az előző évi nemzeti választáson nem lépte át a parlamenti küszöböt. 2014-ben viszont a párt akkori arcának számító Lucke, valamint néhány önálló háttérrel rendelkező politikus (pl. Marcus Pretzell, Beatrix von Storch) képviselői helyhez juthatott.

2. A pártvezető személyes lekötöttségei, barátai jutnak mandátumhoz

Különösen a francia esetben érvényesült az a stratégia, amely keretében a párt vezetői legszűkebb bizalmi körnek (családi barátok, korábbi személyes munkatársak), illetve a más pártokból érkezőknek (1980-as évek első felében a gaullisták, 2010-es években a Republikánusoktól érkezők és Mégret megszűnő mozgalmából visszatérők) biztosítottak EP mandátumokat. Ez a logika az erős szubkultúrákra épülő pártok jellegzetessége. 2004 előtt az FPÖ is ezt a stratégiát követte, Haider a párt belső élete szempontjából súlytalan, a

kormányzati szándék miatt nemzetközi térben mérsékelteként bemutatható személyeket hozott helyzetbe Ausztria uniós csatlakozása után. A 2004-es EP-választás és Haider távozása után azonban az FPÖ más stratégiát követett. 2014-ben ugyanezt a logikát követve jutott mandátumhoz az AfD listáján Lucke néhány barátja (pl. Starbatty, Henkel), a PVV listáján pedig Wilders személyes barátja, Hans Jansen.

3. Egy erős, a párt elnökségéhez tartozó személy mellett a másod- és harmad vonal politikusai kapnak mandátumot

2004-től alkalmazza az FPÖ azt a megoldást, hogy a pártban már bizonyított, lojális személyek jutnak EP-mandátumhoz, akik a listavezető kivételével a párt alacsonyabb szintjeiről (parlamenti frakció backbencherei, tartományi parlamenti képviselők, önkormányzati képviselők) érkeznek Brüsszelbe. Tevékenységüket egy erős, a párt felső vezetéséhez tartozó politikus fogja össze (2004-2014 között Andreas Mölzer, 2014-től Harald Vilimsky). 2019-től az AfD ugyanezt az irányvonalat követi. A lista- és delegációvezető a párt társelnöke, Jörg Meuthen lett, aki mellett csupán a másod- és harmad vonalhoz tartozó személyek jutottak mandátumhoz.

H2: A radikális jobboldali pártok a nativista felfogás miatt etnikailag homogén, a nemzetállam területén született politikai elittel rendelkeznek.

A migráció a politikai konfliktusok tartós elemévé vált, fokozatosan egymásra rakódtak különböző közpolitikai területeken jelentkező problémák, olyan komplex kérdéssé alakulva, ami megkerülhetetlen lett a nyugat-európai országok politikai életében. Ez a konfliktus beépült a pártok elitjébe is, ami a klasszikus többség-kisebbség törésvonal átalakulását és újraértelmezését eredményezte. Ez nem csupán a migrációs háttérű lakosság választói magatartásában nyilvánul meg, hanem abban is, hogy a vizsgált négy országban minden nagy párt soraiban megjelentek az új migrációs háttérű kisebbségek képviselői, a radikális jobboldali pártoknál viszont nem. Ez egyúttal azt is eredményezi, hogy a *mainstream* gyűjtőpártok már nem is igazán tudnak keményen fellépni a migrációval szemben, ami új törésvonalnak tekinthető, mert normatív és szervezeti szinten is érzékelhető, elválasztó szempontként jelenik meg a politikai konfliktusok körében.

H3: A gazdasági átalakulás és a munkás szavazók viselkedésének megváltozása következtében megváltozik a radikális jobboldali pártok elitje, és munkás háttérű képviselők jelennek meg választott tisztségviselőik körében.

A tanulmányban bemutatott négy pártot a *mainstream*től ideológiai kérdésekben jobbra álló, 1945 után a hatalmi pozíciókból kiszorulókat hozták létre. Az FN esetében a francia politikai élet jobbszélén elhelyezkedő csoportok (Francia Algéria egykori hívei, háborús veteránok, monarchisták, de Gaulle rendszerének jobboldali bírálói, később ortodox katolikusok és a baloldal hatalomra kerülése után radikalizálódó jobboldali politikusok) képezték a párt rekrutációs bázisát. Az FPÖ-t a XIX. századi gyökerekkel rendelkező német-nemzeti tábor alapította, amely nem kapott érdemi szerepet az újjászervezett állam irányításában. A közép-, alsó-középosztályi háttérrel rendelkező politikusok mindkét országban olyan politikai alternatívát alakítottak ki az 1980-as évekre, amely rezonált az addig döntően baloldali pártokat támogató munkások hangulatával. Az 1990-es évektől kutatási adatok sora bizonyította az FN és az FPÖ felülreprezentáltságát a munkások körében. Bár az ezredforduló idején mindkét párt súlyos krízisen esett át, a 2010 utáni időszakra stabilizálták helyzetüket, sőt az 1990-es években elért eredményeiknél is komolyabb sikereket értek el. Ennek egyik feltételét jelentette, hogy nem csupán újjáépítették támogatottságukat a munkások körében, hanem a korábbi szintnél is magasabbra emelték. Az utóbbi évek választásai empirikus és normatív szinten is igazolták a radikális jobboldali pártok, így az FN és az FPÖ, valamint a 2000 után alakult PVV és AfD esetében is a tárgyaló pártok és a munkások szoros politikai kapcsolatát.

A szervezeti szint azonban a vizsgált négy párt esetében azt mutatja, hogy bár a két hosszabb múlttal rendelkező (FN/RN és FPÖ) esetében az elit személyi összetétele jelentős változáson ment keresztül az utóbbi másfél-két évtized során, az új személyi összetétel nem jelentette a korábbi jellegzetes karakterjegyek drasztikus változását. A PVV kispolgári, az AfD pedig nagyon vegyes háttérű képviselői elittel rendelkezik. Az AfD mint az egyik legfiatalabb tagja a pártcsaládnak, gyakorlatilag minden elemet megjelenít ami a radikális jobboldali elitet valamikor jellemezte. A politikai centrumból kiszorított arisztokrata leszármazottak, korábbi jobboldali politikusok és értelmiségiek, a migrációs hullám hatására aktivizálódó alsó-középosztályi háttérű *self-made* politikusok egyaránt megtalálhatóak a párt képviselői között. Néhány munkásosztályból származó politikus található az AfD soraiban, egyik legújabb reprezentánsuk a szászországi Tino Chrupalla szobafestő, aki 2019 novemberében lett a párt társelnöke. Az AfD esetében azonban a munkásoknál markánsabb csoportot alkotnak a fegyveres és rendvédelmi szervektől rekrutálódó személyek, akik a párt rendpárti, keményvonalas arculatát erősítik.

Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a klasszikus értelemben vett kékgalléros munkások nem tudtak igazán jelentős létszámban a négy radikális jobboldali párt legmagasabb elitjébe bekerülni.

Ennek következtében a munkások és a radikális jobboldal kapcsolata jelenleg csoportszavazásnak (Tóka, 1998) és nem új törésvonalnak tekinthető, mert a törésvonal státuszhoz szükséges szervezeti szint a disszertáció írásának idején hiányzik. A pártelitek szocio-kulturális jellegzetességei egyúttal azt is jelentik, hogy a radikális jobboldali pártok – egyelőre – nem tekinthetők olyan értelemben munkáspártoknak, mint amilyenek a szociáldemokrata és kommunista pártok voltak az 1980-as éveket megelőzően.

H4: A reurbanizáció következtében új város-vidék törésvonal alakul ki, amely esetében a radikális jobboldali pártok a vidéki pólust képviselik.

A nyugati városok szerkezetének, lakosságának átalakulása a pártok szavazótáborainak térbeli eloszlását sem hagyta változatlanul. Ennek következtében terjedt el az a vélemény, hogy a város-vidék törésvonal új tartalmat kapott, aminek esetében a radikális jobboldal képviseli a vidék pólust. Ez azonban a valóságban nem ilyen egyértelműen jelentkezik, ha a településszerkezet és a lakosság összetétele alapján vizsgáljuk a radikális jobboldali pártok szavazótáborát, akkor sokkal inkább a globális tőke hatása és a nagyarányú migrációs háttérű lakosság, ami meghatározza milyen tér nyílhat az ilyen típusú pártok növekedése előtt. A radikális jobboldal támogatottsága a válságrégiókban növekedett a leginkább az utóbbi évtizedekben, amelyek lehetnek az olajválságok óta kialakult rozsdasávok, globális tőkemozgás által csak korlátozottan érintett perifériális vidékek, vagy az újabb gazdasági válságok (pl. 2008-as hitelválság) által érintett társadalmi csoportok és területek. Ennek következtében a nagyvárosokon belül, egy-egy városrészben is rendkívül különböző mértékű lehet a radikális jobboldal támogatottsága (pl. Bécs, holland nagyvárosok).

A vizsgált radikális jobboldali politikusok esetében pedig nem elsősorban a vidéki, hanem az eliten kívüli háttér tűnik meghatározónak. Az RN esetében magas státuszú, de nem a *mainstream* elithez tartozó a Le Pen család. A PVV, az FPÖ és az AfD vezetői pedig olyan alsó-középosztálybeli személyiségek, akik az eliten kívülről érkeztek a politikába, ezért nem is érdekelték a *status quo* fenntartásában.

50. Táblázat. A hipotézisek összegzése pártok szerint

	FN/RN	PVV	FPÖ	AfD
H1	-	+	0	0
H2	+	+	+	+
H3	-	-	-	-
H4	0	+	0	+

Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a 2. hipotézishez kapcsolódó többség-kisebbség törésvonal az egyetlen, ahol a választói és ideológiai szinten érzékelhető szembenállás szervezeti szempontból is megjelenik: a radikális jobboldali pártoknak nincs muszlim képviselője, migrációs háttérű is csak elvétve akad, miközben ellenfeleikre ennek ellenkezője érvényes. Az 1. hipotézis csak a holland esetben bizonyult igaznak, ami a párt sajátos szervezeti modelljével magyarázható. A munkásosztály esetében csoportszavazást sikerült kimutatni. A város-vidék törésvonallal kapcsolatban pedig nem a vidéki, hanem eliten kívüli szocializáció bizonyult fontosabbnak a radikális jobboldali vezetők vonatkozásában.

Ennek ellenére a radikális jobboldal mint politikai jelenség nem szűkíthető bevándorlásellenes *single-issue* pártok körére. Amint a disszertációban bemutatásra került, ezek a pártok ennél jóval szélesebb kérdéskörre reflektálnak és a jövőben az sem zárható ki, hogy a másik négy kérdés esetében is szervezeti szinten megjelenő, törésvonallá váló konfliktusról beszélhetünk majd. Azért is lenne felületes megállapítás a migráció kérdésére szűkíteni a radikális jobboldal, mert ez a kérdés egy jóval nagyobb, a politikai közösség egészét érintő kérdéshez, a nemzeti szuverenitás és a nemzetállam fogalmához kapcsolódik, ami az előző, 7.1. és 7.2. alfejezetekben már bemutatásra került.

A vizsgált pártokat már nem csak eszmei hasonlóságok, politikai stílus kapcsolja össze, hanem nemzetközi együttműködések is. Az európai intézmények munkájában történő részvétel kényszert is jelentett a radikális jobboldali pártok együttműködésére, ugyanakkor a részvétel és a napi politikai gyakorlat is közelebb hozta egymáshoz az érintett szereplőket, amit aztán 2010-es évtized politikai helyzete még magasabb szervezetségi szintre emelt.

7.4. Európai együttműködés kiterjesztése és intézményesülése

A globalizáció erejét mutatja, hogy még azok is kénytelenek a nemzetközi együttműködés irányába elmozdulni, akik negatívan értékelik a globalizáció következményeit. Az európaizáció az európai integrációt kritizáló pártokat sem hagyta változatlanul, nem csupán reagáltak az integrációra (pl. program szintjén), beilleszkedtek az intézményrendszerbe, hanem az európai együttműködésüket is egyre szorosabbra fonják. Az 1980-as évektől kezdődő együttműködési kísérletek 2010 után váltak szorosabbá, miután az FN mellett egyre több szereplő vált érdekeltté abban, hogy tudatos stratégia mentén építse a radikális jobboldal európai fellépését. Az intenzitás és intézményesülés fontos állomása volt az ENF frakció alakulása 2015-ben, amely után új európartot is létrehozta az érintettek annak érdekében, hogy EP-képvisellel nem rendelkező pártokkal is szorosabbra fonják a kapcsolatokat, egyúttal felkészüljenek a szövetség bővítésére a 2019-es EP-választás során.

Marine Le Pen az 1990-es évek FN stratégiáját felelevenítve kisebb, keleti tagállamokból igyekezett új pártokat bevonni az együttműködésbe. Az MENF európárt tagja lett a nemzeti parlamenti képvisellel már rendelkező cseh Szabadság és Közvetlen Demokrácia (SPD), a bolgár Akarat (*Volja*), a szlovák Család Vagyunk (*Sme Rodina*) és az Észti Konzervatív Néppárt (EKRE). A Liga az északi országok felé nyitott, aminek eredményeként sikerült a szövetségbe meghívni az AfD-t, az Igaz Finneket és a Dán Néppártot. Bár az újak közül nem minden pártnak sikerült mandátumot szereznie 2019-ben, mégis kibővült és jelentősen megnövekedett létszámú radikális jobboldali frakció alakult 2019 júniusában Identitás és Demokrácia néven. Az MENF-et is átnevezték Identitás és Demokrácia Pártra (*Identity and Democracy Party*, ID Party), ami csak a név szintjén jelentett változást, az európárt megőrizte korábbi internetes felületeit, új programnyilatkozatot sem adott ki, csupán a hivatalos név változott. Az ID 2019. november 5. Antwerpen városában tartotta első konferenciáját tagjainak, amelyen a szuverenitás fogalma volt a központi kérdés. 2019. december 2-án, szintén Antwerpenben Salvini, Bardella és a VB elnöke, Tom van Grieken tartott közös rendezvényt.

51. Táblázat. Az Identitás és Demokrácia frakció 2019-2020 folyamán

Ország	Párt	ID Brexit előtt	ID Brexit után
Ausztria	FPÖ	3	3
Belgium	VB	3	3
Csehország	SPD	2	2
Dánia	DF	1	1
Észtország	EKRE	1	1
Finnország	PS	2	2
Franciaország	RN	22	23
Hollandia	PVV	-	1
Németország	AFD	11	11
Olaszország	Lega	28	29
Összlétszám		73	76

Forrás: Európai Parlament (*European Parliament*)

Az ID frakció az évekkel korábban elindított nemzetközi együttműködés kiterjesztése és intézményesülése szempontjából újabb fontos állomásnak tekinthető. Eddig csupán az 1984-1989 és 1989-1994 közötti időszakban történt meg, hogy két egymást követő ciklusban egyaránt alakult radikális jobboldali frakció, amelyek tagsága azonban az FN-en kívül nem egyezett. 2019-ben egy korábbi tagságára továbbra is építő, egyúttal bővülő frakció alakult, amely újabb jele az európai politikai- és pártrendszerek átalakulásának. Az 1.4. alfejezetben

felsorolt konfliktusok kezelése, helyzete szempontjából is több újdonság figyelhető meg az ID frakció esetében.

- Ideológiai ellentétek

A korábban meghatározónak tartott ideológiai ellentétek egyre kevésbé tűnnek hangsúlyosnak. Gazdaságpolitikai kérdések nem jelentenek törést a protekcionista RN és az alapítók piacpárti elkötelezettségét továbbra is képviselő AfD között. A társadalompolitikai kérdésekben konzervatív FPÖ és több más, a frakcióhoz tartozó párt megfér a szexuális kisebbségeket érő támadásokat szankcionáló büntetések szigorításáért kampányoló PVV, az azonos neműek házasságát – heves belső konfliktusok után – elfogadó RN mellett.

- Történelmi ellentétek

Korábban a nacionalizmust és az ahhoz kapcsolódó történelmi ellentéteket tekintették a radikális jobboldal nemzetközi együttműködését akadályozó fő tényezőnek (Almeida, 2010; Startin, 2010). Ez már az ITS frakció esetében sem számított jelentősnek (lásd 1.4.2. alfejezet), a kelet-nyugati, rég-új tagállam szembenállás sem befolyásolja érdemben a radikális jobboldali frakciók tagjainak körét. Az ID frakció jelentős részének (pl. RN, Lega, AfD, FPÖ) oroszbarát külpolitikai irányvonala sem bírt olyan erővel, ami megakadályozta volna az oroszokkal szemben kritikus észt és finn radikálisok csatlakozását, a lengyel Jog és Igazságossággal történő szorosabb együttműködés megghiúsulásának egyik fő oka azonban valószínűleg a PiS politikusainak Oroszország iránti bizalmatlansága, félelme volt.

- Stratégiai ellentétek

A kormányon lévő pártok (FPÖ, Liga, EKRE) az ENF-, majd az ID-frakció tagjai maradtak, annak ellenére is, hogy koalíciós partnereik a kilépést javasolták számukra. Különösen hangsúlyos volt ez a kérdés az észt EKRE esetében, amelynek két koalíciós partnere a liberális, illetve néppárti EP-frakció tagja volt a koalíciós megállapodás idején, akikre saját képviselőcsoportjukban is nagy nyomás nehezedett, vagy álljanak el a koalíciós együttműködéstől, vagy vegyék rá az EKRE vezetőit, hogy szakítsák meg az együttműködést Le Pen és Salvini pártjaival. Az ID-frakcióhoz olyanok is csatlakoztak (DF, PS), amelyek korábban a hazai szövetségi lehetőségeket többre értékelték az ideológiai szempontból hasonló pártok európai társasága helyett. A spanyol *Vox* vagy a Görög Megoldás (*Elliniki Lisi*, EL) vezetői azonban úgy látták, hogy az ECR frakció kevésbé jelent negatív kontextust, és javítja esélyeiket a hazai kormányzati, vagy kvázi kormányzati pozícióra az ID frakció negatív bélyegével szemben, ami arra utal, hogy ezzel az akadályozó tényezővel továbbra is számolni kell.

- Személyek rivalizálása

Nigel Farage személyisége, a közös frakcióvezető személyének kérdése 2019-ben is megakadályozta, hogy formális szövetség alakuljon ki az MENF vezető pártjai és Farage között. A 2014-es és 2019-es tapasztalatok arra utalnak, hogy a stratégiai ellentétek mellett, az egyszerű szervezetű, vezető centrikus pártok esetében továbbra is a személyes rivalizálás jelenti az egyik legkomolyabb akadályát a radikális jobboldali együttműködés további bővítésének.

7.5. Az új nacionalizmus elterjedésének és politikai testetöltésének évtizede?

Az 1990-es évek pártrendszerekkel és választói magatartással foglalkozó irodalmában központi figyelmet kapott a nagy politikai aktorok (pl. egyházak, szakszervezetek) politikai mobilizációs erejének gyengülése (Enyedi – Körösenyi, 2004:267-278). Akkoriban nyitott kérdésnek számított, hogy ez a folyamat milyen mértékben átalakítja át a politikai erőviszonyokat a nyugati világban. A 2000-es években azt tapasztaltuk, hogy nem csak a klasszikus nagy társadalmi szereplők és normák napirend-befolyásolási képessége, hanem egyúttal szocializációs erejének gyengülése is látványossá vált.

Az 1970-es évektől fokozatosan gyorsuló és erősödő modernizációs folyamatot az egyén növekvő, környezetével szemben kiterjedő autonómiájaként értelmezik politikai szempontból. Az élet alapvető, strukturális változását jelezték a társadalomtudományokban felbukkanó új elméletek és fogalmak, amelyek „posztindusztriális társadalomhoz”, „értékváltáshoz”, „kései kapitalizmushoz” kapcsolódtak (Minkenberg, 2017:13-20). A politikai élet fragmentációja különösen felgyorsult az arányos választási rendszert alkalmazó országokban. Míg korábban voltak olyan országok, ahol a nemzeti hagyományok az arányos rendszer keretein belül is kétpárt- vagy kétblokkrendszer működését tették lehetővé, napjainkra ezek a pártrendszerek is fragmentálttá váltak politikai értelemben (pl. Spanyolország). A politikai ellentétek erősödése, a feszültségek fokozódása pedig azt eredményezte, hogy több országban a korábban egymással versengő *mainstream* pártok nagykoalíció (pl. Németország), széles koalíció (pl. Hollandia) vagy a korábbi blokkokat átívelő (pl. Svédország) összefogás révén próbálják megvédeni a fennálló hatalmi viszonyokat.

Az új évezred ennek az átalakulási folyamatnak a részeként egyre fokozódó kihívásokat támasztott a nyugati országok számára, miközben a társadalom töredezettebbé, individualistábbá vált. Ebben a helyzetben a klasszikus nyugat-európai nemzetállam létjogosultsága több szempontból is kérdésessé vált, hiszen olyan, a korábbi politikai kereteken túlmutató kihívásokkal szembesült, amelyek hosszú távú megoldása egy-egy ország

számára rendkívül nehezen kivitelezhető. Az iszlám fundamentalizmus, a gazdasági globalizáció (ami egyaránt magába foglalja az amerikai technológiai óriások felemelkedését, a Nyugat gazdasági küzdelmét Kínával, a globális tőke hatását a településszerkezet változására) a korábbi évtizedekben elkezdődött társadalmi folyamatokkal együtt felerősítette azokat a hangokat is a politikai vitákban, amelyek szerint minden strukturális szintű változás ellenére a közösséget valamilyen módon egyben kell tartani. Ebben a vitában kap egyre hangsúlyosabb szerepet a nemzetállam, a nemzet és a nacionalizmus fogalma.

A gazdasági és kulturális kötelékek nemzetközi dimenzióban történő megjelenése, határokon átívelő hatása önmagában nem tekinthető új jelenségnek (Baudet, 2015:241-243), a változást a kapcsolatok intenzitásának fokozódása jelenti.⁹² Az állami szerepvállalás fokozatos – gazdasági és szocializációs téren egyaránt zajló – visszaszorulása, a határok lebontása, a nemzetközi környezet hidegháború utáni átalakulása olyan új versenyhelyzetet teremtett, amiben a tradicionális közép- és a munkásosztály sem tudott helytállni, ami egyre népesebb választói rétegben váltotta ki a protekcionizmus iránti igényt (Tamir, 2019:3-21). A nemzetállamok globális tőke iránti kiszolgáltatottsága, a transznacionális vállalatok felemelkedése tovább erősítette ezt a folyamatot. De miért a nacionalizmus éledt újjá és vált sok államban a protest érzületet a pártrendszerbe becsatornázó politikai alternatívává ebben a helyzetben?

A válasz a nacionalista politika összetettségében és komplexitásában rejlik. Miközben a kulturális és gazdasági védelem, továbbá a politikai egység ígéretét közvetíti, egyúttal mobilitást, előrelépési lehetőséget is felajánl híveinek. A történelmi példákra, előzményekre építve pedig azt hirdeti, hogy a széttöredezett egységet, az állami cselekvőképességet vissza lehet állítani. Egy olyan politikai doktrína és érzelm, amelynek központi gondolata szerint a legitim politikai egység (állam) egybeesik a nemzeti egységgel, az etnikai alapon szerveződő közösség által lakott területtel. Az így kialakított politikai közösség legitimációja azonban sérül, amennyiben a nemzet egyes tagjai más nemzetek által uralt politikai egységekbe kerülnek, illetve ha saját egységükben túl nagy számban vannak más nemzethez tartozók (Bogdanor, 2001:403-404). A nacionalizmuselméletek modernista irányzatának legismertebb szerzője, Gellner úgy vélte, hogy a nacionalizmus akkor erősödik, ha a nemzet és a nemzetállam kongruenciája sérül, vagyis a nemzet által lakott terület nem esik egybe a nemzetközi jog által elismert határokkal (Gellner, 1983:1-7). A domináns etnikai, nemzeti

⁹² Giddens a globalizáció minimális definícióját az országhatárokat átszelő társadalmi és gazdasági kapcsolatok intenzívebbé, a világban megfigyelhető kölcsönös függőség erősebbé válásaként határozta meg (Giddens, 1990:64).

közösség hatalmának megkérdőjeleződése, sérülése a radikális jobboldal felemelkedését magyarázó elméletekben is megjelenik (Betz – Johnson, 2004:323; Mudde, 2010:1173). Minkenberg szerint az etnikai homogenitásra épülő nemzet mítosza képezi a radikális jobboldal *in-group/out-group* megosztás szerinti gondolkodásának, politikai stratégiájának alapját. Az elitellenes politikai programot pedig a populizmuselméletek egy irányzata úgy értelmezi, hogy a populisták szerint a nemzeti homogenitás veszélybe került, esetleg már meg is szűnt, mert a kormányzati hatalommal rendelkezők nem a megfelelő lépéseket tették a külső és belső kihívásokkal szemben. Ez az álláspont azt eredményezi, hogy a radikális jobboldal az individualizációt támogató és az etnikai kötelékek elutasítását, tagadását képviselő politikai szereplők ellenpólusaként jelenik meg (Minkenberg, 2017:13-16).

A nacionalizmus fogalmának korábbi, modernizációhoz kapcsolódó értelmezése 1945 után változott meg és kapott új, negatív tartalmat (Tamir, 2019:13-21). Ennek ellenére mint politikai ideológia nem veszítette el jelentőségét, és a negatív kontextus sem vált általánossá. A kritikák ellenére a demokratikus átalakulás és a gyarmatbirodalmak felbomlása idején továbbra is olyan politikai programként jelent meg, amely az imperializmussal szemben az öngazgatást biztosító politikai közösségek létrehozását hirdeti (Hazony, 2019:21-60).

A nacionalizmus fogalma a 2010-es években kezdett újra népszerűvé válni a nyugati politikai átalakulással összhangban. Újra nyíltan léptek fel olyanok, akik pozitív jelenséggént írták le (pl. Hazony, 2019; Tamir, 2019) és a nemzetállami szuverenitást korlátozó, (korábban kialakultnak hitt) homogenitást veszélyeztető folyamatok kontrollálására, a politikai elit ellenőrzésének biztosítására a nemzetállamot erősítő politikai irányvonalat javasolták megoldásnak. A nacionalista politika megerősödésének hatására két fogalom jelent meg és vált szélesebb körben használttá: a *new nationalism* és a *neo-nationalism*.

A *new nationalism* fogalom elsősorban a publicisztika területén, különösen 2016-ban, a brit népszavazás eredményének, valamint Trump elnökválasztási győzelmének következtében volt népszerű. Az angolszász kultúrkörben elsősorban azért terjedt el, mert a Trump sikerében meghatározó szerepet játszó *Breitbart* internetes oldal mögött álló Stephen Bannon a gazdasági nacionalizmust helyezte középpontba a 2016-os kampány során, majd a Fehér Házban eltöltött időszakában is⁹³, ami az amerikai jobboldal „(nemzet)államépítő”

⁹³ „Mi gazdasági nacionalisták vagyunk.” – jelentette ki Bannon egy 2018-as interjúban (Euronews, 2018). Bannon értelmezése szerint az amerikai munkás az utóbbi évtizedekben csupán azt érezte, hogy az olcsóbb, alternatív munkaerővel (ami lehet külföldi alkalmazott vagy gépi előállítás is) kell egyre elkeseredettebb küzdelmet folytatnia, miközben a pénzügyi és politikai elit részéről semmiféle érzékenységet sem tapasztalt. Az egyéni egzisztenciális problémák fokozatosan amortizálták a hagyományos közösségeket, így a munkásosztály válsága átterjedt a középosztályra és végül az amerikai államra is. A gazdasági nacionalizmus és a bevándorlás

nacionalizmus iránti nosztalgiáját fejezte ki. Ez az elképzelés számos ponton épít a modernista iskola nacionalizmus elméletére. Gellner szerint a modern nemzet, valamint a modern nemzetállam konstrukció, amit politikai célok és elvek mentén építettek fel a XIX. század második felétől Európában, majd kísérletet tettek alkalmazására más kontinenseken is (Gellner, 1983). A *new nationalism* hirdetői szerint, ha a múltban sikeres lehetett a nemzetállam építésének projektje (pl. szavazati jog kiterjesztése; politikai elit elszámoltathatóságának biztosítása; nemzeti oktatási, egészségügyi és szociális rendszer felépítése), akkor a politikai közösség állami beavatkozással történő megerősítése ismét végrehajtható (Tamir, 2019:22-30).

A politikatudományban a *neo-nationalism* kifejezés jelent meg hasonló tartalommal az ezredfordulót követően. Egy 2006-os kötet szintetizáló tanulmánya (Gingrich – Banks, 2006) a globalizáció gazdasági, politikai és szociokulturális hatásaira adott reakcióként határozta meg az új nacionalizmus tartalmát. A szerzők elsősorban a globalizációellenes, lokális érdekeket megjelenítő elemeket emelték ki, ami kapcsolódott a 2000-es években bővülő, globalizációkritikus mozgalmakat vizsgáló irodalomhoz. Erre az elméletre épít az Eger – Valdez szerzőpáros, akik egy 2019-es EP-választással kapcsolatos kötet radikális jobboldallal foglalkozó fejezetének az „Új nacionalizmus felemelkedése” (*The rise of neo-nationalism*) címet adták. Tanulmányukban azt állítják, hogy Európában a modern nemzetállam szuverenitásának és autoritásának helyzete vált az egyik központi konfliktussá, amelyben a radikális jobboldal a nemzetállami szuverenitás külső erővel szembeni védelmét hirdeti (Eger – Valdez, 2019). Ez az állítás jelentős változás azon elmélethez képest, amely a bevándorlást tekintette a radikális jobboldal központi ügyének (lásd 4. fejezet).

Eger és Valdez 18 nyugat-európai ország 1970-2015 között tartott választásain induló pártok programját összehasonlítva jutott arra következtetésre, hogy a vizsgált négy és fél évtized alatt a radikális jobboldali pártokként ismert szervezetek egyre inkább a multikulturalizmus elutasítóivá, a protekcionizmus hirdetőivé váltak, miközben más pártcsaládok esetében a globalizációt, nemzetközi együttműködést preferáló álláspont vált dominánssá. A nemzetállami keretek védelmének hirdetése egyre karakteresebb jellegzetessége lett a radikális jobboldalnak, ami azt is eredményezte, hogy ezek a pártok a politikai közösség értelmezésének, megszervezésének kérdésében egyre élesebben elkülönülnek más pártoktól. Az egyenlőség gondolatának, továbbá a szociális gondoskodás kiterjesztésének elutasítása elválasztja őket a baloldaltól, a protekcionista gazdaságpolitika pedig a jobboldaltól (Eger –

korlátozása Bannon szerint együtt képes megállítani a munkás- és középosztály elszegényedését, ami ugyanúgy fenyegeti az amerikai társadalom fekete, fehér és ázsiai tagjait (Dúró – Hajdú, 2020 kézirat).

Valdez, 2019). Ez a következtetés gyakorlatilag megegyezik azzal az elmélettel, amely szerint a globalizáció strukturálisan alakítja át az európai politikát, a preferenciákat – pártok, politikusok és választók szintjén egyaránt – pedig egyre inkább az határozza meg, hogy ki válik ennek a változásnak nyertesévé, illetve vesztesévé (Kriesi et al., 2008).

Bár Eger és Valdez az európai integráció vonatkozásában tekinti központi kérdésnek a nemzetállami szuverenitást, a bevándorlást és a globalizációt továbbra is etnikai, kulturális hatásokkal járó és ilyen tartalmú politikai reakciót kiváltó folyamatként vizsgálja (Eger – Valdez, 2019:126-128). Dolgozatomban arra a következtetésre jutottam, hogy a vizsgált pártok egyaránt szuverenitási problémaként értelmezik az európai integrációt, a migrációt, a gazdasági globalizációt és a reurbanizációt, a városfejlődés új szakaszát is, ami a fentebb idézett szerzők definíciójához, elméletéhez képest még hangsúlyosabb szerepet tulajdonít a nemzetállam eszméjének.

Ez a politikai álláspont azonban számos ponton ellentétes a *mainstream* állásponttal. A nyugati politikában dominánssá váló liberalizmus (Kinneging, 2018; Schlett, 2018) a legitim politikai rend alapjának az egyéni szabadságot tekinti, ami a politika gyakorlati világa mellett a tudományos, kulturális és gazdasági életet is meghatározza (Hazony, 2019:34-44). Hazony szerint a globalizációval összefonódó liberalizmusnak három riválisa maradt a nyugati politikai rendszerekben. A neokatolikus nacionalizmus a bibliai morális minimum fenntartására törekszik, azonban a viták ellenére elfogadja a kialakult nemzetközi politikai és gazdasági rendet. A konzervatív politikai szereplők egy része a bibliai morális alapok elfogadása mellett továbbra is ragaszkodik a protestáns szuverenitás hagyományához, ami esetükben gyakoribb és élesebb konfliktusokat eredményez a *mainstream* politikai szereplőkkel. Náluk is több konfliktust generálnak azonban a neonacionalista szemlélet hirdetői, akik a francia forradalom nacionalizmusát követik, az állammal összefonódó nemzet eszméjét hirdetik, elutasítják a bevándorlást, a nemzetközi szervezetek munkájában történő részvételt és távol állnak a vallási alapoktól (Hazony, 2019:57-59).

Az utóbbi csoport sok tekintetben azonos a disszertációban vizsgált pártok által képviselt programmal. Az európai integrációban a nemzetállami szuverenitást, érdekérvényesítést, gazdasági mozgásteret korlátozó folyamatot látnak. A migráció keretében olyan, a többségi államalkotó nemzettől eltérő népesség megjelenését és erősödését érzékelik, amely elutasítja a korábban kialakult keretek közé történő integrációt, szervezetei révén pedig más államhoz kötődik, ami ennek következtében hatványozott kihívást jelent a nemzetállam számára. A globális tőke korlátot jelent területfejlesztés, gazdasági fejlesztés szempontjából, ezáltal akadályozza a politikai közösség egyben tartását. A három folyamatot pedig a reurbanizáció

szintetizálja és erősíti fel: a települések, különösen a városok szerkezetének átalakulása alapjaiban változtatja meg a választók életét és egy országnak a karakterét, ezen keresztül mozgásterét is.

A vizsgált pártok válasza a jelentkező problémákra a nemzetállam megerősítésének programja, akár a nemzetközi szervezetek, együttműködések rovására is, annak érdekében, hogy újra nemzetépítési projektet tudjon végrehajtani. Az állam által végrehajtható nemzetépítés nacionalista eszménye elsősorban a radikális jobboldali pártok révén kapott újjászületési lehetőséget. Kérdés azonban, hogy lehetséges-e még az etnikai, vallási és életmódbeli szempontok alapján polarizálódott nyugati társadalmakat egységes nemzetnek tekinteni. További kérdés, hogy a sok társadalmi szereplő közül egyáltalán mennyinek van még igénye arra, hogy ebben a politikai közösségi formában történjen a gondolkodás Nyugat-Európában. A korábban idézett szerzők (pl. Hazony, Minkenberg, Mudde) egyúttal arra is kitértek, hogy a nacionalizmus és nemzetállam kérdéskörének jelentőségét számos politikai szereplő érzékeli, azonban nem törvényszerű, hogy az államépítő, modernista iskola által meghatározott nacionalista választ adják a felmerülő problémákra.

A médiában a populista jelző mellé egyre inkább felzárkózik a nacionalista megjelölés nem csupán számos európai, hanem Európán kívüli politikus (pl. Trump, Bolsonaro, Modi, Netanjahu) esetében is. Ez azt is jelenti, hogy a nacionalista álláspont kérdése túlmutat az ENF/ID-frakció tagjain, bár az ebbe a pártszövetségbe tömörült szervezeteknél jelenik meg egyértelműen és konzekvensen az az új nacionalizmus, amelynek központi eleme a nemzetállami szuverenitás megerősítése és ennek révén egy új nemzetépítési folyamat indítása a globális kihívásokkal szemben. A tárgyalta pártok felemelkedése a nyugati államok, valamint az ezeket az országokat működtető nemzeti kapitalizmus-modellek átalakulásával összefüggésben zajlik. Választási sikereik, egyúttal kudarcaik és korlátaik, továbbá a többi szereplőre gyakorolt hatásuk egy nagyobb volumenű politikai átalakulás része, amelynek központi kérdése, hogy mi lesz a nemzetállami keret mint politikai közösségi forma jövője. Az új nacionalizmus tágabb keretet jelent a radikális jobboldali pártcsaládnál. Jövőbeli viszonyuk annak függvénye, hogy az új nacionalizmus dominánssá válik-e olyan pártokban, amelyek a fennálló viszonyokat visszafogottabb kritikával illették, továbbá mozgósító erővel bír-e olyan választókra is, akik eddig más politikai alternatívákat támogattak. Amennyiben ez a két változás lezajlik, akkor a jelenlegi *mainstream* elittel szemben egy nagyobb politikai tömb fog még látványosabban konfrontálódni. Amennyiben az új nacionalizmus nem tud a jelenlegi ENF/ID-szövetségen kívül megerősödni, az érintett pártok támogatottsága nem tud

érdemben növekedni, az aktuális erőviszonyok fennmaradása várható, a *mainstream* pártok fokozatos eróziója ellenére is.

Mindezek tükrében a dolgozat végén szükségesnek ítéltém kitérni arra a kérdésre is, hogy a 2019-es új EP-frakció, valamint a korábbi évek választási eredményei arra utalnak, hogy az új nacionalizmust hirdető radikális jobboldali pártok áttörését vagy éppen ellenkezőleg, üvegplafonba ütközését tapasztalhatjuk. Hol tart a radikális jobboldal a 2017-es és 2019-es választásokat követően?

Zárszó: 2017 és 2019 választásai – az új nacionalizmus áttörése vagy üvegplafonba ütközése?

Az európai elit 2015 (görög válság, migrációs krízis, nyugat-európai terrortámadások új hulláma) és 2016 (Brexit, Trump győzelme) eseményeinek tükrében félelemmel tekintett a 2017-es év választásaira. Ezzel összhangban a radikális jobboldal egy új korszak kezdetében reménykedett. Az eredmények értékelése sok esetben politikai szimpátia és érdek alapján történik a nyilvánosság előtt, ezért annak megítélésére, hogy a radikális jobboldal 2017 és 2019 során új korszakot nyitott, vagy üvegplafonba ütközött, négy tényszerűen megítélhető, számszerűsíthető szempontot veszek figyelembe: választási eredmények, érintett országok köre, pártok együttműködése, kormányzati részvétel.

- Választási eredmények – radikális jobboldali pártok támogatottsága

A radikális jobboldali pártok Nyugat- és Kelet-Európa pártrendszerének is tartós szereplőivé váltak (Mudde, 2014b), támogatottságuk pedig a 2010-es években több országban is jelentősen növekedett (lásd függelék 1. táblázata). Az SVP kivételével (Dúró et al., 2020) csak elvétve fordult elő (1972 – FP, 1999 – FPÖ, 2005 és 2009 – FrP), hogy egy választás során a radikális jobboldal lett a pártrendszerben a jobboldal – vagy többpólusú verseny esetén a nem szocialista blokk – legerősebb tagja. A 2014-2019 közötti időszakban azonban egyre több párt tudta elérni ezt a pozíciót. A 2014-es EP-választás során az első helyen végzett az FN, a DF és a UKIP. 2015-ben a Dán Néppárt, 2019-ben az Igaz Finnek végzett a második helyen a szociáldemokraták mögött parlamenti választáson. A PVV 2012 (3. hely) után 2017-ben (2. hely) is a legnagyobb ellenzéki párt lett Hollandiában. A Liga 2018-ban vált az olasz jobboldal legnagyobb pártjává, majd egy évvel később megnyerte az EP-választást, akárcsak Marine Le Pen új névvel induló pártja.

- Érintett országok köre – radikális jobboldali pártok mandátumszerzése

Az utóbbi évek másik jelentős változása, hogy a radikális jobboldal olyan országokban (pl. Németország, Spanyolország, Portugália) is parlamenti mandátumot szerzett, amiket a szakirodalom korábban történeti és strukturális okok miatt kizárt. Az AfD (2017-től), a spanyol Vox (2019-től), a portugál *Chega* (2019-től) parlamenti jelenléte, a Svéd Demokraták és az Igaz Finnek tartós megerősödése, az északi országok jobboldalán belüli erőviszonyok átalakulása egyaránt új helyzetet teremtett az érintett

országokban, valamint a radikális jobboldal komparatív kutatásában is. Míg az 1990-es években egy magas támogatottságú radikális jobboldali párt jelenléte külön – többnyire nemzeti sajátosságokhoz kötődő – magyarázatot igényelt a pártrendszerek bemutatása során, jelenleg inkább az számít kivételnek (pl. Írország, Luxemburg), ahol az ilyen típusú párt hiányzik.

További újdonság, hogy korábban csak – történelmi és strukturális okok miatt – Olaszországban tudott hosszabb távon több radikális jobboldali párt egyszerre parlamenti mandátumot szerezni. Az utóbbi években ez a helyzet annak ellenére is „megismétlődött”, hogy a Liga Salvini vezetésével Délen is terjeszkedni kezdett. Más országokban csak a pártvezetők és pártjuk közötti törés következtében (Ausztria: FPÖ és BZÖ 2006-2013; Dánia: FP és DF 1998-2001), vagy Olaszországhoz hasonlóan strukturális okok miatt (Belgium: VB és FNb 1991-2010) létezett több parlamenti radikális jobboldali párt. Ezeket az egyedi eseteket leszámítva úgy tűnt, hogy ilyen típusú párt nem tudnak egymás mellett „megélni”, vagy amint eltűnik egy szereplő, a helyére lép egy másik (pl. Görögország). Az utóbbi évtizedben azonban ez is változott, Olaszország mellett Bulgária, Dánia és Szlovákia parlamentjében is több radikális jobboldali párt jutott mandátumokhoz. Különösen érdekes Szlovákia esete, ahol egymástól gyakorlatilag függetlenül fejlődő, három eltérő hangsúlyokat megjelenítő, különböző profilú párt szerzett mandátumot 2016-ban: a „klasszikus” radikális jobboldali SNS (Dobos, 2020), a romaellenes attitűdöket és szociális problémákat központba helyező L’SNS (Harris, 2019), Boris Kollár Család Vagyunk (*Sme Rodina*) nevű elit- és bevándorlásellenes pártja (Rybář – Spáč, 2017:155). Így Szlovákiában 2016-2020 között három parlamenti pártra vált szét a radikális jobboldal: a klasszikus nemzetállamot megerősítését hirdető, ugyanakkor a kormányzati szerepre törekvés jegyében mérséklődő (SNS); a kisebbségek ellen akár paramilitáris szervezetekkel is fellépő, a pártrendszer jobbszélén elszigetelődő (L’SNS); valamint az euroskeptikus, elit- és bevándorlásellenes (*Sme Rodina*) üzenetekre építő, új kihívásokkal szemben a szuverenitást hangsúlyozó irányzata.

- Pártok együttműködése

A 2019-es EP-választási kampány egyik újdonsága volt, hogy a radikális jobboldal EP-frakciójára és akkori európártjára (MENF) támaszkodva európai kampánytevékenységet folytatott, amiben különösen az RN politikusai voltak aktívak. Marine Le Pen járt Brüsszelben, Koppenhágában, Szófiában, Pozsonyban és Tallinnban a szövetséges pártok mellett kampányolni, emellett felszólalt a

pártszövetség más meghatározó politikusainak (pl. Matteo Salvini, Gerolf Annemans, Geert Wilders) társaságában a prágai és milánói nagygyűlésen. Le Pen több helyszínre (Pozsony, Tallinn, Milánó) elkíserte Nicolas Bay, az ENF frakcióvezetője, aki önállóan Horvátországba is elutazott a kampány utolsó hetében.

Bár a szövetség új tagjainak egy része (pl. bolgár *Volja*, szlovák *Sme Rodina*), akiket Marine Le Pen személyesen is támogatott, végül nem szerzett mandátumot, a 2019-ben megalakuló új EP-ben minden korábbinál több radikális jobboldali és euroszeptikus politikus foglalt helyet. A több és erősebb párt több képviselője azonban azt is jelentette, hogy az érintett szereplőket még nehezebb egybe szervezni. Az első fejezetben bemutatott konfliktusok közül különösen a stratégiai különbségek (pl. *Vox* reménykedése a kormányra kerülésben) és személyes rivalizálás (pl. Farage és a *Brexit Party*) bizonyult erősnek, ami végül megghiúsította egy nagy egységes euroszeptikus frakció létrehozását, valamint azt is, hogy az Identitás és Demokrácia képviselőcsoport létszáma átlépje a 100 főt.

Ennek ellenére az ID frakció mégis – újabb – szintlépésnek tekinthető a radikális jobboldal együttműködésében. A kezdeti formációknak az 1980-as és 1990-es évek során (ER frakció, *Euronat* európárt) az új szereplők stabilizálódásában, nemzetközi kapcsolatainak kialakításában volt szerepe, amely kapcsolatrendszerbe a 2007-es ITS-frakció formálisan is bekapcsolta a kormányzati periódusban meggyengült FPÖ-t és az új tagállamok néhány pártját (Ataka, PRM). Ezt az együttműködést az ENF-frakció tovább bővítette a Jean-Marie Le Pen féle FN-t még határozottan elutasító liberálisabb (PVV) és a nemzeti politikai verseny nem elszigetelt, kormányzati tapasztalattal rendelkező (Liga) pártok irányába. A 2010-es években a radikális jobboldal a korábban sok tekintetben intézményi elemek által kikényszerített együttműködésből tudatos stratégiává vált.

Az ID frakció ebben a folyamatban két szempontból is új szakasz kezdetét jelenti. Korábban az FN kiemelkedett a radikális jobboldali pártok köréből. Bár támogatottság tekintetében akadtak „versenytársai”, azok Franciaországnál jóval kisebb államokban érték el sikereiket (pl. Ausztria, Belgium, Románia). Az ID frakcióban viszont már nem a francia képviselők alkotják a legnagyobb nemzeti delegációt és ez az első eset, hogy egy másik nagy EU tagállam kiemelkedő támogatottságú, EP-választáson szintén győzelmet arató párttal közös képviselőcsoportot alkot. A másik jelentős változás az északi pártok jelenléte az együttműködésben, korábban a Dán Néppárt határozottan elzárkózott bármilyen közös platformtól, ami miatt az FN-hez és hozzá hasonló

pártokhoz kötötték volna. 2019-ben viszont Marine Le Pen megjelent a DF kampányában, a párt pedig az Igaz Finnek és a – 2019-től kormányzó – észt EKRE társaságában csatlakozott az új radikális jobboldali képviselőcsoporthoz.

- Kormányzati szerep

A radikális jobboldali pártok kormányzati szerepvállalása korábban sporadikus, a nemzeti jellegzetességekkel összefüggően néhány országra (pl. Ausztria, Olaszország, Svájc) korlátozódó jelenségnek számított (de Lange, 2012). A 2010-es években azonban jelentősen növekedett az esetek száma (lásd függelék 3. táblázata). 2015-ben újra a Dán Néppárt külső támogatásával alakult jobboldali kormány Dániában, majd 2015 során az Igaz Finnek, 2017-ben az FPÖ, 2018-ban a Liga, 2019-ben az EKRE került kormányra formális koalíció keretében. Ezek az együttműködések azonban többnyire rövid életűnek bizonyultak. Az Igaz Finnek pártszakadást követően ellenzékbe vonultak⁹⁴, 2019-ben a korábbi esetekhez hasonlóan viharos körülmények között ért véget az FPÖ kormányzati szerepvállalása és ellenzéke került a Liga is.

A négy szempont alapján a radikális jobboldal támogatottsága, szervezettsége és befolyása növekedett. Az 1980-as és 1990-es évekhez képest több és erősebb párt van, amelyek szorosabban és hatékonyabban működnek együtt európai szintén is. Kormányzati szempontból azonban ez a siker árnyaltabb: bár a korábbi évtizedekhez képest több párt jutott kormányzati pozícióba, ezek azonban többnyire éles belső és külső konfliktusokkal értek véget és ritkán bizonyultak tartósnak. Úgy tűnik, hogy a kormányzás tétje egyelőre üvegplafonként akadályozza a radikális jobboldal választási győzelmét is. Elnökjelölt még nem tudott nyerni második fordulóban (Dúró – Hajdú, 2020 kézirat, lásd függelék 2. táblázata), amikor pártok esetében mutatkozott reális esély választási győzelmére, a fő ellenfél mögött akkor is új szavazók jelentkeztek, akik ezt mindenáron meg akarták akadályozni. 2019 őszen az AfD-vel szemben a három keleti tartományban minden esetben a miniszterelnököt adó párt (Brandenburg – SPD, Szászország – CDU, Thüringia – Linke) tudott nyerni, annak ellenére, hogy a korábbi szövetségi és EP-választáson az AfD már tudott első helyen végezni ugyanezekben a tartományokban. De hasonló választói magatartás akadályozta meg a

⁹⁴ A finn eset sok tekintetben hasonlít az FPÖ 2000-2005 közötti kormányzására, és az annak következtében kialakuló FPÖ-BZÖ párharcra. A párt támogatottságának csökkenése kiélezte a belső konfliktusokat, aminek következtében a radikális szárny (Jussi Halla-aho vezetésével) átvette a hatalmat. A kormányzati munka folytatása mellett döntő korábbi vezetők új pártot alapítottak (*Sininen tulevaisuus*, SIN), ami viszont nem bizonyult sikeresnek.

radikális jobboldali győzelmet a 2015-ös bécsi tartományi (Hajdú, 2015), vagy a 2019-es finn parlamenti választáson.

Úgy tűnik, hogy jelenleg a környezet (választási rendszer, média, politikai kultúra) a radikális jobboldal megerősödése ellenére sem segíti az ilyen típusú pártok hatalomra kerülését, ami mellett a választók összetétele is egyre komolyabb korlátként jelentkezik. A jelenlegi, protest szavazatmaximalizáló stratégia olyan társadalmi csoportokat céloz meg, akiknek létszáma csökken (pl. ipari munkások, vidékiek, nagyvárosokból kiszorulóak), miközben olyanokkal szemben pozicionálja ezeket a pártokat, amelyek vagy anyagilag (pl. transznacionális középosztály) vagy létszám (pl. migrációs háttérű lakosok, muszlimok) tekintetében gyarapodnak.

A radikális jobboldal szavazóbázisát felszámoló globális folyamatok elmélete azonban nem új jelenség a politikatudományban. Lipset már az 1980-as évek elején arról írt, hogy a nyugati világban a jobboldal társadalmi bázisát aláásó folyamatok zajlanak, amik miatt a keményvonalasabb jobboldali alternatívák – amiket ő a középosztály frusztrációjából táplálkozó új fasiszta pártoknak definiált – mozgástere rendkívül szűk lesz a jövőben. Lipset szerint Poujade mozgalmának gyors bukása, a német NPD kudarca az 1969-es szövetségi választáson, a dán Haladás párt és az MSI visszaesése az 1970-es évek végén egyaránt elméletét igazolta (Lipset, 1995:374-378). Azóta az üvegplafon egyre magasabbra került, azonban a politikai környezet és a választók összetételének változása továbbra is komoly akadályként jelentkezik a radikális jobboldal hatalomra kerülése szempontjából.

Az arányos, de még az abszolút többségi választási rendszerekben (pl. Franciaország) is a radikális jobboldali pártok számára önmagában az sem lenne elegendő az eddigi tapasztalatok alapján a kormányzáshoz, ha a legnagyobb párttá válnak. Nyugat-Európában kormányozni néhány kivételtől eltekintve csak koalíciós partnerrel lehetséges, ami a támogatottság üvegplafonja mellett egy másik komoly akadály a politikai hatalom tekintetében. Jelenleg annak a feltételei, hogy egy radikális jobboldali párt választást nyerjen és a kormányzáshoz olyan partnerekre leljen, akik miatt komoly módosítást nem kell végrehajtania programján, egyedül Olaszországban adottak.

A szövetségi kényszer a régi hivatal/program, pragmatista/fundamentalista ellentétén túl egy további kérdés szempontjából is rendkívül fontos. Amennyiben a radikális jobboldali pártok támogatottsága a jelenlegi szinten marad, esetleg tovább növekszik, az érintett politikusoknak arra kell választ adniuk, hogy hosszú távon liberalizmus alternatívát kívánnak adni, vagy más *mainstream* szereplőkhöz hasonlóan egy liberalizmus variánsként (Schlett, 2018:387-397) kívánnak viselkedni.

Vannak elemek, amelyek az utóbbi lehetőségre utalnak. A norvég Haladáspárt napjainkra teljes mértékben beilleszkedett a norvég politikai elitbe, több cikluson át a kormányzó koalíció tagja volt, feladva korábbi törekvéseit a politikai és gazdasági rendszer markáns átalakítására, illetve a pártrendszeren belüli vezető szerep elérésére⁹⁵. Hasonló utat járt be a Jobbik, amely 2014-ben még arab- és iszlámbarát programja, belpolitikai elszigeteltsége miatt volt elfogadhatatlan partner a nyugati radikális jobboldal számára, 2019-re viszont azért, mert teljesen betagozódott a baloldali és liberális pártok szövetségébe. A Szlovák Nemzeti Párt 2016-ban a magyar-szlovák vegyes polgári párttal, a Most-Híddal is hajlandó volt kiegészíteni a kormányra kerülésért. Többek között a francia RN-nek és az AfD-nek is vannak olyan politikusai, akik egy ilyen szituációt elfogadnának, illetve a kortárs liberális demokrácia gazdasági, morális kereteit⁹⁶ különösebben nem feszegetik.

Mégis több jel utal a radikális jobboldal és a kortárs liberális demokrácia feloldhatatlan konfliktusára. Az egalitárius gondolkodás elvetése, az iszlám elutasítása, a nemzetállami szuverenitás iránti ragaszkodás olyan alapot képez, amely teljesen más alapokat feltételez egy politikai közösségnek a liberális demokrácia által kínált víziónál. Az új nemzetállami keretek kijelölése és megteremtése pedig olyan új nacionalista gondolkodást és arra épülő politikai cselekvést feltételez, ami a kortárs liberalizmus számára alternatívát és kihívást jelent. Az új nacionalizmus feloldja a korábbi pártcsaládok kereteit és annak elméleti lehetőségét teremtette meg, hogy egységes politikai tömbbé fejlődjön azon szereplőkkel szemben, amelyek korábban önmagukat a liberalizmus alternatívájának tekintették, jelenleg azonban egységfrontot képeznek a liberalizmus és a politikai status quo védelmében.

⁹⁵ 2020. január 20-án mégis kilépett a koalícióból, miután a kormány úgy döntött, hogy visszafogad az országba egy olyan nőt, aki 2013-ban önként csatlakozott az Iszlám Államhoz, azonban miután második férje is elesett a harcokban, a Norvégiába történő visszatérés mellett döntött (Gehrke, 2020).

⁹⁶ A RN politikusai közül Bruno Bilde nemzetgyűlési képviselő Steeve Briois polgármester házastársa. Sebastian Chénu nemzetgyűlési képviselő, a párt egyik alelnöke szintén vállaltan egy férfival él, csak nem házasság jogi kötelékében. Az AfD társfrakcióvezetője, Alice Weidel egy nővel él együtt és távol-keleti örökbefogadott gyermekeket nevelnek.

Irodalomjegyzék

- Abrajano, Marisa – Hajnal, Zoltan L. (2014): *White Backlash: Immigration, Race, and American Politics*. Princeton: Princeton University Press.
- Abramowitz, Alan –Teixeira, Ruy (2009): The Decline of the White Working Class and the Rise of a Mass Upper- Middle Class. In: *Political Science Quarterly*, Vol. 124, No. 3, 391– 422. pp.
- Abrams, Samuel J. Fiorina, Morris P. (2012). “The Big Sort” that wasn’t: A sceptical re-examination. In: *Political Science and Politics*, Vol. 45, No. 2, 203–210. pp.
- Adler, David – Ansell, Ben (2020): Housing and populism. In: *West European Politics*, Vol. 43, No. 2, 344-365. pp.
- Adorno, Theodor W. – Frenkel-Brunswik, Else – Levinson, Daniel – Sanford, Nevitt (1950): *The Authoritarian Personality*. New York: Harper & Row.
- Akkerman, Tjitske (2016): The Party for Freedom: balancing between mission, votes and office. In: Akkerman, Tjitske – de Lange, Sarah L.–Rooduijn, Matthijs (ed.): *Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe. Into the mainstream?* Oxon, Routledge, 144-168. pp.
- Akkerman, Tjitske – Hagelund, Anniken (2007): 'Women and children first!' Anti-immigrant parties and gender in Norway and in the Netherlands. In: *Patterns of Prejudice*, Vol. 41, No. 2, 197 – 214. pp.
- Akkerman, Tjitske – de Lange, Sarah L. – Rooduijn, Matthijs (2016a): Inclusion and mainstreaming? Radical right-wing populist parties in the new millenium. In: Akkerman, Tjitske – de Lange, Sarah L.– Rooduijn, Matthijs (ed.): *Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe. Into the mainstream?* Oxon: Routledge. 1–28. pp.
- Akkerman, Tjitske – de Lange, Sarah L. – Rooduijn, Matthijs (2016b): Into the mainstream? A comparative analysis of the programmatic profiles of radical right-wing populist parties in Western Europe over time. In: Akkerman, Tjitske – de Lange, Sarah L. – Rooduijn, Matthijs (ed.): *Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe. Into the mainstream?* Oxon: Routledge, 31-52. pp.
- Albertazzi, Daniele – McDonnell, Duncan (2008): Introduction: The Sceptre and the Spectre. In: Albertazzi, Daniele – McDonnell, Duncan (eds.): *Twenty-First Century Populism. The Spectre of Western European Democracy*. Houndmills: Palgrave Macmillan, 1-11. pp.

- Alkandari, Jasem Ramadan – Maughan, Ronald J. – Roky, Rachida – Aziz, Abdul Rashid – Karli, Umid (2012): The implications of Ramadan fasting for human health and well-being. In: *Journal of Sports Sciences*, Vol. 30, No. 1, 9-19. pp.
- Almeida, Dimitri (2010): Europeanized Eurosceptics? Radical Right Parties and European Integration. In: *Perspectives on European Politics and Society*, Vol. 11, No. 4, 237-253. pp.
- Almeida, Dimitri (2014): Decadence and indifferention in the ideology of the Front National. In: *French Cultural Studies*, Vol. 25, No. 2, 221-232. pp.
- Amann, Melanie (2017): Die Unerbittliche. In: *Der Spiegel*, Vol. 71, No. 38, 36-38. pp.
- Archick, Kristin – Mix, Derek E. (2011): The European Parliament. In: *Current Politics and Economics of Europe*, Vol. 23, No. 2, 141-156. pp.
- Ares, Macarena (2020): Changing classes, changing preferences: how social class mobility affects economic preferences. In: *West European Politics*, Vol. 43, No. 6, 1211-1237. pp.
- Aslan, Ednan – Kolb, Jonas – Yildiz, Erol (2017): *Muslimische Diversität. Ein Kompass zur religiösen Alltagspraxis in Österreich*. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden.
- Art, David (2018): The AfD and the End of Containment in Germany? In: *German Politics and Society*, Vol. 36, No. 2, 76-86. pp.
- Arter, David (2008): *Scandinavian Politics Today*. Manchester: Manchester University Press.
- Arzheimer, Kai (2015): The AfD: Finally a Successful Right-Wing Populist Eurosceptic Party for Germany? In: *West European Politics*, Vol. 38, No. 3, 535-556. pp.
- Bachl, Marko – Brettschneider, Frank (2011): The German National Election Campaign and the Mass Media. In: *German Politics*, Vol. 20, No. 1, 51-74. pp.
- Bailer, Stefanie – Schulz, Tobias – Selb, Peter (2009): What Role for the Party Group Leader? A Latent Variable Approach to Leadership Effects on Party Group Cohesion in the European Parliament. In: *The Journal of Legislative Studies*, Vol. 15, No. 4, 355-378. pp.
- Baker, Pauline H. (2007): Fixing Failing States: The New Security Agenda. In: *The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations*, Vol. 8, No. 1, 85-96. pp.
- Baldwin-Edwards, Martin – Schain, Martin A. (1994): The Politics of Immigration: Introduction. In: *West European Politics*, Vol. 17, No. 2, 1-16. pp.

- Bale, Tim – Krouwel, André (2013): Down but Not Out: A Comparison of Germany's CDU/CSU with Christian Democratic Parties in Austria, Belgium, Italy and the Netherlands. In: *German Politics*, Vol. 22, No. 1-2, 16-45. pp.
- Bardi, Luciano (2004): European political parties: A (timidly) rising actor in the EU political system. In: *The International Spectator. Italian Journal of International Affairs*, Vol. 39, No. 2, 17-30. pp.
- Bartolini, Stefano – Mair, Peter (1990): *Identity, Competition and Electoral Availability: The Stabilisation of European Electorates, 1885-1985*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Basu, Paul – Coleman, Simon (2008): Introduction: Migrant Worlds, Material Cultures. In: *Mobilities*, Vol. 3, No. 3, 313-330. pp.
- Baudet, Thierry (2015): *A határok jelentősége. A nemzetállam mint a képviseleti kormányzás és a jogállamiság alapfeltétele*. Budapest: Századvég Kiadó.
- Bebnowski, David (2015): *Die Alternative für Deutschland. Aufstieg und gesellschaftliche Repräsentanz einer rechten populistischen Partei*. Wiesbaden: Springer VS.
- Belhadzs Abdesszamad – Speidl Bianka (2019): *Migráció. Megtört élet, szétört társadalom*. Budapest: Századvég Kiadó.
- Beramendi, Pablo – Häusermann, Silja – Kitschelt, Herbert – Kriesi, Hanspeter (eds.) (2015): *The Politics of Advanced Capitalism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Berbair, Nicole – Lewandowsky, Marcel – Siri, Jasmin (2015): The AfD and its Sympathisers: Finally a Right-Wing Populist Movement in Germany? In: *German Politics*, Vol. 24, No. 2, 154-178. pp.
- Bertossi, Christophe – Duyvendak, Jan Willem (2012): National Models of Immigrant Integration. In: *Comparative European Politics*, Vol. 10, No. 3, 237-247. pp.
- Bertossi, Christophe – Duyvendak, Jan Willem – Scholten, Peter (2015): The Coproduction of National Models of Integration: A View from France and the Netherlands. In: Scholten, Peter – Entzinger, Han – Penninx, Rinus – Verbeek, Stijn (eds.): *Integrating Immigrants in Europe. Research-Policy Dialogues*. London: Springer Open, 59-76. pp.
- Betz, Hans-Georg (1993): The New Politics of Resentment: Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe. In: *Comparative Politics*, Vol. 25, No. 4, 413-427. pp.
- Betz, Hans-Georg (1994): *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*. New York: St. Martin Press.

- Betz, Hans-Georg (1998): *The new politics of the right: Neo-populist parties and movements in established democracies*. Basingstoke: Macmillan.
- Betz, Hans-Georg – Johnson, Carol (2004): Against the current-stemming the tide: The nostalgic ideology of the contemporary radical populist right. In: *Journal of Political Ideologies*, Vol. 9, No. 3, 311-327. pp.
- Betz, Hans-Georg – Meret, Susi (2009): Revisiting Lepanto: the political mobilization against Islam in contemporary Western Europe. In: *Patterns of Prejudice*, Vol. 43, No. 3-4, 313-334. pp.
- von Beyme, Klaus (1988): Right-wing extremism in post-war Europe. In: *West European Politics*, Vol. 11, No. 2, 1–18. pp.
- Biard, Benjamin (2019): The influence of radical right populist parties on law and order policy-making. In: *Policy Studies*, Vol. 40, No. 1, 40-57. pp.
- Bíró Nagy András (2011): Az identitásnacionalizmus nyomában. A Brit Nemzeti Párt sikerei és korlátai. In: Láncki András (szerk.): *Nemzet és radikalizmus. Egy új pártcsalád felemelkedése*. Budapest: Századvég Kiadó, 214-241. pp.
- Bíró Nagy András – Dúró József – Hajdú András – Róna Dániel (2011): Nemzet és radikalizmus. In: Láncki András (szerk.): *Nemzet és radikalizmus. Egy új pártcsalád felemelkedése*. Budapest: Századvég Kiadó, 7-34. pp.
- Blanke, Hermann-Josef (2003): A maastrichti uniós szerződés. In: Takács Péter (szerk.): *Államtan*. Budapest: Szent István Társulat, 867-893. pp.
- Bodlos, Anita – Plescia, Carolina (2018): The 2017 Austrian snap election: a shift rightward. In: *West European Politics*, Vol. 41, No. 6, 1354-1363. pp.
- Bogdanor, Vernon (2001, szerk.): *Politikatudományi enciklopédia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Bolkestein, Frits (1996): *Az angyal és a szörnyeteg*. Budapest: Századvég Kiadó.
- Bonjour, Saskia (2011): Problematic Otherness. In: Bonjour, Saskia – Rea, Andrea – Jacobs, Dirk (eds.): *The Others in Europe*. Brussels: Editions de l'Université de Bruxelles, 51-62. pp.
- Bonvalot, Michael (2017): *Die FPÖ – Partei der Reichen*. Wien: Mandelbaum Kritik & Utopie.
- Bornschier, Simon (2010): *Cleavage Politics and the Populist Right: The New Cultural Conflict in Western Europe*. Philadelphia: Temple University Press.
- Bornschier, Simon (2018): Globalization, Cleavages, and the Radical Right. In: Rydgren, Jens (eds.): *The Oxford Handbook of the Radical Right*. Oxford: Oxford University Press.

- Bornschier, Simon – Kriesi, Hanspeter (2013): The Populist Right, the Working Class, and the Changing Face of Class Politics. In: Rydgren, Jens (eds.): *Class Politics and the Radical Right*. Oxon: Routledge, 10-30. pp.
- Bozóki András (1994): Vázlat három populizmusról: Egyesült Államok, Argentína Magyarország. In: *Politikatudományi Szemle*, Vol. 3, No. 3, 33-68. pp.
- Brack, Nathalie (2013): Euroscepticism at the Supranational Level: The Case of the 'Untidy Right' in the European Parliament. In: *Journal of Common Market Studies*, Vol. 51, No. 1, 85-104. pp.
- Broszat, Martin (1972): *Zweihundert Jahre deutsche Polenpolitik*. Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- Bruckmüller, Ernst (1985): *Sozialgeschichte Österreichs*. Wien, Herold Verlag.
- Callaghan, Helen – Höpner, Martin (2012): Changing Ideas: Organised Capitalism and the German Left. In: *West European Politics*, Vol. 35, No. 3, 551-573. pp.
- Canovan, Margaret (2002): Taking Politics to the People: Populism as the Ideology of Democracy. In: Mény, Yves – Surel, Yves (eds.): *Democracies and the Populist Challenge*. Houndmills: Palgrave, 25-44. pp.
- Cappelletti, Mauro – Seccombe, Monica – Weiler, Joseph H. H. (1986): *Integration Through Law*. Berlin: De Gruyter.
- Caramani, Daniele – Wageman, Claudius (2005): A Transnational Political Culture? The Alpine Region and its Relationship to European Integration. In: *German Politics*, Vol. 14, No. 1, 74-94. pp.
- Carter, Elisabeth L. (2005): *The Extreme Right in Western Europe*. Manchester: Manchester University Press.
- Childers, Thomas (1983): *The Nazi Voter: The Social Foundations of Fascism in Germany, 1919-1933*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Christaller, Walter (1933): *Die Zentrale Orte in Süddeutschland*. Jena: Gustav Fischer.
- Clemens, Clay (2009): Modernisation or Disorientation? Policy Change in Merkel's CDU. In: *German Politics*, Vol. 18, No. 2, 121-139. pp.
- Clemens, Clay (2011): Explaining Merkel's Autonomy in the Grand Coalition: Personalization or Party Organisation? In: *German Politics*, Vol. 20, No. 4, 469-485. pp.
- Coffé, Hilde – Plassa, Rebecca (2010): Party policy position of Die Linke: A continuation of the PDS? In: *Party Politics*, Vol. 16, No. 6, 721-735. pp.

- Coffé, Hilde – Heyndels, Bruno – Vermeir, Jan (2007): Fertile Grounds for Extreme Right-wing Parties: Explaining the Vlaams Blok's Electoral Success. In: *Electoral Studies*, Vol. 26, No. 1, pp. 142-55. pp.
- Converse, Philip E. (1964): The Nature of Beliefs System in Mass Public. In: David, E. Apter (eds.): *Ideology and Discontent*. New York: Free Press, 206-261. pp.
- Csicsman László (2016): A muslim közösségek integrálódásának kérdőjelei a migránsválság tükrében. Identitásválság(ok) az iszlám világban és Európában. In: *Századvég*, No. 81, 97-115. pp.
- Daatland, Christer D. (2020): 40 év a vadonban. A norvég Haladás Párt útja a homályból a hatalomig. Kézirat
- Dachs, Herbert (2006): Parteiensysteme in den Bundesländern. In: Dachs, Herbert – Gerlich, Peter – Gottweis, Herbert – Kramer, Helmut – Lauber, Volkmar – Müller, Wolfgang C. – Tálos Emmerich (szerk.): *Politik in Österreich. Das Handbuch*. Wien: Manz'Sche Verlags- U. Universitätsbuchhandlung, 1008-1023. pp.
- Daehnhardt, Patricia – Handl, Vladimír (2018): Germany's Eastern Challenge and the Russia-Ukraine Crisis: A New Ostpolitik in the Making? In: *German Politics*, Vol. 27, No. 4, 445-459. pp.
- Dagkas, Symeon – Benn, Tansin – Jawad, Haifaa (2011): Multiple voices: improving participation of Muslim girls in physical education and school sport. In: *Sport, Education and Society*, Vol. 16, No. 2, 223-239. pp.
- Dahrendorf, Ralph (1994): *A modern társadalmi konfliktus*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Daigle, Delton T. – Neulen, Joséphine – Hofeman, Austin (2019): *Populism, Nativism, and Economic Uncertainty. Playing the Blame Game in the 2017 British, French, and German Elections*. Palgrave Macmillan.
- Davies, Gareth (2016): The European Union Legislature as an Agent of the European Court of Justice. In: *Journal of Common Market Studies*, Vol. 54, No. 4, 846–861. pp.
- Davies, Norman (2000): *Európa története*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Decker, Frank (2008): Right-Wing Populist Failures and Left-wing Successes. In: Albertazzi, Daniele – McDonnell, Duncan (ed.): *Twenty-First Century Populism. The Spectre of Western European Democracy*. Houndmills: Palgrave Macmillan, 119-134. pp.
- Demshuk, Andrew (2012): *The Lost German East. Forced Migration and the Politics of Memory, 1945–1970*. New York: Cambridge University Press.
- Dobos Balázs (2020): Előzés jobbról? A Szlovák Nemzeti Párt és a Kotleba – Mi Szlovákiánk Néppárt. Kézirat

- Doehring, Karl (2003): Állam és alkotmány az egységesülő Európában. In: Takács Péter (szerk.): *Államtan*. Budapest: Szent István Társulat, 894–910. pp.
- Dolezal, Martin – Zeglovits, Eva (2014): Almost an Earthquake: The Austrian Parliamentary Election of 2013. In: *West European Politics*, Vol. 37, No. 3, 644-652. pp.
- Downs, Anthony (1957): *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper and Row.
- Duncan, Fraser (2007): The End of the Wende? The 2006 Austrian Parliamentary Election. In: *Perspectives on European Politics and Society*, Vol. 8, No. 1, 13-30. pp.
- Duverger, Maurice (1964): *Political Parties*. London: Meuthen.
- Dúró József (2010): Euroszepticismus ma. In: *Politikatudományi Szemle*, Vol. 19, No. 4, 53-85. pp.
- Dúró József (2017): *Ellenzők, kritikusok, kétkedők. A pártalapú euroszepticismus arcai*. Budapest: Századvég Kiadó.
- Dúró József (2020): Kormánypártból pária? Az Igaz Finnek. Kézirat
- Dúró József – Hajdú András (2020): Új nacionalizmus. Kézirat
- Dúró József – Hajdú András – Kurtán Sándor (2020): Kormányon is ellenzékben. A Svájci Néppárt. Kézirat
- Durovic, Anja (2019): The French elections of 2017: shaking the disease? In: *West European Politics*, Vol. 42, No. 7, 1487-1503. pp.
- Eatwell, Roger (1994): Why Are Fascism and Racism Reviving in Western-Europe? In: *Political Quarterly*, Vol. 65, No. 3, 315-325. pp.
- Eberl, Jakob-Moritz – Huber, Lena Maria – Plescia, Carolina (2020): A tale of firsts: the 2019 Austrian snap election. In: *West European Politics*, Vol. 43, No. 6, 1350-1363. pp.
- Eger, Maureen A. – Valdez, Sarah (2019): The rise of neo-nationalism. In: Bevelander, Pieter – Wodak, Ruth (ed.): *Europe at Crossroads. Confronting Populist, Nationalist and Global Challenges*. Lund: Nordic Academic Press, 113-134. pp.
- Egyed Ildikó – Póla Péter (2020): Újraéledő francia iparpolitika – új dilemmák, kihívások és eszközök. In: *Tér és Társadalom*, Vol. 34, No. 1, 96-118. pp.
- Ellinas, Antonis (2010): *The media and the far right in Western Europe: playing the nationalist card*. New York: Cambridge University Press
- Ellinas, Antonis (2013): The Rise of Golden Dawn: The New Face of the Far Right in Greece. In: *South European Society and Politics*, Vol. 18, No. 4, 543-565. pp.
- Ennsner, Laurenz (2012): The homogeneity of West European party families: The radical right in comparative perspectives. In: *Party Politics*, Vol. 18, No. 2, 151-171. pp.
- Enyedi György (2012): *Városi világ*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Enyedi Zsolt (1998): *Politika a kereszt jegyében*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Enyedi Zsolt (2006): Az európai integráció hatása a kelet-európai és a magyar pártstratégiákra. In: Hegedűs István (szerk.): *A magyarok bemenetele. Tagállamként a bővülő Európai Unióban*. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 155-180. pp.
- Enyedi Zsolt – Bértoa, Fernando Casal (2010): Pártverseny-mintázatok Kelet-Közép-Európában (1990–2008). In: *Politikatudományi Szemle*, Vol. 19, No. 1, 7-30. pp.
- Enyedi Zsolt – Körösenyi András (2004): *Pártok és pártrendszerek*. Budapest: Osiris Kiadó
- Ettmayer, Wendelin (1990): Die Asylpolitik Österreichs – Rückblick und Ausblick. In: Khol, Andreas – Ofner, Günther – Stirneman, Alfred (ed.): *Österreichisches Jahrbuch für Politik '89*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 357-374. pp.
- Evans, Geoffrey – Northmore-Ball, Ksenia (2018): Long-term factors: class and religious cleavages. In Fisher, Justin – Fieldhouse, Edward – Franklin, Mark N. – Gibson, Rachel – Cantijoch, Marta – Wleizen, Christopher (eds.): *The Routledge Handbook of Elections, Voting Behavior and Public Opinion*. Oxon: Routledge, 123-135. pp.
- Faas, Thorsten (2010): The German Federal Election of 2009: Sprouting Coalitions, Drooping Social Democrats. In: *West European Politics*, Vol. 33, No. 4, 894–903. pp.
- Faas, Thorsten (2014): The German Federal Election of 2013: Merkel's Triumph, the Disappearance of the Liberal Party, and Yet Another Grand Coalition. In: *West European Politics*, Vol. 38, No. 1, 238-247. pp.
- Fallend, Franz (2008): Euroscepticism in Austrian Political Parties: Ideologically Rooted or Strategically Motivated? In: Szczerbiak, Aleks – Taggart, Paul (ed.): *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism*. Volume 1 Case Studies and Country Surveys. Oxford: Oxford University Press, 201-220. pp.
- Falter, Jürgen W. (1991): *Hitler's Wähler*. Munich: Beck.
- Fennema, Meindert (1997): Some Conceptual Issues and Problems in the Comparison of Anti-immigrant Parties in Western Europe. In: *Party Politics*, Vol. 3, No. 3, 473-492. pp.
- Fieschi, Catherine – Shields, James – Woods, Roger (1996): Extreme right-wing parties and the European Union: France, Germany and Italy. In: Gaffney, John (ed.): *Political Parties and the European Union*. London: Routledge, 235-253. pp.
- Filzmaier, Peter – Hajek, Peter (2005): Das Kärntner Wahljahr 2004. In: Anderwald, Karl – Filzmaier, Peter – Hren, Karl (szerk.): *Kärntner Jahrbuch für Politik 2004*. Klagenfurt: Kärntner Druck- und Verlagsgesellschaft, 9-40. pp.

- Flanagan, Scott (1987): Value Change in Industrial Societies. In: *American Political Science Review*, Vol. 81, No. 4, 1303-1319. pp.
- Fournier, Pascale (2013): Headscarf and burqa controversies at the crossroad of politics, society and law. In: *Social Identities*, Vol. 19, No. 6, 689-703. pp.
- Franklin, Mark N. (1992): The Decline of Cleavage Politics. In: Franklin, Mark N. – Mackie, Thomas T. – Valen, Henry (eds.): *Electoral Change: Responses to Evolving Social and Attitudinal Structures in Western Countries*. Cambridge: Cambridge University Press, 385-405. pp.
- Franzmann, Simon T. (2016): Calling the Ghost of Populism: The AfD's Strategic and Tactical Agendas until the EP Election 2014. In: *German Politics*, Vol. 25, No. 4, 457-479. pp.
- Gaillard, Jean-Michel (2007): Az elmúlt negyedszázad. In: Duby, Georges (szerk.): *Franciaország története II*. Budapest: Osiris Kiadó, 515-637. pp.
- Gallai Sándor (1998): *A skandináv modell*. Budapest: Aula Kiadó.
- Gaspard, Françoise (1995): *A small city in France. A socialist mayor confronts neofascism*. Massachusetts: Harvard University Press.
- Gazdag Ferenc (2011): *Franciaország története - A rövid XX. század*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Geddes, Andrew – Scholten, Peter (2016): *The politics of migration & immigration in Europe*. London: SAGE Publications Ltd.
- Gellner, Ernest (1983): *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell.
- Gellner, Ernest – Ionescu, Ghiță (eds.) (1969): *Populism. Its Meanings and National Characteristics*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Germain, Randall – Schwartz, Herman (2014): The political economy of failure: The euro as an international currency. In: *Review of International Political Economy*, Vol. 21, No. 5, 1095-1122. pp.
- Gerwien, Tilman (2017): Das Beben. In: *Stern*, Vol. 70, No. 40, 22-36. pp.
- Gest, Justin (2016): *The New Minority. White Working Class Politics in an Age of Immigration and Inequality*. New York: Oxford University Press.
- Gibson, Rachel (2002) *The Growth of Anti-Immigrant Parties in Western Europe*. Lewiston: The Edwin Mellen Press.
- Giddens, Anthony (1990): *The Consequences of Modernity*. Stanford: Stanford University Press.

- Gingrich, Andre – Banks, Marcus (2006): Introduction. Neo-nationalism in Europe and Beyond. In: Gingrich, Andre – Banks, Marcus (ed.): *Neo-nationalism in Europe and Beyond. Perspectives from Social Anthropology*. New York: Berghahn Books, 1-26. pp.
- Givens, Terri E. (2005): *Voting Radical Right in Western Europe*. New York: Cambridge University Press.
- Glied Viktor – Keserű Dávid (2016): Migrációs kihívások az Európai Unióban. In: Tarrósy István – Glied Viktor – Vörös Zoltán (szerk.): *Migráció a 21. században*. Pécs: Publikon Kiadó, 259-293. pp.
- Goldthorpe, John H. – Llewellyn, Catriona – Payne, Clive (1987): *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain*. Oxford: Clarendon Press.
- Goodlife, Gabriel (2015): Europe's salience and 'owning' Euroscepticism: Explaining the Front National's victory in the 2014 European elections in France. In: *French Politics*, Vol. 13, No. 4, 324-345. pp.
- Goodman, Sara Wallace (2014): *Immigration and Membership Politics in Western Europe*. New York: Cambridge University Press.
- Goodman, Sara Wallace – Wright, Matthew (2015): Does Mandatory Integration Matter? In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 41, No. 12, 1885-1908. pp.
- Görtemaker, Manfred (2003): *A Német Szövetségi Köztársaság története. Az alapítástól napjainkig*. Budapest: Korona Kiadó.
- Green, Simon (2013): Societal Transformation and Programmatic Change in the CDU. In: *German Politics*, Vol. 22, No. 1–2, 46–63. pp.
- Green-Pedersen, Christoffer – Odmalm, Pontus (2008): Going different ways? Right-wing parties and the immigrant issue in Denmark and Sweden. In: *Journal of European Public Policy*, Vol. 15, No. 3, 367-381. pp.
- Grimm, Robert (2015): The rise of the German Eurosceptic party Alternative für Deutschland, between ordoliberal critique and popular anxiety. In: *International Political Science Review*, Vol. 36, No. 3, 264-278. pp.
- de Groot, Gerard-René (2001): Access to Citizenship for Aliens in the Netherlands. In: Atsushi Kondo (ed.): *Citizenship in a Global World: Comparing Citizenship Rights for Aliens*. Basingstoke, Palgrave, 31-46. pp.
- Grunberg, Gérard (1988): Recent Developments in French Electoral Sociology. In: *Electoral Studies*, Vol. 7, No. 1, 3-14. pp.

- Grunberg, Gérard (2008): Euroscepticism in France, 1992-2002. In: Szerbiak, Aleks – Taggart, Paul (ed.): *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism. Volume 1 Case Studies and Country Surveys*. Oxford: Oxford University Press, 38-57. pp.
- Gunther, Richard – Diamond, Larry (2003): Species of Political Parties. A New Typology. In: *Party Politics*, Vol. 9, No. 2, 167-199. pp.
- Gyurgyák János (2018): *Európa alkonya?* Budapest: Osiris Kiadó.
- Habermas, Jürgen – Ratzinger, Joseph (2007): *The Dialectics of Secularization: On Reason and Religion*. San Francisco: Ignatius Press.
- Hafez, Farid (2014): Shifting borders: Islamophobia as common ground for building pan-European right-wing unity. In: *Patterns of Prejudice*, Vol. 48, No. 5, 479-499. pp.
- Hainsworth, Paul (2008): *The Extreme Right in Western Europe*. London: Taylor & Francis Group.
- Hajdú András (2011): Újrakezdődő sikertörténet? Az Osztrák Szabadságpárt felemelkedése, hanyatlása és visszatérése. In: Lánczi András (szerk.): *Nemzet és radikalizmus. Egy új pártcsalád felemelkedése*. Budapest: Századvég Kiadó, 64-92. pp.
- Hajdú András (2012): *Karizmatikus vezetés a politikában. A radikális jobboldali pártok vezetési stílusa*. MA szakdolgozat.
- Hajdú András (2015): *Kék hullám? A 2015-ös bécsi tartományi választás elemzése*. Konferencia kézirat (PDK Konferencia Budapesti Corvinus Egyetem).
- Hajdú András (2017a): Európa nacionalistái egyesülhetnek? A radikális jobboldal képviselőcsoportjai az Európai Parlamentben. In: *Politikatudományi Szemle*, Vol. 26, No. 2, 63-87. pp.
- Hajdú András (2017b): Politikai vezetés és válságkezelés az első Merkel-kormány idején. In: Körösenyi András (szerk.): *Viharban kormányozni. Politikai vezetők válsághelyzetekben*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet, 75-90. pp.
- Hajdú András (2017c): Generációváltás a radikális jobboldalon? A francia Nemzeti Front és a Flamand Érdek elitjének összehasonlítása. In: *Politikatudomány Online*, No. 4.
- Hajdú András (2020a): Az iszlámellenesség prófétája Geert Wilders harca az iszlám ellen. Kézirat
- Hajdú András (2020b): Kihívás jobbról. Az AfD a német pártrendszerben. Kézirat
- Hajdú András – Kurtán Sándor (2020): A kormányzás és az ellenzéki ciklikussága. Az Osztrák Szabadságpárt menetelése a hatalomért. Kézirat

- Hall, Peter A. (2012): The Economics and Politics of the Euro Crisis. In: *German Politics*, Vol. 21, No. 4, 355-371. pp.
- Hall, Peter A. (2014): Varieties of Capitalism and the Euro Crisis. In: *West European Politics*, Vol. 37, No. 6, 1223-1243. pp.
- Hancké, Bob (2010): Varieties of Capitalism and Business. In: Coen, David – Grant, Wyn – Wilson, Graham (eds.): *The Oxford Handbook of Business and Government*. New York: Oxford University Press, 123-147. pp.
- Hansen, Randall – Gordon, Joshua C. (2014): Deficits, Democracy, and Demographics: Europe's Three Crises. In: *West European Politics*, Vol. 37, No. 6, 1199-1222. pp.
- Harris, Erika (2019): Nation before democracy? Placing the rise of the Slovak extreme right into context. In: *East European Politics*, Vol. 35, No. 4, 538-557. pp.
- Hazony, Yoram (2019): *A nacionalizmus erénye*. Budapest: Századvég Kiadó.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1979): *Előadások a világtörténet filozófiájáról*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Heinisch, Reinhard (2008a): Austria: The Structure and Agency of Austrian Populism. In: Albertazzi, Daniele – McDonnell, Duncan (eds.): *Twenty-First Century Populism. The Spectre of Western European Democracy*. Houndmills: Palgrave Macmillan, 67-83. pp.
- Heinisch, Reinhard (2008b): Right-Wing Populism in Austria. A Case for Comparison. In: *Problems of Post-Communism* Vol. 55, No. 3, 40-56. pp.
- Heinisch, Reinhard (2016): The Austrian Freedom Party: Organizational Development and Leadership Change. In Heinisch, Reinhard – Mazzoleni, Oscar (eds.): *Understanding Populist Party Organisation. The Radical Right in Western Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 19-48. pp.
- Heinisch, Reinhard – Hauser, Kristina (2016): The mainstreaming of the Austrian Freedom Party. In Akkerman, Tjitske – de Lange, Sarah L. – Rooduijn, Matthijs (eds.): *Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe. Into the mainstream?* Oxon: Routledge, 73-93. pp.
- Hirschl, Ran (2008): The Judicialization of Mega-Politics and the Rise of Political Courts. In: *Annual Review of Political Science*, Vol. 11, 93-118. pp.
- Hix, Simon – Marsh, Michael (2004): *Predicting the Future: The Next European Parliament*. Brussels: Burson-Marsteller.
- Hix, Simon – Noury, Abdul G. – Roland, Gérard (2007): *Democratic Politics in the European Parliament*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Hofinger, Christoph – Holzer, Andreas – Oberhuber, Florian – Zandonella, Martina (2017): Neue Rahmen für alte Themen. Die Rolle von Framing für Erfolg und Scheitern bei der Nationalratswahl 2017. In: Hofer, Thomas – Tóth, Barbara: *Wahl 2017. Loser, Leaks & Leadership*. Wien: Ärzte Verlag, 188-199. pp.
- Hoidn-Borchers, Andreas (2016): Angriff von Rechts. Wie die AfD-Frontfrau Frauke Petry zulasten von Kanzlerin Angela Merkel punktet. In: *Stern*, Vol. 69, No. 38, 26-34. pp.
- Hooghe, Liesbet – Marks, Gray – Wilson, Carole (2002): Does left/right structure party positions on European Integration? In: *Comparative Political Studies*, Vol. 53, No. 8, 965 – 989. pp
- Horacek, Nina – Reiterer, Claudia (2009): *HC Strache. Sein Aufstieg. Seine Hintermänner. Seine Feinde*. Wien: Verlag Carl Ueberreuter.
- Höbelt, Lothar (2001): Haider's Wähler oder Die Legende von den Modernisierungsverlierern. In: Höbelt, Lothar (eds): *Republik im Wandel – Die große Koalition und der Aufstieg der Haider FPÖ*. München: Universitas Verlag, 94-111. pp.
- Höglinger, Dominic (2016): *Politicizing European Integration: Struggling with the Awakening Giant*. New York: Palgrave MacMillan.
- Husbands, Christopher T. (1981): Contemporary right-wing extremism in Western European democracies: a review article. In: *European Journal of Political Research*, Vol. 9, No. 1, 75-99. pp.
- Hutchinson, John (2004): Etnicitás és modern nemzetek. In: Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek*. Budapest: Rejtjel Kiadó, 329-345. pp.
- Ignazi, Piero (1992): The silent counter-revolution. Hypotheses on the emergence of extreme right-wing parties in Europe. In: *European Journal of Political Research*, Vol 22, No. 1-2, 3-34. pp.
- Ignazi, Piero (1997): The extreme right in Europe: a survey". In: Merkl, Peter H. –Weinberg, Leonard (eds.): *The Revival of Right-Wing Extremism in the Nineties*. London: Frank Cass, 47–64. pp.
- Ignazi, Piero (2006): *Extreme Right Parties in Western Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Ilonszki Gabriella (2009): *Képviselők és képviselet Magyarországon a 19. és 20. században*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Inglehart, Ronald F. (1977): *The silent revolution. Changing values and political styles among Western politics*. Princeton: Princeton University Press.

- Inglehart, Ronald – Norris, Pippa (2016): *Trump, Brexit, and the rise of Populism: Economic have-nots and cultural backlash*. – Paper for the roundtable 'Rage against the Machine: Populist Politics in the U.S., Europe and Latin America, 10.00-11.30 on Friday 2 September 2016, annual meeting of the American Political Science Association, Philadelphia.
- Ireland, Patrick R. (1997): 'Socialism, unification policy and the rise of racism in Eastern Germany'. In: *International Migration Review*, Vol. 31, No. 2, 541–68. pp.
- Ivaldi, Giles (2016): A new course for the French radical right? The Front National and 'de-demonisation'. In: Akkerman, Tjitske–de Lange, Sarah L.–Rooduijn, Matthijs (eds.): *Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe. Into the mainstream?* Oxon: Routledge, 225–246. pp.
- Ivaldi, Giles – Lanzotte, Maria Elisabetta (2016): The French Front National: Organizational Change and Adaptation from Jean-Marie to Marine Le Pen. In: Heinisch, Reinhard – Mazzoleni, Oscar (eds): *Understanding Populist Party Organisation. The Radical Right in Western Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 131-158. pp.
- Jackson, John E. (2003): Politikai módszertan: áttekintés. In: Goodin, Robert E. – Klingeman, Hans-Dieter (szerk.): *A politikatudomány új kézikönyve*. Budapest: Osiris Kiadó, 683-711. pp.
- Jaspers, Karl (1960): *Freiheit und Wiedervereinigung. Über Aufgaben deutscher Politik*. München: K. Piper Verlag.
- Johnston, Ron – Manley, David – Pattie, Charles – Jones, Kelvyn (2018a): Geographies of Brexit and its aftermath: voting in England at the 2016 referendum and the 2017 general election. In: *Space and Polity*, Vol. 22, No. 2, 162-187. pp.
- Jones, Owen (2011): *Chavs: The Demonization of the Working Class*. London: Verso.
- Joppke, Christian (2017): Civic integration in Western Europe: three debates. In: *West European Politics*, Vol. 40, No. 6, 1153-1176. pp.
- Karlhofer, Ferdinand – Tálos, Emmerich (2006): Sozialpartnerschaft am Abstieg. In: Tálos, Emmerich (szerk.): *Schwarz - Blau: Eine Bilanz des "Neu-Regierens"*. Wien: LIT Verlag, 102-116. pp.
- Katz, Richard S. – Mair, Peter (1995): Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party. In: *Party Politics*, Vol. 1, No. 1, 5–28. pp.

- Kauppi, Niilo – Madsen, Mikael Rask (2018): Global elites. In: Guillaume, Xavier – Bilgin, Pinar (ed.): *Routledge Handbook of International Political Sociology*. New York: Routledge, 166-174. pp.
- Kepel, Giles (2004): *The War for Muslim Minds: Islam and the West*. London: Belknap Press.
- Kepel, Giles (2016): *Terror in France. The rise of Jihad in the West*. Princeton: Princeton University Press-
- Kinnegin, Andreas (2018): *Dancing towards the Precipice – The Western View of the World and ECE*. Keynote lecture, 1st UECEP Conference, Budapest: Corvinus University of Budapest. 2018.05.10.
- Kiss J. László (2005): A nemzetállam nélküli integrációtól az integrált nemzetállamig. A német Európa-politika történelmi gyökerei és mai dilemmái. In: Kiss J. László (szerk.): *A huszonötök Európai*. Budapest: Osiris Kiadó, 102-182. pp.
- Kitschelt, Herbert (1994): *The Transformation of European Social Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kitschelt, Herbert (2007): Growth and Persistence of the Radical Right in Postindustrial Democracies: Advances and Challenges in Comparative Research. In: *West European Politics*, Vol. 30, No. 5, 1176-1206. pp.
- Kitschelt, Herbert – McGann, Anthony (1995): *The Radical Right in Western Europe. A Comparative Analysis*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Klare, Michael T. (2004): The Deadly Connection: Paramilitary Bands, Small Arms Diffusion, and State Failure. In: Rotberg, Robert I. (ed.): *When States Fail. Causes and Consequences*. Princeton: Princeton University Press, 116-134. pp.
- Knutsen, Oddbjørn (2006): *Class Voting in Western Europe, a Comparative Longitudinal Study*. Lexington: Lanham.
- Koller Inez Zsófia (2012): Az európai migráció története a második világháborút követően. In: Tarrósy István – Glied Viktor – Kesrű Dávid (szerk.): *Új népvándorlás. Migráció a 21. században Afrika és Európa között*. Pécs: Publikon Kiadó, 227-242. pp.
- Körösenyi András (2001): Parlamentáris vagy „elnöki” kormányzás? Az Orbán-kormány összehasonlító perspektívából. In: *Századvég*, No. 20, 3-38. pp.
- Körösenyi András (2004): Demokráciadeficit, föderalizmus, szuverenitás. In: *Politikatudományi Szemle*, Vol. 13, No. 3, 143-164. pp.
- Körösenyi András (2005): *Vezér és demokrácia. Politikaelméleti tanulmányok*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.

- Kőrösi István (2005): Ausztria új szerepe: közép-európai államként ismét az európai centrumban. In: Kiss J. László (szerk.): *A huszonötök Európái*. Budapest: Osiris Kiadó, 550-588. pp.
- Kőrösi István (2013): Ausztria Európa-politikája és gazdasági pozíciója az Európai Unióban. In: *Külgügyi Szemle*, No. 2, 23-54. pp.
- Kriesi, Hanspeter (1998): The transformation of cleavage politics. The 1997 Stein Rokkan lecture. In: *European Journal of Political Research*, Vol. 33, No. 2, 165–185. pp.
- Kriesi, Hanspeter (2014): The Populist Challenge. In: *West European Politics*, Vol. 37, No. 2, 361–378. pp.
- Kriesi, Hanspeter – Grande, Edgar – Lachat, Romain – Dolezal, Martin – Bornschier, Simon – Frey, Timotheos (2006): Globalization and the Transformation of the National Political Space: Six European Countries Compared. In: *European Journal of Political Research*, Vol. 45, No. 6, 921–956. pp.
- Kriesi, Hanspeter – Grande, Edgar – Lachat Romain – Dolezal, Martin – Bornschier, Simon – Frey, Timotheos (2008): *Western European Politics in the Age of Globalisation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Krotz, Ulrich – Maher, Richard (2016): Europe's crises and the EU's 'big three'. In: *West European Politics*, Vol. 39, No. 5, 1053-1072. pp.
- Kurtán Sándor (2007): A Szabadság Párt (Ausztria). In: *Politikatudományi Szemle*, Vol. 16, No. 1, 23-44 pp.
- Ladrech, Robert (2012): Party Change and Europeanisation: Elements of an Integrated Approach. In: *West European Politics*, Vol. 35, No. 3, 574-588. pp.
- Lánczi András (2004): A politikai tudás. In: *Politikatudományi Szemle*, Vol. 13, No. 1-2, 5-28. pp.
- Lánczi András (2019): *Antikok és modernnek vitája - Késői észrevételek Pascalhoz*. Gödöllő – Máriabesnyő, Attraktor Kiadó.
- de Lange, Sarah L. (2012): Why Mainstream Parties Govern with Radical Right-Wing Populist Parties. In: *Political Studies*, Vol. 60, 899-918. pp.
- de Lange, Sarah L. – Art, David (2011): Fortuyn versus Wilders: An Agency-Based Approach to Radical Right Party Building. In: *West European Politics*, Vol. 34, No. 6, 1229-1249. pp.
- Larres, Klaus – Wittlinger, Ruth (2018): A Fragile Friendship: German–American Relations in the Twenty-First Century. In: *German Politics*, Vol. 27, No. 2, 152-157. pp.

- Lazarsfeld, Paul F. – Berelson, Bernard – Gaudet, Hazel (1944): *The People's Choice: How the Voter Makes Up His Mind in a Presidential Campaign*. New York: Columbia University Press.
- Lees, Charles (2008): The Limits of Party-Based Euroscepticism in Germany. In: Szczerbiak, Aleks – Taggart, Paul (ed.): *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism. Volume 1 Case Studies and Country Surveys*. Oxford: Oxford University Press, 16-37. pp.
- Lequesne, Christian (2016): French foreign and security challenges after the Paris terrorist attacks. In: *Contemporary Security Policy*, Vol. 37, No. 2, 306–318. pp.
- Lewis, Bernard (2003): *The Crisis of Islam. Holy War and Unholy Terror*. London: Phoenix Press.
- Lijphart (1984): *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-one Countries*. New Haven: Yale University Press.
- Lijphart (1994): *Electoral Systems and Party Systems: A Study of Twenty-Seven Democracies 1945-90*. Oxford: Oxford University Press.
- Lipset, Martin (1995): *Homo politicus. A politika társadalmi alapjai*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Lipset, Martin – Rokkan, Stein (1967): Cleavage structures, party systems and voter alignments: An introduction. In: Lipset, Martin – Rokkan, Stein (ed.): *Party systems and voter alignments: Cross-national perspectives*. New York: Free Press, 1-64. pp.
- Lord, Christopher (1997): The untidy right in the European Parliament. In: Bell, David S. – Lord, Christopher (eds.): *Transnational parties in the European Union*. Aldershot: Ashgate, 117-133. pp.
- Lubbers, Marcel (2008): Regarding the Dutch 'Nee' to the European Constitution. A Test of the Identity, Utilitarian and Political Approaches to Voting 'No'. In: *European Union Politics*, Vol. 9, No. 1, 59-86. pp.
- Lubbers, Marcel – Gijsberts, Mérove – Scheepers, Peer (2002): Extreme Right-wing Voting in Western Europe. In: *European Journal of Political Research*, Vol. 41, No. 3, 345–378. pp.
- Lucardie, Paul (2008): The Netherlands: Populism versus Pillarization. In: Albertazzi, Daniele – McDonnell, Duncan (ed.): *Twenty-First Century Populism. The Spectre of Western European Democracy*. Houndmills: Palgrave Macmillan, 151-165. pp.
- Lucardie, Paul – Akkerman, Tjitske – Pauwels, Teun (2016): It is still a long way from Madou Square to Law Street: the evolution of the Flemish Bloc. In: Akkerman, Tjitske – de

- Lange, Sarah L.– Rooduijn, Matthijs (szerk.): *Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe. Into the mainstream?* Oxon: Routledge, 208–224. pp.
- Luther, Kurt Richard (2003): The Self-Destruction of a Right-Wing Populist Party? The Austrian Parliamentary Election of 2002. In: *West European Politics*, Vol. 26, No. 2, 136-152 pp.
- Luther, Kurt Richard (2006): Die Freiheitliche Partei Österreichs (FPÖ) und das Bündnis Zukunft Österreich (BZÖ). In: Dachs, Herbert – Gerlich, Peter – Gottweis, Herbert – Kramer, Helmut – Lauber, Volkmar – Müller, Wolfgang C. – Tálos Emmerich (szerk.): *Politik in Österreich. Das Handbuch*. Wien: Manz'Sche Verlags- U. Universitätsbuchhandlung, 364-388. pp.
- Luther, Kurt Richard (2008a): The 2006 Austrian Parliamentary Election: From Bipolarism to Forced Marriage. In: *West European Politics*, Vol. 31, No. 5, 1004-1015. pp.
- Luther, Kurt Richard (2008b): Towards Strataarchy? European Integration and the Intra-party Power of Austrian MEPs and Delegation Leaders. In: *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*, Vol. 37, No. 3, 253-272. pp.
- Luther, Kurt Richard (2009): The Revival of the Radical Right: The Austrian Parliamentary Election of 2008. In: *West European Politics*, Vol. 32, No. 5 1049-1061. pp.
- Luther, Kurt Richard (2011): Of goals and own goals: A case study of right-wing populist party strategy for and during incumbency. In: *Party Politics*, Vol. 17, No. 4, 453-470. pp.
- Mair, Peter (2002): Populist Democracy vs Party Democracy. In: Mény, Yves – Surel, Yves (eds.): *Democracies and the Populist Challenge*. Basingstoke: Palgrave, 81–98. pp.
- Mair, Peter – Mudde, Cas (1998): The party family and its study. In: *Annual Review of Political Science*, Vol. 1, No. 1, 211-229. pp.
- Marcus, Jonathan (1995): *The National Front and French Politics*. London: Macmillan.
- Maróth Miklós (2013): *Iszlám és politikaelmélet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Maurer, Andreas – Parkes, Roderick – Wagner, Markus (2008): Explaining group membership in the European Parliament: the British Conservatives and the Movement for European Reform. In: *Journal of European Public Policy*, Vol. 15, No. 2, 246–262. pp.
- Mayer, Nonna (2009): What Remains of Class Voting? In: Perrineau, Pascal – Rouban, Luc (eds.): *Politics in France and Europe*. New York: Palgrave Macmillan, 167-181. pp.
- Mayer, Nonna (2018): The Radical Right in France. In Rydgren, Jens (eds.): *The Oxford Handbook of the Radical Right*. Oxford: Oxford University Press.

- McGann, Anthony – Kitschelt, Herbert (2005): The Radical Right in the Alps. Evolution of Support for the Swiss SVP and Austrian FPÖ. In: *Party Politics*, Vol. 11, No. 2, 147-171. pp.
- McKay, Joanna (2002): From Pariah to Power: The Berlin Election of 2001 and the PDS Question. In: *German Politics*, Vol. 11, No. 2, 21-38. pp.
- McKay, Joanna (2012): The Berlin Land Election 2011. In: *German Politics*, Vol. 21, No. 2, 228-238. pp.
- Mény, Yves (2003): De La Démocratie en Europe: Old Concepts and New Challenges. In: *Journal of Common Market Studies*, Vol. 41, No. 1, 1-13. pp.
- Mény, Yves – Surel, Yves (2002): The Constitutive Ambiguity of Populism. In: Mény, Yves – Surel, Yves (eds.): *Democracies and the Populist Challenge*. Houndmills: Palgrave, 1-24. pp.
- Merle, Marcel (2007): Az intézményrendszer és a politikai élet. In: Duby, Georges (szerk.): *Franciaország története II.* Budapest: Osiris Kiadó, 433-467. pp.
- Miguet, Arnauld (2002) The French Elections of 2002: After the Earthquake, the Deluge. In: *West European Politics*, Vol. 25, No. 4, 207–220. pp.
- Minkenberg, Michael (2017): *The Radical Right in Eastern Europe. Democracy under Siege?* Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Mirza, Heidi Safia – Meetoo, Veena (2018): Empowering Muslim girls? Post-feminism, multiculturalism and the production of the ‘model’ Muslim female student in British schools. In: *British Journal of Sociology of Education*, Vol. 39, No. 2, 227-241. pp.
- Mitra, Subrata (1988): The National Front in France – a single issue movement? In: *West European Politics*, Vol. 11, No. 2, 47-64. pp.
- Modood, Tariq (2003): Muslims and the Politics of Difference. In: Spencer, Sarah (szerk.): *The Politics of Migration. Managing Opportunity, Conflict and Change*. Oxford: Blackwell Publishing, 100-115. pp.
- Modood, Tariq (2012): *Post-immigration 'difference' and integration. The case of Muslims in Western Europe. New Paradigms in Public Policy*. London: British Academy, Policy Centre.
- Molnár Tamás (1999): A jövő század konfliktusai. In: Molnár Tamás: *Századvégi mérleg. Válogatott írások*. Budapest: Kairosz Kiadó, 215-220. pp.
- Mondon, Aurelien (2013): Nicolas Sarkozy's legitimization of the Front National: background and perspectives. In: *Patterns of Prejudice*, Vol. 47, No. 1, 22-40. pp.

- Mudde, Cas (1999): The Single-Issue Party Thesis: Extreme Right Parties and the Immigration Issue. In: *West European Politics*, Vol. 22, No. 3, 182-197. pp.
- Mudde, Cas (2000): *The ideology of the extreme right*. Manchester: Manchester University Press.
- Mudde, Cas (2004): The Populist Zeitgeist. In: *Government and Opposition*, Vol. 39, No. 4, 541-563. pp.
- Mudde, Cas (2007): *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mudde, Cas (2010): The populist radical right: A pathological normalcy. In: *West European Politics*, Vol 33, No. 6, 1167-1186. pp.
- Mudde, Cas (2014b): Fighting the system? Populist radical right parties and party system change. In: *Party Politics*, Vol. 20, No. 2, 217-226. pp.
- Murphy, Anthony (2004): The Rise of the Austrian Freedom Party in the 1990s: A Culturalist Approach. In: *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*, Vol. 33, No. 3, 297-307. pp.
- Murray, Charles (2012): *Coming Apart: The State of White America, 1960–2010*. New York: Random House.
- Mushaben, Joyce Marie (2010): Rethinking Citizenship and Identity: ‘What it Means to be German’ since the Fall of the Wall. In: *German Politics*, Vol. 19, No. 1, 72–88. pp.
- Nachtwey, Oliver (2013): Market Social Democracy: The Transformation of the SPD up to 2007. In: *German Politics*, Vol. 22, No. 3, 235–252. pp.
- Nai, Alessandro – Coma, Ferran Martinez i (2019): The personality of populists: provocateurs, charismaic leaders, or drunken dinner guests? In: *West European Politics*, Vol. 42, No. 7, 1337-1367. pp.
- Neiberg, Michael S. (2017): No More Elsewhere: France Faces the New Wave of Terrorism. In: *The Washington Quarterly*, Vol. 40. No. 1, 21-38. pp.
- Nietzsche, Friedrich W. (2013): Pillantások a népek jelenébe és jövőjébe. In: Nietzsche, Friedrich W.: *A dionüszoszi életszemlélet*. Gödöllő: Attraktor Kiadó, 71-89. pp.
- Németh István (2002): *Németország története*. Budapest: Aula Kiadó.
- Norris, Pippa (2005): *Radical Right: Voters and Parties in the Electoral Market*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Oesch, Daniel (2006): *Redrawing the Class Map. Stratification and Institutions in Britain, Germany, Sweden and Switzerland*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

- Oesch, Daniel (2008): Explaining Workers' Support for Right-Wing Populist Parties in Western Europe: Evidence from Austria, Belgium, France, Norway, and Switzerland. In: *International Political Science Review*, Vol. 29, No. 3, 349-373. pp.
- Parodi, Maurice (2007): A francia gazdaság és társadalom a második világháború után. In: Duby, Georges (szerk.): *Franciaország története II.* Budapest: Osiris Kiadó, 313-432. pp.
- Pasha, Mustapha Kamal (2009): Global exception and Islamic exceptionalism. In: *International Politics*, Vol. 46, No. 5, 527-549. pp.
- Pappas, Takis S. (2016): Are Populist Leaders 'Charismatic'? The Evidence from Europe. In: *Constellations*, Vol. 23, No. 3, 378-390. pp.
- Pappas, Takis S. (2019): *Populism and Liberal Democracy. A Comparative and Theoretical Analysis.* Oxford: Oxford University Press.
- Parry, Geraint (2005): *Political Elites.* Essex: ECPR Press.
- Paterson, William E. – Sloam, James (2010): The SPD and the Debacle of the 2009 German Federal Election. An Opportunity for Renewal. In: *German Politics and Society*, Vol. 28, No. 3, 65–81. pp.
- Pauwels, Teun (2011): Politikai karanténban. A Flamand Érdek sikerei és kudarcai. In: Láncki András (szerk.): *Nemzet és radikalizmus. Egy új pártcsalád felemelkedése.* Budapest: Századvég Kiadó, 117-137. pp.
- Peelikaan, Huib – de Lange, Sarah L. – van der Meer, Tom (2007): Fortuyn's Legacy: Party System Change in the Netherlands. In: *Comparative European Politics*, Vol. 5, No. 3, 282-302. pp.
- Pelinka, Anton (2017): *Österreich nach der Wahl.* Vortrag, Budapest, Österreichisch-Ungarische Europaschule. 2017.11.17.
- Pelinka, Anton (2019): *Österreich – Nach der Wahl, und vor einer neuer Regierung.* Vortrag, Budapest, Österreichisch-Ungarische Europaschule. 2019.11.05.
- Perchinig, Bernhard (1982): National oder liberal: Die Freiheitliche Partei Österreichs. In: Gerlich, Peter – Müller, Wolfgang C. (szerk.): *Zwischen Koalition und Konkurrenz. Österreichs Parteien seit 1945.* Wien: Wilhelm Braumüller Universitäts-Verlagsbuchhandlung. 69-90. pp.
- Perchinig, Bernhard (2012): The National Policy Frames for Integration of Newcomers: Comparative Report. Vienna: PROSINT project report.
- Pirro, Andrea L. P. (2015): *The Populist Radical Right in Central and Eastern Europe: Ideology, impact, and electoral performance.* Oxon: Routledge.

- Plasser, Fritz – Ulram, Peter (1991): Die Ausländer kommen! Empirische Notizen zur Karriere eines Themas und der Bewußtseinslage „im Herzen Europas“. In: Khol, Andreas – Ofner, Günther – Stirneman, Alfred (ed.): *Österreichisches Jahrbuch für Politik '90*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 311-323. pp.
- Plasser, Fritz – Ulram, A. Peter (2000): Rechtspopulistische Resonanzen: Die Wählerschaft der FPÖ. In: Plasser, Fritz – Ulram, A. Peter – Sommer, Franz (eds.): *Das österreichische Wahlverhalten*. Wien: Signum Verlag, 225-242. pp.
- Plasser, Fritz – Sommer, Franz – Ulram, Peter (1991): Eine Kanzler- und Protestwahl. Wählerverhalten und Wahlmotive bei der Nationalratswahl 1990. In: Khol, Andreas – Ofner, Günther – Stirneman, Alfred (ed.): *Österreichisches Jahrbuch für Politik '90*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 95-149. pp.
- Plasser, Fritz – Seeber, Gilg – Ulram, A. Peter (2000): Breaking the Mold: Politische Wettbewerbsräume und Wahlverhalten Ende der neunziger Jahre. In: Plasser, Fritz – Ulram, A. Peter – Sommer, Franz (eds.): *Das österreichische Wahlverhalten*. Wien: Signum Verlag, 55-115. pp.
- Plattner, Marc F. (2003): Competing Goals, Conflicting Perspectives. In: *Journal of Democracy*, Vol. 14, No. 4, 42–56. pp.
- Polgár Tamás (2011a): Az adóellenes neoliberalizmustól az idegenellenes nemzeti konzervativizmusig. A Dán Néppárt felemelkedésének története. In: Lángi András (szerk.): *Nemzet és radikalizmus. Egy új pártcsalád felemelkedése*. Budapest: Századvég Kiadó, 93-116. pp.
- Polgár Tamás (2011b): A „XXI. század Munkáspártja”? A norvég Haladás Párt felemelkedése. In: Lángi András (szerk.): *Nemzet és radikalizmus. Egy új pártcsalád felemelkedése*. Budapest: Századvég Kiadó, 162-188. pp.
- Pólyi Csaba (2012): Kitekintés és reflexiók a nemzetközi migrációról. In: Tarrósy István – Glied Viktor – Kesrű Dávid (szerk.): *Új népvándorlás. Migráció a 21. században Afrika és Európa között*. Pécs: Publikon Kiadó, 13-34. pp.
- della Porta, Donatella (2008): Comparative analysis: case-oriented versus variable-oriented research. In: della Porta, Donatella – Keating, Michael (eds.): *Approaches and Methodologies in the Social Sciences. A Pluralist Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 198-222. pp.
- Przeworski, Adam – Teune, Henry (1970): *The Logic of Comparative Social Inquiry*. New York: Wiley-Interscience.

- Pytlas, Bartek (2016): *Radical Right Parties in Central and Eastern Europe. Mainstream Party Competition and Electoral Fortune*. New York: Routledge.
- Rath, Jan (2009): The Netherlands: A Reluctant Country of Immigration. In: *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, Vol. 100, No. 5, 674-681. pp.
- Reungoat, Emmanuelle (2015): Mobilizing Europe in national competition: The case of the French Front National. In: *International Political Science Review*, Vol. 36, No. 3, 296-310. pp.
- Riker, H. William (1964): *Federalism: Origin, Operation, Significance*. Boston: Little Brown.
- Róna Dániel (2008): A törésvonal fogalma a politikatudományban Magyarországon. In: *Politikatudományi Szemle*, Vol. 17, No. 4, 121-144. pp.
- Rooduijn, Matthijs (2016): Closing the gap? A comparison of voters for radical right-wing populist parties and mainstream parties over time. In: Akkerman, Tjitske – de Lange, Sarah L.– Rooduijn, Matthijs (szerk.): *Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe. Into the mainstream?* Oxon: Routledge. 53-69. pp.
- Rooyackers, Ilse N. – Verkuyten, Maykel (2012): Mobilizing support for the extreme right: A discursive analysis of minority leadership. In: *British Journal of Social Psychology*, No. 51, 130-148. pp.
- Rotberg, Robert I. (2004): The Failure and Collapse of Nation-States: Breakdown, Prevention, and Repair. In: Rotberg, Robert I. (ed.): *When States Fail. Causes and Consequences*. Princeton: Princeton University Press, 1-50. pp.
- Rostoványi Zsolt (2004): *Az iszlám világ és a Nyugat. Interpretációk összecsapása, avagy a kölcsönös fenyegetettség mítosza és valósága*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Ruhs, Martin (2013): *The Price of Rights: Regulating International Labour Migration*. Princeton: Princeton University Press.
- Rybář, Marek – Spáč, Peter (2017): The March 2016 parliamentary elections in Slovakia: A political earthquake. In: *Electoral Studies*, Vol. 45, 153-156. pp.
- Rydgren, Jens (2004): Explaining the Emergence of Radical Right-Wing Populist Parties: The Case of Denmark. In: *West European Politics*, Vol. 27, No. 3, 474-502. pp.
- Rydgren, Jens (2005): Is extreme right-wing populism contagious? Explaining the emergence of a new party family. In: *European Journal of Political Research*, Vol. 44, No. 3, 417-433. pp.
- Sartori (1976): *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Sauger, Nicolas (2007): The French Legislative and Presidential Elections of 2007. In: *West European Politics*, Vol. 30, No. 5, 1166-1175. pp.
- Schain, Martin A. (1984): Immigrants and the Left in France: Local Politics, Socialism and Race. In: *New Political Science*, Vol. 5, No. 1, 85-105. pp.
- Scharsach, Hans-Henning (2002): *Rückwärts nach rechts: Europas Populisten*. Wien: Ueberreuter.
- Schlett István (2018): *A politikai gondolkodás története Magyarországon. Appendix*. Budapest: Századvég Kiadó.
- Schmitt, Carl (2010): Két sír. In: Schmitt, Carl: *Ex Captivitate Salus. Egy német fogoly vallomásai 1945/47-ből*. Máriabesnyő – Gödöllő: Attraktor, 25-36. pp.
- Schmitt-Beck, Rüdiger (2017): The ‘Alternative für Deutschland in the Electorate’: Between Single-Issue and Right-Wing Populist Party. In: *German Politics*, Vol. 26, No. 1, 124-148. pp.
- Schmitter, Philippe C. (2003): Democracy in Europe and Europe’s Democratization. In: *Journal of Democracy*, Vol.14, No. 4, 71–85. pp.
- Schuermans, Nick – De Maesschalck, Filip (2010): Fear of crime as a political weapon: explaining the rise of extreme right politics in the Flemish countryside. In: *Social & Cultural Geography*, Vol. 11, No. 3, 247-262. pp.
- Scicluna, Nicole – Auer, Stefan (2019): From the rule of law to the rule of rules: technocracy and the crisis of EU governance. In: *West European Politics*, Vol. 42, No. 7, 1420-1442. pp.
- Shekhovtsov, Anton (2018): *Russia and the Western Far Right*. New York: Routledge.
- Shields, James (2016): Departmental elections and the changing landscape of French politics. In: *Regional & Federal Studies*, Vol. 26, No. 3, 395-406. pp.
- Shields, James (2018): Winner loses all: The 2015 French regional elections. In: *Regional & Federal Studies*, Vol. 28, No. 3, 367-381. pp.
- Siri, Jasmin (2018): The Alternative for Germany after the 2017 Election. In: *German Politics*, Vol. 27, No. 1, 141-145. pp.
- Skidmore-Hess, Daniel (2003): The Danish Party System and the Rise of the Right in the 2001 Parliamentary Election. In: *International Social Science Review*, Vol. 78, No. 3-4, 89 – 110. pp.
- Soós Eszter Petronella (2017): Nicolas Sarkozy: egy válságelnökség fordulópontjai. In: Körösenyi András (szerk.): *Viharban kormányozni. Politikai vezetők*

- válsághelyzetekben. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet, 91-113. pp.
- Soós Eszter Petronella – Várnagy Réka (2020): Egy párt évtizedeken átívelő mérséklődési kísérlete: a francia Nemzeti Front. Kézirat
- Spáč, Peter (2014): The 2012 parliamentary elections in Slovakia. In: *Electoral Studies*, Vol 33, 343-346. pp.
- Startin, Nicholas (2010): Where to for the Radical Right in the European Parliament? The Rise and Fall of Transnational Political Cooperation. In: *Perspectives on European Politics and Society*, Vol. 11, No. 4, 429-449. pp.
- Stirnemann, Alfred (1988): Die Freiheitlichen – Abkehr vom Liberalismus? Zu einigen Aspekten der FPÖ unter Jörg Haider. In: Khol, Andreas – Ofner, Günther – Stirnemann, Alfred (ed.): *Österreichisches Jahrbuch für Politik '87*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 165-202. pp.
- Stockemer, Daniel (2014): Who are the members of the French National Front? Evidence from interview research. In: *French Politics*, Vol. 12, No. 1, 36-58. pp.
- Stockemer, Daniel (2017): *The Front National in France. Continuity and Change Under Jean-Marie Le Pen and Marine Le Pen*. Cham: Springer International Publishing.
- Sveinsson, Kjartan Páll (eds.) (2009): *Who Cares About the White Working Class?* London: Runnymede Trust.
- Szabó Márk (2011): Ellenzékiségre ítélve. A Nemzeti Front útja az agrárius protesztparttól jóléti nacionalizmusig. In: Lángi András (szerk.): *Nemzet és radikalizmus. Egy új pártcsalád felemelkedése*. Budapest: Századvég Kiadó, 35–63. pp.
- Szabó Tibor (2006): Szélsőjobbboldali pártok Olaszországban. In: *Politikatudományi Szemle*, Vol. 15, No. 1, 141-164. pp.
- Szemlér Tamás (2005): Franciaország: az integráció által megőrzött nagyhatalom. In: Kiss J. László (szerk.): *A huszonötök Európái*. Budapest: Osiris Kiadó, 183-225. pp.
- Szilasi Ildikó Hermina (2012): Matonge, egy kongói „migráns-világ” Brüsszelben. In: Tarrósy István – Glied Viktor – Keserű Dávid (szerk.): *Új népvándorlás. Migráció a 21. században Afrika és Európa között*. Pécs: Publikon Kiadó, 169-175. pp.
- Szirmai Viktória (2019): *Városok és városlakók. A befogadó és kirekesztő városok*. Budapest: Corvina Kiadó – Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont.

- Szűcs Anita (2005): Hollandia: lanyhuló atlanticizmus és az európai integráció erősödő kritikája. In: Kiss J. László (szerk.): *A huszonötök Európai*. Budapest: Osiris Kiadó, 9-35. pp.
- Taggart, Paul (1997): *The populist politics of Euroscepticism*. Biennial Conference of European Community Studies Association. Working paper.
- Taggart, Paul (1998): A Touchstone of Dissent: Euroscepticism in Contemporary Western European Party Systems. In: *European Journal of Political Research*, Vol. 33, No. 3, 363-388. pp.
- Taggart, Paul (2002): Populism and the Pathology of Representative Democracy. In: Mény, Yves – Surel, Yves (eds.): *Democracies and the Populist Challenge*. Houndmills: Palgrave, 62-100. pp.
- Taggart, Paul – Szczerbiak, Aleks (2008): Opposing Europe? The Politics of Euroscepticism in Europe. In: Szczerbiak, Aleks – Taggart, Paul (ed.): *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism. Volume 1 Case Studies and Country Surveys*. Oxford: Oxford University Press, 1-15. pp.
- Tamir, Yael (2019): *Why Nationalism*. Princeton: Princeton University Press.
- Teney, Celine – Lacewell, Onawa Promise – de Wilde, Pieter (2014): Winners and losers of globalization in Europe: attitudes and ideologies. In: *European Political Science Review*, Vol. 6, No. 4, 575-595. pp.
- Teperoglou, Eftichia – Tsatsanis, Emmanouil (2011): A New Divide? The Impact of Globalisation on National Party Systems. In: *West European Politics*, Vol. 34, No. 6, 1207-1228. pp.
- Tóka Gábor (1998): A pártpreferenciák stabilitásának meghatározói. In: *Századvég*, No. 9, 3-26. pp.
- Tibi, Bassam (2003): *Keresztes háború és dzsihád. Az iszlám és a keresztény világ*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Tucker, Paul (2018): *Unelected Power: The Quest for Legitimacy in Central Banking and the Regulatory State*. Princeton: Princeton University Press.
- Twiner, Alison – Cook, Guy – Gillen, Julia (2009): Overlooked issues of religious identity in the school dinners debate. In: *Cambridge Journal of Education*, Vol. 39, No. 4, 473-488. pp.
- van Gent, Wouter P. C. – Jansen, Elmar F. – Smits, Joost H. F. (2014): Right-wing Radical Populism in City and Suburbs: An Electoral Geography of the Partij Voor de Vrijheid in the Netherlands. In: *Urban Studies*, Vol. 51, No. 9, 1775-1794. pp.

- van Holsteyn, Joop J. M. (2007): The Dutch Parliamentary Election of 2006. In: *West European Politics*, Vol. 30, No. 5, 1139-1147. pp.
- van Holsteyn, Joop J. M. (2011): The Dutch Parliamentary Election of 2010. In: *West European Politics*, Vol. 34, No. 2, 412-419. pp.
- van Holsteyn, Joop J. M. (2014): The Dutch Parliamentary Election of 2012 September. In: *Electoral Studies*, Vol. 34, 321-326. pp.
- van Holsteyn, Joop J. M. (2018): The Dutch Parliamentary elections on March 2017. In: *West European Politics*, Vol. 41, No. 6, 1364-1377. pp.
- van Holsteyn, Joop J. M. – Irwin, Galen A. (2003): Never a Dull Moment: Pim Fortuyn and the Dutch Parliamentary Election of 2002. In: *West European Politics*, Vol. 26, No. 2, 41-66. pp.
- van Holsteyn, Joop J. M. – Irwin, Galen A. (2004): The Dutch Parliamentary Election of 2003. In: *West European Politics*, Vol. 27, No. 1, 157-164. pp.
- van Kessel, Stijn (2011): Explaining the Electoral Performance of Populist Parties: The Netherlands as a Case Study. In: *Perspectives on European Politics and Society*, Vol. 12, No. 1, 68-88. pp.
- van Klingeren, Marijn – Zaslove, Andrej – Verbeek, Bertajn (2017): Accommodating the Dutch populist radical right in a multi-party system: Success or failure? In: Odmalm, Pontus – Hepburn, Eve (eds.): *The European Mainstream and the Populist Radical Right*. Oxon: Routledge, 108-129. pp.
- van Reybrouck, David (2010): *A populizmus védelmében*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- von Rohr, Mathieu (2014): „Achtung, Frau Merkel!” SPIEGEL-Gespräch mit Wahlsiegerin Marine Le Pen über ihren Kampf gegen die EU. In: *Der Spiegel*, Vol. 68, No. 23, 82-85. pp.
- van der Brug, Wouter – Mughan, Anthony (2007): Charisma, Leader Effects and Support for Right-Wing Populist Parties. In: *Party Politics*, Vol. 13, No. 1, 29-51. pp.
- van der Brug, Wouter – van Spanje, Joost (2009): Immigration, Europe and the 'new' cultural dimension. In: *European Journal of Political Research*, Vol. 48, No. 3, 309-334. pp.
- van der Brug, Wouter – Fennema, Meindert – Tillie, Jean (2000): Anti-immigrant parties in Europe: Ideological or protest vote? In: *European Journal of Political Research*, Vol. 37, No. 1, 77-102. pp.
- van Spanje, Joost – van der Brug, Wouter (2007): The Party as Pariah: The Exclusion of Anti-Immigration Parties and its Effect on their Ideological Positions. In: *West European Politics*, Vol. 30, No. 5, 1022-1040. pp.

- van der Brug, Wouter – Gattermann, Katja – de Vreese, Claes (2016): How Different Were the European Elections of 2014? In: *Politics and Governance*, Vol. 4, No. 1, 1-8. pp.
- van der Pas, Daphne – De Vries, Catherine – Van der Brug, Wouter (2011): A leader without a party: Exploring the relationship between Geert Wilders' leadership performance in the media and his electoral success. In: *Party Politics*, Article first published online July 14, 2011; Issue published: 2013, Vol. 19, No. 3, 458-476. pp.
- van Zanden, Jan L. (1998): *The Economic History of The Netherlands 1914-1995. A Small Open Economy in the 'Long' Twentieth Century*. London: Routledge.
- Valki László (1996): Mit kezd a szuverenitással a nemzetközi jog? In: Gombár Csaba – Hankiss Elemér – Lengyel László – Várnai Györgyi (szerk.): *A szuverenitás káprázata*. Budapest: Korridor Politikai Kutatások Központja, 46–87. pp.
- Vasilopoulou, Sofia (2013): Continuity and Change in the Study of Euroscepticism: Plus ça change? In: *Journal of Common Market Studies*, Vol. 51, No. 1, 153-168. pp.
- Vink, Maarten P. (2007): Dutch 'Multiculturalism' Beyond the Pillarisation Myth. In: *Political Studies Review*, Vol. 5, No. 3, 337-350. pp.
- Vossen, Koen (2010): Populism in the Netherlands after Foruyn. In: *Perspectives on European Politics and Society*, Vol. 11, No. 1, 22-38. pp.
- Vossen, Koen (2011): Classifying Wilders: The Ideological Development of Geert Wilders and His Party for Freedom. In: *Politics*, Vol. 31, No. 3, 179-189. pp.
- Vossen, Koen (2017): *The Power of Populism. Geert Wilders and the Party for Freedom in the Netherlands*. Oxon, Routledge.
- Vuijsje, Herman (2008): *Korrekt Hollandia*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Wagner, Markus (2011): The Right in the European Parliament Since 1979. In: *Perspectives on European Politics and Society*, Vol. 12, No. 1, 52-67. pp.
- Weber, Max (1998): A politika mint hivatás. In: Weber, Max: *Tanulmányok*. Budapest: Osiris Kiadó, 156-209. pp.
- Weggemans, Daan – de Graaf, Beatrice (2017): *Reintegrating Jihadist Extremist Detainees. Helping Extremist Offendres Back into Society*. Oxon: Routledge.
- Whitaker, Richard – Lynch, Philip (2014): Understanding the Formation and Actions of Eurosceptic Groups in the European Parliament: Pragmatism, Principles and Publicity. In: *Government and Opposition*, Vol. 49, No. 2, 232-263. pp.
- Wihl de Wenden, Catherine (1994): Immigrants as political actors in France. In: *West European Politics*, Vol. 17, No. 2, 91-109. pp.

- Wihtol de Wenden, Catherine (2014): France. In: Triandafyllidou, Anna – Gropas, Rudy (eds.): *European Immigration: A Source Book*. Farnham: Ashgate, 135-146. pp.
- Wilders, Geert (2012): *Marked for Death: Islam's War Against the West and Me*. Washington DC: Regnery Publishing.
- Wilders, Geert (2017): *Halállistán. Az iszlám háborúja a Nyugattal és velem*. Budapest: Patmosz Kiadó.
- Wind, Marlene (2001): *Sovereignty and European Integration. Towards a Post-Hobbesian Order*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Zagorski, Andrei (2018): German Policy through the Lens of Russian Mainstream Thinking. In: *German Politics*, Vol. 27, No. 4, 573-590. pp.
- Zöchling, Christa (2002): Jörg Haider. Der Rächer. In: *Haider, Le Pen und Co. Europas Rechtspopulisten*. Wien: Styria Verlag, 24-43 pp.

Internetes források

- Barikád (2011): Morvai Krisztina az FPÖ-ről: „Kilépek, nem ér annyit az egész.” In: Alfahir.hu, 2011.07.26.
elérhető:<http://alfahir.hu/morvai_krisztina_az_fp%C3%B6-r%C3%A9l_kil%C3%A9pek_nem_%C3%A9r_annyt_az_eg%C3%A9sz_vide%C3%B3val-20110726>
- Bogdandy, Armin von (2017): Von der technokratischen Rechtsgemeinschaft zum politisierten Rechtsraum. In: MPIL Research Article Series, No. 2017-12.
elérhető:<https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2971097>
- Böhmer, Christian (2017): Schattenkabinett: Wer kommt, wenn Blau mitregiert. In: Kurier, 2017.10.11.
elérhető:<<https://kurier.at/politik/inland/schattenkabinett-wer-kommt-wenn-blau-mitregiert/291.281.807>>
- Brownstein, Ronald. 2011. “Eclipsed: Why the White Working Class is the Most Alienated and Pessimistic Group in American Society.” The National Journal, May 26,
elérhető:<<http://www.nationaljournal.com/columns/political-connections/white-working-classamericans-see-future-as-gloomy>>
- van Bruinessen, Martin (2006): After Van Gogh: Roots of Anti-Muslim Rage. Conference Paper presented at the Seventh Mediterranean Social and Political Research Meeting, Florence, 22–26 March 2006.
elérhető:<<http://www.let.uu.nl/~Martin.vanBruinessen/personal/publications/ws10-2006MM-van-Bruinessen.pdf>>
- Cooperman, Alan – Hackett, Conrad – Schiller, Anna (2017): *Europe’s Growing Muslim Population. Muslims are projected to increase as a share of Europe’s population – even with no future migration.* Pew Research Center, 2017. 11. 29.
elérhető:<<http://assets.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/11/2017/11/06105637/FULL-REPORT-FOR-WEB-POSTING.pdf>>
- Demeter M. Attila (2016): Az Európai Unió és politikai közössége.
elérhető:<<http://real.mtak.hu/63287/1/DemeterMA.pdf>>
- Die Presse (2011): FPÖ paktiert mit slowakischer SNS. In: DiePresse.com, 2011. 07. 05.
elérhető:<<http://diepresse.com/home/politik/eu/675288/FPO-paktiert-mit-slowakischer-SNS?from=suche.intern.portal>>

Die Presse (2013): Nächstenliebe? Wenn Herr Strache auf den Markt geht.

elérhető:<<https://www.diepresse.com/1455516/nachstenliebe-wenn-herr-strache-auf-den-markt-geht>>

Die Presse (2014): Mölzer zieht sich komplett von FPÖ-Liste zurück. In: *DiePresse.com*, 2014.04.08.

elérhető:<<http://diepresse.com/home/politik/eu/1588008/Molzer-zieht-sich-komplett-von-FPOListe-zuruck?from=suche.intern.portal>>

Die Presse (2015): Stenzel: Antisemitismus hat auch bei Grünen Wurzeln. City-Bezirkschefin Ursula Stenzel betont im Interview mit der „Presse“ ihre Affinität zu Arbeitern in Simmering, lobt „kultivierte FPÖ-Funktionäre“; und ortet eine Anti-Israel-Stimmung bei den Grünen.

2015.09.02.

elérhető:<https://diepresse.com/home/politik/innenpolitik/4812205/Stenzel_Antisemitismus-hat-auch-bei-Gruenen-Wurzeln?from=suche.intern.portal>

Die Presse (2017): Peter Pilz: Türkei verfolgt Opposition auch in Österreich. 2017.02.10.

elérhető:<<https://www.diepresse.com/5167867/peter-pilz-turkei-verfolgt-opposition-auch-in-osterreich>>

Die Presse (2019): Kein Deal": Strache nimmt EU-Mandat nicht an. In: Die Presse, 2019.06.17.

elérhető:<https://diepresse.com/home/innenpolitik/5645393/Kein-Deal_Strache-nimmt-EUMandat-nicht-an>

Dibbits, Hester – Rouken, Kitty (2002): Migration and Material Culture: the domestic interiors of twentieth century migrants and their descendents.

elérhető:<<http://www.meertens.knaw.nl/medewerkers/hester.dibbits/migration.pdf>>

de Lange, Sarah – Rooduijn, Matthijs – van Spanje, Joost (2014): The 'Le Pen-Wilders' alliance will change European Politics. In: Policy Network, 2014. 02. 04.

elérhető:<http://www.policy-network.net/pno_detail.aspx?ID=4572&title=The-%E2%80%98Le-Pen-Wilders-alliance-will-change-European-politics>

Euronews 2018: Steve Bannon: the full Euronews interview. Steve Bannon on populism, the media, NATO and the future of the EU. In: euronews.com, 2018. 08. 06.

elérhető:<<http://www.euronews.com/video/2018/05/24/steve-bannon-the-full-euronews-interview>>

- Farkas Beáta (2012): A világgazdasági válság hatása az Európai Unió régiós új kohéziós tagállamaiban.
 elérhető: < https://www.penzugyiszemle.hu/documents/52-68-farkasbeatapdf_20170831141428_94.pdf >
- Förtner, Maximilian – Belina, Bernd – Naumann, Matthias (2019): Stadt, Land, AfD. Zur Produktion des Urbanen und des Ruralen im Prozess der Urbanisierung. In: Sub/urban. Zeitschrift für kritische Stadtforschung, Vol. 7, No. 1-2, 23-44. pp.
 elérhető: < <https://zeitschrift-suburban.de/sys/index.php/suburban/article/view/483/689> >
- Fritzl, Martin (2018): Regierung schließt sieben Moscheen. In: Die Presse, 2018. 06. 08.
 elérhető: < <https://diepresse.com/home/innenpolitik/5443554/Regierung-schliesst-sieben-Moscheen?from=suche.intern.portal> >
- Gehrke, Laurenz (2020): Norwegian government breaks apart over return of alleged jihadist widow. In: Politico, 2020. 01. 20.
 elérhető: < <https://www.politico.eu/article/norway-government-coalition-falls-islamic-state-woman-repatriation/> >
- Hárs Ágnes (2011): Az OECD tagországai közül az elmúlt évtizedben legdinamikusabb foglalkoztatás-növekedést mutató országok sikerének elemzése
 elérhető: < https://nfsz.munka.hu/Lapok/archivum_programok/full_tamop_131/content/tamop_131_strategia_3.2_OECD.pdf >
- Johnston, Ron – Manley, David – Jones, Kelvyn – Rohla, Ryne (2018b): The geographical polarization of the American electorate: a country of increasing electoral landslides? In: GeoJournal, 2018.11.30.
 elérhető: < https://www.researchgate.net/publication/329325919_The_geographical_polarization_of_the_American_electorate_a_country_of_increasing_electoral_landslides >
- Kämper, Vera (2016): Team Rechtsaußen. AfD-Erfolg in Sachsen-Anhalt. In: Spiegel Online, 2016. 03. 14.
 elérhető: < <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/afd-erfolg-andre-poggenburg-und-bjoern-hoecke-das-team-fuer-rechtsaussen-a-1082131.html> >
- Kőrösi István (2016): Az állam és a magánvállalatok viszonya az osztrák gazdaságban. Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Világgazdasági Intézet, Műhelytanulmányok 111.
 elérhető: < http://real.mtak.hu/35068/1/Korosi_muhely_111_u.pdf >

- Kronen Zeitung (2018): „Staat ohne Zukunft“. Strache für Abspaltung der Republika Srpska.
elérhető:<<https://www.krone.at/1617138>>
- Kurier (2017): Ex-Grüner Efgani Dönmez kandidiert auf Liste Kurz. 2017.07.07.
elérhető:<<https://kurier.at/politik/inland/ex-gruener-efgani-doenmez-kandidiert-auf-liste-kurz/273.807.968>>
- Mair, Peter (2009): *Representative versus Responsible Government*. MplfG Working Paper 09/8. [online] elérhető: <<http://www.mpifg.de/pu/workpap/wp09-8.pdf>>
utolsó letöltés: 2018. október 24.
- Mair, Peter (2011): *Bini Smaghi vs. The Parties: Representative Government and Institutional Constraints*. EUI Working Paper, RSCAS 2011/22. [online] elérhető: <http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/16354/RSCAS_2011_22.pdf>
utolsó letöltés: 2018. október 24.
- Meeus, Tom-Jan (2016): How the Dutch Left blew it. Next year's election is shaping up to be a fight between two right-wing leaders.
In: Politico, 2016.12.17.
elérhető:<<https://www.politico.eu/article/how-dutch-left-blew-it-ahmed-aboutaleb-rotterdam-mayor-lodewijk-asscher/>>
- Meeus, Tom-Jan (2017): The Wilders effect. How the far-right rabble-rouser hijacked Dutch politics. In: Politico, 2017.02.08 <https://www.politico.eu/article/the-geert-wilders-effect-dutch-politics-mark-rutte-elections/> - utolsó letöltés: 2017.09.28.
- Momtaz, Rym (2019): France's far-right boy wonder. 2019.05.13.
elérhető:<<https://www.politico.eu/article/france-french-far-rights-boy-wonder-leads-european-charge-jordan-bardella-marine-le-pen-national-rally/>>
- Mudde, Cas (2014a): The Le Pen-Wilders alliance and the European Parliament: Plus ça change, plus la meme chose. In: The Washington Post, 2014. 02. 11.
elérhető:<<http://www.washingtonpost.com/blogs/monkey-cage/wp/2014/02/11/the-le-pen-wilders-alliance-and-the-european-parliament-plusca-change-plus-cest-la-meme/>>
- Naszáros Zsófia (2016): Állami szerepvállalás a német gazdaságban. Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Világgazdasági Intézet, Műhelytanulmányok 116.
elérhető:< http://real.mtak.hu/41872/1/MT_116_Naszados_u.pdf>
- Neff, Benedict (2018): Bassam Tibi: «Der deutsche Staat kapituliert vor dem Islam».
elérhető:<<https://www.nzz.ch/feuilleton/die-islam-konferenz-ist-deutsche-unterwerfung-ld.1371525>>

OECD (é.n.): Native-born unemployment

elérhető:<<https://data.oecd.org/migration/native-born-unemployment.htm#indicator-chart>>

OECD (é.n.): Foreign-born unemployment

elérhető:<<https://data.oecd.org/migration/foreign-born-unemployment.htm#indicator-chart>>

ORF (2018): „Im Zeichen“ der Regierungspolitik

elérhető:<<https://orf.at/v2/stories/2421780/2421779/>>

Österreich (2019): Trotz Verbot: 40 Viel-Ehen in Österreich

elérhető:<<https://www.oe24.at/oesterreich/chronik/wien/Trotz-Verbot-40-Viel-Ehen-in-Oesterreich/379432459>>

Paxton, Fred (2017): The Impact of Radical Right Populist Local Governments on Urban Security in Austria and Italy. ECPR 2017 Joint Sessions of Workshops: *The Influence of Radical Right Populist Parties on Policy-Making in Europe*.

elérhető:<<https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/082b1704-5eaf-4bf3-8a9f-ca5d866541ab.pdf>>

Pink, Oliver – Prior, Thomas (2011): FPÖ: Straches Schattenkabinett. In: Die Presse, 2011.06.11.

elérhető:<https://diepresse.com/home/innenpolitik/669535/FPOe_Straches-Schattenkabinett>

Reinbold, Fabian – Rehm, Yannic – Weiland, Severin (2016): Angry Birds. Neue AfD-Abgeordnete. In: Spiegel Online, 2016. 03. 15.

elérhető:<<http://www.spiegel.de/politik/deutschland/afd-abgeordnete-biedermaenner-brandstifter-und-ein-paar-frauen-a-1082186.html>>

Rohrhofer, Markus (2017): FPÖ-Wahlkampfauftakt in Wels: Blaue Freunde und die Helden von heute. In: Die Presse

elérhető:<<https://www.derstandard.at/story/2000064155822/fpoe-wahlkampfauftakt-in-wels-blaue-freunde-und-die-helden-von>>

RT (2017): United Russia party signs cooperation agreement with Italy's Lega Nord. 2017.03.07.

elérhető:<<https://www.rt.com/russia/379737-united-russia-party-signs-cooperation/>>

Sahgal, Neha – Cooperman, Alan – Gardner, Scott – Monique Salazar, Ariana – Evans, Jonathan – Starr, Kelsey (2017): Five Centuries After Reformation, Catholic-Protestant Divide in Western Europe Has Faded. Pew Research Center, 2017. 08. 31.

- elérhető:<<https://www.pewforum.org/2017/08/31/five-centuries-after-reformation-catholic-protestant-divide-in-western-europe-has-faded/>>
- Schröder, Günther (2016): Hofer: "In einem Jahr Entscheid über Öxit". Interview mit Sctraches Vize. 2016.06.25.
elérhető:<<https://www.oe24.at/oesterreich/politik/Hofer-In-einem-Jahr-Entscheid-ueber-Oexit/241024008>>
- Szcerbiak, Aleks (2014): The Congress of the New Right is the latest anti-establishment party to have success in Poland, but it may struggle to secure long-term support. In: *LSE blog*, 2014.06.10.
elérhető:<<http://blogs.lse.ac.uk/euoppblog/2014/06/10/the-congress-of-the-new-right-is-the-latest-anti-establishment-party-to-have-success-in-poland-but-it-may-struggle-to-secure-long-term-support/>>
- Szűcs Anita (2006): Az „exception française” erodálódása és a megváltozott francia nagyhatalmiság. Franciaország kettős válsága.
elérhető:<http://phd.lib.uni-corvinus.hu/14/1/szucs_anita.pdf>
- Traynor, Ian (2013): Le Pen and Wilders forge plan to 'wreck' EU from within. In: *The Guardian*, 2013. 11. 13.
elérhető:<<http://www.theguardian.com/politics/2013/nov/13/le-pen-wilders-alliance-planwreck-eu>>
- Webb, Sara – Vinocur, Nicholas (2013): Le Pen, Wilders eye eurosceptic alliance for EU elections. In: *Reuters*, 2013. 11. 13. <http://www.reuters.com/article/us-eu-vote-eurosceptics-idUSBRE9AC0HD20131113> – utolsó letöltés: 2017.06.28.
- Welser, Ulrike (2015): Lady in blue. In: *Die Presse*, 2015.09.01.
elérhető:<<https://diepresse.com/home/meinung/kommentare/4810951/Lady-in-blue?from=suche.intern.portal>>
- Willsher, Kim (2016): Rural France pledges to vote for Marine Le Pen as next president.
elérhető:<<https://www.theguardian.com/world/2016/sep/03/rural-france-pledges-to-vote-for-le-pen-president>>

Pártprogramok

Franciaország

Le Pen, Marine (2012): *Mon projet. Pour la France et les français – Marine Le Pen, la voix du peuple, l'esprit de la France.*

elérhető:<https://www.rassemblementnational.fr/pdf/projet_mlp2012.pdf>

Le Pen, Marine (2017): *Les 144 engagements présidentiels. Marine 2017.*

elérhető:<<https://rassemblementnational.fr/le-projet-de-marine-le-pen/>>

Rassemblement National (2019): *L'Outre-mer au cœur de l'Alliance Européenne des Nations.*

elérhető:<<https://rassemblementnational.fr/notre-programme-pour-loutre-mer/>>

Hollandia

Partij voor der Vrijheid (2006): *Verkiezingspamflet.*

elérhető:<http://pubnpp.eldoc.ub.rug.nl/FILES/root/verkiezingsprogramma/TK/pvv2006/pvv_pamflet06.pdf>

Partij voor der Vrijheid (2010): *De agenda van hoop en optimisme. Een tijd om te kiezen: PVV 2010-2015.*

elérhető:<https://www.pvv.nl/images/stories/Webversie_VerkiezingsProgrammaPVV.pdf>

Partij voor der Vrijheid (2012): *Hún Brussel, óns Nederland. Verkiezingsprogramma 2012-2017.*

elérhető:<<http://pubnpp.eldoc.ub.rug.nl/FILES/root/verkiezingsprogramma/TK/pvv2012/PVVTk2012.pdf>>

Partij voor der Vrijheid (2017): *Nederlandweer van ons! Verkiezingsprogramma PVV 2017-2021.*

elérhető:<<https://www.pvv.nl/visie.html>>

Ausztria

Freiheitliche Partei Österreichs (2009): *Handbuch Freiheitlicher Politik.*

elérhető:<http://www.fpoe.at/fileadmin/Content/portal/PDFs/2009/Handbuch_FPOE_webok.pdf>

Freiheitliche Partei Österreichs (2011): *Parteiprogramm der Freiheitlichen Partei Österreichs.*

elérhető:<https://www.fpoe.at/fileadmin/user_upload/www.fpoe.at/dokumente/2015/2011_graz_parteiprogramm_web.pdf>

Freiheitliche Partei Österreichs (2017): *Österreicher verdienen Fairness – Freiheitliches Wahlprogramm zur Nationalratswahl 2017.*

elérhető:<https://www.fpoe.at/fileadmin/user_upload/Wahlprogramm_8_9_low.pdf>

Bundesregierung Österreichs (2017): *Zusammen. Für unser Österreich. Regierungsprogramm 2017-2022.*

elérhető:<https://www.bundeskanzleramt.gv.at/documents/131008/569203/Regierungsprogramm_2017%e2%80%932022.pdf/b2fe3f65-5a04-47b6-913d-2fe512ff4ce6>

Németország

Alternative für Deutschland (2017): *Programm für Deutschland. Das Grundsatzprogramm der Alternative für Deutschland.*

elérhető:<https://cdn.afd.tools/wp-content/uploads/sites/111/2018/01/Programm_AfD_Druck_Online_190118.pdf>

Alternative für Deutschland (2019): *Europawahlprogramm. Programm der Alternative für Deutschland für die Wahl zum 9. Europäischen Parlament 2019*

elérhető:<https://cdn.afd.tools/wp-content/uploads/sites/111/2019/03/AfD_Europawahlprogramm_A5-hoch_web_150319.pdf>

Magyarország

Jobbik (2014): *Kimondjuk. Megoldjuk. A Jobbik országgyűlési választási programja a nemzet felemelkedéséért.*

elérhető:<https://jobbik.hu/sites/default/files/cikkcsatolmany/kimondjukmegoldjuk2014_netre.pdf>

Közüvélemény-kutatások, exit poll adatok

Ausztria

SORA Institut for Social Research and Consulting (2002)

elérhető:<http://www.sora.at/fileadmin/downloads/wahlen/2002_nrw_wahltagsbefragung_wahlanalyse.pdf>

SORA Institut for Social Research and Consulting (2004)

elérhető:<<https://www.sora.at/themen/wahlverhalten/wahlanalysen/eu-wahl04.html>>

SORA Institut for Social Research and Consulting (2006)

elérhető:<<http://www.sora.at/themen/wahlverhalten/wahlanalysen/nrw06.html>>

SORA Institut for Social Research and Consulting (2008)

elérhető:<http://www.sora.at/fileadmin/downloads/wahlen/2008_nrw_wahlanalyse.pdf>

SORA Institut for Social Research and Consulting (2013)

elérhető:<http://www.sora.at/fileadmin/downloads/wahlen/2013_NRW_Wahltagsbefragung-Grafiken.pdf>

SORA Institut for Social Research and Consulting (2016a)

elérhető:<<http://www.sora.at/themen/wahlverhalten/wahlanalysen/bpw16.html>>

SORA Institut for Social Research and Consulting (2016b)

elérhető:<<http://www.sora.at/themen/wahlverhalten/wahlanalysen/bp-stichwahl16.html>>

SORA Institut for Social Research and Consulting (2016c)

elérhető:<<http://www.sora.at/themen/wahlverhalten/wahlanalysen/bpw16-wh.html>>

SORA Institut for Social Research and Consulting (2017)

elérhető:<http://www.sora.at/fileadmin/downloads/wahlen/2017_NRW_Grafiken-Wahltagsbefragung.pdf>

SORA Institut for Social Research and Consulting (2019a)

elérhető:<https://www.sora.at/fileadmin/downloads/wahlen/2019_EUW_Wahlanalyse-Grafiken.pdf>

SORA Institut for Social Research and Consulting (2019b)

elérhető:<https://www.sora.at/fileadmin/downloads/wahlen/2019_NRW_Grafiken-Wahltagsbefragung.pdf>

Franciaország

Ipsos France (2007)

elérhető:<<https://www.ipsos.com/fr-fr/1er-tour-presidentielle-2007>>

Ipsos France (2012)

elérhető:<<https://www.ipsos.com/fr-fr/legislatives-2012-sociologie-et-motivations-de-lelectorat-au-1er-tour-des-elections>>

Ipsos France (2017a)

elérhető:<<https://www.ipsos.com/fr-fr/1er-tour-presidentielle-2017-comprendre-le-vote-des-francais>>

Ipsos France (2017b)

elérhető:<https://www.ipsos.com/sites/default/files/files-fr-fr/doc_associe/ipsos_sopra_steria_sociologie_des_electorats_7_mai_20h15_0.pdf>

Ipsos France (2017c)

elérhető:<https://www.ipsos.com/sites/default/files/files-fr-fr/doc_associe/ipsos_sopra_steria_sociologie_des_electorats_11_juin_21h00.pdf>

Ipsos France (2019)

elérhető:<https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2019-05/ipsos_sociologie_europeennes_2019_26_mai_20h21.pdf>

Hollandia

Ipsos (2017a)

elérhető:<<http://www.ipsos-nederland.nl/ipsos-politieke-barometer/persberichten/2017/waarom-stemden-mensen-wat-ze-stemden>>

Ipsos (2017b)

elérhető:<<https://nos.nl/artikel/2163382-jong-of-oud-man-of-vrouw-wie-stemde-op-welke-partij.html>>

Ipsos (2019)

elérhető:<<https://nos.nl/artikel/2276940-forum-voor-democratie-kiezers-komen-vooral-van-pvv-en-vvd.html>>

Németország

Infratest dimap (2006)

elérhető:<https://www.infratest-dimap.de/fileadmin/_migrated/content_uploads/Hilmer_Mueller-Hilmer_2006.pdf>

Infratest dimap (2009a)

elérhető:<<https://wahl.tagesschau.de/wahlen/2009-06-07-EP-DE/index.shtml>>

Infratest dimap (2009b)

elérhető:<<https://wahl.tagesschau.de/wahlen/2009-09-27-BT-DE/index.shtml>>

Infratest dimap (2013)

elérhető:<<https://wahl.tagesschau.de/wahlen/2013-09-22-BT-DE/index.shtml>>

Infratest dimap (2014)

elérhető:<<https://wahl.tagesschau.de/wahlen/2014-05-25-EP-DE/index.shtml>>

Infratest dimap (2017)

elérhető:<<https://wahl.tagesschau.de/wahlen/2017-09-24-BT-DE/index.shtml>>

Infratest dimap (2019a)

elérhető:<<https://wahl.tagesschau.de/wahlen/2019-05-26-EP-DE/index.shtml>>

Infratest dimap (2019b)

elérhető:<<https://wahl.tagesschau.de/wahlen/2019-10-27-LT-DE-TH/index.shtml>>

Választási eredmények

Ausztria

Belügyminisztérium (*Bundesministerium Inneres*)

elérhető:<<https://www.bmi.gv.at/412/start.aspx>>

elérhető:<https://www.bmi.gv.at/412/Bundespraesidentenwahlen/Historischer_Rueckblick.aspx>

Belgium

Belga Szövetségi Közzolgálati Hivatal (*Federale Overheidsdienst Binnenlandse Zaken*)

elérhető:< <https://elections2019.belgium.be/en>>

Franciaország

Belügyminisztérium (*Ministère de l'intérieur*)

elérhető:<<https://www.interieur.gouv.fr/Elections>>

Hollandia

Választási Iroda (*Kiesraad*)

elérhető:<<https://www.verkiezingsuitslagen.nl/>>

Németország

Szövetségi Választási Iroda (*Bundeswahlleiter*)

elérhető:<<https://www.bundeswahlleiter.de/>>

Electoral Geography 2.0 térképei

elérhető:< <https://www.electoralgeography.com/new/en/elections>>

Josse de Voogd Twitter-csatornája

elérhető:< <https://twitter.com/jossedevoogd>>

Képviselők életrajzai, adatai

Ausztria

<<https://www.fpo.e.at/team/parlamentsklub/nationalrat/abgeordnete/>>

<<https://www.parlament.gv.at/WWER/>>

Franciaország

<<http://www2.assemblee-nationale.fr/decouvrir-l-assemblee/histoire/la-ve-republique>>

<<http://www2.assemblee-nationale.fr/qui>>

<<https://www.nouvelobs.com/politique/elections-europeennes-2014/20140526.OBS8458/europeennes-qui-sont-les-deputes-du-front-national.html>>

<<http://www.europarl.europa.eu/meps/hu/home>>

Hollandia

<<https://www.pvv.nl/fracties/tweede-kamer.html>>

<https://www.tweedekamer.nl/kamerleden_en_commissies/alle_kamerleden>

Németország

<<https://www.afdbundestag.de/>>

<<https://www.afd.de/europawahl-kandidaten/>>

<<https://www.bundestag.de/abgeordnete#>>

Függelék

1. táblázat. A jelenleg nemzeti parlamenti vagy EP mandátummal rendelkező radikális jobboldali pártok választási eredményei⁹⁷

Párt	Legjobb eredmény	Parlamenti választáson elért legjobb eredmény	Legutóbbi parlamenti választáson elért eredmény	EP-választáson elért legjobb eredmény	Legutóbbi EP-választáson (2019) elért eredmény	EP frakció 2019-
FPÖ	27,53 (1996, EP)	26,91 (1999)	16,17 (2019)	27,53 (1996)	17,20	ID
VB	14,34 (2004, EP)	11,99 (2007)	11,95 (2019)	14,34 (2004)	12,05	ID
OP	14,20 (2007, EP, Ataka)	9,36 (2009, Ataka)	9,31 (2017)	14,20 (2007, Ataka)	7,36 (VMRO) 1,15 (NFSZB) 1,07 (Ataka)	ECR (VMRO)
Volja	4,15 (2017, P)	4,15 (2017)	4,15 (2017)	3,62 (2019)	3,62	-
ELAM	8,25 (2019, EP)	3,71 (2016)	3,71 (2016)	8,25 (2019)	8,25	-
SPD	10,64 (2017, P)	10,64 (2017)	10,64 (2017)	9,14 (2019)	9,14	ID
DF	26,65 (2014, EP)	20,82 (2015)	8,74 (2019)	26,65 (2014)	10,74	ID
NB	2,36 (2019, P)	2,36 (2019)	2,36 (2019)	Még nem indult EP-választáson		-
EKRE	17,76 (2019, P)	17,76 (2019)	12,70 (2019)	12,70 (2019)	12,70	ID
PS	19,05 (2011, P)	19,05 (2011)	17,48 (2019)	13,83 (2019)	13,83	ID
FN/RN	24,86 (2014, EP)	15,10 (1997)	13,20 (2017)	24,86 (2014)	23,31	ID
XA	9,39 (2014, EP)	6,99 (2015.09)	2,93 (2019)	9,39 (2014)	4,88	NI
EL	4,18 (2019, EP)	3,70 (2019)	3,70 (2019)	4,18 (2019)	4,18	ECR
Jobbik	20,22 (2014 P)	20,22 (2014)	19,06 (2018)	14,77 (2009)	6,34	NI
KWiN	6,81 (2019, P)	6,81 (2019)	6,81 (2019)	4,55 (2019)	4,55	-
NA	16,61 (2014, P)	16,61 (2014)	11,01 (2018)	14,25 (2019)	14,25	ECR
AfD	12,64 (2017, P)	12,64 (2017)	12,64 (2017)	10,97 (2019)	10,97	ID
Lega	34,26 (2019, EP)	17,35 (2018)	17,35 (2018)	34,26 (2019)	34,26	ID
FdI	6,44 (2019, EP)	4,35 (2018)	4,35 (2018)	6,44 (2019)	6,44	ECR

⁹⁷ Szürkével jelölve a mandátumot jelentő választási eredmények a legutóbbi parlamenti és EP-választások esetében.

Párt	Legjobb eredmény	Parlamenti választáson elért legjobb eredmény	Legutóbbi parlamenti választáson elért eredmény	EP-választáson elért legjobb eredmény	Legutóbbi EP-választáson (2019) elért eredmény	EP frakció 2019-
PVV	16,97 (2009, EP)	15,45 (2010)	13,06 (2017)	16,97 (2009)	3,54	-/ID ⁹⁸
FrP	22,90 (2009, P)	22,90 (2009)	15,10 (2017)	Norvégia nem tagja az Európai Uniónak		-
Chega	1,49 (2019, EP)	1,29 (2019)	1,29 (2019)	1,49 (2019)	1,49	-
SNS (szlovén)	10,02 (1992, P)	10,02 (1992)	4,17 (2018)	5,02 (2004)	4,01	-
ESNS	12,07 (2019, EP)	8,04 (2016)	8,04 (2016)	12,07 (2019)	12,07	NI
Sme Rodina	6,63 (2016, P)	6,63 (2016)	6,63 (2016)	2,77 (2019)	2,77	-
Vox	15,09 (2019.11, P)	15,09 (2019.11)	15,09 (2019.11)	6,21 (2019)	6,21	ECR
SD	17,53 (2018, P)	17,53 (2018)	17,53 (2018)	15,29 (2019)	15,29	ECR
SVP	29,38 (2015, P)	25,59 (2019)	25,59 (2019)	Svájc nem tagja az Európai Uniónak		-
UKIP	26,60 (2014, EP)	12,60 (2015)	1,80 (2017)	26,60 (2014)	3,14	-
Brexit Party	30,52 (2019, EP)	2,0 (2019)	2,0 (2019)	30,52 (2019)	30,52	NI/-

Forrás: Bíró Nagy et al. (2011:16) és Dúró-Hajdú (2020 kézirat) alapján saját szerkesztés

⁹⁸ Az Egyesült Királyság kilépése után újraosztott parlamenti helyekből Hollandia további 3 helyben részesült, amiből a PVV 1 mandátumot kapott, képviselője pedig az ID frakcióhoz csatlakozott.

2. táblázat. Elnökválasztás második fordulójába jutott radikális jobboldali jelöltek eredményei.

Ország	Év	Párt	Jelölt	1. forduló eredménye	2. forduló eredménye
Ausztria	2016	FPÖ	Norbert Hofer	35,05 % (1.499.971)	46,21 % (2.124.661)
Bulgária	2006	Ataka	Volen Sziderov	21,49 % (597.175)	24,05 % (649.387)
Franciaország	2002	FN	Jean-Marie Le Pen	16,86 % (4.804.713)	17,79 % (5.525.032)
	2017	FN	Marine Le Pen	21,30 % (7.678.491)	33,90 % (10.638.475)
Románia	2000	PRM	Corneliu Vadim Tudor	28,34 % (3.178.293)	33,17 % (3.324.247)
Szerbia ⁹⁹	1997 XII.	SRS	Vojislav Šešelj	32,19 % (1.227.076)	37,57 % (1.383.868)
	2004	SRS	Tomislav Nikolić	30,61 % (954.339)	46,03 % (1.434.068)
	2008	SRS	Tomislav Nikolić	39,99 % (1.646.172)	47,97 % (2.197.155)

Forrás: Dúró-Hajdú (2020 kézirat)

⁹⁹ 1997-ben a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságon belül Szerbia Köztársaság elnökválasztásainak eredményei. A szeptemberi választás második fordulójában a részvétel nem érte el az 50 százalékot, ezért érvénytelennek minősítették, és decemberben új választást tartottak.

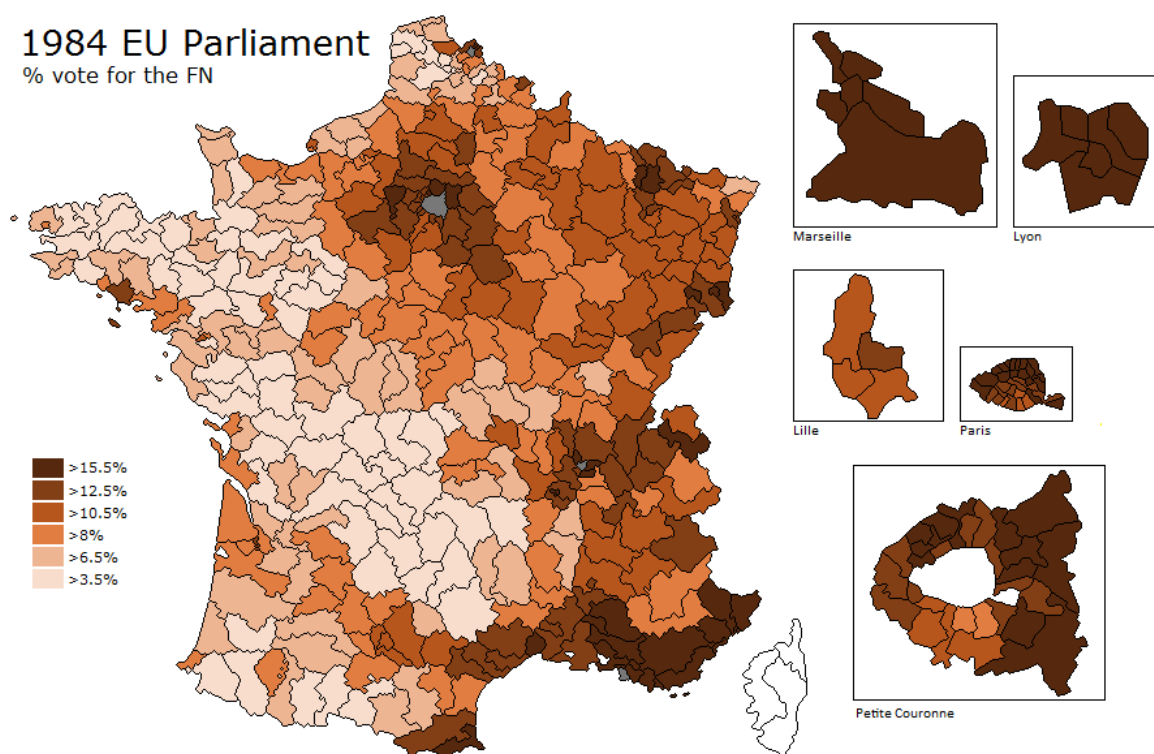
3. táblázat. Radikális jobboldali pártok kormányzati szerepvállalása

Ország	Párt	Kormány	Koalíciós pártok ¹⁰⁰	Hivatali időszak
Ausztria	FPÖ	Sinowatz	SPÖ-FPÖ	1983-1986
		Vranitzky I.	SPÖ-FPÖ	1986
		Schüssel I.	ÖVP-FPÖ	2000-2003
		Schüssel II.	ÖVP-FPÖ	2003-2005
		Kurz I.	ÖVP-FPÖ	2017-2019
	BZÖ	Schüssel III.	ÖVP-BZÖ	2005-2007
Bulgária	Ataka	Boriszov I.	GERB-(Ataka)	2009-2013
		Oresarszki	BSZP-DPSZ-(Ataka)	2013-2014
	PF	Boriszov II.	GERB-RB-(ABV)-(PF)	2014-2017
	OP (Ataka+PF)	Boriszov III.	GERB-OP-(Volja)	2017-
	Volja	Boriszov III.	GERB-OP-(Volja)	2017-
Dánia	DF	A. F. Rasmussen I.	V-KF-(DF)	2001-2005
		A. F. Rasmussen II.	V-KF-(DF)	2005-2007
		A. F. Rasmussen III.	V-KF-(DF)	2007-2009
		L. L. Rasmussen I.	V-KF-(DF)	2009-2011
		L. L. Rasmussen II.	V-(DF)-(LA)-(KF)	2015-2016
		L. L. Rasmussen III.	V-LA-KF-(DF)	2016-2019
Észtország	EKRE	Ratas II.	Kesk-EKRE-I	2019-
Finnország	PS	Sipilä I.	KESK-KOK-PS	2015-2017
Hollandia	LPF	Balkenende I.	CDA-LPF-VVD	2002-2003
	PVV	Rutte I.	VVD-CDA-(PVV)	2010-2012
Lengyelország	LPR	Marcinkiewicz	PiS-(SRP)-(LPR)	2005-2006
		Kaczyński	PiS-SRP-LPR	2006-2007
Norvégia	FrP	Bondevik II.	KrF-V-H-(FrP)	2001-2005
		Solberg I.	H-FrP-(KrF)-(V)	2013-2018
		Solberg II.	H-FrP-V-(KrF)	2018-2020
Olaszország	LN	Berlusconi I.	FI-AN-LN-CCD-UdC	1994
		Berlusconi II.-III.	FI-AN-LN-UdC-NPSI	2001-2006
		Berlusconi IV.	PdL-LN-PID	2008-2011
		Conte I.	M5S-LN	2018-2019
Románia	PRM	Văcăroiu	PSD-PUNR-PRM	1995
Svájc	SVP	-	SP-FDP-CVP-SVP	1971-2007
		-	SVP-SP-FDP-CVP-BDP	2008-2015
		-	SVP-SP-FDP-CVP	2015-
Szlovákia	SNS	Mečiar III.	HZDS-SNS	1993-1994
		Mečiar IV.	HZDS-ZRS-SNS	1994-1998
		Fico I.	Smer-SNS-HZDS	2006-2010
		Fico III.	Smer-SNS-Híd-Sieť	2016-2018
		Pellegrini	Smer-SNS-Híd	2018-2020
	Sme Rodina	Matovič	OL'aNO-Sme Rodina-SaS-Za ľudí	2020-
Szerbia	SRS	Marjanović II.	SPS-JUL-ND-SRS	1998-2000

Forrás: de Lange (2012: 900), Akkerman et al. (2016a:3) és Dúró-Hajdú (2020 kézirat) alapján saját szerkesztés

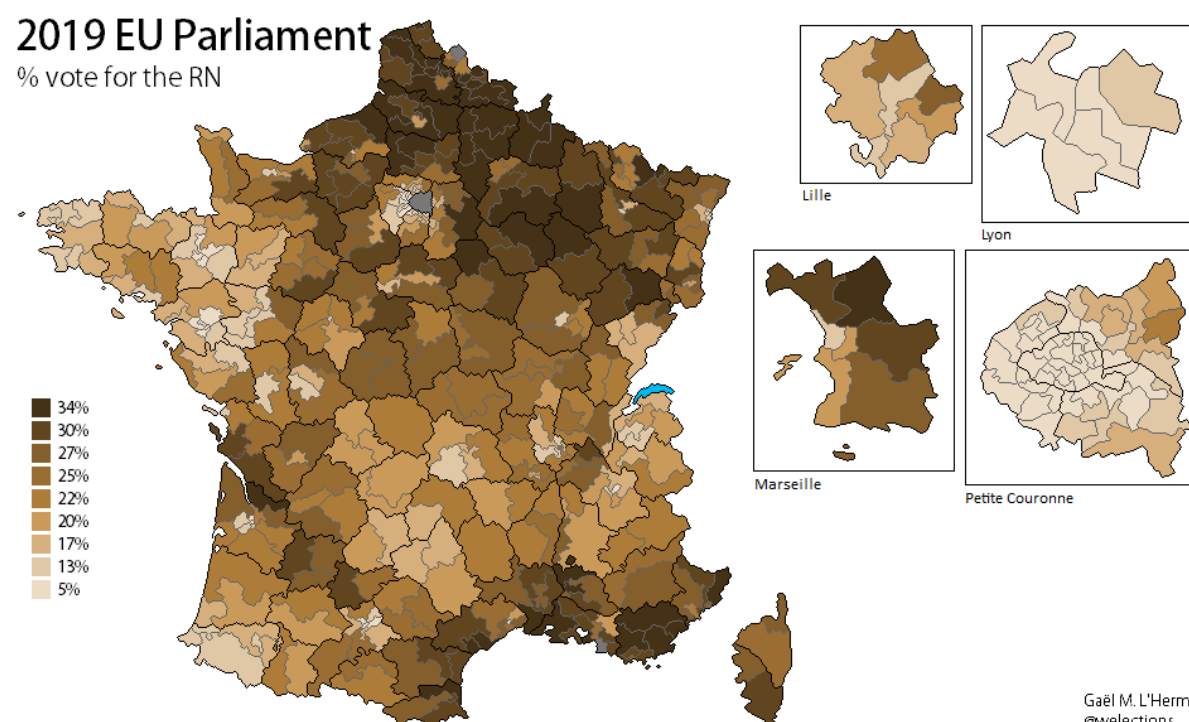
¹⁰⁰ A koalíciót alkotó pártok esetében zárójelbe tettük annak a szervezetnek a rövidítését, amely hivatalosan nem vállalt kormányzati szerepet, nem delegált személyeket az adott kormányba, viszont a parlamenti munka során tartós és stabil támogatást biztosított a kormánynak.

1. ábra. Az FN támogatottsága az 1984-es EP-választáson

Forrás: Electoral Geography 2.0

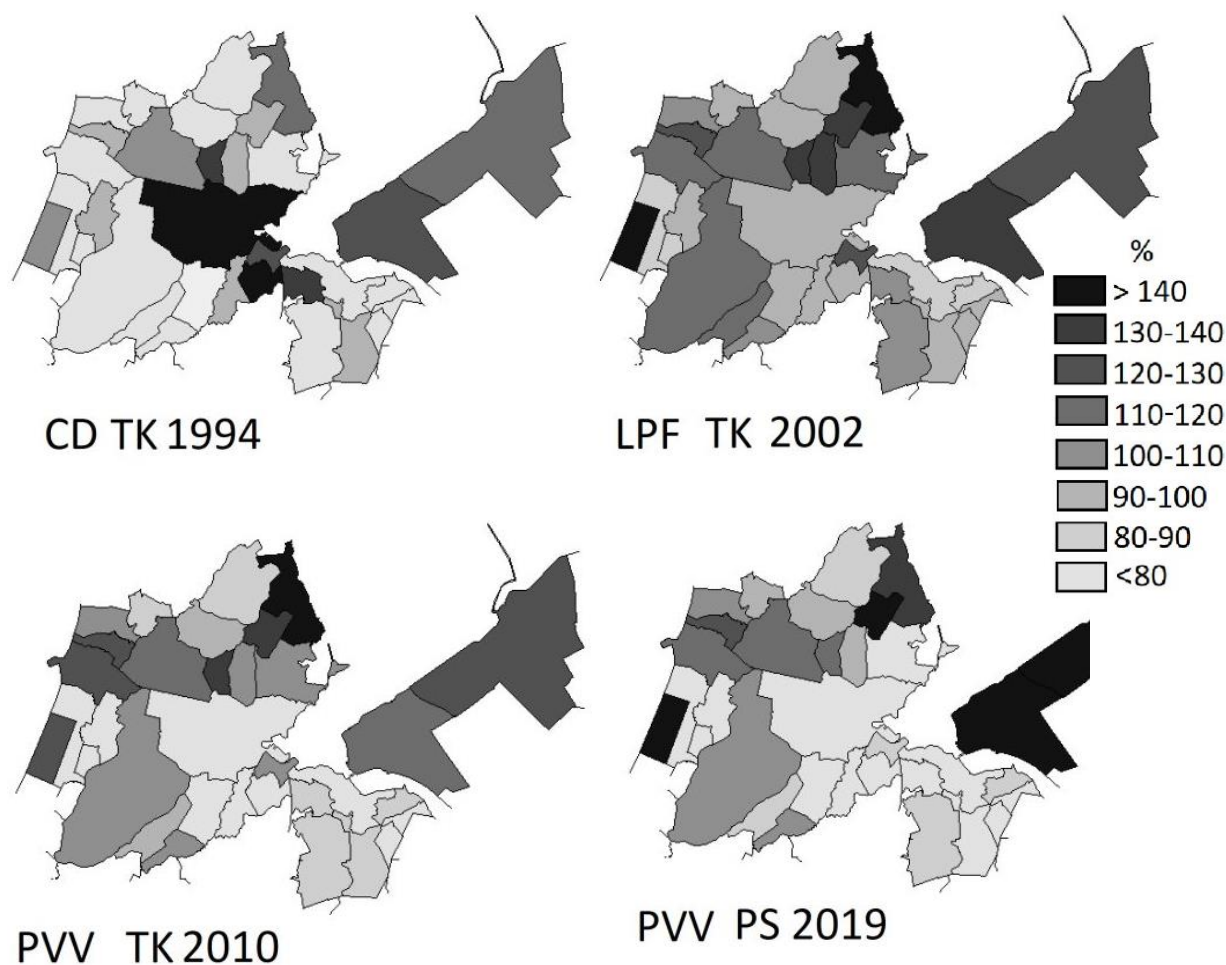
2. ábra. Az RN támogatottsága a 2019-es EP-választáson

Gaël M. L'Hermine
@welections
Ottawa, ON (2019)

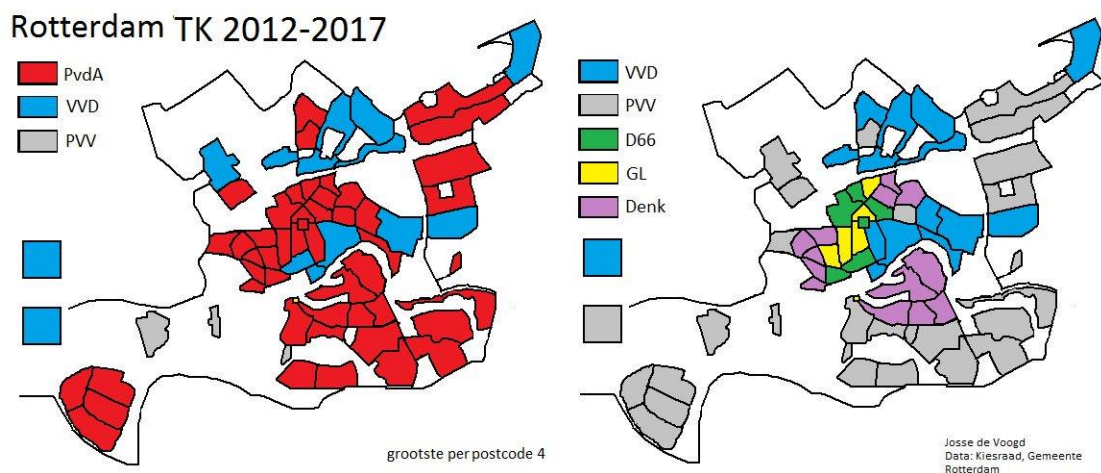
Forrás: Electoral Geography 2.0

3. ábra. A holland radikális jobboldali pártok (CD, LPF, PVV) támogatottságának, alul- és felülreprezentáltságának területi átalakulása 1994-2019 között Amszterdamban.

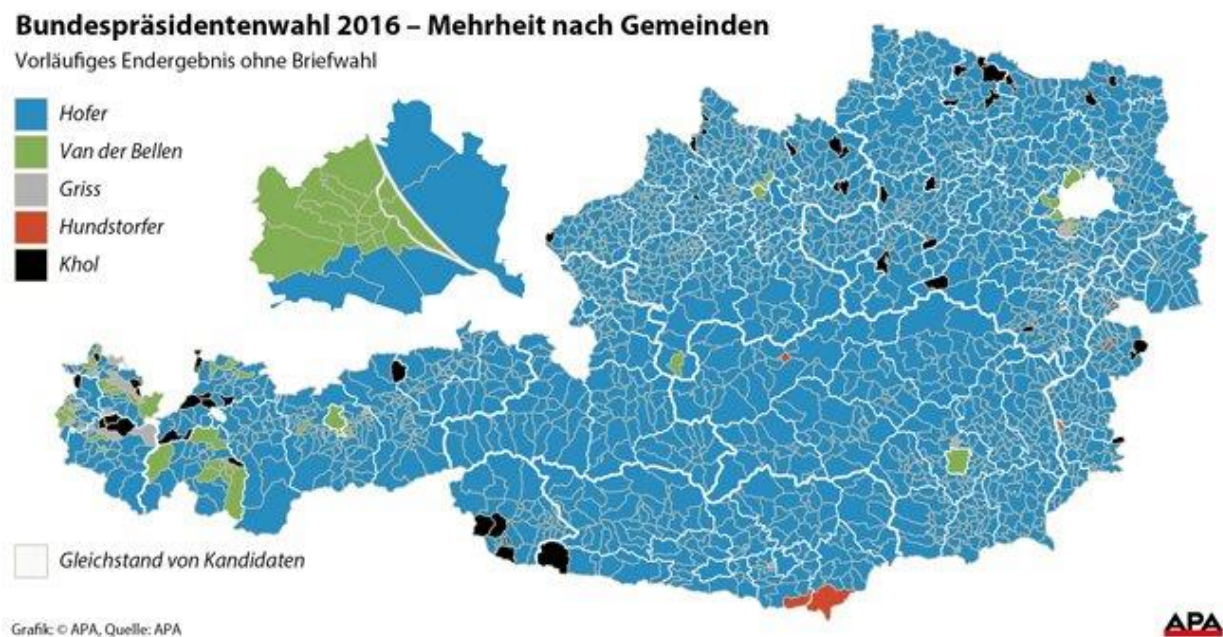
Forrás: Josse de Voogd Twitter-csatornája (2019)

4. ábra. Rotterdam szavazókörében legerősebb pártok a 2012-es és 2017-es holland parlamenti választáson.

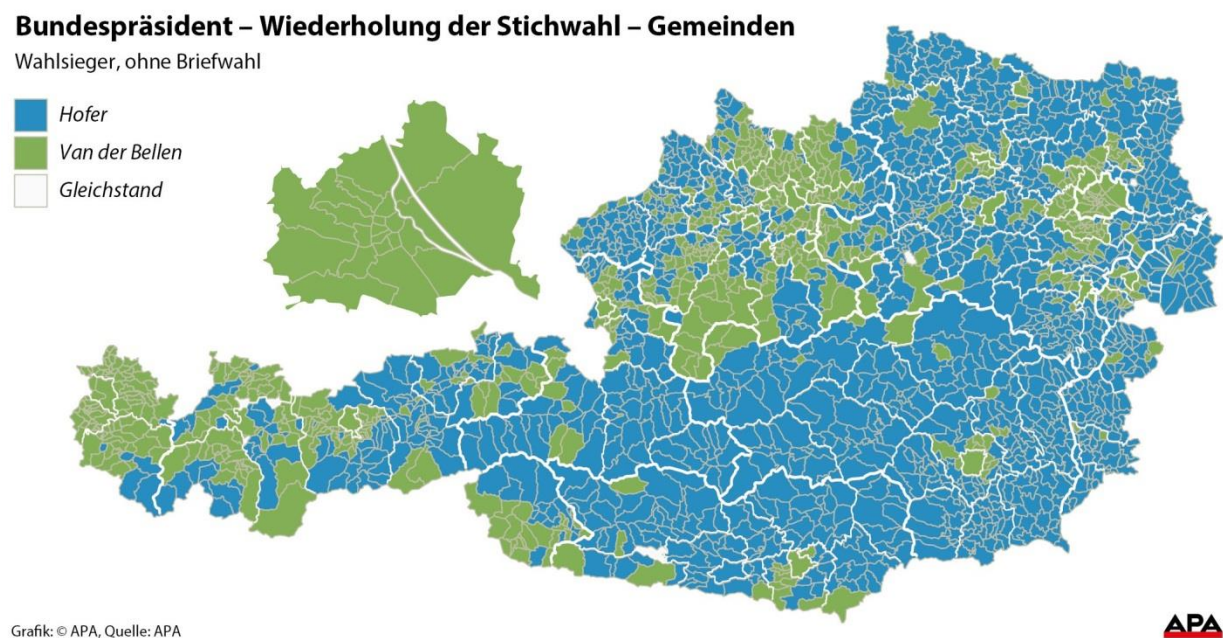
Forrás: Josse de Voogd Twitter-csatornája (2017)

5. ábra. A 2016-os osztrák elnökválasztás első fordulójának előzetes – levélszavazatok nélküli – eredménye, önkormányzati (*Gemeinde*) szinten

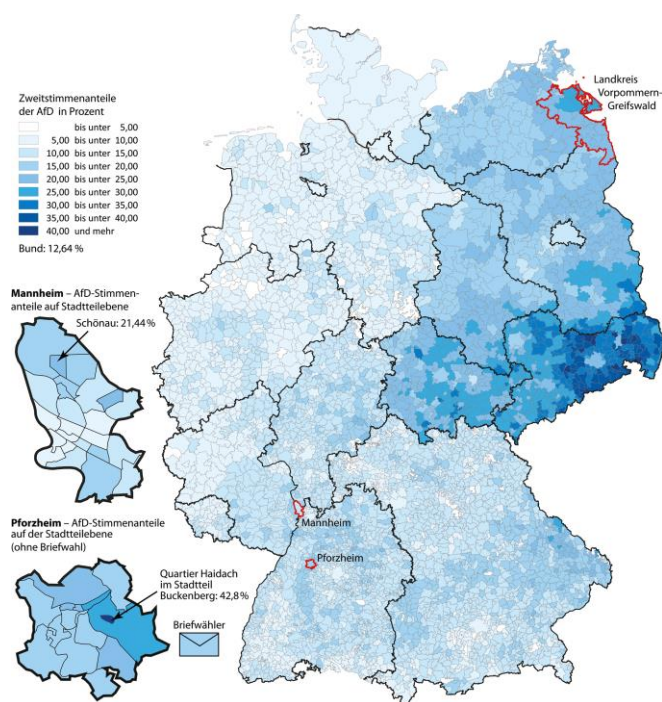
Forrás: Austria Presse Agentur

6. ábra. A 2016-os osztrák elnökválasztás megismételt második fordulójának előzetes – levélszavazatok nélküli – eredménye, önkormányzati (*Gemeinde*) szinten

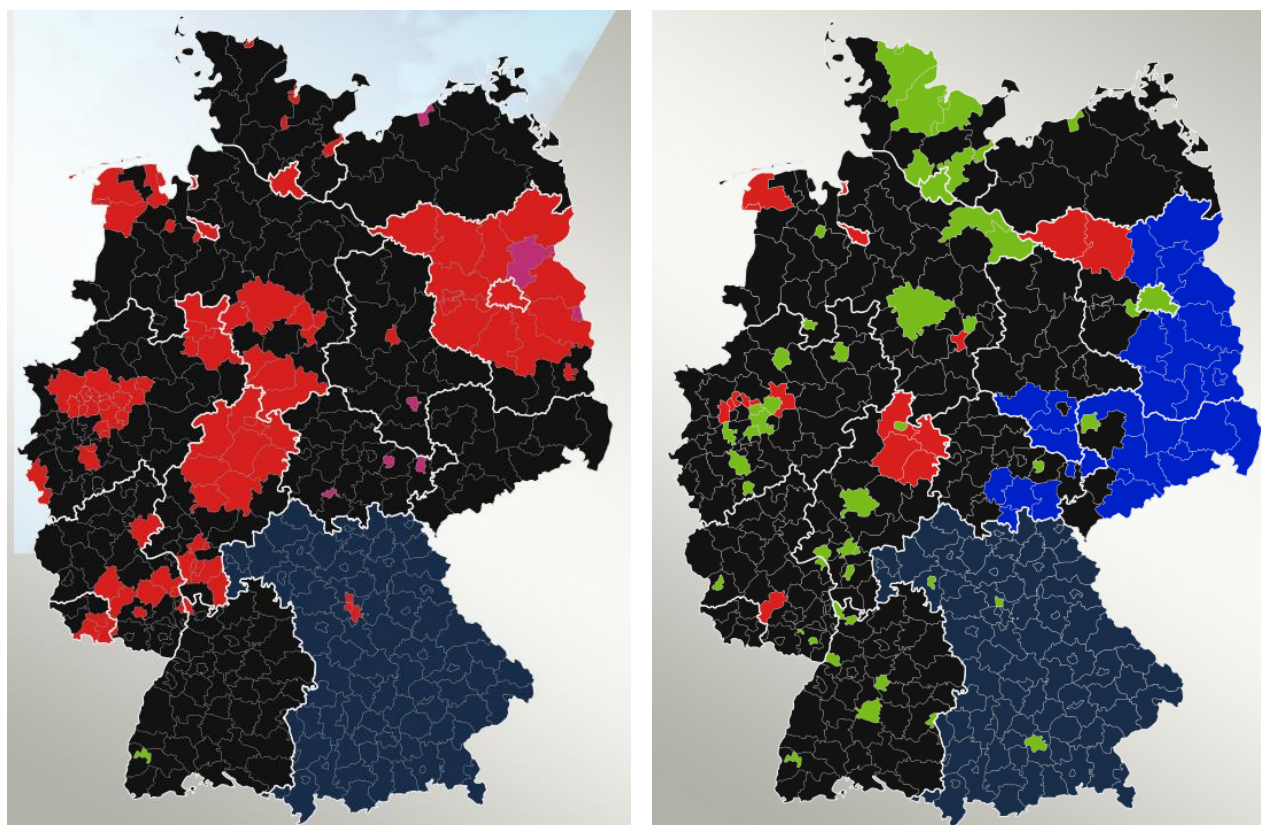
Forrás: Austria Presse Agentur

7. ábra. Az AfD listás eredménye a 2017-es *Bundestag*-választás során

Forrás: Förtner et al., 2019

8. ábra. A 2014-es és 2019-es EP-választás eredménye Németországban, a legerősebb pártok járási szinten (*Lankreise, kreisfrei Städten*)

Forrás: ARD